

Dr. JOLNAI VILMOS
tanár könyvtárából.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1878.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

(Hold-utca 4. sz.)

NYELTFORRÁSOK ÉRTÉKELÉSE
Növedék naplóját
19 40 52

F4207/75

Lelt:
1980:

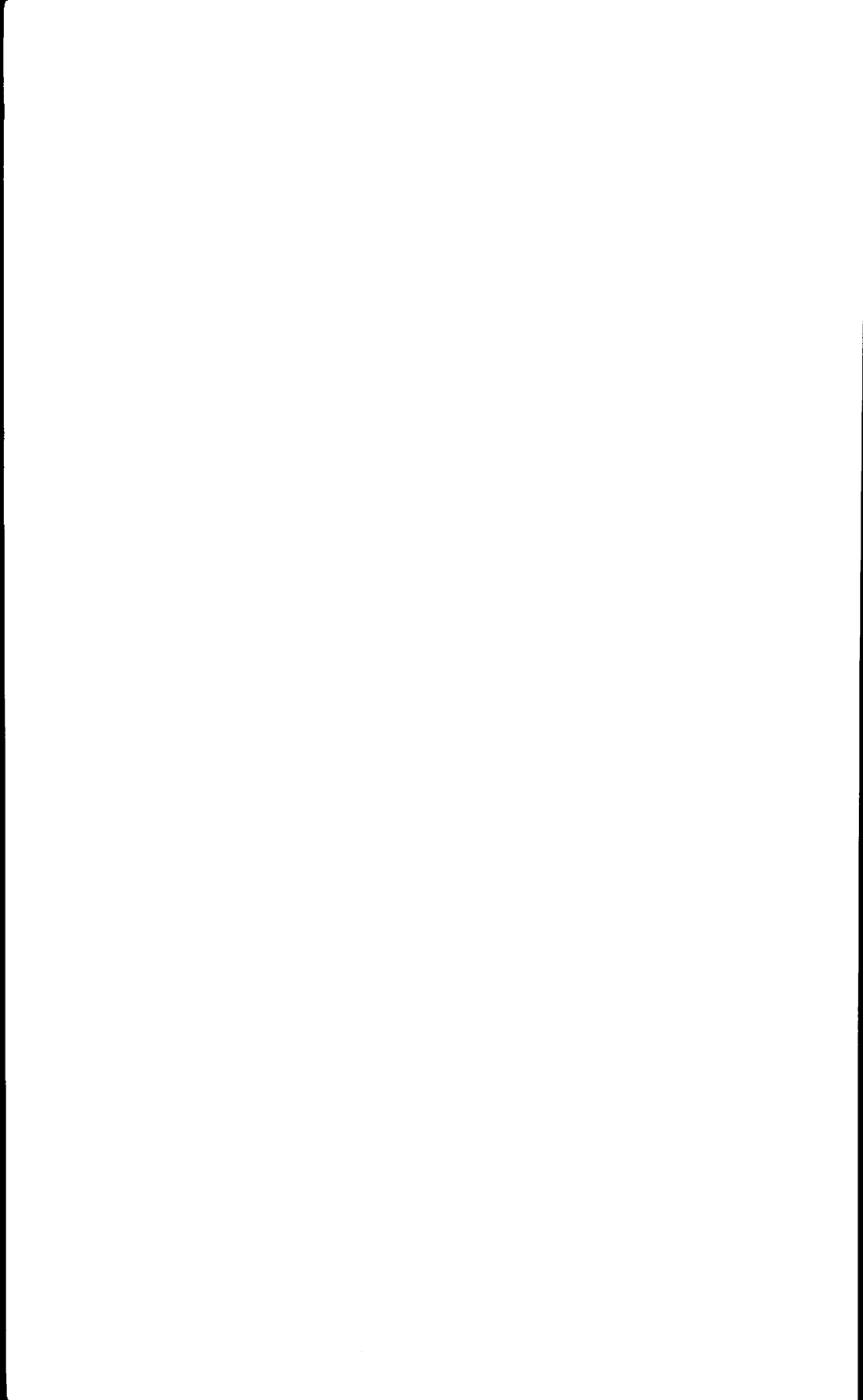
Lelt. re

1020

A MAGYAR NYELVÖR

1878. évi dolgozótársai és gyűjtői.

- Arany = Szalontai J*
Abafi Lajos.	Könnyc Nándor
Alexander Bernát.	Lehr Albert.
Babics Kálmán.	Marczali Henrik.
Bakoss Lajos.	Margalics Ede.
5 Baksay Sándor.	50 Mezei Ferencz.
Balássy Dénes.	Nagy Gyula.
Bánkay Ferencz.	Nagy Imre.
Bánóczfi József.	Nagy Lajos.
Benke István.	Paal Gyula.
10 Berczik Arpád.	55 Paszlavszky S.
Bodon József.	P—y Miklós.
Bodon Józsefné.	Révész Samu.
Budenz József.	Rokonföldi.
Császár Lajos.	Rothhauser Sám.
15 Csető.	60 Sándor János.
Deák Farkas.	Schwarcz Adolf.
Domoszlai Józ.	Schwarz Lóri.
Edelspacher A.	Simonyi Zsigmond
Eötvös Károlyné.	Sipos Eszti.
20 Ernyei Miksa.	65 Soltész Kálmán.
Felméri Lajos.	Szalontai J. = <i>Arany J</i>
Ferenczi János.	Szathmári K.
Fialowski Lajos.	Szemnecz Emil.
Ficzere Gusztáv.	Szigethy István.
25 Fischer Ernő.	70 Ifj. Szinnyi Józ.
Földes János.	Szirmai Lajos.
Gaál Ferencz.	Szokoly Viktor.
Gabányi Mariska.	Tapody G.
Gajmossy Iván.	Temesvári István.
30 Gallasy Gyuláné.	75 Thallóczy Lajos.
Garay Károly.	P. Thewrewk E.
Géresi Kálmán.	Uj György.
Gonda Béla	Ujváry Béla.
Halász Ignác.	Ujváry Lajos.
35 Haraszi Gyula	80 Varga János.
Hunfalvy Pál.	Veres Imre.
Jászai Mari.	Virág István.
Joó Imre.	Viski Bálint.
Kárpáti Endre.	Vozári Gyula.
40 Kárpáti Károly.	85 Vozári-György E.
Király Pál.	Weisz Jakab.
Kisbíró Márton.	Zajzon Dénes.
Kiss Ignác.	Zágonyi György.
Kiss István.	Zibrinyi Gyula.
45 Komáromy Lajos.	

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÍT, CZIVAKODIK, SZIVÁRVÁNY.

Ki hinné, hogy e három szó — három annyira különböző fogalom kifejezője — egy és ugyanazon töből sarjadott? Pedig erőtetés nélkül magyarázható mind a három egy alapigéből, mely legtisztábban a magyar *szív* vagy *szí* igében maradt fenn. Mielőtt azonban e három szóval foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a *szív* igének egyéb rokonságára, mely elég tekintélyes és tanulságos.

Volt az ugor alapnyelvben egy ige, melynek alakja valószínűleg *sobo-* volt, s mely húzást jelentett. Az itt tárgyalandó szavak mind ezen alapigéből magyarázódnak; s ha az itt kifejezett képzeteket összehasonlítjuk azokkal, melyek a szintén húzást jelentő ugor *tegre-* ige származékaiban nyertek kifejezést („A húz jelentésnek egy csoportja“, Szarvas, Ny. 529.), akkor szép példáját látjuk ama jó gazdálkodásnak, melylyel a nyelv a legegyszerűbb eszközökből meg tudja teremteni az illő kifejezést minden képzetre s minden fogalomárnyalatra.

A mi *sobo-* igénkből Budenz a rokon nyelveknek következő szavait magyarázza: 1) a következő cseremiszi igéket: *šups-* húzni, *pipka šups-* pipát színi, *cižem šups-* emlőt szopni; az erdei dialektusból: *šupšt-* (azaz *šupšed-*, még egy gyakorító képzővel) húzni, vinni, czipelni; 2) e vogul igéket: *sipg-* szopni, szívni, *šák sipgi* emlőt szop; *sipgent-* szopogat.

Ide számítható még az ész. osztják *šep-* szopni, *šebipsa* szopás (? *šibat* a hálónak húzó kötele); s talán a svéd-lapp *sūde-* „harapni, csípni“ (NyK. XII. 200., a gyakorító *-de* képzővel egy *sū-* azaz **suv-* vagy **sov-* töből), ha

ugyan csípés volt az eredeti jelentése; mert ezt a jelentést is a ‚húzás, tépés‘ jelentésre lehetne visszavinni, úgy, hogy végre a m. *csíp* ige ugor rokonaival együtt ugyanezen ugor *sobo-* igére menne vissza (Bud. 391. szám).

Magyar szavak közül a következőket állítja Budenz az ugor *sobo-* igéhez:

I. a *szív* igét (*szívo-k*). Ez tehát valaha húzást jelentett, úgy, hogy ha azt mondjuk, hogy *kiszítja vérét* vagy hogy a szívacs *magába szítja a vizet*: annyi mintha azt mondanók, hogy kihúzza vérét, s hogy magába húzza a vizet. A víz *beszívódik* a. m. behúzódik. — *Szívós* vagy *szívos* is tulajdonkép a. m. húzós, nyúlós. Kresznericsnél a *szívós tészta* „*massa farinae diduci se patiens*“, s a *szívós vessző* „*virga flexilis*“. Így a mordvin *targaj* ‚szívós‘ a *targa-* ‚húz‘ ige participiuma, tehát ‚húzó‘; s a német *zähe* is a *ziehen*-hez tartozik. — A *szíjas* vagy *szíjjas* is azonos a *szívos* szóval, csak hogy itt elveszett a *v* s aztán *szívos-ból *szíjas* lett közbeejtett *j*-vel (l. Ny. VI. 445.). *Szíjas* is a. m. ductilis, flexilis Kr. és *szíjas vas ferrum ductile* Páriz P.

A *szív* igének a lakjában háromfélének kell megmagyaráznunk, ha az ugor alapalakkal (*szívo- = sobo-*) egybevetjük: a *b* helyett beállott *v*-t, az *o* helyett beállott *i*-t, s végre az *i*-nek megnyúlását, mert van *szívo*k is, *szív*ok is. — Kezdjük az utolsóval. 1) A magánhangzó megnyújtása — ha csak nem elveszett hangok pótlására történik — fölötté ritka tünemény a magyarban, s jóformán csak *v* előtt mutatható ki; ez az egy eset azonban egészen bizonyos: *lévő*, *tévő* helyett azt mondjuk *lévő*, *tévő*; *kilül* helyett *kívül*; *belül* helyett is mondják *béül*, és *félül* helyett *féül*. — 2) Az *o* hang némely más szavainkban is *i*-be megy át: *gyolk* (ném. *dolch* — *gyilk*, *gyilok*; *csoport* — *csiport* Ny. I. 232.; *csopor csupor* — *csipor* III. 524.; *gyovonni* — *gyívónni* III. 428.; *szorgat* (Bud. 311. sz.) — *szirgat* II. 375.); ha nem említjük is azon számos eseteket, melyekben ez az *o* : *i* változás a második vagy harmadik szótagban áll be, minők *hamis*, *lapis*, *ojtivány*, *abrincs*, *kapinya*, *korcsila*, *alacsiny*, *alamizsna* stb. — 3) A mi végre a *b*-ből lett *v*-t illeti, ezt szabályos hangváltozásnak tapasztaljuk, ha az ugor szavak magánhangzóközi *b*-jét fölkeressük a megfelelő magyar szavakban. Ilyen eredete van p. a *levél* és *kevés* szavak

v-jének is (l. Ny. III. 241.). Néha azonban az eredeti *b* helyett nem csak *v*-t, hanem *p*-t is találunk a magyarban. Így van *hólyag* azaz **hovolyag* mellett *hupolyag* is, *gyúl* azaz **gyovúl* mellett a régi *gyopon*. S ép így találjuk végre *szív* mellett is *p*-vel s az eredeti *o* magánhangzó megőrzésével

II. a **szop** igét, melynek jelentése a *szív* igééhez nagyon közel áll, csak hogy mindig szájjal való szívást, húzást értünk rajta, míg

III. a **szip** alakot az orral való szívásra alkalmazzák: *szipui*. Innen valók aztán *szipó*, *szipóka*, *szipka*, s az egyszeri szívást jelentő *szippant*. A Tájszótár szerint *szipat* is a. m. egy szippantás. Van belőle egy gyakorító ige is: *szipál* Kr. mint *dobál*, *ugrál*; s ebből tovább képezve *szipál-kol* helyett *szipákol* u. o. A *szipál* igével elemeire nézve egészen azonosnak kell tekintenünk

IV. a **czipál** igét, melynek köz magyar alakja az eredeti *b*-vel **czibál**; csak hogy ezek már egészen mást jelentenek, mint *szipál*, t. i. hajnál vagy ruhánál fogva húzást, ránczigálást, tépászt. A szókezdő *c* eredeti *sz* helyett gyakori, l. Ny. VI. 447. — Budenz joggal állítja ezek mellé a magashangú

V. **czipel**, **czepel** igét, mely egyszerűen a. m. húz-von, hurczol.

Már most az eddigiek mellé állíthatjuk még a czímben elsorolt három szót.

VI. **Szít** alakjára nézve a *szí* ige momentán származéka, minők *köszön-t*, *oson-t*, *sér-t*. Jelentése pedig a húzásból fejlődött. Hiszen a helyett, hogy „hozzá *szít*“ mondjuk is azt, hogy: hozzá *húz* („személyes vonzalommal viseltetik; *nagyon húz hozzád*“ Ballagi). Az ebben rejlő észjárást könnyű kitalálni, csak összehasonlítás végett álljanak itt: *vonzódik hozzá*, *vonzó*, *er fühlte sich angezogen*, *sein Herz zieht ihn hin*; *ragaszkodik hozzá*, *attachement* stb. — A tűz-*szítást* is úgy lehet magyarázni, hogy tüzet húzunk a fából, mintegy kicsaljuk belőle. Innen a közmondás: kiki a maga fazeka mellé szít, azaz szítja a tüzet; s az átvitt használat: szítani az elégedetlenséget, a pártütést.

VII. **Czivakodik** és **czivódik** ép úgy vannak képezve s ép úgy a cselekvésnek kölcsönösségét fejezik ki, mint:

verekedik, marakodik, gyűlölködik, ismerkedik és csókolódik stb. Alapszavuk a húzást jelentő *szív* ige. S csakugyan mondjuk egészen olyan jelentéssel azt is, hogy *húzakodnak*: „szüntelen húzakodnak együtt, continuo inter se rixantur“ Kr. V. ö. *húza-vona, ujjat húzni*; és *visszát vonni, visszavonás*. A svéddek is mondják: *dragas* om något valamiért húzakodni, *czivakodni*; *dragas* med döden, szó szerint: húzakodni („húzni magát“) a halállal, küzdeni a halállal. S maga a mi *küzdeni, küszködni* igénk is etymológiája szerint (l. Bud. 79. sz.) szórul szóra annyi mint *húza-kodni, cziva-kodni*.

VIII. **Szívárvány** is csakugyan a *szív* igéhez tartozik, mint már régen gyanították (Pott is említi Kuhns Zeitschr. II. 414. s köv.). Csakhogy természetesen nem az *ár* (vizár) szó van itt a *szív* igéhez téve, mint némelyek magyarázták, hanem a *-vány* képzővel ugyanazon *szívár-* igéből van képezve, mely a *sziváro-g, szivár-kozik, szivár-kodik* igék alapszava. *Szivár-* pedig *szivál-*ból lett, úgy hogy elemeire nézve azonos a fönt említett *szípál* és *czibál* igékkel; van is még *szivárkodik* mellett rövidült magánhangzóval: *szivalkodik* NyK. III. 13. — Hogy pedig a *szívárvány* csakugyan nem egyéb, mint szivárgás, bizonyítja az a tény is, hogy a *szívárvány* szó a kút szivattyúját is jelenti, l. Kr. — Említést érdemel, hogy van *szovárvány* is és Molnár Albertnél *szovárkozik* (l. Kr.), tehát az eredeti *o* magánhangzóval.

SIMONYI ZSIGMOND.

H E L Y E S Í R Á S .

I.

A kiejtés elve.

*Sprich, wie dir der schnabel gewachsen,
und schreibe, wie du sprichst.*

Dr. Simonyi Zsigmond úr a Nyelvőr VI. kötetének szept., októberi és novemberi füzeteiben „Helyesírásunk revíziója“ fölírattal közlött cikkében nem csak egyet-mást, de sokat mond el, a mihez viszontag hozzá lehet szólni.

„Nab-búsan“ pusztaságban prédikál, a hol nincsen halló fül, mely megnyílna beszédének, mert „a tudakosság

sarában“ megfeneklett helyesírást okszerü, következetes eljárással kellene javítani és egyszerűsíteni. „Ha valamiben, a helyesírás kérdésében az iskolamester népség tudákos pedánssága nyilatkozik, meg a szokás hatalma“; de — *causa diis victrix placuit, sed victa Catoni* — ő mégis fölszólal.

A helyesírások terén dívó szokások jogosúltsága és tekintélye különböző a különböző népeknél, s itt-ott meg is érdemlik a tiszteletet, mely minden ősrégi természetes képződményt megillet: „mi nálunk ellenben ellenzésre híják ki nem csak a következetes gondolkodót, hanem a történeti fejlemények tisztelőjét is; mert úgy keletkeztek, hogy egyes nyelvtudósok nyelvtani szabályokkal állottak útjába az azelőtt dívott egyszerű gyakorlati írásmódnak, s kényszerítették, hogy mesterkélt szabályocskák halmazává legyen“. Dr. Simonyi úr egy-két pillantást vet a helyesírás történetére — a mely pillantások azonban a semminél alig mutatnak többet, — s kisüti, „hogy a betűírásnak észszerüleg egyetlen egy föladatot tulajdonítunk csak, s ez nem lehet egyéb, mint az, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.“

Mi könnyü ezt mondani: a szónak valamennyi hangját láthatóvá tenni! De sikerült-e a multban, sikerül-e a jelenben, sikerülhet-e valaha általában? Lehet-e az írás hang-festés? Dr. Simonyi megdicséri előttünk a szanszkrit írást; s valóban látni azon, hogy a hangok assimiliatiójában lehető apróságig bír leszállani; de vajjon tudjuk-e biztosan, hogyan ejtették a szanszkrit szókat mind magukra, mind egész hosszú mondatokba egybefoglalva? Tehát a szanszkrit helyesírás sem hangfestés; különben nem támadhatna bizonytalanság a történelmileg biztos kiejtés iránt. Ugyan ez áll a görög és a latin és valamennyi nyelvnek helyesírásáról is. Az írás sehol és soha nem lehet tökéletes hangfestés.

Az iskolamester népség tudákos pedánssága térítette el a természetes magyar helyesírást a maga természetes útjáról, ezt prédikálja „nab búsan“ dr. Simonyi úr. Tudniillik a kiejtés, és csakis egyedül a kiejtés volna a helyesírás szabályozója.

A régi nyelvemlékekben ott találjuk p. o. *ággón*,

me g á g g á t o k, a l d g ó n, m o s d g á l, m o n g á, t o l g á (mondja, toldja), de a k a r a n d g á i s, t u g g á m s t b.; o t t t a l á l j u k p l. a l f o n, e g g é s ö l l e c, h a l l á c m e g, f o r d o l l á t o c m e g, t a n o l l á (tanulja); t o v á b b á z ö n ú e l (szünjél); o t t p l. v a t t o c, v a d n a k (vagytok, vannak), e l a t t a (eladta), t a r e a t o c (tartások), t u t t o c, m e g t u c, t u c v a l a s t b. s t b. Jelenben a nép különböző helyen különböző kiejtéssel él, a mit a Nyelvörből az is megtanúlhat, a ki soha a pesti utczákat el nem hagyja. Ott találunk ilyeneket, mint m ó n á r d ó g a az öllés; — m o n g y á k a v e n d é g n e k, m i k o r a n n a k a m a r a d é k t y á t, m i v é m e k k i n á t á k, m e g a k a r g y a h a n n i. — A régi emlékekben az akargya rendszeren akaria van írva, ez alkalmasint a kiejtés természetes útján lett akargyá-vá; — a s z s z e r e n c s e s z á r n y o n j á r, a k k i r e s z á l, a j j ó l j á r; — m i n d e n k i n e k á t k e l l u g o r n i a b b o l o n d o k á r k á t; — m e b b o l o n d u l, m e p p i p á z i k, m e k k ö v e t n i, m e t t u n n y i; — n a n n e v e t v e (nagy nevetve), í s z s z í n a k (így színak); a régi emlékekben még í g k i e r e d e á l l, n e m i k k i e r e d e, e g b i r ó n a k n a p i b a n, n e m e b b i r ó n a k n a p i b a n s t b. s t b.

Ha némileg összevetjük a nyelvemlékek helyesírását, azt kell mondanunk, mit dr. Simonyi is észre veszen, „hogy a régi magyar írásban a szófejtési elv már kezdettől fogva sűrűen föllép a kiejtési elv mellett, mi talán annak tulajdonítandó, úgymond, hogy a magyar ragok és képzők általán véve testesebbek s részben magukra is használatosak, úgy hogy a nyelvérzékben még nagyon élénken hatnak, s néha mintegy arra készítik az író, hogy tisztán állítsa oda a szótőnek legrendesebb alakját, nem törődve a helyes kiejtéssel“. Azt a szófejtési elvet a különböző vidékek mai kiejtése jobban-jobban elhagyogatja. E szerint haladás volna látható a népnek mai kiejtésében; s a helyesírás feladata lesz, ezt a kiejtést mentül hívebben leírni. S erre csakugyan reá is mehetne, ha hangfestés lehetne a helyesírás. De tessék csak dr. Simonyi urnak, Budenz és Szarvas urak segítségével is, a különböző kiejtéseket úgy leírni, hogy az is tökéletesen utána mondhassa, a ki soha sem hallotta. Tessék csak ezt a szót: b o l t (könnyű példát adok) úgy leírni, a mint azt a Nyelvör szerint a palócz ejti (baot),

és a mint, nem mindnyájan, de némelyek Tiszaföldváron ejtik (bout); mert a szó tisztán se nem baot-nak, se nem bout-nak hangzik, hanem úgy, a mint azt betűkkel nem könnyű kifejezni. Míg tehát hangfestéssé nem válhatik a betűírás, addig a helyesírás kénytelen lemondani arról, mit dr. Simonyi elvnek vagy célznak állít, hogy *a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.*

Egyedül a kiejtést akarván a helyesírás elvének és szabályozónak elfogadni, természetesen azt a kérdést kell legelőbb eldönteni, hogy melyik vidéknek miféle kiejtését szabad klasszikus magyar kiejtésnek tekinteni. Azt Budenz és Szarvas urak is szükségesnek találván, azért kívánják: „Meg kell positive határozni, hogy az a magyar nyelv, a melynek ilyen meg ilyen hangalakja van; a mely ezt meg ezt a grammatikai alakot engedi meg, mást pedig, habár valahol tényleg használatban van is, nem; a mely ennyire meg ennyire, ezzel meg ezzel a létező magyar tájnyelvvvel egyez meg“. Mily könnyen írták le ezt a kívánságot, s mily könnyen írtam én is utánuk le! De gondolkodjunk csak, nem tréfából, hanem komolyan e kívánságocska valósítására. A vidékek mint felek állván egymás ellenében, melyiknek joga nagyobb, súlyosabb, melyiké kisebb, könnyebb? Ezt talán Domszögi Mokány Berczi sem mondhatná meg, ha generálissá, azaz ha a magyarul beszélő egész népnek képviselőjévé tennők is. Azután ki lenne bíró a vitatkozók fölött? Az iskola-mester népség pedánságát dr. Simonyi vetné vissza; Budenz, Szarvas, Simonyi tanférfiak tudományát bizonyosan Domszögi Mokány Berczi „souverain“ megvetéssel lökné el. De képzeljük a képzelhetetlen csudát, hogy tökéletes megegyezés állana elő mindenre nézve, a mi a kívánságocskában foglaltatik, s például „statariális“ büntetés alatt meg lenne határozva,

hogy nem *egyszer*, se nem *elcer*, vagy *ecczer*, hanem *eccer*
 „ „ *kétszer*, „ „ *kétcer*, „ *kécczer*, „ *kéccer*,
 „ „ *négszer*, „ „ *nétcer*, „ *nécczer*, „ *néccer*,
 „ „ *ötször*, „ „ *ötçör*, „ *öcczör*, „ *öccör*,
 stb. kell okvetetlenül írni; hogy továbbá

nem *játszik*, se nem *jádzik*, vagy *jálcik*, hanem *jáccik*,
 „ *tudsz*, „ „ *tudz*, „ *tutsz*, „ *tuc*,
 „ *fogsz*, „ „ *fogz*, „ *foksz*, „ *fox*, stb.
 stb. kell írni, mert a *c* és *x*, mint hangfestők, tökéletesen
 megfelelnek a *tsz*-nek és *ksz*-nek: mi volna azután az első
 teendő? Minden magyar grammatika-tanítást el kellene
 tiltani, mert az mind az iskolamester népséget, mind a
 tanuló gyermekeket tökéletesen „mebolondítaná“. Hisz,
 tanítván a magyar grammatikát, így kellene fejtegetni az
eccer szót, hogy az nem áll *ec*-ből meg *cer*-ből, hanem
egy-ből, mely a *gy* hangját a *cer* miatt *c*-vé változtatta, s
szer-ből, mely viszontag *sz* hangját az előbbinek *c*-je miatt
 változtatta el *c*-vé, vagy megfordítva. A *tuc* és *fox* szókat
 még szebben kellene megfejteni, vagy ha igen radikálisnak
 találnák ezt a hangfestő írást, a *foksz*-ot és *tutsz*-ot köny-
 nyebben lehetne megmagyarázni. A *mongya* és *mondgya*,
láttya, *vallya*, *szánnya* stb. stbieket így kellene megfejteni,
 hogy azokban *ja* rejlik, mely az előző hang miatt egyszer
gya-vá lesz, sőt az előző *d* hangot ki is löki, a *gy* maga
 elég erős lévén, hogy a *d*-t is kifejezze; másszor meg
 ugyan azon *ja* az előző hang miatt *tya*-vá, *ly*-vá, *ny*-vá
 lesz. Azonképen el kellene mondani, hogy pl. *segítség*,
fáraccság és hasonlók nem állanak *segícs*, *fáracs*-ból meg
cség, *cság*-ból, hanem *segít*, *fárad*-ból és *ség*, *ság*-ból, de
 egymás kedviért így meg így változott el egyik is másik is;
 tehát újra kezdődnék a magyarázás „kínnya“. Ha véletlen
 szerencse vagy szerencsétlenség azt hozza magával, hogy
 Révai az etymologia helyett a Verseghy *y*-os teoriáját
 megbővítve a Budenz-Szarvas-Simonyi gyökeres vagy inkább
 gyökeret írtó reformjával teszi magáévá, s azt valósítania
 is sikerül: vajjon csalatkozom-e, ha mondom, hogy a
 Nyelvőr bizonyosan legelőbb is azon Révai-féle eszeve-
 szettséget támadta volna meg, mely igazi szerencsétlenség
 volna a magyar tanulóra nézve. Azonban a magyar
 tanulóknak szerencsétlensége, s az iskolamester népségnek
 „kínnya“ egyszeribe megszűnik, ha a magyar grammatika-
 tanítást eltiltjuk. Igazán, ha egyedül a kiejtést fogadnók
 el helyesírási alapnak és célnek, akkor a grammatika-
 tanítást el kellene tiltani, nem csak azért, hogy meg ne
 bolondítsuk a tanulókat, s ne kínozzuk vele az iskolamester

népséget, hanem azért is, hogy fönntartsuk a kiejtési helyesírást, a melynek a grammatika-tanítás lenne legnagyobb ellensége.

HUNFALVY PÁL.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK. †

I.

A magyar nyelvészet egyik ágában sem uralkodik talán olyan zavar, kritikátlanság, rendszertelenség, mint a képzők tanában. Elég csak egy pillantást vetnünk a Magyar nyelv rendszere hosszú képzőlajstromába és a N.-Szótár „éremmel“ megtisztelt elveire, és meggyőződhetünk, hogy a mit itt zavarról és kritikátlanságról mondunk, az nem mese, hanem tiszta igazság. No de hagyján, a Magyar nyelv rendszerétől és a Nagy-Szótártól ezt már megszoktuk. Rosszúl esik azonban, mikor Imre Sándornál, a ki az újabb nyelvészet egyik képviselőjének tartja magát és olyan nagy tudományos apparatussal dolgozik, találkozunk a N.-Szótár félszeg, tévedéses elveivel. Szerinte „van benső képzésmódunk, a mennyiben a szó hangzójának változása által új tő alakul.“ — „Alig van mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Talán az egyetlen *f* az, melyet ily minéműségben nem találhatni. De előfordúl a *v* könyv (?), enyv (?); *b* hasáb (itt tul. *áb* a képző); *p* ülep; *m* huzam, folyam; *s* gyors (?), tors (?); *zs* törzs (?); *sʒ* szakasz, tapasz; *l* bököl (?), áll (?); *n* eleven; *d* utód, kised (itt *ded* a képző); *t* kert (?), tett; *j* robaj, kaczaj; *g* üreg, sereg (?); *k* kerek (?); *r* bokor (?), csomor (?). — Ha még ezekhez *a*) a tisztán magánhangzói képzőket *a, á, e, é, i, ó, ő, ú, ű, b*) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, *c*) a mássalhangzók egymással és a magánhangzókkal vegyülését számba vesszük, s még *d*) a lágyulhatók változásait nem feledjük ki: oly nagy sora, oly változatos szín-vegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk. Ide járulnak még az igéknek, néha saját, másszor a nevekkel közös képzői, majd, mint a neveknél, — és az igéktől származott neveknek, viszont nevektől eredt (denominatív) igéknek egymás képzői megtartása vagy fölvevése által származott, rendkívül számos alakjai.“ (Idegenés hibásszólások bírálata. 65. l.)

Ilyen nézetek mellett természetes, hogy ezer magyar képzőt lehetett kisütni. A nyelvújítóktól se vehetjük zokon, hogy e rengeteg sok képzőkben kényük-kedvük szerint gazdálkodtak. Mikor Imre Sándor a *gyors, tors, törzs* (a *törzs* különben gyökérelvonás által származott új szó), *áll, sereg, bokor* szókban világosan kiérzi a képzőt, a mi nyelvújítóink hogy ne érezték volna a szalma, szablya, jegenye, gabona, kemencze, csárda, kulcsár stb. szókban a *ma, lya, nye, na, cze* (v. *ncze*), *da, ár* módosító erejét. Egészen jogosan jártak el, midőn derűre-borúra ezer számra alkották a kificzamodottnál kificzamodottabb szavakat, hiszen minden hangzóval, minden mássalhangzóval rendelkezettek egy szörnyeteg szó képzésére.

A szóképzésben ez a zavar onnan eredt, hogy nem voltak vele tisztában, mit szabad képzőnek tekinteni s mit nem. A nyelvújítók soha se tekintették a magyar nyelvet mint magyar nyelvet, soha se vizsgálták önállóan, hanem mindig a nyugati nyelvekkel összehasonlítva. A mit a németben, francziában, olaszban láttak, azt alkalmazni akarták a magyarra is. Ott azt tapasztalták, hogy a szók gyökere nagyobbára egy tagú, mért ne lehetne a magyarban is az. És ezen a priori elvből kiindúlva a *komor, sörény, nehéz, személy* stb. szavakban a *kom, sör, neh, szem* szavakat töknek tekintették, a többit pedig képzőnek. Ha egytagú volt a szó, akkor sem estek kétségbe. Ők ép oly jól tudták, mint akár Imre Sándor, hogy a *gyors, tors, fény, szem, méz, szép* stb. szókban *gyor, tor, fé, sze, mé, szé* a gyökér, *s, ny* (vagy akár *ény*, mert hiszen egy mássalhangzóval is megelégedtek mint gyökérrel), *m, z, p* pedig a képző. Csak egy csekélységgel maradtak adósak a nyelvújítók és Imre Sándor, hogy micsoda funkciójuk van ezeknek a kisütött képzőknek és mi a megmaradt gyökérnek a jelentése.

A magyar nyelvbe számtalan idegen szó furakodott. Találunk kölcsönzéseket szlávból, törökből, latinból, olaszból, oláhból és németből. A legtöbbje annyira meghonosodott, hogy az idegenség bélyegét már föl se lehet rajta ismerni, és nem eredeti voltának kimutatására gyakran a kutató nyelvészet meggyőző fegyveréhez kell folyamodnunk. A nyelvújítás korában a magyar nyelvet még szűznek

tartották, kölcsönvett szót nem ismertek. A *parancs*, *tömlőcz* ép oly eredeti volt mint a *meghagyás*, *fogság*. Természetes tehát, hogy előbb említett elvük szerint a korcsma, timár, bolha, gereblye, suhancz stb. szókat úgy taglalták korcs+ma, tim+ár, bol+ha, gereb+lye, suh+ancz; és megszülettek a *ma*, *ár*, *ha*, *lye*, *ancz* képzők, melyeknek eredeti voltak mellett az orthologia ellen irt értekezésében még 1875-ben is kardoskodott Toldy. Szerencsétlenségre aztán egy pár idegen szót egyszerűen és képzetten is átvettünk, mint pohár és pohárnok, asztal és asztalnok, kulcs és kulcsár. Ez is víz volt az ő malmukra. A *nok* és az *ár* szabadon bitorolhatták az őket meg nem illető helyet.

Nem akarunk a nyelvújítás botlásaival és a régibb magyar nyelvészetnek szerencsére mind inkább fogyni kezdő avottságaival bővebben foglalkozni; hanem térjünk át a szóképzés törvényeire. Hányfélék képzett szavaink? 1) Olyanok, a hol a tö világos, önálló szó, a képző funkciója, módosító ereje pedig tisztán érezhető. 2) Olyanok, a hol a tö nem világos ugyan és önálló szóként nem szerepel, de a képző módosító erejét érezzük. Az elsőre példa: jóság, földi, dobolni, dobálni stb.; a másodikra: dagály, csorog, csordul stb. A *dag-* és *csor-* tök ma már mint önálló szók nem szerepelnek; de a *dag-*-nak más képzőkkel való összekötetéséből (*daga-d*, *daga-szt*) kitűnik, hogy hajdan önálló igeként is használatos volt. Időközben azonban annyira összeforrt a frequentatív, causatív és egyéb képzőkkel, hogy mint különálló szó teljesen elvesztette jelentését. A deverbális szóképzésnél számtalan ilyen önállóságát vesztett szóval találkozunk. Régibb nyelvemlékeinkben a ma csak *tetszeni metszeni* alakban előforduló igék a *frequ. sz* nélkül is használatosak voltak (az „Emlekezzen regiekrel“ című versben pl. *el-feltetének*). A *metszeni*, *játszani* szóknak *met*, *ját* töjük pedig ma is él a *met-él*, *ját-ék* szókban. 3) Vannak olyan képzett szavaink, a hol az alapszó világos, de a képző módosító erejét csak nagyon csekély fokban vagy éppen nem érezzük. Ilyenek pl. lovag, kötény, veszély, vezér, ülep stb.

Az utóbb fölsorolt képzők kihaló félben vannak, működésük nagyon csekély körre szorítkozik és mint egy régibb korszak emlékei élnek néhány szóval összeforva.

Újabb szók képzésére ezeket fölhasználni nem szabad, vagy legalább nem tanácsos (V. ö. Budenz: Magyar Nyelvőr. I.); és a nyelvújításnak majd minden ilyen képzővel teremt szavára szintén kimondhatjuk a kárhóztató itéletet. Ezekkel történt a legtöbb visszaélés és azért tanácsosnak láttam, hogy épen ezeket a képzőket vegyem tárgyalás alá és, a a hol még lehet, kimutassam funkciójukat.

Az eddig mondottak alapján világos tehát, hogy az olyan szókat, a hol egyáltalán nem érzünk semmiféle képző funkcióját, képzetteknek tartanunk és fejtegetnünk nem szabad, hanem tőszók-nak kell tekintenünk; a *kenyér*, *tors*, *sereg* szókban tehát ne keressen senki *ér*, *s*, *g* képzőt, míg nekünk ki nem mutatta, hogy mi az a *keny*, *tor* meg *ser*.

A magyar szóképzéstannak a magyar nyelv keretén belül kell maradnia. Ha nyelvünk történetében az illető szó képzett voltára nem kapunk fölvilágosítást, a specialis magyar alaktan szempontjából tőszónak kell tartanunk.

Igaz, hogy a nyelvészet nem szorítkozik arra a csekély térre, melyet neki egy nyelvnek története nyújt. A hol a nyelv egyes törvényeire, változásaira a nyelv történetén belül nem kap fölvilágosítást, ott kutatása körébe vonja a rokon nyelveket is. Az egyes hangoknak, képzőknek, szóknak eredetibb alakját csak az összehasonlító nyelvészet világánál ismerhetjük föl biztosan. Számtalan olyan szóról, a melyet egyszerűnek tartottunk, összehasonlítás folytán kiderül, hogy képzett szó. A *hárs*, *haszon*, *hattyú*, *tolvaj*, *szárnny* szók, a magyar nyelv történetén belül vizsgálva, egyszerű szóknak tetszenek; de ha összevetjük a rokon nyelvekkel, mindnyáját már tovább képzett szónak ismerjük föl. (L. Budenz. Magy.-ugor szót. az e szóknak megfelelő cikkekét.). A *vise* *vise*- alaprészében, vagy az *ús*(ni) *hí*(ni) igékben ki gyanítna képzőt, a ki őket a rokon nyelvekkel összehasonlítva nem vizsgálta? Pedig a *vise*, *us* már egy frequ. *s* (ered. *s*), *s* képzővel vannak tovább képezve (v. ö. finn *vie* = vinni, *ui* = úszni szókat); a *hí*(ni) igében pedig egy denominatív *ŕ* képző van (l. Bud. M. u. sz. 128. §.).

De azért kinek jutna eszébe, hogy az *s*, *n* képzőről szólva, e képzők funkciójának föltüntetésére a *hárs*, *haszon* szókat is belevonja fejtegetése körébe? Az *s* és *n* a hárs

és haszon szókban meghaltak mint képzők és csak mint hozzátartozó hangok élnek. A megholtakat föltámasztani többé nem lehet. A rokon nyelveket használjuk és kell is használnunk a szó és képző eredetibb alakjának, jelentésének föltüntetésére, megvilágítására, de a specialis magyar szó-képzéstanban csak olyan képzőket szabad fejtegetnünk, a melyeknek functióját, módosító erejét érezzük és kimutathatjuk.

FISCHER IGNÁCZ.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. †

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

I.

Bucsúzóban van immár a negyedik év is, még egy-két holdfordulat, s ötödik esztendejébe lépünk a „Magyar nyelv szótára“ megjelenésének. Már négy éve, hogy köz kézen forog az akademia aegise alatt megjelent s már ennél fogva is nagy fontosságú terjedelmes mű, annyi évi buzgalomnak és fáradságnak gyümölcse; s a melynek az első füzet megjelenté óta lefolyt tizenhat év alatt egész irodalmat kellett volna teremtenie, alig részesült annyi méltatásban, mint a legjelentéktelenebb novellagyűjtemény. Egyedül Hunfalvy Pál volt, a ki az ötödik kötet füzetének megjelenésekor a szótár egyes czikkeit s ezekkel kapcsolatban néhány elvét a komolyabb kritika rostájába vetve kissé megrázogatta. *) Ez az inkább csak egyes szemelvényekre vonatkozó ismertetés is azonban a nagy közönségre nézve annyi, mintha soha meg nem írták volna; mert az akademiában lévén fölolvastva, a hírlapok csak rövid kivonatban közölték, a melyekből a közönség épen arról nem nyerhetett kellő fölvilágosítást, a miről kellett volna, t. i. hogy igaza van-e a bírálatnak vagy nincs; a „Nyelvtudományi Közleményeket“ pedig, a hol az ismertetés megjelent, a nagy közönség nem csak hogy nem olvassa, hanem fájdalom a nagy rész talán azt sem tudja, hogy van.

*) Csak később értesültem, hogy Finály Henrik is ismertette egy akadémiai fölolvastásában a NSzótárt.

Méltán érhetne tehát bennünket a kötelességmulasztás vádja, ha még továbbra is tartózkodnánk annak teljesítésétől, a mit tisztünk szigorúan élénk szab. Megkívánhatják ezt tőlünk a szerkesztők, megvárhatja az akademia, s követelheti az olvasó közönség; a szerkesztők, hogy önföläldozó fáradságukért köszönetet szavazzunk, a mi jót nyújtottak, hogy kellően méltassuk, a miben ellenben tévedtek, nem tekintve semmi egyéb érdeket, csak a tudomány célját, az igazságot, hogy nyíltan kimondjuk és megigazítsuk; az akademia, hogy informálva legyen, mennyiben volt s milyen gyümölcsöző az az áldozat, a melyet e mű kivételére szentelt; az olvasó közönség, hogy kellő útbaigazítást, tájékoztatást nyerjen a szótár használhatóságára nézve: hogy egy részről a netán benne található helytelenségek valahogy meg ne téveszszék, más részről hogy a valóban jót, helyeset sikerrel hasznosíthassa.

A szótár elvei.

A szótár készítésében követendő elvek az első kötethez csatolt Előbeszédben vannak egybeállítva. Ezek eredetükre nézve két osztályt alkotnak. Az elsőbe tartoznak, a melyeket maga az akademia a készülő szótár tervrajzában föllállított s utasításkép a szerkesztőknek előszabott; a másodikba pedig azok, a melyeket az előbbieknél kiegészítésül a szerkesztők maguk állapítottak meg.

Az utasítás elvei a szótár föladatának meghatározásával kezdődnek. „Tökéletes nagy szótárnak, így olvassuk a 2-ik lapon, a nyelv gyermekora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai történetét kell magában foglalnia; ebből következik, hogy ilynemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívántatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.“

Fölötlő e meghatározásban először is az a kitétel, hogy „a szótár a nyelvnek philosophiai története.“ Ez, a „philosophiai“ szót abban a jelentésben véve, a mint azt szótárunk érti, *contradictio in adjecto*; azt követeli, hogy a hol tudásunk elől el vannak rejtve, vagy a hol egyáltalában nincsenek is tények, ott ki kell gondolnunk, költenünk kell tényeket. Hogy szótárunk csakugyan így akarta, így kívánta

érteni az idézett kifejezést, bizonyítják a meghatározás többi szavai, névszerint: „a nyelv gyermekkorának története“, s hogy „ki kell mutatni minden szónak eredetét.“ Minthogy vannak nyelvek, a melyek többé-kevésbbé elszigetelten, majdnem egymagukban állanak, s a melyeknek vagy csak rövidre nyúló, vagy egyáltalában semmi történetük sincs, s szótárunknak mégis föl kell tüntetnie ama nyelv gyermekkorát, következik, hogy pozitív adatok hiányában pusztá költeményekkel kell előállnia. De elfogadva, a mi azonban semmi erőlködéssel ki nem olvasható a meghatározásból, hogy az utasítás e kellékeket nem általában minden, hanem különösen a magyar nyelvre vonatkoztatta, azt kérdezzük, bármennyire előhaladt volna is a magyar nyelvtudomány, hogy lehetséges volna-e azt állítani, íme, ez a kép a magyar nyelv gyermekkorának a képe; lehet-e, nem mondjuk minden, csak a legtöbb gyökérnek és alakszónak eredeti, legelső alakját és jelentését egész biztosan meghatározni? Mert ez volna a magyar nyelv gyermekkorának hű föltüntetése. A mit a magyar nyelvtudomány, kétszereződjenek meg bár segédeszközei, a legjobb esetben teljesíthet, az több alig lehet, mint hogy nyelvünknek azt az állapotát rajzolja elénk, a melyben ez a családtagoktól való szétválás idejekor vala. S eljutva e legszélsőbb határig, el addig a pontig, a hol továbbra már minden irányadás teljesen megszűnik, a legtöbb, a mit megtudtunk az, hogy nyelvünk e stádiumában a toga virilist már fölöltötte volt magára, hogy erősen kifejlett férfi korában állott. Mekkora út vezet innen vissza még a gyermekkorig!? Hogy tehát mennyi s mi nemű változásokon ment az elválás időszakáig az az ősi, egységes nyelv keresztül, hogy tehát minő volt fejletlen gyermeki állapota, s miként fejlődött férfivá, arra nézve, hacsak valahol egy új ugor-szanszkrit nyelvet föl nem födözünk, biztosak lehetünk, hogy örök sötétségben fogunk maradni.

A hallottak szerint tehát a szótár föladatának ez a meghatározása tarthatatlan, mert vastag ellenmondáson alapszik, s mert lehetetlenséget követel.

Tegyük föl azonban, hogy a szótár készítői mindazon ismereteknek birtokában lehettek, mindazon tudományos segédeszközökkel rendelkezettek, a melyek ki-

tűzött föladatuk végrehajtására szükségesek voltak, még akkor sem engedhetnök meg, hogy ily nemű, bár tökéletesnek nevezett szótárnak föladata körébe tartozzék, hogy „minden szónak eredetét, változásának s hanyatlásának okait kimutassa, kifejtse.“ Az ily nemű szótárak ugyanis nem ez vagy amaz osztálynak érdekében, hanem a nagy közönség számára készülnek. Ha pedig a nagy közönséggel föl akarnók fogatni, meg akarnók értetni fejtegetéseinket, akkor oly aprólkodásokba kellene ereszkednünk, a hasonló jelenségek példáit úgy föl kellene szaporítanunk, hogy csupán magukból az ismétlésekből aligha testesebb munka nem keletkeznék, mint maga ismertetésünknek tárgya, a NSzótár; mert hogy egy és ugyanazon szónak fejtegetése közben tíz-tizenkét, néha talán mind más-más kötetben található adat megtekintésére utasítsuk az olvasót, ez ellen már maga a szótár használhatósága is keményen tiltakozik. Ez esetben tehát a mű oly kiterjedést nyerne, s ez által ára oly magasra szökkenne, hogy épen az érdekelt fél vallaná neki kárát, mert épen nem, vagy csak nagy áldozattal szerezhethné azt meg. Ha pedig magyarázatainkat a tudományos szabatosság s rövidség mezébe öltöztetve állítanók ki, akkor ismét épen azok volnának megfosztva hasznavehetőségétől, mert épenséggel nem érthetnék meg, a kiknek céljaira készült a munka, t. i. a nagy közönség.

Következik tehát, hogy a nagy közönség számára írt szótárban az etymologiai fejtegetések helyén kívül valók. Ez a föladat egy külön etymologiai szótárnak a dolga. A mi az előbbinek bármi rövidség nélkül megengedhető, legföljebb az, hogy az etymologiai buvárkodások biztos eredményeit egyszerűen följegyezze.

Hallottuk a tökéletes szótár föladatának meghatározását, mely nem egyéb, mint „a nyelv gyermekkora, előmenetele, virágzása s megromlásának philosophiai története; a miből következik, hogy ily nemű szótárakban pusztá előadással megelégedni nem lehet, hanem megkívánatik, hogy minden szónak eredete lehetőleg kimutattassék, változásának, vagy talán hanyatlásának kora és okai kifejtessenek.“ Még egyszer ismételtük az egész helyet, mert fölötte fontos, a mi nyomban, minden megszakítás nélkül rákövetkezik: „E szerint a szótárdolgozó a nyelvbéli

szóknak történetírója, s mint ilyennek soha okoskodásból történeti adatokat merítenie nem szabad. Az ily önkény szerint dolgozott szótár csak akadályára lehetne a nyelv haladásának s kifejlődésének.“

Nem kell mondanunk, hogy a föladat meghatározásának e most hallott része, a mely az előbbihez „e szerint“-tel van csatolva, mely tehát az előbbinek következménye volna, tökéletes ellenlábasa amannak; amaz azt követeli, hogy a hol megszakad, vagy a hova nem ér föl a történet, ott okoskodással egészítsük ki; emez, hogy „történeti adatokat soha okoskodásból meríteni nem szabad.“ Nem törve fejünket hiába e fejthetetlen találós mese megoldásán, csak annyit akarunk ez alkalommal a netán tündő kérdezősködésre felelni, hogy szótárunk az első, azaz a „philosophiai történet“ elvének alapján van kidolgozva; s e szerint híven teljesítette, kifogástalanul eleget tett ama maga szabta követelménynek is, hogy „a magyar szótár alkotásának különbözőnek kell lenni minden egyéb nyelvek szótárainak alkatától.“ (u. o.) Csakugyan különbözik.

A föladat meghatározása után a terv áttér a szótár alkotó részeinek megállapítására. Ezek szerinte a következők: „a) A nyelvbéli egyes szók; b) grammatikai tulajdonságaik; c) értelmök tökéletes meghatározása; d) származásuk.“

Az alkotó részeknek e megállapítását elfogadhatnók helyesnek, ha először is a negyedik, a „származás“ osztálya a főntebb hallottak tekintetéből is, de különösen a magyar nyelvtudomány akkori állapotának szempontjából teljesen kimaradt volna; s másodsor, ha egy más fontos, a szók történetének osztálya ki nem maradt volna.

A mit a terv a szótárba fölveendő szók minőségéről mond, azt nagyobbára elfogadhatjuk; nevezetesen helyeselnünk kell először azt a követelményt, hogy „mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál és pedig akár régiebbeknél: Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál: Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, a szótárba fölveendők“; másodsor azt, hogy „az egyes szóknál megjegyztessék, melyik új, régi vagy avúlt szó, melyek helyes vagy helytelen alkotásúak.“ Két pontra nézve azonban nem adhatunk igazat a megállapításnak. Az első, hogy „a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonneveik, mivel a szófejtegetésben

felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők“. Hogy mi célja volt a tervnek az „országok, nemzetek és tartományok“ nevezetének fölvetelével, az teljesen érthetetlen előttünk; hacsak a *németek* = *nem-ettek*, *amazon* = *az ám az asszony*, *filiszteusok* = *félistenek*-féle gyerekjátékok komolyságára nem gondolt. Ép úgy nem tartjuk szótárba valóknak a család- és egyéb neveket sem; először, mert teljes számban való beiktatásuk közel jár a lehetetlenség határához; gondoljunk csak a dülök, hegyek, dombok, erdők, tavak, erek, csapások, ösvények, családok, ragadvány- és gúnynevek véghetetlen számára, s legott meggyőződünk, hogy e terv kivitele elé majdnem leküzdhetetlen akadályok gördülnek; másodszor, mert többen közülük idegen szók módosulatai, a melyeken a honosító törekvés néha oly változtatásokat vitt véghez, hogy nem csak magyaros hangzást, hanem magyar elemeket is facsart beléjük; pl. *Telgárt* (Pozsony megyei birtok): ném. *Thiergarten*; *Nyújtál* (Soprony megyei helység): ném. *Neuthal*; *Rakó* (Üng, Torna és Turóc megyei falvak): szl. *Rakov* azaz rákos (v. ö. *Rakova* Trencsén, *Rakovac* Szerém, *Rakovec* = *Rákócz* Sáros megyei falvakat); *Szemvíz*, közönségesebben *Semvíz* (Sáros megyei helység): ném. *Schönwies*; *Turoluka* (Nyitra megyei falu): szl. *Turaluka* (a név szlávsága mellett bizonyít, hogy *luka* annyi mint a német *au*; továbbá hogy van Nógrád és Zágráb megyékben egy *Turopolye* nevű hely; a *luka* összetétel is gyakori: *Černa-luka* Gömör, *Dluha-luka* Liptó, *Ostro-luka* Zólyom megyékben). Vagy nem mindenki méltán hitetlenkednék-e annak hallattára, hogy a *Maros* szó nem magyar, hanem idegen, ha már Strabon föl nem említette volna „Geographicájában“ a *Μάρσιος*-t, hibásan bár, mint az *Ἰστρος*-nak mellékfolyóját? Harmadszor, mert a tulajdonnevek nagy része, még azok is, a melyekről teljes valószínűséggel elmondható, hogy nyelvünk sarjadékai, épen arra a célra, a melyre a terv kívánja, az etymologiai kutatások földerítésére, hiteles tanúként el nem fogadhatók. Az ugyanis kétségtelen tény, hogy a mely szónak jelentése világosan meg nem határozható, az sem maga etymologiai fejtegetésnek tárgya nem lehet, sem tanúként föl nem léptethető. Már pedig a tulajdonnevek egy jó része ilyen jelentésevesztett, élettelen

szókból áll. *Tass, Zoltán, Garzsó, Bedő, Bod, Bató, Gózon* sat. sat. Ki merne, rendelkeznék bár a legnagyobb tudományos készlettel, minden történeti adat támogatása nélkül e nyelvpetrefactumok magyarázatába bocsátkozni? Az eredeti jelentés ismerése nélkül még azokhoz sem szabad közlünk a szófejtőnek nyúlnia, a melyeknek különben vagy származék- vagy alapszavuk megvan a nyelvben. Ha csak arra nézve nincs határozott bizonyítékunk, hogy a *Garzó* családnak az az őse, a kire ez a név először ráragadt, hányaveti, hetvenkedő ember volt; ha csak ki nem mutatható, hogy az első *Gonda* nevet viselő komoly, fontolgtató, okos fej volt, sem az elsőt a *gar* származékának, sem a másodikat a *gondol* alapszavának nem állíthatjuk; mert, számításba nem véve azt, a mit már említettünk, hogy néha idegen szók is oly alakot öltenek, hogy eredeti elemekből látszanak állani, nem ritka eset az sem, hogy különböző eredetű szók időjárával teljesen egy alakúvá válnak. A latinban van két *anus*, az egyik vén asszony, a másik az a része testünknek, hogy idézettel éljek, wo der rücken seinen ehrlichen namen verliert; a francziában van két *cousin*, az egyik unokatestvér, a másik szunyog; s hogy a példákat hasztalanúl ne szaporítsuk, a magyarban van három *ár*. Mindezekről, a nélkül hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkednénk, kimondható s mintegy szemmel látható, hogy nem tartozhatnak együvé. Az e fajta szókra nézve tehát az a szabály áll, hogy ismeretlenből nincs következtetés. *Hegykö* már csak átlátszó, világos szó, s német Heiligenstein neve s régibb Egki alakjának ismerete nélkül nem megeskünnék-e mindenki rá, hogy annyit tesz mint Bergstein? *Kehida* is majdnem kétségtelen, hogy nem egyéb, mint *Kevehida* azaz Köhid; s mégsem az, hanem Kedhida azaz Kéthíd, a mint egy 16. századbéli levél (Szal. Lev. tár. 157.) tanúbizonyosságot szolgáltat róla. Végre azok a tulajdonnevek, a melyekhez semmi kétség nem fér, tehát a melyek bízvást fölhasználhatók a szófejtés céljaira, azok mint köznevek is szerepelnek a nyelvben, s mint ilyeneknek a nélkül is benn kell lenniök a szótárban, pl. Gyöngyös, Fejérvár, Újvidék; Angyal, Kovács, Nagy; Únomhegy, Papharaszt, Bitangoldal sat.

Végig tekintve tehát a tulajdonnevek nagy seregén, azt látjuk, hogy aránytalanul csekély számot tesznek ki közülük azok, a melyek „a szófejtésben biztos fölvilágosítást adhatnak.“ E néhánynak a kedviért pedig az egész lomha haddal megterhelni a szótárt bizonyára czéltévesztő eljárás. Ha tehát elfogadnók is, hogy „tökéletes szótárnak“ ki kell mutatnia minden szónak eredetét, még abban az esetben sem áll meg a következtetés, hogy „ennélfogva a családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek sat. tulajdonnevei szintén fölveendők a tökéletes szótárba.“

Második észrevételünk a következő pontot illeti: „Nyelvünknek a nyugatiakétól különböző természete azt hozza magával, hogy minden szó tiszta törzsökében, azaz ragatlan állapotjában vétessék fel, és ugyan a név a nevező esetben, az ige a jelentő mód jelen idejének egyes számú harmadik személyében.“ Ez a tétel sem egészében, sem részeiben nem áll teljes összhangzásban a valósággal. Először is, hogy a nyelvek természete geographiai helyzetüktől függ, az alkalmasint itt van mondva először. E szerint ha a meridionálist végig húzzuk hazánk és Ausztria közt, mert a német szótárunk szerint a nyugati nyelvek közé tartozik, a magyarral egy természetű nyelvek lesznek az indus, görög, a szláv és sémi nyelvek; a finn, lapp és észti pedig a nyugatiak osztályába kerülnek. De a terv talán abból a szempontból állította föl osztályozását, hogy a magyar eredetileg ázsiai, tehát valójában keleti nép? De még így is egy természetűnek kell lennie nyelvének a szlávokéval és az induséval, mert ezek még ázsiaiabbak, még keletiebbek; sőt rokon lesz a kelta, germán, görög-italus nyelvekkel is, mert eredetileg ezek is ázsiai, keleti nyelvek. A második az, hogy „a tiszta tőt nyelvünkben a neveknél a nominativus, az igéknél pedig a jelentő jelenjének egyes számú 3. személye tünteti föl.“ Ha *fél* (dimidium, latus), *ménny* (caelum), *hű*, *ló*, *jó*, *szél* tiszta névtők, mik akkor a *fele*, *ménnye*, *hive*, *lova*, *java*, *szele* ezekben: fele-ség, fele-barát, fele-haszon, ménnye-i, hive-im, lova-g, java búza, java-s asszony, szele-verdi? Ha az egyes számú 3. személy a tiszta ige, tehát pl. *tész*, mért nem mondjuk *tész-ék*, *tész-tem*,

tész-endék, tész-szék, tész-nék, tész-ni, tész-ő, tész-és, a mint mondjuk *asz-ék asz-ott, asz-szék, asz-nék, asz-ó, asz-ás*? A tény pedig voltaképen az, hogy a tiszta névtőt a többes- és személyragos alakok, a tiszta igetőt pedig a cselekvő- és cselekvés-igenevek tüntetik föl; tehát amott: *hamra-k, bele-m, káro-m, sara-k, vára-k*; emitt: *mén-ő, jöv-és, val-ó, fekv-és*. A neveknél a nominativus nagyobbára csonkúlt, véghangjakopott tő: *könyvre* teljes, *könyv* s ebből *könyü* v. *kömy* kopott tők; szintígy *titko titk* (még a régi bibliában) s utóbb *titok*; *szerelme, szerelm* (szintén majdnem általános a régiéknél) s később *szerelém*. Az igéknek jelen idejű egyes 3. személye a legtöbbszörte igető is egyszersmind, de nem minden esetben. Első tekintetre látható például, hogy se *jő* se *jön*, se *mégy* se *mén* nem tövek, noha mindakettő egyes számú 3. személy; különben mondhatnók: *jők* v. *jönök, mégyték* és *ménünk*; valamint a *tész, vész, hisz* sat. sem tiszta tők, noha egyes 3. személyek; a tiszta tő ezeknél *tév-, vèv-*; az *sz* pedig bennük frequentatív képző, mely a folyó jelenben, mint kiválóan a tartósság, ismétlődés idejében épen e gyakoriság kifejezésére szolgál, s azért csak is az említett időben marad meg.

A mit a terv a harmadik s negyedik szakaszban a szók grammatikai sajátságairól s jelentésük meghatározásáról mond, azt főbb vonásaiban elfogadhatjuk.

SZARVAS GÁBOR.

PUSZTASZER.

Midőn 1874-ben Moszkvában a Rumjanczov Muzeumban dolgoztam, elibem akadt egy okirat, Ivan Alexevics és Peter Alexevics cároknak egy Moszkvában 1684. évben kelt rendelete, melynek rövid tartalma ez: „A Gugorszki és Petserki samojedek folyamodnak az említett cárokhöz — hivatkozva egy 1525-ik évben Vaszilij Ivanovics nagyfejedelemmel kötött szerződésükre, melynek eredetije most is Pustozzeroban őriztetik — hogy ők minthogy akkor csak is ezen föltétel alatt adták magukat a czár oltalma alá, csak ott, t. i. P u s t o z e r o b a n tartozzanak prémadójukat megfizetni, mert az orosz hivatalnokok másutt és másodszer is megveszik rajtuk. A nevezett cárok a samojedek folyamodását meghallgatva adják ki ezen rendeletüket a pustozeroi

hivatalnokoknak.“ Azt nem is említem, hogy több adat is vár arra nézve, hogy a finn-ugor népek még nomád állapotukban igen természetesen folyamok és tavak mellett szerették gyüleéseiket tartani, valamint lakásukat is.

Ezen pustozeri (mely név és kerület most is megtekinthető bármely orosz földabroszon, közel az északi tengerhez, a Petsora folyónál) szerződés eszembe juttatta már akkor a mi Puszta-szerünkét. Azon orosz Pustozer kétségtelenül *pustejo ozero* = puszta tó. Az Anonymus 40-ik fejezete (más krónikás nem emlékezik erről) úgy írja le a magyarok szervezkedő gyülésének helyét, mint a hol egy tó volt „venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Kurtueltou.“ Azután következik a *szer* ismeretes etymológiája, megjegyezve, hogy *Pustozer* vagy *Pusztaszerről* Anonymus egy szót sem szól, csupán *Scer*-ről. A történetíróink szerint a szerződés emlékére ide épített Szer-monostorról szóló régi okiratok is mindenütt Zermonostor-ról szólanak; Pusztaszert csak a 16—17-ik századi okiratokban kezd előfordúlni. Ennek oka az, hogy Szer több századon keresztül népes helység (okirataink szerint villa populosa) volt, és csak később lett villa deserta-vá.

Hogy a Pustozero-nak a Pusztaszerral való rokonságára, illetőleg ezen szónak szlávságára gondolni lehessen, az a kérdés, vajjon lehető-e az *ozero*, *ozer*-ből *Zer* szó, mely = tó? (Mellékesen van-e valami vonatkozás *Ozero*, és *Ozora*, *Azar* helyneveink közt?)

A divatos elnevezés Pusztaszert a mostani értelemben semmi esetre sem állhat meg, mert az a puszta szó puszta igéret mintájára a szerződésnek vagy szernek negatív epithetona.

Bár a régi okiratok orthographiájára nem sokat lehet építeni a magyar szavaknál, de figyelemre méltó, hogy a régi okiratok mindig *Zeer*-t vagy *Zert* (ritkábban) írnak, nem mint az Anonymus *Scer*-t, a mivel (sc) az *s* hangot iparkodnak leírni a régi okirat-írók.

Tudományos tekintetben a *Pusztaszere*-re nézve ennél bizonyosabbat és többet nem mondhatok; sőt bevallom, hogy bár az Anonymus *Szer* etymológiáját többi ilyenféle magyarázgatásai miatt nem igen hiszem, de a *Pusztaszerről*, annak eredetéről mindaddig, míg a történelem vagy a nyelvészet bizonyosabbat nem tud kimutatni, azon véleményben vagyok, hogy az *Zeer* nevű régi helynévvel van összeköttetésben. *Ozero*-val való összetartozását csak mint még igazolandó hypothesis tarthatjuk fenn.

GÉRESI KÁLMÁN.

A MAGYAR NYELV

az orvosi irodalomban.

A mikor a XIX. század első évtizedeiben megkezdődött a nyelvészet terén a purizmus és impurizmus nagy harcza, midőn e két tábor életre-halálra küzdött egymás ellen, s a harc kimenetele az lett, hogy az exact tudományokból irgalmatlanul kiküszöböltek minden idegen szót és alkottak helyébe olyan a milyen magyar műszót, akkor a természettudományoknak s a természettudományok orvosi ágának is kijutott nagy bőven ebből az áldásból. Akadt ugyanis egy tekintélyes orvos és félig-meddig nyelvész, a kit az a magasztos gondolat lelkesített, hogy a természettudományok magyar műnyelvének fejlődésén hatalmasat lendítsen; a ki se fáradságot se időt nem kimélt, hogy a szükséges magyar műszavakat összehordja vagy megalkossa. Ez az ember Bugát Pál volt. Bugát, a ki az akkoriban fővárosunkban élt tudósokkal, írókkal, nyelvészekkel szoros érintkezésben élt, arra határozta el magát, hogy a természettudományok műszavait szótár alakjában kiadja. Nem tartotta elegendőnek az „Orvosi tár,” 1., 2. és 3. folyamában megjelent természettudományi műszavakat; ez neki mind kevés volt. Kitészik ez előszavának azon pontjából, a melyben azzal dicsekszik, hogy ő 40,000 szóval ajándékozza meg a nemzetet, míg az „Orvosi tár” szókönyvének deák-magyar részében alig van 5000 műszó. Ha Bugát nem azon lett volna, hogy az „Orvosi tárt” legyőzze, s ha ennek következtében nem azon elvből indult volna ki, hogy minden idegen szóra okvetetlenül kell magyar műszó; ha nem indított volna valóságos írtóharcot az idegen szavak ellen, akkor áldásosabb lett volna működése, s bizonyára inkább kivívta volna magának az utána következő nemzedék köszönetét, mint a hogy ekként kivívta. Szívesen engedtünk volna a negyven-, húsz-, sőt még a tizezerből is; talán ötezerrel is megelegettünk volna, ha helyesen alkotott, nyelvünk szellemének megfelelő műszavakkal ajándékoz meg bennünket.

A következőkben a t. olvasónak be akarom mutatni Bugátot az ő műhelyében, épen munkája közepett. Itt ellenvethető valaki: nagyon szaporátlan, fölös fáradozás biz ez; hisz Bugát működése, eljárása nem titok előttünk; nyitva állnak mindenkinek számára művei, s a ki akar, maga szerezhethet tudomást nézeteiről, elveiről. Az ellenvetés áll, de csak utóbbi részében; mert a mi az elsőt illeti, Bugát működését, az új szók alkotásában való eljárását, azt épen azok nem ismerik, a kiknek fülét orvosi egyetemünk tanárai lassanként hozzászoktatják e fonák alkotá-

sokhoz, s idővel nyelvérzéküket teljesen megrontják: az orvosnövendékek. Ezek ugyanis nagy részben nem is sejtik, hogy e szók a nyelvszellem arczúlításával s csak úgy vannak koholva — a mi, tekintve a magyar grammatikák hamis tanításait, bizony nem is csoda, — s tanáraik ajkáról hallva, mi természetesebb, mint hogy nagy lelkiismeretfurdalás nélkül csakhamar megbarátkoznak velük. Nem teszünk tehát se szaporátlan, se hálátlan munkát, ha megismertetjük a fiatal nemzedéket az orvosi műnyelv alkotójával.

Bugát műhelye inkább asztalos, mintsem nyelvész műhelyhez hasonlít; hisz ő csak fűrészszel, gyaluval és enyvvel dolgozott! Először lefűrészelt az egyik igenévből vagy főnévből egy darabot, aztán belenyúlt a képzők nagy készletébe s találomra kihúzott egyet és odaragasztotta a megcsonkított szóhoz! Ő, a ki előszavában felkiált: „..... e részről tekintvén nyelvünköt, a szóképzők dolgábul tán minden más nemzetnél gazdagabbak vagyunk, és csakugyan ez okbul üdv nekünk!” — és a ki néhány sorral lejjebb így szól: „A szóképzők azonban nyelvünkben nem minden szabály nélkül alkalmazhatók, sőt inkább nyelvünk természete szerint minden szóképzőnek ki van mérve a maga alkalmaztatási köre, melyen túlhágni dologhoz nem értést, nyelvbeli járatlanságot, sőt tudatlanságot tétetvén fel, kik nyelvünk belső természetének e részét nem értik, azok az általok felhozott új szavak által nyelvünkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget okoznak” — és az, a ki így helyesen itéli el a hivatlan szógyártókat, az alkot ilyen szavakat mint: *emv, iszam, kökem, küteg, fejjet, bőrvör, bőrvöreg* sat. sat. Ha Bugát tudta volna, hogy e megjegyzéssel a saját ítéletét írja alá, hogy maga magát bélyegzi dologhoz nem értőnek, a nyelvben járatlannak, sőt tudatlannak, akkor talán nem gyártott volna ilyen szavakat, s gyártott új szavaival nem okozott volna nyelvünkben nem csekély, csak bajjal vagy többé épen nem javítható rendetlenséget!

Bugát serkenteni akarta üggyársait s az utónemzedéket jó példájának követésére; azért magyarázatokkal látta el új alkotásait hogy — miként előszavában mondja — példát adjon reá, miként kell új szavakat készíteni és mily módon kell a szóképzőkkel bánni. Nézzük meg tehát közelebbről azt a munkát, a melyben elveit kifejti, s a melynek címe „Természettudományi szóhalmaz“. Az e munkában foglalt 40,000 szó közül csak az orvosi szavakat fogom kiszemelni, és csak ezeknek egynéhányát fogom egész terjedelmében a t. olvasónak bemutatni; sok száz meg száz rosz szót föl nem említek; nem férne el jelen cikkem szűk keretjében.

Legyen az első az *emv*: chymus. Minthogy erre kellett(?) magyar szó, szerzőnk addig fáradozott, a míg Páriz Pápaiból kiböngészett valami *emök* szót, és csinált belőle *emv*-et; elébb azonban jól lehorzta az akkori időben élt physiologia tanárát, a ki chymus helyett a *gyomor-kása* szót használta, és szemére hányta, hogy a német „speisebrei“-t fordította le; aztán így folytatja: .....quia tamen ubi plurima invenire potuisset, scilicet dictionarium P. Pápaii neglexit..... in praefato vocabulario invenimus vocem „emök“ qua adtentati redditi in eadem et vocis „emészteni“ radicem invenimus, atque ad exprimendum chymum „emv“ suscepimus“. Már nem tudom, kit kellene inkább pirongatni, a szegény Rácz professort vagy a genialis Bugátot. Egy rossz példa százat csinál; csudálkozunk-e tehát azon, ha egy másik orvosi műszótárban „Pepsin“-re „emnye“ szót találunk?

Iszam: prolapsus. Ezt következőkép okadatolja: „siquidem vox haec prius post latinum prolapsus et germanicum „vorfall“ reddita „előesés“ diceretur, haecque non tam prolapsus, quam vero procidentiam facietenus significaret: ideo de rectiori quadam denominatione fuit cogitandum, quam a radice verbi „iszamodik“ mutuando in voce „iszam“ nos adinvenire cogitamus“.

Kutasz, így szól e szó ajánlásánál, est vox formata e radice vocis „kutatni“ investigare, et formativo instrumentorum „esz“, ob radices duritiem in „asz“ mutato“. E példa buzdítására neki estek aztán Bugát tanítványai szegény nyelvünknek és csináltak *kontasz*: pletrimetor (kis csontlemez, a melyre újjunkkal kopoghatunk), *nyomasz*: compressor, *metesz*, *nyitasz* és sok hasonló igen szép hangzású szót.

Az *ütér* szónál azt mondja: antea életér subin et verőér vocabatur; quia tamen ütér et brevissimum et etiam maxime euphonicum, ideo paulo post civitate donatum est. Est vox e radice verbi „ütüni“ et „ér“ vas.

Alkalmasint ugyanilyen elvek vezették őt a *kökem* szó megalkotásánál. A t. olvasó visszatekint a szóra, jól olvasta-e, mert nem hiheti, hogy létezzék ilyen magyar szó. Biz én se venném komolyan, ha ott nem látnám Bugát szóhalmazában és mellette a *scirrhus* szót. *Kökem* tehát annyi mint *scirrhus*, és minthogy a *scirrhus* olyan kemény daganat mint a kő, tehát veszi a „kő“ szót, hozzáragasztja a *kem*-et, mely a *kemény*-nek megcsonkítása; és van egy magyar műszó *scirrhusra*, a mely rövid is és euphonicus is!

A *küteg*: exanthema szót így magyarázza: „est vox formata e radice vocis „kiütüni“ — excutere — ad analogiam „gazdasszony“ et „csuhaj“ ex gazdaasszony et csuhaj contracti, cui formativum

„eg“ est additum, interim ob diphthongi praesentiam, quae in lingua nostra satis multiplicari non possunt, et „kiüteg“ non bene sonat, et hoc eo magis, quod ut germanorum „au“ quibus ea lingua scatet diphtongorum turpissima est, ita „iü“ earum fere pulcherrimam constituit“. Alkalmasint ugyanilyen nyelvtörvények alapján jutott reánk a *köthártya* kötöhártya helyett, a *tüdütér*, *látideg*, *hallideg*, *függér*, s egész serege a szebbnél szebb szóknak.

A chemiának is elég bőven jutott Bugát jóakaratiából. Ő úgy megkeresztelte a sok chemiai nevet, hogy ember soha de soha sem ismerne reájuk, ha oldalukon nem hordanák útlevelüket, a latin elnevezést. Ime egy-két példa. *Bátranyremeklet* annyit mint *magisterium bismuthi*. *Arszikeg*: aurum natronatum; *arszikenyszöldlet*: murias auri natronatus. *Férjeny*: *arsenicum!* Aztán a sok *ag*, *eg*, *ma*, *me*, *any*, *eny*-re végződő név!

Csak még egy példát a szóösszetételekre. Nem tartozik ugyan az orvosi szavak közé, de elég érdekes, hogy megjegyezzük. *„Biztan*: mathesis, vox composita e radice vocis „bizonyos“ et „tan“ . . . .“

Szükséges-e még több példát felsorolni annak bizonyítékául, hogy Bugát csupa jó akaratból nyelvünkön annyit rontott, mint senki előtte és senki utána?

Föntebbi soraimban röviden jellemeztem az orvosi magyar nyelv fejlődését. Most mielőtt azon kérdésre térnék, mit kellene tennünk, hogy helyreállítsuk nyelvünk tisztaságát, ha rendszeresen akarnék eljárni, a magyar orvosi műnyelv jelen állapotjáról kellene szólnom. Ha azt mondom, hogy orvosi nyelvünk B. óta egy cseppet sem javult, hogy még most is az ő szavait használják, sőt a mint láttuk, maga a miniszterium azokat parancsolja orvosaira, akkor elmondtam mindazt, a mit orvosi magyar nyelvünk jelenjéről el lehet mondani, és áttérhetek a fentt jelzett kérdésre, melyre csak néhány szóban akarok felelni.

Az orvosok tudják, hogy nyelvük rossz s hogy szégyenére válik az orvosi irodalomnak, és érzik, hogy a bajon segíteni kell; sőt érzik azt is, hogy gyors segély szükséges, ha nem akarjuk, hogy a baj még öregbedjék. Az orvos azt is tudja, hogy életbe vágó bajnál nem szabad experimentálni, nem szabad habozni, hanem gyökeresen kell eljárni, különben késő a segítség. Ha az orvosok azt is úgy akarnák tudni, hogy legdrágább kincsünk, az egyedüli kincs, mely kizárólag a miénk, a melytől nemzeti létünk függ, édes anyanyelvünk, akkor nem állítanak föl azon alternatívát: „vagy az eddigieknél jobb műszavak, vagy addig míg

jobb nincs, a mostani"; hanem bizonyára gyökeres orvosszerhez nyúlnának s azt kiáltanák; „ki a gyommal nyelvünköl, akár tudunk sebtében új szót reá, akár nem; s használjuk azon műszavakat, a melyekkel az összes művelt világ él, a latin-görög kifejezéseket! Csak így és nem másképp egyengethetjük útját orvosi nyelvünk tisztulásának. És ha akad orvos, a ki a magyar orvosok és természetvizsgálók utolsó nagygyűlésen dr. Batizfalvy Sámuel által kitűzött pályakérdésre „Itészeti (!) alapon szerkesztendő, a tudomány és nemzeti nyelvünk előhaladott állásának megfelelő teljes orvosi és gyógyszerészeti műszótár“-ra reflectálva, készít orvosi műszótárt, a nyelv törvényeinek figyelembevételével, akkor nemsokára beáll majd az üdvös fordulat és orvosi nyelvünk újjá alakulása lassan bár, de biztos alapon megindúl.

ERNYEI MIKSA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajtásokok.

Mondatszerkesztése, mint már a bevezető sorokban is kiemeltük, egyszerű, világosságra törekvő. Szövevényesebb incsumok vagy szokatlanabb inversiók csak véltve s legtöbbször oly helyein találhatóak, a melyek latinból fordítvák, vagy legalább latin kifejezéseknek szabad utánzatai. Egészben véve az a legszembetűnőbb sajtása, hogy a jelzőket nagyon halmozza; a birtokviszonyban a birtokot a birtokossal számban is egyezteteti; a következményi mondatokat latinosan többnyire relativákkal kezdi, s az alanyi és tárgyi mellékmondatok élére is *ki* kötőszót alkalmaz, mint az erdélyiek széltében ma is. Pl. ...en tegedet megh bantottalak... hamífsan Hűtömet gyakran mondafommal, te íz. parancsolatidat meg ne taratafommal.... az te íz. ajandekiddal valo gonofzul elefemmel, kereztyeni tilztemben es hivatalomban való reften el jarasommal. 53. az Hazafulandóknak ki hirdetéfeket 280. Melyekből (e h. ezekből) ízüklégeskeppen meg czafolhatatlanul követhőzik, hogy... 248. Melj Luther befzedeből meg tetzik.. 263. Meg tetzik ennek igallaga ebből: Mert. 234. stb. Az egyezés, vonzat és szórend tekintetében csak kivételesen fordulnak elé a maiaktól eltérő kifejezések; közmondásokat a munka természeténél fogva csak szórványosan használ. Hadd tünjenek ki mindezek bővebben a következő példákából:

az gyermeket arczul az földre fordítvan öntsed az fejere a vizet. 13.

szent gyökerek leven szentek az agak bogak is. 23.

ha ez a rant meg probaltad magadat. 67.

nagy maga atkozodasaval es esküvesevel meg tagadvan az Christust. 157.

olyan bölcs kiraly bálványozova lón Afzfzonymek kedvekert 328.

azon esküttének egyben, hogy.... 350.

Az mit en parancsolok, az cselekedgyed, hozza fe tegy, el fe vegy benne femmit. 37.

Intettük-is vala az hiveket, hogy.... 40.

Aratas előt, sz. Janos, avagy Sarlos Boldogh Afzfzony nap táyban, 41. Bőyt elő avagy Quadragesima vafar-napjan. 41.

a te idvőffeged el nem tellyefedik, hanemha. 50.

Az peniglen az Úr Vacsorajabã valo élés által leszen. 50. az kiknek kezületek vagyon, jaruljanak elő. 60.

Cirkald meg azért eletedet, erkölcsedet. 71.

efzemben fem vehettem magamat. 72.

Emberé vétkezni, de őrdöge a' bűnben maradni:

Nem ellenzhet meg tehát ez is tegedet az Urnak asztalátu. valo jöveftől. 74.

az haragnak Attyaval az őrdöggel fuffatok egy poraton. 75.

Mennyi tömeny ezer őrdög haragzik te read, te-is ő reajuk. 75.

Ki rekeztetnek penigh innen (az úr vacsorájából) az meltatlanok, ugy-mint az hitőtlenek, az Ecclesiaból ki atkozottak, az nylván valo paraznak, orzok, gyilkosok, es egyeb halalos czegeres vetekben elő poenitentia tartatlanok, a' csecsemő gyermekcek, az elmejekben megh fogyatkoztak, meg nem tert Sidok, Olahok, etc. 86.

Melyből meg tetzik, hogy azon ő emberfegeben, tefteben csontjaibã tamadot fel 95.

mellyet az Ur Isten kenyernek Bottyanak, mond. 101.

ha képes (lehető) a volna, hogj. 102.

Az egekben űlő Urat kezünkkel nem tapaszthalhattuk. 104.

Im az Ur asztala terítvén vagyon. 124.

Ennek azért az mi erettönk való Christus szenvedesének emlekezetire im mi-is azon format meg tarttuk.... 126.

valahol a' kenyernek tördelefet el vefzteglik, csonkan szolgaltattuk ki az Ur vacsoráját. 132.

Mi az Christus Jefusnak ő szinte valo szent szerzese mellet meg maradván.... 132.

Szeret elődedin az Vr-Vacsorajanak ki szolgaltatafara tartozó pelda. 133.

ha az emberek a' Christus Iefu'nak együgyű, es egy inon folyo sz. szerzefenek igaffaga mellet maradnanak megh: az ő szent szajabol szarmazot belzednek ő szinte valo igaz értelmebe meg nyugoxnanak. 134.

Latod az napot az ő éltető meglegeben az földön levő fűveknek, faknak legeltetefekre, nyerfelegekre zöldellefekre oly igen jelen vagyó, mintha Substantiam suam ad ea triceret, az ő állatjat közlene azokkal. 141.

egy ember belem akada; mit nem vesztegettük egy-maft beszeddel! 157.

Valamenyfer az Ur Vacsorájával mi elünk, mind annyifzor be adgyuk egyibünk az mafikunknak kezünket. 159.

Bezzeg ez arant-is bizvaft mehetz az Christus eleiben. 160.
az Ur Vacsorajat ne illik idő kívül az beteg kedveért szemetről szemetre (házzról házza) hordozni.

Annakfelette amaz veleded-is labat kapna... 163.

Szamadandó tiftiben jar az Tanitonak, hogj a' beteget meg látogaffa. 166.

az kereztfan levő Tolvay sem communicalek, de ugjan idvözüle: Iudas communicalek, de ugjan el karhozek. 169.

communicaltathatod, ha ugjan nagy lelki ehleggel kíván communicaltatni, nem szokasbol, avagy valami vélekedesből. 170.

az egjűgyű vekony értelmű emberek el hízzik, hogj az Christus teste ugja ott vagyon az Oftyaban alattya szerint, kivalt-keppen hogj az Oftya oldalan az felfűletet lattyak. 201.

KIRÁLY PÁL.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.“ (Löcse, 1702.) †

Természetráji szók.

anya-gólya, 331. l.	le-nyúl, mellyet bak szakálnak
árva leány hajanévű	hinak. 217.
fű. 285.	bagzik: a' Farkas az ebbel-
bársony festő tsiga.	is mindegyre bagzik. 181.
577.	belénd: Az Alces avagy
bak szarv (növény). 511.	Belénd kiváltképen Északfelé
barom: a' tengerben vagyon	való állat, minéműek bőségesen
egy vízi Kigyó, rettenetes nagy	találtatnak a' Borussiai erdőkön,
hosszú barom állat mint egy	a' minthogy Tóth avagy Horváth
Tzethal. 585.	országban-is, 90.
bak rák 574. bak majom	béka lentse. 353.
227. bak matska (kan m.) 166.	berbéc s, avagy herélt. Kos.
bak szakál: minden Kets-	201.
kének álláról egy fűrt gyapjú	bival: ökrök, bialok. 9.

biborcsós: a Salamandra-nak darabos és bibortsós bőri vagyon. 253.

borsózik: hogyha az ember testén a' Hernyó elmász, menten utánna a' bőri felborsózik 676.

b o n c z o l: tzethalnak felbontzolása. 532.

bőtyke: A scorpio az ő farkára nézve igen horgas bőtykős, hat vagy hét bőtykékből álló farkú, 686.

bögöly avagy barom kergető fene bogár. 656.

bőrallyai tetű. 636.

bogár: Értekezzünk a' Méhekről, Hangyokról, Legyekről, 's több effélékről, mellyek bogaraknak nevezetnek. 625.

borospinty (fenyő pinty). 461.

böndő: A' Gődénynek alsó állán nagy böndője függ. 343.

bóbíta: feje tetejen búbjá vagy bobitája vagyon (a pacsirtának). 302.

boglár: a' tsillagos hátú gyiknak hátán gyöngyházás boglárak látszanak. 254.

borosta: a' Sül Disznónak bőriből ruha tisztító borostákat szoktanak készíteni. 242.

büdös-féreg avagy poloska. 633.

buga (héj): mint valami gyümölcs, dió vagy gesztenye az bugájában, úgy terem. 444.

buár (madár). 442.

büdös-banka.... büdös babuk avagy banka (upupa). 440.

czakó: A' Magyarok az ő Deák nevezetiről, a' Ciconiáról, Tzakónak-is nevezik a' golyát. 330.

czáp: a' herélt hím Ketskét Tzápnek szoktuk nevezni. 215.

csepüzödés: az ő (selyembogár) selymének szállai minden őszve tsepüzödés (összekuszálódás) nélkül mind végig megmaradnak. 676.

cserfa kigyó (querculus). 623.

csekély: a' parthoz közel a' víznek a' tsekéljén. 455.

csere-bogár. 429.

csere: menten a tserére, vagy a' bokros helyek felé repül. 353.

csillag: hátú kigyó. 611.

csipeg tsipegő rigó. 461.

csikorodás: a' Denevéreknek siketes szólások, avagy inkább tsikorodások hallatik. 498.

csíz: a' Tsíz avagy Páris nevű madárka. 466.

csontorr: A' madaraknak fogok helyett kettős és válus tsont orrok vagyon. 6.

csödör: Egy nőstén Tevéhez tsödör (hím teve) kívánatván. 40.

daru: A' Darvak mint tsak dru, dru, drut kiáltanak innét költ a' Daru nevezet. 318.

derék nyárban (nyár közepén). 344.

délszinben lévő Napfénynél-is világosabb dolog. 424.

delfin avagy tengeri disznó. 540.

dévér(?) Keczegek. 682.

déllő (delelő hely). 25.

divat: Néha olly divatjok vagyon (a gödényeknek), főképen derék nyárban, hogy százan avagy másfél százan is a' nagy

halastókon szélt forognak. 344.
— valameddig boldog szeren-
tsénk divatjában szolgál,
(míg szerencsénkben tart, míg
szerencsések vagyunk). 447.

don g ó (bogár). 444.

eb - l é g y (ebbogár). 656.

egy hasi gyermekek,
avagy kettősök. 406.

é h - n y á l (éhomkor való
nyál). 592.

é j j e l i - v a r j ú (bagoly
neme). 495.

em b e r m a j o m: mint valami
értelem nélkül való Vad embe-
rek, vagy Ember majmok. 341.

em b e r n y o m (embercsapa).
26.

el l e n k e z é s: a' Hattyunak
a' Saskeselyűvel természeti
ellenkezése (antipathia) nagyon.
326.

é l t e t ő l é l e k, minémű va-
gyon a' fűvekben. 10,

é r e z t e t ő l é l e k, minémű
vagyon az oktalan állatokban.
10.

es z t e n d ő t a v a s z r a: a'
Gólya-fiak, esztendő tavaszra

a' meleg tartományokról, meg-
érkezvén. 331.

es z t e n d ő t a v a s z r a a'
Gólya-is meg-érkezvén. 335.

es z t r a g: a' gólyának gyen-
ge fiai az ő anyyoktól várnak
kész eledelt, maga begyiből
étetvén őket, mellyről Esztrag-
nak-is neveztetik: mert Esztrag
annyit téssen, mint kész t r á g (!).
330.

e r n y ő: Az Evet az ő szép
bojtos farkával a' Napnak felet-
tőbb való hévsége ellen árnyék-
tartot, sőt mintegy ernyőt tsinál.
234.

e s d e k n i: A' Legyek a'
bűdös sebeken esdeknek. 657.

é s z: azonban álmos esz-
szel keresztül találja lábát a'
szekérnek vetni. 659.

e s s ő f é r e g. 683.

é t e n é j j e l tsak nyugosznak.
666.

e v e t: Evetnek (mókus) ne-
veztetik, mert a' hevet igen
szereti (!) 234.

e v e d z ő s z á r n y (halakon).
503.

KÖNNYE NÁNDOR.

Á SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Élnek-e valahol s mily vidékeken a következő szóalakok?

1. Gyarmathi Sámuel „Affinitas lingvae Hungaricae cum
lingvis Fennicae originis grammatice demonstrata“ című művében
többek közt a következő alakokat említi meg mint a magyarban
használtakat: a) „*vigy* = ügy; az ügyes ember a dologra jól
vigyel (székelyes)“. 333. l. — b) „*szkvoregély* = seregély.“
(341.) — c) *pariscsa* = parittyá.“ (323.)

2. A „Népkölt. Gyűjt.“ I. kötetében Kriza egy háromszéki
mesét közöl, a melyben a *nek* rag *nélk* alakban fordul elő: „A
királyné azt javasolta nélki.“ (374.)

3. Csokonai Dorottyájában olvasható a *keletső* szó: „*Keletső*: keleti. Így ejtik ezt néhol, s nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagyon: *éjszakső, napkeletső, délső, napnyugotső.*“ (IV. Én.)

4. A Nyelvőr palócz elbeszéléseiben előfordúl mint többes személyes névmás az *engőnk*: „Hozzeék *szi kied engeőnknek* kávéét. Ha eögyön *kied engeőnknyi* Domonkosra, lesz hurka. (VI. 518.). Azeé küttek *engeőnk*et a beérák.“ (VII. 35.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Zemplén megyeiek.

Ha jó vóna, a kutya is megenné.

Mégjárta, mint a mádi zsidó.

(Ugy jár, mint a kinek a zóra vére foj.

Mihint gondol, mingyá gombol.

Tapogatózik, mint a tót a hajnal után.

Ott a nap, a hol a kóduš a vaját elöntötte.

Olyan okos, mint a tordai malac.

Olyan jámbor, mint a gonosz.

Ugy szaporodik, mint a rakamazi krompé.

Világos, mint a tulsó sor.

Olyan szelidek, mint a mándoki galambok.

(Ugy dobog a szíve, mint a ricsi kutyaé.

Korpa közzé keveredöt megeszik a disztók.

Gyülölik egymást, mint a két vallásu házassélek.

(Olyan messze van tülle, mint Makó Jeruzsálemtül.

(A rosz nyereség hasonló a kárhoz.

(A milyen az öreg tyuk, olyan a csirkéje.

A mire szükség van, egy grajcárér is drága.

Olyan egészséges, mint a falhoz vert macska.

(Ugy tipeg-topog, mint a tojós galamb.

Ugy siet, mint a csizmadia a vásárra.

(N.-Tárkány.)

PASZLAWSZKY SÁNDOR.

Szatmár megyeiek.

Vendigsigtül jönni: vendég gyanánt.

Neki fohászodott az ebugatta: erősen hozzá fogott valamihez.

- (Nem tudok vele szegeletre jönni: kiegyezni.
 Azt ugyan jól felcsákózta: arczul verte.
 (Éva után indult; a tolvajra mondják.
 (Czinkét fogott az óra; a hidegtől megpirosodott orru
 emberre mondják.
 Hogy ereszt az ílet?: mennyi buza terem?
 (Csontyára hült a büri: meghalt.
 Még a nyála is foly tüle: nagyon kívánja.
 Vastag pofája büre van: nem szégyenli magát.
 Ingyen a szánk se ir össze.
 Rakja a szípet, mint a bécsi kutya. (Pesten a henczegő
 emberre mondja a nép).
 Csonton terem a hus.
 Elamoda viszi az irhát: amott fut ni!
 Kocza pipás: keveset pipázó ember.
 Hus tart gazdát, lé a szógát.
 Ugy áll, mint a peczek, v.
 Ugy áll mint a Sion hegye (ha valami egyenesen áll).
 Mán két róston csiptik rajta: kétszer fogták meg a lopáson.
 Mire való ez? — Hogy a rák a vetésre ne mennyen.
 Hová mész? — Nárittyenbe jeget aszalni, zabot hegyezni.
 JÓO IMRE.

Aggtelki tájszólás.

É' duhaj nekihornyászkodott a cséntálán mászátú Bárádlá-
 teteőnek; ott még azon nyomakodott, hogy elhánnyá az ösztö-
 reüvé ászt az igaz vállású Péstát.

S z ó m a g y a r á z a t o k .

Csintalan: nehéz.	ösztrü: megnyirbált fa-
duhaj: betyár.	ágak, hogy az egyes fokokon,
elhányni valakit: megverni.	mint valami lajtorján le lehessen
igaz vállású: derék ember.	menni. Így ereszkednek le a
hornyászkodni: kapaszkodni.	barlangokba is.
	(Gömör m.)
nyomakodik: törekszik.	THALLÓCZY LAJOS.

Tréfás mondások. = *szójárás*

Én még nyövök ám. — Felelet: Nyös ám kendért.
 Én a papot sokszor láttom részégén = Magam voltam
 részeg.
 Én fejetlen barátot is láttom má = nem volt megfejeve.
 Én má sok pabba beleszurtam a vasvillát. (Gabona-kepéknél
 a legfölső kévét „pap“-nak mondják.)

Én má sokszor mégnyomtam a papot még a mestért. (A borsajtó garatja fölé jön egy vastag deszkafödél, ez a „mester“; e fölé meg egy önnálló darab fa helyeztetik = „pap“, és e kettőt nyomja és szorítja a felső bábán által a présölő ember.)

Van égy hordóm, f e n e k ê d b e ! = fenekeld be.

(Göcsej. Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Palócz elbeszélések.

Tugygya-é kied, hogy hún lakaónk mink? Bekeöczeén, Bekeöczeén a keö termétteét! (a község nevezésénél gégejét jobb kezével kétszer egymásután dörzsölve). Oszt úgy híjják e mi urunkot hogy Déráskoczi, oszt égy kérészfaát csinaátatott engeönknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztbe illesztve mutatja); s ím, eöfelejtett rá Kirisztust munkaátatni.

Igasság a! hogy mingyaá össze gyüteönk mink a béraák, s hogy ím eén még nagyon szaókimondaó vagyok, — mer haát mékkövetém, mégaá enyím szavam a vaármégyeén is, nem rontya aszt eö meég a fiskárius sé, méh hogy Béra baávó is vagy húsztendejig eörzöttem a gyisznaót, no méh hogy écs cséppet ki is tudom siribikáगतnyi a beteöt; mer haát sokat eöjártam ám eén kántorameékho az éskola mellett — aszondom nekik hogy: Embérseégés embérék, beérák uraimeék, maág e nem jaó van így, a hogy e van la; haném csak a hogy égyy embérnek be kell ménnyi Egerbe a Kirisztus csinálaóho, hogy munkaállyeék erre a kérészre égy Kirisztust, de fáinat, mét takarost.

Aszongyaák nekém a beérák hogy: Igaz pegy a! S mingyaá engém küttek a Kirisztus csinálaóho.

S a hogy ménönk mág a szarvaskeöi veögyön Jaóskávaó, a kisbeéróvaó, aszondom neki hogy: no öcseém, maág nem jaó vagyóónk.

— Hogyhogy, baá?

— Úgy hogy ím, nem kéértük még othon, hogy minyeöre csinaátassuk a Kirisztust; nagyra-é, vagy pegyitetlen kicsínre. Haném má most csak a, hogy laó halálábaó eregygy vissza, s ím, kéérd még a beérákot, hogy minyeöre hagygya; majd agygyít eén mévvállak Aodaó Gyurána Szarvaskeöbe.

Ott vaárom napeslaógos napestyig, hát ézczzér csak it gyön Jaóska, a kisbeéró, nas sokára, s aszongya hogy: No baá, aszonták, hogy nagyra.

— Jaó van no, gyercönk no! s ménteönk egeész eétémbeélö eézczzaka. A hogy régvél beérteönk Egerbe, haát a keépfaragaóho ménteönk; mer haát mékkövetém, aszonták hogy eö csinállya a

Kirisztusokat. Beköszöneönk neki: Stesseék a Jeézus Kirisztus, Steen jaó régvelt kiennék Kirisztus csinálaó uram!

Fogagygya.

Aszondom arra neki, hogy: keérdézza szi csak, hogy mijeé gyötteönk? Eö még aszongya arra nekem, hogy: maj mém-mongyaák. Eén még aszondom rá neki, hogy: igasság a! Hát Bekeeöczeén. Hún? aszongya eö. — Hát Bekeeöczeén, Bekeeczöén a keö terméteét! (a község nevezésénél jobb kezével gégéjét dörzsölve). Oszteég úgy híjják e mi urónkot, hogy Déráskóczi; oszt amoda é, a templomhégyre la égy kérészfaát csinaátatott engeönknek, mékkövetém illyet é (két újját keresztnék illetve mutatja). S ím, eöfelejtett rá Kirisztust munkaátatnyi. Hát mág most ihén é Jaóska öcseémveö engeönköt azeé küttek a beérák, hogy csinállyeékszi kied a falunak égy Kirisztust, de fáinat, mèt takarost; oszt embéreö méh hagygya!

Aszongya eö arra nekém, hogy: jaó van no, iszén mind eö csinálylya a Kirisztusokat; de meég is minyeöre hagygyam? Nagyra-é vagy pegyítetlen kicsínre?

Eömondom oszteég neki, hogy: ícsígy jaártaónk, de haát aszonták, hogy nagyra.

No de aszongya haát: meég is minyeöre; evelenre-é vagy pegyítetlen méhhaótra?

Thyü, Kirisztus csinálaó uram, bijon mág aszt ím nem keértük még othon. Teréntö Kirisztusom! Mi csinállyaónk má no? De é Kirisztus csinálaó uram, meég is aszondom eén kiennék a magam esziteö, hogy csak csinállyaszi kied evelenre: s ha nem szeretyik a beérák, majd ím agyonütyik othon, s lesz beleöle méhhaót.

FICZERE GUSZTÁV.

Babonák.

1. A ki a vízbe hát, aszt ném szabad kiharangoznyi, mer akkor a harang eveszti az erejít, osztán fölhö elejbe ném használ sémmit.

2. Hallottas lepedöt köll végig huzogatyni a rozsdás kábosztán, még a koszos lóherén, akkor az emulik róla.

3. Mikor a káboszta e van tiprova, vasra köll kilépnyni a kádbú, akkor a káboszta kemín lesz.

4. Ha égy méhekast elopnak, akkor ném lesz széréncse a többihö sé, a mi mégmarad, mert akkor mindannyi evesz.

5. Mikor ék kas méhét elopnak, ha abbu a kasbu valamiképen égy méhe ott marad, és aszt mékthalálták, avvá az égy méhévé valamit köll ténnyí, akkor az a méhelopó abba a zesz-tendöbe mékhal.

6. Vadászkutyát, még méhét nem jó pénzén vénynyi, hanem vagy ajándékba köll kérnyi, vagy peig elopnyi, akkor szeréncsés lesz az embér véle.

(Göcsej. N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

(V. ö. Arany L. gyűjt. 273. l.)

Vót éccér ém macska, a kivê a zaszszonya nágyon roszzú bánt. Éccé fókerekédett a macska, hogy ő émegy vándúnyi. A min kimégy a zudvarra, há méklát én nagy répát; abbú faragott magának kocsit; mingyá fogott is két egeret, belefokta űket a kocsiba s éhajtott. Útközben asztán, mer a zegerek nagyon lassan méntek, még fogott hozzájuk kettőt. A min hajtanak, talákoznak a zúton égy rákkâ. Kérdézi a rák: „Há mész?” Aszongya a macska: „Vándúnyi”. A rák arra mégkérte a macskát, hogy vigye el űtet is. A macska fővette, osztá tovább hajtottak.

Ménnek, ménnek, há éccé csak mégin talákoznak két tojássâ. Kérdézi a két tojás: „Há méntek?” Felelik: „Vándúnyi!” „Vigyeték ê bennünket is!” Azzâ a macska űket is fővette. A min tovább ballagnak, hát fölējük röpül tíz föcske még tíz pacsírta és min főrakodott a kocsira.

Mégin tovább hajtottak; hát a min ménnek, csak ménnek, talának égy tucat gombostüt; mékszánta ezeket is a macska s fővette magáhó, hon né hevérgyenek ott a zúton. Haném má nagyon éfárattak vót; talátak éty házat, oda beméntek. Abba a házba talátak égy öreg aszszonyt; a kérdi tőlük, hom mi gyáratba vannak. Mongyák neki: „Bizon öreg anyánk, mi szállást keresünk, mê má nagyon éfárattunk”. „Jaj, aszt én nem adhatok, mongya a vén aszszony, mê mindén éjjel ide zsványok gyűnnek!”

De addig könyöröktek, hof fogagygya be űket, nem lesz sémmi baj, hogy a zaszszony végre is mégengette nekik, hogy ott háhassanak. A macska asztán a zegereket bekötötte a zistállóba, s maga is émént alunynyi, mer a többiek má min léfeküttek vót akkorra; a tojások belefeküttek a tűzbe, a rák a vízbe, a gombostük a türüközdőbe; a macska a zajtó mögé mént alunni, a föcské a kémény mellé, a pacsírták még a ház fölê.

Éjfélkor asztán méggyütték a zsványok s ékesztek tűzényi; de a min tűzêtek, a tojás mind épattant s a szemükbe hullott. Szalattak a vízhô, ott a rák mégcsípte; szalattak türüköznyi, ott a tű mégbökte; szalattak kifelé; ott a macska nekik ugrott s mékkörmözte; a fecskék még a pacsírták pedig ékesztek kiabányi: „Üsséték a kutyákat, üsséték a kutyákat!” A zsványok arra um mégijettek, hom min észalattak.

Réggel osztán a macskáék főkerékettek, mékköszönték a lakást s útnak indútak. De a min egy hídon akartak kérésztű menni, az egerek valamitű megijettek, a kocsit érántották; af főfordút, s a macskáék min bele estek a vízbe, ott megfúllattak.

(Veszprém megye.)

HARASZTI GYULA.

Á v é r é s j u h o c s k a .

Hol vót, hol nem vót, heted hét országon is túnnan vót, kidöt bedött kemenczének écs csépp ódálá sé vót, mégis az én ányom méssütötte benne a bodágot — vót écczér éj juhász, ánaak vót év vérés juha. Áz a vérés juhocska mégesett á juhásztó, osztán émént ország-világ.

Mént, méndégét; éért egy odúba. Á hom mév vót terhesédve, hát itt mégellét. Szoptátta hét álló esztendejig á mágját; ákkó kivezette az odúbó, osztán ászonygya: No Pétér fijam, eszt á mocsárfát úr rázd mé', hom mingyá hámuje vájon. De biz á més sé birta mozdítányi. Bévitte az odúba, szoptatta mégin hét esztendejig. Ákkó mégin kivitte: No fijam úv vágd eszt á mocsár fát á földhő, hok korpának sé légyén jó. De biz a més sé birta mozdítáni. Bévitte á vérés juhocska, mégin szoptátta hét eszten-dejig. Ákkó osztán: No fijam, vágd most földhő aszt á mocsárfát, uh hok korpának sé légyén jó. Hát Isteném úf földhő vágta, hok korpának sé lét vóna jó.

— No Pétér, má most én visszamék, mér ápád má hét vasbocskort nyött é, mióta engém keres; de itt van ez á kis sípocska, tédd á gátyaránczodba, há méffujod, méh hásznodra leheték.

Evé á vérés juhocska észármázott. Pétér mém mént, mén-dégét; hát elé táná egy embért, úm méttollya á hégyet, hon no, máj mébbomlik bele.

— Ággyon Isten jó nápot, hégytoló pajtás!

— Fogaggy Isten Pétér pajtás; tom, hom mék kell birkoz-nyi veled; de maj eszt á kis hégyet rátolom a másikra eléb.

Hát a kis hégy minygyá ott vót á nágyobbon. Ott osztán mébbirkosztak; de mind á kettő éffurma erös vót. Osztán égyütt méntek, méndégetek; écczér elétánátak égy embért; em még úm ménnötte á fát, mind á zásszonyok á kendért.

— Ággyon Isten jó nápot, fányövő pajtás!

— Fogaggy Isten Pétér pajtás; tom, hom mék kell birkoznyi veled; de elő majd kinyövöm eszt á hód érdöt.

Hát csak átnyalábóta ászt á hód érdöt, osztán écczérre kiszákájtotta. Hát csak ék kicsinykét vót Pétér erősebb, mind á fányövő.

Ménnek, méndégének hétedhét országon is túnnan; má nagyó mégehőtek; hát év vádonat-vádon erdőbe értek; lérostokoltak; de énni nem tánátak fámoaná égyebet. Kérték az Isten, hos segijén má rájtuk. Hát az Isten réndöt nékik puskát. Jó puskások léttek, éjártak vádázgátni. De mán a vádra is rá untak; kérték az úr Istent, réndőjön má nékik három persionát. Hát az úr Isten nem is tréfát velök, mer hogy ím erősek vótak.

Écczér a hogy a vádászatrú házá gyüttek, az odúba égy asztát tánátak, rajta gyönyörű szép étét, ékszajgot. Az Isten ádháta, véheti, gondúták; de mégis tunni ákárták, miképest lehető, ki áttá eszt a mindénféle persionát, kíssigét. Az ástá félé csinát ély lyukat a hégytoló, hom máj mellei ő; de ályigsig-ályig mént é a kéttő házúrú, mécs csápta é kisz szellő a hegytolót, elálutt. Má a fányövő még Péter jó is lákták, mikó légyütt.

Másnap otthon máratt a fányövő; ő is főmént, hom májd ábbú a válóságos lyukbó nézi; de ő is elálutt szint ázon szint. Má Péter még a hégytoló jó is lákták, osztán kötötték fél, hogy gyere mán lé fányövő pájtás.

Hármádik nap otthon máratt Péter. Á lyuk szájáhó mácská tyüvist rákott; hát mikó a szé gyütt, nem alutt é; látta a gyönyörű három ményecskét; ki vizet hozott, ki az étét kávarta, ki ékszajgot rákott. Nem is a rétylya fokon gyütt lé, úgy ugrott közójök: Édes szívem szép szerelme, té az ényím, én az éttéd — nyálábba kápta a létszébbet. Mikó a másik kéttő házá gyütt, lágzit láktak; há mén nem hátak, most is ének.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Találos mesék.

1. Vót éccér égy háromláb, a három lábön vót égy kéétláb, a kéétlábná vót égy égy láb; oda gyütt a néégy láb, a néégy láb evette a kéétlábtú az égy lábót; a kéétláb főkta a három lábót, ugy mégdopta velé a néégy lábót, hogy néégy lábó mingyá eleresztette az égy lábót.

Magyar ázat. Háromlábú széken ült a csizmadia, kezében egy disznólábót tartva, oda ment a kutya s elkapta tőle a sonkát; erre a csizmadia a háromlábú székkal úgy mégdobta a kutyát, hogy az rögtön elejtette a sonkát.

2. Éccér égy vién léántu elemóziát (ajándék) küttek a szomsziéd faluba, béraktak a turbájábo (batyú) sűt nyulat, kalácsot, még égy csutora bort. Mikor oda iért a faluba, aszongya a háziniepeknek: hosztam án valamit, de csak úgy adom oda, ha kitalájják, a mit én maguknak mondok. Hát: égy nyul mér fél?.. tizenkétő mér hat?.. föllü pöcsét, alú lik?

Magyarázat. A vén leány az úton megehülvén, a nyulnak felét megette; a tizenkét kalácsból hatot szinte elköltött; a csutora födele meg lepecsételve lévén, alul kifurta és úgy ivott belőle.

(Örség. Szalafő.)

SIPOS ESZTI.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Árgoválónyyi: czél-talanul ide-odalézengeni; arra is mondják, hogy árgoválógyik, a ki kérésének nagy kúnyorálással kerít feneket.

ászló: zászló, „lobogót“ a mi vidékünk népe nem ismer; á p - t o j á s: zá p - t o j á s; a kerék, sorollya vagy szekérodâ á p j a; á p o r e s ö: zá p o r e s ö. A z a b sohasem a b.

b a j u s z p e d r ö: rozszabb vetésekben eléforduló kórófaj; más vidék népies botanikájában: kecskeszakál.

b o r o z d a: a két szőlő közt ki nem ültetett s gyalogútnak hagyott sor. B o r o z d a van a szántóföldeken is, mikor a nagyobb tábla szántását több fogatásra veszik; ekkor minden fogatás végén b o r o z d a támad. Az egész táblákat is körül szokták b o r o z d á n y i, lejtős helyeken meg a vízjárásnak húznak b o r o z d á k a t.

b e l g a: bolga, belga-nyelvű = dadogó, hebegő. A hülyét is belgának mondják.

b o r v a d a p í z: az a borraló, mit szőlők adása-vevésekor a h e g y b í r ó szokott kapni.

b o p k á r o s az a fumei vagy isztriai házaló, ki időnként mindenféle p o r t é k á v â ellátogat a falusi házakhoz.

c a f r a, szelídebb értelmű a rimánál, ringyónál, ugyanazon gyöktől ered, melytől a c a f a t és a c a f r a n g s lompossgót, rongyosságot jelent anyagi és erkölcsi értelemben. Nőkre alkalmazzák.

c i n g r á t: békarokka, németül zinkraut; magyarul sikárnak is hívják. Cingratos szína lónak is csak fele takarmány; nem szereti enni, innya meg épen ártalmas rá a szarvasmarhának.

c s i n c s á s r é t: vizenyős, zsombékos rét. Zsombéknak nálunk a begyepesedett hangyabolyokat meg a vakandturásokat nevezik.

c ú c o r, c ú c o r k a: kender-szöszből csinált kis gombolyag, mit ha a fonók meggyújtanak, a hézagaiban megritkult levegő miatt fölszáll. Fonóhelyek játékszere, de lassanként kimegy a divatból.

c s a l a m á d é: zöld takarmánynak sűrűn vetett kukoricza. A keverve vetett zöld takarmányt nálunk nem hívják csalamádénak, hanem mindig a saját néven: bükkönyös zab, herés árpa sat.

c s a j a: szőlőfakadáskor előtűnő rovar, hasonlít a csótányhoz vagyis svábbogárhoz. Igen kártékony, mert a fiatal hajtásokat lemetszi s lyukaiba czipeli.

csömpe: rút, pl. csömpe szájú. Arczra vagy termetre alkalmazva sohasem hallottam.

cafatos: rongyos, piszkos, loncsos. Cafat piszkos üllédék. Cafatos a kukoricza sása, mikor a jég meghasogatja.

egykorá ezen kérdésnek felel meg: mekkora? Egykorá lovak: egyenlő nagyságú lovak; egykorá vékák: egyenlő mértékűek. Az egykorá egyenlő korút sohasem jelent.

embőre valakinek nem szolgálja, jóakarója vagy házhoz tartozója, mint más vidékeken, hanem vele törvényesen össze

nem esketett házastársa. Az ily törvénytelen házasságban a férfi a s s z o n y o m -nak hívja a nő-személyt.

Egy h u s z o n n é g y óráig se vót ide kin az a fiskáris, mégis tom, fizetek nekijé egy tizforintot.

elletés: legújabb ültetésű szőlő. Nálunk a legfiatalabb ültetésű szőlő-dülöt is elletés-nek nevezik. Az egyes szőlőkben a különböző szakaszok szintén elletések, pl. „A szőlőm alsó, középső és felső elletése.”

(Tinnye.)

SZOKOLY VIKTOR.

Érsekújváriak.

Beccsinál: a földet megszántja, beveti s megboronálja.

bibircsók: pattanás a testen.

bojnyík: betyár, zsvány.

börhidázni: a vékony, még ropogós jég hátán csúszkálva keresztülzalagálni.

bumfordi: mogorva.

büfög evés után az étel.

dorozsbá: vőfély.

dömsi: kövér.

filágóriá: kertekben levő nyaraló.

firháng: függöny.

forgó: örvény; Nyitra folyónak két örvénye van: nagy forgó és kis forgó.

gáng: folyosó.

gébulá: halmaszlag.

gérhas: sovány.

gyerécske: kis gyerek.

gyikhéc;ának má gyikhéc: annak már vége van!

jánkli: dolmány.

kâré: két kerekű szekér.

kilisés: keléses.

kisáfá: hámfa.

kiményül: kificzamodik (kéz vagy láb).

kukhêrgyál: kuksol.

mótyik: picziny.

muti v. mutizsd: mutasd, add kezembe.

nyéhó: csizmadiák gúnyneve.

ormótlan: idomtalan.

ördögló: veszedelmes játék; a földbe erősített vastag karóra vízszintesen egy deszkát erősítenek, úgy hogy ez a karón, mint függőleges tengelyen körülforoghasson, erre aztán mind a két végére egy-egy gyerek ül és sebesen körülforognak. (A tájszótárban magyarázat nélkül!)

pocik: egér.

pápmácska: hernyó.
 pilicke: két végén meghegyezett fácsika, a melyet a földön csinált lyukra ráfektetnek a gyerekek s onnan aztán bottal messzire kivetnek.

pilisznYES: penészes.

puruttyá: piszkos.

rigli závár.

rühell: röstell; rühelli a dógot: röstelli.

rücskös: ripacsos, ragyás.

sifli: mézes kalács.

siská: farsangi fánk (Miská! megígétt a siská).

slámpett: rongyos.

strózsák: strohsack; ágyba való szalmazsák.

subriká: fűzfavesszőből font korbács; husvéti öntözéskor használják a gyerekek.

susnyás: taknos; gyerekek mondják.

sunyi: ravasz.

sticli: újjatlan kesztyű, a melyet a verőerre huznak föl.

szak: sonkoly.

szérhá: háztető.

szlimácsék: csiga (Szlimácsék, mácsék; öcsd ki szárváskádát, ha nem ötöd, apádát, anyádát, mind vásrá veretém).

tálicská: taliga.

tányírbél: napraforgó.

tráfál: eltalál (pl. követ hajtva).

trámpli: ügyetlen, nehézkes testűre mondják.

Megemlítem végre, hogy a kecske és negyven szókat így ejtik: kécske; négyven.

ÚJVÁRI L.

Heves megyeiek.

Agacs v. agacsi: akácza.

birge: birka.

betyár: foglalkozás nélküli férfi.

csira: meddő tehén.

élet: gabona; kevés élet nyöt az idén.

hodály: juh-istálló.

hamzsék, v. hamzsik: határjel a földeken.

ispota: ispita, kórház.

kollár: bognár.

katorka: csöves-kukoriczátár.

pad: padlás.

péjva: polyva.

rakományoskert: szűrűs kert.

takarni: aratni. Há mégy?

Takarni.

tulok: tinó.

varaj: paraj.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Csík megyeiek.

Débdob: céltalanul jövőmenő; (gúnynév, nőknek szokták mondani.)

dérékszeg: azon szeg, mely a szekér hátsó felét az elsőhöz köti.

díbdáb: gondatlanul készített munka; á. é.: díbdáb ember, díbdáb portéka.

dílló: együgyű.

divatlan: mértéktelen az evésben.

dobonka: l. bodonka.

dollik: kiönt, kiterül; ki-dollik a víz télben, mikor a jég tetején kezd járni.

dörgöl: törül; á. é.: ha valaki megcsömörlik, szappanos vízzel meg szokták dörgölni: kenni.

duruszol, dürrüszöl: lapáttal felváj; felduruszolja a sárt.

duskál: válogat valamiben, minek bővében van.

duszi: szalmazsák.

duvad: meghámlik; a füz, mikor furulyát készítenek belőle; megduvad a furuja; á. é.: a föld duvad: omlik; megduvad az ember: meghal.

duvaszka, duviszka: hogy ugyanazon orsót, melyet már tele fontak, többször is lehessen egymásután használni,

szépen lehúzzák róla a fonalat: az a duvaszka.

é: éhes; ojan é vagyok, mind a farkas.

egércsél: rágódik; a marhák ott egércsélnek a kertben.

egyetmás: fejrénemű.

együve: sehova; együve (néha: égyübe) sem jártam.

ehejt: itt közel; csak ehejt áll a szekér.

élet: udvar gazdasági épületekkel; ojan szép életytye van hoty...hoty...hoty!

eligés-elig: nagyítása az alignak; eligés-elig tudánk eljöni.

előruva: kötény.

eme: ártány (Gyergyó).

eplény: a szánnak azon része, melyen a teher nyugszik.

czegel: lassan meneget.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

Ha pujkát látnak.

Szébb a páva, mint a pujka:

Rút, rút, rút!

Szébb a páva, mint a pujka,

Rút, rút, rút! (Ezt öblögetve, a pujka, kakas

hangját utánozva dalolják.)

Ha csigát találunk,

a zéggyik kezibe vészi, merön ráníz, a többi körüájja s minnyája égyüütt énekli, míg a csiga ki nem dugja a szarvát:

Csigabiga, gyere ki,

Dugd ki a szarvadat;

Adok tejet, vajat,

Hónapra is marad.

Csigabiga mégöllek,
 Sós kútba vetlek,
 Onnan is kivészlek;
 Malomkövê lényomtatlak:
 Mégis ki kö jünnöd.

Hogya héját (kányát) látanak,
 kezükkê hadonászó, torkuk szakattávó dalúnak s így rijjogattyák:

Héjja, héjja,
 Miét vírés a lábod?
 Török gyerek mévvágta,
 Magyar gyerek gyógyította,
 Síppal, dobbal, nádi hegedüvel.

(Tinnye. Pest m)

SZOKOLY VIKTOR.

Gyermekjátékok.

A játszó gyermekek két pártra (magyar és német) szakadva egymással szemközt állnak.

- Tíz kis pénz, ki népei vattok?
 Lengyel László a királytok,
 Haja magyar népe!
- A minapában erre ménéték,
 Hídupk lábát eltöréték,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk zöd boczfábú,
 Haja magyar népe!
- A zöd boczfa érothandó,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk rézólombú,
 Haja magyar népe!
- A rézólom elóvandó,
 Haja némét népe!
- Maj mégcsinátattyuk sáaranbú,
 Haja magyar népe!
- Hun vénniték tik a sáaranyat,
 Haja némét népe!
- Boldog anyántú kérve kérjük,
 Aszt is nekték aggyuk.

Erre futni kezdenek és a magyarok üldözik őket.

(Helemba.)

ZIBRINYI GYULA.

Helynevek.

Dülök. Kis pozsony. — Nagy pozsony. — Hidegkút. — Fülve vögy. — Gyűrűs vögy. — Sági határ. — Pinczés allya. — Tormás. — Nagy vögy. — Kis lapása. — Gyíkos. — Szaróhegy. — Méhes. — Mârok vögy. — Vaskapu, — Szilvás gödör. — Várad vögy. — Hályagás. — Nagy erdő, — Marton rét. — Kövecses. — Szemszúró. — Nagybécs. — Kisbécs. — Lókert ódal. — Pap erdeje allya. — Kabát vögy. — Eperjes. — Kassa — Tót István szurdok. — Pictor pincéje. — Dobó vár. — Almási kút. — Péres. — Hanygyás. — Középbérc. — Farkas vögy. † — Hajná vögy. — Kis vögy. — Hoszszak. — Forintos Kút. — Baglyas. — Szénégető. — Kert föle. — Ágyagás. — Batoncza. — Gödrös. — Bikk. — Géczi határ. — Kender fődek. — Palinczás. — Kakucska. — Gógány. — Gólyás tető. — Mocsóna vögy. — Kecse vögy. — Öreg hegy. — Közép vögy. — Kászap vögy. — Csinger. — Szendres.

(Megyer. Nógrád.)

GONDA BÉLA.

Gúnynevek. *)

Moha. Kis ur, nagyratartja magát. Buggyi. Csirke. Lépé. Plaska. Remete. Trikan. Garas. Hogyvan. Bóha. Szálmaházi. Igasság. Sáslé. Früstök. Kappan. Uzsonna. Csepes. Kupa. Rigó. Azalék. Futer. Sajtos. Dade. Bivalyos. Farkande. Dora. Szernai. Ribizlyi. Mravecz. Boris. Porhó. Kóbász. Kukumus. Berta. Parti. Balidugó. Szárnyas. Nada. Göndör. Forgyin. Kukucska. Bacsika. Kakaj. Láczo. Csanok. Pupucz. Hángyász. Hángya. Dugnó. Farkas. Bába. Czinczi. Haji. Kisasszony. Csizmaszár, Czuczaj.

(Megyer. Nógrád)

GONDA BÉLA.

Zsidó gúnynevek.

Farkas. Ragad, mint a farkas. — Rosz lakat. Ment hozzá inni egy gazda, de má nem vót mire adni neki, azér asz monta, hogy rossz a pinczén a lakat. — Vizibika. Kijabált a feleség ittas urára, a zsidó meg asz monta neki: úgy lármáz ken, mint a vizibika. — Veszett kutya. A ki vele feltett, nem járt ám kilencz esztendeig a maga barázdáján, mer elmarta hova hamaráb fődecskéjét. — Rágyütt. Még ki se vonszokodott, oszt má a másik árendás rágyütt. Így száratt rajta ez a név. —

*) Eredetük nagyobb részt ismeretlen.

Babkaró. Vékony, magos zsidó. — Doktor. Olyan kevélyen mén, torony irányába néz, oszt a keze mindég hátul. — Ziccer. Édeskés beszédű. — Csöki Danyi. Rossz lovakkal kereskedik. — Jólelkű. Szívesen adott pénzt köcscsön, még vót mire. — Dandár. „Vigyázz tőle, csip mint a dandár“ szokták mondani. — Kivik. Ha hitelbe kérnek tülle bort, nem szerettye és csak aszt kiabállya: áj-váj, csak a sok györek! — Pacalos. Ojan génge bürt árult, mint a pacal. (Az eddig elé sorolt gúnynevek Abauj-Gönczről valók; a nevekhez csatolt magyarázó jegyzetek a nép eléadása után írvák.)

Macskaszaporító. (?) — Kutyas. (?) — Sárgalábú. Eccer meztláb is járt, de azut vikszos csizsmája is vót, a ki sárga vót inkább, mint fekete. — Falu csufítója. Ojan veres szakájja van, hogy ha kidugná a kéményen a fejét, fère vernék a harangot. — Rosz pipa. Látni látta, hallani hallotta, ha valaki bement hozzá néha napján pénzt kérni, de azér nem egy könnyen szabadult tülle az ember, sokat murmogott, oszt mindétig a pipaszárt tisztogatta szalmaszárral.

(N.-Tárkány. Zemplém m.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Mesterműszók.

A szélmalom egyes alkatrészeinek elnevezése.

Külsején. Négy vitorla. — Vitorlaléczek. — Vászón (a vitorlán). — Fel- és levásznalni a vitorlát. — Két keresztág: azon gerendák, melyeken a négy vitorla áll. — Fordító gerenda: melylyel az egész tetőzetet szél iránt fordítják. — Két kar: mely a mitligerendát tartja. — Fordító kocsi: melylyel a fordító gerendát az épület körül huzzák.

Földszint. Lisztláda. — Vashíd. — Vashídon való serpenyő. — Korong (egy vasrud). — Serpenyő állványa, — Két köoszlop (t. i. a köveket tartó oszlop). — Liszt sipóka: melyen a megörlött liszt vagy dara lejön.

Kőpad vagyis első emelet. A két kő. — Kéreg: a kőnek faburkolata. — Garat. — Garatfa. — Csellegő: az a petyegő két szerszám a kő és garat közt, melyen át a buza ráfolyik a köre. — Köemelő. — Stenglivas. — Felöntő: véka, melylyel a garatra öntenek. — Kis fuka: kis felöntő. — Kármentő: melyet a felöntő alá tesznek, mikor a zsákból a buzát átöntik. — Zsákhuzó két kötél.

Sebes kerékpád vagyis második emelet. Dob. — Dobszár. — Villás vas: vasrúd a dobszárban. — Karika (a dobon). — Orsópálcza (a dobon). — Kis dob-ékek. — Váltó. —

Keresztváltó. — Ágasok. — Zsákhuzó. — Sebes kerék. — Kis bálvány.

Szeles bálvány pallata. Szeles bálvány. — Szeles kerék. — Nagy dob. — Fogak. — Pász: fakarika a szeles kereken, melylyel megállítják a szeles kereket. Onnan vehette nevét, hogy e kerékre ráillik, rápászol. — Két cilinder kerék. — Nyakravaló: vaskarika a szeles bálványon, melyen a cilinder kerék forog. — Két görbe gerenda (egy ódalsó, egy hátulsó). — Pásznak emelő rudja. — Majorpang: kétségkívül mauerbank, t. i. a malom falán köröskörül menő és 42 „vekszlin“ nyugvó gerendakarika, melyen a molnár a malom tetejét szél iránt fordítja. — Vekszlik: váltók, apró faékek. — Keresztmitli: közepső gerenda.

(Pusztá-Kaszaperegh.)

BERCZIK ÁRPÁD.

Gyors mondókák.

Tekergős kukorgós jó tökének jó bora van; élés késsé sányárgattyák, kápá fokká koczogtattyák; fehêr tâ, ên elöntöm mákomot, né kívánnya káromot; zöd czipellô, Komáromba szábták, párváró párvára rákták; a ki eszt a szép köszöntést étuggya mondáni, ép pint bor az ára.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Mese a féreg farkincájáról.

Belé mânt a férêg	„Tehen nekém tejet,
A túrós dézsába;	Tejet a macskának,
De a macska éccér	Agya vissza nekém
Kárt tett a farkába.	Kicsi farkincámot!“
Kuncorált a férêg,	Tehen kütte ôtöt
A huncut macskának,	A rétbe kaszáshoz.
Hogy ne hagygya ôtöt	
A világ csúfjának!	„Kaszás nekém füvet,
	Füvet a tehennek;
De a macska néki	Tehen agya tejet,
Mêg nem kégyelmeze,	Tejet a macskának;
Ês a farkincáétt	Macska agya nekém,
Jó vácscságot kére.	Kicsi farkincámot.“
Elmânt a kûs férêg	
Ki az istálóba,	Kaszás kütte ôtöt
S kére a tehéntöl	A pékhêz lepénért.
Tejet vácscságába.	

„Pék agya nekém lepént,
Lepént a kaszásnak ;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek ;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának ;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

A pék kütte ötöt
A csidmadiához.

„Csidmadia csidmát,
Csidmát agy a péknek ;
Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak ;
Kaszás nekém füvet,
Füvet a tehennek ;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának ;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

Csidmadia kütte,
Disznyóhoz sértéett.

Disznyó nekém sértét, —
Sértét a csidmadiának ; *)
Csidmadia csidmát,
Csidmád ad a péknek ;

(Csik megye.)

Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak ;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek !
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának ;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.

Disznyó kütte ötöt
A makkfához makkétt.

Makkfa nekém makkot,
Makkot a disznyónak ;
Disznyó agya sértét,
Sértét a csidmadiának ;
Csidmadia csidmát,
Csidmát ad a péknek ;
Pék ad nekém lepént,
Lepént a kaszásnak ;
Kaszás agya füvet,
Füvet a tehennek ;
Tehen agya tejet,
Tejet a macskának ;
Macska agya nekém
Kicsi farkincámot.“

S mikor a makkfánál
Igy kuncorál vala,
Ugy mégütte égy makk,
Hogy minnyátt méghala.

T. NAGY IMRE.

Néprománczok.

Zomborodi csárda előtt mi törtint !
A más íjjel három bétyár odamént.
„Aggyon Isten kocsmárosné jó estét.“
„Aggyon Isten magoknak is szeréncsét.“

„Kocsmárosné né kívánnyon szeréncsét,
Szíve körül forgattyuk még a nagy kést.“
„Jaj Isteném, hogy kell nekém méghalni,
Két hónapos kis árvámat itt hagyni.“

*) A méret kedviért ide kivételkép „susztert“ szokás mondani.
Nagy I.

Ki van mán a pincze ajtaja nyitva,
Abba fekszik kocsmárosné még halva;
Fényes láncczal van keze összekötve,
A zsebiből ki van a tallér szédve.

„Jajj Isteném, de nagy vítkét is tettem,
Hogy a szégíny kocsmárosnét mégöltem;
Tudom ezír számadásra kell menném,
Vagy örökös rapságot kell szenvedném.“

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Népdalok.

Mán kis Tordán nincs több legíny, mint három,
Az is árpa kaszálni járt az nyáron;
Kík pántlika lobog az inge újján,
Jajj de szípén hajlik a kasza után.

Mán kis Tordán nincs több léány, mint három,
Az is marok szédni járt el az nyáron;
Kík pántlika van annak a dèrekán,
Jajj de szípén hajlik a marok után.

Mán ezután csikós lészék, nem gujás,
Bal vállamon hordozom a karikást.
Réz sarkantyúm lovam víknyába vágom,
Így múlik el túllem fiatalságom.

Ha félülök kis pej lovam hátára,
Beugratok a rózsám udvarára:
Rojtos gatyám, fakó lovam teríti,
Gyenge karom a rózsámat öleli.

Tajtík pipát nem cserélék az úrral,
Pej paripát főkomiszáros úrral.
Főkomiszáros úr lova lípíst jár,
De az enyím elrepül, mint a madár.

(Torda. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

Á MAGYAR NYELV TANÍTÓIHOZ.

Ha ítéletet akarunk mondani a magyar nyelv tudományos ismertetése érdekében kifejtett munkásságról, s fokmérőül a dolgozók számát s az előállított termékek mennyiségét alkalmazzuk, azt tapasztaljuk, hogy újabb időben a magyar nyelvtudomány művelése igen örvendetesen halad előre. Ki ne telnék el például örömmel, ha végig tekint, és látja a magyar grammatikák nagy számát és grammatikaíróink hosszú seregét? Vagy a napról-napra szaporodó irodalomtörténeti művek nem hangosan beszélő bizonyosságai-e ama jelenségnek, hogy a mit a múlt idők mostoha viszonyai miatt eddigelé tenni elmulasztottunk, azt most fokozott erővel s kétszeres buzgalommal helyre kívánjuk ütni?

S ha a dolog mélyéig lehatunk, ha e termékeket a komoly kritika mértéke alá állítjuk? Tiszteljük a kivételeket, de — engedje meg az olvasó, hogy e kivételek számát kíméletből elhallgassuk — akkor e meglepedést keltő munkálkodás csak külsőleg csillogó máznak bizonyul be, a melynek valójában vagy semmi, vagy nagyon csekély az értéke. Ki fog tűnni ugyanis, hogy az irodalomtörténeti művek — tisztelet, a mi tiszteletet érdemel — nem egyebek, mint Toldy alapvető művének néha nagyon is hű másolatai vagy meddő kivonatai, a melyekben az önálló kutatásnak legcsekélyebb nyomaival sem találkozunk, s a melyekben a független ítéletnek hiánya oly tátongó, a más véleményében való vak hit és bizodalom olyannyira szembeszökő, hogy az alpmunkának még ama helyeit is, a melyekben fölöttlő az állítás tarthatatlansága, szembetűnő

a csillogó színekkel való festés, az érdemen fölül való magasztalás, s a melyekben az erős részrehajlás jelei csaknem kirívók, még azokat is a habozásnak, a kételkedésnek legkisebb jele nélkül egészen oly megnyugvással írják le s nyújtják olvasóik elé, mintha a legkétségtelenebb igazság utánmondásáról volna a szó. Ki fog tűnni, hogy azok a nagy számot alkotó grammatikák — ismét tisztelet a kivételnek — egyik a másikának pusztá kiírásai, a melyek mind egy forrásra, a hiányok és gyarlóságok tárára: a „Magyar nyelv rendszerére“ vezetendők vissza; ki fog tűnni, hogy e nyelvtanok nagy részének írói — megtartjuk a szót, mert a címlapon így nevezik magukat — nem hogy egy vagy más megfejtetlen grammatikai kérdés megoldásához nyúlnának, egy vagy más határozatlanságot megállapítani törekednének, hanem némelyike — nem tudunk más nevet adni neki — annyira lelkiismeretlen, hogy, noha kétségtelen tudatában kell lennie e téren való járatlanságának és tájékoztatlanságának, mindamellett annyifáradtságot sem vesz magának, hogy az eddig történt kutatásoknak utána nézzen, a helyeset fölismerni iparkodva figyelmére méltatná, s a régi fonák-ságok helyére beiktatná.

Már ez egymagában véve is fölötte sajnálatos, elszomorító tény; pedig még egy másik, hasonló természetű jelenség is sorakozik melléje. Magyar nyelvtanaink nagy része ugyanis nem csak arra nézve szolgálat tanúbizony-ságot, hogy íróik a kellő tanulmány, készültség és ismeretek nélkül kezdték meg és végezték áldástalan munkájukat, hanem tanúbizony-sága ama ténynek is, hogy a magyar nyelv tanítóinak tetemes száma is a tájékoztat-lanság homályos világában él; mert különben érthetetlen, megmagyarázhatatlan volna ama jelenség, hogy a szóban levő grammatikák száma még mindig újabbakkal szaporodik, a már meglevők pedig újabb és újabb kiadá-sokat érnek.

A főntebbi két jelenség mellé föl kell említenünk még e harmadikat is. Az a magyar nyelvtanító, a ki az örven-detesen haladó magyar nyelvtudománynak egyre folyó kutatásaiban tájékoztatlan, a ki koronként való megállapítá-sait nem ismeri, annak — ezt megengedi mindenki —

legjobb szándéka ellenére is lehetetlen, hogy tanításával az igazságot lépten-nyomon meg ne hamisítsa, lehetetlen, hogy igaz tudomány helyett alaptalanságokat ne terjeszsen. A mi buvárlatok pedig újabb időkben a magyar nyelvtudomány terén történtek, azok csekély kivétellel vagy a Nyelvtudományi Közleményekben, vagy az Akadémiai Értekezések füzeteiben, vagy pedig a Nyelvőrben láttak napvilágot; ezekhez járulnak még ama fontos kutatások eredményei, a melyek Budenz József „Magyar-ugor szótárában“ vannak egybeállítva. S ha azt kérdezzük: mily keletnek örvendenek, mekkora fogyasztó közönségük van a most elsorolt magyar nyelvtudományi termékeknek? A „Magyar-ugor szótárból“, abból a műből, a melynek egyetlen egy magyar nyelvtanító könyvtárából sem volna szabad hiányoznia, elkelt eddigelé vagy negyven darab; s hozzá teendő, hogy e számból is egy jó rész egyetemi hallgatók javára írandó föl. A körülbelül tíz ezernyi magyar nyelvű népiskolát nem számítva, középiskoláink száma meghaladja a kétszázat; ezekben legalább is négyszáz tanító foglalkozik a magyar nyelv tanításával; s mind e számból a Nyelvőr mult évi járatói közt volt: „tanár“ huszonkilencz, tanító egyesület és népiskola tizenhárom, néptanító három; a középiskolák közül pedig majdnem két harmad rész azoknak a száma, a melyek hiányzanak az előfizetők sorából.

Mind ez a jelenség együtt véve kétségtelen tanúbizonyossága ama kevésbé vigasztaló ténynek, hogy épen azokban a körökben, a melyek hivatva volnának egy részt a buján tenyésző s már mély gyökeret vert hamis nézetek elenyészésére közreműködni, más részt a magyar nyelv előbbre vitelére czélzó nyomozásokat és törekvéseket munkálkodásukkal telhetőleg gyámolítani, épen ott érdekeltség, buzgalom és tevékenység helyett nagyobbára hideg részvétlenséggel és tétlenséggel találkozunk.

Pedig ha valahol, akkor épen itt van kettőzött buzgalomra, sokszorozott tevékenységre, erő kifejtésre szükségünk. Mert míg a többi tudományszak fejlesztése s előbbrevitele a mi hozzájárulásunk nélkül se szenved

csőrbát, s tudományos műveltségünk öregbítésére elegendő, ha csupán megjelenünk az aratásnál, addig a magyar nyelvtudomány egész terhével egyedül a mi vállainkra nehezedik; s ha minnenmagunk nem műveljük, ha fejlesztését elhanyagoljuk, mások nem fogják helyettünk a munkát elvégezni, s bizony fejletlen, műveletlen marad az.

A mi a magyar nyelv terén való munkálkodást, még pedig közös vállaltva intézett munkálkodást megköveteli s a tovább nem halasztható ügyek sorába helyezi, az a körülmény, hogy mindeddig tudományos alapon nyugvó, s minden kérdésre biztos válaszzal szolgáló, teljesen befejezett syntaxisunk nincs. E hiányt érezzük kivétel nélkül mindnyájan; s érzi különösen nem csak a magyar, hanem kivált az idegen nyelvek tanítója. Az idegen nyelvben való oktatás, ha okszerű akar lenni, tudvalevőleg csakis az anyanyelv alapján történhetik; ámde ha az anyanyelvben mindúntalan hiányokra, határozatlanságokra, vagy a mi még rosszabb, sok helyütt vizátságokra akadunk, várható-e akkor, a mi pedig mindnyájunknak közös óhajtása, hogy az idegen nyelvek tanítói segédkezet nyújtsanak a nyelvünk ellen elkövetett visszaélések megszüntetésére? Nem kell-e inkább majdnem természetesnek találnunk — a mi fájdalom igen sok esetben tapasztalható — hogy a más nyelvek tanítói nyelvünkre csekély s néha meg épen semmi figyelemmel sincsenek, vele rendszerint keveset törődnek, s mintha tisztasága rájuk egyáltalában nem tartoznék, sokan teljes részvétlenséggel vannak iránta? Fölróhatjuk-e hibául nekik, hogy az idegenszerűségek egész seregét ültetik át ekként nyelvünkbe, s tudtukon kívül szabálytalanságok, rendellenességek terjesztőivé lesznek?

Csak kötelességünket teljesítjük tehát, midőn üggyártársainkat, azokat, a kik a magyar nyelv tanításával foglalkoznak, a munkában való részvételre fölszólítjuk. A tenni való sok, a teher nagy, egy-két ember vállal meg nem bírják; szükségképen meg kell osztanunk, hogy a maga idejében elvégezhezzük. Gondolja meg kiki, hogy azon kívül, hogy lelkiismeretes kötelességét teljesíti, egyszersmind egy szent ügynek, anyanyelvünk fejlesztésének tesz vele szolgálatot, s vállaljon

mindenki annyit és azt, a mennyi s a mi legjobban megfelel erejének. A teendők sora oly hosszú, hogy ha minden arra való kéz mozgásba jő is elvégzésére, mégis mindegyiknek kijut a magáé, s oly különféle természetű, hogy még a kevésbbé jártasoknak is akad hasznos tennivalójuk.

Midőn a következőkben végzendőink sorát összeállítjuk, ez összeállításához hozzá kell csatolnunk a megjegyzést, hogy egy-két rovatra nézve ugyan történtek már előzetes munkálatok; de minthogy ezeknek némelyike nem tekinthető egyébnek kísérletnél (synonymák), más részük pedig, azonkívül hogy a fölállított szabályok jó távolra állanak a teljességtől, még ama hibában is szenved, hogy a tételek nagy ritkán s csak itt-ott támaszkodnak hiteles szavahihető tanúkra (szóvonzat, határozók), s így csak subjektív nézetek értékével bírnak: szükséges, hogy ezeket is újra földolgozzuk, s a hol mi hiány van, azt kellőképen pótoljuk.

- 1) Jelesebb íróink szókincsének szótári földolgozása.
- 2) A jelentősebb, különösen sajtóságot alkotó szók kapcsolatainak egybegyűjtése.
- 3) A rokon értelmű szók egybeszedése, osztályozása s a jelentéskülönbözetek meghatározása.
- 4) A szóegyezés szabályainak egybeállítása.
- 5) A jelzők, különösen a névelő alkalmazásának megállapítása.
- 6) A különféle határozók kifejezőinek megállapítása és osztályozása, s az úgynevezett szóvonzati példák összegyűjtése.
- 7) Az egyes kötőszók története és functiója.
- 8) A szó- és mondatrendi szabályok részletekbe ható kutatása és kifejtése.
- 9) Az idegen, különösen a görög, latin, német nyelvek sajtóságos kitételeinek megfelelő magyaros szólások s kifejezések összeállítása.
- 10) A kiválóbb tájszólások grammatikájának, vagy grammatikájuk egyes részeinek földolgozása.

E rovatok mindegyike oly terjedelmes, s némelyike annyi újabb és újabb alosztályt foglal magában, hogy csupán ezek egyikének tüzetes földolgozása is csak hónapokra menő serény munkásságnak s buzgó kutatásnak

lehet a gyümölcse. Hadd bizonyítsa e szavunkat egy pár példa.

Vegyük föl az alárendelő kötőszók tágas osztályából az időjelölőket.

Az összes irodalom és a népnyelvi használat alapján s adataiknak támogatásával megállapítandó osztályozásuk

1) Idő tekintetében:

- a) egyidejűségjelölők: *míg, valamíg, a meddig, mialatt; midőn, mikor, hogy; mihelyt, a mint, alighogy* (folyó cselekvés v. történeti mult);
- b) előidejűségjelölők: *miután, mióta* (végzett cselekvés v. történeti mult);
- c) utóidejűségjelölők: *mielőtt; a míg, valamíg, míg—nem* (folyó v. végzett cselekvés v. történeti mult).

Az a) csoportbelieknek újabb osztályai:

- α) tartós egyidejűségjelölők: *míg, a meddig, mialatt;*
- β) érintkező egyidejűségjelölők: *mihelyt, a mint, alighogy;*
- γ) mind a két működést végzők: *midőn, mikor, hogy;*
- δ) egyszersmind előidejűségjelölők: *mielőtt, mikor, hogy.*

2) Mód tekintetében:

- a) tényre mutatók (jelentő mód);
- b) majd tényt, majd bizonytalanságot, lehetetlenséget jelölők (majd jelentő, majd ohajtó mód).

A következő példacsoport szolgáljon tájékozóul arra nézve, mily hálás munkát teljesít az, a ki egy olyan szó szerepkörének meghatározására vállalkozik, minő a kizáró *csak* szó is, s vállalkozik egyszersmind annak kimutatására, egyik-másik, különösen a befolyásosabb idegen nyelvekben, mely és miféle erők felelnek meg neki: „Keresi a vendégeket, hát biz *csak* a hűlt helyöket leli. (Népkölt. Gyűjt. I. 498.) *Csak* hamar beért a városba. (u. o. 571.) Mikó a templomba indút, *csakugyan* kútba vettette a kirájkisasszony gyűrűjét. (413.) Écczö *csak* beröpű az ablakon egy vadgalamb. (412.) A kirájfí *csak* nevetött rajta, avvá odább mönt. (408.) *Csak*

úgy jártak csodájára a kirajok. (416.) De a rózsám nem szeret már, *csak* azt mondta, hess el madár. (270.) Hat száz esztendő múlva mégis *csak* meg kell halnom. (364.) Oly éhes volt, *csak* úgy nyaldosta talpát az éhségtől. (482.) A kiráj é nem tutta gondóni, miféle embör löhet a; *csak* elállott szöme-szája a nacs csudálkozásba. (405.) De hiába vót mindön mestörködés, *csak* nem birták mögfogni; mikó mán egészen körükerítötték, *csak* étünt. (405.) Imádkoztak érte, miséztettek érte; mind hiába, *csak* haza járt az. (447.) Négy garasér oda adom, *csak* csókoljon meg galambom. (411.) Nem bánom én, ha befagy is a Tisza, *csak* te rózsám jöjj vissza. (272.) Azzal is *csak* szegényebb vagyok. (456.)“

A jelentősebb szók kapcsolatainak egybeállítására legyen irányadó a *szem* szó néhány kapcsolatának kimutatása. Szem fény, szem világ, szem fog, szem földél, szem fül, szemsó, szemtanú, szemügy, (három) szem szilva; árpa- búza- szőlő szem, láncszem, őrszem, pápaszem, rákszem, tyúkszem, vakszem, vérszem, kiülő szem; szembe száll, szembe szökik, szembe ütközik, szemre vet, szemre vesz, szemre való, szemem szed, szemmel tart, szemet szúr (ez a dolog), kitolták a szemét (holmi aprósággal), szemet kap a holmira, farkaszemet néz vele; majd megesz a szemével, szégyenszemre beállít hozzánk; jár a szeme, majd kisült a szemem, résen van a szeme, elállott szemünk - szánk, sat.

A kik egy vagy más jelenség kutatására vállalkoznak, készek vagyunk mindenkor részletes utasítással szolgálni, s a dolgozatoknak folyóiratunkban tért adni.

A SZERKESZTŐSÉG.

H E L Y E S Í R Á S .

II.

V i s s z a p i l l a n t á s .

Dr. Simonyi Zsigmond az iskolamester népség pedánságát szídjá azért, hogy a tudákosság sarában megfeneklett a magyar helyesírás. Ezen tudákos pedáns iskolamester

népség feje Révai; mert ő alapította meg a magyar helyesírást, sőt meg is akarta volna állapítani, annyira meg vala tudományának helyességéről győződve; de mások nem hagyták ott, a hová Révai tudománya, vagy dr. Simonyi ítélete szerint, pedánsága helyezte volt. A magyar helyesírás tehát igazán meg nem feneklett, sőt mint a kényeső oly mozgékony. Letérvén a Révai töltötte országos útról, az újítások egér-ösvényeire tévedt, s most a kiejtés tág mezejére akarnák juttatni, a melyen szabad lesz, mint a pusztai legény. Másképen tudom én tehát, mint dr. Simonyi a magyar helyesírás történetét.

Révai azon sajnálkozik vala, hogy egy helyesírás sem annyira bizonytalan, mint a magyar; mert, úgymond, még elvei iránt sem egyezünk meg. Fölállítá tehát elveit. Elsőnek és bizonyosabbnak az etymológiát vagy szófejtést vette, mely azonban a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphangzást nem mellözi. A hol az etymologia nem utasít — a mi nagyon ritka eset a nyelvünkben — ott második elvnek a helyes szokást fogadta el. A régi kéziratok és nyomtatványok, úgymond továbbá, igenesen nem taníthatnak a helyesírásra, mert nagyon tétoვázók; de ha okosan vizsgáljuk meg, eléggé kimutatják a régi szokást, mely mind a szófejtés, mind a helyes kiejtés mellett tanúskodik. A mai köznépnek kiejtése (vulgi pronuntiatio) nemcsak nagyon különböző, hanem, mint néha tapasztaljuk, helytelen is lévén, a helyesírás elve nem lehet.

A szófejtésre alapított helyesírásnak némelyek most tüzes ellenségei, folytatja Révai. Azt mondják tudnillik, hogy a kiejtés a helyesírásnak az elve, s azért úgy kell írni, a mint kiejtik a szókat. Még a régiségre is mernek hivatkozni, azt állítván, hogy Tsétsi volt az első újító, ki ok nélkül, egyedül az írás könnyebbségét tartván végnek, csinálta meg az új helyesírást. Leginkább a *j*-t üldözik, s nem így írnak: *ad-ja*, *had-ja* (serege), *mond-ja*, *gond-ja*, *fal-ja*, *csudál-ja*, *von-ja*, *kíván-ja*, *falat-ja*, *hagy-ja* stb., hanem így: *ad-gya*, *had-gya*, *mond-gya*, *gond-gya*, *fallya*, *csudállya*, *vonnya*, *kívánnya*, *mutattya*, *falattya*, *hagygya*, *nagygya*. Révai kérdezi, ha igazán így ejtik-e: *ad-gya* stb.?: s ha itt-ott így ejtik is, vajjon helyesnek mondhatjuk-e azt

a kiejtést; mikor a legrégibb nyelvemlékben — (a melynek írója csakugyan nem tartozhatott dr. Simonyi szerint a tudákos pedáns iskolamester népséghez) — *latiatuc, socoztia, mulchotia, temetiuc; intetvinec, ildetwitvl* szókat is találjuk; valamint más régiségekben *orczyat, ápolgatya, halgatya, faraztyatok* stb. szókat, a melyek nyilván azt mutatják, hogy nem úgy ejtették az írók, a mint az *ad-gya* stb.-féléket kellene kiejteni. Még ilyen szók is, mint: *helhezie, ilezie*, az újabbaknál: *másja, megalkalmazja, elorozja, meghozja* stb. világosan mutatják nemcsak a *j*-t mint ragot és képzőt, hanem annak kiejtését is. Révai a hiányjegy alkalmazását is csak az *az ez, amaz emez, és* szókon helyesli, a hol betűt pótol. (Apostrophus ea inscribitur parte, qua litera tollitur. Perperam adhibetur in medio vocum ad indicandas contractiones. Falso etiam dativum absorptum denotat in usu possessionum. Elab. Gramm. I. 182.)

A „pedáns, tudákos“ Révai tanítása szerint alakult helyesírás Kazinczy és írói felekezete által szinte közdívtá lett, s azt azután a magyar Akadémia országossá tette. Már 1848 előtt kezdenek némelyek túl menni Révain. Azt gondolják vala sokan, hogy jobban hatottak be a magyar nyelv történetébe, belső természetébe, mint Révai, s változtatgatának az elfogadott helyesíráson. 1848 után közönségesse lőn az újítgatás, mely azonban leginkább csak a hiányjegy elhagyogatásában, s az *olly, illy, melly, mennyi* stb. szók egyszerű *ly, ny*-nyel való írásában áll vala. Toldy Ferencz egymásután adogatván ki újabb és régibb írókat, a nevezett újításokat emezeknek szövegeire is alkalmazá, nem gondolván vele, hogy ezzel a klasszikus metrumokban írt verseket megszeplősíti. Azonban haladásnak tetszett az újítás, s új nevet is találtak ki neki, elnevezték takarékosság elvének. Az Akadémia „hivatalos“ helyesírása e szerint elmaradottnak látszik vala az új kor haladása mellett. Ezen segíteni akarván, az Akadémia egy bizottságot küld ki, mely a magyar helyesírás és szóragozás főbb szabályait, a szókötés szabályait s a magyar nyelv rendszerét újabb vizsgálat alá vegye, s a szükségeseknek vagy czélszerűeknek mutatózó változtatások és javítások iránt indokolt véleményt adjon; „miután az írásmódban az utolsó tíz-tizenöt év alatt

kifejlett különbözőzések és tétovázások az e tárgyban netán eszközölhető közmegegyezést kívánatosnak tüntetik fel.“ A bizottság csak a helyesírás szabályait vizsgálta keresztül, s 1856. április 13-án adta be véleményét. A bizottságnak magam is tagja levén, s azonkívül a Magyar Nyelvészet 1856-ki és 1857-ki folyamában különösen és bővebben is értekezvén a helyesírás ügyéről, lehetősen emlékezem még a tárgyalásokról s az azokban nyilatkozott nézetekről. A többség a hiányjegy elhagyogatását s az *lly*-nek, *nyy*-nek egyszerű *ly*-, *ny*-nyel való írását óhajtván igazolni, a kiejtés elvét tűzte ki elsőnek és döntőnek, s a szófejtést második helyre szorította le; tehát Révaival ellenkezőleg járt el. A szófejtésre nézve pedig annyira ment, hogy körömszakadtáig vitatta, hogy az *az ez* szónak *z*-je nem tartozik a szónak testéhez, hanem csak úgy, szinte ok nélkül került oda, ezzel mind a képzőnek, mind a ragnak természetét és hatását értvén félre. Azt is vitatta többi közt, hogy az *az ez* szó a relativum *ki*, *melly* előtt más természetű és eredetű, mint a névhatározó *az ez*, s azért *aki*, *amely* stb. írható. Mind ezt pedig a takarékoság elve által is ajánlgatá, a mely elvben, úgy hiszik vala, igen nagy tudományos haladás rejlik. Látjuk, hogy az akadémiai bizottság többsége 1856-ban igen távol járt Révai elveitől és felfogásától; de hogy a magyar nyelv természetébe és multjába való mélyebb behatásánál fogva tért volna el Révaitól, azt én legalább nem mondhatnám. Viszontag erősebben ragaszkodék a többség a szótők épségéhez (csak az *az ez* szók csonkítására lévén szüksége), s mellőzvé Révai helyes megszorítását, a ki a szófejtést a helyesírás első és bizonyosabb elvének fogadván el, a közmegegyezés által elfogadott euphoniát vagy széphanzást nem mellőzte, s tehát a *külömb*, *külömbek*, *aggat*, *faggat*-félceket helyeselte.

Az Akadémia elfogadá a többség véleményét, s azt szabálynak szentesíté, a nélkül azonban, hogy minden eltérést, melyet valaki tudományos okból követne, határozottan tiltana.

A helyesírás fő elvét a bizottság a kiejtésben találván föl, s azt az osztály is ekképen fogadván el: „A helyesírás fő alapját a kiejtés teszi, tekintettel

a nyelvtudományra". 1856 óta helyesírásunkat a kiejtés szabályozza, melyet a nyelvtudomány kinek-kinek nézete szerint igazít vagy nem igazít. Legtöbb változás állott elő a szók össze- vagy nem-összeírásában, melyekben a csonkított *az ez* szók véghetetlenül sokszor fordulnak elő. A magyar helyesírás letérvén egyszer a Révai töltötte országos útról és az újítások egér-ösvényeire tévedvén, a melyek számtalanok, ismét szükségesnek látszott az akadémiai nyelvtudományi bizottságot felszólítani, hogy segítsen a bajon, s tegyen, ha lehet, az eltérésekről. Ezen újabb felszólítás több évvel ezelőtt történt ugyan, de a bizottság tanácskozásai vontatva, meg-megszakadva folyának. Legtöbben a bizottság tagjai közül alig vevének részt azokban, mintegy azt mutatván ki, hogy nem érdemes a helyesírásról vitatkozni, mert a tudományos felfogások különbségénél fogva egyöntetű eredményre nem juthatni; annál kevésbbé reménylhető, hogy valami jó munka süljön ki. Végre nagy nehezen és nagy sokára meglett a bizottság munkálatja, melyet „A Magyar Helyesírás Elvei és Szabályai“ cím alatt 1877-ben kiadott. Ennek 1-ső §-a fő elvnek a kiejtést mondja, mely azonban bizonyos korlátok közt működik, tért engedvén a szófejtés elvének; némely esetben érvényre jut az írást könnyítő egyszerűsítés elve is. Ezen munkálat szerint tehát a helyesírás fő elve a kiejtés; másod elvek a szófejtés és az írás egyszerűsítése.

HUNFALVY PÁL.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

II.

Értekezésem címéül akár azt tehettem volna: a nyelvújítás szóképzése; mert ritkább és homályosabb képzőkről szólva, majdnem elkerülhetetlen, hogy a nyelvújítás botlásaival is ne foglalkozzunk. Mai nyelvünkben sok olyan képző él, mely száz esztendővel azelőtt még halott volt. Nem mellőzhetjük, számolnunk kell velük. Főadatunk lesz kimutatni, hogy a nyelvújításnak volt-e joga őket föltámasztani, és nem jogtalanul bitorolják-e ezek a képzők

az életet. A nyelvújítás több idegen képzőt magyarnak tekintett és velük számos szót alkotott. Ezeket is sorra kell vennünk, mert csak így láthatunk tisztán, csak így különböztethetjük meg édes sajátunkat a másétól és vonhatjuk meg ragaszkodásunkat az idegentől. Kezdjük mindjárt az utóbbiakkal.

1. Az *ár*, *ér* képző.

Annyit írtak, mondtak már az *ár*, *ér* képző szláv-ságáról, annyira kárhoztatták, elítélték, hogy e képző idegen volta ellen küzdve egészen elfelejtettek róla megemlékezni, hogy tulajdonképen nekünk is van egy *ár*, *ér* képzőnk, mely nem a szláv-ságból került hozzánk, hanem nyelvünk életében egész természetesen fejlődött.

Ilyen *ár*, *ér* végű eredeti magyar szavunk, melyről kimutathatjuk, hogy megvolt a régi nyelvben, és ma is él a népnél, meglehetősen számmal van. Egy párt Magyar-ugor szótárában Budenz is megemlített és magyarázott már; a teljesség kedvéért azonban soroljuk föl itt mindnyáját: *buvár*, *csaplár*, *csapodár*, *csiszár*, *foglár*, *jüzer*, *folyár*, *hajtsár*, *kajtár*, *koslár*, *töltésér*, *tündér*, *vezér*; || *fehér*, *gyopár*, *sopár*, *sovár*, *sírár*, *sikér*, *szikár*.

Mind e felsorolt *ár*, *ér* végződésű névszók deverbális képzésűek. Két csoportba oszthatjuk őket. Az elsőbe tartoznak a világos igei alapúak, mint: *buvár*, *csapodár*; a másodikba pedig a homályos igei alappal bírók, mint: *fehér*, *gyopár*, *szikár* stb.

A világos igei alappal bíróknak is találunk azonban egy pár gyanús alakját. Ilyenek: *csaplár*, *foglár*, *hajtsár* és *vezér*. Majdnem bizonyosan állíthatjuk, hogy a *csaplár*, *foglár*, *hajtsár* szókban nem az az *ár* képző van, mint a *buvár*, *csapodár*-ban, hanem a szláv nyelvek *ár* képzője. Több ok szól ezen állítás mellett. Mindenesetre a legfontosabb, hogy mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok laktak. Kétféle dolog lehetséges. Az egyik, hogy szlávok vették át a magyar *hajt*, *csapol* és *fog* igéket és képezték tovább az *ár* képzővel; a magyarok aztán velük érintkezve e szókat már szláv alakjukban ismét visszavették tőlük. Ilyen visszakölcsönzésre több példa van. A *gomb* magyar szó.

A déli szlávok kölcsön vették tőlünk és a *gombkötő* fogalmának kifejezésére ellátták rendes *ár* képzőjükkel és lett belőle *gombár*. Ezt a *gombár*-t némely magyar vidéken is használják. Hasonló történt a némely vidéken használatos *sajtár* = sajtáros szóval is. Ezt is csak szlávok képezhették, midőn átvéve a *sajt* szót a sajtáros fogalmának kifejezésére ellátták *ár* képzőjükkel. De még valószínűbb, hogy a *hajt-sár*, *csaplár* olyan vidéken teremték, a hol a lakosság két nyelven, magyarul és szlávul egyképen beszél. Ilyen két-nyelvűeknél mindennapi dolog, hogy egyiket se tudva becsületesen, a kettőt összezavarják. Ezen szókban az *ár* képzőnek szláv eredete mellett legjobban bizonyít az, hogy a *csaplár* mellett egy *csapláros* alak is van. A *csaplár* szóban annyira nem érezték az *ár* módosító erejét, egyáltalában az egész szó magyar voltát, hogy az *ár* képzővel teljesen egyenlő értékű *-s* képzővel is ellátták, mint a szintén szlávból került *mesár*-t a *mészáros*-ban. A *foglár*-nak a régebbi nyelvben és Sándor Istvánnál *aucep's'*, madarász jelentése van, és csak 48 után kezdték mintegy csufnévül a zsandárokra használni. Én azt tartom, hogy ennek a szónak az alapja nem is a *fog* ige, hanem alkalmasint a *fogoly* (perdix) névszó és ebből alkották szintén szláv hatás folytán a *fogolyár*, *foglyár*, *foglár* alakot, mint *sólyom*-ból *solymár*-t (P. Pápainál: *falconarius*). Ha a *fog*-igét veszszük alapul, nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az *l* és az eredetibb madarász jelentés.

Bár a *vezér*-t ki lehet a *vezet* igéből magyarázni és nagyon szép analogiáját találjuk a *csiszár*, *kajtár* szavakban, még sem igen tarthatjuk eredetinek. Nem tarthatjuk pedig azért, mert legrégebbi nyelvemlékeinkben nem találjuk, bár elég alkalmuk lett volna rá, hogy a bibliafordításokban használják, és legelőször Molnár A. szótárában fordul elő. A *vezér* szót a 16. században vehettük a törökségből, a hol *vezir* alakban találjuk. A *vezir*-ből ép úgy lehetett *vezér*, mint a ném. *polier*-ből *pallér*.

A többi világos igei alapú szókat, melyeknek eredeti voltához semmi kétség sem fér, vegyük most már egyenként bonczoló-kés alá. A *buvár* előfordul régebbi emlékeinkben és a népnyelvben; M. Albertnél „mergus, urinator,

vízben buvó". Kriza. Vadrózsák: édös annya vizi *búvárokat* küldött; vizi *búvárt* elhivatá. 4. és 5. l. Összetételben: buvárkutyá (canis ponticus PP.). A *csapodár* alapszava a *csap-* ige *d* frequ. képzővel a nép nyelvében általánosan használatos. A *csap* igének *d* képző alakja megvan a *csapodi*, *csapdi*, *csapda* participialis alakokban is. A *csapodár*-nak Sámhárnál eredetibb *csapondár* alakja is előfordúl. (A szóközépi *d* a magyarban mindenütt eredeti *nd* helyett való.). *Csiszár*-nak alapja a *csiszol*-beli *csiszó-* (az *l* frequ. képző.). Régi szó. Molnár A. szótárában és PPápainál: machaeropoëus, armorum faber, politor. Az egyszerű *csiszó-* tö meg van még ebben a participialis képzésben *csiszá* (pl. csiszá-kő, ered. alakja: csiszaj). A *kajtár* (damnificus, noxius, PP. it. cupes, catillo S. I. mindent fölverő, fölfítató, fölkatató. Sz. D.) és *koslár* (régii szó: lascivus, salax, venereus) névszók alapja a *kajtat* (inquirat, investigat) és *koslat* (grassatur, discurret M. A. propter Venerem instar arietis circumcurret S. I.) igékbeli *kajt-* és *kosol* (denom. képzés *kos*-ból). Jelentésük kajtató, koslató. A *kajtár* és *koslár* úgy látszik refl. igetöböl (kajlik, koslik) vannak tovább képezve. A *folyár*-t mint régi szót jegyezte föl Kresznerics. Előfordúl S. I.-nál is lascivus, salax, venereus értelemmel. Képzésre nézve megegyezik az utóbb említett névszóval, és jelentése tulajdonkép annyi mint folyató. A *töltésér* a *tölt* igének egy frequentatív *-s*-sel tovább képzett *töltös* alakjából; a *tündér* (praestigiator, qui se in varias species transformat M. A.) pedig egy frequ. *tümed-* igetötöl való, jelentése tehát *tümedő*, *tümedező*. A *füzér* alaki tekintetben bővebb magyarázatra nem szorúl. Előfordúl a nép nyelvében „a mi föl van füzve v. füzni való“ jelentésben; pl. fölaggatja a füzereket (a fölfüzött gyümölcsöket, szőlőfürtöket) a házban Sz. D. Összetételben; *főzér gyöngy*: füzött rend-gyöngy Sz. D.

A nem világos igei alapú szókat, mint *fehér*, *gyopár*, *sovár*, *sivár*, *szikár*, *sikér* részben csak az összehasonlító nyelvészet segítségével magyarázhatjuk. A *fehér*, *fejér* szóknak alaptöve egy *feh-*, *fej-* ige, melynek eredetibb alakja a „splendere“ jelentésű ugor *psg-* (f. päj) ige; *fehér*-nek jelentése tehát „splendens, splendidus“. (L. Budenz. Magyar-ug. szót. 500. l.) A *gyopár* (stoechas citrina M. A.

gyopár-tapló = fünek neme, melyet, ha megszárnak, könnyen belé akad a tűz Sz. D. A mint üszögölöd gyopárod, úgy ütsz belé. Dugonics) alapja lehet a *gyopon*, *gyapon*-beli (exardescere, succendi) *gyop*-; jelentése tehát annyi volna mint gyúló (t. i. fű). A *sivár* alapigéje ugyanaz mint a *sivány* (abgetragen, verschlissen) szóé, t. i. *siv*- (= ugor *s_g* : reiben, schleifen, wetzen). Alapértelem szerint könnyen együvé tartozhatnak (a *sivány*-ra nézve l. Budenz. M.-ug. sz. 361. és 353. szám). A *sovár* = avidus, inhians alapja egy *sov*- ige lehet, de nagyon valószínű, hogy egy participium képzővesztett alak van előttünk *sováró*, vagy még eredetibb *sováló* helyett. A *szikár* alapja lehet a *sikkad*-beli *szik*-; jelentése tehát mintegy *száraz*, *sorány* volna. A *sikér* (= csekély. Nyr. VI. 523.) világos, hogy *sikély* helyett való, mint a *sekély*, *csekély* vele egyértékű szavakból kitűnik; tehát csak végződésre és nem képzésére nézve tartozik ide.

Ezek az *ár*, *ér* végződésű szavak, melyeket itt föl-soroltam, jóformán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az *ár*, *ér* képző voltát ki lehet mutatni. Az *ár*, *ér* az összehasonlító nyelvészet alapján, összetett képzőnek mutatkozik: *á* + *r*, *é* + *r*. Első része az *á*, *é* egy nomen agentis képző és a teljesebb *-j_s*, *-j_s* alakból vonódott össze, mely ma is megvan pl. a *tolvaj* ered. *tolvajo* szóban (l. a *tolvaj*-ra nézve Bud. M.-ug. sz. 231.), az *r* pedig Budenz szerint közönbös képző, ugyanaz, mely *szomorú*, *keserű* szavakban is meg van, és eredetileg alig lehetett más mint kicsinyítő képző. *Buvár* tehát teljesebb alakjában így hangzott *buvaja-ra*, *buvajra*; *fehér*: *feheje-re*, *fehejre*. Mind e szók cselekvő nevek (nomina agentis). *Buvár*: buvó, *csapodár*: csapodó, *kajtár*: kajtó, *tündér*: tündő. Jelentésre nézve csak a *fűzér* tér el, mely nom. acti és magát a fölfűzött dolgot jelenti (v. ö. temető: friedhof). Meglehet azonban, hogy a *fűzér*-ben az *r* ered. *l*-ből való; képzése tehát olyan volna mint a *fonál*, *kötél* szavaké. Ez a magyarázat az előbbinél jóval tetszetősebb is.

Föl kell itt még sorolnom egy sereg olyan *ár* végű szót is, melyek nem képzettek, hanem gyökérszavak. Azoknak kell tartanunk, mert meg nem magyarázhatjuk. Ilyenek: *bogár*, *gyökér*, *madár*, *sugár*, *sudár*, *szekér*,

kenyér; || *fenyér*, *hinár*. Több közülök, mint *gyökér*, *sugár*, *sudár* az összehasonlító nyelvészet alapján is gyökérszónak mutatkozik (l. Budenz szótárában az e szóknak megfelelő cikkeket). A ragozásban az utóbbiakban, valamint a *madár*, *bogár*, *szekér*, *kenyér* szókban az *ár*-t rövidebb *-ara* váltja föl: *madara*-t, *sugara*-t stb., a mi az *ár* képzésű szavakban soha se történik. A *fenyér*, *hinár* stb. szókban ugyan megmarad ragozás közben az *ár*, de hogy mindazáltal mért nem tartjuk őket képzett szóknak, azt már megmondtuk.

Láttuk tehát, hogy a magyar *ár*, *ér* deverbális képző és nomen agentis-féle szókat alkot; most már nézzük, jogosak-e a nyelvújítás ilyen alkotásai, mint *hordár*, *áldozár*, *csillár*, *zuzár*, *szővér* és a többi, mert ki győzné őket mind elsorolni? — Azt mondhatná valaki, hisz ezek is szakasztott olyan képzések mint *buvár*, *csapodár*! Igen ám, csak hogy meg kell gondolnunk, hogy hány ilyen világosan, magából a magyar nyelvből megmagyarázható *ár* képzős szavunk van. Összesen csak nyolcz, és ezekben is annyira elmosódik a képző funkciója, hogy módosító erejét alig érezzük. Csak fejtegetés után tudtunk rábukkanni, hogy a *csiszár*, *kajtár*, *csapodár*, *tündér* szóknak ige, még pedig ma már nem élő igealak képezi alapját. Az *ár* ezekben a szókban már majdnem teljesen megkövült mint képző, és semmikép se szolgálhat analogiául.

De nem csak deverbális képzésű *ár* végű szavakat találunk nyelvünkben, hanem denominativumokat is. A régibb és a nép nyelvében összesen csak négy ilyen találunk: *kád-ár*, *kulcs-ár*, *solym-ár*, *sajt-ár* (sajtárús). A *solymár* és *sajtár* szavak, mint már mondtam, szláv hatás folytán készültek és nyelvújítóink nem is ismerték. Azt a két szót, a melynek analogiájára *ár* végű denom. szavaikat alkották, a *kádárt* és *kulcsárt* mind egyszerű (kád, kulcs) mind képzett voltukban szintén a szlávból vettük. Így tehát, minthogy hibás analogiára készültek, minden újabban képzett *ár* végű szavunkat el kell ítélnünk.

A *kádár*-on és *kulcsár*-on kívül még számos *ár* végű szót vettünk át a szlávból, melyeknek eredeti jelentése azonban a magyarban nem érthető és így mintául se szolgálhattak, ilyenek: *mészár* (mészár-szék), *pohár*, *gerencsér*, *mocsár* stb.

Ar végű nem csak szlávból, hanem németből is került hozzánk. Ezeket nem annyira a szóképzés mint a hangtan szempontjából említem meg. Érdekes t. i. hogy a ném. *er* végzetnek rövid vocalisa a magyarban megnyúlik, mint: *héber*: heber, *kasznár*: kassner, *pintér*: binder, *fullajtár*: vorreiter, *kaczér*: ketzer (l. Szarvas. Nyr. VI. 385. l.), *sintér*: schinder, *hengér* (székely szó): henker, *bognár*: wagner (A *v* és *b* hangváltozásra v. ö. *bakter* és *wächter*; a *bakter* különben a sváb *wochter* alakból került hozzánk), *pallér*: polier.

HALÁSZ (FISCHER) IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

II.

Ezzel áttérhetünk az ötödik szakaszra, a szószármaztatásra.

„A szószármaztatás, így olvassuk a 6. lapon, könnyen tévedésre s képtelenségekre visz, sz. Ágoston szerint: a szók eredetét kiki, mint az álmokat, jó szánta szerint magyarázván. A kimondás által a betűk gyakran elcseréltetvén, csaknem lehetetlen a szók való eredetéig feljutni, erőtetéssel pedig csaknem minden szót ki lehet a legidege-nebb nyelvből is magyarázni. Etymológiát mindazáltal szótárírónak elhagyni nem szabad; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat vonni. Azonban a szók eredetének kinyomozásában a könnyenhivőség és túlságos kétkedés közt közép utat kell tartanunk, s inkább tudatlanságunkat megvallanunk, mint hibát tanítani.“

Ez sok tekintetben nevezetes passus. Nevezetes először is, hogy ez a tétel: „a szószármaztatás könnyen képtelenségekre visz,“ azzal van okadatolva, mert „sz. Ágoston mondja, hogy mindenki jó szánta szerint magyarázza a szók eredetét.“ Ebből következik, hogy az etymologia nagy részében nem egyéb, mint képtelenségek tanítása; aztán hogy sz. Ágoston nyelvészeti tekintély; s végül, hogy

minden ember etymologus. Ha ez az állítás bizonyos etymologiai dolgozatokra vonatkozik, akkor mi is szíves készséggel aláírjuk, hogy a szószármaztatás könnyen képzelenségekre visz. Különben csak annyit jegyzünk meg hozzá, hogy fütyülni is mindenki fütyül, de azért még se mindenki muzsikus. Nevezetes másodszor, hogy „a kimondás által a betűk és nem a hangok cseréltetnek el, hogy azért csaknem lehetetlen a szók eredetéig feljutni, s hogy erőltetéssel csaknem minden szót ki lehet a legidegenebb nyelvből is magyarázni“. Ez a hely ama sajnálatos jelenségről tesz tanúbizonyságot, hogy a Nagy Szótár, a melynek, a mint majd látni fogjuk, a szószármaztatás minden, a többi kellék pedig majdnem semmi, épen azt nem tudja, a mi fő, t. i. hogy a hangváltozások bizonyos törvények szerint mennek végbe, s hogy épen e hangtörvények útmutatása mellett állapíthatni meg egy részt a szóknak eredetibb alakját; nem tudja, nincs tisztában magával az etymologia fogalmára nézve sem; mert ha tudná, a találomra épített és kierőszakolt szómagyarázatot nem vinné be az etymologia fogalmába, a mely az igaz, a való (ετυμολογία) kimutatásának a tudománya. Nevezetes harmadszor, hogy „az etymologia által világosodik fel szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni“. Ebből következik, hogy ha én, vagy akárki más ki nem mutatja előbb nekem, hogy honnan és hogyan származott a huszonöt, meg nem érthetem, nem tudhatom, mit jelent, ha mindjárt rajtam hegedülnek is el; mert „szavaink értelme csak az etymologia által világosodik föl“; s következik, hogy mindazon szó, a mely a NSzótár megjelente előtt készült, szabálytalan, rossz szó; mert etymologikus szótárunk a NSzótár előtt nem volt, már pedig „új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni“. Nevezetes negyedszer, hogy „a szómagyarázatban a könnyenhivőség és kétkedés közt közép utat kell tartani“. Az etymológiában, ha tudomány, s a mely esetben tudomány, nincs se hit, se kétkedés; ezek csak abban az etymológiában lehetők, a melyről a NSzótár nyelvtudósa, sz. Ágoston beszél. De fő nevezetessége az egész passusnak a következő okoskodásban mutatkozik: „A gyakori s erős hangváltozások miatt majd-

nem lehetetlenné válik, s legtöbbszörte tévedésre s képtelenségekre visz a szószármaztatás; hibák tanítása helyett tehát tanácsosabb bevallani tudatlanságunkat: ennél fogva szótárírónak nem szabad elhagyni az etymológiát, mert csak ez világosítja föl a nyelv törvényeit“ — s ha aztán kérdezzük és kutatjuk, mi által világosítja föl az etymologia a nyelv törvényeit, a passusban más választ rá nem találunk, mint azt, — „tévedések és képtelenségek által“.

E logikai misteriumra következik a gyökérszó meghatározása és fölosztása. „Gyökészónak hivatik az az egytagú rész, mely nincsen szóképző által alkotva“. Ez ugyan nem áll, legalább a magyarra nézve nem; de tekintve az akkori tudományos viszonyokat, nem róhatjuk föl hibául. „Az ily gyökshók, olvassuk folytatólag, vagy eredeteiek vagy kölcsönöztek.“ A mi a gyökérszóknak ezt a fölosztását illeti, ilyesmit a nyelvtudomány nem ismer; a nyelvek szókat igen is, de gyökereket egymástól nem szoktak kölcsönözni; a hol netalán a kölcsönözött szó a kölcsönadó nyelvben egyszersmind gyökér volna, ott kétségtelen, hogy képzője vesztett szóval van dolgunk. A nagy számú gyökérközösség nem kölcsönzésnek, hanem közös eredetnek a tanújele. „A gyökshók eredetéről, folytatja tovább az utasítás, alig mondhatni valamit, mert az ős régiség homályában vész el. Már az ily gyökshókról, akár azok finn, zsidó, arab, akár a perzsa, mongol, török, tatár, akár tót, német, deák, görög nyelvvel legyenek közösek, legtanácsosabb ezen szabályt követni, hogy: hol a kölcsönzés akár nyelvünkbe, akár nyelvünkől világos, ott az kijelentessék; hol pedig eléggé ki nem mutatható, ott kétesnek maradjon a szótárban is, egyszerűen az jegyeztetvén meg, hogy ez vagy amaz magyar gyökshó, ez vagy amaz idegen nyelvvel közös.“ Minthogy az említett fölosztás tarthatatlan, tarthatatlanná válik a ráépített következtetés is. Ha valamely magyar gyökér egy idegen nyelv gyökerével egyezik, az vagy véletlen találkozás, pl. magy. *kap-*: lat. *cap-*; vagy tulajdonképen nem is egyeznek, pl. magy. *fény-*: gör. $\varphi\alpha\iota\nu$ -, mert a görögben a gyökér $\varphi\alpha\nu$ -, $\varphi\alpha$ - (Curt. Griech. Etym.), a magyarban pedig az *f* eredetibb *p*-ből támadt (Budenz. NyK. VI.); vagy egyszerű szókölcönzés, pl. magy. *kád*: lat. *cad-us*; itt még hozzájárúl, hogy a magyar az ő szavát nem is a latintól vette, tulajdonkép

tehát e két szónál nem is lehet magyar-latin szóközösségről beszélni. Csodálni való még az idézett helyben a nyelveknek következő osztályozása: finn, zsidó, arab; aztán perzsa, mongol, török. Meg kell még jegyeznünk e helyre nézve, hogy a szláv helytelenül van tótnak nevezve; az egyik nem-, a másik pedig fajfogalom; s a mely szó szláv, az nem szükségképen tót is. Aztán a magyarban a kölcsönvett szláv szók száma körülbelül ezerre rúg, ebből az ezerből azonban alig jut a tóra talán száz.

Helyes e szakasznak az a pontja, a mely a kölcsönvett szókról beszélve azt mondja, hogy „az idegen szó néha nem azon nyelvből jön át, a melynek tulajdona; pl. *piacz* az olasz *piazza*-ból van véve, noha eredetije a német *platz*. Tévedés elhárítására a nagy szótárban ennek is föl kell jegyeztetnie“.

S ezzel az utasítás, ha még hozzáveszszük a „Szótári rövidségről“ szóló VI. szakaszt, a mely egészében helyes útbaigazításoknak a foglalatja, véget ér. Vannak azonban még pótlékutasítások is, a melyekből a következő pontok érdemesek a kiemelésre. Az első azt kívánja, hogy „a nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni“. Lehetetlen bárkinek is, a ki csak némileg is ismeri nyelvünk újabb viszontagságait, az utasításnak e pontjától megtagadnia teljes helyeslését. Szintoly teljes helyeslésünkkel találkozik ama másik pont is, a mely meghagyja, hogy „a szótárírók a szószármaztatást és nyelvhasználatot mellőzzék“.

S ezzel meglehetnénk elégedve, ha egy újabb pótlékban a következő tudósítást nem olvasnók: „Czuczor Gergely és Fogarasi J., amaz mint a nagy szótár szerkesztője, ez mint annak ellenőrző vizsgálója a kis gyűlésnek bejelentették, hogy ők túlmenvén az utasításon, az etymológiát is fel kezdék venni a munkába, s ennek felderítésére, hol szükségesnek látszik, a szók más nyelvekkel egybehasonlításába is bocsátkoztak. Az ülés kedvesen vette a szerkesztők e dicséretes buzgóságát.“

A mint már egyszer említettük, szótárunknak az

etymologia minden, a többi kellék pedig majdnem semmi. Etymologia minden áron! ez a jelszó. Oly praemissákból, a melyek minden egyebet megengednek, csak a szófejtést nem, végre is az a következtetés, hogy szükséges az etymologia. „A szók helyes értelmezésére szükséges a szóelemzés,“ olvassuk a 18. lapon. „Etymológiát szótárírónak elhagyni nem szabad, mondja az V. szakasz; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme.“ S ugyanott *) alatt a szerkesztőségnek ezt a jegyzetét találjuk: „E szakasz elején az mondatik: ‚A gyökszók eredetéről alig mondhatni valamit.‘ Továbbá: ‚A származék és összetett szóknál ki kell jelezni azon elemeket, melyekből összeállottak, hacsak a származás és összetétel könnyenérthetősége azt szükségtelenné nem teszi.‘ Már ha egy részről a gyökszók eredetéről alig mondhatunk valamit, más részről a származás és összetétel könnyenérthetősége az elemek kijelölését szükségtelenné teszi: akkor alig maradna mit elemeznünk. Pedig ennek az értelem meghatározására is végtelen befolyása van.“ S minden hangsúlyozott s kigondolható „noha“ és „ámbar“ ellenére győzött a megindító panaszhang, hogy „akkor nem volna mit elemeznünk“, győzött „az értelem meghatározásra oly végtelen befolyású etymologia“; s a mint hallottuk: „az ülés kedvesen vette a szerkesztőknek abbéli dicséretes buzgóságát, hogy az utasítás ellenére is fölvették az etymológiát a szótárba.“

Itt méltán kérhető mindenki: miként magyarázandó meg ez a minden áron való etymológiázni akarás? Mi is kérdeztük, s alkalmasabb feleletet nem találtunk rá, mint azt, a mit a költő mond: Sok volt nagyon a tudósnak az ő tudománya. Kellott akkorában egy csomó nyelvésznek lenni, a kikben annyira összegyűlt s úgy fölszaporodott az etymologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő tökéletes szótár; mert tökéletességét csupán és egyedül ennek a bőven ömlő etymologiai malasztnak köszöni, a mint jövő alkalommal, s részben azonnal is látni fogjuk a szerkesztőség elveinek fejtegetésénél. Előbb azonban még egy nevezetes pontjával kell megismerkednünk az utasításnak, a mely íme ekként hangzik: „Mi az etymologiai és nyelvhasználati fejtegetéseknek netán szabandó

határokat illeti, hosszas tanácskozás után úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók, melyek több-kevesebb nyelvészek által s nem minden ok nélkül idegeneknek tartatnak, óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául⁴. Már meggyőződhettem volna, mert sokszor, igen sokszor átolvastam e helyet, mindazáltal most is, midőn e sorokat írom, azt kérdezem magamtól: Megvan nekem a két látó szemem? Vagy talán elfeledtem, nem értek jól magyarul? Tudok én még itélni, nem fogyatkozott meg az értelmem? Csakugyan az van itt kinyomtatva, hogy „a nyelvtudományi osztály választmánya abban állapodott meg, hogy az oly szók, a melyeknek idegensége kétségtelen, óvatosan bár, de hódíttassanak meg a magyar nyelv eredeti birtokául?” Hiába, nem tagadható, ott áll eltörülhetetlenül: „úgy nyilatkozott a választmány, miszerint leginkább a tudva s kétesen idegen szók óvatosan tárgyalassanak s hódíttassanak a magyar nyelv eredeti birtokául”. S aztán megint elgondoltam, lehetőnek tartaná-e valaki, hogy pl. a történet-tudományi osztály választmánya oly utasítással bízza meg egy vagy több tagját, hogy leginkább azokat a történeti eseményeket, fölfödéseket, találmányokat, a melyeket kétségtelenül idegen népek alkottak és teljesítettek, pl. Amerika fölfödését, sajtót, gőzgépet sat., óvatosan a magyar nemzet sajátjának, eredeti birtokának vindikálják? Nem, az lehetetlen. Itt mégis valami tévedésnek kell lenni a dologban. Nézzünk utána, győződjünk meg; forduljunk fölvilágosításért magához a NSzótárhoz! S rányitottam egyikére a legelső közt levő, kétségtelenül idegen szóknak; erre hogy *asztal*; s olvastam: „*aszt* elvont gyök, melyből *asztag*, *asztal* és ezek származékai erednek; egyezik a megfordított *tesz* önálló gyökkel; jelentése tehát: valahová tevés, állítás, helyezés, rakás”. Rányitottam egy másikra: *abroncs*; s olvastam: „*abr* elvont gyök; átvette *bar* azonos a földést, takarást jelentő *bor*, *bur* gyökkel a *borít*, *borul*, *burok* szókban; származékai: *borincs* v. *boroncs*, betűáttétellel: *obrincs* v. *abrincs*“..... S betettem a könyvet, és — elgondolkoztam.

De térjünk át a szerkesztőség etymologiai elveinek fejtegetésére.

Tehát mons parturibat : nagy szülhetnékje volt a hegynék, gemitus immanes ciens, eratque in terris maxima exspectatio.

A természetrajzból tudjuk, hogy egyfajú lények közt is van különbség. Ismeretes például a cucurbitaceák közül a paraszt tök és úri tök; van közönséges szilva s királyné szilva, van csordás körte és császár körte. Így van a tudományyal is. Az a számművelet, teszem azt, a melyet a szatócs végez, az közönséges számművelet; a bankaré ellenben, az fölsőbb számművelet. Ez előzményekből következik, hogy nyelvtudomány és nyelvtudomány közt is kell különbségnek lenni. S van is. Van egy közönséges s van egy fölsőbb nyelvtudomány. Különbség köztük csak is az elvekben, eljárásban s az eredményben van; a többire nézve teljesen megegyeznek egymással. Az eljárásbeli különbség például az, hogy a közönséges nyelvtudomány nyílt szemmel dolgozik, s azért csak azt látja, a mi van; a fölsőbb nyelvtudomány pedig, mikor keres, fürkészként, kutat, behunyja a szemét; azért gyakorta olyast se lát, a mi van, s viszont a legtöbbszörte olyas mindent is lát, a mi nincs.

Nézzük például ezt a jól ismert szót: *megyek*. Ha egybevetjük ismeretes alakjait és származékait, pl. csak a következőket: *ménstem, ménő, ménel, mégy, mégyén, mégyünk, mēngyék, mēngyünk, mēndégél, mēned-ék*, s még némely ide tartozó egynemű jelenségekkel összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy itt két igetővel van dolgunk; az egyik a gyökér *mén-*, a másik továbbképzés *mén-d*, s hogy ebből való a *mēngyék*, aztán *mégyék* és *mēgyék*; továbbá hogy a *mēngyék, mēgyék* csak a jelentő jelenében működik, s ott is megosztja szerepét a *mén-* tövel, a többi alakok pedig kivétel nélkül a *mén-*ből vannak képezve. Hogy mi ez a *mén-*, elem-e vagy pedig származék, azt, ha mindjárt a legapróbb, idevaló jelenségeket összehordjuk s nagyító üveggel vizsgáljuk is, azt meg nem mondhatjuk, mert arra nyelvünkben nincsen felelet.

Ez a közönséges nyelvtudomány. A mit lát, azt tudja; a mit nem lát, azt bevallja, hogy nem tudja.

A fölsőbb nyelvtudománynál ellenkezőleg áll a dolog. Ő azt nem tudja, a mi látható, pl. hogy a *mēngy-* nem egyéb, mint a *mēndégél*-beli *mēnd-*, s azért neki a *mēgy*

rendhagyó ige, s szerinte a *méngyék*, *ménsz*, *mész*, *mégyén* csak a „nyelvrontó tájbeszédben“ (így van kinyomtatva a 24. lapon) divatosak, s mint ilyenek természetes hogy fonákságok; nem tudja, hogy a *mégy*-ből nem alkotható a nomen agentis; különben nem állítaná, hogy a *mégye* nem egyéb, mint a *mégyő* részesülőnek a változata. Ellenben tudja, a mi se nem látható, se semmiféle érzékünkkel föl nem fogható: hogy a *mén*- micsoda elemekből áll, s külön mindegyik elemnek mi a belső értéke.

S ha valaki azt kérdezi, a NSzótár nyelvtudománya melyik a kettő közül, a feleletet megtalálja rá a 24. lapon, a hol a szerkesztőség magáról ezt mondja: „felsőbb nyelvészettudományt üzünk“.

Lássuk tehát, mit tanít a felsőbb nyelvtudomány.

„Gyök tulajdonképen a szónak azon egytagú elemi része volna, így olvassuk a 15. lapon, melynek nincs többé önállósága, közhasználatú értelme, milyen pl. *dar-* a *darab* szóban; de minthogy az ily gyökek más gyökerekkel egybevetve valamely közös elemben ismét megegyeznek, pl. a *rozsan*-beli *roz-*, a *rohad*-beli *roh-*, *rogy*, *rosz* sat. beszédrészeknek közös eleme *ro-*: következik, hogy a magyar nyelvtudományban kétféle gyök van, az egyik gyökelem: *ro-*, a másik egyszerűen gyök: *roz-*.“

S a felsőbb nyelvtudománynak — minthogy már ki van találva a nagy szó, hát használjuk — tehát a felsőbb nyelvtudománynak, a mint az részint az Előbeszédben ki van fejtve, részint az egyes cikkekéből kiegészíthető, a gyökerekről szóló elmélete ím a következő.

Minden gyökérnek van egy alaphangja, s ez rendszerint mássalhangzó, a melyben eredettől fogva bizonyos belső erő, az alapjelentés bennrejlík. Egy példa elég lesz, hogy világos fogalmunk legyen a felsőbb nyelvtudomány gyökeleméről. Vegyük föl az *r* hangot. „Mint gyökhang — ez van mondva róla az V. köt. 387—388. lapján — a) általában erős, légrázó, reszketeg hallamot utánoz, pl. *ráspol*, *récze*, *részál*, *rozsan*, *rucza* sat. Ide tartoznak, melyekben az *r* alaphangot más hangok előzik meg, mint: *bar-czag*, *bar-bora*, *bor-dó*, *dor-omb*, *turha* sat. Továbbá az emberi kedély- és indulathangok, melyek erős *r* hanggal törnek ki, mint: *ir-így*, *dér-dúr*,

ör-öm, irg-alom sat. *b)* Oly gyököszók alaphangja, melyek némi erőszakkal, s többször *r* hanggal járó *rontást, metszést, rágást* fejeznek ki, milyenek: *rab, réz, rojt, ger-eben, ger-eblye, csor-oszlya* sat. *c)* Oly gyököszók alaphangja, melyek ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést, és tűzszínt jelentenek, mint: *ragy-a, rák, rát-otta, ris-ka, rozs-da, pör-nye, gyér-tya* sat. (Közbevetve legyen mondva, fölötte csodálkozunk, hogy épen a *tűz*, de meg hogy különösen a *ménküi*, a mely nem csak jelenti, hanem a mely maga a legvastagabb ropogással, recsegéssel járó tűz, égés és tűzszín, hogy miért maradt ki épen ez ebből a tüzes családból?) *d)* Erős mozgásra, terjedésre vonatkozik, mint: *par-ittyá, gar-at* sat. *e)* Oly szók alaphangja, melyek valami magasat, emelkedettet jelentenek, mint: *or-om, hór-i, gór-é, tar-kó, szar-u* sat.“

A mint a fölhozott példákból kitetszik, ez az alaphang állhat a szó kezdetén, közepén vagy végén, annak a jelentésre semmi befolyása sincs, s egyéb tekintetben sem se nem épít, se nem ront a gyökérszón.

Itt az a kérdés vetődik föl először, hogy ha pl. a *parittyá*-beli *par-* gyökérnek alaphangja, lelke az *r*, minő funkciót végez benne először az *a*, aztán a *p*.

A gyökérbeli magánhangzóra nézve a 16. lapon azt a fölvilágosítást nyerjük, hogy „az alaphang a nemet jelöli, a magánhangzók pedig fajkülönböztetők“. Egyes czikkekből továbbá kikövetkeztethető, hogy mindegyik magánhangzónak minő módosító ereje van; a mit különben egy más nevezetes munkában („A magyar nyelv metaphysicája.“ Irta Fogarasi János.), a melyből van véve ez az egész elmélet, ekként találunk meghatározva: „1) A gömbölyű magánhangzók (*ó, ő, ü, ű*) jelentenek *a*) gömbölyűséget, *b*) öszvehuzást, berekesztést; 2) a nyíltak (*á, e, é, í*) jelentenek terjedést, nyílást; 3) a vastagok nagyságot, durvaságot, kellemetlen érzést, távolságot; 4) a vékonyak kicsinységet, kellemetes érzést, közelséget; 5) a hosszúk tágasságot, lankadást, jövő időt; s 6) a rövidek keskenységet, gyorsaságot és jelen időt“. (56—57. l.) S ugyan ehhez ugyanott a következő jegyzet van csatolva: „Talán ezen vastag és vékony hangok különbségeiből lehet kimagyarázni az egyes színek különbségeit is, pl. barna, piros, sárga kelle-

metlen színek, fehér, kék, zöld kellemesek?“ A kérdés alakjába öltöztetett tény itt egyedül csak a becsülendő szerénységnek a bizonyítéka. Mert lehet-e erre nézve kétség? Nyúljunk bele vakon a szók nagy seregébe, s a melyeket kimarkoltunk, fényesen fogják igazolni a vastagság-vékonytság sat. elméletének tiszta valóságát. *Kan* = durvaság, *nöstény* = finomság. *Nő*, *hölgý* = finomság; a *leány*-ban az alaptag *le* = vékonytság, a toldalék *ány* = lehető vastagság; *meny*, *menyecské* = vékonytság; *asszony*, *anya* határozott vastagság.

A másik kérdés, hogy mi a *par-ittya*-beli *par*-nak harmadik eleme, a *p* elem. Szótárunk szerint ez előtét, s a 62. lap tanítása szerint „lehet négyféle: a) az alapszó értelményét nem változtatja, legfőlebb hangzatosabbá teszi, pl. *Andri Bandri*, *Örzsé Börzsé*, *Ista Pista*, *Anna Panna*; b) az alapszó értelményét némi árnyalattal módosítja, pl. *atya*, *batya* (bátya), *anya banya*, *állvány bálvány*, *óriás* (óriás) *hóriás*; c) némely szókban csak ikerítve divatozik, pl. *ingó-bingó*, *ákom-bákom*; s d) a gyök- vagy töszóból egészen újat képez, pl. *ér* és *bér*, *orda* és *borda*, *ém* (ebben *émettem*: ébren voltomban) és *kém*, *egyít* és *vegyít*“. Ehhez meg kell jegyeznünk, a mi különben magától érthető, hogy ha a gyökér alaphangja kezdi a szót, akkor mássalhangzó társa utótét lesz, a melyről szintén ugyanaz áll, a mi az előtétről volt mondva.

SZARVAS GÁBOR.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE. †

Hogy a meglevő természetrajzi munkában összehalmozott tudománykincseket ezentúl is használhassuk, az eddigi helytelen alkotású műszavakat nagyrészt nyelvtanilag kiigazítjuk, s csak ott helyettesítjük magyaros vagy európai keletű szavakkal, a hol szükséges. (V. ö. Nyr. II. 49—54.)

A helyettesítéseknél visszamentünk a latin, görög vagy európai keletű műszavakra (*bohóc*, *brillenschlange*, *serpent à lunettes*, *szemüveges kigyó*), vagy régiebb munkákra, vagy a néphez folyamodtunk. Nem alkotunk egészen új szót csupa viszketegből, hanem csak szükségből; s ekkor a nyelvtani szempontoknak ébrentartásával a czélt magát nem tévesztjük el szem elől, t. i. a természetrajznak nemzetiessé való tételét s

előmozdításának eszközeit. Az új alkotásoknál arra törekedtünk, hogy az élettani viszonyok vagy a megkülönböztető tulajdonságok lépjenek előtérbe.

A) Zoologia.

a) Általános rész.

I. Elvetendőek a következő, leginkább chemiai hibás szóalkotások, s visszaállítandók az internationalis elnevezések. Ahol épen szükségesnek látszik a magyar kifejezés, helyreigazítással magyarázóul szintén használható. E szerint lesz: *em(v)*: chymus; *festeny*: pigmentum; *nydlany*: ptyalin; *hugyany*: urin; *sajtany*: casein. (legumin); *vértény*: chytin, entomolin; *emésznye*: pepsin; *fehérnye*: albumin (protein: tojás fehéré); *kemnye*: amyllum (keményítő); *rostonya*: fibrin; *sejtenye*: cellulosis; *tápnya*: chylus; *ösképle*: sarcodes; *tömkeleg*: labyrinth.

II. Helyreigazítandók: *csáp* (antenna): csap, pl. lemez csápúak helyett legyezős csápúak; *tap*: (tentaculum); tapogató; *táp* (victus): táplálék (összetételekben tápláló) élelem; *szíp* (proboscis): szipó; *inger* (stimulus): ingerlés, ingerlet; *nyák* (mucus): nyálka; *tak* (mucus): (takony, nyálka) turha; *receg* (retina): reccsártya; *alvad* (coagulat): megalyszik, származékaiban megalvó, megaludt, aludt (vér, tej); *rágony* (mandibula): rágó; *tekeny* (testa): teknő; *úszony* (pinna): uszó szárny, halszárny, para, pl. has szárnya, gerincz szárnya (népies kifejezés az uszony helyett); *zsirany*: zsír; *hatány* (actio, vis agendi): hatás, hatóság; *falám* (palpus): faló, faldokló, faldosó; *csövény* (calamus): a toll csévéje, csöve; *ormány* (proboscis): orrnyujtvány, nyúlt orr, v. egyszerűen orr, pl. nyúlt orrúak; *forgantyú* (columella, a csigáknál a héj tengelye, orsója) helytelen alkotás, mert a *tyú* rag a részesülés *t-ő* helyett áll, pl. billentő, billentyű, s így forgató helyett csak forgatyú állhat, azonban a fogalomnak jobban megfelel az orsó; *billér* (halter): billegető; *függér* (vena descendens): függő ér; *gyúpont* (focus): gyújtó pont; *együtt érzideg*: együttérző ideg; *erjanyag*: erjesztő, élesztő; *hallideg*: halló ideg; *halljárat*: hangjárat; *hallszerv*: hangműszere, hallásműszere; *hörgcső*: hörgő (cső); *köthártya*: kötőhártya; *kötszövet*: kötőszövet; *látideg*: látó ideg; *látérzék*, -szerv: látásérzéke, szerve; *láttelep*, -táv: látó telep, távolság; *metszfog*: metsző fog; *merszíp*: merő szipó; *nyelcső*, -csap: nyelő, de helyesebb a népies nyeldekklő, épen így nyeldekklő csapja. E szó minden esetre a fölhozottnál s a

görög φάρυγξ-ból eltorzítás által képezett *bárzsing*-nál is jobb; *pödörnyelv*: pödörött nyelv; *raganyag*: ragasztó anyag; *támpont*, e szónak két jelentése van: 1) kezdőpont, pl. az izom támadó pontja, 2) megtámasztó, pl. a medenczében a czombcsont megtámasztó pontja; *tengélet* (vegetativum): tengő: v. tengődő élet; *uszhártya*: uszó hártya; *uszhólyag*: uszó hólyag, a halaknál pukkantó; *ür*: üreg; *válfaj*: váló faj; *védfulánk*: védő fulánk; *gyomoronyit*: gyomor nyitó; *gyomorcsuk*: gyomorcsukó.

III. Helyettesítendő k: *bök*: (aculeus): tüske, tövis pl. bökuszonyos h. tüskés szárnyúak; *lödör* (trachea) légjárat, légcső, légcsonna; (c)*sonk* (ceroma): viaszhártya; *téhely* (coleon): szarvlemez, tükllemez; *látá(b)*, *látta* (pupilla), ez a szó egészen fölös, mert van egy szép népies kifejezésünk, t. i. a szem bogara, mely a szem bogyójának (iris, s németes magyarsággal szívárványhártya) közepén bujkál; *lebel* (pinna): evező toll; *lebeny* (cacumen): szárny csúcsa; *ébreny*: csira, embryo; *főny* (apex): tető él; *marcony*: méregfog; *födény* (elytron): szárny fedő; *durvánny* (rudimentum) a latin rudis szerint a durva szónak minden megfontolás nélkül képezett származéka; a rudimentum t. i. nem a durvaság, hanem a csonkaság, elmaradottság fogalmat jeleli pl. a pseudopus serpentinus, boa constrictor s más állatok végtagjában; ennél fogva a magyarban is ily szóra van szükségünk; közel álló synonymák ezek: csuta, csonka, csenevész, nyiszlett, satnya, sanyargó, sínlő, suta sat.; a nevezett végtagmaradék embryologiailag valóban végtag s azért a görög κολοβός, πηρός (csonka) példájára ajánljuk a csonkulat szót; — *szilvány* (branchium): kopoltyú; *mentyű* (cochlea): csigahéj; *röptyű* (elytron): szárnyfedő, szárny; *röp*, e szónak is két jelentése van: 1) röpülés, 2) szárny, pl. hártyaröpüek helyett lesz hártya szárnyúak; *csőd* (tarsus): lábtő, de nem lábszár; hogy a néphez nem lehet mindenben folyamodni, épen e szónál lábszár láthatni, melyet a nép láb-tő helyett használ; épen oly helytelenül nevezi a nép az állatok hátulsó lábának sarkát térd-nek azt mondván, az állat hátulsó lábánál hátul van a térd; — *benne* (internum alicujus rei) a húsratok tartalma, melyet az izomhüvely körülvesz, azért izom állomány; *bőnye* (amurosis) az izmok végülése: in, szíjjas in, (mócsing); *kánporc* (carthilago aryaenoides, arya-teroides seu pyramidalis) a gégefő belső két porcogója, melyek egyenkint görög kanálhoz (ἀρυτήρ) s együtt oldalt tekintve a kánna szájához (ἀρυταίνα) hasonlítanak, azért: kánna porcogó;

kedeszmirigy (glandula thymus) a csecsemő emlősöknél a mellen levő mirigy, melyet pörköltben vagy kirántva eledelül is használunk; németül bries; e mirigy görög neve θυμός, s a „kedély“-hez semmi köze sincs; azért a kérdéses szó már ez okból is helytelen, nem tekintve azt, hogy negyed fokú „elvont gyök“; a mészárosok nyelvén príz, prézli, krézli, mellmirigy, alsó nyakmirigy és rózsamirigy; ajánljuk e szót: rózsamirigy; — *röphártya*: repülő hártya, szárnyhártya; *ütér* (arterie): verő v. lüktető(ér), pl. tüdütér h. a tüdő lüktetője; *visszér* (vena): visszavezető ér, pl. az üres visszavezetők; *verőcż-ér* (vena porta): a kapu visszavezetője, kapu ér; *vetélő újj* a baglyok, papagájoknál: forgató újj; *ülgumó* (schwiele) a bőr megvastagodása és szétrepedezése által támadó kéreg a páviánok alfelén, a tevék hasán és lábuk hajlásánál; erre van népies kifejezésünk: cserepesedés, csöpörödés; — *vese lobar* (pyramis renis) szó második része, nem tekintve helytelen alkotását, nem felel meg a görbe felületű tárgynak, azért ajánljuk: vesekúpocská; — *röptertj* t. i. a röptülő állat kiterjedése kétoldalt, szélessége; karjainkat kitarjuk, azért ajánlom a következőt: szélessége kitarva, pl. a nagyfüllű denevér szélessége kitarva 28 cm.; *csőr* (rostrum); e szó csőorrból úgyszólván czérnával összevarrott bögre; a nép egyszerűen orr-ott mond, pl. vasorrú madár (coccothraustes), isztragorr (geranium), de e szó így nem elégíti ki a természettudományt; e fogalomnak a régi magyar nyelvben van megfelelő szava, t. i. ajv (N. Sz. I. 122.); egyes származékait mai nap is használják, pl. ajak, ajók; de aj is előfordúl pl. a nyíl aja (vájása), ajaz az asztalos vagy ács; azért ajánljuk az ajv szót, pl. árrajvuak (subulirostres), ajvasok (rhynchota), ajvond (ornithorhynchus).

FIALOWSKI LAJOS.

Á NYELVŐR-BELI NÉPNYELVI ADATOKBÓL.

1877.

Ezúttal csak úgy, mint tavál, a föltünőbb, ritkább vagy tanulságosabb hangtani és szótani jelenségekre való új példák fölsorolására szorítkozunk az 1877-ki népnyelvi közleményekből.

I. Hangtani jelenségek.

Magánhangzók változása.

1. Hosszú és rövid magánhangzók váltakozása:

a) Rövidülés: óda e h. ódá, oldal 323.

- b) Nyúlás történt talán ebben: *főhenyes* e h. főhenyes, főenyés 431., ha a szó híven van leírva.
2. Mély és magas hangok váltakozása:
- a) Illeszkedés: 1) megelőző magánhangzóhoz: *hiszábali* e h. *-béli* 272.; 2) következőhöz: *bükseng* e h. **buk-seng* 181.
- b) Nem illeszkedett ragok: *pékhó* pékhöz, Göcs. 419.; *botté*, *tavasszê* bottal, tavasszal, Göcs. 419., 467.; *sokszê* sokszor, Udvh. 465.
3. Zártabb és nyitabb hangok váltakozása: a palóczok sok köznyelvi *é* helyett *ê*-t ejtenek, pl. *azê*, *mê*, *téttédê* azért, mért, téttédért 520., *elê* elé 521. stb.
4. Magánhangzók elveszése és betoldása:
- a) Elveszés: *kájbál* kajabál 85.
- b) Betoldás mássalhangzócsoporthoz enyhítésére: *estróf* 472. | *taragács* 373., *dérága*, *térágya* 421., 467., *kovártély* 183., *subáb*, azaz *sováb* 271. | *svorom* schwarm 326.

Mássalhangzók változása.

1. Hosszú és rövid mássalhangzók váltakozása:
- a) Rövidülés állt be ezekben a palócz igealakokban: *siratyuk*, *tarthatyuk*, *ütyük*, *hozuk*, *észük* e h. *sirattyuk*, *hozzyuk* stb. 462., 518., *tereбуза* e h. *töröbбуза*, török b. 525.
- b) Nyújtás (a pótló nyújtáson kívül) csak az *l* hangnál: *zállagos* zálogos 465., *pallánk* palánk 373., *palléroz* e h. *paléroz*, paríroz 234.
2. Artikuláció változása:
- a) Torokhang h. foghang: pal. *aggyít* addig, *pegyítetlen* pedig 466.
- b) Torokhang h. fogínyhang: *mégy* meg 108.
- c) Foghang h. fogínyhang (jésülés): *ragasztyu* ragasztó 323. | *Gyitró* Ditró 177., *kolinyál* 179., *nagyrag* nadrág 471. | *minyeő* minő, *elyibe* elibe 466.
- d) Foghang h. ajakhang: *beg* és *deg* 329. | *pippany* tippán 325. | *svadromunk* svadronunk 409.
- e) Ajakhang h. fogínyhang: *bingyó* bimbó 471.
- f) Ajakhang h. torokhang: *bingó* bimbó 471.
3. Lélegzés változása:
- a) L-hang h. orrhang: *féncsér* felcser 88., *handoklik* haldoklik 228., *bukán* bokály 179.
- b) L-hang h. r-hang: *sikér* sekély 523.
4. Lágyulás: *gánya* kánya 272. | *baodos* boltos 466. | *káboszta* káposzta Udvh. 272. | *zsir* sir 177.
5. Mássalhangzók elveszése és betoldása:
- a) Elveszés: *égfizetém* mégfizetém, Tolna, 369. | *érce*

jérce 182. | *nagyó okos* nagyon okos 469. || mássalhangzó-csoport kerülésére: *trózsák* strózsák 326., *Cithia Scythia* 187., *Nyáusz* Knausz 478. | *fűreport* frührapport 136., *figlimony* flügelmann 136. | *Pesre Pestre* 519., *fésve* féstve 286., *minha* mintha 175., *felejkézéél* felejték. 184., *töcs még* töltsd meg, *néz még* nézd meg, Tolna, Somogy 429., 428.; *csavarog csak* csavarogj csak 358. | *esztra* ekstra 88. | *reguta* regruta 275.

b) Járuléka mássalhangzók: *mingyán* e h. mingyá, mindjárt 84. | *akcentál* asszentál 44.

II. Szótani jelenségek.

1. Szótövek alakja:

a) Igető: *ménő-nk*, *méntő-nk*, *igyaó-nk* stb. pal. 517., 518. | *vélé-tte-m* 474. | *elvet-tü-nk* elvetéttünk 474. | *sév-rév* sí-rí Dráv. 374.

b) Névszó-tő: *kürte-je* 288., de *disznó-ja* 468. | *mérgő-t*, *mérgő-lögggyék* szék. 517. | *lovónk*, *engeő-nk*- 518. | *örmöt* 425., *bicsok*, *bicsko-m* 229. | *parást*, *darást* paraszt, daraszt 158., *nyárt* nyarat u. o., *tehént* 319., borbé, *esz* ki 175., *nehésség* nehézség 467. | *előve-n* érő gyümölcs (azaz *elő-n* érő, v. ö. *előve-k* lesznek *utova-k* primi crunt ultimi M. c.) Sopr. 373.

2. Névszóképzés:

a) Igéből: *verödelöm* 466.

b) Névszóból: *káko* káka 272. | *cicu-kám*, *libu*, *libukám* 383. | csiná: *csinus-ka* 134. | *pihő-ce* pehely 230., 374. | *dombo-lag* 325. | *merő-dön* merő 164., 263. | *póczik* polcz 323. | *botyika* 134., *bégrike* 134. || *serénytelen* 378.

3. Igeragozás: *hín* hí Som. 368., *lön* lö 474. | azt nem *fogtam* *tenni* stb. 159. | *ménsz* 287. | *gyerjék*, *gyerék* kétek pal. 462.

4. Névragozás: *soholt* schol 358. | *ottogyan* szék. 466. | *hazól* 517. | *egy helyünnen* 367. | *gánájvá* *vát* ganajjá 85. | *mindet* 158.

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ „ÉVAD“ VESZEDELME.

Motto: *Várdán, belölled — — nem az igazság beszél.*
(Bánk bán.)

Baksay Sándor a Vasárnapi Ujság ez idei első számában egy „Pusztai találkozás“ című novellát indít meg, s kapván a jó alkalmon, boszúval és gúnnyal fakadoz a kolonczos „évad“ s kákanyelvű csinálója ellen. Halljátok a szent igéket!

1. „— a kinek Gyula nevével... sehogy sem egyeztet-hetők meg a Szentgyörgy naptól Szentmihályig tartó „évadban“ (szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi ember-séges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncznak).“

2. „mondjuk ki nem évados magyarsággal — mezit-lábak.“ stb.

3. „— a nélkül, hogy szemeidet lakásomon arra a kutágasra emelnéd, melynek ágai között a gémet szemlélheted „évadostól“ és ostorfástól.“ stb.

4. „— nyájas olvasó!... élted tettdús „évadja most évadlik.“ stb.

Az utóbbi két találó vicczet viccznek vévén, bucsúzzunk el tőlük egy egészséges göcögéssel s fordítsuk figyelmünket a két első pont alattiakra. Itt is nevetünk illenék ugyan igazság szerint, de nem teszszük, mert Baksayt általában véve — magyaros stílusáért őszintén becsüljük. Nem vak ő, csak hályog van a szemén. Mért ne szabadítanók meg tőle, ha úgy is akarja, a mint szüksége van reá?

Baksaynak, ha jól veszem ki a beszédéből, kétféle magyarság van: nem évados és évados. (1. és 2. pont.) Az, hogy „meztlábak“ szerinte nem évados magyarság; mindemellett egész tisztán nem értem, hogy valójában mit tart évados, mit nem évados magyarságnak. Arra kérjük hát illő tisztelettel, fejtse ki ezt az újdonatúj theoriáját teljes határozottsággal, nevezetesen pedig adja tudtunkra, vajjon (a novellájában előfor-duló) ezen és ilyes szólások: „a közlegelő tulajdonjoggal arányos birtoklásához — tettdús — hithű — szivélyes — küzdtér“ stb. az évados vagy nem évados magyarsághoz számítandók-e?

Az első pont citatuma több rendbeli gyöngeségek társasá-gában mutatja be Baksayt. Ő ugyanis kárhoztatólag itél oly dologban, a melyben vastag ignorantiát árul el — ez vakmerőség; megrója másban azt, a mit ő maga nagy bátran üz — ez meg-rovandó feledékenység, vagy — gög. Ez való igaz; de valamit — sejték is. Az *évad*-ot a szóban levő helyen nagyon jól alkal-mazza Baksay, mintha csak úgy önkénytelenül került volna a tollára s mégis elítéli. Nem úgy tűnik-e ez föl, mintha ő „ex offo“ haragunnék, mintha az ő kárhoztatása csak holmi „sesesusa szók“ ekhója volna? No de mindegy! Elég az, hogy Baksay nem tudja, a mit tudnia kellene, ha itélni mer. Mondjuk el hát neki külön azt, a mit már több ízben elmondottunk az *évad*-ról.

1. Az *évad* a régi codexirodalomban többször előfordúl s alkalmazásából a jelentése is mindenütt világos. (I. Nyelvőr. IV. 78., V. 55o.)

2. Az *évad* vagy *ivad* az országnak különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein ma is él, s az időnek bizonyos szakját jelenti. (l. Nyelvőr. u. o.)

3. Az összehasonlító nyelvészkedés fáklyájával az etymonját is megvilágította Budenz. (l. Nyelvőr. IV. 56—58.)

4. Az *idény* rossz szó (l. Nyelvőr. IV. 5—6.). Fennélfogva nyelvünknek épen az „emberségessége“ kívánja meg, hogy a kifogástalan *ivad* vagy *évad* lépjen helyébe.

Végre még arra figyelmeztetjük Baksayt, hogy ő Homérosz fordításában ezeket a szókat használja: *kebel* és *otsály*, s ilyen jegyzést tesz hozzájuk: „*Kebel*. Az ormánysági női népviseletben használt patyolating. Ez a népviselet igen emlékeztet a görög női szobrokra; ez okért használok a csinos tájszót.“ — „*Ortály*. *ortályoz*, *ortálykodik*, *ortályoskodik*. Ezt is az a nép használja, a melyik a *kebelt*.“ Kérdem már most, mennyivel „koloncabb“ az *ivad*, mint akár a *kebel*, akár az *ortály*? Csinosabbak-e, szükségesebbek-e ezek emennél? Vagy talán a tájszókra is privilegiumuk van a kis-kúnoknak?!

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Egy XIV. századbeli szitkozódás.

A dubniczi krónika szerint (1458-ban írták le egy 1370 előtt írt eredetiről) N. Lajos magyar gyalogjai az 1353. évi hadjáratban ily szavakkal rohantak a bajorokra;

„Wezteg Kurwanew fija zaros Nemeth iwttatok werenkewth, ma zzyw thy wertheketh.“

MARZALI HENRIK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

3. Mondattani sajátosságok.

Immar a Mifelő lapos vekony hartya Osztya tartoziké az éppületre.... 203.

nem kenyer az Ostya, de vekony lift lang hartya es enjves liftlang buborek, avagj taytek, mely az heű vas kőzöt megh lзорittatván enyveződik egyben, taplalafra hafzontalan nehez emeíztő, melyert az Paticarusok nebulas appellant, kődőknek, Felhőnek, földnek parajabol egyben gyűlt kődnek nevezik. 205.

Azt-is mondjak. Az regi Anyafzentegyhas az Papa ki kelefe előt Pogacsakat hozot be az Végh-Vacsoraban. 213.

általán veggel nem volt ketelenféges (az ostya) 225.

Az Hiftoriak különbet (mást, egyebet) mutatnak. 227.

Chr. fz. u. ezer ötven-negy éfztendővel haborottanak meg az Görőgh Ecclefiak az Romaiakkal az kovafzos es kovafztalan kenyér felől... 228.

Akkoron en tanacsolam ez dolgokrol az boldog emlekezetű Ambrus Pifpeket. 229.

az böytőles teltnek meg fanyargatafara valo etlenfég itlanfágh. 231.

a' kerefztyeni szabadfagra nézendő dologban az Ecclefiaknak fzokafához tartotta magat. 231.

mellyet a' ki nem tud, jőveven az fzent Irafban. 233.

az kenyeret, es az bort... etelre es italtra ofztogattyak. 245.

az az kenyernek megh tördelefenek rendit... fzentül megh tartottak többig ezer éfztendőnel. 260.

Mert bötűben valo (írott) parancsolat ez. 261.

hozd egyben önön közöttők az Antichriftus követőit es az Chriftuft. 263.

Micsoda kerefztfogas (hamis, ravasz fogás) ez? 271.

az hirdetes oly hýr tétel, mely által az hazafulandoknak nemzetfégek, Eletek, Erkőlczők, Czelekedetek, természetes es magok vifelesfek fzem eleiben kél... 279.

attul felette (azon felyül) szorgalmatoffan meg kel ertekezni ha szabad fzemelyeké? 282.

Menni gond, menni bufulas vagyon a' Hazafagnak vono igajaban? Az Poganajok erre kepeft fzükfeges nyavalyanak mondottak, mint a' mi Magyarink-is. 286. Boldog tehat, a' ki kette vagjon. Mert ha efik egyik el, a' mafik gjamolja f-fel emeli. 286.

hafartos, engedetlen, külfő szegre vono gonofz hazafok. 288.

Iftené az ti magzatitok. 298.

gyakor intes nagyobát nyom a mod-nélkül valo vereféghnel. 302.

Vetkeznek amaz engedetlen fzfogadatlan Afzfzonyallatok. kik Simon Birokka akarnak lenni, hogy őök haytsak elől az lovat, sőt gyakorta az kuczikbol az hamu fzeokről akarnak regulat szabni az ő ferjeknek az afztal főre. Vefzfzót Afzfzonymkanak. Mert hoszu az ő haja, rövid az elmeje. 305.

Regenten az Hazafulandok csak megh hifzik vala egy-maft. 311.

Ha fele mas vallafnak az hazafagban elők... 325.

Vetkes peldarol nem jo himet vetni. 327.

Az természetnek törvénye-is ezent mutattya, hogy csak egy bokor ember Férfi és Afzfzonyi allat tárfalkodgyék őfzve. 334.

- Az kinek egy feleleg nem eleg, szaz sem eleg h annak. 334.
 titok bonto f-nem erőlitő az fok felelegű ember. 338.
 De csak tehessed két, avagy harom forintnak szerezet... 340.
 Ha az te perednek igazgatafara törvény tevöket gyüitez
 be, tartozol nekik galzdalkodással (ellátással) 341.
 az kemeny görchöz kemeny pöröl kivantatik. 345.
 az nyuzo es az láb tarto egyenlő büntetes alatt vadnak
 (facientes et contentientes pari poena puniuntur) 345.
 Mert valamennyi izig nem szabad Atyad fiat el vened,
 annyban ne szabad Sogorod afszont-is, es vizszont. 348.
 nevekettén nevededik. 351.
 en általam ő képebeli ember által te neked igaffagban azt
 hirdeti az Ur Isten. 379.
 az kiket penig mostan Isteni jo voltodbol illyeket attal. 397.
 (A felingerült házasság) akarmi kicsin bofszusagbol-is,
 avagy egyeb emberi indulatbol származott vakmerőségbol gjorsan
 bofszut adna az mafiknak, es olah modon rokkajat hamar ki
 tenne. 328.
 mert igen magas az egh a földtől. 371.
 (A könnyelmű) feleleget felelegre venne, ferfiat ferfra
 hordana. 319.
 egy feleleget masra ne vegy. 335.
 az koldufoknak nem szoktanak egy egefz hazi kenjeret
 adni. 269.
 Atyam fiaitul valo meg válafomat szanom. 384.

KIRÁLY PÁL.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.“ (Lőcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

fái tyuk: Plinius a Lúdnak nemei közzé számlálja a' Fái tyukot avagy mogyoró tyukot. 353.	tsirta az ő halálára fenekedő olyvet megsajdítja. 467.
fa enyv, fa gyöngy. 460.	fényes bogár. 636.
fagyalbokor. 663.	felekezet: Az Elefántok a' magok felekezetivel-is felet- téb nem bujálkodnak. 29.
farkas alma. 511.	fele-más négy lábú állatok (öszvérek). oroszlán-pardutz, teve-pardutz stb. 271.
fartova: Midőn a barmok egy hajsz, tsák, hóha, fartova mondásra melly hamar enged- nek. 10.	fél részént való állatnak mondatik, mely rész szerint Plánta, rész szerint pedig érző állat. 20.
fenyő-mag termő bokor. 460.	fiók. Akkor fogaltathatik
fenekedik: midőn a' pa-	

pedig könnyebben meg a' Róka
mig tsak fiók és kicsinded. 162.

fiadzik a' nyul. 172.

fias farkas. 180.

fias tyuk (kotló). 363.

filemile. 466.

fitsirikel (a pacsirta). 467.

folyatás: a' Kosnak a'
Ketskévelvaló meg-folyatásából,
igen tsudalatos Fele-más állat
származik. 273.

forog: minekutánna a' him
vipera az ő nőstényével meg-
forgott (közösült). 604.

föld allyai kamarátskákat
ásnak magoknak. 651.

földepéje: a' földben is
teremnek férgek, melyek föld
epéjének, vagy esső férgeknek
neveztetnek. 683.

földi geleszta (ugyanaz).
683.

földi füst (növény) 511.

fűrj. 432.

fűst farkú, avagy Poszáta
(madár) 410.

fűles-bagoly, 434.

gáogás (ludaké). 191.

gyapju: a' Strutznak inkább
szőri vagy gyapja vagyon.' 296.

ganéjlat (excrementum).
666.

gyöngy termő tsigna.
578.

gy'alut: a' Torpedo (hal)
valamit megillet azt menten,
elnehezíti, elgyalutja és resz-
ketegessé teszi... az embernek
kezeit menten elgyalutja, úgy
hogy ideig tsak alig érzi. 554.

gémberedik: a' Kigyók a'
hideg miatt meg-gémberedvén.
587.

gyertyai lepke. 636.

gődény. 343.

gólya: A' Magyarok az ő
Deák nevezetiről a' Ciconiáról
Czakónak, a' maga szava járá-
sáról pedig Gólyának nevezik,
mivelhogy szólása közben mind
tsak galya-gallyát láttatik
zengen. 330.

gözű: A' Gözű, mely öreg
Egérnek-is neveztetik, főképen
a' téli időt aluvással tölti. 269.

görény. 238.

güdög: a' Gődény güdögni
szokott güd, güd. 343.

gunározás: azt állítják,
hogy a' fénix madár minden
gunározás és bagzás nélkül,
újja léssen 302.

hág: a' nősténnye gólya a'
szomszéd him Gólyával meg-
hágatja magát. 332.

hálczion madár. 487.

harkály. 425.

halászó sas avagy Nádi
sas. 292.

halhéj (pikkely). 243.

hasas kantz (vemhes) 180.

hal-tetű (apró vizi bogár). 636.

hal-tartó hely. 552

habarnitza. 682.

hátibőr: Nem igazán írják
(festik) a' mi kép-iróink Keresz-
telő Jánost egészlen Teve bőrbé,
mint valami vad embert, vagy
valami Kunsági juhászt háti
bőrbé öltözve. 47.

héja: a' Gólyák a' tsirkéket
nem ragadozzák, mint a'
Héjják. 337.

here: a' hód herejének golyói.
243.

herély: nemző herély. 504.
him béka. 259.

holt eleven: Planta állatok.

avagy holt-eleven állatok (a húholó bagoly. 494. melyekről nem tudják, hogy húros-madár (avis turdus) állatok-e vagy növények). 582. 459.
 húhogó bagoly. 434. KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr dolgozótársaihoz.

1. Hol használják a *lélé* alakot e helyett *lé*? mondják-e *lelémegey*, *leléteszi* stb. e h. *lemegey*, *leteszi*?

2. A Nyelvőrben VI. 324. ezt olvassuk: „*Lengetég*: elviselt, megkopott ing v. gatyá.” Mondanak-e máshol is *lengeteg* helyett *lengetég*-et? mondanak-e más ilyen *-teg* v. *-tag* végű mellékneveket is (*rengeteg*, *reszketeg*, *ingatag*, *hervatag* stb.) hosszú magánhangzóval (*rengetég*, *ingatág*)?

3. Mondják-e valahol még ma is *kudarç* helyett: *kuarcç*, *kuvarcç*, *koarcç*? Mely vidékeken használatos a *kudarç* szó, és micsoda kifejezésekben?

4. Mondják-e valahol a nagyon részeg s az egészen süket emberről, hogy *fött részeg* v. *fött süket*? (V. ö. *sült számár*.)

5. Hogy nevezik magyarul azokat, kik egy asszony emlőin nevelkedtek, a nélkül hogy testvérek volnának (németül *milchbruder*, *milchschwester*)? vajjon *tejttestvéreknek*-e, mint Gyulai mondja Szépir. Figy. I. 452.?

6. Hol mondanak *dőzsölés* helyett *bősölés*?

7. A Tájszótárban olvassuk: „*Nagyotalánítani*: magáról rangja felett igen sokat állítani v. tartani. Székely szó.” Csakugyan így ejtik ezt a szót s élnek vele most is?

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

1. Hogy a róka a zudvarba be né méhessén, hushagyó kedden még karácson-böjtin a kapusast (kapubálvány v. oszlop) háromszér mék köll ütnyi sulokká; a meddig az ütis hanggya challik, anná közelébb a róka nem tud gyünnyi.

2. Hogy a kártikony szárnyosok a csibéket e né horgyák, hushagyó kedden éd disznufejet mék kő főznyi, osztán azon a csontlikon, a hun a disznu széme vót, körösztü köll néznyi a csibékre, a mit legelőször kieresztének, és aszt kő mondanyi:

„csóka, kánya, varju, szarka! mind vakok légyeték, csak a zén csibéjím légyenek szeméssek!“

3. Ha a ményétasszon a féczékrő a tojást ehorgya, akkor a tikházbo több helyén szösztt vagy kendért köll vesszőre kötnyi, osztán háromszér köll mondanyi: „szajha, kúrva, léfond eszt; szajha, kurva, léfond eszt;“ — akkor soha sé mégy oda többet.

4. A mel gyerekét soká lölögeti a hideg, aszt három hód ujuláskor égymásután ki köll vinnyi a zudvarra; mikor legelőször láttyo a zujságot, osztán aszt köll mondanyi: „új hód, új királ! né híj még engem lakodalmadba, haném vidd el a zén beteksigémet.“

5. A halotnak a ruhájit két hét előtt ném szabad kimosnyi, mér ha előbb ossák-mossák, akkor a halotnak lölke a más világon ném gyuthat szározra, haném mindig vízén fog uszkányi.

6. Ha a gyerekét a hideg lölögeti, a macska seggit kö megmosnyi, osztán aszt a vizet mégitatnyi vele; vagy peig gyegygyürürü kö neki innyi annyi.

7. A ki a maga hugyába mégmosdik, am méktalájjo a vérgányát (gomba) a zerdön.

8. Viszkérészt-járáskor a pap helire köll ünyi, még a pitart utánno méksöpörnyi, akkor anná a házná a léán férhoz mégy, a legén még feleségét kap abba a farsangba. (Vizkeresztjáráskor a pap a mester és minisztráló gyerekek kíséretében minden házat beszentel a községben, beszedi a lélekpénzt, és följegyi a népesség számát. Pár másodperczig le szokott ülni a szobában.)

9. Hogy a patkányok eménnyenek, a ház üstökibe disznupörzsülő piszkafát köll dugnyi még azon melegén. (Ezt tréfából mondják; de volt már oly balgatag, a ki megcselekedte, és a háza elégett, és akkor persze a patkányok is elmentek.)

(Göcsej, Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

A tátos vagy a váltott gyerek.

Éccző vót égyy asszon, még égyy obsitos. A baka émén a zasszonyhon, má nem tom mijér, csak elég a hozzá, hogy ő biza oda mén; s a szégény asszon é kezdett neki panaszkonni, hogy ő nem tuggya, mi isten csudája, de a zű fija má hit íves, de sé ném nű, sé ném beszíl; most is böcsőben fekszik.

Mikó a baka eszt méghallotta, oda mén a böcsőhöz; nézi, csak nézi a kis gyermekét, s écczérre csak aszongya: Jaj ídés lelém, ez nem a maga fija, ez tátos; a maga fíját élopták écczaka a boszorkányok!

Na a szégín asszony mégijett, ékezdett sírni; a katona sajnálta s aszonta neki: Né búsújék ké, hanem hozzon ék kis bögrét, még egy naty meritőkanalat, osztán töccsön ék kis tejet a bögrébe s tégye oda a böcsőbe.

Az asszon mingyá hozott is bögrét, még nagy kanalat, s oda tette; akkó aszonta a katona, hogy most mennyén ki vele a szobábú. Mikó kiméntek, odaálltak a kúcslikhoz, s úgy lesték, hogy mi lesz mostan.

Há écczö csak a tátos, mert biza a vót, ékezdett kaczagni s aszonta: Na fene évett illyet? Hetvenhét esztendős vagyok, de még so'sé attak nekém kis bögrébén nagy kanalat! *)

Mikó eszt odaki mékhallotta a katona, aszonta a zasszonnak: Na láttya ké, hogy tátos! Tuggya mit, süssön kényeret, osztán szórjon sok színát a kémény alá; a tátost még tégye rá a lapátra, mintha be akarná vetni!

Na jó van, az asszon úgy is tett; befütött a sütökeménczébe, színát szórt a kémény alá, s a tátost rátette a lapátra; de mikó be akarta vetni a keménczébe, a tátos nagyot kiátott és étünt.

De mikó e törtínt, hát uram fija, a kéményén kérésztü becsétt a szalmára az asszonynak a gyeréke.

(N.-Beckerek.)

HARASZTI GYULA.

A jó tanács.

Écczér három ur emént utaznyi. Mémentek, méndégétek; hát mire béakomodott, beleértek egy sűrű erdőbe, ott osztán ebolndutak. Écczér csak egy világot láttok messzirü; hát osztán csak arafelé tartottak; mire odaértek, hát éggy öreg embér kigyött elejbék a hajléékbu; ettü osztán éjeli szállást kéértek. Az öreg embér aszongya nekik: Hiszén jó van, szállást adok, de magam is vendéégéket várok écczakára. A három utas kéérdészte, hogy micsoda vendéégéket vár? Az öreg embér aszt feleli: Három fíjam van, azokat várom; ér rablu, egy gyilkos, még él léélékvesztő; ha ezékké mék tunnak féérnyi, akkor hát itt marathatnak.

A három ur ere ésszünéézétt, osztán magukba tanakottak, maraggyanak-é; vas-sé? Végre mégis éétökéték magukba, hogy mégmarannak. A min bééménnek a hajléékba, hát láttyák, hogy tizenkét embérre van teriétfé az asztâ. Akkor nagyon mékhök-kentek, osztán csak várták, hogy mi lesz ebbü.

*) Variansa: Jaj istenem! kis bögre, nagy kanál, hogy égyek belüle?

H. Gy.

Hát écczér csak megállott az udvaron három hintu, osztán külépétt belölle három szép uri ember. Ezek vótak az öreg embérnek három fijaji. Azután ném sokára vacsoráznai kesztek. Hát csak éttek-ittak, még beszéégettek szépen úgy ééfé tájig. Akkor az öreg embérnek égyik fija valamiképpen ugy ésszübojtotta a három utast, hogy azok szerén ekesztek égymás köszt pörünyi, hogy majném má hajba kaptak. Addig-addig csingátok, hogy utójáró ugy ésszükomlottak, hogy égymásr rendéssen erakták. Akkor az, a ki égyüveszesztette öket, aszongya nekik, hogy igasságot tész kösztük, ha füzetnek neki tisz pöngöt.

Mit vót mit ténnyai, a három utas mégatta neki a pénszt, hogy égyesicscsé ésszü öket. Ez osztán még is lét. De ekkor még elüállott a másik fija az öregnek, és aszongya, hogy ő még méggyógyéttya öket tisz pengőér. Eszt is csak még-mégatták nagy nehézen. E még osztán adott nekik valami innya való dühtis medéczinát.

Mikor má ez is mégvót, akkor az öregnek az a harmadik fija, a ki eddig csak háagatott, e kezd nad döczögössen nevetnyi és aszongya nekik: No, tik hát mégjártátok a bolongyát; két bátyáimok tiktéket széépen féütettek, kifigurásztok; az égyik készakarva ésszübojtott bennetéket, a másik még orvosság helétt nétrébulát (maszlagos nadragulya) adott innya, osztán még drágán még is fizettétek.

Erre a három utas e kezdétt nad dühüssen káromkonnyai; szitták az árgyliussát, terémburáját, még a rézangyalát, ugy hogy majném a lölküket eveszesztétték a nagy förtelmes éktelen káromkodásba. Utójáró az álom enyomta öket, és ide-oda edülédésztek.

Mikor másnap féébrettek, a nap má jó magossan vót, fájt mindén csontyuk, még széédölgött a fejük; a három fijunak még sé hire, sé hamma ném vót má. Az öreg ember akkor aszongya nekik: Nám mégmontam az este az igazat; az égyik fijam fiskáris, ez rabol; a másik még doktor, ez gyilkul; emem még lélékvesztő, a barát. Az égyik ésszübojtott, a másik bolondéttót adott, a harmadik még künevetétt bennetéket, még szerén káromkottatott veleték. Nám, mégmontam elüre. Mos hát adok égy jó tanácsot az utra: lölködét a papra, életédét a doktorra, erszényédét a fiskárisra né bizd!

Ha eszt a jó tanácsot még tartották, tán még most is ének, ha eddig még ném háatak.

(Szalafő. Örség.)

SÍPOS ESZTI.

Találos mesék.

Égy lovon hét patkó, hogy lehet az? — Hát úgy, hogy a lovon van négy, a ki rajta ül, annak is Patkó a neve, még ennek a csizmáján is van kettő.

Méllik tóba nincsen víz? — A hintóba.

Belü fényes, kivü fekete, mégis mindig pirították, mi az? — F a z é k.

Négy viszi, éggy örzi, mi az? — A halott; a ki örzi, az Isten.

Ha nagy, úgy is jó, ha kicsiny, hozzá kö tenni. ul lesz jó, mi az? — A s í r.

Kettövê az eget nézi,

Kettövê a földet nézi,

Négybe a vacsorát viszi,

Négygyê a harmatot veri, mi az? — T e h é n; a kettő a szeme, a négy tőgyibe viszi a vacsorát, a négy lábává tiporgya a füjet (füvet).

Négy sarka van, égy kapuja, sok lakó lakozik benne mi az? — T e m e t ő.

Ollan mint a körte, de mégsé körte, mi az? — F ü g e.

Négy füle, négy talpa. léléktartó, lelke nincsen, mi az? — B ö c s ő.

Sé keze, sé lába, mégis föláll magába, mi az? — K o r d é.

Sé keze, sé lába, mégis főmég a pallásra, mi az? — F ü s t.

(Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Tájszók.

P e s t m e g y e i e k.

Falangíroznyi: csatagolni, kóvályogni. Minden valószínűség szerint a németben is meghonosított flanquer francia igéből.

gyüle: azon kalászok összessége, melyeket a kévék összekötözése s feltakarítása után a tallókon szoktak összegereblyélni; más vidékeken kaszáltnak meg gereblyélés-nek hallottam.

gyalog sor: községi ingyenes gyalog napszám; rövid

sor: ingyenes lovas fuvar; hosszú sor: több mértföldre köteles ingyenes vagy taksás fuvar.

g é r d á n : testileg-lelkileg éretlen, ferde képzésű személy.

h á t a s : fennsík, plateau; pl. nálunk azon u. n. fennsíkot, mely Tinnye, Tök, Zsámbék. Kirva és Szomor közt terül el s kövecses talaja miatt csak legelő, tőki h á t a s -nak nevezik, a rajta emelkedő gerinczet pedig ny a k a s -nak.

herge: hasonló értelmű van nálunk szintén használt kajla, s a más vidékeken nem ritka s megháborodott, megbomlott, eszeveszett szavakkal. A kerge vele nyilván azonos. Kajla szarvú a tehén vagy az ökör, ha egyik szarva nem ugyanazon irányban hajlik mint a másik; kajla személy az, ki magaviseletében, szavaiban nem „módos“.

ivós bor, mások lőréeje, csingérje. „Dógos embernek ivós bort való innya; a színbor multságghol való.

kettőző: marokszedő, az arató párja; jobbadán hajadon vagy kaszanembíró siheder, ki a levágott életet sallóval marokra szedi s egyéb segítséget végez.

képesint: csínján, simán, gyöngéden, emberségesen; pl. „Ha még képesint bána velem, mácscsak métténném, de mikő ojjan goromba!“

kitópulom a kárát: kipótolom a kárát.

lebegő: könnyű, divatos női felöltő, afféle „szótánkanó“, a melyet népünk hajadonai csak

(Tinnye. Pest m.)

azóta kezdenek viselni, mióta a fővárosba gyakrabban bekukkantanak.

lészék ojjan szíves, a műveltekből körök szólásmódjáról nem helyesen alkalmazott udvariassági kifejezés. Pl. A gazda: „Té Istók. té! Ha még écczér étlen hagyod a marhát éjjerre, álló helyedbü csaplak é. Mos még mébbocsátok apró cselédid miatt. Igéred, hogy méjjavítod magad?“ — Szolga: „Lészék ojjan szíves, maj méjjavítom magam.“

ligetés vetés: egyetlen, foltos vetés, melyben darabonként élet helyett csak gyomveti föl magát.

medve: ha a nyomtatásra kiterített (beágyazott) kékvet hirtelen eső éri. A medvét kapott búza azért olcsóbb mindíg, mert színét veszti. Kezdek is már a cséplőgépet használni.

mesgye: nemcsak a határon szántatlanul hagyott „demarcationalis linea“, de az egyes földek közt is, — hacsak tenyernyi széles is — minden olyan föld, mely nincsen föl-szántva.

SZOKOLY VIKTOR.

Debreczeniek.

Accicsak: addsa csak.

acsarkodik: valakire égisz crejibül, mirgesen rákiját; ordít, sír veszettül.

ácsorog: dologtalanul áll; ne ácsorogj itt, ha halagy, láss dógodho.

ágál: fennhorgya az órát, henczeg.

ágónizál: az időt haszontalanul töti.

ágos: ágas; kútágos.

ágyas: nem becsülletes nőszemély egy férfinel.

agya furt: furlangos, ravasz.
 ájer: levegő.

alamuszi: alattomos; alamuszi macska nagyot ugrik; közm.

állongat: állítgat; állongaszd fel aszt a rakás követ (tégla) élire.

andalog: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve lassan megy.

anyányi csirke, veréb: majd ojan nagy, majd anyi idős, mint az anyja.

ászok: az a gerenda, a méken a hordó szokott állani.

aután: azután, aután osztán (egymás mellett, különösebb jelentmény nélkül.)

babra: kis baj, aprócseprő dologgal bíbelődís; mennyi babra van vele (mondja a disznó húrját mosó asszony a húrrol); babra munka.

babirkál: a fejen ujjával gyengéden motoz.

babrál: aprócseprő dologgal bíbelődik, motoz.

bágé: bámész, méla.

bakafántos asszony: mίrges, a ki mindenbe kötölöszködik.

bakfitty: egy neme a gyermekjátéknak.

bakó: tarisznya („hóhér“ értelemben nincs használatban).

baktat: döcögve megy, de azír nem sántít.

baktatva beszil: akadozva.

balfasz: bolondos.

balustya: ostoba.

bámisz: széjtató, bámuló.

barkács: a ki bármej dógot végez, a ki sok mindenhez ért.

barkácsol: aprócseprő dógot végez, fúr, farag; öszsze barkácsol: összetákol, könnyedín összeállít, pl. valaméj deszka ágyat.

belga: hibás nyelvű; ojan, a ki alig tud beszilni (természeti hiba).

berhel: csen, lop; elberhelte a cigány a malacot.

berzenkedik a puika, meg a ki haragus: felborzolódik.

bíbelődik: aprócseprő dologgal bánik, bajlódik, küszködik.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsó azorra a sok ivástúl.

bibir kél: babirkál, babrál.

bicsaklik: botlik; meg bicsaklik a nyelve, lába.

bicskás: veszekező, vírengező, gaz ember, a kinek a szemibül se níz ki jó.

bijog: bélyeg.

bijon, bion, bizon: bizony.

birke: apró szörű bárány.

bitangol: kóborog.

bizerél: ujjal gyengéden érinti, végig huzza az érzékenyebb, csiklandósabb testrészeket, tenyért, láb talpát.

bóka: gyerek.

borzsufa: borleves.

budi: árnyékszék. (Nem tudom, hol, budárnak hallottam).

bugjos: borzos, ojan gyerek, a kinek ég felé áll a haja.

bugdácsol: bugdosva megy a göringyes földön.

buksi fejú: tökfejú (Arany Toldija IV. utolsó második versében: buksó, buksi).

bunkó: fatörzsök, bunkós bot, a méknek a vígin gömböjű, vastag görcs, csomó van.

VOZÁRI GYULA.

Csík megyeiek.

Fanti: horgas lábu, félszeg járásu.

farkazó: nyárban, mikor az erdön lejtőre terhet szállítanak, ágas-bogas fenyűket kötnek a szekér után, melyek a földön vonszoltatva helyettesítik a talabort. Ez a farkazó.

félszántu: harántos, rézsutos.

fentő: a kerék küllője.

fentőfü: surlófü.

fencsér: kontár.

férjem: feleségem. (Gyéren fordul elő s legtöbbszörre tudákos emberek mondják.)

ficzó: 12—16 éves fiú.

fítat: keres.

fityalék: szakadék- vagy hulladék-rész; á. é. a család tagjaira is alkalmazták: Beke fityalék, Imets fityalék, Csíszér fityalék, a. m. maradék.

fosolni: pletykálni.

fököm: szümölcs a kéz hátán; á. é. akkora mind égy fököm: kicsiny, fököm embér.

fürgentyű: a szekér első felén a rakoncás forgó.

füttyűrű: síp (Gyergyó.)

galambos: a kalácstészta vakarékából süttött fonottas (Gyó.)

gamat: piszkos.

gamatkodik: tisztátlanul készít valamit, pl. az ételt. Nem rendjével végzi a munkát.

gárgya: a kút körül levő kerítés.

ginge: kényeztetve, kicsinyítve így nevezik a kis gyermek ingét.

gogó: kis gyermek előtt így nevezik a tojást.

gojva: csomó az áll alatt; á. é. az udvarhelymegyeieket gojvásoknak szokták nevezni.

görén: sovány,

görnööl: karczol; meggörnöölte a kezét.

gözfől: aránytalanul nagy csizmában jár: mikor pl. a kis gyermek felhuzza apja csizmáját s nem tud benne jól járni.

T. NAGY IMRE.

Gyermekversikék.

Hol voltál báránycám?

Zöld erdőben asszonycám.

Mit éttél báránycám?

Zöld füvecskét asszonycám.

Mit ittál rá báránycám?

Forrásvizet asszonycám.

Ki bántott báránycám?

Juhászbojtár asszonycám.

Mivel bántott báránycám?

Bunkós bottal asszonycám.

Sirtál-é báránycám?

Sirtam bizony asszonycám.

Hogyan sirtál báránycám?

Me—e—e—é asszonycám.

(Eger.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Gyermekjátékok.

Lánczos játék.

(Egymás kezét megfogják s körben forogva így dalolnak:)

Haj lánczoeska, lánczoeska,	Csudamadár a szarka.
Tartományos lánczoeska!	Kinek hosszú a farka.
Hoczi kezed édesém.	Haj lánczoeska, lánczoeska.
Másikat is kégyesém.	Tartományos lánczoeska.
A szent István tánczot jár,	(Helemba.)
Felesége nem tuggya.	ZIBRINYI GYULA.

Állatok hívása.

Csirkét így hínak: csike, csike, csike!
 Tyúkot: tyutyukám tyutú, tyutyú-tyutyú!
 Libát: libukám, libu-libu!
 Kacsát: tasikám, tasi; vagy: tasikám, tas, tas, tas!
 Pujkát: puj, puj, puj!
 Sertést: czikka, czikka, czikka!
 Kis libát: bizsukám, bizsú-bizsú!
 Tehenet s borjut: boczikám, boczi! Névről szólítva:
 ne Virág, neh, neh!
 Kutyat: neh Burkus, neh, neh!
 Macskát: czicze, cziczicz! és cziczukám, cziczu!
 Csikót; neh csidi, neh, neh!

(Szatmár vidéke.)

SZATHMÁRI K.

Személynevek.

Abonyi. Aszod. Ács. Ákom. Balaskó. Balla. Balázs. Balog.
 Bancsik. Baranyi. Barna. Barta. Bálint. Bende. Berczik. Berekszászi.
 Bécsi. Biasóczki. Birinyi. Bodoki. Bodó. Bokor. Borbí. Bordás.
 Borók. Borsos. Botos. Bódi. Bóné. Böde. Brem. Budaji. Csatári.
 Csehek. Cseke. Csécsi. Csókási. Csukás. Czaholi. Czap. Czil ere.
 Czidra. Czifka. Czondi (Szondi). Dancs. Danyó. Darai. Daróczi.
 Darvai Dávid. Deák. Dékán. Ditrik. Dombi. Domokos. Dráveczki.
 Dúró. Erbe. Erdödi. Erdős. Enyedi. Farkas. Fazokas. Fábiján.
 Fejér. Fekete. Fínyes. Fülöp. Füzesi. Galamb. Galambos. Gacsádi.
 Garán. Gardó. Gál. Giczei. Göde. Gődény. Gulácsi. Gyarmati.
 Gyenge. Hajdú. Hampel. Hamvai. Hasznosi. Hering. Hidegkúti.
 Holics. Hornung. Horvát. Hudák. Imre. Jakab. Jok (Joch). Jezer-
 niczki.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Helynevek.

Hegyek. Szomorhegy. — Nyirjes. — Kenyertó dombja. — Szárhegy. — Mellyes hegy. — Csernajtó domja. — Baradlatető. — Trízstűtető. — Kistető. — Sögölye hegy.

Völgyek. Pokoltó völgy. — Folytató völgy. — Pányi-völgyes.

Vegyesek. Imalai rét. — Tempeltáya. — Keresztfamegtájéka. — Baradlaközi. — Kiskút tájéka. — Szegő rét. — Kastélykút tájéka. — Macskalyuk. — Cserna tó.

(Aggtelek.)

THALLÓCZY LAJOS.

Ragadvány- és gúnynevek.

Kis Balog. — Vörös Bániczki; vörös a haja. — Drinóczi Benkő; a veje Drinóczi. — Kis Benkő. — Kuti vagy Hosszúpinczés Benkő; valamelyik ösanyjok Kuti, s a hosszúpincze előtt laknak. — Sánta Bognár. — Vak Bognár. — Böröcz; tulajdonképen Horvát Böröcznek az öreg anyjáról nevezték el. — Kis Farkas. — Filisz; tulajdonképen Hudflesz, de mivel ez idegen hangzásu, a nép Hudfilisz-re, majd Filisz-re változtatta. — Czabuk Farkas; anyja Czabuk leány. — Kopasz Fördös; az apjának se bajsza se szakállja nem volt. — Uri Fördös; azelőtt gazdag urak voltak. — Vak Fördös. — Laposi Gösi; a lapon lakik. — Sánta Gösi. — Vörös Gösi. — Szürszabó Gyalog; a mesterségéről. — Árendás Gyalog; sokat árendál. — Pénzes Györe. — Fekete Györi. — Kis Györi. — Szeben Györi; az öreg anyjokról. — Csala vagy Csorba Hárs; mert csalni szokott. — Olajos Hárs; olajmalma van. — Gulyás Horvát; valamikor az ősei gulyások voltak. — Bajor Kiss; mert a szeme olyan, mint a bajor szöllő. — Borzas Kiss. — Csizmadia Kiss; a mesterségéről. — Csonttörő Kiss; hajdan mészáros volt. — Kulacsos Kiss; mert a csutorát egy alkalommal az itt ismeretlen „kulacs“ néven nevezte. — Nagybajszu Kiss. — Pilláncs Kiss; mindig pislog. — Tóbi Kiss; öregapjuk Tóbi. — Szarka Kiss; a felesége Szarka leány. — Cseh Kránicz; a Cseh ipa a Kránicznak s egy házban laknak, azért közös nevük Cseh-Kránicz. — Jeszenák Kránicz; a feleségéről. — Ádán Kovács. — Kasza Pula = Kasza bognár; a legrégebb bognár Pula nevű volt. — Vörös Kéri. — Kis Kéri. — Vörös Lagner; tulajdonképen Lágler. — Bögös Mészáros; mert a muzsikusok között ő a bögös. — Csötönyi Mészáros. — Börke Molnár. — Makkos Molnár. — Nedevics Német; anyja Nedevics. —

Faragó Pesti; faragó ember. — Kis Pesti. — Lökös Pesti. —
Nagy Pesti. — Vak Pesti. — Szabó Pesti; a mesterségéről. —
Zsófi Pesti.

(Sár.-Sz.-Lőrincze. Tolna. m.)

KISS ISTVÁN.

Lakadalmi dal.

Nincs itt hejje a bús szünek,
Örömmel kell telni ennek.
Me't ez a nap vigság-nap,
Napja nem búbánatnak.

Most itt látunk egy újságot,
Párjával menyasszonságot
Ülni asztal elején,
Párta es vót a fején.

De pártáját felvá'totta
Czifrán pántikázott kontya.
Agygya isten, nem bánnyuk,
Sőt szüvünkbö' kevánnnyuk;

Hogy majd osztán sok üdököt
Érjenek bö' esztendököt
A völegén párjával,
Párja menyasszonyával.

(HOMORÓD-AIMÁS.)

SÁNDOR JÁNOS.

Néprománczok.

Cse h Julcsa.

Hej Cse Júcsa füsüli a haját,
Felveszi ja kávé színü rokoját,
Úgy sétál a mester ucczán kinyesen,
Lengyel Imre nízi oj keservesen.

Ha meguntál Lengyel Imre rám nízni:
Szabad neked a két szemed kiszúrni;
Szenvettem mán szerelmedír eleget,
Erre teremtett az isten éngemet.

Kírem szípen Lengyel Imre naccságát.
Halgassa meg a Cse Júcsa panasszát;
Kötőre is athatna mán egy pengőt.
Úgy is elnyűtt a fűző tű vagy kettőt.

Kírem szípen Rózsa doktor uramat,
Ne terjessze nagyobbra a bajomat:
Mán nagyobbra Júcsa jányom nem lehet,
Böszörmímbe *) küttem a leveledet.

Újvároson szól a harang, bűgattyák,
Hej Cse Júcsát a Bikásba **) ugrattyák;
Ugorhaccz mán híres kis ján, Cse Júcsa.
Elhagyott a szabaccságos katona.

Újvároson harangoznak estére,
Hej Cse Júcsát viszik a törvinszékre,
Úgy állítják a törvinszék elibe,
Lengyel Imrét oda híjják elibe.

(A végét az illető nem tudta elmondani.)

(B.-Újváros.)

VOZÁRI GYULA.

Népdalok.

Esik eső, fuj a szél,
Fázik a béréslegén,
Nincsen szüre subájo,
Beitta a csárdábo.

Hej tántori, tántori,
Kár a kis lány bántonyi,
Mér ha bántyák, baja lesz:
Eszkendüre fíja lesz.

Éggy üngöm van, egy gatyám.
Ugy-é rózsám illik rám?
Ugy-é rózsám illik rám,
Hónap is aszt vészém rám.

Iskátula, gurgula,
Ez a kis lány figura!
Ném mongya még valóba,
Kit szeret a faluba.

Eszkendübe écczér vagyon Pétér-Pál,
Ennek a barna kis lánnak feje fáj,
Fejé fáj, foga fáj, fíja születik,
Eviszik a paphò, mékkérésztlük.

(Az utolsó szak az előbbieknél a frisse.)

(Örség, Szalafő.)

SIPOS ESZTI.

*) Böszörmény, közel eső város, hova a rabokat küldik.

**) Bikás az újvárosi határon csapszék.

V. Gy.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

VÉGTÉRE. VÉGHETETLEN.

A czímbeli két szóban oly képzés áll előttünk, melyen első tekintetre megütközünk. A nem-nyelvész is tudja, hogy e képzések alapszava a *vég* szó, melyet jelenleg csak mint névszót ismerünk, s azért igen különösnek tűnik föl, hogy az egyikben a *-t*, a másikban a *-hat* képző járult hozzá, melyek tudvalevőleg deverbális képzők. Kérdés tehát, miképen lehet ezt a szóképzés törvényeivel összeegyeztetni?

Vizsgáljuk meg e képzéseket külön, s így talán nyitjára találhatunk a dolognak; de előbb hallgassuk meg a mások véleményét. Az elsőt, a *végtére* szót az Akadémia Nagy Szótára így tagolja: *vég-et-é-re*. Itt minden tagocska érthető. A *-re* allativus rag; az *-e* a harmadik személyű birtokos; az *-et* nomen verbale, nevezetesen nomen acti képző, tehát deverbális képző; s így föl kell tennünk (és az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői föl is teszik), hogy a *vég* szó hajdan ige is lehetett. Ennek a föltevésnek semmi sem áll útjában, mert több példa van rá, hogy ugyanazon szó nomen is, verbum is lehet egy alakban, mint pl. a *pök*, *zár*, *les*, *nyit* stb. Így tehát a *végtére* egészen rendes deverbális képzés volna. Kérdés azonban, hogy ennek a szónak egyes tagjai csakugyan azt jelentik-e, a mit az akadémiai Nagy Szótár nekik tulajdonít, s a mit első tekintetre kell is tulajdonítania? Elemezzük a szót. A *-re* kétségtelenül allativus; de hogy az *-é* birtokos személyrag, ahhoz már kétség fér; mert ezen szó más alakjaiban, mint *végre*, *végezetre*, nincs birtokos-rag, és az értelem sem kívánja. Micsoda tehát az *-é*, ha nem birtokos-rag; azaz más szavakkal: miféle szóelem férhet meg a *vég* alapszó és a

-re allativus rag között? Erre nézve fölemlítjük az ily alakokat: *Szögedébe, hazúlról, előre, előlről*, melyek így taglalandók: *Szöged-é-be, haz-úl-ról, ele-re-re, el-ől-ről*. Az elsőben és harmadikban az alapszó és a lativus rag között egy lativus elemet látunk; a másodikban és negyedikben pedig az alapszó és az ablativus rag között egy ablativus elemet, tehát mindig a végső ragnak megfelelőt. E szerint föltehető, hogy a *végtére* szóban szintén kétszer van meg a lativus elem, t. i. *-té* és *-re*. De mi az a *-té*? Tudvalevő dolog, hogy a magyarban van egy *-é* (ered. *-j*, ugor *-g*.) lativus rag, s ezt kereshetjük a *-té* lativus elem *-é*-jében is. Most még csak a *-t* megmagyarázása van hátra; s itt segítségünkre jön a *-tól* ablativus rag, mely így taglalható: *-t-ől* (v. *t-ül*), és ebben a tulajdonképeni ablativus rag az *-ül*, a *-t* pedig csak olyan összezsugorodott ragalapszó, milyen a finn *sisä* ezekben: *-ssa* (ered. *s-na*) és *-sta* (*s-ta*). Ugyanezzel a *-t* rag-alappal van dolgunk a *végtére* szóban is, mert a *t-ől* ablativusnak megfelel a *t-é* lativus. Így tehát a *végtére* voltaképen nem is képzett, hanem ragozott szó két lativus raggal. Így magyarázható még néhány más szó is, mint *végtiben, széltiben, széltire, sebtiben, szerte, szét* (ered. *szél-té*), és *gyakorta, viszontag* (v. ö. Budenz M. Ug. Szót. 587. l.)

A másik szó, mely magyarázatra szorúl, a *végzetlen*. Erről az akadémiai Nagy Szótár szerkesztői így nyilatkoznak: „Ezen szó képzettése sajátos a maga nemében, mert a *-het* mint tehető képző szabály szerint csak igékhez járul; s úgy látszik, azt kell föltennünk, hogy a *vég* némely más szók módjára hajdan ige is volt“. (VI. k. 887. h.) Ballagi és Lugossy szintén egy *vég* igt vesznek föl, mely a *vág* igitének magas hangú változata volna. (U. o. 882. h.) Simonyi Zsigmond a *végzetlen* szót és párját, a *számhatatlant*, az ál-deverbális képzések közt sorolja fel (Nyr. IV. 175.), és a *-hat*-ot potentialénak veszi. Mint már említettük, annak a föltevésnek, hogy a *vég* szó hajdan ige is lehetett, semmi sem áll útjában; de miután kiderítettük, hogy a *végtére* szó nem deverbális képzés, önkénytelenül is az a kérdés támad bennünk, hogy nem tekinthető-e a *végzetlen* szó is egyszerű denominatív képzésnek? Az egész dolog a *-hat* képzőn fordul meg. Ez ismeretes mint deverbális,

potentialis képző; de vajjon ez rejlik-e a *végheetilen* szóban? Ez, úgy látszik, mintha azt jelentené: „*vége nem érhető*“; de nem úgy van; mert Molnár Albert szótára így értelmezi: „*infinitus*“, azaz *végtelen* vagy *véget nem érő*. Értelmében e szerint semmi potentialis elem sincs. A *-hat* tehát itt nem lehet potentialis képző. Már most az a kérdés, van-e másféle *-hat* képző is? — Van. Az ugor nyelvekben találunk egy denominatív *-j* képzőt, melynek eredetibb alakja a hangtani törvények és némely meglevő nyomok szerint *-g* volt. Ez a képző előfordul a finnben *<i* alakban, pl. *sorme* újj: *sormi* újjal tapogatni, *muna* tojás: *muni* tojni (ova parare); a lappban: *<i*, pl. *monne* tojás: *monni* tojást szedni; a mordvinban *-ja*, pl. *vaša* csikó: *vašija* csikót elleni; a zürjénben *-j*, pl. *pas* jegy: *pasji* jegyezni; a vogulban *-j*, pl. *ulm* álom: *ulmej* álmodni; az osztyákban *-j*, mint *šami* rozsdá: *šamiji* rozsdásodni. Az ugor szóközépi *-g*-nek a magyarban *-h* felel meg, így pl. osztyák *ńugom* m. *gyohon* (= gyón), osztyák *tagert* m. *teher*. Ezek szerint ennek a denominatív *-g* képzőnek is egy *-h* képző felel meg a magyarban, mely elő is fordul, de csak más képzőkkel összetéve; így pl. frequentatív *-d*-vel: *h-d*, pl. *por* — *porhad*, *hir* — *hirhed*; továbbá causatív *-t*-vel: *h-t*, pl. *seb* — *sebhét*, *hely* — *helhet* collocat (B. cod.). S ebben találjuk magyarozatát a *végheetetlen* (valamint a *számhatatlan*) szónak is; t. i. az alapnévszóból *-h* képzővel ige alakult, és ez *-t* képzővel tovább van képezve. Így tehát mind a két szó közönséges denominatív képzés.

IFJ. SZINNYEI JÓZSEF.

H E L Y E S Í R Á S .

III.

A jelen és jövendő.

„Az Akadémia nyelvtudományi bizottsága többségének kinyomatott munkálatját csak kellő világításba kell helyezni, hogy maga magát elítélje; bírálatunknak kifejezései tehát kiméletesek lesznek s nem oly kemények, a minők joggal lehetnének. Általános ítéletünk oda megy ki, hogy e

munkálat a gyakorlati szükségletre nézve semmi haszonnal nem jár, s mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl.“ Így hangzik dr. Simonyinak kiméletes ítélete. „A bizottságnak az volt a feladata, így szól tovább a bíráló, hogy az Akadémiának régi helyesírási szabályait a haladott irodalmi szokással egybevetve, tegye meg a szükségesnek mutatkozó változtatásokat, és adjon útmutatást az újabb időben felkapott ingadozásokkal szemben.“ — Én ezekben több üres szólást találok, mintsem megfogható gondolatot. Mi az a haladott irodalmi szokás, nem látom; miben áll az, nem találom ki. A szokás közmegegyezésből támad; s a miben közmegegyezés van a helyesíráásra nézve, az az Akadémiának régi helyesírási szabályaiból foly; az tehát nem haladja meg azokat, sőt megegyez velük. Útmutatást a felkapott ingadozásokkal szemben pedig nem adhatni másképen, mint helyesírási szabályok fogalmazásával, a mit a megrótt munkálat tenni nem mulasztott el. Ámde itt sül ki a nagy vétek. A többség munkálatja, úgymond dr. Simonyi, mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl! — De kérdem, miben micsoda hátramenést? A bizottsági többség munkálatja elvet-e vagy tagad-e valamit, a mi a magyar nyelvtudomány által újabban világosságra jutott? Hisz a szók leírásával vesződvn, a nyelvtudományt alig érinti meg. A szófejtést csak másod elvnek fogadja el, tehát annak mélységeibe nem is bocsátkozik; legföljebb a ragok assimiliatióját illeti, a mit el sem szabad kerülni. Már ha a többség munkálatja ezt: *ész-szel*, *öcs-cse* stb. (ész-vel, öcs-je) assimiliatiónak nevezi, a mit „a legújabb nyelvtudomány“ szerint Simonyi más helyütt*) így értelmez, hogy nem *v* lesz *s**z*-szé (ész-vel, ész-szel), sem *j* nem lesz *cs*-vé (öcs-je, öcs-cse), hanem a *v* és *j* teljesen elvesznek, s csak „virtualiter“ tartjuk meg az *s**z*-nek meg *cs*-nek megnyújtásával: akkor, azt gondolom, a munkálat nem vétkezik nagyon a tudomány ellen; mert hiszen csakis azt mondja, miért írunk: *ész-szel*, *öcs-cse* s nem *észvel*, *öcsje*. Az ilyenben találni tudományos hátramenést vagy haladást (a mikor nincsen szó a hangok

*) A Nyelvtudományi Közlemények XIV. kötetében. H. P.

physiologiai támadásáról, hanem leírásukról, akár assimilia-tióból, akár virtualis megnyújtásából kettőztetjük meg): az véleményem szerint olyanféle bölcsesség, mely azt állítja, hogy a hüvelyk újj meg a mutató újj különbet jelent, mint a mutató újj meg a hüvelyk újj.

A bizottsági többség munkálatja semmi haszonnal nem jár a gyakorlati szükségletre nézve, úgymond dr. Simonyi. Miért nem járna? A ki a helyesírását azon munkálat szerint szabályozza, az veszi gyakorlati hasznát; a ki még bölcsőbbet tud a munkálatnál, mint dr. Simonyi, az nem is szorul senkinek a munkálatjára; mert maga teremt magának szabályokat, s az ellen a többség munkálatja nem javasol büntetést.

Azután elmondja a bíráló, hogy mint kellett volna cselekednie a bizottságnak. „Kiindúlhatott volna az írás természetes fejlődéséből; meghatározhatta volna az irányadó elveket“ stb. stb. — A bizottság meghatározta az irányadó elveket; arra nézve tehát megfelelt a kívánságnak. Vajjon jók-e azok az elvek, vagy jobb-e a Simonyi elve, az iránt vitatkozni lehet; de azt nem mondhatni, hogy a bizottság többsége nem határozta meg az irányadó elveket. Bajosabb megsejteni, mit jelent az írás természetes fejlődése, s mit ért Simonyi azon, hogy a bizottság az írás természetes fejlődéséből indulhatott volna ki? A magyar írás természetes fejlődéséről mi szegények (nous autres) nem tudunk semmit; az úgynevezett székely-hun írás sem ad nekünk útmutatást. Annyit tudunk, hogy a latin betűket használjuk, s ezeknek összerakásával fejezzük jól-rosszul ki azon hangokat, a melyekre a latin betűk nem alkalmasak. Azt meg a bizottság nem tartja vala feladatának, hogy visszanyúljon a bronz korig s a képek írását tárja ki és mutassa föl azon korig való változásait, a mikor a betűk előállottak. A bizottság t. i. addiglan csak a Wuttke Henrik munkáját ismerte volt, a ki már két vagy három kötetet adott ki e tárgyról, s még csak felét sem végezte el annak. Wuttke Henrik munkáját leírni, s azt a még hiányzó két vagy három öreg kötet által kiegészíteni, arra a bizottságnak se elég tudománya, se elég élete nem lett volna. Igaz, dr. Simonyi azt a tárgyat a 392. lapon tizenkét rövid sorral merítette ki;

ámde ezt a csodát a bizottság nem ismervén, nem is utánozhatta.

„A bizottsági többség munkálatja se természetes és logikai rendet nem követ, se az egyes tények meghatározásában nem találja el az igazat.“ Mind ebben egyetértek dr. Simonyival; s én magam talán még több kifogást tehetnék ellene, mint ő tett. De miért van ez így, s miért nem lett jobban? Azért, mert a munkálat egy bizottságé, nem egyes emberé; s a bizottság olyan tagokból áll, a kik a magyar nyelvtudományban igen különböző elveket vallanak, s igen különböző úton járnak. Ez a magában is szétmenő véleményű bizottság, minthogy egyszer belé kellett fogni a munkába, jobbat nem tehetett, mint az 1856-ki munkálatot venni alapúl, s annak sorján menni végig, foldozván ott, a hol azt gondolja vala, hogy az irodalmi tétovázást meg lehet állítani, toldozván meg amott, a hol az életbeli szükséglet hézagokra mutat. Hogy illetén munka a szónak teljes értelmében tudományos nem lehet, hanem csak valamiféle compromissum, a melynek végig hajtásában legelőbb is a dolgozó tagok únnak belé, az világos lehet mindenki előtt. De a meglévő viszonyok közt is talán jobb munkálat jött volna ki a bizottság kezéből, ha abban Budenz és Szarvas eleitől fogva végig közredolgoznak. De ők bölcsőbbnek tartják vala elmaradni, s csak akkor, midőn a nagy nehezen elkészült első formulázás megvolt, egy tiltakozással állani elő, ha az az összes bizottságénak s nem csak a többségének vétetnék, s egy újdonság-új javaslatot nyújtani be, mely minden nyelvtudományi vizsgálatot visszavet s csupán az élő kiejtésre akarja a helyesírást alapítani. Ezen javaslat egy nagy vízes spongyia, mely a magyar nyelv és irodalom történeteit, a *l a t i a t u c f e l e y m*-től fogva egész a tegnapi utolsó hirlap-czikkig letörli, s a magyar írást abba a szürkületbe helyezi, melyet csak úgy képzelhetünk magunknak, ha Budenzet és Szarvast két első missionariusnak gondoljuk, a kik az evangéliomot kezdik prédikálni a magyarok közt, s most lesik el először a magyar nyelv hangjait, hogy azokat a felfogott kiejtés szerint leírják. — E javaslat helyes vagy nem helyes voltáról sokat lehet és kell is vitatkozni; azt a benyújtók is beláták, s azért vissza

is vevék azt. De hát nyilják meg annak a vitatkozásnak a nyelvtudományos irodalom; addig pedig, míg az foly — mi bizonyosan sokáig tarthat — írjunk azon rossz helyesírási szabályok szerint, a melyeket a bizottsági compromissum formulázott.

Nekem az a meggyőződése, a melyet 1856-ban vallottam, s azóta is folyvást vallok, hogy vissza kell térnünk a Révai elveire. Az azoktól való eltérés tette hibássá és hiányossá az előbbi és a mostani helyesírási javaslatot. Igazán következetességről, tudományosságról nem lehet szó, a míg első helyesírási elvnek nem fogadjuk el a szófejtést, mely a közmegegyezés által elfogadott euphoniát nem mellözi, s ott, a hol a szófejtés nem igazít el, második elvnek a helyes szokást, melyet meg a nyelvtörténet támogat. Minden egyéb csaló. Ezt tapasztalja dr. Simonyi is, valahányszor a többségi munkálat tételeit meg akarja czáfolni, mert mindannyiszor a szófejtéshez folyamodik világosságért; még a kiejtést is a szófejtéssel igazolja. Lehet, hogy itt-ott olyan tudományt is mutat, minőt Aristophanes bolha-czipő mérésnek gúnyol; de se baj, azt is a helyes szófejtés hozza helyre és észre.

Tehát még egyszer: térjünk vissza a Révai elveire, mert ha azokra nem térünk vissza, rosszabbnál rosszabbá lesz majdan a kiejtésre kacsingató s azt mégsem tökéletesen lefestő helyesírás. A közmegegyezéssel alakult szokást a Révai elvei sem vetik el; ilyen szokásnak vélem a hiányjegy elhagyogatását. Ebben engedvén, a többiben a Révai helyesírása ma is legjobb, s még száz meg kétszáz év múlva is az lesz minden bizonynyal.

HUNFALVY PÁL.

NÉMET SZÓVÉGEK MAGYAROSÍTÁSA. †

Nem csak a művelődéstörténet, hanem a nyelvtudomány szempontjából is hasznos bármely nemzet nyelvében az idegen elemek kimutatása. Egyrészt azért, mert a kölcsön vett szavak átváltoztatásában legbiztosabban tanulmányozhatjuk a nyelvnek hangváltoztató hajlamait, mint-hogy biztosan ismerjük a kiinduló pontot. Másrészt azért,

mert a kölcsön vett szavak kimutatása elejét veszi nagyon sok haszontalan etymológiázásnak, melylyel különben egy-egy szót magyar alapszóból erőlködnénk magyarázni. A magyar nyelvnek idegen elemei közül eddig leginkább a török és a szláv elemek vannak összeállítva; sokkal kevesebb történt a latin és német elemek összeegyűjtésére, pedig ezeknek száma is elég jelentékeny. E hiány érezhető az ilyen kísérletnél, mint az itt következő, melyben azt akarjuk vizsgálni, milyen alakot öltött néhány gyakran előforduló német szóvég, miután a magyar ajak átvette s meghonosította az illető német szavakat. Hasznosak az ilyen összeállítások azért, mert meglehetősen biztos útmutatást adnak annak megítélésére, vajjon egyik vagy másik szót lehet-e az illető idegen nyelvből kölcsönzöttnek tekinteni, vagy sem.

1. -er végű szavak.

A német -er végű szavak eredetileg többnyire a cselekvő személyek nevei: *lehrer*, *wächter*, *henker*, *zeiger*. Az ófölnémetben e végzet még -âri-nak hangzott: *lêrâri*; a középfölnémetben umlauttal -aere lett belőle (egészen nyílt ê hanggal az r előtt, mint a magyar *é*re, *mé*re szavakban): *lêraere*. Az újabb németben a szóvégi e elveszett s az r előtt állott hosszú hangzó elrövidült: *lêrêr*; de némely vidék nyelvében, p. Göttingában, még most is hosszan ejtik a végszóttagot, ilyenformán: *lêrêr*, *wächtêr*.

I. Azon -er végű német szavak, melyek már régebben kaptak polgárjogot a magyarban, föl is tüntetik még az utolsó szótagban a hosszú magánhangzót.

a) A Heltai krónikájában előforduló *perengêr* és *prengêr* (ném. pranger) ê-je még a német szónak nyílt ê hangját tükrözi vissza.

b) Azonban a régibb magyar kiejtés nyílt hosszú ê-je, melynek azelőtt igen nagy divatja volt (l. erről bőven Budenz M. Nyelvész. V. 389. és Nyelvőr I. 31—32.), a mai zárt é-be ment át, úgy hogy a régi *fêl*, *êg*, *nêki*, *cserêl* stb. ma így hangzik: *fél*, *ég*, *néki*, *cserél*. Ez történt a német -êr-es szavakban is: a nyílt ê-ből lassanként zárt é lett. Így: *kaczêr* ketzer, rég. *katzer*, l. Ny. VI. 386. | *hengêr* Népk. Gy. I. 189.: „hóhér; lator, másokat nyugtalanító

ember; *meghengérelni*: megkínozni“ Kriza; *henger* carnifex MA.: henker | ? *hóhér* Heltai; *hóhér*, *hóhérol*: cruciat, torquet Pázm. préd. 29.; *hóhár* MA., Verancs., Zrinyi: v. ö. illír hohar | *sintér* schinder, dial. schinter | *pintér* binder, dial. pinter | *tislér* tischler | *zatlér* Ny. VI. 524. sattler | *vinczélér* Pázm. *vinczellér* MA. winzer, weinzieher, dial. weinziegler, winzler | *hüvetér* custos, hüter? | ? *hopczihér* „pápák és azoknak *hopczihéri*“ Gel. Kat. VT. II. 275., „fő *hopczihéri*ünk volt egy Nicolaus nevű ember“ u. a.; *kopczihér* „huzóvonó, zsaroló ember; pénz dolgában piszkoskodó; naplopó;“ *kupczihér* „ögyelgő korhely“ | *himpellér*: hümpler ‚kontár‘ | *pelengér*, *pellengér* pranger | *czégér* zeiger | *hébér*, *hőbér*, *hévér* Pázm. (Ny. II. 355.) heber | *gantérfa* (és *csántér!*), *gantár*, *gántár*, *gadnár* ászokfa: kanter, ganter (gantner Sitzungs b. d. Wien. Akad. XXV. 263.; lat. cantherius) | *pillér* pfeiler, alném. még piler, tót pilier, lat. pilarium | *gallér* koller, lat. collare | *tallér* thaler | ? *füllyérke* Heltai, *fillér*, *fillyér*, *füllér* vierer? illír filyer | *pánczér* Zr. panzer | *tányér*, *tálnyer* MA. teller | (*himpér*: himbeer? | *babér*: lorbeer).

Néhány szóban az *-ér* szótag *r*-je *l*-re változott, különösen, ha még egy *r* van a szóban: *pánczél* | *erkély* erker | *rostély* röster, *roster, rost | (*Serestély* Moln. J. Sylvester).

c) Az egészen nyílt *é* nagyon közel áll a mély hangsor nyílt *á*-jához s emebbe könnyen át is csap; példák: *mihelyest*, *mihést*, *mihást*; *idéig, *idáig*; *égyéb, *égyábkor* Ormánys. M. Nyelvészet V. 76.; *merném, *mernám* T.; *képleg*, *képlág* Ny. II. 521. stb. Így lett némely szavak *-ér* végétéből is *ár* a magyarban, de csak akkor, ha az első szótagban is mély hangzó volt, úgy hogy a hangzóváltozás itt egyúttal hangzóilleszkedés. Csakhogy meglehet, hogy az ide tartozó szavaknak egy része a tótból került hozzánk, mert a tót ejtés is *-ar*-t csinált az *-er*-ből, leginkább azon analogia miatt, hogy az ilyen cselekvőt jelentő tót nevek (nomina actoris) az *-ar* képzőre szoktak végződni. — Ide valók: *bognár* wagner, tótul is *bognár* | *polgár* burger, vend purgár | *kalmár* kramer, szl. kramár (tót kolimár a magyarból) | *kufár* kaufer | *sáfár* schaffner, tót šafár | *kasznár* kastner, tót kasnár | *kolompár* klempner, régi

klampner, tót klampár | *fullajtár, fellajtár, felejtár* vorreiter, ill. feletár | *trágár* trager (pletykahordó)? | *kontár* ganter? (gant ,kótyavetye, bankrót‘) | *Ludgár* Ludger | *zsoltár* psalter, tót žaltár, ill. žoltár, psalterium | *krajczár* kreuzer, szl. krajcár | *gantár, gántár* l. b) alatt | *sajtár, sétár* T., *sítár* Ny. III. 564., *zsajtár* T. sächter, szl. sochtár, sechtár | *mozsár* mörser, a gottscheei ném. nyelv. j. moržar, mōžar WSitzungsber. LXV. 446., szl. možár, mortarium; tehát, úgy látszik, közvetve a szlávból kaptuk | *pohár* becher, szl. pohár | *korontár répa* (s aztán *korontári r.*) MA. s mások: kärnthner rübe | *saddonár* Veráncs. Ny. VI. 505. soldner, talán az ol. soldenarío.

Az *r* helyett *ly* van ebben: *mordályok* gyilkosok, Heltai krón. 53. mörder.

II. Az újabb korban átvett szavakat természetesen az új német rövid *-er* végzettel kaptuk:

a) *frajczimer* Bat. Vál. tárgy. 181. frauenzimmer | *Bolestájner* Spang. krón. der Wallensteiner | *pernahajder, pernehajder* ,semmirekellő gaz kópé‘: bärenhäuter | *henger* MA. | *baktér* wächter, wachter | *jágér* jäger, dial. jager | *susztér* schuster | *szotylér* Nyelvör IV. 182. sattler, l. I. b. | *cžágér* Ny. V. 128. zeiger | *címér* ziemer | *cinóbér* zinner | *bénzér* spenzer Ny. II. 184. | *salugátér* jalou(sie)gatter | *filler* Ny. V. 519., *fírer* VI. 136. führer | *frájtér* u. o. g(e)freiter | *cindér* VI. 88. zünder | *félcsér* u. o., *féncsér* III. 525. feldscherer, *fűrmender* Kaz. stb., *fűlmendör* szolgál, inas Ny. I. 136., 245.: vormünder? | *kőtör* sajtó T. kelter | (*lülbör* Ny. Közl. III. 12. lorbeer).

Dissimilatio történik (mint I. b és I. c) a következőkben: *trébely* törköly PP. treber | *ordel* Ny. II. 420. ordre | *Pergel* (nép) Berger.

b) Mélyhangú szótag után az *é* többnyire *o*-vá illeszkedik: *sógor* schwager | *vándor* wandrer | *sódor, sódar*, tulajd. ,váll‘, Örségben még *é*-vel s eredeti jelentésében: „oat dobott nekém, hocs csak úgy semmed bele a bal *sódeřom*“ Ny. I. 421. schulter, scholder WSitzgsbr. XXVII. 204. | *gádor*, még *gádér* is II. 518., *salugátér* gatter | *hámor* hammer, szl. hámor | *kóbor* kosár T. ernyő Ny. II. 477.:

kober ‚kosár‘ | *gamandor-fű* gamander | *citvar* zitwer,
zedoaria | *cukor* zucker | ? *zsompor*, *zsombor* szakajtó véka
T. ném. dial. simperl.

SIMONYI ZSIGMOND.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

III.

Hogy a fölsőbb nyelvtudomány elvei szerint elemez-
hessük a szót, az eddig hallottakhoz tudnunk kell még a
következőket. 1) „Az úgynevezett belső hajlítás, belalakulás,
szintén igen terjedelmes szereppel bír a szóképzéseknél a
magyar nyelvben. Ezen belső hajlítás alatt azt értjük, midőn
legkisebb hangbővülés nélkül csupán csak a gyökbeli
önhangzónak módosulata, azaz mélyebbre vagy magasbra
változása által állanak elé új szók; pl. *ér ár*, *csap csép*,
leng láng, *vág vég*.” (17. l.) 2) Nem csak a gyökérbeli,
hanem a szóbeli mássalhangzók is eredeti helyüket meg-
változtathatják; pl. *ereszt* és *eszter*, *kürt* és *türk*, *szájók* és
szajkó, *világos* és *vigályos*. (62. l.) 3) „A gyökszó egészen
visszára fordul, mint: *bicz-eg czib-ak*, *bill-eg lib-eg*, *gyik*
kigy-ó, *kecs-ély csek-ély*, *kot-ló tok-ló*, *tév vét*.” (63. l.)

Tudnunk kell továbbá, hogy a gutturális hangok
a dentálisokkal, ezek meg a labialisokkal, a kemények a
lágyakkal, a hosszú magánhangzók a rövidekkel, a vastagok
a vékonyakkal, a gömbölyűk a szögletesekkel sat. sat.
egymás közt, a hol a philosophiai szőfejtés megkívánja,
fölcserélhetők. (65. l.) S ha ehhez végül hozzávesszük, hogy
vannak csupán diszítő, sőt haszontalan, henyé
hangok is (62.), akkor kezünkbe kaptuk a kulcsot, a
melylyel benyithatunk a fölsőbb nyelvtudomány etymolo-
giájának a sanctuariumába.

Most tehát már neki kezdetünk bátran a varázslásnak.

Parittyá. Gyökere *par*; alaphangja *r*, mely „erő-
szakkal *s r* hanggal járó rontást, vágást fejez ki, tehát
mintegy: *rrrr*; a fajjelölő magánhangzó *a* durvaságot,
gorombaságot *s* azt a kellemetlen érzést tolmácsolja, a
melyet az tapasztal, a kít vakszemen kóllintanak vele;

p előtét, melynek keménysége a parittyához használt anyag (kő, ólom, vas) keménységének az exponense; s ebben az esetben annak a jelül előzi meg az alaphangot, mert előbb kell a parittyába beletenni a vasdarabot, s csak azután kezdődik a légrázó alaphangnak *rrrr* igazi működése. Ezeket tudva, úgy hiszem, senkinek sem lehet kétsége többé ama föntebb hallott szavak nagy jelentőségére nézve, hogy mily végtelenül fontos a szók teljes, valódi jelentésének megértésére az etymologia. Hiszen uraim, ha a honvédelmi miniszter úgy sejténé, a mint nem tudja, mily nagyszerű, kombinált erők titka rejlik koncentrálva e kisded tagocskában *par*, azok a nagy összegeket emésztő, különféle fegyverek mint silány, haszontalan játékszerek ma már mind a lomtárban hevernének, s a magyar honvédség a világ valamennyi ágyújával bátran birokra kelhetne. Hátra van az *-ittyá* tag titkának a megfejtése. Az avatatlanok szeme előtt örök misztérium, de a felsőbb nyelvtudomány fölkenntjének gyerekjáték. A *-par* gyökérből *-int* képzővel támad egy *parint* ige (v. ö. kacsint, legyint), a melyet ugyan egyönk sem ismer, de hinnünk kell, hogy valahol megvan, vagy valaha megvolt, mert a philosophiai nyelvtudomány szava szent; ennek igeneve *parintó*, ebből lett *parinta*, aztán *paritta* s végül *parittyá*.

ír: scribere. Alaphangja „*r* jelent metszést, vágást, huzást, vonást, kenést“; a módosító *i* vékonyságot; *f* előtéttel lesz belőle *fír*, ebből *-cza* képzővel *fircza* „azaz irkált, firkált ékesség vagy jegy“; hangátvetéssel *czirfa* s aztán újabb hangcserével *czifra*. Egy újabb adat arra nézve, mily végtelenül fontos a jelentés megértésére a szófejtés. Mert lehet-e a *czifra* szó *czifra* jelentésének fényesebb, kézzelfoghatóbb bizonyítéka, mint az, hogy már maga az etymológiája is oly ördögös módon *czifra*?

Abrak. Jelentését szótárunk így határozza meg: „régben általában, s mai divat szerint a lónemű állatoknak kitünően hasznos eledelt, étket jelent.“ Az etymológiában igen sok, majdnem minden attól függ, hogy a jelentés meghatározásában a nemi fogalmat jelölő szót kellően ki tudjuk választani s hangsúlyozni. A most hallott defini-tióban: „kitünően hasznos eledel, étke“ a jelentős, hangsúlyozott szó korántsem az eledel, hanem a végül

álló étek. Ebben fekszik a fölsőbb nyelvtudománynak a titka. Közönséges tudomány előtt egy tatár volna, eledel-e vagy étek az abrak; de nem a fölsőbb tudomány előtt. Ennek az eledel semmi s minden az étek. Ez ugyanis, de csak is ez, rögtön elvezet bennünket oda, a hol teljes fényben ragyog a világosság, az *enni* igéhez; s ha egyszer oda jutottunk, kezünkben van a kulcs, a melyel az *abrak* zárát fölnyithatjuk. Az *enni* igének töve, e helyen kivételkép, *ev*; az *ev*-tőhöz hangzatosság kedviért (megértette jól a t. olvasó? — hangzatosság kedviért) *r* hang járúl: *ev-r*; ebből *-ék* képzővel lesz *evr-ék* azaz étel, étek; ez esetben azonban az abrak-étek darabossága megkivánja, hogy a magas hangok mélylyé változzanak át, tehát hogy az *evr-ék*-ből legyen *avr-ék*. A mint egyszer ki van esztergályozva az *avr-ék*, csak pár kerékfogatás még, s előáll az *avr-ék*, s ebből — a zabszemek aprósága kedviért megrövidülve az *abrak*.

Fölsőbb nyelvészettudomány! Ki tanít meg bennünket a te csodálatos titkaidra?

Bikla. „Somogy és Baranyában pendelyszabású, ezer-ránczos vászonszoknya. *Bikla* az elrontott eredeti *ingal* vagy *ingalj* szóból alakult. A somogyiak és baranyaiak alakítása szerint ugyanis *ingal*-ból lett ajakbetűs előtéttel: *bingal*, innen átvette: *bingla*, könnyebb kiejtés végett az *n*-t elhagyva: *bigla*, *bikla*.“ Tehát a somogyiak és baranyaiak az önhangzós kezdetű szókat ajakhanggal toldják meg!? Nem akarjuk ezt az állítást példákkal illusztrálni, mert olyan czifraságok kerülnének ki belőle, hogy maguk a somogyiak és baranyaiak is megröstellnék a dolgot.

Két éve lesz nem sokára, hogy ugyanerről a helyről a következő szavakat hallottuk lehangzani: „Sokunknak más-más nyelvtudományunk van. Immár melyik az igazi nyelvtudomány?“ („Az új szókról.“ Fogarasi János.) S az értekező aztán hozzácsatolta, hogy ő már kifejtette az ő nyelvtudományának elveit, s noha ez elveket még eddig senki sem czáfolta meg, épen azok nem akarnak tudomást venni róluk, a kik ellen voltak különösen irányozva.

Az a nyelvtudomány tehát, s azok az elvek, a melyre s a melyekre az értekezésnek e helye czéloz, ime itt állnak előttünk; megismerkedtünk e tudománynyal főbb vonásaiban s láttuk alkalmazásában. S most azt kérdezzük: kell

ide czáfolat? Lehet-e komoly arczczal annak bebizonyításiába bocsátkozni, hogy ez a tudomány, még annyiban sem tudomány, a mennyiben ügyesen tudja az igazságot elferdíteni s a valótlaniságot hihetővé tenni? Hihetőnek tartja-e, nem a szakembereket kérdezzük, hanem akármelyik egészséges észű lajkus ember, hogy *ráspol*, *röhög* és *rucza*; *pöröl*, *doromb* és *turha*; *rab*, *rojt* és *rongy*; *morzsa* és *fűrész*; *rák*, *rozsa*, *parázs* és *gyertya* együvé tartozzanak, s mindnyájan együtt még egy más nagy sereggel egy szónemzetséget alkossanak? Lehetőnek tartja-e valaki, hogy a nyelv, a mely a szó elemein igaz, kimutatható ok nélkül változtatásokat nem tesz, a mely szavainak alkotásában első rendben világosságra, érthetőségre törekszik, a mely a maga szabta törvényeket a legnagyobb tiszteletben tartja, hogy ugyanaz a nyelv minden kényszerűség nélkül ferdítsen, a legkorlátalanabbúl törvénytelenkedjék, s mindezt csak azért cselekedje, hogy homályt, zavart, érthetetlenséget teremtsen? A *rúd* pl. világos, érthető szó; de a nyelvnek, épen mivel érthető, nem kell; azért egyet fordít rajta s csinál belőle *dur*-t; most már érthetetlen; de hogy senki csak ne is sejtésse benne az eredeti *rud*-at, eltorzításúl hozzáragasztja még a teljesen érthetetlen *ung* toldalékot; s így támad a *rúd*-ból *durung*. Vagy viszont a *durung*, mert szótárunknak ez az eredeti alak s nem a *dorong*, a mikor már használatban volt, nem jól érthető szava volt-e a magyarnak? Az volt. De hogy az ne legyen, a nyelvszellem elővette kését, leriszálta róla az első *du* szótagot, s a megmaradt *rung*-nak *g* hangját *d*-re gyalulta, az *n* hangot belőle kidobta, s így állította elő a *durung*-ból a *rud*-at. Szótárunk szerint ugyanis a *durung* a *rúd*-ból, a *rúd* pedig a *dorong*-ból származik, a mint az illető czikkek alatt olvasható. Ha a *hisz*, *visz*, *lesz*, *vesz*, *esz*-(ik) sat. igéknek hajtásait tekintjük, azt látjuk, hogy a törzsök, a melyből kisarjadzottak: *hiv*-, *viv*-, *lev*-, *vev*-, *ev*-; pl. *hivő*, *levés*, *vevetel* = vétel, *evetel* = étel. Ugyanezt tapasztaljuk a *tesz* igében is: *tevő*, *tevés*, *tevékeny*, *tevetel* = tétel. S ime csodálatunkra egyszerre csak törvényt bont a nyelv, s nem a *tev*-, hanem a *tesz*- törzsökből fakasztja ki hajtását, s *tevély* v. *tevel* helyett a *teszel* szót alakítja. Ez már maga is homályos, érthetetlen. De az érthetőségre törekvő

nyelvnek a fölsőbb nyelvtudomány szerint még nagyobb érthetlenség kell, azért a *teszel*-ből csinál *esztel*-t. De még ezzel sem elégszik meg; hanem hogy a sötétséget teljessé tegye, a melyen semmiféle haladó szem sugára keresztül nem törhet, kivéve a philosophiai nyelvészetét, az *esztel*-t *asztal*-lá változtatja. Így támadt a *tesz*-ből *asztal*. Nem szemébe nevetne-e a legelső iskolás gyerek annak, a ki neki komoly arcczal azt akarná bizonyítani, hogy ez az etymologiai tudomány ingatag alapon áll s nem állja ki a szigorú kritikát?

De még ha elfogadnók is, hogy a NSzótár etymologiai elvei minden betűjünkben helyesek, igazak, még abban az esetben sem volna a fölsőbb nyelvtudomány kifogástalan tudomány. A sok nevében csak egy példát beszélgetünk. A szócsaládosítás elvei szerint a *diadal*, *dívik*, *dics*, *dísz* a *di*-gyökérből fakadtak ki, a melynek eredeti jelentése kitünő, jeles, derék, kiváló. Ha a *dísz* a *di*-nek a sarjadéka, mért nem sarjadéka a *dísz*-nek a *disznó*, s mért nem tartozik a jeles *di*-család tagjai közé; hisz alakilag teljesen, s értelmileg is egészen kifogástalan? Vagy a *disznó* nem egyike a legkitünőbb, legderékabb, legkiválóbb házi állatoknak? Ha nincs külső, de van s annál nagyobb a belső *dísz* e. A szótár tehát itt és sok más helyen megtagadja szócsaládosító elveit, s a *disznót* áthelyezi az alacsony származású *duzmad* család rokonságába, s azt állítja róla, hogy az nem egyéb, mint tulajdonképen *duzmó*. Jó, fogadjuk el. Ha ez igaz, akkor előáll a nagy kérdés, miért változott a vastagságot jelentő eredeti *u* hang a vékonyságot mutató *i* hanggá épen a *disznó*-ban, a melyről ismeretes, hogy nem tartozik a karcsú, nyalka legények közé?

A mit tehát a NSzótár a gyökerekről, nevezetesen a gyökérelemről, a jelentésmódosító önhangzóról, elő- és utótétről, a mindenféle hangváltozásokról, értelemmódosulásokról, a henye s értéktelen hangokról tanít, az legnagyobb részében nem egyéb, mint kirívó, szembe ütköző képtelenségek halmaza. Az e rovatba tartozó szófejtegetésekre minden betűjében ráillik az, a nyelvtudományi művekben többször idézett, nagyon találó definitio, a melyet Voltaire a korabeli s korát megelőző szófejtők kigúnyolására készített, s mely így hangzik: az etymologia az a tudomány,

a melyben a mássalhangzók nagyon keveset érnek, a magánhangzók pedig éppen semmit.

Itt akaratlanul is egy kérdés ütődik föl, a mely feleletet kíván.

Ha igaz — már pedig kétségtelenül igaz, a mint a t. olvasók az idézett példákból, a milyenektől hemzseg az egész munka, hiszem, hogy teljesen meggyőződtek — hogy a NSzótár a gyökérfejtegetésekre nézve a legszembetünőbb képtelenségek tárháza, vajjon nem emelkedtek-e föl a nyelvtudományi osztály keblében szózatok, a melyek figyelmeztették volna a szótár készítőit és dolgosait e tanítások tarthatatlanságára?

Emelkedtek, kellett emelkedniök ily figyelmeztető hangoknak, a mint a következő adatokból látható. Az 1844-iki nagy gyűlés meggyőződván arról, hogy „a szótár legnehezebb részeihez, a melyek a szószármaztatás és hasonlítás, a szükséges előkészületek még nincsenek együtt, elhatározta, hogy a szótár mellőzni fogja a szószármaztatást és nyelvhasználást.” (Előb. 11. l.) A második adatot a szerkesztőségnak következő észrevétele szolgáltatja: „Itt egyszersmind visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőknek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk.” (21. l.) A vád minden visszautasítás ellenére is egész valójában igaz, a mint utóbbi alkalommal megczáfolhatatlanul be fogjuk bizonyítani; s egyszersmind annak a tanújele, hogy voltak, a kik a szótárkészítők fönt hallott tanításai ellen szót emeltek. Végre harmadszor fölszólalt nyíltan is egy hang, Hunfalvy Pálé, a ki 1852-ik évi „Tájékozás a magyar nyelvtudományban“ című értekezése végén figyelmeztette a szerkesztőséget, hogy „az ismeretlen forrásból eredő nyelvanyagot csak úgy elemezze, ha a rokon nyelvek segítségével teheti; különben nem biztos az önkénytől, mely visszásságra vezet; azért vesse el egészen a képzelt szógyökerek tanát, mivel az eddig a tudomány tekintélyét nem bírja“.

És a világos utasítás, figyelmeztetés és komoly tanács ellenére is maradt az *r* oly szók alaphangja, a melyek

ropogással, recsegéssel járó tüzet, égést jelentenek, pl. „Szeretlek rózsám!"; s a *dorong* mindannak daczára sem egyéb, mint egy vastag végével fölfelé fordított *rúd*.

SZARVAS GÁBOR.

MŰSZAVAINKRÓL.

A magyar műszó csudálatos egy teremtmény. Senkinek sincs nyéire, ha csak annak nem, a ki csinálta, s mégis megél; mindenki gáncsolni valót talál rajta, s még szaporodni is tudott. A nyelvész idéetlen formáján ütközik meg, a filozofus zavaros s illogikus voltát bámulja, maga a tudós, a ki él vele, nem érti meg, ha előbb le nem fordítja magának: de azért a műszó a sok hűhó közepette is nyugodtan folytatta útját. Mi tartotta benne az életerőt? Valahányszor elgondolkodunk ezen a kérdésen, s azon, hogy miért szerették nagy műszógyárainkban épen a különös, érthetetlen, rejtélyes hangú formákat, mindig eszünkbe jut, hogy a magyar műszó a magyar tudomány gyermekkorának jellemző vonása, s nemsokára majd ezen boldog kor érdekes maradványa s ereklyéje. A gyermek is szereti a kirívót meg a tarkaságot.

Tudományunknak, úgy hisszük, férfiasodásáról tesz tanúbizonyságot, hogy a mi egyszerű, magyaros, ki kezdi szorítani a czifra idegen hangzásút. Mindinkább meggyökeresedik az a vezérgondolat, hogy vagy tisztességesen ültessük át magyarra az idegen műszót, vagy pedig sehogyan, s éljünk ebben az esetben inkább az idegen szóval a maga eredeti formájában. Majdnem minden tudományban megindult a harcz az álmagyar műszók s műkifejezések ellen. Nehány főpap, az igaz, zokon veszi a dolgot s úgy szeretne tenni, mintha semmisem történt volna. De lefelé nagyon sebesen gördül a kő, s a mily nagy fáradságba került barbár szólásokhoz hozzászoktatni a magyar fület, ép oly könnyen s még könnyebben el is fog szokni tőlük.

Örömünkre szolgált, hogy a megindult mozgalomhoz újabban a „Magyar Igazságügy" is hozzácsatlakozott, mely különben is mindig gondot fordított cikkeinek formájára s magyarosságára. *Beksic Gusztáv* a derék szaklap mult évi deczemberi füzetében élesen ostromozza azokat a vétségeket, melyeket a jogi tudomány terén követnek el a magyar nyelven. „A ki olvassa az ügyvédi periratokat s a birói ítéleteket, lehetetlen be nem látnia, hogy a terminologia e satyráját sem törvénnyel, sem cikkekkel kiírtani nem lehet. E bajon — ha nem is egy Hercules — az ifjú nemzedék felnövekedése segíthet, mely nem

csak helyes jogi elveket szítt magába, de egyszersmind a fogalmakat szabatos műnyelven tanulta ismerni. Mint mindenütt, úgy itt is vannak a bírák és ügyvédek közt egyaránt kivételek. Vannak, kik a mellett, hogy nagy jogtudósok, nem tartják magas színvonaluk alatt állónak a nyelvészeti követelményekre is letekinteni s pedig épen azért, mert tudják, mily fontos gyakran még jogi szempontból is a szavak szó- és fogalmi értelmezése s a kifejezések tisztasága és szabatosága. De a túlnyomó többség a tudománynak, vagy tegyük hozzá, valójában a megszokásnak, s azon csodálatos valaminek, a mit őseink *stylus curialis*nak hittak, föláldozza a nyelvet, azt hívén, hogy csak oly mondatban nyilatkozik mélységes mély jogászai értelem, melyben a magyar nyelv geniusának minden tagja irtóztató módon van megcsontkítva s kicsavarva.“ (L. 463., 4. l.) A cikkben említett példák is eléggé bizonyítják, hogy a jog magyar nyelvére bizony ráfér egy kis piritás. Schriener könyvéből a következők vannak kisedve: bűnözés, bűnözési képesség, a szabad okhatály kifolyása, az egyed lények, jelvek, tettegesítő szabad alany sat. Általános elterjedt ez a németes szólás: a pert *beállítani* (!), beszüntetni, a mi félig ember, félig sárkány, mert a jó megszüntetni s a németes *beállítani* szóból van összekotyvasztva. A megvitattott műszók dolgában is szerencsés tapintattal járt el Beksics Gusztáv. A hol nyelvészkedik, néha-néha megbotlik. A *ság* képző nem csak fő- és melléknevekhez járúl. Járúl bizony az számnevekhez (háromság, egység), névmásokhoz (miség), igékhez (nevetség) is, s *biztonság* sem rossz képzés. A jogi műszók értelmi különbségét azonban több helyütt finoman magyarázza. Csakhogy itt is, mint már többször, azt kellett tapasztalnunk, hogy a műszavak fogalmával nincsenek tisztában, s hogy itt néhány előítéletet kell kivégezni, ha nem akarjuk, hogy minduntalan megakaszszanak a munkában.

Mindjárt a cikk elején találkozunk ez előítéletek nagyra nőtt egy fajaival. Íme ezeket olvassuk:

„A büntetőjogi műszavak és általában a műszavak jelentősége és értéke nem (csak?) azok szóértelmezése és származtatása, hanem azon fogalmak többé-kevésbé helyes s pontos kifejezése szerint is bírálendő, melyet azokhoz a tudományos gyakorlat és a jogászai közvélemény csatol.“

Úgy-e bár, nehezen érthetni e mondatot, melyet a cikk szerzője egy híres olasz jogtudósna tulajdonít? S erre a mondatra alapítja a büntető jog terminológiájának első elvét, mely ekként hangzik:

„Oly műszó, mely, habár ennek szóértelmezési s származ-

tatási hibás volta kimutatható, de... a tudományos gyakorlatban általában el van fogadva valamely fogalom megjelölésére s e fogalmat valóban kifejezi, megtartandó, míg korrektebb kifejezés nem követelheti a használatból való kivétését." (458. l.)

Nem tudom, mikép értette az olasz jogtudós, a mit itt neki tulajdonítanak, de így egyáltalán nem lehet érteni, s az úgynevezett első elvben nincsen igazság, voltaképen alig lehet mondani, mit akarnak bizonyítani s elvül fölállítani.

A műszavak jelentőségét s értékét egyáltalán nem szabad szóértelmezésük s származtatásuk szerint megítélni. Mert a műszó valójában sohasem fejezi ki a gondolatot, melynek megjelölésére használjuk. Mutatja már az is, hogy az idézett mondatokban mindig szó van azokról a fogalmakról, melyeket a tudományos gyakorlat s a jogászai közvélemény hozzájuk csatolnak. Ha már a műszó maga ki tudná fejezni azokat a gondolatokat, minek kellene őket hozzája csatolni? Pedig igazán hozzá csatoljuk a műszóhoz azt a fogalmat, melynek megjelölésére használjuk. A műszó igen gyakran egészen mást jelent, mint a mit kifejez.

Nézzünk néhány példát.

Mit fejez ki e műszó metafizika? Ma a szó eredeti jelentésére nem gondol senki. Ha pedig gondolnánk rá, e gondolkodás eredménye műszói szereplését nem igen támogatná. Eredetileg ugyanis az a valaki, a ki Aristoteles műveit rendbe szedte, azokat a vizsgálódásokat, melyeket maga Aristoteles *πρώτη φιλοσοφία*-nak nevezett, a fizika után helyezte el evvel a címmel *τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, mintha azt akarta volna mondani: a mi a fizikára következik. S ez a cím azután 'abban a szerencsében részesült, hogy műszóvá lett s évezredek óta bizonyos meghatározott elvont gondolatokat jelent. S hogyan tehetett szert e nagy erőre? Úgy, hogy Aristoteles után mindenki ugyan azokat a gondolatokat ugyan evvel a névvel jelölte meg.

Hát a filozofia szónak mi az eredeti értelme? A bölcsesség szeretetét jelenti. Tulajdonképen annyit sem, mert eredetileg *σοφία* nem is bölcseséget, hanem általában magasabb műveltséget fejezett ki. E szónak azután igen változatos sorsa volt. Strabo idejében már a geografia is filozofia volt, a középkorban az aszkéták is filozofusoknak nevezték magukat, a kereszténységet is úgy hitták; s Angolországban még ma is a fizika: natural philosophy. A szárazföldön azonban egy meghatározott tudományt neveztek el e néven. Pedig a ki a bölcseséget szereti, még nem filozofus, s hiába, a filozofusok, ha szeretik is a bölcseséget, nincs meg nekik mindig a kellő vágott dohányuk is hozzá.

A tragédia szó mai használatában senkinek sem jut eszébe az eredeti bakkecskére való vonatkozás; az esztétika nem jelenti mind az érzetek tudományát; a színház egészen mást jelent, mint a mit egyes részei kifejeznek; a gondolatnak kevés köze van a gondolhoz; a lélekről egészen más fogalmaink vannak, mint voltak azoknak, kik a lélekzéssel valahogy egybefűzték; a szívet ma inkább szivattyúnak neveznök; a fiziológia nem az egész φύσις tudománya sat. sat. Ki győzné őket mind fölsorolni?

Mit bizonyítanak ezek a példák? Azt, hogy a műszó igen sok esetben gondolatkifejező erejét nem alkotó részeinek belső erejétől kölcsönzi. Sőt ellenkezőleg ezen alkotó részek eredeti jelentése s ereje egészen veszendőbe ment. A műszó mind ezekben az esetekben a szokásnak, a konvenciának köszöni jelző erejét.

Mi különbség van tulajdonképen műszó s közönséges szó között? Lényeges különbség nincsen. A közönséges szók is nagy változásokon mentek át. Ők is elvesztették eredeti jelentésüket, s a mai használatban gyakran egészen ellenkezőjét teszik annak, a mit jelentettek a nyelvnek valamely elmúlt korszakában. Tehát ők is kifejező erejüket a szokástól veszik kölcsön s a kölcsön változik a kölcsönadó változával. De egy különbséget tudunk közöttük, csak hogy ez nem annyira nyelvészeti, mint logikus. A közönséges nyelvben a szónak sok jelentése van. A közönséges beszédben nem szorúlunk mindig finom disztinkciókra. A közönséges életben gondolataink sem mindig határozottak, szabatosak, s így kifejezésük sem szigorúan egyértelmű. A tudományban legfinomabban kell distingválunk, leghatározottabban gondolkodnunk s így legszabatosabban kifejeznünk magunkat. S azért a tudományban oly szókra van szükségünk, melyek határozottan egy fogalmat s csak is ezt fejezik ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik, műszó.

A műszó egyetlen egy logikus kelléke, nem hogy a szó kifejezze a gondolatot, ezt semmiféle szó nem teszi, mert nem teheti, hanem hogy az illető tudományban egy meghatározott gondolatra lefoglaljuk. Igen ám, de honnét vegyük ezeket az egyértelmű szókat? Nem egyébképen, ha csak valamiképen lehet, mint a közönséges szók kincstárából. De hát ezek a kincsek itt ezt, amott azt jelentik? A tudomány ezen is segít. Meghatározza a szó értelmét definíció segítségével. A definíció megmondja, mit kelljen az illető szón érteni. Ezt s csakis ezt. Műszónak definíció nélkül nincsen semmi értéke. A definíció

megadja neki a tartalmat, meghatározza, minek jeleül fog ezentúl szolgálni.

Azt fogják mondani, ez megjárja, a hol régi, örökölt műszókkal van dolgunk. Eredetileg mást jelentettek ugyan, de azután a gondolattal együtt változtak. De a mi esetünk egészen más. Nekünk kevés történeti műszónk van. A legtöbbet egészen újból kell teremtenünk, ha csak nem akarjuk, hogy nyelvünket a sok idegen műszó egészen eláraszsza, megfulassza. A meglévő szókból pedig nem igen meríthetünk, mert ezeknek a szóknak már egészen meghatározott értelmük van. Az pedig csak még sem járja, hogy egy igen pontos definícióval szövetkezve, rámondjuk a húsra, hogy ezentúl szénát jelentsen. Tehát új szókat kell teremtenünk. Ha pedig újakat, egészen szokatlanokat csinálunk, megköveteljük, hogy azután a szó ki is fejezze a gondolatot, különben nem kerülhet forgalomba, nem válhatik megszokottá, a megjelelendő gondolat állandó jelévé.

Ez az okoskodás sem áll. Nem igaz, hogy a közönséges szókat épen nem használhatjuk, hogy világos képzők segítségével nem idomíthatjuk őket műszókká. Mennyi kitűnő magyar szó mellett mentünk el figyelmetlenül, midőn a műszóvadászat megkezdődött s folyt. Eszembe jut ez a pompás szócsoport: eszmélni, eszmélet, magára eszmélni, melyet az öntudat kedviért hamupipőke sorsára íteltünk el. Pedig a magyar nyelvben az eszmélet szócsoportjához fűződtek hozzá azok a gondolatesírak, melyeket a tudomány kifejt s melyeket az öntudat nyakára erőszakoltunk. Minden közönséges szó, a mely némileg velős kapcsolatban áll a kifejezendő gondolattal, műszónak való. A hiányokat igenis a definíció tünteti el. Hiszen még a háromszög sem fejezi ki egészen azt, a mit megjelölünk vele. Nincsen meg benne, hogy a háromszög tulajdonképen nem tetszés szerinti három szög, hanem egy háromoldalú bezárt alak, melynek egyik fontos sajátága, hogy három szöge van. Elég ha a szó egy fontos sajátágát tünteti föl a megnevezendő fogalomnak. S minthogy egy szó csak egy sajátágot fejezhet ki, tulajdonképen nem is követelhetjük, hogy a műszó mindent kifejezzen, a mit az a gondolat magában zár.

Csak egy tekintetben engedünk. Vannak tudományok, a melyek nagyon sűrűn érintkeznek a közönséges élettel. Ilyen a jog, ilyen a filozofia. A jog minden nap közbelép az emberi viszonyok surlódásainak kiegyenlítésére. A filozofia akkor teljesíti föladatát, ha a műveltek műveltségévé válik. Ezért ezek a fogalmak megvannak nem tudományos formában is, tehát megvannak a szók is nem műszói szabatoságban. Itt a műszóalkotó

kényének szűkebb határok vannak szabva. Valamely filozófiai vagy jogi fogalmat nem nevezhet el kénye kedve szerint. Nem válogathatja ki úgy, a mint neki tetszik, a fogalomnak azt a sajátságát, a melyről az egész fogalmat akarja elnevezni. Ezt a munkát a nép elmebeli munkája nagy részt már teljesíté. Csak-hogy nem kellő határozottsággal. A nép kifejezései ingadoznak. A tudomány tiszte ez ingadozást megszüntetni, a meglevő szók értelmét definíciókkal meghatározni. A tudósnek itt nincs más vezére, mint tapintat s tudományos izlés. Az ő tapintatának esik osztályrészeül meghatározni: valamely szónak melyik főértelmet adta meg a nyelv geniusa. A nem-jurista a bűn fogalmán mást, többet vagy kevesebbet ért, mint a jogász. De az illet ennek vagy akármily más szónak hibául fölronni, annyit tesz, mint a műszók természetét merőben félreismerni. Gondoskodjanak a juristák pontos definíciókról, ne pedig új szófaragásról. Ez téveszti el a legtöbbeket, a kik a műszók kérdésével foglalkoznak. A szó mást is jelent. Ez nem baj. Hacsak ezt is jelenti. Azaz, ha a közönséges életben, a hol semmit sem fejezünk ki egészen határozottan, ezt is kifejezzük vele.

A nyelvésznek csak annyi a beleszólása a vitába, hogy örködik a nyelv grammatikai sajátságainak tiszteletben tartása fölött. Az ő monoton vétója csak a rosz képzések s magyartalan szólások ellen fordul. S itt azt tartja, hogy inkább idegen legyen a műszó, mint rosz hazai termék. Az idegen műszó legalább nem vágja el az utat a szerencsés ötlet szüleményének, a jó magyar műszónak. Az álmagyar szó pedig intra possessionem lévén, nehezebben pusztítható ki, a miről a Nyelvőr majdnem minden száma tanúskodik.

Végre ne felejtsek el azok, a kik a magyar műnyelv kérdésével foglalkoznak, hogy ha műszót ajánlanak, a mely ellen logikai szempontból tehetni kifogást — s minden műszónak van logikai Achillessarka — de a mely nyelvileg helyesen van képezve s talán más jó tulajdonságokkal is dicsekedik, hogy a logikai szempont nem az egyedüli döntő. Elhanyagolni nem szabad, de egészen eleget tenni neki nem lehet. A szónak pedig az a tulajdonsága, hogy mihelyt forgalomba kerül, egészen hozzásimúl a gondolathoz, eredeti jelentését elveszti s a kölcsönből él. Ha valamely tehetséges író valamely gondolat kifejezésére állandóan azon egy szót használja s ezt a gondolatot új meg új színben tudja föltüntetni, akkor műve végén, mikor már gondolatait értjük, csudálkozni fogunk, mily jól illik a szó a gondolathoz. A valódi tényállás pedig az, hogy nem a szó volt szabatos, hanem a definíció pontos, a gondolat tartalmas, a szó használata

következetes. A magyar tudomány pedig nem hatolhat be a magyar nemzeti műveltségbe, ha az éktelen műszók terhe nyomja. A magyar műszó legyen egyszerű, magyaros s akkor szolgálni fogja a gondolatot, a gondolat pedig a nemzeti életet.

ALEXANDER BERNÁT.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

III.

IV. Eredeti értelmükbe visszahelyezendők: *agy* a *celebrum* értelmében szokott használtatni, pedig *cranium* koponyát jelent (p. agyon ütni). A magyar nép ajkán a *celebrum* agyvelő. Megfelelőleg: *agyacs* (*cerebellum*) h. agyvelőcske; *agykocsány* (*crura celebri*) h. agyvelőkocsány; *gerinczagy* (*medulla*): gerinczvelő; *nyúlt agy* (*medulla oblongata*) nyúlt gerinczvelő; *agykér*: agyvelőkéreg sat.; *bokacsont* (*calx*). A mit bokának nevezünk, t. i. a lábfej tövén levő két dudorodást (pl. bokáig érő sár), az két csont (a külső a lábikracsont, a belső a sípcsont alsó izülek fejecskéje, „forgója” mint a nép nevezi); azért mondjuk: *sarkcsont*.

b) Különös rész.

Az állatok közt olyanoknak is van magyar nevük, a melyek alak, nagyság, szín, fény, világitás, sokaság, föltűnő életnyilvánulás, előfordulás, táplálék, haszon vagy kár tekintetében nem tűnnek ki, hanem csak a tudóst érdeklik, pl. a sok apró ízes és puha állat, s olyanok is, melyeknek eredeti neve a magyar tulajdonává vált. (A „páva” valahogyan ép maradt).

E nevek a tudományt magát is megbénítják, azért egyszerűen elvetendők, még ha helyes képzésűek is. A magyarosításnál az idegen nyelvekből sok ferde felfogás vétetett át, pl. a *falók* (fjállfras, nem *vielfrasz*), *lámpabogár* (*fulgora*, pedig nem is világit). A helyreigazításnál vagy helyettesítésnél erre különösen kell ügyelni, mert hasztalan írnak könyveket a babonák ellen, ha a tudomány a babonás neveket maga dédelgeti s terjeszti.

I. Elvetendők az európai keletű névvel bíró állatok magyar (!) nevei: *ajók* (*clupea sardina*). E név a túlságos finnyáságnak köszöni eredetét; de a meddig szarvas és szarka megállhat a szemérem (!) megsérülése nélkül, addig maradhat a szigetről nevezett szardella is; *ikrász* (*Diomedea exulans*): albatrosz; *kajba* (*cacatua*): kakadú; *szinbü* (*chamaeleon*): büvös színű *chamaeleon*; *öldök* (*gavialis*): gavial;

nyarga (struthio): strucz; *gyíl* a crocodilusnak meg nem engedhető csonkítása: krokodil; *tapor* (tapirus): tapír; *utáncs* (pithecus) nem lehet nomen genericum, hanem csak speciale, azért gorilla, csimpeze, csego, orangutan; ez utóbbi maláji szó s azt jelenti erdei ember; (utangfélélék azt jelentené: emberfélélék; e kifejezés álljon meg magyarán azon majmok jelölésére, a melyek láb, lábizmok, pericardium s más tekintetekben az emberhez hasonlítanak); *batla* (Ibis) Ibisz; *cselle* (Delphinus): delfin; *bököl* (Scorpio): skorpió; *csöreg* (Rhamphastos): tukán; *paižsóc* (Vipera, Pelias): vipera; *rémke* (Lemur): maki; *ugrány* (Halmatums): kenguru; *begyez* (Scincus): szkink; *csiklya* (ló): zebra; *csúzma, gúzma* (Ichneumon): ichneumon; *szaladár* (Rhea, Dromaeus, Casuarus): nandu, emu, kazuár; *szörbencs* (Ostrea): osztriga; *tokár* (Basilisk): bazilisk; *válta* (Amoeba): améba; *burány* (Corallium): koráll; *lángály* (Phoenicopterus): flamingó; *röptelen* (Aptenodytes): pingvín; *feneb* (Hyaena): hiéna; *cippete* (Pipa): pípa; *csórtaraj, csórtaraj* (Sarcorhamphus): kondor; *hátpetér* (Pipa): pípa; *indagu* (Hapale): ujsztiti; *iram-gím* (Cervus tarandus). Családfája a következő: *hrn* (szarv) ó skandináv szóból lett *hrên* (szarvas); a szarvas jelenleg dánul és svédül *hjort* (a *h* nem ejtetik ki); ép így a *hrên* *h*-ja is elkopott (Hludwig, Ludwig) s lett belőle *rên*. Ezt a németek félreértvén röviden ejtették ki, így lett belőle *renn*(-thier). Ennek utánzásául az *iramodni* (rennen) ige elvont gyökévé csöpörödött össze; így született az *iramgím*. Minthogy minden újabb jóra való német munka a hibát belátván *ren*-t ír, mi sem maradhatunk el; és bár a czímzett állatot magyarul nevezhetnők sarkövi gím-nek, mellette mégis el lehet a *rên*; *lebincs* = *lebel nincs!* (Apteryx): kivi; *nyakorján* (Camelopardalis): zsiráf; *hártyor, lidérc* (Phyllostoma): vámpír.

A tisztán tudományos értékű állatfajok (jelen v. őskoriak) magyar neve helyett, akár ha helyes képzésűek is, a latin-görögök álljanak: *fegylenősd*: Anoplotherium; *fejend*: Broscinus; *gyöngyfény*: Myas; *garaboly*: Calathus; *halgyík*: Ichthyosaurus; *körtorj*: Dinodes; *kúpfog*: Mastodon; *lapka*: Platyderes; *műköcs*: Diachromus; *özöngyík*: Plesiosaurus; *sankász*: Ergasilus; *szájcsa*: Stomus; *szömörke*: Acanopus; *szúlacs*: Tetrax; *tarajfog*: Lophiodon; *vízör*: Nerita; *vízörce*: Neritina; *bangó*: Aristus; *dombó*: Pelor; *barang*: Harpalus; *szalang*: Chlaenius; *askaláv*: Ascalaphus; *alacs*: Nomius; *birha*: Byrrhus; *gernye*: Abax; *gyoros*: Tachys; *neresz*: Nereis; *párnop*:

Parnopus; *sürge*: Agonum; *süröng*: Amara; *szurkocs*: Pissodes; *aka*: Sitones; *bócs*: Salpa; *bölök*: Belemnites; *böszkér*: Bembidium; *csár*: Dyschirius; *csirmely*: Bradicellus; *csorva*: Opatrum; *derencs*: Cistela; *döncs*: Reduvius; *fölögy*: Lebia; *göd*: Masoreus; *hima*: Phalacrus; *horva*: Patrobus; *hupár*: Omophron; *jéc*: Sphodrus; *küssü*: Calathus; *leke*: Agrion; *limpó*: Anisodactylus; *nyéd*: Steropus; *nyik*: Taphria; *ohány*: Cimex; *pád*: Argutor; *sinkász*: Olisthopus; *szigárd*: Pangus; *talha*: Pompilus; *tice*: Dichorotrichus; *türköny* (metathesis által *kürtöny*-ből, mert ez már alkalmaztatott Stentor helyett): Ammonites; *álcány*: Clivina; *babancs*: Oliva; *bököc*: Cerithium; *cikász*: Notaphus; *csonkány*: Mutilla; *fémeg*: Pogonus; *férgeny*: Holothuria; *gyorsód*: Cymindis; *levelény*: Phyllobius; *likadék*: Harpalus; *pecék*: Haptoderus; *tekeny*: Calathus; *terepce*: Licinus; *túrász*: Scarites; *ugrász*: Orchestes; *aglár*: Demetrias; *barkóc*: Leïstus; *bubár*: Scolia; *combor*: Oedemera; *faróc*: Blechnus; *fojta*: Anchomenus; *frise*: Tachypus; *fürgönc*: Trechus; *gödér*: Nebria; *hajdanóc*: Palaeotherium; *hajlonc*: Aëtrophorus; *iráncs*: Hypophlaeus; *jegyér*: Paragaeus; *kéjenc*: Atranus; *kéjencs*: Cytherea; *könnyedöc*: Elaphrus; *külme*: Anisotoma; *lapátnok*: Cychrus; *lotkár*: Amblystoma; *lótönc*: Feronia; *mezőr*: Agrilus; *mocsga*: Paludina; *nyakóc*: Odacantha; *övér*: Polystichus; *pezségér*: Lophia; *pocsor*: Helophonus; *röpér*: Pterostichus; *sietér*: Stenolophus; *sötme*: Caligus; *tekér*: Oodes; *áloncz*: Dolerus; *döbör*: Anomala; *bozsány*: Oedipoda; *kede*: Drypta; *könye*: Leja; *öblönke*: Colpoda; *vetke*: Blethusa; *hódarc*: Molops; *röpüjj*: Pterodactylus; *fogor*: Otiorhynchus; *szőrcsáp*: Loricera; *erdényész*: Hylotoma; *ferej*: Cryptocephalus; *szőmörtop*: Acanopus.

FIALOWSKI LAJOS.

Á PÉCSKAI NYELVJÁRÁS.

Nem rég egy új népköltési gyűjtemény jelent meg ily cím alatt: „Koszorúk az alföld vad virágaiból. Köti Kálmány Lajos. I. Pécskáról való. Aradon, nyom. Réthy Lipótnál. 1877.” Ára 1 frt 50 kr. A gyűjtemény, mely a „Magyar példabeszédek és jeles mondások” gyűjtőjének, Dugonics Andrásnak van szentelve, s melynek létrejöttét nagyon elősegítette

(Aigner) Abafi Lajos buzdítása, sok érdekes változatot tartalmaz már ismeretes népdalokhoz s becses új darabokat is. A könyvnek ezen irodalmi értékét szépen méltatta a Figyelő ismertetése; mi itt csak a nyelvész álláspontjáról emlékszünk meg róla, kinek természetesen nem csekély öröme válik, ha egyetlen egy helység nyelvével egy egész kötetnyi mutatványból ismerkedhetik meg. Hogy a nyelvész ilyen gyűjtésnek jó hasznát vegye az illető nyelvjárás tanulmányozásában, arra szükséges, hogy a leíró híven föltüntesse a köznyelvtől eltérő kiejtés hangjait, mert leginkább ebben különböznek egymástól a különböző nyelvjárások. Kálmány iparkodott is úgy leírni a dalokat, a mint hallotta, de ennek értékét, úgy látszik, kissé későn látta át, mert a gyűjteménynek jó része irodalmi nyelven van leírva. A hol azonban a kiejtést utánozza, ez az utánczás meglehetősen sikerült (egyes hiányokat alább említünk), úgy hogy a pécskai nyelvjárásnak elég hű képét kapjuk benne, s kívánnunk kell, hogy a buzgó és hivatott gyűjtő folytassa ez irányban oly szépen megkezdett működését, melyért mind a nép szellemi életének bűvára, mind pedig a nyelvész nagy hálával tartozik neki. Kívánatos azonban, hogy a kötetlen beszédű daraboknak (meséknek stb.) ezen túl kissé nagyobb teret engedjen, mert ezekben rendszeren fesztelenebbül nyilatkoznak az illető vidék nyelvi sajátosságai.

Fölsoroljuk most e gyűjteménynek a kiejtés szerint írt darabjai nyomán a pécskai nyelvnek jellemző sajátosságait, csak kivonatosan, a mint olvasás közben kijegyeztük.

Ha a hangokat tekintjük, mindenek előtt az tűnik szemünkbe, hogy az *ly*-et rendszeren *j* helyettesíti: *ijen, ojan, oj, mejik, fojik, sejem, iboja, furuja, guja, tarsoját, gojhó, korhej* stb. Néha még a közdivatú *l* helyett is *j*-t találunk (a változás így történt: *l: ly: j*, l. alább): *jány, tavaji, pájinka, sárga széjú, tojú (tolú, toll), füsükjögy, mejjemét*. — Néhol azonban így írja: *kölykököt* 238., *olylyan* 107., *melylyik* 121. stb., talán csak vigyázatlanságból.

A magánhangzók között meg van őrizve a *e* hang, nincs helyette sem *e*, sem *ö*: *lész, tész, vész, észém, mennyünk, cséndüt, cséendes, menyecske, vérés, égy, fél, héz*. — Némely szóban azonban *e* van helyette, s kérdés, valóban így ejtik-e, vagy csak elvételéből maradt el a pont: *nem* (de *né* 130., *sémmi* 83.), *te* (*té* is), *meg, minden, lejány, idegeny*. — Némely szóban *e* van ott is, hol a köznyelv *e*-t ejt: *bé, néki, éngem, békéség*; mindezek olyan esetek, hol az *e* eredeti *é*-ből rövidült.

Az *e* hang h. *i* van ebben: *sitít* 25.; *e* h. *i*: *erigy* 241. *u* h. *i*: *kancsika* 36., *iborka* 191.

A hosszú *é* gyakran átmege hosszú *i*-be s aztán el is rövidül: *sítit, fehér, kisé, kökény, píz, -sig; ingit, közepibe, hattá vóna békit nekém* 102. — Viszont az *i* helyett van a nyiltabb *é* hang ebben: *méhej* 205. *mívhely.

Az *ö* helyett van *é* ebben: *féketéje* fejkötője 219. — Viszont *ê* h. *ő*: *möre* *mère*, *merre* 241.

A tövégi magánhangzó sokszor zártabb, mint a köznyelvben, vagyis *a* h. *o*, *e* h. *é*, *ö*: *tilalmot, fijamot, magamot, bátyámot, bátyádot, ódaladot, másíkot; kendömét, tejemét, gyerekékét; kölykököt* 238. — A tövégi magánh. meg van örízve ebben: *meg-láto-tta* meglátta 26.; ellenben hiányzik ebben: *akasz'tam* akaszt(o)ttam 50.

Az *ú*, *ű*, *i* magánhangzók hosszúsága rendszeren meg van tartva: *húgom, húzza, búsul, fijú, sarkanytyú, tojú, sava-nyú, szomorú, sárgaszéjú, sír*. De az *-ül ül* végzet rövid: *búsul, borult, nyomorult, kékül*.

Hangvonzati szempontból föltűnő ez a szó: *másüvé* e h. *másuvá* (így van *másütt* is Pázm. Öt lev. 2. lev. §. VI.; bizonyosan egyéb ilyen helyhatározók hasonlóságára, mert azok véletlenül mind magashangúak: *eggyütt eggyüvé, egyebütt egyebüve, mindenütt mindenüve, középütt*). — A *csíp* ige többnyire mélyhangú: *megcsípta* kétszer 206., *csípja* u. o., *csipkogyik* 213., de *csipégyi* u. o.

A mássalhangzókra nézve a következő eltéréseket találjuk.

A foghangból rendszeren fogínyhang lesz (jésülés), ha *t*, *d*, *n*, *l* után *i* következik: *vetyi, eresztyi; kapkogyik, gyiszónó; kerülyi, viselyi, ölelyi, levelyibe; izenyi*. Két hangra is kiterjed e változás ebben a szóban: *megölelynyi* 140. — A *t*-ből néha *ü*, *ö* előtt is *ty* lesz: *tyükör* 242., *tetyü* 199., 206., *üstyökít* 208. — *Idegeny ország* 117. — Föltűnő, hogy e tekintetben a pécskai nyelvjárás egészen egyezik a töle jó távol eső palócz kiejtéssel. Ilyen föltűnő egyezés még az, hogy a fölső fok *leg*-je helyett itt is *let* van, mint a palóczoknál: *letjob'* 156., *letöregebbik* 236. Ilyenek továbbá a *möre* és *möte* szavak *merre* és *mióta* helyett. Jó volna tudni, el vannak-e terjedve e sajátságok Pécska vidékén egyéb helységek kiejtésében is. Úgy látszik, a palócz ejtéssel való ezen találkozások nem véletlenül keletkeztek, hanem történeti okuk van.

Nagyon érdekes azon hasonulása, melynél fogva *ty* és *gy* előtt az *n*-ből is fogínyhang, azaz *ny* lesz: *anygyal, aszonygya, minygyán* 1., *ménygyén* 27., *ménygyék* 120., *sarkanytyú* 38., *onytyuk* 46., *szánytya* 116., *regemenytyibe*

147. (s ebben is: *bakanyrcsom* 146.). — A *ty*, *gy* hangok előtt tulajdonkép az általános kiejtésben sem tiszta *n*-et ejtünk, de úgy látszik, csak némely vidéken olyan föltűnő az *n*-nek ez a jés hangzása, hogy a leíró is önkénytelen úgy írja. Egyéb népnyelvi közleményekben csak két ilyen esetet találtam: *hanygya* az Őrségből Ny. IV. 472., és *Hanygyás* helynév Nógrádból Ny. VII. 44. E második adat megint palócz vidékről való, tehát ugyanolyan találkozás, minőket az előbbi pontban láttunk.

Lágyulás történt ezekben: *bangó* bankó 49., *merd az anyád* mert 196., *hajdogója* hajtogatja 220.

A *t* és *d* hangok rendszeresen elesnek, ha két mássalhangzó közé kerülnek: *parasz' gazda* 162., *nincs mos' benne* 14., *szen' lélek* 223., *regémén'be* 127., *csén'biztos* 50.; különösen a fölszó ólító mód 2. szem. végén: *támasz(d) meg* 215., *fizés' meg a borod árát* 148., *nyittas' fél kapuját* 20., *hivas' ki a papot* 20., *dob' ki* 219., *vág' meg aszt a lovat* 20., *mon' meg* 47., *gyűr' meg* 205. Az utóbbi tűnemény a régibb irodalomban is közönséges: *tarcs meg* (tartsd meg) Telegdi préd. 138., *feszéts meg ütöt* 149., *ráncs meg* az zablát Pázm. Öt lev. 22. (kolozsv. kiad.) stb.; s más vidékeken is előfordúl: *töcs' még* töltsd meg Ny. VI. 429., *néz' még* VI. 428. (mindkettő Somogyból), *nyiss' ki a kapudat* V. 44., *vág' lé* VI. 422., *csap' ki* V. 566., *csim még* az az *csib még* csípd még V. 426.

Viszont szereti e nyelvjárás a közbeszúrt *j*-t két magánhangzó között (v. ö. Ny. VI. 445.): *Márija*, *Mésijás* 5., *tijéd* 120., *té jis* 4., *lé jis* 5., *kőjé vájon* e h. *kőé*, mint másutt ejtik, *kővé* váljon. Ez a *-já -jé -á -é*, ill. *-vá -vé* helyett írott nyelvelmékeinkben is gyakori. — Közbeszúrt *n* van ezekben: *tigline* stiegliz 148., *muskándli* muskátli 138. — Közbeszúrt *l* ebben: *éldés* 18.; ismét, mint a palóczoknál.

Föltűnő és nem helyeselhető, hogy Kálmány annyira használja a hiányjelet elveszett mássalhangzók helyén: *azé'*, *mé'*, *mer'*, *me'*, *beszédbé'*; *kapitá'* 127., *kapitá' ur* 150.; még akkor is, mikor az elveszett mássalhangzót pótolja a magánhangzó nyúlása: *vó'na*, *csókó'na*, *mikó'*, *árú'* stb. Sőt néha e pótló nyujtást nem jelöli meg, úgy hogy aztán kétes, vajjon hosszú vagy rövid magánhangzóval kell-e olvasnunk az ill. szavakat. pl. hogy *e'higyed* az 1. lapon *ehigyed*-e vagy *ehiggyed*, *kej fél* a 3. l. *kej*-e vagy *kěj*, *vise'je* 45. stb. — Legkülönösebb azonban, hogy a hosszú, ill. kettős mássalhangzóknál rendszeren, nem tudni mi okból, elhagyja a kettőzést s hiányjelet tesz helyébe: *me'léjök* e h. *melléjök*, *fő'zön*, *bocsás'*, *gazda'szony*, *ülte'sen*, *il'ene*, *félele'me'*, *é'jel*, *va'tok*. Sokszor azonban kiírja a kettőztetést:

hallom, süssön, gyüttem. Sokszor pedig se kettőztetés, se hiányjel nincs, s ilyenkor nem tudjuk, hogyan kell olvasnunk a szót: *békéség, kégyréség, égyeség* 1. (de *égygyet* 29.), *hagyá'* *hagyjál* 156. Kétesek ezek is: *szalo'nás, ál'* 1., *válán* 161., mert ezeket máshol csakugyan így ejtik: *szalonás, ál, válán.*

A szóképzéshez érdekes adat ez: *kutyakaparási csárda* 159.

Az igeragozásból érdekes a fölszólító mód tárgyas alakja az *-ít* végű igéknél: *álíja* állítsa 44., *keser'íd meg* 34., *piros'íd ki* 186. (de *támícsd* 214.). A 47. lapon *ringa'd*, kétes, vajjon *ringasd'* vagy *ringatod'* helyett van-e. — A tárgyas *-nók* helyett a föltétes módban az alanyi *-nánk* van: *megropogtatnánk a sült kóbszékát* 6.

Alanyi ragozás személyragos tárgy mellett: *párját nem mutat a világ* 135. — A névelő hiányzik ebben: *mikő kapitányt akasztyák* 218. (így: *lova csárda előtt széznázik* 45.).

A *ha* kötőszó *hanem* helyett: nem vizet adok, *ha* piros bort adok 20., nem menyasszonyt hoztunk, *ha* halottat hoztunk u. o. — A *ha* el van hagyva ezekben: (*ha* a) „szökétül búcsúzó, a barna haragszik“ 121., (*ha*) „ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely soha se lett volna“ 184.

Szórendi tekintetben figyelmet érdemel az *is* helye ezekben a mondatokban: eb az inge, a ki rád is gondolna 103.; ha kiásta, majd bele is fekszik 174.

Érdekes és ritka szerkezet ez: úgy állok *az akasztó fa alája* 150. Rendszeren vagy így van, az ak. *fának alája'*, vagy, az ak. *fa alá'* minden rag nélkül. De valamint van *háznak teteje'* és *háztető'* mellett *ház teteje'*, ép oly jogosult a *fának alája'* és *fa-alá'* mellett *fa alája'*. Jegyeztem föl magamnak máshonnan is e szerkezetnek néhány példáját. A Weszprémi codex 25. lapján olvassuk: (*ki melléje*) *ky mellehe tudnonk kel.* Weszprémben ismerek egy öreg urat, ki fiatal korában került oda Öcsről (Weszprém vm. nyugati részén), az rendszeren így mondja: *az asztal mellette, az ágy fölötte, a dunyha alatta.* Nagyváradon, úgy hallom, azt mondják: *a Sz. László mögötte* (azaz a Sz. László temploma mögött). Horvát Endre is így írja Árpádiásában: *füleink mellöle bocsássuk.*

Érdekesebb szavak: *möte* mióta 28. | *kidölti, döltögették* 127. | *támícsd meg* az ódaladot 214. = *támasz' meg* az ó. 215. | *a távozó óra* 129. | a *Csahér* helynév („a pécskaji Csahér alatt az én rózsám herét arat“) 156. talán a. m. a székely *czíher* (cserjés hely, haraszt, berek)?

Vajjon szélsőt jelent a *székső* szó, mely többször előfordúl?

Így: éldes anyám rózsafája, én vótam a székső ága, de Rádaji leszakasztott 49.; mé're vagy, kedves galambom? ökörné-é vagy a lóná'? vagy a székső tanya házná'? 84.

Mi az a *sasi kégyó*? („Fejem lehajtottam csipkebokor mellett; egy nagy sasi kégyó, kebelembe bújó, oldalam átfurja, mellemet szaggatja 21.).

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

(A Magyar Könyvszemle január-februári számából.)

Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben.

A bécsi cs. udvari könyvtár 141. sz. codexében, mely Plinius epistoláit és Traján előtt tartott panegyricusát tartalmazza, s Vitéz által van emendálva, egy magyar szót találunk, melyre ezennel felhívjuk nyelvbuváraink figyelmét. A 83. levél első lapján u. i. hol a panegyricusban a következő passus fordul elő: „postquam exercitationibus nostris non veterum aliquis cui decus muralis aut civica sed graeculus magister assistit“, a lapszélén, az idézett szöveg mellett vörös tintával e tisztán kivehető szót olvassuk: „harsolo“; a mi valószínűleg a magister graeculus-nak felel meg. Kifejezi-e ezen magyar szó azt, a mit Plinius a latin szóval akar kifejezni, ennek megítélését nyelvbuvárainkra bizzuk. Megjegyezzük azonban, hogy Pliniusnál a „graeculus“ szó „progymnastes“ és „alipites“-sel egyértelműnek vétetik, s elsővivőt (vorfechter), úgy szintén sebészt és a fürdőkben alkalmazott testdörzsölőt (frottirer) fejez ki.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.“ (Löcse, 1702.)

Természetrajzi szók.

ikrás hal. 518.	kakaspujka (him p.). 315.
Istenfa. 511.	karitsál és kodátsol
iz: az ő nyakszirtjának semmi	(a tyúk). 363.
ize, hanem csak merő tsont. 48.	kakabakol: a' kakabakló
izzadékos: a' serkék és	Fogolymadár felől emlekezzünk.
tetvek az embernek síros iz-	368.
zadékos szennyéből terem-	karoly (karvaly). 376.
nek. 14.	karczos: a' bagoly igen
jércze: a' maga jértzéit	kartzos, birkozó, 's mindennel
őszve akarja gyűjteni (a kakas).	dulakodó. 437.
360.	károg (varju). 390.
juhász komondor. 182.	karingosan repdesnek. 395.

- kárász (hal). 523.
 kelepel a' tornyon piros orrú Gólya tavasszal (glottorat immenso de turre ciconia rostro). 330.
 keletsen (madár). 376.
 ketske - fejő madár, a' melly alattomban a' Ketskéket meg-szopja. 472.
 kertész gazda. 683.
 keselyű fü. 511.
 ketsege (hal). 555.
 kérőt rág a' tevé. 45.
 kérődzés. 45.
 koppad: a' Farkas bőrök közé elegyített Juh bőröket egészben szőröktől meg-koppadni mondják. 214.
 karácsu: Az Ikneumon vidra neme, nagysága matska korátsu. 247. a' Sárkánynak gyomrában jó korátsú gyermek találatott. 616. alkalmas korátsu (nagyságu) ház. 266.
 krugoknak a' darvak. 319.
 köröm: Tevének meghasadott kórme (patája) nintsen. 45.
 kopótó (kopoltyu). 682.
 köz: vad mályva, köz mályva (házi, kerti mályva). 511.
 kór-ágyokban sínlenek. 533.
 kölesi kigyó. 624.
 kolokológ avagy kelepel (a gólya). 336.
 kordé: a' kakas néha tsak kordéba-is kukorékol (haszon-talanúl, czéltalanúl, potyára). 359.
 kotlóstyúk. 356.
 kotyog (a kotló). 363.
 kutya-farkas (felemás állat). 274.
 kuvasz. 316.
 kűllő avagy harkály. 424.
 kűrtő: a' nyak iránt vagyon valami kűrtő gyanánt való két tsője (a czethalnak). 535.
 lazatz (hal) 532.
 lép tészta: a' majom a' vadászoktól híg lép tésztaival fogatik meg. 226.
 len levelű fü. 350.
 levegő test (meteorum). 6.
 libocz: A' Fűrjeknek vagyon egy vezérek, a' Libotz, a' kinek szavára éjjel fel-serkentetnek. 477.
 lombos farka vagyon (a' rókának). 156.
 ló darás. 442.
 ló tetü. 14.
 mókus: Az Evet méltán neveztetik mókusnak az ő mőkogásátul. 234.
 major ember (gazda). 346.
 matska fejű bagoly. 494.
 matska tövis. 511.
 malacz: a' Delfin avagy tengeri Disznó az ő fajtatit avagy malatzit nagyon szereti. 540.
 méhes-gazda. 646.
 métely: az Erdélyi és Magyar-orzagi Juhok közön-séges nyavalyáján, mellyet mé-tely-nek neveznek, nem any-nyira tsudálkozhatnék. 682.
 meljeszt: A' petymetnek bőrit könnyebb róla le-nyúzni, mint sem szőrit le-meljeszteni. 239.
 morotva avagy tengeri álló tó. 545.
 muska avagy muszlitza. 654.
 nyalánk (torkos). 267.

nagy-agyú hal avagy mugil. 547.

nehéz es Aszszonyi-állat (gravida). 680.

nest: A' Nest és Pésma-macska a' menyéthez hasonló. 238.

nyúl: A' nyúl az ő nevezetivette az ő futtában való elnyúlásáról. 170.

ökör-bika: A' Gémnek nem utolsó neme az ökör-bika,

kinek nagy hosszú nyaka van. 340.

öly: Plinius az ölyűnek sokféle nemeit számlálja elő. Ide való a' Sólyom, Ráró, Keletlen, tsillagos öly, vad galambászó Ölyv, sebes Öly, Karoly, éjjeli Ölyv. 376.

orvos fűvek. 351.

orsó-hal. 569.

ország. 272.

KÖNNYE NÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 85. lapján tett kérdésekre.

I.

3. A *kudarcz* szó Beleden, Sopron megyében, általánosan dívik, de csak ezen egy kifejezésben: *kudarczot vallani*.

4. Emberem, a kitől kérdezősködtem, azt válaszolta, hogy a nagyon részeget általában *fődrészegnek* (így ejtik s nem *fött részeg*-nek) szokás nevezni; de a *fődsüket* használatát nem merte határozottan bizonyítani.

7. A *nagyotalánítani* ez alakban nem ismeretes e község lakóinak; de *nagyotállítani* (egy szónak ejtve) gyakori, pl. Ez is tudám *nagyotállítani* magáról. Vajjon nem ebből támadt-e az előbbi?

KÁRPÁTI KÁROLY.

II.

4. *Fött részeg, fött süket* mondják a székely földön; én magam Udvarhely megyében hallottam. *Fött* = erősst; ez pedig nagyon, túlságosan. Tehát *fött bold* is.

5. *Tejtestvérek* (milchbruder, milchschwester) mondják ugyanott.

UJVÁRI BÉLA.

III.

1. A *lélé* tudtom szerint a székelységben nem használatos.

2. *lengetég*-en kívül más ily végzetű melléknévben a végsotagot hosszan ejteni nem hallottam.

3. A *kudarcz* szóval (de nem mellékalakjaival) él a székely is e kifejezésekben: *kudarczot vall*, *kudarcz éri*, *kudarczon megy keresztül*, *kudarczot szenved*.

4. A székely széltében él a *fődrészeg*, *fődsüket* kifejezésekkel.

5. A *milchshwesterre* van a székelynek szava; hallottam is valamikor jó-régen, de már nem emlékezem rá.

6. 7. *Böszölés*, *nagyotalanít* előttem ismeretlenek.

PAAL GYULA.

IV.

4. Szatmár megye, Nagy-Bánya, Felső-Bánya és Szinér-Váralja városaiban, valamint az ezen városokkal szomszéd községekben a nagyon részeg emberekről azt mondják *fődrészeg* — és nem *főtt*. — Azonkívül a süketekről azt mondják *fődsüket* (mindíg, mindenki így mondja).

5. Ugyancsak a nevezett vidéken, de Győr vidékén is megvan a *tejtestvér* szó.

KÁRPÁTI ENDRE.

V.

1. *Lélé* alakot *lé* helyett nem hallottam; de ennek közép fokát Győrött így mondják: *léllebb*, *lejjebb*.

2. *Főtt részeg*-et v. *főtt süket*-et nem hallottam; de Győr- és Sopronmegyében hallottam, még pedig gyakran ezen kifejezéseket: *főd részeg* v. *részeg mint a főd* (föld) és *süket mint a főd*.

3. A német *milchbruder*-t *kocza testvér*-nek hallottam mondani. *Kocza* gyerekeknek oly csecsemőt neveznek, kinek se apja, se anyja. Az ilyen *kocza-testvér* je annak, kivel egy tejet szopott.

KISS IGNÁCZ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székesfejérváriak.

(Ojan ember mind a kit a furu kihány: hitvány, semmitérő.

Azonba nem tudom: különben, egyébiránt nem tudom.

Éhén van ni: íme, lám.

Fölötözik mind Lakatosné Jézus neve napján: izléstelenül minden ruháját magára szedi.

(Kicsipétt mind a szalonnabörke a tűzönn: ünnepet csapott magának.

Mégesik ammég bajczos emberénn is: megtörténik az még különb emberrel is.

Majd az Isten hideggye vette még: majd megfagyott.

Ojan munírba (malheur) vótam.

Ha lehetne, (Égy kalán vízbe elemísztené: mindenkép vesztére tör.

(Gyömbér ahó az én eszém: nem nekem való az, nem vagyok képes ilyesmit megtanúlni v. megérteni.

(Szorongatta a vékonynyát: szorult helyzetében nem tudta, hova legyen.

Nagy kalánynyó észik: ünnepe van.

BÁNKAI FERENCZ.

Sz a t m á r m e g y e i e k.

(Evis közt jön meg az itvágya.

(Menné rühesebb, anná vakarósabb.

Úgy ül ott, mint Gömörö vigin a gutta.

Seggel megy, mint a tordai malacz a vájura (a hátráló emberre mondja a nép).

Tenger sok a büni (istentelen ember).

(Úgy nyakon csördítelek, hogy az csillagos eget is pitykének nized.

(Éhes lúnak zabon az eszi.

A mi kísik, nem mulik.

Maga fejire húszta a vizes lepedőt (bajba keverte magát).

Ebcsont befórad.

Ennye be becsudálkozott (leitta magát).

Jól esik neki, mint az öreg kutyának a vaj aija.

JÓO IMRE.

Babonák.

1. Mikor az ég először zeng, aszt mongyák: Verd a fejedet a falba, hogy ne fájjon!

2. Ha Vincze-napkor szép napos idő van, mongyák: Fénylik Vincze, megtelik a pincze.

3. Pálfordulásakor: Ha Pál fordul köddel, meghalunk mi döggel.

4. Nagyszombaton a harangok első megszólalásakor megmosdani jó; mert nem lesz az ember szeplős.

5. A ki ülve lát először gólyát repülni, az röst lessz egész esztendön át; csak állva vagy járva jó látni.

6. Ha a tűz pattog, veszekedés lesz, vagy: haragos ember jön a házhoz.

7. Ha pók ereszkedik a fejedre, szerencsés leszel.

8. Ha a szemed viszked, vagy sirsz, vagy örömod lessz.

9. Ha a markod viszked, pénst kapsz vagy pénst kell kiadnod.

10. Fő a mosogató víz, megvínülök (vén lány maradok).

(Szatmár vidéke.)

SZATMÁRI K.

Elbeszélés.

Hêj, édés öcsém! bizon nak kódiságro gyutottam én má, pejig valamikor a fájin cigárékbû is naobb pazuságot (pazarlás) téttem, mind most a zsiirus dohánybû. Mikor még poszilliomos (nem posta-, hanem parádés-kocsis értendô) kocsis vótam, akkor vót csak jó világom. Mennyi nat tekéntetés urakat hordosztam (hordozni, fórozni = valakit kocsin szállítani) én! Mikor a zuram szógabirunak vót kandignávo (kándidálva), mekkora nat tirimfussê (triumphus) álitottunk bé a léányos házokhò! Bézég akkor engém is jobban éspéktátok (respektálni) mind most. Illenkor mindén jóba bétakartak a zuri fejí cselédék; ollan étét is hoztak, hogy a jób apám sê látto mássát; aszonta a léánasszon, hogy esz „kotylott, em még omlott, amam még rágott“ (omelette, coteletts, ragout); bort még ollant attak, hogy dezentor vót (dessert). Hêj, könnyen is fácziasztom (facere) én akkor, mer vót gérácia még czerepóczia (gratia és ceremonia) a kedvünkér! A zuram is igén fiktóriás (tréfás) embér vót; mikor aszonta, hogy „no, Jancsi benne (bene), akkor már jó hámorba (humor) vót! Hát mikor ejártunk konstirbányi, hérponányi, réstéllányi, égzégványi, ákszéntányi, instéglányi (conscribálni, reponálni, restaurálni, exequálni, assentálni, installálni), hm! annyi vót a kápszidenczia (accidentia) mind a kis világ!

Onnét osztán ekerütem égy naf földes urhò; ott éppeg tagozás vót, mérték a sok éktelen seksziót, ekkor még a zinzselléréket kölletett hordoznyi; égynek-égynek akkora ekczenenczéje (poggyász) vót, hogy méktelett vele a szekér. A nappájo (mappa) ciciper (circiter) akkora vót, mind éj jóravaló pénva (ponyva), osztán pöle-bágyogbû (pléh-bádog) vót neki házo (tokja), ollan hosszú mind égy ágyu, hogy még né ázzon. A respekje még (perspektiva) péláne (pláne) ha kihuszta, akkora vót mind ék kicsinyes rövid nyójtó! Ezeknek a mostani katésztrigáris (catas-trális) uraknak bézég nincs ollannyuk.

Hordosztam én fiskáriust is több izbe; ez én nagy mákhin (machináló, fondorkodó, ármányos) embér vót; vittem utánno a sok ménkü haktát még dokumánt (acta, documentum); ez ollan huzmin (zsaroló) vót, hogy a borjút is kikévétáto (követelni) vóna a zannyábû; écczér maj hogy agyon ném verték.

Hát mikor doktort fórosztam (fuvaroztam) hízuléportra (visum repertum), ez is kirimális (kriminális) égy embér vót án. Sokszír ugy koncúta (bonczolni) a zembért, mind a gyöppi (gyepmester) a rossz lovat. Écczér én is kértem tüle purgációt (hashajtóra és hánytatóra egyaránt alkalmazzák); no iszén mont-hatom, hogy kutya égy reczekt (recipe) vót.

Héj eb mâtér, akkor még diákú is ut tuttam, mind akár ép pap; nê m hjába a szen-Lászlui borátokná nevekéttem fő mind minisztrálló gyerek; még osztán is egisz életembe mindig urak körü forgulottam. Denigve (denique) mos mi porófitom van belüle? Azelőtt poszilliomos kocsis vótam. mos még bihalosnak (bivalyos) sé köllök. Bizon édés öcsém, nagyot fordút ez a hitfán világ én velem!

(Göcsej, N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Párbeszédek.

(Rimaszombat környékén négy falu van [Perjése, Pádár, Balog, Zeherje], melyek a rimaszombatitól egészen eltérő nyelvjáráson beszélnek. Palócz telepeknek látszanak, mert beszédük a palócz dialectussal egyezik meg leginkább.)

— Hovâ mêtý kiêték?

— Batyiba (Rimaszombatba).

— Toân bizony oumât visz?

— Aszt oâm...

— Eöksi nenö, cögyönnek-é keömeték ötven gajezoârée kapoâni.

— Hoât meé né mênneék. Isz ö kigyeöme sé oâd többet.

— Né loârmoâzzeék moâ kiêd, mindeég uo vout â. Bolon lyukboâ bolon szeé fúo...

— Méhhót a tyisztéletés uram, mêt bion, lelkém; ot vótam a véktyisztességénél. De asz mongyák, Borsu (Boriska), hosz szeretöüje voutâ a tyisztéletés uramnak!

— Bolondújeékshi mék kiênd, ha meé csak mos tuggya. Nyouc sztendeje moâ, meé sé tutta sênki.

(Pádár.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Népmesék.

A z o k o s j u h á s z.

Mégy a juhász a kocsmábo. Aszongya: Éggy iccze bort! Mégiszsa és aszongya: Nem hiszék én má a zistenek sé! Agygyon még éggy iccze bort! Mégiszsa és aszongya: Dejszén a szamaramnak több eszi van, mint a papnak. Agygyon még éggy iccze bort! Mégiszsa aszt és aszongya: Dejszén nem filék én a zuramtú sé!

Évâdúják a papná, hok káromkodott. Hívatytya a pap s aszongya neki: Má mé mondd, honn nem hiszö az istenek?

— Hon né mondanám, mongya, mikó ma réggel csak úgy sütött a nap. Nem vittem magammal a bundámat, osztég áporesö

erett, osztég börig ásztam. Dejszén osztán nem hiszék én a ménybéli égnek sé, haném mindig magammal viszém a bundám.

— Hát aszt hom monthattad, hogy a szamaradnak több az eszi, minn a papnak?

— Hát csak úgy, hogy ja minap a szamaram él lukas hidon mébbotlott. Mévvertem. Azótátú a szamaram arra a hídra nem akar rámenynyi. A szomszíd papunkat pedig mikô a felesí-gémni tanátam, szintég mévvertem, de azír a mégis mindétig égyün a felesí-gémhöl.

— Hallod-é té Andris, té; kê mégis csak rosz embér, hogy aszt is monta, hogy nem fí még az urátú sé, mongya a pap. — Má hof finék, mongya a juhász, ha méktészém mindén köte-lessí-gém?

Nem tudott kifognyi rajta.

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

R o s z g a z d a.

Vót écczér égyy ember, a ki mikor mecczés ideje vót. csak étarisznásztya az időt, ném tett a szöllöbe sémmít. Hát mongyák neki a szomszédi: Hát kê mikor meccz má? Az embér aszongya: Maj fottán (fogytán).

Égyün a fotta; akkor mégin kérdézik: Hát kê még mos sé mecczéget? Aszongya rá: Maj töttin.

Écczér csak égyün a szüret; hát a mi embérünk hoz ét teli kalappé huszast.

— Ugyan mit hoz kê? kérdézik tüle.

— Hát, mongya nevetve, fottát is, töttit is, töttit még fottát.

Vót asztán jó világo az embérnek. Haném bézég osztán a másik esztendön mégsinlétte az ehagyomótt (elhanyagolt) szöllö; akkor ném hogy ék kalap huszassa lét vóna, de még égy marék pétákjo sé vót neki.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Találos mesék.

Vaot nekém égyy vérésdim, elmentem a szeékédibe, veöttem érte pirosdit, hazavíttem, betakartam a puposdival, eljött a szeö-rösdí, feedütötte a puposdit, mégétte a pirosdit, mégüttem a gatyalotyóval, feeszalatt a süttyürütyüre. — M e g f e j t é s e. Volt nekem egy veres pénzem, elmentem a mészárszékbe, vettem érte húst, betakartam cserépfedövel, eljött a macska, fellökte a fedélt, megette a húst, megütöttem a tracs káival (kantár, mely veréz-

nyékből van készítve s a mezőre szokták benne a szilkét vinni), felszaladt a sutra (kabolának is mondják Abaujban).

Födön foa, foán kendér, kendéren oagyag, oagyagból Isten áldása belénk jár. — Asztal. (Fa, abrosz, tál, étel.)

Mi jaz, a mi mindéggyiknek van, csak az Istennek nincs? —
B ü n e.

Foga van, még se észik vele. — F é s ü.

Két apa, két fiú, három ju az örökseég, hogy osztoznak el veele, hogy mindéniknek égy egeész jusson? — A p a; apának fia, ezen apának fia, amannak az apának unokája; tehát csak hárman vannak, mégis köztök kettő apa, kettő pedig fiú.

Elteritek égy nyakravalót, én égyik veegire álok, oszt té a másikra, meég se ütöl még. Hogy léhet a? — A küszöbön keresztül tészém a nyakravalót, osztég bezárom a zajtaót, akkor bunkaós bottal se ütöl még.

Sé kívül, sé belül, sé ülve, sé álva, sé fekve, sé teérgyepélve igyon még égy pohár pálinkát, a ki tud? — Mégtészi, a ki keét/lábát égyik ajtófélnek, hátát még a másik ajtófeelnek szögezi, félemerkédve tartózik, oszt úgy iszi még.

Hogy kél kiverrül égy tojást összetörni a házba, ha sé a zablakon, sé a zajtón bemenni nem szabad? — Égy keést bemártok a vízbe, eszt a házba bedugom a géréndába, arrul ha lécsöpög a víz, a földön irányába hagy nyomaát, erre letégyük a tojást, kiverrül mégüssük a géréndát, mer hát a készterhaj alatt a gérénda kívül van; ha jót ütöttünk a géréndára kívül a fejsze fokával, a kés lésik a tojásra és rittikségesen eltöri.

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Karácsonyi misterium.

Személyek.

Angyal.

Öreg.

Pásztorok.

Mind. (Kívül eléneklik az ismeretes „Menybül az angyal“ s „Szűz Mária e világra“ kezdetű énekeket. Aztán engedelmet nyerve)

Angyal (bejő a pásztorok kíséretében a betlehemmel). Jöjjék be kend, öreg apám!

Öreg, Nem mehetek, mer a kolbászt a nyakamba akasztják.

Angyal, Ne fíjjen kend, öreg apám, csak jöjjék be.

Öreg, Nem mehetek, mer a pálinkás üveget a kezembe aggyák.

Angyal, Ne fíjjen kend, még az óra alá se tartják.

Öreg (bemegety). Hipp, hopp, kalácsos jó estét kívánok! Hát tik

ides fíjjim ide be esztek-isztok, az öreg apátok szakálárul nem is gondolkottok; hónap vasárnap, hét libának nyócz feje, mind az enyim lesz fele.

Angyal. Jöjjik be kend öreg apám Betlehembe.

Öreg. Hová? Debreczenbe, sós perezcet ropoktatni?

Angyal. Nem öreg apám, Betlehembe.

Öreg. Igen, igen, Betlehembe.

Angyal. Tud kend öreg apám imátkozni?

Öreg. Hogy ne tudnék sirva pipázni.

Angyal. Nem öreg apám, imátkozni.

Öreg. Igen, hogyne tudnék imátkozni.

Angyal. Atyának.

Öreg. Gatyának.

Angyal. Nem öreg apám, atyának.

Öreg. Igen, igen, atyának.

Angyal. Fiunak.

Öreg. Fát vágnak.

Angyal. Nem öreg apám, fiunak.

Öreg. Igen, igen, fiunak.

Angyal. Szent lélek.

Öreg. Szentelnek.

Angyal. Nevében.

Öreg. Nevednek.

Angyal. Ámen.

Öreg. Ájj meg!

Angyal. Tud kend öreg apám verset mondani?

Öreg. Tudok. Például: Mikor én a várba fűkapitány vótam, a temetőbe sok bodzafát leváktam; bajuszomra mondom, hogy katona vótam. Az a hunczut káplár százat vágatott végig rajtam.

Angyal. Hány óra, öreg apám?

Öreg. Három fertáj zödre, lefekhetek a földre.

Angyal. Ugorj fel juhász a talpodra,
Ne legyen gondod juhodra.

Mind. Pásztorok kejjünk fel,
Hamar indujjunk el
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába;
Siessünk, ne kissünk,
Hogy a gyerek Jézuskával
Szembe lehessünk.
Óh kegyes Jézusom,
Született királyom,

Neked adom lelkemet,
 Feláldozom íltemet.
 Óh kegyes élet, ennek szükségibe meg ne vess.

(Indulás közben.)

Osztán, osztán jó gazda
 Eressz minket utunkra.
 Magadra, házadra
 Szájjon Isten áldása.

(Debreczen.)

JOÓ IMRE.

Tájszók.

P e s t m e g y e i e k.

M o n d ú: mondasz, pl. „Mit mondú? Adú annak a zárvánok valamit? Andris, jácczú velünk? Osztán haza méheccz a zapádhol.“

n y a n y a: anya a gyermekbeszédben, pl. „Márikám, lícs csak cséndéssen, a nyanya ád maj jó bebeskét. (leveskét).“

o j j a n n i n c s, nemrég fölkapott szállásmód e helyett: az nem igaz, vagy abból ugyan sémmit se léssz.

p a p: a tizenhárom kérés képékben a legfelső kéve; p a p n a k nevezik az asztag fegfelső sor kéréjét is. Ez átvitt szó eredetét hajlandó vagyok nem annyira a pap legfelsőbb tekintélyének, mint inkább azon körülménynek tulajdonítani, 'hogy ezen kitünő magasságú kévéket éri legjobban az eső s csipkedi leginkább a veréb; e körülménynél fogva jó népünk hajdanában ezen kévéket adta papi tizedben s ma ezeket szánja párbérre a papnak. **P a p b ú z a:** rostaalja.

p a t a: rovarálczák, lárvák, bábok a földben; ló, számár patáját nem ismerik, ezt körömnék nevezik.

p o k l a: méhlepény a tehénnél vagy koczánál. „Má méddöglik a Cidrus, mer nem akarja évetnyi a p o k l á j á t.“

s z a k m á n y: egészében elvállalt munka, ellentéte a nap számnak. Szakmányban vállalnak el utat csinálni, árkolni, szállót bedolgozni sat.

s ö t ö r - k o t o r: lábatlankodik: tesz-vesz, de útban van.

t o h o n y a: lusta.

t a k a r o n y n y i: a gabnát szűrűre hordani, betakarítani.

t i s z t á k o n y n y i: váltót fölvenni, vasárnap tiszta ruhát fölvenni.

v á d ú n i, é v á d ú n i: elvállalni valamit, pl. évádolom a szálló befödísit 3 frtért, de még ha kapok három iccze nem ivós bort is inynya.“

v é r m e s: emberre, állatra alkalmazva nem hallottam, de igenis szántóföldre; mi régi

használatára mutat. Vérmes cserepes is, belül még ned-
föld pl. az. mely szántáskor, ves, porhanyó és apróra szét-
ha felső kérge száraz és esik.

(Tinnye.)

SZOKOLY VIKTOR.

Debreceziek.

Cábár: pongyola, szakadott öltözetü.

caflat: sáros időben jár-kél.

cibál: erőszakosan húzgál (haját).

cibere: szilvaízből cseresznyével vagy a nélkül készült leves.

cimpa: órcimpa, fülcimpa.

csajbókos: szeleburdi.

csajka: a katonák bádóg ételes edénye.

csajkos, csatkos: sáros, mocskos a ruha ajja.

csajkos rébék: olyan leányra mondják, kinek szennyes, sáros, szakadozott a ruhája, ha nem Rebeka is a neve. (v. ö. Nyr. V. 197.)

csapó: a kasza nyelén lévő görbe fácska. „Aggyík két garasír csapót,” mondja a paraszt a patikárusnak, azaz bajuszcsapót: bajuszpedrőt.

csápol: „Ne csápoj azzal az ostorral, még kiütöd az ember szemét.”

csatangol: kóborol.

csatít: lármáz.

csatkos, csatakos. „Be csatkos vagy hallod!” mikor valakinek sáros, nedves a ruhája (v. ö. Nyr. V. 196.).

csatorál: „Ne csatorájj, mer kitípem a nyelved!” mondja a gazdasszony a nyelves cselédnek.

csenevész és csenevészedik: elsatnyúl.

cserdítni az ostorral: az ostorral egyet csap úgy, hogy nagyot cserdül.

bibircsó: kis pattanás a testen; bibircsós az óra a sok ivástúl.

bibirkél: babirkál, babrál.

bicsaklik: botlik, megbicsaklott a nyelve, lába.

bicskás: veszekező, vírengező, gaz ember, a kinek a szemiből se níz ki jó.

cserget a csordás, hogy a szógállók mekhajják, osztán meg hogy a disztókat kihajcsák.

cserje: csalit, bokor.

cserkészik. „Hajcs ki a malacgot, hacs cserkésze ki magát!”

csermál: csermász, lop.

csesz; ha a gyermekek a laptával hajítják egymást, s ha a hátát csak egy kissé érinti a lapta, azt mondják: cseszte. „Cseszís nem íris,” gyermekmondás (érni, érinteni).

csatépaté: több, apró-cseprő csatázgatás.

csihe; egy csihe szína: kis szekér széna.

csimpa jgódzik: csipesz-kedik valakinek a gyermek karjába, nyakába (v. ö. Nyr. V. 371.).

csobán; hordó alakú, kerek

faedény; hengerded része keskenyebb, mint a hordóé, a munkások vizet isznak belőle.

csóva; szalmacsóva: összefont szalmacsomó.

csörtetissel megy a kutyája az erdőbe.

csunda: sunda, csúnya.

csutak: szalma-csutak.

csücsül, lecsücsül; leül; kis gyermeknek mondják (v. ö. Nyr. V. 228.).

csüröl: töltöget valami folyadékonyat.

VOZÁRI GYULA.

S z é k e s f e j é r v á r i a k .

Alamuszi: (Dugonicsnál, Példab. és közmond. II. 221. alamusta); 1) együgyű; 2) a ki többet rejt magában, mint a mennyi arczáról leolvasható.

babuka („vén“ állandó jelzővel): magába vonult, szentes öreg asszony.

banya („vén“ állandó jelz.): kiállhatatlan vén asszony csúfneve.

bibog: vlmít érthetetlenül mond.

bosztohó („nagy“ áll. jelz.): nagy mi haszna, idomtalan kamasz.

bóbicskúl. álmosan bólingat.

bókláz: össze-vissza, czéltalanul bolyong.

böccze: a kis borjú megszólítása.

böczölléz: (pl. úgy hátba vágta, csak úgy böczöllézett kifelé), kellemetlen összeütközések után tántorogva ugrál inkább mint megy.

böstörködik: 1) roszban töri a fejét; 2) szüntelen perpatvarkodik.

bubli: gyorsan készült, kontrár munka.

bugyor: egy nagyobb ru-

hába összecsomagolt holmi; bugyor száju, annyi mint vastag ajku, mindig gúnyos értelemben.

bugris v. pugris: földműves, paraszt; általán pedig mint szitkozódó szó a. m. neveletlen, míveletlen.

bebatyókáll: hidegtől v. mástól féltve, ruhadarabokkal betakargat, bepólyáz.

czafulódik a ruha v. más használható tárgy, a. m. elrongyollik, használhatatlanná lesz.

czafrinka vagy czafat: rosz személy, rongy nép stb. csúfnév.

czandra: (Dugonicsnál u. o. 285. sandra), hamis, gonosz.

czeménde: szabad személy.

czopa, czopákás: a kenyérnek keletlenül megsült része.

csajkos (NSzótár: csajbos): egyenetlen, görbe.

csepérke: keskeny karimájú pörge kalap.

cserfe, cserfés: a. m. kofa-szájú, ki sok haszontalanságot beszél, kinek eljár a szája.

csiggaszt, csitít, csilapít, pl. kis gyermek sirását.

csitri: haszontalan kicsiny-ség, csúfnév.

csőtönű: folyton jön-megy
s tesz-vesz.

ebészet: félig titkolva em-
lít, szóba hoz vmit.

elinál: félelem miatt gyor-
san távozik.

elpatkú vagy épatkú:
meghal betegségben.

ésinkófáll: elcsen, titkon,
roszakaratulag eltesz vmit láb
alól.

ésatnyú, époszkú: idét-
len, sovány, satnya lesz.

ésuttyan: elsurran.

évádú: elvállal.

faczér: a munka nélküli
mesterlegény.

ficzánkú: ficzkándo.

föleszêll, fölokosít,
fölvilágosít: fölnyitja a
szemét.

görhöny: durván s ócskán
készített étel v. mestermű.

gurgyész: viskó, roskadt
állapotban levő ház.

haczuka: rövid, ujjas ruha.

hëpcziáskodik: hetven-
kédik, henczég.

hiboga belül üres, vékony fal.
hidas (Dugonicsnál is, u. o.
227.): disznóól.

hüppög; főleg gyermekről,
a sírást elhagyva, zokog.

kajla, rendesen így: szele-
kajla, fél eszű, bolondos.

kamuti: makacs fejű.

kepiczküll: eviczkél.

keverczül: a. m. kever,
össze-visszahány.

kóficz: a. m. zagyvalék.

koszpitüll: rongál, elron-
gyol.

kuczorog: inséggel küzdve
éldegél.

kudari: a kofák parázstartó
fazeka, melynél télen melegedni
szoktak.

kuka: a. m. néma.

kullog: immel-ámmal megy,
nehezen jár.

kutál: eloson, félve fut.

kümühes: kömíves.

BÁNKAI FERENCZ.

Csík megyei ek.*)

Gusa: daganat; gusálnak
a juhok.

gút: szélhűdés; gút ütte:
szélhűdés érte.

gübe: mélyviz; belémentünk
egy nagy gübébe.

günyölödik: enyeleg;
annyit ne günyölöggyé! günyö-
lödik a munkával.

gyilán: ölyves állat; olyan
t. i., melynek nyaka más színű,
mint testének egyéb része.

hagyati: cselédről mondják.
ki gyakran gazdát változtat.
Ojan hagyati cseléd.

hajla: sugár növésű, pálcza
vastagságú — leggyakrabban
mogyoró — vagy fűz vessző,
melylyel abroncsolni — s néha
marhát is hajtani szoktak. Haj-
lának hívják azon vékony fenyű-
galyat, melylyel a kászu oldalait
megerősíti. Hajla általán minden
könnyen hajlítható fagaly.

*) A januári füzetben a csík megyei tájszók közt „czegel”
sajtóhiba levén cregel-re javítandó. T. N. I.

h a j l a d : faedényről mondatik, mikor annyira megszárad, hogy a beletöltött folyadékot nem tartja meg.

h a l l á - é ? : így szólítja a csíki asszony férjét; tárgynévi értelemben vétetik, pl. egy ék halláé! j ö j j ö n b é h a l l á é !

h a s a j ó : szövöszék első hengere, melyre a vászon feltekertetik.

h a s p o n k : nagyhasu.

h a z a i : menyasszony.

h e c s ! : disznóhajtó indulatszó. Hecsbé! hecski! sokszor kicsinyítése ezen indulatszónak: héj! így: h é c s k á m ! — mely inkább gyermekes kérkedést fejez ki, pl. nekém is van új csidmám, h é c s k á m ! Néha így is előfordúl: h é c s k a c s k á m , pl. az én bicskám úgy és jobban vág, h é c s k a c s k á m !

h é j : héj; almahéj, hagymahéj.

h e n g y e b i g y é l : enyelgő mondás. Minnyátt meghengyebigyéllek!

h e v e z ü : menyasszony (Gyergyó).

h i j , h i j u : az épület felső padlása. A szalona a hijba van.

h i m : rend; megvan mindennek a h i m e (rendje).

h i m e s : híves.

h i r i p e s : rosz mellű, köhögős.

h u n y o r i : pislogó szemü.

h u s á n g : jókora bot, melylyel verekedni, vagy marhát hajtani szokás.

h u s z k i : l. duvaszka (Gyo.)

i g e : matollált fonálból három szál; á. é. valami keveset jelent, pl. csak az i g e tartott meg, hogy le nem estem; csak az i g e tarcsa, (hogy egymástól el nem szakad).

i j e s z k e , é j e s z k e : félénk.

i m é j : marhabögöly. Gyergyóban: i m é s i m e c s .

T. NAGY IMRE. *)

Gyermekversikék.

Ki olvasás.

Égy, kettő, három, négy,
Idés fiam hová mígy?
Pápára pipájér,
Kanizsára dohányér.
Idés fiam, né menyiny é;

Ne égy marok geszténye,
Add a prépos kezibe;
Az ád érte égy krajczárt,
Végyé rajta furuglyát,
Fujd a seggém liktyát!

(Vas.)

FIALOWSKY LAJOS.

*) A Nyelvőr idei januári füzetében közölt „Mese a féreg farkinczájáról” című közleményemben az *ad* ige tárgyias 3-ik személye tévedésből röviden: *agya* alakban iratott, melyet a csíki közhasználatnak megfelelőleg ezennel *aggya*-ra kérek mindenütt ama közleményemben javítani!

T. N. I.

Gyermekjátékok.

Gyűrűsdi.

„Király atyám küdött el,
Legszebb jányát kireti,
Kisesebbiket, nagyobbikat,
Karcu legmagasabbikat.“

„Az én jányom nem eladó,
Nem is ti hozzátok való;
Az ajtóig sem megy el
Sejem fátyol nélkül,
Kis ujját se nyuttya fel
Arany gyűrű nélkül.“

„Mán mi innét elmegyünk,
Hónap vissza se jövünk;
Apáinknak, anyáinknak
Gyöngy koszorút nem kötünk.
Egy szekérbe hat lú legyen,
Mind a hat egyszörű legyen.
Akár nyerem, akár veszem,
Mutassa ki ez!“

(Egy a játszóik közül, kire a beszélő rámutat, kitarja kezét, hogy nála van-e az eldugott zálog; ha nála találták, ő megy a középre.)

(Szatmár vidéke.)

JOÓ IMRE.

Körösdi.

(Körben forognak; s a kire az „aranyost“ kimondják, az a körbül kifordul és háttal forog.)

Most jöttem Bécsből,
Lengyelországból;
Lovakat is hoztam,
Fél is kantárosztam,

Csikos a háta,
Aranyos a talpa.
Fordully ki, fordully ki
Aranyos — Mariska!

(Eger vidéke.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Mit beszélnek az állatok?

A béka nép: Vót, vót, vót, vót! Vót-é itt az ur? Mit vitt, mit vitt? Zsófit vitt! Vársz, vársz, mit varsz? Sárga bugyogót. Kínek-nek-nek-nek? Úraknak-nak-nak!

A kutya, mikor megütik, asz mongya: Favíg, favíg!

A bárány így béget: Epérlevelemet, beeeee!

A kakas, mikor lészáll a tyukrol és körösátorozza: Ugy-é Kata jó vót, Katatata-dó-dó.

Az ökörszém, mikor Simon Judás körül az eresz alatt bujkál: Víz-é szürt, víz-é szürt?

A sárga rígó: Huncut a biró!

A réczke: Zsák, zsák, zsák!

A harizs a gabna köszt az aratóknak: Mezsd, mezsd!

(Győr megye.)

BABICS KÁLMÁN.

Ragadvány- és gúnynevek.

Beretvás Pető; ő szokta borotválni a falubelieket. — Nagybajszú Pető. — Malmos Pető; száraz malma van. — Szíjgyártó Pető; a mesterségéről. — Csikós Somogyi; őseik csikósok voltak. — Prócsa Somogyi. — Vittyai Somogyi; Vittyára mentek lakni, de nemsokára visszajöttek s azóta van ez a nevök. — Bundaviszi Szabó; nyáron is bundában jár. — Halász Szabó. — Cséta vagy Csikta Szabó. — Kis Szabó. — Rákász Szabó. — Tót Szabó. — Fekete Szabó. — Bezi Szabó; mert Beziről jöttek. — Domán Szabó; öreganyja volt Domán. — Gombócz Szabó. — Kole Szabó. — Légyszar Szabó Jutka. — Miksa Szabó. — Foghuzó Szabó. — Talpas Szabó; nagy talpai vannak. — Tullér Szabó; öreganyja Tuller. — Szélső vagy Sarki Szabó; a legszélső háznál laknak a falu végén. — Tuller Szücs; az öreganyja Tuller, s ez nevelte föl. — Üveges Szarka; egy üveges tóttól üveget lopott. — Czimbalmos Tót. — Rozgó Tót; öregapja volt Rozgó. — Sipos Tót. — Bonczos Varga. — Ezereszű Varga; mindig spekulál. — Gólyafészkes Varga; sokáig gólyafészek volt a kéményjükkön. — Heble Varga; mert hebletyül, hadarva beszél. — Hegyi Varga; a hegyen laknak. — Kovács Varga; a mesterségéről. — Ködökös Varga. — Szomoru Varga; soha sincs jó kedve. — Zsivora Varga; az anyja volt Zsivora. — Bajszai Zámbo. — Katona Zámbo. — Pityere vagy Ferus Zámbo. — Ablakos Zsidó. — Ásó zsidó, — Föső zsidó. — Gyönyörtű zsidó. — Krumpli zsidó. — Talicskás zsidó; talicskákat árult. — Tökásó zsidó; olyan volt, mint a kártyában a tökalsó. — Válltekerő zsidó; mikor megy, tekergeti a vállát. — Vércseszemű zsidó.

(Sár.-Sz.-Lőrincz. Tolna. m.)

KISS ISTVÁN.

Zsidó gúnynevek.

Nyaki gláb. Ojan hosszú, mint egy láptó. — Csipás. Ronygyos ruhája, csepűhaja csupa pehej. — Lútetű. Avval csipett meg nem egy embert, hogy akar hogy kérte, mégis törvényre atta. — Kukucska. Mindenbül kell neki egy kanállal; ojan kíváncsi, hogy mindig kukucskál egy kis gömböjű ablakon, a melyik a böttyán van. — Brehács. Sokat szeret beszélni, hazugcsi, mint a köles, kedvébe van mást, a hogy csak lehet, rászedni. — Lúbü. Hosszú, száraz, fekete ember; első izbe csak „bür“ vót a neve, azután hozzáragasztották ezt is „lú“. — Pripis. Valaha kocsmáros vót; az adóssághoz szeretett hozzáírni, duplán fogott a krétája, szapora vót a rovása. — Kutyaláb. (Magyarázatát nem tudták.)

(Abauj m. Göncruszka.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Személynevek.

Juhász. Kalló. Kalmár. Kapusi. Karsai. Katona. Kelemen. Kendi, Kerekes. Kindili. Kinyák. Kis. Klósz. Kocsondi. Kolozsvári. Kopányi. Kozma. Kovács. Kólák. Kopis. Körözi. Körösi. Kreszno(v)szki. Kúcsár. Major. Makrai. Marczin. Marton. Magyar. Mándoki. Marzsó. Máté. Medvés. Megyeri. Mészáros. Mike. Milotai. Moldvai. Mora(v)szki. Mónár. Muraközi. Murányi. Nagy. Németi. Nyeste. Olá. Opre. Orbán. Otlik. Paizs. Pallagi. Pap. Pálfi. Pápai. Penkert. Pereki. Pestyán, Pető. Petrényi. Peti. Placcz. Plekló (Plechlo). Pikó. Pintér. Piroska. Pozsony. Prém. Rantal. Rác. Rát(h). Román. Ruskai. Ruszt. Rutkai. Sáhi. Sárándi. Sári. Sebestyén. Siketi. Simon. Smid. Somjai. Somogyi. Soltész. Sós. Solyom. Stróbl (Strobl). Suller. Sütő. Svarczer.

(Székelyhid.)

BAKOSS LAJOS.

Néprománczok.

S z é p l é j á n Z s u z s á n n a,

Felkele jó reggel szép léján Zsuzsánna,
Kisétála vala a rózsa mezőre,
Lefeküvék oda a rózsa tövére;
Borzogatni kezdi arany színű haját,
Mosogatni kezdi rózsaszín orcáját.

A mennyből jöve le égy gyalag ösvényke,
Azon lesétála fodorszörű bárány.
„Ne ijegy meg, ne ijegy meg szép léján Zsuzsánna;
Nem kísértet vagyok, mennyből követ vagyok;
Azér küldött hozzád az Ur Jézus Krisztus,
A szüzek sergének csak égy hija vagyok,
Ha te velem eljössz veled a bételik!”

„Elmenyek, elmenyek, csak hogy menynek haza,
Hogy bucsuzzam én el apámtól, anyámtól.”

Elmennek utánna másod kakas-szókor,
Meg is kérik ötöd harmad kakas-szókor,
Meg is kériék ötöd negyed kakas-szókor,
El is vivék ötöd ötöd kakas-szókor.

A menynevei ajtó nyitatlan megnyílik,
A menynevei harang huzatlan szólallik,
S a mennyország kocscsa kezébe adatik.
„Visejj erre gondot szép léján Zsuzsánna,
Visejj gondot mind örökké. Amen!”

(Karácsonfalva. Marosszék.)

DEÁK FARKAS.

Székely dal.

Ablak alatt égy almafa kiláczczik,
 Hajnal előtt kék virággal virágzik;
 Termik rajta piros alma numerus,
 Miétt vagy te édös rózsám ojjan bús?
 Hogy ne vónék édös rózsám szomorú,
 A kirájnak a levele szigorú.
 El kell mönni, masirozni messzire,
 Itt kell hagyni a rózsámat, nincs kire.
 Rád hagyom én édös kedves pajtásom,
 Éjjed vele világotod, nem bánom.
 Éltem én és égy ideig, aszt bánom,
 Még a világon élök és, sajnálom.
 A Tiszába, a Dunába foj égy viz,
 Kérlek édös szép galambom, miétt sirsz?
 Hogy ne sirnék, hogy ne rínék rózsámétt,
 Most akartalak szeretni, s már elmégy!

(Udvarhelymegye. Oroszhegy.)

FELMÉRI LAJOS.

Népdalok.

Gaózsaly Pestu szeep feu vaot,
 Nadrágszítja hat lyouku vaot,
 Sarkantyuja tareéjjos vaót,
 Jaj de gyenyörü feju vaót.

Áttalmént eő az Keörösön,
 Beleveszött eoreokeosön;
 Csipkebokor, nyárfa-leveel,
 Mindént összesodri a szeél.

(Dalban egészen úgy ejtik ki, a mint írva van: *ga-ozsa-oly*,
lyo-uku va-ót; szóbeszédben pedig a két magánhangzó egy
 kettős hangot képez.)

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Pó-utca.
57. 58. sz.

VII. kötet.

1878. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

Á MAGYAR KÖZÖNSÉGHEZ!

Fölvivás egy nemzeti ügy támogatására.

A Magyar Tudományos Akadémia lelkes alapítóinak szándéka értelmében a tudományok művelésén kívül különösen anyanyelvünknek, nemzetünk e legdrágább kincsének ápolását tartotta mindig és tartja szem előtt most is folytonosan. E célból, egyéb intézkedéseit nem említve, a jelen évtized elején egy folyóiratot, a „Magyar Nyelvőr“-t alapította meg, mely a magyar nyelv kérdéseinek tudományos fejtegetésén s tisztázásán kívül egyik fő-feladatának azt tartja, hogy gondosan egybegyűjtsön minden olyan jelenséget, a mi a magyar népnyelvben bármi tekintetben is figyelemre méltó. A „Nyelvőr“ teljes hat évi fennállása óta e tekintetben már is sok örvendetest tud fölmutatni. Örömmel mondhatjuk, hogy első fölkérésünk óta a magyar közönség köréből sokan, férfiak és nők, valóban hálára kötelező szeretettel és buzgósággal karolták föl e nemzeti ügyet, és a beküldött adatokban igazán becses adalékokkal gazdagították a magyar népnyelv kincstárát. Hűségükért s részvételükért legyen itt is kifejezve a legforróbb köszönet!

Azonban ezen örömmel elismert részvétel mellett is be kell vallanunk, igen távol állunk még attól, hogy elmondhassuk: mind az be van immár küldve, a mi beküldhető, s egybegyűjtve, a mi egybegyűjthető vala. Sőt ellenkezőleg! Jól érezzük, hogy még csak elején vagyunk a gyűjtésnek, s igen sok még a lappangó nyelvkincs, melynek napfényre hozatalához még több, még

újabb hű és munkás kézre van szükségünk. Ugyanis hazaszerte, a hol a magyar nyelv édes szava zeng, vannak még nem csak egyes vármegyék, hanem egész területek, a melyek eddigelé egyetlen egy közleménnyel sem járultak vidékük nyelvsajátságainak megismertetéséhez. Pedig ha fontolóra vesszük, hogy különféle okoknak egyre növekvő s folyton összeműködő hatásánál fogva e sajátságoknak nagy része, s épen a fontosabbak kivesző félben vannak, s a mint a tapasztalás bizonyítja, egy-egy vén emberrel nem ritkán sírba szállhat egy-egy olyan nyelvi jelenség is, a melynek megőrzése pedig a magyar nyelvtudományra nézve megbecsülhetetlen volna: a gyűjtés továbbra halasztása csakugyan nyelvünk ellenében elkövetett kötelességmulasztás vádjával sújthatna bennünket.

Rajta kell tehát lennünk, tisztelt közönség, még pedig egész erőnkkel, köz akarattal s minden időhalasztás nélkül, hogy a mi az egyes vidékek nyelvi sajátságaiból még megmenthető, az enyészettől megóvjuk, s a magyar nyelvtudomány számára megmentsük.

A legmelegebben kérő szóval fordulunk tehát buzgó támogatás végett a magyar ajkú közönséghez s azon édes reménnyel és bizalommal, hogy kérésünket az illetők nem fogják közönyösen fogadni s viszonzás nélkül hagyni. Fordulunk különösen a vidék értelmiségéhez, s ennek tagjai között a lelkészekhez, néptanítókhoz, megyei tisztviselőkhöz s községi előljárókhöz, ügyvédekhez, orvosokhoz, gazdatisztekhez, kereskedőkhöz, iparosokhoz, szóval mindazokhoz, a kik hivataluk vagy állásuknál fogva a néppel folytonos érintkezésben állanak.

A nép akkor beszél legtermészetesebben, mikor beszédének tárgya annyira elfoglalja szívét-lelkét, hogy még a magasabb állásúakkal szemben sem erőlködik az ő válogatottabb kifejezéseiket utánozni, alkalmazni. S épen ezen természetes, keresetlen, minden czikornyától ment beszéd folyama közben hallhatók s leshetők el rendesen a megfigyelésre s följegyzésre legméltóbb kifejezések. S épen a főnnebb elősorolt állásúaknak nyílik száz meg száz alkalmuk a néppel ilyen körülmények között érintkezni. Nincs az a lelkész, a kinek hivatalos szobájában egy vagy más följegyzésre érdemes kifejezés föl ne hangzanék

egyik-másik hívének ajkáról; nincs az a tanító, a ki növendékeinek gyermekjátékaiból, vagy a szülei házból magukkal hozott kifejezéseik közül valóban érdekes adatokat föl ne jegyezhetne; nincs az az előljáróság, a melynek színe előtt a törvényházban majdnem naponként szavak ne hangzanának, melyek a beszéd árjában, hevében mintegy öntudatlanul ejtve, jellemző vonásai a nép gondolkozása módjának, esze járásának, s megannyi becses adalékok gyanánt szolgálhatnak a nyelvtudományhoz; végül, egyebeket mellőzve, nincs az a gazda, vagy gazdatiszt, a ki a mezei munka közben tárgyneveket ne hallana, s föl ne jegyezhetne olyanokat, melyek a közéletben széltiliben használva különös figyelemre méltóknak sem tartanak, pedig a nyelvtudós előtt — nem mondunk sokat — valóban megbecsülhetetlenek.

Hogy mindazok, a kik ilyen adatok gyűjtésében készek lesznek fáradozni, s nyelvünk kincsét közleményeikkel gazdagabbítani, milyen eljárást kövessenek a gyűjtésben s a gyűjtött adatok lemásolásában, különösen mit és hogyan jegyezzenek föl, erre nézve a Magyar Nyelvőr folyó évi folyamának V. füzete fog kimerítő utasításokat közzé tenni. Ez utasításokat a Nyelvőr szerkesztősege a gyűjteni szándékozók kívánatára mindenkinek szívesen külön is megküldi.

Az ott elmondandókat e helyen tehát nem akarjuk ismételni. Csupán egyet jegyzünk meg itt, a mire a tisztelt közönség figyelmét fölhívjuk, ez pedig az: senkit se riaszson vissza a hozzá intézett kérelem teljesítésétől az az álszerű vonakodás, hogy az a néhány közlemény, a melyet egyik-másik gyűjtő beküldhetne, oly csekélység, hogy azt talán beszolgáltatni sem érdemes. Sok kicsinyből sok lesz; s lehet az adatok közt olyan, a mely lássék bármily jelentéktelennek, egy maga fölér talán száz mással is.

Kérelmünk tehát oda terjed ki, hogy a legmelegebben fölhívjuk a magyar közönséget, férfiakat és nőket, mindenkít, a ki nemzetének legdrágább kincse, anyanyelve iránt érdeklődik, vegye magának kiki azt a csekély s mégis oly nemes fáradságot, hogy gyűjtögesse a körében fölmerülő s megfigyelt nyelvsajátságokat. Legyen aztán szíves, a koronként egybegyűlt adatokat a M. T. Akadémia Nyelv-

tudományi bizottságának megbízásából szerkesztett Magyar Nyelvőrbe beküldeni, melynek épen az az egyik fő hivatása, hogy a valóban becseset. az elpusztulástól megóvja s az utókor számára fönntartsa.

Anyanyelvünk őseinkről ránk maradt legdrágább örökségünk. Nemzetképen addig élünk, míg e szent örökséget megőrizzük. Ehhez az örökséghez joga van minden örökösnek, de van irányában mindeniknek kötelessége is. Kötelessége szeretni, kincseit megóvni, megbecsülni; s mi épen e szent cél érdekében bocsátjuk a magyar közönséghez e fölhívásunkat.

Kelt Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1878. márczius 4-én tartott üléséből.

Pulszky Ferencz,
osztályelnök.

Gyulai Pál,
osztálytitkár.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK. /

III.

2. A *-nok, -nök* képző.

A régibb nyelvben összesen csak a következő *nok, nők* végű szókat találjuk: *álnok, asztalnok, bajnok, csarnok, eretnek, fegyvernek, komornok, lednek, pohárnok, reznek, rozsнок, szövétnek, tálnok, udvarnok.*

Még a Nagy Szótár is elismeri a *nok*-ról, hogy szláv képző. A *nik* bizonyító erejének ő se tud ellentállni. Egészen azonban nem hódol meg. Elismeri, hogy az *asztalnok, komornok, szövétnek* szók a szlávból kerültek hozzánk; de a *bajnok* az már közös; a *lednek, csarnok, rozsнок* kétes eredetű; az *álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek* szókban pedig a *nok* határozottan magyar képző.

Csak fölös papírfogyasztás, haszontalan szószaporítás volna részemről, ha újra be akarnám bizonyítani, hogy a *nok* az összes fölsorolt szavakban szláv képző. Kimutatta ezt már Miklosich, kimutatta Budenz, kimutatta a Nyelvőr.

Négy szót mindamellert bővebben kell fejtegetnem. Az *álnok, tálnok, tárnok, fegyvernek* első pillanatra mégis gondolkozóba ejtik az embert. Szerencsére azt a szót, a melynek elemzése legjobban kiizzaszthatná az embert,

bőven fejtegette már Budenz (Ny. K. II. 152.); és nekem nem marad egyéb hátra, mint az ő kutatása eredményét a Nyelvőr olvasóival is megismertetni. Az *álnok* nem az *ál* szótól van tovább képezve, hanem egészben véve éppen olyan szláv kölcsönvétel, mint akár az *asztalnok*. A déli szlávban ma is megtaláljuk *jalnik* alakban, és jelentése *simulator, deceptor, circumventor*. Az *álnok* szónak tulajdonképpen egy ó-szláv *alīnik* alak felelne meg teljesen; ez azonban a ránk maradt ó-szláv emlékekben nincs meg; de egész szabályosan föltehető, különösen az *alīnū* insidiosus mellett, mely az *alī* nequitia töből az általánosan elterjedt *n* melléknévképzővel van tovább képezve. Az ó-szláv *alī*-nak megfelelő alak a déli szláv *jal*: *invidia, odium*, az *alīnū*-nak *jalen*: *invidus, invidiosus; negligens; iniquus, injustus, improbus*; a déli szláv *jalnik*-nak pedig egészen megfelelő alak volna az ó-szláv *alīnik*, melynek teljes mása a magyar *álnok*.

A *tárnok* szó mind egyszerű, mind képzett voltában szintén a szlávból került hozzánk. Alaprészének, a *tár*-nak eredetibb alakja *tavar* volt, jelentése pedig *onus, merx, facultates*. Az ó-szlávban is megvan hasonló jelentésben *tovarū* alakban. Ide a törökségből került, a szlávtság révén aztán mind a *tár*, mind a *tárnok* hozzánk. (V. ö. Szarvas Nyr. VI. 512.). A németek is a szlávoktól vették *tavernik*: *tárnok* szavukat.

A *fegyvernek* ugyan régi szó, s alaprésztét (fegyver) sem mondhatni idegennek, de azért még sem szentesítheti a *nok* képző jogosultságát, mert minden valószínűség szerint csira szó, olyan képzés, mint a *gombár* (VI. 61.), szláv-magyar ajkúaknak a készítménye. Hozzá csatlakozik a magyar *tál* szóból a már járatos *asztalnok, pohárnok, bajnok, udvarnok* mintájára készült *tálnok* (dapifer M. A.) is.

A *bajnok* nem a magyar *baj*-ból van képezve, hanem mindenestül a szláv *bojnik*. A *lednek* (*vicia, orobus, cicera*) is valamely szláv dialectusból került hozzánk; az oroszban *ledvecz*.

A *csarnok, reznok* (*rubetra, tarda nana, trappenzweg* v. *otis tetrao* S. J. — ritka mint a *reznek*. Dugonics), *rozsnok* (*lolium, vicia* M. A. *Calep. magy.*) szókat magából a magyar

nyelvből nem magyarázhatjuk és valószínűleg szintén kölcsönvételek.

Az összes *nok* végű szók tehát, melyeket a régibb és a nép nyelvében találunk, vagy szláv kölcsönvételek, vagy hibás analogiára készültek (fegyvernek, tálnok), vagy pedig homályos eredetűek és így a nyelvújítás minden *nok, nők* képzésű szavát el kell itélnünk.

A nyelvújítás legkezdetén is szemükbe ötlött már az újítoáknak a *nok*, és kezdtek vele szavakat alkotni. Barczafalvy Szabó Dávid csinálta a *tábornok*-ot, Sándor István a *tanácsnok*-ot, Dugonics a *titoknok*-ot, Baróti Szabó Dávid a *határnok*-ot (határörző). Azóta majd minden hivatal és mesterség kutyabőr helyett *nok, -nök*-öt kapott; az áldást nem csak a *dal*-ra és a *toll*-ra terjesztették ki (dálnok, tollnok), hanem meg-*nök*-özték az *el*-t is, meg-*nok*-ozták az *ir*-t is (elnök, irnok). Mit törödtek ők vele, mit vesz be valamely képző természete, mit nem!

3. -ács.

Ács végű szó is csak nagyon kevés van, a különböző szótárakban összesen ennyit tudtam összeböngészni: *bogrács, forgács, harács, kajács, kalács, kopács, kalapács, kovács, korbács, szakács, szilács, takács, tanács*.

Két nyelv vitatkozhatik az -ács fölött is, hogy melyikben született. Adjunk mind a kettőnek igazat, mondjuk ki, hogy a *bogrács, kalács, kalapács, korbács, kovács, harács, szakács, takács* a szlávból kerültek hozzánk; *tanács, forgács, kopács, kajács, kadács* (kajdács Ny. IV. 219.), *szilács* (szivács is) azonban a mi nyelvünk terén fakadtak.

Az *ács*-nak majd mind e magyarnak mondott szavakban más-más jelentése és eredete van. A *tanács* eredete a leghomályosabb. A régibb nyelvben *tanács*-nak hangzott. Meglehet, ámbár nem igen valószínű, hogy, mint Simonyi hiszi, a *tanál* (talál) igétől származik és eredetibb alakja *tanálos, tanálós* volt (Ny. VI. 292. — V. ö. takaros, takarós; nyomos, nyomós stb.). A *tanács* régebben a tanácsló személyt és nem a tanácskozó gyülekezetet jelentette. Lehet különben, hogy ezt is kölcsönvettük valahonnan. A *kopács* és *kadács* (kajdács) szókat is magyarázta már Simonyi az említett helyen és képzésük olyan mint a

tanálcs-é. A *kadács* szóra nézve megjegyezhetjük, hogy a régibb nyelvben és a régi szótárak egyikében se fordul elő, csak Wesselényi Anna leveleiben találjuk egy helyen (Deák F. ismert. a Ny.-ben): „Oly közönséges hír, hogy még a *kadácsok* is beszélnek“. Nem mi hozzuk-e csak összefüggésbe a *kajdál* igével?! Mindenesetre nevezetes, hogy a *papa-gei*-nak magyar neve termett. Lehet, hogy ez is kölcsönvétel. *Kajdács* alakjában minden esetre új szó és csak a jelen században született.

A *kajács* szót másképp magyarázhatjuk, mint a most említett hármat. Alapja egy ma már magában nem használatos *kaj-* ige (egyéb származékai: *kajla*, *kajsa*, *kajmó*), az *ács* pedig két alkatrészből áll. Első része az *á* participialis képző ered. *j*., a *cs* pedig kicsinyítő. (V. ö. Budenz Magyar-ugor szótár 2.)

A *szilács* és *forgács* szókban ismét más képzés van. Mind a kettő nom. verbale alak. A *forgács* a *farag-* (M. A. *f a r g á c s* is), a *szilács* pedig egy *secare*, *scindere* jelentésű *szil-* (*szilo-*) igétől való. Eredeti alakjuk *forogás*, *faragás*; *szilás*. (V. ö. Bud. M.-ug. szót. 532. és 297. l.) A *szivács* = *szilácsra* nézve v. ö. kívül: *kilül*, *vépni*: *lépni*, *bévül*: *belül* stb.

A képző funkcióját e szavakban ma már nem érezzük. Még a nyelvújítóknak se jutott eszükbe, hogy az *ács*-nak szavaik képzésében valami nagyobb szerű szerepet adjanak. Én nem is emlékszem másra, mint hogy a borbélyokat tisztelték meg a díszes *hajács* névvel. De még azoknak se kellett.

4. *-lya*, *-lye*.

Lya, *lye* képzőről fölösleges is szólnom, mert minden ilyen végű szó idegen, még pedig nagyobbára szláv eredetű, mint *csáklya*, *gereblye* és *gráblya*, *csoroszlya*, *gödölye*, *nyavalya*, *gomolya* stb. (l. Miklosich: *Slavische elemente im magy.*).

A *szablya* és *mereglye* szókat megkisértették a magyar nyelvből is magyarázni. Amazt a *szab-*, emezt a *mered-* igével hozták kapcsolatba. Helytelenül. A *szablya* megvan majd minden európai nyelvben, a szlávban *sablja*, *šablja*, a németben *sabel*, a francz. *sabre*. Mi a szlávoktól vettük. A *mereglyé*-nek *merekje* alakja is van (jelentése a NSzótár

szerint 1) hegyes karó, melyet különféle tartalékul használnak; 2) nád, káka, vagy fadarabkák, melyek a méthálók fölszínén uszkálnak) és nem érthetjük, hogyan hozható kapcsolatba a *mered* igével. Ez is kölcsönvétel lesz.

A *mereglye* mintájára csinálták a *szüreglye* szót. (L. Imre S. Id. és hib. szók. bírálata 90. l.). Különben a *lya*, *lye*-t a nyelvújítók nem igen bántották. Sokkal gyakrabban fölhasználták azonban a vele egynek vélt

5. *-la*, *-le*

képzőt. A természetrajzban, különösen ásványtani részében, csak úgy hemzseg a sok *irla*, *szénle*, *ragyla*, *ásla*, *kékke*, *gyöngyle* stb. A *-la*, *-le* azonban nem csak a tudományos nyelv kiváltsága maradt, hódított a közélet és a szépirodalom nyelvében is. Előfizetünk a Budapesti *Szemlé*-re (!) *támlás* széken ülünk, kifizetjük a *számlánkat*, és *nyreglék* vagyunk.

A régibb nyelvben csak három *la* végű szóra találunk: *emle*, *kajla*, *vižsla*. Mind a háromban tulajdonkép csak *a*, *e* a képző (névszóképző); az *l* az igéhez tartozik és az *em-* (= szopni), *kaj-* (ugor *k_sg* = hajlani) és *vižs-* (v. ö. vizsgál) igezők frequ. továbbképzése. Mind a háromnak ered. alakja *emlő* (ma is él ilyen alakban), *kajló*, *vižsló* v. *vižslaj*, tehát igenévi képzés.

A *számla*, *szemle* szók (számol-, szemel- igékből) e szerint valahogyan még csak igazolhatók volnának; de nem a *támla*, *irla*-félék, a hol az *l*-nek semmi értelme sincs. A *kékke*, *gyöngyle*, *szénle* alkotásokról nem is szólok; ezeknek meg épen névszói alapjuk van. Különben nem is annyira ez a pár *-la*, *-le* mint inkább a *-lya*, *-lye* végű szók voltak e szavak csinálásánál az újítók mintái. A *lya* pedig, mint föntebb mondtuk, csak idegen eredetű szókban fordul elő, tehát nem is magyar képző; és így minden a *lya* (*la*) analogiájára készült szó hibás.

6. *-ha*.

Erről nem is szólanánk, ha Toldy és a NSzótár nem emlegették volna a magyar képzők között. A ki Miklosichot a kezébe veszi, az legott meggyőződhetik róla, hogy majd valamennyi *-ha* végű szó a szlávból került hozzánk, mint

irha, konyha (M. A.-nél még *kohnya*), *marha, nátha, szajha, málha, dunyha* stb.

Két *ha* végzetű szótól azonban nem lehet elvitatnunk, hogy magyarok. E két szó: *enyhe* és *lanyha*. Mind a kettő participialis alak *enyhe*-ni, **lanyha*-ni igékből. Az *enyhe* szónak a régibb nyelvben *enyhő* alakja is használatos volt.

A nyelvújítás ezt nem használta föl szavai képzésében.

7. -na.

Szintén csak idegen (szláv) szókban fordul elő: *akna, gabona, gerezna, hajdina, márczona, parázna, csatorna, dajna, vézna*.

Ezek közül a *gabona* török, a *dajna, vézna* pedig kétes eredetűek. Egyik sem elemezhető. Ez azonban a nyelvújítokat egy csöppet se gátolta benne, hogy a *-na*-t is föl ne használják, különösen a műnyelv nagy reformjában. Kíérezték a funkcióját, és megcsinálták a *jégne, gátna, csóna*-féle szörnyetegeket.

HALÁSZ IGNÁCZ.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

IV.

Hallottuk a szerkesztőségnek a gyökerekről szóló tanítását, halljuk immár a szóhasonlításra vonatkozó elveit is.

A szóhasonlítás a következő módon van okadatolva: „A szóelemzésben nem ritkán oly szókra bukkan az értelmező, melyeknek elemeit az illető nyelvből megfejtteni nem képes. Az ily szokon a gyakorlottabb elemző hamar észreveszi, hogy alakjokra vagy anyagjokra, vagy mindkettőre nézve idegen színűek, s a többiek közül mintegy kirínak. E körülmény az elemzőt ösztönszerűleg sürgeti, hogy ily szók eredetét s rokonaikat más nyelvekben kutassa, s eredeti értelményeiket azok nyomán határozza meg. Hogy ezen eljárásban nem lehet csupán bizonyos nyelvcsaládra szorítkoznia, hanem szükséges más családokra is fordítania figyelmét, azon világos okból tetszik ki, mert vannak minden nyelvben oly szók, melyek más idegentől köl-

csönöztettek, tehát végelemzésben csak azokból fejthetők meg.“ (20. l.)

Ez az okoskodás teljességgel nem azok közül való, a melyek minden tekintetben kiállják a próbakövet. A különben helyes alaptételből ugyanis, hogy „vannak szók, a melyek az illető nyelvből meg nem fejthetők“, hibásan van leszármaztatva a következtetés, hogy „az ily szók a többiek közül kirínak, idegen színűek“, hogy tehát idegen eredetre vezetendők vissza. Kétségtelen, hogy pl. *kettő, hat, nyolc, húsz; asszony, gyermek; fej, szem, kéz; tűz, víz, ég, híd; öreg, gyors, jó, nagy* sat. sat. nyelvünkben meg nem fejthetők; de ép oly kétségtelen, hogy azért semmi idegenszerűséget sem fődözhetni föl bennük, s származásuk helyét idegen téren keresni kárba vezett fáradozás volna. A tény pedig az, hogy az ily szók két osztályba sorozandók; az egyikbe tartoznak azok, a melyek összességükben véve mind bizonyos meghatározott, egy és ugyanazon természetű nyelvek segítségével fejthetők meg; a másikba azok, a melyek különböző csapatokra szakadva majd egy, majd más, de minden esetben csak is egy nyelvben lelik meg magyarázatukat. Amazok eredeti, emezek idegen szók; amazok megvilágításukat a rokon nyelvektől kapják, emezeknek fényt egy vagy más idegen nyelv szolgáltat; amazok eredeti alakjuk és jelentésük mását bármelyik rokon nyelvben föllehetik, emezek csak is egyetlen egy nyelv sajátjai lehetnek. Elfogadhatatlan tehát a szerkesztőségnek az az elve, a melyet egész szélességében alkalmazott, hogy az ily kirívó természetű, vagyis hogy az idegen szóknak eredetét s rokonait más nyelvekben kell keresnünk. Világosítsuk meg például a kérdést. Szeretne használni s a magyar konyhák és étkezők nyelvében ismeretes szó a *kompót*. Ennek eredetijét nem nyelvekben, hanem csak is egy nyelvben találhatjuk föl; s ez a nyelv — bebizonyítása nem tartozik szorosan a kérdéshez, azért csak annyit mondunk, hogy ez a nyelv minden valószínűséggel a német, a mely azt tudvalevőleg a francziától vette. Van nekünk egy más szavunk is, a mely már kevésbé, vagy inkább a mely egyáltalában alig ismeretes, de a mely régi irodalmunkban előfordul, s ez a *komposzt*: becsinált,

befőtt szó (Szal. LT. 44.). Ennek eredetijét ismét nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben leljük meg, a németben: „kompost: etwas zusammengesetztes, eingemachtes“ (Sand. W.). Van nekünk még egy harmadik szavunk is, jól ismert szó széles e hazában, a *káposzta*. Ezt hasonlóképp nem nyelvekben, hanem csak egy nyelvben, a szlávban találjuk meg, s ez a lengyel-ruthén *kapusta*. Fölteszszük tehát most a kérdést: A magyar nyelv szempontjából állítható-e, hogy e három szó összetartozik, hogy ezek rokonok? Volt-e valaha magyar szakácsné, a ki asszonya szavára, hogy *káposztát főzzön*, *kompóttal* szolgált volna föl? Bizonyára nem állítható, s nem volt. A magyar nyelvkuató tehát a *káposzta* honnankerültének megállapításában nem hivatkozhatik a ném. *kompost*-ra; s ha megteszi, rosszúl teszi; mert a mint a tény mutatja, a *kompost* nyelvünkben is megmarad *komposzt*-nak, és soha se lehetett volna belőle *káposzta*. Ellenben a szláv *kapusta* és *kombost*-nak, annak már igen is eredetije a ném. *kompost*; ennek ismét, valamint a francia *compôte*-nak pedig a latin *composita*.

Nem egyeztethető meg végre a rendes gondolkodás törvényeivel a záradékkövetkeztetés sem: „minthogy minden nyelvben vannak idegen szók, az anyanyelvből meg nem fejthető szókat lehet bármely nyelv, sőt nyelvek szavaival összehasonlítani s magyarázni.“ E tanításból kettő következne; az egyik, hogy nincsenek rokon nyelvek; s a másik, hogy egy és ugyanaz az idegen szó több nyelvből is megmagyarázható.

A szerkesztőség tanítása szerint tehát az anyanyelvből megfejtésüket nem lelő szók idegen nyelvekkel közösek, s három osztályt alkotnak. Az első osztályba valók a kétségtelenül kölcsönvett szók. „Ennélfogva, olvassuk a 21. lapon, a magyar értelmezőnek szem előtt kell tartania kivált a latin, illetőleg hellén, szláv, német, román nyelvek ágait, a törököt stb.; de ítészeti ovatossággal, mert a viszony fordítva is áll, mennyiben a szóelemzésből kitűnik, hogy a szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, birván velünk oly közös szókat, melyeket önyelvükből megfejtteni nem képesek.“ Ezen a helyen is van több igazítani való. Beszél a kétségtelenül idegen szókról, azokról, a melyekről bizo-

nyos, mert nyelvünkben mintegy kirínak, hogy kölcsön vettük őket, s ajánlja az „ítészeti ovatosságot“. A kritika a tudományban nem ajánlandó, hanem elengedhetetlen kellék; s ha a szerkesztőség más, fontosabb helyeken hallgat róla, miért hangsúlyozza különösen itt, a hol kétségtelen szó-kölcsönzésekről van szó? Azért, mert más nyelvek meg tőlünk kölcsönöztek; vagy példával illusztrálva: noha szemmel látható, hogy *tömlöcz temlecz temnecz timmucz* szavunk a szlávból való, ovatosak legyünk ennek kimondásában, mert a szlávban meg van *varos*, a melyet ők tőlünk kölcsönöztek. Erős meggondolatlanság tanújele továbbá a következő okadatolás: „A szomszéd népek is kölcsönöztek tőlünk, mert vannak velünk oly közös szavaik is, a melyeket önnyelvünkben megfejtetni nem tudnak“. *Exempla docent*. Ismét példát beszéltetünk. A magyar *bitang* szó megvan a szlávban is, oláhban is; a szótár elve szerint tehát, mint-hogy e szót sem a szláv, sem az oláh saját nyelvéből megfejtetni nem képes, noha a magyar hasonlóképen van vele, noha saját nyelvéből ő sem tudja megfejtetni, az következik, hogy a szlávok és oláhok tőlünk vették azt kölcsön.

„A kétségtelenül idegen szók között azonban, olvasuk tovább, vannak olyanok is, a melyek gyökeikre nézve nyelvünkben is megvannak; pl. a *borosta* egy a német *bürste* v. *borste* szóval, de ennek gyöke *bor*, *borz* megvan *borzad*, *borzas* szavainkban is; hasonlóképen a lat. szerkezetű *koroná*-nak, mint fejet, homlokot kerítő díszjelnek gyöke *kor* megvan *korong*, *korcz*, *korlát* szavainkban.“ Ha valaki ezt a helyet így, a mint most hallottuk, a rákövetkezőtől függetlenül olvassa, s tanítását egyéb idegenből került szavainkra is alkalmazni óhajtja, pl. „*kapitány* olasz szó, de gyökere megvan a magy. *kap* igében is; *komornok* és *komorna* szláv kölcsönzések, de alapszavuk megvan a magy. *komor* melléknévben is“ sat. sat., legalább is nagyot bámul, s azt kérdezi magától: hogy értsem ezt a tanítást; mire való, mit akar elérni vele a szerkesztőség, mikor megengedi ugyan, hogy pl. a *köponyeg* idegen szó, de gyökere *köp* megvan nyelvünkben is? Hogy mit akar elérni vele? Azt, hogy összevissza, minden rend és törvény nélkül hasonlíthasson, hogy a kétségtelen idegen szókat is

ovatosan a magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsa. „Tehát a szók értelmezésének, mondják ugyanis következtetőleg a szerkesztők, nem teszünk fölösleges vagy hálátlan szolgálatot, midőn nagyobb felvilágosítás végett oly nyelvbeliekkel is hasonlítjuk, melyek alajtólág másnemű családhoz tartoznak, mit bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek készakarva mellőznek, sőt mellőztetni akarnak.“

Valóban lehetetlen, hogy ilyesek hallatára szánk-szemünk el ne álljon, lehetetlen, hogy ámulatunknak kifejezést ne adjunk. *Czimbalom* kétségtelenül idegen, még pedig a latinból átvett szó; az is kétségtelen tehát, hogy elemei csak is ama nyelvből, a melyből a latinba átkerült, a görögből magyarázhatók meg; s a szótárkészítők szerint a gör. *κύμβαλον* szónak a nagyobb fölvilágosítást mégis a magy. *czin-czog*, *czin-ege*-beli hangutánzó *czin* gyök adja meg! Hasonló bámulatot kell keltenie a gondolkodó olvasóban amaz észjárásnak is, mely az idézett következtetésben ekként nyilatkozik: Minthogy vannak nyelvünkben oly szók, a melyekről kétségtelen, hogy valamely más nyelvből kölcsönöztük, s olyanok, a melyeket tőlünk más nyelvek vettek át, végre olyanok, a melyeket mint kiképzett származékokat vettünk kölcsön: ennél fogva mi a magyar szókat idegen nyelvek szavaival és szavaiból is meg fogjuk magyarázni.

Jóllehet azonban, hogy az idézett hely nem a logika hitelének öregbítését tűzte ki magának czélul, mindamellet egyike ama kevés helynek, a melyeknek olvastára nem remélt meglegedés fogja el valónkat. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy voltak akkoriban a nyelvtudományi osztály keblében olyanok is, az idézet kifejezése szerint: „bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészek“, a kik épen nem helyeselték a minden nyelvvel való összevissza hasonlítást, s nem helyeslésüknek hangsúlyozott kifejezést is adtak. Igaz ugyan, hogy szavuk a pusztában kiáltónak szava maradt, *vota enim numerabantur non ponderabantur*, de azzal érdemük semmi kisebbséget sem szenvedett, s ez idő szerint övék az igazság.

Hogy a nyelvünkbeli szókat minden, bármi más nyelv-

vel lehet és szabad is összehasonlítanunk, az imént hallott okoskodáson kívül még a következővel iparkodik bebizonyítani a szerkesztőség. A három lapra (22—24.) terjedő bizonyítás rövidre fogva így hangzik: „Vannak rokon nyelvek. A nyelvek rokonságát a történelem állapítja meg. E szerint rokonok, amelyek közt anyai és leányi viszony létezik, pl. ó és új hellén, ó és új germán nyelvek; másod ágú rokonságban állanak egymással a testvérnnyelvek, pl. az olasz, spanyol, portugál, francia, vagy a szláv családú cseh, lengyel, orosz, illir, szerb nyelvek. Ámde a leánynyelvben s még inkább a testvérnnyelvekben vannak oly szóanyagok és alakok, amelyeket se az anyából, se a testvérekből megfejtteni nem lehet; ha már ezek is, a melyeknek közös származása a történelemből bizonyos, annyira elütnek egymástól, mit tartsunk azon nyelvek fölől, a melyeknek nemzedéki leágazása az őskor sötét homályában vesz el? Minthogy tehát történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokenként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelől vérségi, másfelől nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvárkodni, vagyis a nyelvhasznítás.” E bizonyítás tarthatatlansága annyira szembeötlő, hogy néhány szó elég lesz gyarlóságainak föltüntetésére. Először is ha a történelemhez fordulunk fölvilágosításért, hogy mondja meg nekünk — Polynesia, Afrika, Amerika legtöbb népét nem is említve, valamint Ázsia s Európa nem egy népet is hallgatással mellőzve, a melyekre nézve e tekintetben semmi válasza sincsen — hanem hogy mondja meg nekünk például csak azt, minő népekkel rokon, mely nyelvnemzettséghez tartozik a cigány: feleletét minden egyébnek nevezhetjük, csak fölvilágosításnak nem. „A szótár-írók tehát, a mint e helyre nézve már Hunfalvy Pál megjegyezte, többet kívánnak a történetirástól, mint a mit az megtehet. A népek leszármaztatását a történelem soha sem határozhatja meg azon egyszerű okból, mert a népek alakulása idejében nem voltak történetirók.” De azért ismeretlen-e előttünk a cigányok származása, nem tudjuk-e, hogy nyelvük melyik nyelvnemzettség melyik családjának a tagja? Azt szükségtelen említenünk, hogy

ennek meghatározását a nyelvtudomány van hivatva teljesíteni. Elfogadva azonban a szóban levő tétel helyességét, mindamelletts csudálatos marad a belőle vont következtetés, hogy szabad nyelvünket bármely, sőt minden nyelv rokonának tekinteni s velük egybehasonlítani.

„Ijesztő tájékozatlanság affectálása!“ E szavakkal jellemzi Hunfalvy a szótárszerkesztők abbeli tanítását, hogy a nyelvek rokonságának meghatározása a történetírás földadata körébe tartozik; s e szavaival csak a tiszta, teljes igazságot fejezi ki. Valóban, affectálták a tájékozatlanságot, s hozzátehetni, megdöbrentő tájékozatlanságot. Íme a sok, nagyon sok közül, a mint majd utóbb látjuk, ezen a helyen csak egy fényes bizonyítéka neki. A 24. lapon így szólnak a szerkesztők: „A mely nyelvek nemzedéki fonala az őskor sötét homályában megszakad, azokat észtanilag csak inductio útján hasonlíthatjuk. Ez alapon a nyelvbuvárok a nyelveket bizonyos családokra (helyesebben mondva: nemzetségekre Sz. G.) osztályozták, u. m. sémi, árja v. indoeurópai, uralaltájiakra sat., különösen a magyart az altáji nemzetségbe, a finn-török családba kebelezvén.“ Itt tehát a szótárírók maguk mondják ki, hogy a nyelvek rokonságát a nyelvtudomány állapítja meg; s megemlíti a rokonság némely osztályait is, s megkülönbözteti azt, hogy a nyelvbuvárlat szerint a magyar az uralaltáji nemzetséghez, a finn-török családhoz tartozik; s főntebb mindamelletts, a mint már hallottuk, mintha minderről egy árva hangot se tudnának, aztán megnyomban rá minden megszakítás nélkül mégis így szólnak: „minthogy eddig a történetíróknak nem sikerült hitelesen bebizonyítani, hogy a magyar faj, mely altáji népekkel van akár egyenes, akár oldalági vérrokonságban, valamint azt sem, melyik nyelvvel van ezek közül leányi, vagy mellékkel testvéri, szóval egyenes leszármazási viszonyban: ennél fogva a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyílt téren állunk, mint a többiekre nézve“. Lchet a nyíltan megvallott s készséggel elismert igazságnak ily szándékos megtagadását és elcsavarását kiméletesb szavakkal kifejezni, mint „ijesztő tájékozatlanságnak affectálása“?

SZARVAS GÁBOR.

AZ „-ÁR, -ÉR“ KÉPZŐ.

Ideje, hogy homályosabb képzőinket tudományos bonczoló kés alá vegyük. Budenz, Simonyi ide vágó dolgozatai mellett legújabban Halász Ignác kezd ritkább képzőinkről egy cikksorozatot a Nyelvőr jelen évi folyamában. Legelőször az *ár, ér* képzőt vette fel, s végzett is vele a 2. számban. Újabb keltű *ár, ér* képzős szavainkat teljesen helyteleníti, a mennyiben e képző vagy holt vagy szláv képző, s a mennyiben magyar, csak alig egynéhány szót alkot. Vizsgálódásainak végeredményét szívesen aláírnók, ha bizonyítékai ellen nem lehetne több rendbeli kifogást tenni; más szóval, ha azok teljesen meggyőzők lennének. S vizsgálódása nem is öleli fel teljesen azt a tért, melyet a vizsgálódó maga elé kitűzött. Annak, a ki valamely tétel igazságáról meg akar bennünket győzni, nem szabad így beszélni: „Ezek az *ár, ér* végződésű szavak jó formán teljesen kimerítik azon szókat, melyekben az *ár, ér* képző voltát ki lehet mutatni“. (63. l.) A cikkkirónak nem csak ezeket kellett volna teljesen kimerítőleg elsorolni; hanem össze kellett volna gyűjteni a nyelvünkben használatos minden *ár, ér* végű szót (s erre nézve jó segítőt talált volna Simai rímszótárában); csoportosítani őket magyar, szláv, német, török sat. eredetük szerint. Azonban, úgy látszik, hogy Halász csak könnyedén akart elbánni a dologgal, s mintegy csak emlékezete tárházából szedte össze a felhozottakat.

A részleteket illető megjegyzéseimet két pont alá sorolom:

- 1) Kifogás alá eső,
- 2) Hiányzó adatok.

1) Halász szerint a *csaplár, foglár, hajtsár* szókban az *ár* szláv képző. Szerinte a legfontosabb ok ezen állítás igazolására az, hogy „mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol szlávok laknak“. Nem tudjuk, hogyan értjük az „újabb keltű“ kifejezést; mert *csaplár* már Molnár A. 1611. kiadású szótárában megvan, a *foglár*-ról meg maga a cikk mondja, hogy a „régibb nyelvben“ *madarász* jelentése van. De ha csakugyan újabb keltű volna is e két szó (a mint hogy nem az), új voltukat nem lehetne erősségül felhozni szlávok képzésük bizonyítására, mert nyelvünkre a szláv befolyás megvolt már legrégebb nyelvemlékeink korában is. Azt pedig, hogy a fentírt három szó szlávok lakta vidéken jött először forgalomba, nem elég csak odavetni, hanem bizonyítani is kellene; bár nem hiszem, hogy adatokat lehetne szerezni bebizonyításukra. Épen így nem elegendő a *gombár-* és *sajtár*-ról (= sajtárus) azt mondani, hogy „némely magyar vidéken“ használják. Szeretnők

tudni, hol, s idézve látni azon hiteles forrást, mely használatukat följegyezte. *Gombár*-t nem említi sem a Nagy Szótár, sem a Tájszótár; *sajtár*-t a NSz. igen, de nem *sajtárus* értelemben; pedig a czikkíró erőssége épen e jelentésre támaszkodik.

A *csaplár* nem magyaros képzését azzal okolja a czikk, mert benne a magyar ember „annyira nem érezte az *ár* módosító erejét, hogy az *ár* képzővel teljesen azonos -s képzővel is ellátta“. Ezen állítás nagyon sokat veszít erejéből, ha tekintetbe vesszük az *eztet*, *aztat*, *ötet* pleonasticus alakokat, melyekhez a *szebbebet* és *tikjaimak* féléket is hozzávehetjük (Nyr. II. 65.)

A *foglár*-ban szláv képző van, mert „a régibb nyelvben *madarász* jelentése van“. Hiányoznak a régibb magyar nyelvből vett példák. És az sem áll meg, hogy a *foglár*-t „csak 48 után kezdték mintegy csúfnévül a zsandárokra használni“; mert az 1838-ban kiadott Tájszótárban ott van mint kemenesalji szó, még pedig csupán ezen magyarázattal: „gonosztevőt nyomozó, pandúr, vármegye szolgálja“. Ezt a szót különben hajlandóbb a czikkíró a *fogoly* névből, mint a *fog* igéből származtatni; mert „ellenkező esetben nehezen magyarázhatjuk meg, honnan került oda az az *l* és az eredetibb *madarász* jelentés“. Az *l*-re nézve a Nyelvtud. Közl. X. 7. lapjára utalok, hol Budenz azt mondja, hogy az *l* és *z* „igéből alkot gyakorlatos igét, pl. *maradoz*, *kötöz*, *metél*, *vetél*“; az pedig, hogy itt a *madarász* jelentés-e az eredetibb, sub *judice* lis est; mert könnyen föltehető az is, hogy a *foglár*-nak eredeti *fogdosó* jelentését később praeganter átvitték a madárfogdosóra.

A *vezér* szóban sem magyar képző az *ér*, mert „legrégibb nyelvemlékeinkben nem találjuk, és legelőször Molnár A. szótárában fordul elő.“ Én csak találomra nyitottam fel a Domonkos codexet, s ott találtam mindjárt az első lapon: „Bodogsagos zent damankos predicator zerzetbelyeknek herchege vezere“. A *vezér* tehát már megvan az 1517-ben leírt Domonkos codexben, s ha a M. A. szótárának 1604-beli első kiadását vesszük is, ez állításában majdnem 100 évet tévedett a czikkíró. A ki pedig egy századot téveszt, téveszthet kettőt-hármat is.

2) A hiányzó adatokra már fentebb is utaltam, midőn e kérdés tisztázása szempontjából felsorolandóknak mondtam összes *ár*, *ér* végű szavainkat, s azután kiválasztandónak a szemet a konkolyból. E megjegyzések írójának tiszte, természetesen, nem lehet, hogy a czikkíró ezen mulasztását most itt pótolja; csak néhány példának fölhozásával akarja kimutatni a czikkíró adatainak hiányosságát és vizsgálódásának szűk körét.

A felhozandó *ár, ér* végű szavakat két csoportba osztom; 1) világos igei alappal bírók; 2) melyekben a gyökér nem világos.

1) *dob-ár*. Népnyelvbeli szó. Lásd az Arany és Gyulai által szerkesztett „Népköltési gyűjtemény“ II. 273. lapján, ezen gyermekversben: „Iszka *dobár!* Kinn a pohár“. A gyűjtő, Török Károly, így értelmezi e szót a 494. lapon: „*dobár* a teliségtől kidomborodottat, megtöltöttet, degeszt, telit jelent. Innen mondják: *dobár* erszény, *dobár* zacskó; *dobár* has, mely a jól lakás következtében meg van telve, mintegy kidomborodva. Az említett helyen épen ebben az értelemben fordul elő“. A *dobár* e feljegyzés szerint csongrádmegyei tájszó; másutt, pl. Abaujban (Kassai I. 144.) a *dobasz* (= turgidus, tumidus) alak a járatos. Ez a *dobár* úgy viszonylik a *dobasz*-hoz, mint a *kopár* a *kopasz*-hoz. Mind a *dobár*, mind a *dobasz* *dob* igetökhöz tartozik. (Lásd e tőt illetőleg Budenz Magyar-ugor szótárát 256–257. l.)

folyondár = „fákra s falra futó és a földön elterjedő fű. Szegedi szó“. Tájszótár. Teljesen olyan, mint a cikkíró által egészen kifogástalannak elismert *csapondár*.

nyúzár. Szabó D. szerint = nyuzga. NSz. szerint: 1) gyepmester, gúnyosan: ügyetlen hentes, mészáros; 2) átv. értel. ki másokat fosztogat, zsarol.

kopár = glabretum, kopasz mező, M. A. A *kop-ik* igét Budenz nem említi ugyan a Magyar-ugor szótárban; de ez csak annyinak vehető, hogy e szót az ugarságból nem lehet kimagyarázni. Hogy a magyarban rég használt ige, az ellen nem lehet kifogás; s így a belőle képzett legkevesebb harmadfél százados *kopár* ellen sem. Hogy a *kopár* nem a törökből származik, kimutatta Budenz a Nyelvt. Közl. X. 120. lapján.

csalmár, Matkó Bányász Csákány, 157. l. Az *m* lehet deverbális igeképző. Matkó e szót *csaló* értelemben használja.

A következő két szóban az *ár* után más képzők is sorakoztak. *csúfondáros*. Kresznerics szótárában az van róla mondva, hogy előfordul egyebek közt Heltainál és Sámhárnál. Említi a Tájsz. is mint székely szót. Bár Kresznerics, úgy látszik Sándor István után, ezt is feljegyzí róla: „Terminatio turcica prodit vocem esse semi barbaram“, mindamellert figyelemre méltónak tartom, s jónak láttam ide sorolni. A NSz. *csúfold-ár-os*-sal magyarázza, de helyesebben a *csúfolód-ik* igét vehetnők alapúl.

küllározó = kullogó, kalandozó. Matkó B. Cs. 290. 322. A *kull* igetöt illetőleg l. Budenz Magyar-ugor sz. 80–81. l.

Az itt következőben meg az *ár* főnévhez, legyen az bár eredetileg szláv szó, járúl:

suhanczár, *suhancz*, fiatal legény. Matkó, B. Cs. 7.

A következő öt szóban a tö és képző a magyar nyelv körén belől szét nem választható ugyan, de mint régi használatú szavakat figyelemre méltóknak tartom s érdeemesnek találok ide följegyezni.

ledér, dissolutus, M. A.

ösztvér, macer, M. A.

peszér, calo, cacula, M. A. Calepinus szótárában *halpöszer* = halkereskedő; *méhpöszer* = méhtartó; *tálpöszer* = tányérnyaló.

tözsér, negotiator, M. A.

bellér, tájszó, Makón = disznóvágó; a székelyeknél s néhol a Királyhágón innen is (a NSzótár szerint) a. m. marha- vagy sertéskereskedő.

A fentebbi megjegyzésekből az is kiviláglik, hogy összesen mégis talán nem csak „nyolcz, magából a magyar nyelvből kimagyarázható ár képzős szavunk van,“ mint a cikkíró mondja. S e szerint, habár az *ár*, *ér*-t a jelenlegi népnyelv újabb képzésekre nem használja is, nem szabad e képzőt, mint a magyar nyelvben meglévőt, teljesen eltemetnünk, s a nyelvújításnak vele helyesen képzett, s az irodalmi nyelvben szükséges szavait elvetendőknek bélyegeznünk; úgy szintén az irodalmi nyelv számára vele való képzéseket teljesen letiltanunk. S idézem erre nézve Budenznek a Nyelvőr I. 12. lapján mondott szavait: „Az irodalmi nyelv mindenütt többé-kevésbé anachronisticus, a mennyiben a nyelv elmúlt korszakaiból is megtart szókat és nyelvvalakokat, s nagy oka is van nem követnie a népnyelvnek minden esetleges elszegényedését vagy megfogyatkozását“. De alább óhajtani látszik, hogy az irodalmi nyelv szókincsbeli szaporodása egy nyomon járjon a népnyelv fejlődésével, és csupán a szükségesnek mértékére szorítkozzék.

Ezeket tekintetbe véve a cikkírónak föladata lett volna összegyűjteni újabb keltű *ár*, *ér* képzős szavainkat; elválasztani köztük a helyes képzéseket a helytelen alkotásúaktól, a szükségeseket a szükségtelenektől; s ilyen módon lehetőleg tisztázni e kérdést, s nem csak azzal ütni el a dolgot, hogy „ki győzné őket mind elsorolni?“

A miket itt elmondtam, úgy mondtam el, mint a kérdéses cikk olvasása közben és folytán keletkezett megjegyzéseimet, némi figyelmeztetésül az írónak és olvasónak. A kérdés bebatóbb tisztázását ez által csak sürgetni akartam, legkevésbé sem pedig bevégezni.

KOMÁROMY LAJOS.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE. /

IV.

A helytelen alkotású magyar műszavak egy része ekként mint szükségtelen, más része pedig mint szükséges követeli az orvoslást.

Az orvoslás könnyebb, ha először a csoportok (család, rend, osztály, kör) jelölésére használt műszavakat taglaljuk. A csoportok nagy részt valamely föltünőbb képviselő után neveztetnek el, pl. czetek; azért nem tartjuk czélszerűnek róluk itt értekezni. Ezeken kívül vannak műszavak, a melyek valamely élettani vagy alaki bélyeget jelölnek; de nem a nyelvtani szabályok szerint vannak alkotva, pl. *bomlaszók*; vagy pedig erőszakosan vannak alkalmazva. A lefolyt félszázad legtöbb természetrajzi munkája t. i., a szemet kiforgató jámbor teleológiát (pl. „a végbél a használhatlan (!) részek kiválasztására van hivatva”) nem tekintve, a mi nézet, illetőleg hit dolga — azon úrhatnám-féle betegségben szenved, mely a nemzetünk szerte divó népies szavakat röstelli használni, pl. az emlősöket ismertetvén, élettani főbélyegüket mindenféleképen körülírja, fuldoklás közt csüri—csavarja, de nem meri kimondani, hogy fiaikat „szoptatják.” Már maga az „emlős”-féle kifejezés is nagyon keresett, és megelőző magyarázásra szorúl; azonban ezek még csak hagyján, mikor vannak *bábnemzők* és *merszziposak*.

A csoportok jelölésére használt műszavak közül nem eléggé bélyegzők, helytelenül magyarázók, vagy épen üresek ezek:

kétéltűek (Amphibia); talán a bogarak, melyek látszólag kétszer élnek? Dehogy! ἄμφιβιος: mindenüttelő, vagy régi magyaros szóval: úszómászók; *iloncák* (Tortricidae) helyett legyen levélsodrók; *tűzikék* (Pyralida, a népies vacsora-vesztők): összefűzők; *bábnemzők* (Pupipara): bábszülők.

A nyelvtanellenes alkotásúak a következők: *szenderek* (Sphingida) helyett legyen szürkületi lepkék; *hüllők* (Reptilia): csúszómászók vagy egyszerűen csúszók; *nyakoczák* (Trachelophora): szüktorjúak; *zomángyosak* (Chrysomelina): levélbogarak; *habarczók* (Polypi) régebben habarnitzák, mert tapogatóikkal a vizet habarják: habarók; *mohócók* (Bryozoa): mohállatok; *csalánczók* (Acalepha) lásd bomlaszók; *csillagonczók* (Asteroidea): tengeri csillagok; *héjanczók* (Crustacea) héjasok; *hólyagonczók* (Physalida): hólyagalakúak; *szövnönczók* (Bombycida) szövők; *tüskönczók* (Echinida): süllalakúak; *zsákonczók* (Tunicata) zsákosak; *bomlaszók* (Acalepha), minthogy testük víztartalma

miatt kocsonyanemű levén, a levegőn szétbomlik, helyesebben: kocsonya állatok; *mérészek* (Geometrida) araszolók; *bellények* (Entozoa): bélférgek; *bordányok* (Ctenophora): bordásak; *derények* (Turbellaria) örvényezők; *gyűrűnyöök* (Annelida) gyűrűsek; *pankány* (Arachnida *pank* szláv szóból) legyen pókok; *puhányok* (Mollusca) puha állatok; *ormányosak* (Proboscidea) nyultorrúak; *ormányos bogarak* (Rhynchophora) hosszúfejűek v. zsiszikek; *növényevő*; e szó első része helytelen alkotású; származik a *nőni* igének tövéből *növe*; hasonló a *jöve*, *szöve* származékai: *jövevény*, *szövevény*. A régiebb írók (pl. Fazekas, Diószeghy) nem ismerik a *növény* szót; még Vörösmarty sem ismeri (v. ö. Két szomszédvár. 398. l.); ezt csak akkor helyeselhetnők, ha az *-ny* képző itt helyén volna; azért maradjon *növevényevők*, vagy (mert *planta* = fű), rövidebben: *fűevők*; *egyen-, külön-, úszonylábúak*: egyenlő, különbözö, úszólábúak; *tapujjúak* (Ascalabotae): tapadó ujjúak; (ágas-, fűrészs-, czövek-, lemez-, rendes-csapúak: csapúak; (egyenes-, lapos-, szőrös-, redős-, kurta) *röppüek* v. *röppüsek*: egyenes v. bőrfedőjűek. lapos, redős, kurta fedőjűek; (ár-, fog-, hasadt-, kúp-, lemez-, vastag-, vékony-) *csőrüek*: ajúk, ajvúk; (pikkely-, kar-, lágy-) *úszonyosak*: szárnyúak; (egyen-, külön) *röppüek*: szárnyúak; *bökuszonyosak*: tüskeszárnyúak; *mersziposak*: fedőjűek; *bökusziposak*: szűrősziposak; *tömkelegések* (Labyrinthici): szivacsosak; *csőresek* (Rhynchota) szipókásak.

Ezeket előrebecsátván a helyreigazításokat s helyettesítéseket a magyar nyelv szellemében a népelet tekintetbe vételével fogjuk megállapítani.

Dolgozatunkban csak azon műszavakat méltatjuk figyelemre, a melyek a legújabb időig használatosak valának; ellenben azokat, a melyek a mint feltűntek, úgy feledésbe is mentek, nem tartjuk veszélyeseknek. Keresztapjuk (D. Schedel F.) is azt mondja az őket közlő műről, hogy „nem kezeskedik a benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akármí nemű nyelvet s írást illető elvekről“ (Pest, márczius 15. 1841.). Csak próbaképen közlünk néhányat a magyar nyelv „gazdagodásának“ ördög lakodalmából: *kukor* (Paradoxurus), *petyúr* (Proteles), *tomkúp* (Phoca monachus), *szítsú* (Atherurus), *fú csügeczin* s a többi 400 tesvér.

II. Kiigazítandók: *tolló* (Pennatula) álljon helyette tollkorál; *felleng* (Cypselus — a népnél köfali vagy lábatlan fecske): fellengő; *furda* (Pholas): köfurdaló;

kormár (Carbo — népnél károlkatona, helyesebben karkatna, török szó: fekete madár): kormorán; *merülő* (Dyticus — népnél buksi bogár, csíkbogár): merülő; *nyikor* (Saperda): nyikorgó; *falha* (Bulunius): falánk csiga; *hengye* (Myrmica): gyepi hangya; *kürcs* (Buccinum): hullámos küri; *makár* (Scomber külföldi hal, mely nálunk még a kereskedésben sem szerepel, maradjon): makréta; *neresz* (Nereis): Nereisz; *onka* (Felis onca — délamerikai macskafaj, melynek neve onca csak tudatlanságból olvastathatott így; azért maradjon): oncsa; *rány* (Maeandrina): ránczkorál; *sög* (Cassis): sisakcsiga; *tángyér* (Planorbis) tányércsiga; *törözs* (Sirex): fatörzsökdarázs; *agóczya* (Ennomus) — talán azért, mert hernyója ágcsomkulathoz hasonlít): ághernyó araszka; *ajkóczya* (Labrus): ajakhal; *ángolcsa* (Anguilla) — a népnél eczetféreg): angolnácscsa; *arany* (Chrysis) — a népnél aranybogár, aranydarázs; *ászka* (Oniscus) — a népnél penészbogár, penészbogár és): ászokbogár; *billegény* (Motacilla — a népnél barázdabillegő, — billegető, — billegtető): billegő; *csontany* (Ostracium): csontpaizsú hal; *csövely* (Fistularia — a régiebb írónál pipaszárhal): csöveshal; *csövöly* (Serpula): csőféreg; *férge* (Vermetus): féregcsiga; *fése* (Pecten): fésűkagyló; *féske* (Pectunculus): fésűcske; *fövényész* (Arenicola): fövényféreg; *furdancs* (Teredo): fafurdaló; *gombány* (Fungia): gombakorál; *gyökrény* (Rhizostoma) táplálkozását legjobban bélyegzi a gyökérszáj; *hajós* (Naucrates): hajókövető; *hágcsa* (Scalaria): hágcsócsiga; *holda* (Orthogoriscus): holdhal; *holyga* (szömörce, Physalia): hólyagcsa; *horgály* (Echinorhynchus — a népnél horgasféreg vagy) horgasgiliszta; *húrony* (Gordius — a népnél vízi giliszta): húrféreg; *igászka* (Zygaena, iganc): igazszarvú (lepke); *karcsa* (Leptura): karcsú (cinczogó); *kerekély* (Hydatina): sodró állatka; *kosány* (Lamia): kosszarvú (cincogó); *kürtöny* (Stentor): kürtállatka; *lejtike* (Salticus): lejtőpók; *makkály* (Balanus): tengeri makk; *makkony* (Balaninus) úgy, mint a népnél: makkzsizsik; *mereszke* (Ablepharus): (merev) gyík; *morga* (Marmota — a népnél murmutér, a régiebb írónál): mormogó; *morgony* (Trigla hirundo) a régiebb írónál egyes fordulatai miatt fecskehal; de sokkal inkább bélyegző a hangja, azért: korgó vagy morgó hal; *olla* (Forficula — a népnél fülbemászó, fülmászó): ollófark; *orsa* (Petromyzon): orsóhal; *örvöly* (Circus) — a népnél örvös kánya v. vércse; örvös ölyv nem hangzik

jól: (örvös) sólyom; *paizsány* (Tethyra — a népnél a többi poloskával együtt csak bűdös bogár, bűdös féreg, vagy pedig különösen bűdös bencze, bűdöspanna, bűdökata a *Pentatoma nigricornissal* együtt, míg a *Pentatoma viridis*: (bűdösmarczi): paizsos poloska; *paizsány* (Clypeaster): paizsos borzocska; *pattogány* (Brachinus): pattogó; *pénzige* (Nummulites) mint a népnél: sz. László pénze; *pirék* (Cochenille, Coccus cacti); helytelen képzés, az *ék* névképző pl. akadék, töredék, kellék csak igetökhöz járul; a régiebb művek szinbogár-nak nevezik; legyen egyszerűen: kosenily, vagy (pirósító) leveles tetű; *pompály* (fémész — Buprestis) a régiebbeknél: pompabogár; *pölyhér* (Lagria): pelyhesbogár; *szemőke* (Oculina): szemkorál; *szíveny* (Spatangus): szívalakú borzocska; *szömörce* lásd *holyga*; *szüveny* (Cardium): szívkaagyló; *toroncsa* (Turritella): tornyocska; *túrony* (Geotrupes): ganajtúró; *uszka* (Notonecta): hanyatt uszó; *vakony* (Spalax — a népnél vak v. földi kutya, vak murmutér, vak egér): vakond egér; *viharcz* (Procellaria): vihar madár; *zárász* (Clausilia): zárt szájú csiga; *babár* (Pupa): bábcsiga; *böggöncz* (Mycetes): böggő majom; *budkász* (Cybister): bukdosó; *cincér* (Cerambyx — a népnél hegedűs vagy hegedűbogár, cinczincbogár): cinczögő; *csörgönc* (Crotalus): csörgőkigyó; *csücsör* (Truxalis): csücsosfejű sáska; *festönc* (Sepia): festő állat; *fonalóc* (Filaria, Trichina): fonálféreg; *futonc* (Carabus): futó bogár; *füstönc* (Capnodes): füstbogár; *gályaga* (Argonauta): papirgály; *gályagáncs* (Echeneis): gályatartó; *ganajóc* (Aphodius): ganajbogár; *gubonc* (Cynips): gubacsózó; *gyantár* (Succinea): gyántacsiga; *gyaponc* (Liparis): begyapjázó; *gyöngyér* (Avicula) és *gyöngyiba* (Meleagrina): gyöngytermő kagyló; *hagymár* (Pelobates): hagymabéka; *husonc* (Sarcophaga): húslégy; *iganc* l. *igászka*; *iszapóc* (Eristalis): iszap légy; *jégér* (Alcedo): jégmadár; *kanály* (Platalea): kanalas gém; *keringőc* (Gyrinus — a népnél villámbogár): keringő; *kúponc* (Conus): kúpcsig; *labdár* (Ateuchus): labdacsozó; *lajhár* (Bradypus): lajha állat; *lapár* (Planaria): lapféreg; *makancs* (Anobium — a népnél ketyegő bogár): makacs bogár; *orsonc* (Fusus): orsó csiga; *övönc* (Dasypus): övöske; *paizsda* (Cassida): paizsbogár; *sajgóc* (Gymnotus — a régiebbeknél göröcsös, zibbasztó, vagy: sajgató angolna; *puhar* (Telephorus — a népnél suszterbogár): puhabogár; *selmőc* (Pinna): selymes kagyló; *selymér*

(Hipparchia): szemesszárnyú (lepke); *szöglenc* (Vanessa): szögleteszárnyú; *szörkély* (Trichodes — a népnél méhészbogár); *szőrös bogár*; *szökcsér* (Elater) a népnél: kovácsbogár; *tajkonc* (Chelonia): tengeri teknős béka; *tajtár* (Aphrophora) mint a népnél: tajtékbogár; *tegzér* (Phryganea — a régiebbeknél puzdorján): tegzes; *tekenc* (Testudo): (szárazföldi) teknős béka; *teknóc* (Emys): (mocsári) teknős béka; *uszár* (Naucoris) uszó poloska; *vilár* (Colophotia): világitó; *üstökönc* (Comatula): üstökállat; *zsugorc* (Armadillo): zsugorodó; *ázalag* (Infusorium): ázalék; *liszke* (Asopia): lisztmoly; *övény* (Vitrina): üvegcsiga; *ötöske* (Pentacrinus): ötkontyú; *pandalász* (Hyponomeuta): pandalmoly; *tollag* l. tolló; *tüsge, tüsgér* (Murex): tüskés csiga; *üvény* (Thyris fenestrina): üvegfoltú lepke; *csillér* (Argynnis): csillogó; *csánakorr* (Carinaria): csolnacsiga; *csőrszarv* (Buceros) mint a régiebbeknél: szarvasmadár; *kijafark* (Ophiura): kigyófark; *röpevet* (Pteromys): szárnyas evet; *fakúsz* (Dendrocolaptes) mint a népnél: famászó; *falkúsz* (Tichodroma) mint a népnél: falmászó; *farág* (Cossus): farágó; *farkagom* (Inuus): gombfark; *farkutáncs* (Cercopithecus): hosszúfarkú majom; *fülnyes* (Plecotus): nyesett fülű; *hajórág* (Lymecylon): hajórágó; *hangyales* (Myrmecoleon): hangyaleső; *hátúsz* (Notonecta): hanyattúszó; *kaskopolty* (Gasterobranchus): kaskopoltyús; *vizgáz* (Lemnabates): vizgázló; *homongya* (Ammophila): homokidarázs.

FIALOWSKY LAJOS.

BELÉNYESI GÁBOR NYELVÉRŐL.†

Belényesi Gábor nyelve, magyarosságát tekintve, majdnem mintaszerű. Elolvastunk majd mindent, a mit újabb időkben írt (névszerint Dickens Karácsonyi Énekének fordítását s a Budapesti Szemlében megjelent fordításait*), s arra a nézetre jutottunk, hogy szépirodalmunknak mai művelői közt talán egy sincs, a kinek stílusa magyarosság tekintetében Belényesivel vetekedhetnék. Igazi élvezet az élő beszéd üde zamatjától s a tösgyökeres népies kifejezések illatától átlengett írásait olvasnunk, ma, midőn nem csak politikai és tudományos prózánk, hanem szépprózánk is annyira ellapul és oly színtelen kozmopolitikussá válik, mintha csak szándékosan kerülnének mindent, a mi a magyar nyelv

*) Idézeteinkben *kar.* a Karácsonyi Éneket, a római és arab számok pedig B. Szemle új folyamának köteteit s lapjait jelölik. S. Zs.

*) = Nagy Tóth

kifejezése módjában egyedi, sajátos, egyéb nyelvekétől elütő. Mai íróink sokkal kevésbé tanulmányozzák, sem mint kellene, magyaros prózaíróink és költőink nyelvét: Mikest, Pázmánt, Faludit, Gyöngyösit, Csokonait, Aranyt, s a népmesék nyelvét. S nem gondolnak arra, hogy, ha egy nyelv lassanként elveszti sajátos, jellemző, árnyalatokat is megkülönböztető kifejezéseit: ez a nemzeti szellem eredetisége s önállósága hiányát nem csak hogy szemmel láthatóvá teszi, hanem folyvást növeli is. Még nagyobb baj talán, ha az irodalmi nyelv — mint nálunk történt — színtelenségben, idegenszerűségben s nyelvrontásban annyira eltávozik a nemzet élő beszédétől, hogy az irodalmi, termékeknek nem csekély része a nemzeti művelődésre nézve terméketlen, haszontalan, létlen marad. Annál nagyobb elismeréssel tartozunk az olyan ritka írónak, ki az általános elszíntelenedés közt meg tudta tartani a nyelvünk sajátosságai iránti érzéket, s helyet ad nekik ott, a hol mások bizonyosan megfeledekezének róluk. Hogy Belényesi mennyire enged az élő beszéd jótékony fölfriessítő hatásának, különösen bizonyítja az, hogy — félig talán tudta és szándéka nélkül — nem ritkán használ az ő saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést, de egészben véve a nélkül, hogy az irodalom engedte határt átlépné.

Mutatónak csak föltünőbb magyaros kifejezéseit állítjuk itt össze, azokat, melyekkel mai irodalmi nyelvünkben ritkán találkozunk: *engem gyermekszámba vesznek* (nem, mint más mondaná: *gyermeknek tekintenek*) X. 84; *míg én oda leszek* (nem: *távol leszek*) VI. 373.; *a mondó vagyok* I. 180.; *sokat is bánják* VI. 155.; *nagy maga-biztában* III. 161.; *mindig hiszi, hogy lesz még szőlő, látgy kenyér* V. 165.; *a mutatós kül-mez* III. 164.; *kiknek minden lében kanál biztosaik* V. 147.; *minden újabb munkába bele üti az orrát* V. 156.; *jobb lesz a fejük aljának, ha nem hozzák ide orrukat* XIII. 218.; *egy magadszerű gyermek* VI. 351.; *végedes végig* III. 176.; *teledes tele* VI. 130.; *soha míg a világ* VI. 128., 162.; *teljes világleletben* VI. 365.; *néha napján* VI. 176.; *magunk szabadjára hagyott* XIII. 211.; *bezzeg elkelt* VI. 130.; *el-eljövögetett* VI. 147.; *két keze munkája után kellett megélni* VI. 138.; *a rózsabimbót a festőnek nyújtotta békeség fejében* VI. 161.; *honnan kaphatta szegény feje* VI. 149.; *About derék regényíró, de hirlapírónak nyomorú* V. 157.; *igen szörzálhasogató vagy léleknek* kar. 23.; *megrettentett és siróba fakasztott* X. 90.; *hogyha a sz. Mária meg találná neki tiltani* VI. 348.; *minden keresménye kerteskéjéből telt ki* VI. 128.; *egyszer-mászor neki is cseppent egy-egy víg napja* VI. 144.; *még jele útját sem*

menték el III. 181.; — *te rossz szerzet* VI. 339.; *ludas* III. 170.; egy egész *összemarok* egres VI. 164.; tanyát *gabalyít* III. 182.; a *peckeskedő* magas mályvarózsák VI. 333.; *besorjázott, egyenként kisorjáztak* III. 171., VI. 403., V. 163.; *kecskebukáztak* VI. 140.; *pipákol* III. 176.; *állingál* XIII. 248.; *zöngicsél* III. 177.; *rövidke* VI. 384.; *szépecske* VI. 326.; *kényesecke* III. 173.; *terhesecske* VI. 138.; *esztelenecske* X. 95.; *kicsinykés* X. 90.; *gyermekebb* u. o.; *egyikötök, mindegyikötök* XIII. 227., 247.; — *szévedez* (III. 170., VI. 403.) nincs is a szótárakban.

Mindazonáltal csak annyit mondhattunk, hogy B. nyelve ma j d n e m mintaszerű. Ezen főntartásnak oka az, hogy egy tekintetben „nem-évados“ a magyarsága: abban t. i., hogy az újabb irodalomban lábra kapott hibás szóképzéseket nagyon is használja, olyanokat is, melyeknek kerülése semmi nehézséggel sem jár. Pedig bizony nagyon fönnakad rajta az olvasó, ha ezeket a szép, élénk, magyaros mondatokat olvassa, s egyszerre csak egy-egy olyan szóra bukkan, melyről azt sem tudja, hol vette magát ebben a nyelvben; teszem *mögület, küldöncz, játszma!* S megvalljuk, részben azért fogtunk tollat, hogy figyelmeztessük, illetőleg kérjük Belényesi Gábort, ne engedje, hogy ezentúl ilyen foltok elrútsák az ő irását. Kijegyezzük ide a kirívóbbakat s melléjük teszszük zárjelbe a helyes szavakat: a legtermészetesebb *modorban* (módon) XIII. 213.; *írmodor* (írás-mód) V. 162.; *gúnyor* (gúny) I. 176., 189., VI. 153., *két lapot töltesz be gúnyoraiddal* X. 101.; *beszély* (elbeszélés) I. 178., VI. 166., 331.; *tökély* (tökéletesség) X. 82.; *esély* (eset, véletlen eset, történet, véletlenség) VI. 150., 386., *ez részemre az esélyt* (chance) *nagyon fogja emelni* (ez nagyon elősegíti dolgomat, ügyemet, kedvez ügyemnek, kedvezőbbé teszi helyzetemet, víz a malmomra) XIII. 245.; *kétely* (kétség, kétlés, kétkedés, kételkedés) VI. 137.; *eszménykép* (ideál) V. 154.; *küldöncz* (küldött, követ, hírmondó) III. 173.; *elméncz* (elméskedő, viccelő) III. 160.; *piperöcz* (stucczer) V. 165.; *játszma* (játék, partí) III. 181.; *gyárnok* (gyáros, gyártó) X. 87.; *mögület* (háttér); *fölület, fölületes* fölszín, fölszínes; *önkivület* önkivüllét, magánkivüllét, öntudatlanság, eszméletlenség, ájultság, ájulás, I. Nyelvör IV. 337.) VI. 335.; *összettes* (összes) XIII. 229.; *gyermeteg* (naiv) VI. 149.; *avatlan* (avatatlan) V. 166.; *láthatlan* (láthatatlan) I. 184.; *rokonszenv* (rokonérzés) VI. 136.; *igetöt nem szabad összetenni névszóval* (I. Nyelvör IV. 2., 394., 490.), hibásak tehát ezek i *írmodor* (írás-mód); *jármű* (járómű, v. kocsi, hajó stb.) VI. 166.; *fekhely* (fekvőhely, fekvés) VI. 396.; *höghurut* (hurut, fojtó hurut) X. 100.; *boncztani készítmények* (anatomia v. bonczolás-

tan, anatómikus készítmények) V. 156. (a Flamen *lakvárosában*: e helyett is elég: a F. városában, vagy: a F. lakta városban VI. 399.). *Regényetlen rendőr* helyett jobb: prózai rendőr III. 165.; *szörny népgyűlés* helyett jobb: tüntető népgyűlés v. tömeges gyűlés, v. maga az idegen kifejezés: *monstre-meeting*, XIII. 236.

A rosz szavak használatánál inkább csudálkozunk azon, hogy néhány idegenszerűséghez is hozzá szokott. Különösen a mellékneveknek olyan németes összetételéhez, mely a magyarban nincs megengedve (l. Nyelvőr IV. 53.): *kecsteljes* (kecses, keccsel teljes) VI. 345.; *vágyteljes* (vágygyal teljes, sóvár, epedő) VI. 146., 151.; *tiszteletteljesen* XIII. 230.; *méltóságteljes* VI. 346.; *látomásteljes éj* VI. 333.; *kifejezésteljes ajkai* V. 156.; *faragásteli* VI. 144.; *kéjteli* VI. 348.; *boldogságtittas* VI. 358.; *lázbeteg* VI. 397. Ellenben nem használja a *szellemdússágot*, hanem helyesen *szellemességnek* mondja VI. 374. — Idegenszerűség továbbá, hogy ha valamiből csak egy-egy van minden birtokosnak, ő a többes számot használja, nem, mint nyelvünk szokta, az egyest; *a hintók ragyogó terheiket* rakták le (terhüket) VI. 336.; hogy levágják *a parasztok fejét* s elfoglalják *vagyonait* (hogy levágják a parasztok fejét s elfoglalják vagyonukat) XIII. 218.; *az emberek lelkei* VI. 148., 151.; *eljárásaik* nem olyanok V. 157.; nem magyaros ez sem: hálás *szemekkel* nézett e h. szemmel VI. 345. Ellenben helyesen írja: *szívöket s ajtajukat becsukták előtte* (nem pedig: *szíveiket s ajtaikat*) VI. 402. — Kellemetlenül érinti az olvasót néhol a *szenvedőige* (l. Nyelvőr IV. 97.): *elhagyatva* álltak (e h. elhagyva) III. 169.; *az elhagyatott öreg* (az elhagyott ő.) VI. 170.; midőn a dobozt *eldobatni* látá VI. 161.; különösen ilyen németes szerkezetben: *lön megkísérelve* (e h. megkísérlették) V. 161.; *lön szellőztetve* V. 166.; *lön hozzá intézve* VI. 156.; *kárhoztatva lön* X. 82. — Németes a főnévi igenévnek ilyen használata: abba nem hagyja *piszkolni* ellenfeleit (e h. ellenfelei piszkolását) V. 157. — Idegenszerű a *miután* kötőszó használata okhatározásra *minthogy* helyett I. 182. (l. Nyelvőr IV. 54.); továbbá ezek: *érti-e ezt ön?* (e h. érti-e ezt?) VI. 355.; a csudálkozás *kinyomata* (e h. kifejezése) VI. 364.; *körme hegyéig* francia hölgy volt (tetőtül talpig) X. 82.; *radikál* (e h. radikális) V. 164. stb.

Különben is vét néhol a magyaros nyelv szokás ellen. Különösen a birtokos összetételek birtokragozásában. Ha az olyan birtokos összetétel, minő *teszem 'élettörténet'* = *'élet története'*, birtokviszonyba lép egy másik névszóval, akkor nem az összetételt szoktuk használni, nem mondjuk például, hogy valaki *elbeszéli élettörténetét*, mint B. mondja I. 181., hanem mind a

két szón külön megjelöljük a hozzá illő birtokviszonyt: élete történetét (l. Nyelvőr IV. 246.). Helytelenek tehát ezek is: a Bébé *szívbánatja* (szíve bánatja) VI. 137.; *szívfájdalmára* (szíve fájdalomára) VI. 378.; *az ő gondolkodásmódja* (gondolkodása módja) XIII. 211.; *kunyhóajtaja* (kunyhója ajtaja) előtt VI. 379.; hallom *lábkopogásaikat* (lábuk kopogását) VI. 175. Ellenben helyesen írja: *a fejük alja* (nem: a fejaljuk) XIII. 218.; *születésed napja* (nem: születésnapod) VI. 149.; *magadviselete* (nem: magavisele-ted, mint némelyek írják) X. 101. — Szokatlanok (részben, igaz, csak a mai nyelvben) ezek is: *megveszti* fogadását e h. elveszti XIII. 226., 225.; *lelkitesti* e h. testilelki I. 175.; *elszörnyűlve* (elszörnyűködve) I. 189.; *részsedhetnek* (részsesül) VI. 134.; *külsője* (külseje) VI. 135.; *a már el volt hervadottat* VI. 367.; ha ránk *méltóztat* bízni magát (méltóztatik) X. 94.; *nézesz* (nézel) X. 90.; *törekvett* I. 183.; *szó mint száz* (e h. egy szó mint száz) V. 150.; *rövidbe foglalva* X. 99.; *hordozzák* a lehető lesek veszélyeit V. 150.; A. folyton remél egy diplomatiái állomásban V. 159.; a szín... nehézségeihez *megszokott* nyugodtsággal (e h. nehézségeihez szokott v. nehézségeit megszokott) VI. 158.; *szintoly kevésbé* félt, *szintoly kevésbé* vette számba (szintoly kevésbé) VI. 391., 398. — Vigyázatlanságok: *kevesebbé* nyaktörőbb I. 176.; a leány egész *nagyságában* rá mereszté kék *szemeit* (nagyságukban szemeit vagy nagyságában szemét) III. 184.; ily kitűnő helyzet egy valamennyire eszes embert nagyratörő eszmékkal töltötte volna be XIII. 228.; egyet lehelve, *a mely* csak-nem sóhaj vala VI. 366.

Következetlen vagy furcsa ortografia: *ajéle* X. 84., de helyesen *ajféle* 91.; isten *utse* (ugyse' v. uccse) I. 190.; *sulytó* (sujtó) III. 169.; *küzködve* (küszködve) VI. 393.; *menttek* V. 148.; *aráb* (arab) VI. 350.; *castanett* (ang. castanet, francz. castagnette) III. 185.

Kívánatos, hogy az itt elsorolt hibáktól ezentúl óvakodjék, akkor mindent, a mit ír, zavartalanul fog élvezhetni az épnyelv-érzékű olvasó.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Az alább következő nyelvtörténeti adatokat közölve a helyneveket úgy igyekeztem csoportosítani, hogy némi képét mutassák annak, mivel rendelkezett nyelvünk már a legrégibb korban, s mit mindent használt és használhatott föl a föld

fölszíne különböző alakulásainak, az egyes helyek változatos fekvésének, a hegyek, völgyek és vizek sokféleségének, különféle sajátságainak, sőt culturalis minőségének, egy szóval, hogy a geographia nyelvén szóljak, a föld domborzati viszonyainak megjelölésére. Azonban igen sok kell még ahhoz, hogy ez a kép teljes lehessen; tehát inkább csak mutatványúl álljanak itt e gyér adatok abból a nagy szókincsből, melyet középkori latin okleveleink rejtenek magukban nyelvészetünk számára.

A forrásra nézve megjegyzem, hogy legnagyobb részt a Wenzel-féle Árpádkori Új Okmánytárból, továbbá a Codex Patrius és Zichy Codex s a kamarai levéltár árpádkori okleveleiből szedegtettem ki itt-ott, a mint következnek.

Fölösnek tartottam minden egyes adatról a forrás idézését, s elégségesnek csupán az évszám megemlítését.

1. Helynevek.

Ág: (meta) venit ad quendam paludem ag vocatam...1268.— piscatura ach-aga (ács-ága) nuncupata...1261. — (meta) descendens ad caput ereus-ag nomine...1231. — (meta) venit ad fluuium Zwew, et ibi iuxta sebus-ag sunt due mete...1252.— Előfordúl mint jelző is, ebben: ag-beruk (l. alább).

Allya vminek: terram nogut-alia vocatam similiter divisissent...1300. — Ennek megfelelőleg van

Teteje valaminek: in campo cuius vocabulum erthethew...1229. — (meta) jungit quendam locum Myhalhazatetey vocatum...1296. — A felhozott példából világos, hogy valamint főntebb nem a szó szoros értelmében vett allyát a nagyútnak kell értenünk, úgy itt sem épen a Mihály háza tetejét, hanem valamely a ház táján feküdt emelkedettebb helyet.

Ár, árd: stagnum folo-ard...1194. — Csak emlékezetből tudom, hogy olvastam valahol alo-ard-ot is, s míg egyiket a másik nélkül talán nem értettem volna, e két példa együtt világossá teszi, hogy az ár szónak *d* képzős alakjára akadtunk a folyó és álló jelzők kíséretében. Megtaláljuk ebben is: ar-ustou (l. alább).

Árok: (meta) vadit ad locum qui aruk vocatur...1269.— quidam locus meyd-aruk (meggy-árok)...1297. — (meta) tendit ad aruk que vocatur wyzesfener...1239.

A szó: pervenit ad quendam viam anarozou dictam...1295. — iuxta aquam berek-zow...1231. — vallis que vulgariter hatarus-ozou nominatur...1265. — rivulus cadit in alium quem quidam ycur-ozov vocant...1236. — vallis medy-ozou...1295. — locus vyzes-oscou...1270. — Mint jelző előfordúl ebben: (meta) cadit ad fluvium azyu-zortus..

1300.; mivel azonban a *z y u n a k* az akkori írásmód szerint a kiejtésben a *sz ú* felel meg, nem tudom, szabad volt-e ezt a szót az *as z ó* mellé sorakoztatnom?

Bércz; egyike a leggyakrabban található közneveknek, mely mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent; a XV-ik századig majdnem kivétel nélkül *berch*-nek írták: (meta) *venit ad galambuk berchy*...1265.

Berek: a *quodam nemore quod agberuk vocatur*... 1275. — *quoddam nemus nomine gyrus-berek*...1291. — meta *protenditur versus monyorous-berek*...1300. — *deinde ad quoddam rubetum som-berek vocatum*...1293. Figyelemmel kísérve e szónak használatát, úgy vettem észre, hogy sík vidéki határjárásoknál nem fordul elő, s körülbelül arról győződtem meg, hogy a *berék* szón mindég fával, cserjével benőtt dombos helyet kell értenünk.

Dülő; mai nap széltiben ismeretes és használatos szó, s úgy látszik már régen kizárólag a szántóföldekre alkalmazták: *firmata terra que duleufeld appellatur*..1276., és igen találóan, mert épen a szántás teszi a földet egy bizonyos irányban dülővé.

Eleje vminek: *piscina turdus-zorom-eley*...1260.— *Satur-eleu*; így találjuk a mai Sátor-allya-Újhely nevét egy 1261. évi oklevélben, a mi arra vezethet bennünket, hogy földrajzilag valaminek az eleje vagy az allya ugyanazt jelenti; a *turdus-zorom-eley* mint halastó is csak úgy képzelhető, hogy a *turdus-zorom* alatt fekütt. Az elejének megfelel a

Möge vminek: (meta) *cadit in vallem wlgo egeurmeugh appellatam*...1263. — *vadit per vallem mege-megh vocatam*...1263. (Egynémely szavunknak az árpádkorbelitől elütő írásmódjára nézve meg kell jegyeznem, hogy számos azon korbeli oklevél csak későbbi átíratban maradt ránk, az átírók pedig többnyire saját koruk orthographiáját alkalmazták.)

Ér; a kisebb vizek leggyakoribb általános neve: (meta) *vadit ad rivulum qui ferges-her dicitur*...1228. — *piscina homus-er*...1067. — (meta) *descendit in sarospotok quem nominant heer*...1268. — Előfordúl a deminutív *d* képzővel is, pl. *piscatura kys-ered*...1297.

Erdő: *mons war-erdey*..1265. — *silua erdeud*..1231.

Eresztvény (l. M. Nyelvőr 1877. 123. l.): meta *venit ad unam parvam silvam quod vulgo vocabulo ereszteuen dicitur*.. 1244. — *sub quodam nog-ereszteuen*.. *abinde intrat in unum kus-ereszteuen*..1293. — *Benke erestewene*..1265.

Fark: *cacumen montis hegh-fark*...1265.

Fenek: (meta) *vadit ad locum qui fenek vocatur*..1269.

Fenyér: locus popu-fenerii vocatus... 1229. — meta tendit ad aruk que vocatur wyzes-fener... 1239. — Gondolom, mai nap valami vízi növényt neveznek fenyérnek; a Nyelvör gyűjtőitől meg lehetne tudni, használják-e helynév gyanánt is, és miféle helyekre alkalmazzák?

Fertő, fertes: (meta) pervenit ad vnam vallem que vocatur fertes... 1268. — transit ad locum qui gyznow-fyrtes dicitur... 1252.

Fok: (meta) transit Danubium subtus quoddam fuk... 1291. — in quodam loco per meatum aque, qui fok dicitur... 1300. — locus kuchurd-foka et nekech-foka... 1296.

Fő: ad caput voraginis quod dicitur churthu-feu... 1086. — locus horh-fw... 1268. — locus kenderhel-feu... 1257. — (meta) pervenit ad rivulum medwe-feu... 1303. — ad locum melpothok-feu vocatum... u. o. — descendit ad pratum seed-feu nuncupatum... 1292. — usque ad kut-feu... 1268. — ad quandam silvam teluk-feu vocatam... 1288. — locus teteu-feu... 1275. — vallis weresferte-ffeu... 1293. A főnek ellentéte a

Láb: teluk-lab-reth... 1295.

Fővény: locus fas-fuen, locus geres-fuen... 1291. — Megtaláljuk ebben is: ad quoddam uadum quod fuen-zoim(?) dicitur... 1256.

NAGY GYULA.

Miskolczi Gáspár. „Egy jeles Vadkert.“ (Lőcse, 1702.)

Természetrájszi szók.

Posár: Az Alosa tsak igen paraszt Hal, nem sokat külömböz a' mi Posárainktól. 546.

rekeg: vartzogó és rekegő Békák. 260.

remete-bagoly. 495.

rézorru rigó. 461.

repülő szarvas: Némelylyek (szarvas bogarak) nagy öreg szarvúak, kiket repülő Szarvasoknak-is neveznek. 662.

rók-lúd: Vagyon olyan nemű Lúd-is, mellyet a' Deákok Vulpansernek hívnak, Magyarúl Rók-lúdnak mondhatjuk. 352.

röhög: a' Disznók kezdetek röhögni. 34.

sármányka. 410.

százlábu (bogár). 629.

szárnyas hangya. 629.

szarvas-kigyó (cerastres). 606.

sarhudik: Az Elephantok Idegenekkel nem sarhudnak (közösülnek). 29.

selyem-eresztő bogár. 676.

sivo bagoly (striges). 496.

sőrég (hal). 555.

strutz-teve: avagy teve-madár. 295.

tenger tajtéka: A' Gődény nem tenger tajtékával szokott élni, hanem vízi állatokkal. 344.

- tengelicz. 466.
 tengeri hernyó. 636.
 tengeri-borjú vagy Foca. 542.
 tengeri-kakas avagy Koboz (hal). 544.
 ténta fosó Sépia nevű hal. 521.
 vad kender avagy béka len. 350.
 vemhe: mikor apró vemhéi vannak (az Elephantnak). 26.
 veres-begy. 461.
 veréb: a' veréb az ő nevezetűt vagy hogy a' verébtől vőtte, mivelhogy a' verebet a' kórság gyakorta veri: Avagy hogy vőtte a' Herétől, úgymint melly a' Herénél-is herébb (haszontalanabb). 975.
 vére hulló fű: cinadonna. 451.
 verdik (vedlik): a' Sas az ő tollaitól gyakorta meg-verdik. 283.
 vizi szunyog. 636.
 vizi pók. 636.
 ürge: A' Migale, félig Menyét, félig Egér, minémű az ürge. 239.
 záptojás. 292.
 zápu: A' Denevérek hatsak meg-illetetik-is a' golyák tojásit, mindjárt megzápúlnak. 335.
 zomborál: nagy dongó szavával zomborálva jár 's kél (bogár, dongó). 656.
 zúz: mint a' madaraknak az ő begyek és zuzzok.

KÖNYVE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvör gyűjtőihöz.

1. Mely vidékek azok, 1) a hol a *ból ből, tól től, ról ról* ragokat tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv kiejtése követeli; tehát *temetőből* és nem *temetőből* vagy *temetőből*, *asszonytól* és nem *asszonytól* v. *asszonytól*, *háztetőről* és nem *tetőről* v. *tetőről*? 2) Mely vidékek azok, a hol a több birtokos egy birtokbeli 3. személyragot csupán *ok ök*-nek ejtik; tehát *lábok* és nem *lábuk*, *szemök* és nem *szemük*; továbbá, a hol ez a kiejtés uralkodó, midőn épen a kiejtés következtében a most említett ragos alak a többesi alakkal egyenlővé lesz, vajjon az illető tájéjtés megteszi-e a kettő közt azt a külömböttestést, a melyet az eddigi irodalmi használat megkövetel; tehát *asztalok* (*tische*), de *asztaluk* (*ihr tisch*); *körmök* (*nägel*), de *körmük* (*ihre nägel*); *orrok*, de *orruk*; *bőrök*, de *bőrük*; *sat*?

2. Ha egy a birtok s több a birtokos, akkor kétféle eset állhat elő: a) az egy birtok külön-külön megvan mindegyik birtokosnak; b) az egy birtok közös, egyik birtokos sem mondhatja teljesen a magáénak. Ez utóbbi esetben a dolog természete

szerint a birtok minden nyelvben egyes számban áll; pl. patria nostra, unser vaterland, hazánk sat. Az első esetben az idegen nyelvek nagyobbára többes számba teszik a birtokot; pl. animi pugnantium, corpora mortuorum, equi militum, conjuges nostrae, sat. Igazolja-e a megbízható népnyelvi használat nyelvünkben is ez utóbbi szerkezetet; hallhatók-e például a nép ajkáról az ilyesek: Nem tudjuk *fejeinket* hova hajtani; fogjátok be *nyelveiteket*; lehúzták még a *bőreinket* is; mind megemelték *kalapjaikat*; kirántották *kardjaikat*; az egész helységben mind nádból vannak a házak *fődelei*; hogy vannak kendtek a *feleségeikkel*; a népek már mind visszatértek *falvaikba*; eskütt uramék erre egyszerre fölugrottak *székeikről*, sat. *fejűnket, nyelveiteket, kalapjukat* sat. helyett? Az oly példák, a melyekben a birtoktöbbség is lehetséges, mint: a házak kéményei, udvarai, kapui — a falusi házaknak rend szerint ugyan egy kéményük, udvaruk, kapujuk van, de lehet, sőt néha több is szokott lenni — mint határozatlanok nem fogadhatók el ez esetre nézve hiteles tanúknak.

3. Birtokviszonyban álló összetett főnevek (lábujj, hajszál, ostornyél, kocsirúd sat.) személyragozásánál használatos-e az efféle szerkesztés: *hajszálam, hajszálad, hajszála, hajszálunk, hajszálatok, hajszáluk*, s ha használatos, minő esetekben az? A kérdés tisztázására elkerülhetetlenül szükséges, hogy az ide vonatkozó példák ne kiszakasztva, hanem teljes összefüggésükben legyenek közölve.

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 85. lapján tett kérdésekre.

I.

5. A *milchgeschwister* fogalom eredeti magyar kifejezését Szegeden és az alföld nagy magyar vidékén soha se hallottam. Azt hiszem, erre eredeti magyar szót hiába is keresünk; mint-hogy a régi magyar erkölcsök szerint a családnya egyik legszebb joga és kötelessége volt a gyermekszoptatás.

Van népünknek egy régi jó, sajtáságos szokása, mely némileg ide vág. A távozó anya gyakran hetekre is kis gyermekét a szoptató szomszéd asszonyokra bízta, a kik azt az anya visszaérkeztéig szorgalmasan és sorra szoptatgatják. Az ilyen szivesség persze kölcsönbe megy, és nincs eset rá, hogy valaki megtagadjja.

A mi a *tejtéstvért* illeti, e szót Szegeden soha, s ha másutt

hallottam is, csak neveltebb egyéntől hallottam, a ki ismerhette a *milchgeschwistert* is. E szó tehát határozottan az újabb idők szükséglete folytán, s látszik, hogy csakis szükségből készült. S minthogy e fogalom kifejezésére régebben szükség nem volt, véleményem szerint régi magyar szónk nincs is rája.

VARGA JÁNOS.

II.

3. *Kuvarczon* vagy *kavarczon járn*i itt életben van e helyett: szégyent, gyalázatot, kisebbitést, vagy akármiben szerencsétlenséget, kárvallást szenvedni; s általában ha váratlanul és véletlenül történik, a mire épen nem számolt az ember, s mégis el kell tűrnie, az ilyen és hasonló esetekben mondják: *kavarczon jártam*.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

III.

4. Az udvarhelymegyebeli nép szájából hallott *fődrészeg*, *fődsüket* terpeszkedő hangoztatása a közlőt félrevezette; innen van, hogy a *fődnek* ejtett *föld* helyett *föttet* értett; holott ama vidék épen úgy, mint más tájak népnyelve a szóban levő kifejezésekben valóban *földet* ért. Ezt bizonyítják a válaszok és Kiss Ignác értelmezése különösen. *Fődrészeg* tehát annyit tesz (a mint hogy így mondják is) mint: ojan részég, mind a főd, azaz magamagával tehetetlen, mint a föld, vagy mint egy darab föld; *fődsüket* = süket, mind a *főd*, *fődnéma* = néma mind a *főd*. E két utóbbi variánsai: úgy nem hall, mind a főd; úgy nem szól, mind a főd (például a megátalkodott ember, az öntudatlanul fekvő beteg).

Végül meg kell jegyeznem, hogy a *fődbolond* (annál kevésbé a *fött bolond*) kifejezés épen nem, hanem csakis a *sült bolond* használatos Udvarhelymegyében, valamint a Székelységben mindenütt; én legalább a Székelyföld szélétében-hosszában csak ez utóbbit hallottam.

PAAL GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hajdú megyei ek.

Ki szereti a szípét, vagy töröld még az órod: figyelmeztetések a faggyú gyertya hamvának elköppantására.

Vállas, mint a lapát.

(Szíp felesége léssz : arra mondják, ki a macskát nagyon szereti.

Ha úgy tudna sétálni, mint a farát riszálni.

Csak úgy üzsd-össze-hadd-ott csinálja : rosszúl készíti.

Ném parancsolsz nekem abbúl : abban a dologban nem parancsolsz nekem.

Oda mént nagy fittyre : hiába.

Égyik fülemén bemégy, a másikon kijön : nem akarom meghallani.

Szájj lé szatyor a szekérrül.

Töpörtös a szája : ótváros.

(Olyan mint a cséppentétt víz : piros.

Sebés kutya futtába : gyorsan.

Bíkesség félfordulást kívánok : tréfás kívánság az utazók számára.

Prücski van : jó kedve van.

Né törjön ki a nyavaja : ne bolondozz !

Különös, mint a harapófogó.

Szíp két madár égy fészékbe.

Rájár a rúd : sok dolga van.

Méggyógyúl, mire firhé mígy.

(Sokat ivott a lova : így szólják meg a kocsist, ha nagyon űti lovát.

(Olyan sétít van, hogy mégállana benne a vasvilla.

Majd rád nízék !

Tuggya a dürgist : járatos valahol.

Úgy áll, mint a Sion hegye : erősen áll.

Kinyalta magát : kicsipte magát.

Léssz még czipó, lágy kényír : lessz még arra jó idő.

Olyan savanyú, hogy kinyílik a bicska tülle.

(Mongyuk jámbornak a gazdát : köszönjünk s induljunk.

A ki messzibb lakik, indulhat.

BAKOSS LAJOS.

S z ö g e d i e k.

Mögtörődött, min Szabó Tecz a bálba. (Nem tánczolt, mégis azzal dicsekedett, hogy a sok tánczba egész megtörődött.)

Nem tanájja hejjit, mint Csatakné a mönyinek. (Mindig bejebb üttette a lakodalomba, míg végre az asztal fordulatnál folyton lejebb jutott s utoljára a pad végére került.)

Űn-néz, mind a kinek kendör-föd nem jutott.

Úgy keserög, mint a fazékba a hurka.

Mindön embör égy idős a fejivel.

Rug-vág mint a dorozsmaji tehén.

(Az is olyan, mint az égyggy éjjeli fagyás: nem sok haszna van.
Váltóztattya, mint Csausz az ételt, hun írot, hun savót.

Ugy áll a nád, mint a féléggházi mécs.

(Nini, hogy mögnyött a bürök: hogy hetvenkedik.

Illik neki, min tehénnek a gatyá.

Nem éri fő ököllé: nem éri föl ésszel.

Szöre szálán eltűnt.

Ún-néz, mint a Pilátus macskája: kancsalít.

(Vagy ögyé, vagy égygyet tögyé: egyél, vagy hadd ott.

Té vagy anyádnak a legszöbbik fíja, a kivé a többit ijesz-
getik.

Karszügyön, karkézön vezetí: karöltve.

Nincs hé lelkinék hova lönni.

Szépen vagyunk a görbe fűsűvé.

Összetörjük a kalányost. (Mikor nagy vigasság esik, akkor
szokás mondani e helyett: kirugjuk a ház oldalát.)

Tojik Bihari, még mög is vajazi.

Árjányos hitü: hitetlen = arianus hitü.

Mögverte a ráczboldogság.

(De mögvert a गया: de odáig vagy.

VARGA JÁNOS.

Nagykúnságiak.

Derzsen csinállyák a tarka bornyút. (Ezzel gúnyolják a
derzsi embereket.)

(Neki megy, mint tót ökör a ködnek.

At tenne be, nem a bocsi bucsu.

(Segre esett benne a szent lélek: megijedt.

(Rugd ki magad Oláh Geczí: ne félj.

(Hálá legyen a papnak, megellett a kántor.

(Minden ember hunczut, csak a pap nem igaz.

Hogy birogatod magad?

Köpd ki a béled!

(Szt.-Imre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Babonák.

1. Lucza napyán ném jó eménnyí sénki házáho, mét evüszi
mindén álotnak a szeréncsijit; ha mégis oda megy, a nagy fejszit
lépisátottyák vele, ugy eresztik é.

2. Karácson böjtin égy kaszakövet tésznek a zasztafiábo, uj esztendükör mék küvészik; ha a tehen tőgyö ellískor még-dagad, avve ké mékkennyi, akkor elapad.

3. Ha valakinek a kezín vaj lábán szákásköszfin (fekély) van, aszt valami piéndzarabbe mék ké kennyi három uj piéntéken égymás után, osztán aszt a piénzt ék kis ruhábo belekötnyi s edobnyi; a ki asztat fívészí, arra ragad a köszfin.

4. Ha valami ronda seb ném akar bégyógyunyi, aszt mék ké kennyi valamifélé zsirre, eszt a zsirt asztán valami háskura (hágcsó = kerteléseknél átjáró, átlépő hely gyalogosok számára) rá ké kennyi; a kinek a testiho hozzá iér, arra ragad a seb.

5. A ki má kéczczér vaj háromszér mégözvegyüt, mikor eskünnyi mènnek a templomba, ném szabad a köpesz járt uton mènnyi, haném a fűjesén, mét hátha a járt uton valami báuság van edobva, osztán mégin hama mégözvegyü. („B á u s á g“ = b ü b á j o s s á g o n azt értik, ha valaki az uton valami bekötözött rongy- vagy papirosdarabot talál. Ezen szándékosan elvetett rongydarabokba lisztet, korpát, krajczárt, sárgarépát, kenyér-élesztőt, s több efféle portékákat belekötnek babonaság végett. A ki ilyesmit talál, az azt föl nem veszi, hozzá nem nyul, hanem odább rúgja vagy botjával félre piszkálja. A ki azonban kíváncsi rá, hogy mi van benne, az késsel vagy fejszével szétvágja, csizmasarokkal vagy bottal szétzúzza, szétmorzsolja. Ilyesmire általában azt mondják: „Fé né védd, mét b á u s á g van benne!“)

6. A kinek valami szárosz fájásó van (tagmerevség, izombajok, köszvény, görvély, s általában külsőleg nem látható bajok a testen), azon a doktor ném segitt, haném a tudusho (kuruzsló) ké vinnyi, mét azon t é t e m i n (meg tették neki) van.

7. Aszt a ruhát, a mibe a nehessig (nehézkor) a gyerekét étaláto, hét mögyén (mesgye) áti ké vinnyi, osztán ott elásnyi, akkor a nehessig többet ném bántyo.

8. Mikor a ményasszon farsangon haza gyün a zesküvörü, ha aszt akarja, hocs csak égy gyéréke légyén, akkor csak ék kálhoszémre tégye a kezit, mét a hány kálhoszémét mékfog, annyi gyéréke lesz neki. (K á l y h a s z e m = egy darab koczka a tálás kályhában.)

9. A hizuk ólába ét tarisznyát ké féakasztanyi (hogy micsoda babonaság van a tarisznyába kötve, azt nem mondják meg), hogy jó iétkés légyén, hogy még né dögöllön, még a szém né árcson neki.

(Örség. Szalafő.)

SÍPOS ESZTI.

Párbeszédek.

Rimaszombatiak.

Hovoâ méty kigyelmed? — Elmégyék á*) bótba eczetér. — Minek léssz á? — Bábót főzők, mék krumpli koásoát. — Othon ván-é moâ János? — Othon. Réggel gyött haza. — Énye de soáros a csizmoája! Be né ményyén oâm igy á fejr hoâzba! (t. i. a parádés szobába. A paraszt szobát moâs hoâznak is hívják).

Énye, de roâtett az idö, kemény hideg van, ugyancsák csikorog. Félillik a meleg hoâz (jó a meleg szoba), de még a bunda is, ha kiménék. Moâ pedig muszoáj kimenném, mer el kell adni aszt a két südöt heti voâsoârba.

BODON JÓZSEF.

Zeherjeiek.

Tesseék adnyi éf feé reöf seöröü (sürü) rétkoât (ritkoât, t. i. szövetet), még ér reöf géngéét (gyöngét).

A patikába igy köszönt be a zeherjei léány vagy asszon: Aggyeékszi kigyelmed ég garaseé valamit, keét garaseé tuggya mit (t. i. fehérítöt meg pirositöt, mert Zeherjén az egész falu asszonya, léánya festi magát).

Mingyoâ pégyésztem roâ (gyaníttam).

BODON JÓZSEFNÉ.

Népmesék.

Hun vôt, hun ném vôt, vôt a világon écczér éggy öreg kirájasszony. Vôt ennek az öreg kirájasszonnak éggy unokája, de ez ojan csintalan vôt ám, hogy az öreg anynyát mindig még-hajgáto, mikor az vizér mént a kutra. Écczér osztán, mikor má több vôt az elégné, aszt monta az unokájának: Né hajgájj té, mer méglásd, erdöbül léssz a felesigéd!

Nagyot nevetett ezen a királyfi; osztán még jobban még-hajgáto, mint azelőtt.

Mikor má egísszen nagy legíny vôt, a többek köszt écczér kimént az erdöbe sétáni. Ott vôt mingyá a város alatt. A hogy ott járkál föl s alá, méglát ám éggy nagyon szíp gyüvíst: mingyá elövészí a bicskáját a zsebübü, levággyo; hát éggy gyönyörüsígés szíp aranyhaju tündér kisasszony ugrik ám elő, osztán aszt mongya: Kírlek szípen szíp királyfi, aggy éggy ital vizet.

Akárhogy akarta vóna, ném tudott éggy csöppet sé anni, mer ü bizon ném vitt magávö, osztán ott közelibé sé vôt sémmi.

*) Az á ném olyan éles mint a palóczoknál, majdnem úgy hangzik mint a.

— Kírlek szípen szíp kirájfí, agygyá gyorsan, mer különben mingyá méghalok!

De mikor ném lehetett! A gyönyörűsige szíp tündérlány écczér csak úgy étünik ám, mintha ott sé létt vóna. Sajnáto nagyon a kirájfí, mer mi türís-tagadás, bizon mégakatt má az ü széme is a szíp fehércselédén, no még osztán ném is vôt ám ü ojjan nagyon rossz, mint a mijennek monták.

Máskor, mikor mégin ki akart mēnni az erdőbe, addig égy lípist sé tett, míg égy mihókot tele nem tötött jó kútvízzē. De bézzég ném soká kereste most a vesszőket; a mint égyet valami csodást méglátott, biz ü aszt mingyá lévőktó. Hát mégin kiugrik ám égy szíp aranyhaju tündér kisasszony; ez még hécczérte szébb vôt anná a másikná. A kirájfínek is csak ek köllött.

Aszt mongya osztán az az aranyhaju tündérkisasszony: Kírlek szípen szíp kirájfí, agygy égy ital vizet!

Ère osztán aszt mongya a kirájfí: Hogyné annik kedves galambom; adok én ojan jót, hogy íletédbe sé ittá jobbat.

A mint a mihók után akarna nyúni, ném oda nízett, haném a szíp tündérkisasszonyra, osztán földütötte a mihókot; ném maratt abba égy csöpp viz sé. De ném akarta ám; a világér sé tette vóna. Hiábo könyörgött osztán a szíp tündérkisasszony, bizon ennek sé tudott ü anni. Az is csak úgy étünt, mint a másik. Haragudott magáro a kirájfí véghetetlen nagyon, émonta magát mindénnek, de csak ném segíthettt má a dõgon. Ojan rossz kedve vôt, mint a kinek kendérföd ném gyutott. Kérdész-hettik osztán otthon, csak úgy ném szót ü, mint a hogy most té ném szósz ídés szógám. Magába mírgelödött, bumfurdált.

A követkéző nap mégin kimént az erdőbe; próba szerencse! Haném most má csobojóba vitte a vizet; áru biztos vôt, hogy abbú ném dül ki a viz. Haném annak a tündérkisasszonynak, a méllik most kiugrott a vesszőbü, a mélliket lévőgott, tudott is ám anni vizet. No öcsém, ez még hécczérte szébb vôt a másik kettőné. Hogy osztán égy jót ívott a csobojóból, még szébb létt; ojan szíp létt, hogy alig lehetett rá nízni. Osztán mer a kirájfí is nagyon szemre való égy gyerék vôt, mégtecczettek egymásnok. Ném köllött őket soká biszatni. Csak nízik, csak nízik egymást jó darab ideig, écczér csak egymásra borúnak, mégölelik, mégcsókujják egymást, osztán aszt mongyák, hogy: Té az ényim, én a tied; ásó-kapa válasszon ê!

Úgy a! Mingyá a hintóba ütek. Az a gyönyörű hat pej csikó mintha röpüt vóna velük. Hazaméntek, nagy lakodalmat csaptak, osztán égy álló esztendeig boldogul is íltek ük.

Haném akkor háboruba köllött menni a kirájnak; akkor má a felesége várandós vôt. Ném sokára lé is betegédett a kirájné. De igaz, aszt éfelejtettem mégmondani, hogy az öreg kirájasszony mégparancsúta, hogy a fiatal kirájné szobájábo ném szabad favágókat eresztteni. Hát a kirájnénak ojan gyönyörűségés szép két fia létt, hogy csupa gyönyörűség vôt rájuk nízni. Haném az az istentelen öreg kirájasszony ném kicseréte a két kis gyereket? Ki a! két kopó kölök kutyát tett oda heléttük, a két kis gyereket még el akarta veszteni. De ott vôt ám két favágó; ezek osztán főkapták a két kis ártatlan kicsikét, osztán köd elöttem, köd utánnom, mintha csak ott sè léttek vóna. Ezek hogyan gyutottak be a szobábo, én aszt ném tudom; de hogy oda benn vôtak, amhá bizonyos.

Nagy baj létt osztán ebbü. A fiatal kirájné annyit rítt, hogy majd fővette a házot. Tutta ü aszt nagyon jól, hogy mégcsáták, de ném téhetétt rúla séhogy sè. Osztán még az öreg kirájné aszt is monta neki, hogy ijen rossz, ojan rossz, mer ha jó lenne, akkor ném léttek vóna kopó gyerekei: Uram bocsá, iszén ijet még én ném is hallottam. Node ijen ez a mai fiatalság. Hej de máskíppen is vôt mindén az én lánkoromba! Iszén ha ijemi törtínt vóna akkor valakivé, az a föld alá bújt vóna szigyéltibe. Osztán ez még, no lám, még neki áll főjebb!

Igy beszít az öreg kirájasszony, pedig rossz vôt annak mindén porczikájo. Haném écczér haza gyün ám a kiráj; hijábo beszít ott a szégény fiatal kirájné, csak ném írt a sémmit. Biz ütet szégínt ékergette a kiráj. Égyenészen az erdőbe mént. Ott a favágók mégmonták neki, hun van a két kis gyereke. Oda mént, osztán égyütt ítek jó darab ideig.

Úgy négy-öt esztendő múlva écczér csak hajja ám, hogy az ura mégházasodott. Annak a kirájnok a lányát vette é, a kivé azelőtt csatázott. Aszt is mégtutta, hogy mikor léssz a lakodalom. Ékütte a két kis fiát, a kik ojan szíp kis gyerekek léttek, hogy hetedhét országon ném léhetétt párgyukat taláni. A mint beméntek a szobábo, az öreg kirájasszony mingvá mégismerte őket, osztán aszt monta: Kitakarottok innen? Nincsen itt sémmit szükség ijen porontyokra.

— Má mér kergetné ki szégínkéket idés szülém, mongya a kiráj; iszén ezek még a légynek sè víttenek. Soha sè mennyeték; gyerték ide én mellém kis faim, égyeték, igyatok, a mit csak a széméték, szátok mégkiván. Tudom úgy is, otthon ném nagyon válogathattok a harapni valóba. Égyeték kis faim!

Hát bizon ezéknek sè köllött sok kinágotás, bizük hozzáláttok. A kiráj még, a ki séhogy sè tutta éfelejtteni első feleségít, hun az égyik, hun a másik kis gyereket vette az ölibe. A

ményasszony még ott szomorkodott mellette. Biz ára ném nagyon nízétt. Osztán még még is csókúgatta őket. Kérdézte tőlük, hun lakik az idés aptyuk, idés annyuk. Azok osztán émontak mindént, a mit csak turtak, hogy űk az aptyukat ném ismerik; de a mégvan; rímisztő hatalmas kiráj, de rossz ember lehet, mer az annyukat ékergette magátú; ap pedig ojan jó égy asszony, hogy annak párgyát ném lehet taláni.

— Má hunnan tuggyátok tik aszt, iszén kicsik vattok ti még, monta nekik a kiráj.

— De azér tuggyuk mi aszt, monták neki vissza.

— Hát osztán hun lakik az idés anyátok?

— Ebbe még ebbe az erdőbe; mégmonták a nevirül.

Nagyon kíváncsi lét a kiráj; ott hatta a lakodalmat mény-asszonyostul, vendégéstül, mindénéstül égyütt. Mingyá kimént az erdőbe, magávö vitte a két kis gyereket is. Azok osztán égyenészen az idés annyukhó vezettik. Hát csak eláll ám a számük, szájuk, mikor mégismerik égy mást.

— Mégbocsáccz-é kedves felesigém?

— Má hogy né bocsátanik még, iszén nagyon jól tudom én, hogy ném té vótá a hibás.

Mégöletik, mégcsókúták égy mást. De má ére a két kis gyerek is mégszólát: Ugy é hogy igazat montunk, ugy é hogy jó anyánk van nekünk?

— Úgy összecókúták mind a kettőjüket, hogy még ojant ném kaptak. Minek csürním-csavnám a dögöt, csak a lét annak a víge, hogy égyütt méntek haza, osztán hogy a lakodalmat fucscsba né ményén, hát mingyá még is ütík a lakodalmat. Azér jól mulattak ám nagyon. Aszt az új ményasszonyt még hazakütte a kiráj, öreg annyát még épusztította a világrú, osztán ojan boldogul íltek, vagy még talán most is ínek, ha még ném hátak, hogy ojant ki látott, ki sé. Úgy bizon.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Találos mesék.

1. Két láb ül három lábön, csinál egy lábot, bejön négy láb, elkapja egy lábot, mekharakszik két láb, felkapja három lábot, úgy oda üti négy lábhoz, hogy az mingyár elejti egy lábot. — Megfejtése. A két láb a csizmadia, ül a háromlábú széken, bejön a négylábú kutya, elkapja a készülöben levö egy lábot, a csizmát. Ekkor megharagszik a csizmadia, felkapja a három lábú széket, oda üti a kutyához úgy, hogy az rögtön elejti a csizmát.

(Csomaköz. Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Lakodalmi meghívó.

Szerencsés jó napot aggyon az Isten kigyelme-
 teknek, asszonyom! Mekkövettyük is múltó becsülettel kigyelme-
 tek, hogy hát ijen bátorságga belíptünk a kigyelme-
 tek házába, nem egyéb vígre kívántuk becsülletes érdemes szemíj-
 jöket mektisztelni, hanem hát mi küdött követek vagyunk
 ammi nagy jó urunktúl, úgymint Göndör Gábortúl
 valamint szeretett hitvestársa Sima Juliánátúl és az új pártúl névszerint Göndör Eszter és Hajas József ü kigyelmüktül, hogy átalunk szeretettel és tejjes biza-
 lommal mekkerestetvén Balázs György jó urajim kigyelme-
 ket, szívesenn kiretik, hogy hát elsőbe is a hitnek felvítele látására
 hatodikán reggel tíz órakor a katolikus templomban, annak utánna
 egy vagy két tál itelek és ammellé rendeltetett tisztessíges
 pohárboroknak elkötísíre, és egy kevés mulaccságra szerény
 házuknál megjeleni ne terheltessenek, reméjjük is, hogy szíves
 kirisünket nem vetik meg jó urajim kigyelme-
 tek, mejj szerint hát elvárván minnyájan szívesen láttyuk kigyelme-
 teknek, (Távózáskor.) Addig is, míg szíves szógállatunkat újra megmutatnánk kigyel-
 me-
 teknek, Istennek kegyes ótalmába ajánjuk mindazokat, valakik
 ezen tisztelt családhoz tartoznának és szerencsés minden jókat
 kívánunk kigyelme-
 teknek, Istennek kegyes ótalmába ajájjuk mindazokat, valakik et tisztelt családhoz tartoznának, és szeren-
 csés minden jókat kívánunk kigyelme-
 teknek.

(Csomaköz. Szatm. m.)

GABÁNYI MARISKA.

Karácsonyi beköszöntő.

Óminimusz szervusz,
 Már én és itt vagyok;
 Ugy fázik a lábam,
 Hogy szinte megfagyok.
 Jaj de az innepöt
 Talán föl sem áldám,
 De a mint mongyátok,
 Ésőbb embör Ádám.
 Puffal, kardal addig
 Ingöm ki nem üsztök,
 Míg három kalácsot
 Karomba nem füsttök.
 Ingömöt ismernek
 Egy dérék vitéznek,
 Bezzég megmondanak
 A tavaszi legyek;

Kinek megfelelnék
 Kilencz hija tiznek.
 A ténnap és égygyet
 A sárba kevertem,
 De ugyan magamot
 Gyakran pofon vertem;
 De ő és ingömöt
 Hússzor a földre hányt,
 Úgyé, hogy mégérnék
 Egy jó pipa dohányt.
 Az éjjel álmomba
 Nagyon boldog vótam,
 Tizénhét aranyos
 Kacalán nyargátam.
 Aszt és fontorgatám,
 Hogy mégházasoggyam;

Mégbotlék a szánom,
 Oda lön az álom.
 Én kicsike vagyok
 Többet nem mondhatok,
 Haném Jézusomnak
 Dicséretöt mondok.
 Látom asszonyomnak
 Szörnyű jó szándékát,
 Mutassa a zsebit,

(Udvarhely megye. Oroszhegy.)

Zérgeti a kócscsát,
 Hogy nekünk átagygya
 Égy vaj két garassát.
 Öngegygye az isten,
 Számos esztendőkbe
 Vig karácsony napját
 Érhessek békévé;
 Aszt és tőthessék el
 Vigon s nagy örömmel. Ámen.

FELMÉRI LAJOS.

Tájszók.

Székesfejérváriak.

Lajt: vizes hordó.
 langaló (Dugonicsnál II. 241. lán gas): kenyértésztából készült kerek lepény, melyre, ha megsült, zsírt s foghagymát vagy tejfelt kennek.

lapitt: 1) laposra ver; 2) lappang, titokban rejtezik valahol.

lebzsü (pl. egész délután a nyakamon lebzsüt): valakinél alkalmatlankodva, tétlenül tölti az időt.

lékupércáll, v. lékuper-cüll: lekuporodik, leül.

létykó: híg lé, melybe valami aprítva is van.

lófrál: dologtalanul bolyong.

lutyak (pl. csupa lutyak): csupa víz, v. csuron víz.

lüttyög: vontató, lassan, mintegy ütenyre jár.

mafla: együgyű, tehetetlen.

marcingú: jobbra-balra huzkodik, tép.

még buboz: megver.

mégsélli: megsínli.

mitugrász: csúfnév kis emberre.

muttyog: tesz-vesz, foglalkozik vlmivel, minek nem sok látszata van.

nagymihaszna: dologtalan kamasz.

nyérvog a macska.

nyiszáll: életlen késsel nehezen, ügygyel-bajjal vág.

nyiszlétt: silány, vékony alkatu.

nyuszli: kicsiny, alig észrevehető, értéktelen.

összekuporgat: fáradsággal szerez.

pacs mag: rosz lábra való, papucs, czipő.

passog: álmosan bólingat szempilláival.

pemet: rendezetlen csomó, főleg haj.

pesz meg: minden roszul sikerült sütemény.

pisli (pl. egy pisli fa): egy kötet.

piszmog: lassan dolgozik, alig lehet a kezéből kivárni.

pilinga: a késnek pengéje.

poszka: poszáta, gyenge testalkatu.

pöckül: a kezujjak egyikével tovább lök.

pöcök: nagyon kicsiny; a játszó gyerekek nevezik így egymást gúnyból.

pöre: (pl. pöre gatyá, Dugonicsnál, u. o. II. 258. hiba gatyá), a kín nincs más lábra való; pörén jár, gyenge, hiányos ruházattal, mely alig fedezi.

pösze a kis gyerek, ki hibásan sok lány hanggal beszél.

prézsmítál: 1) nagy garal, bizonyítólág beszél; 2) sok haszontalanságot összebeszél.

rátéhénkédik: rátámaszkodik valamire.

rénfa: fogas, melyre a leölt sertést felhuzzák.

rémonda: undok, csúf.

sámédli: zsámoly.

sikáll: surol.

sikér: kis fenekü, lapos.

silapsi: ügyetlen, jótehetlen.

siska: konyult fülü, zsíros száju.

slucka: rosz személy.

szutyakúll: dohányzik.

szütyő: kis, szük torkú zsák.

tahó: ostoba, nevetlen, gúnyszó.

tángál: tenget; összetangál a. m. összetákol, -foldoz.

tettyég: lassan, andalogva jár.

tohonya: rest, dologkerülő.

tonka: tompa, életlen, köszörületlen kés.

totola ember, totoláz: tesz-vesz szüntelen, még sem tudja elvégezni.

vatat: katat, kutat, keresve turkál, fürkészk.

vackúll: mindent lim-lommá hány.

varcog az embernek vagy állatnak foga alá került, meg nem rágható anyag, főleg kövecske.

zöcskű, megzöcskű: megráz, főleg szarvasmarháról, ha szarvaival valakit v. valamit falnak vagy másnak vet, s ott meggyomrozza.

BÁNKAI FERENCZ.

Debreczeniek.

Deják: dijak, diák.

derce: asűrűszitával csakegyszer szitált liszt; derczés kenyér.

díbol: ne díbold össze az ágyat; összedíbolta a jég az árpát: összehányta-vetette az árpavetést.

didereg: fázik és reszket.

díj: a tavaji díjára jutott. (Egy emberről hallottam mondani, kinek a mult évben fáj a lába, s most is kezd fájni.)

disztó: disznó.

dosztig: teljesen, dúsásan; pl. jól lakott, ette magát.

dunya: tollal megtöltött takaró.

durcás: enyhébb jelentésű, mint: makacs.

düdüllő: kövér, lomha, föld terhe.

dürücköl, megdürücköl: öklével megnyomogat valakit.

elcsente: ellopta.

eledó: eladó: az én jányom nem eledó.

élesmosó (v. ö. Nyr. V. 227. v. ö. lágymosó).

ellófolt: elfutott.

émetten, imetten: ébren, félálmoson.

elpotyászta az időt: haszontalanul elvesztegette.

elpüfölte: elpáholta, jól elverte.

elsinkópálta, elsinkófálta: elvesztegette a (vagyont).

elsomfordált: elkotródott.

esőlík: ojan lenyúzott bűr, a mékből enyvet csinálnak.

eszelőkös: nem éppen bolond, de elég esze sincs.

fálámol: mohón eszik.

fazík: fazék, fazok; tárgyessettel: fazikat.

favágító: favágó (hely).

fecsegi: fecsegő.

fejős tehén.

feki: fene; a feki egye meg. (káromkodás.)

fellázní: vándortarisznya. (felleisen.)

fiók: asztal fiókja; de így is: asztal fíja.

fíkető: fejkötő.

findri: eleven pl. leány.

fitícsd: mutazsd, muti!

fittyet hány a jány a legínnek: nem ad rá semmit, nem törődik vele.

fokad: fakad a fa tavasszal.

foktom: legínkedik ű csak, pedig ha foktomra kerül a dolog, semmit se tesz.

fona: fonák; a bűr fonája.

fözgöl: főzöget.

frász: nehéz nyavaja; töri a frász, de így is: töri a nyavalya; nyavalyatörősről mondják.

fruska, leányra mondják; be kis fruska: haszontalan, semmire kellő!

fucsol: elfucsolta a dógot, elrontotta.

fuka: eggy iccze meg eggy meszej, régi mértik a malomban.

furkó: el nem hasgatott fatönk, vele törik a csert.

futkároz és futkorász: ide s tova szaladgál.

fürdik, fürödik: fürdik.

gagyog a gyerek, mikor beszélni kezd.

garajcár: krajczár.

gémberedik: meggémberedik a kezed a fagytól.

gezemice: apró venyige, törekvenyige, apró galy, töremora.

gidi: kis kecske.

gomoja: összegyűrt s megszáritott jutúró, a mékbe nincs savó.

górál: hajigál.

görhe málé: tengeri lisztből készült kerek pogácsa.

göringy: göröngy.

gudrickörtí: muskotály körte.

gulászta: a tehén megellése után az első fejéből készült zsendicze.

gurít: gördít.

gurúl: gördül.

gyepű: árok mellett lefektetett venyigecsomókból csinált kerítés.

Szatmáriak.

A c s k ó: zacskó.
 alpári: alsóbb rendű, alárendelt, haszontalan, pl. hivatal, bútor.

áporodik; el vagyok áporodva: el vagyok állva, el vagyok törődve.

á sz l ó: zászló.

czé cz ó: házi mulatság.

cz i n t e r e m: a templomkerítésén belől eső térség.

cz i r u s e p r ű: czirok seprű.

cseprente: apró fajövés (a csemete már kisebb fa).

cseprentés hely: apró fajövésekkel benőtt hely.

beduhad: bedugúl.

fémlik: fénylik.

fődsüket: olyan süket mint a föld, nagyon süket.

gídelget: ápolgat, pl. gyermeket, virágot.

gör: rög, göröngy.

göte; iszik mint a göte.

nagy homáj fiú: halvány, erős szöke fiú.

kócs: kúlcs.

kosztani: nyírni, vagdalni; pl. lekosztottuk az almafát a száraz gajjaktúl; tallut kosztani: tollat fosztani.

kosztogat: nyirogat, fosztogat.

félköttyő: bolondos.

kőcze: közvetlen a mellény (lajbi) fölött való, bőrből, ritkábban posztóból készült (ujjas) ruha.

menekült: kis helyre beszorított, rendszeren cserépszindelyből a szoba szegletébe rakott kályha.

köntörködik: körülötte jár-kei, settenkedik; s addig s addig köntörködött mellette, hogy még is megmonta (a titkot).

csak úgy nyakóczon (puszta nyakkal) ment ki az udvarra, még mektanál hűlni.

peterák: főtt töltött tojás.

puja: gyermek.

suska: kukoriczahéj.

betábit: betámit, betér.

tallú: toll.

VOZÁRI GYÖRGY ERZSIKE.

Állatok szólitgatása.

Kutyának: Kuczika ne!

Libának: Vess ki! vess el!

Sertésnek: Cséka, cséka! Csénika ne! Húj ki!

Tehénnek: Me is, me!

(Háromszék. Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Néprománczok.

Hajdu Benedek úr.

Megindula vala három hajdu legén,

Hat ablak köszt üle Biró szép Annája;

„Jó napot, jó napot három hajdu legén!”

„Jó napot, jó napot Biró szép Annája!”

„Hát ti hol jártatok, hová valók vattok?“
 „Mezőmadarasi!“
 „Hát ti nem láttátok az én édesemet,
 Hajdu Benedeket?“
 Nagyobbik felelé: „Nem láttuk, nem láttuk,
 Hirét sem hallottuk.“
 Középső felelé: „Aj bizon láttuk mü
 Barassó piaczn.“
 „Hát ti megmongyátok, a mit én izenek?“
 „Nem mongyuk, nem mongyuk, gyere te is velünk.“
 S gyorsan megfordula Biró szép Annája;
 A nyakába veté drága szép szoknyáját,
 Elejébe köté tafota karinczát,
 Az ujába huzá ezüst karikáját;
 Jobb zsebébe tevé háromszáz aranyát,
 Bal zsebébe tette háromszáz forintyát;
 Gyorsan meg fordula Biró szép Annája.
 „Mi legyen az oka kedves édes anyám,
 Sem szél meg nem fuvá, sem ág el nem vágá,
 Még is elszakada tafota karinczám?“
 „A legyen az oka, édes szép leányom,
 Ne menny el te velök!“
 „Elmegyek, elmegyek az én édesemhez,
 Az én édesemhez, Hajdu Benedekhez.“
 Onnét el menének Jegenye fájáig;
 Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája,
 Arra fel szollala nagyobb hajdu legén:
 „Öjjük meg, öjjük meg Biró szép Annáját!“
 Középső felelé: „Öjjük meg, nem bánom.“
 Kisebbik felelé: „Ne öjjük meg szegént,
 Jöjjön ő is velünk!“
 „Ha ötet nem öjjük, ölünk bizon téged!“
 Ahajt csak megölék Biró szép Annáját.
 Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya,
 Középsőnek jutott háromszáz forintya,
 Kisebbiknek atták drága szép gunyáját
 S ezüst karikáját.

Onnét elmenének Mezőmadarasra;
 Találkoznak vele, Hajdu Benedekkel.
 „Jó napot, jó napot három hajdu legén!“
 „Jó napot, jó napot Hajdu Benedek úr!“
 „Hát ti nem láttátok az én édesemet,
 Az én édesemet Biró szép Annáját?“

Nagyobbik felelé: „Nem láttuk, nem láttuk,
 Hirét sem hallottuk.”
 Középső is mondá: „Nem láttuk, nem láttuk,
 Hirét sem hallottuk.”
 A kisebbik mondá: „Aj bizon láttuk mük;
 El is jött-ő velünk Jegenyefájáig;
 Ott elsötétettünk, s oda le is ültünk;
 Szunnyadozni kezdett Biró szép Annája...
 Ahajt csak megölek Biró szép Annáját;
 Nagyobbiknak jutott háromszáz aranya,
 Középsőnek jutott háromszáz forintya;
 Nekem ide veték drága szép gunyáját
 S ezüst karikáját.”

El is mene onnét Hajdu Benedek úr,
 Jegenyefájáig többször meg sem álla;
 Szép Annáját siratgatni kezdi,
 Éles kargyát magába ereszti.

(Karácsonfalva. Marosszék.)

DEÁK FARKAS.

Csángó népdal.

Csak azért szeretém
 A csángó lányokat,
 Tuggyák ők még sütni
 Szép font kalácsokat.

Ha még tuggyák sütni
 Szép font kalácsokat,
 El is kapják érte
 Szerelmes csókokat.

Azért nem szeretém
 Moszka rut leányát,
 Ő még szokta inni
 Az erőss pálinkát.

Nem szerethetém én
 Az olá rést lányát,
 Nem tuggya még főzni,
 Keverni máléját.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. MÁJUS 15.

V. füzet.

Ó L O M.

Miklosich (Die slavischen elemente im magyarischen) a magyar *ólom* szót szláv eredetűnek tartja: „*olovo* asl. nsl. — *olom* (sic!) blei; *m* für *v* ist befremdend.“ Újabban egy ugor nyelvésztekintély is a magyar alak szláv eredetűsége mellett harczol. (Ahlquist. Die kulturwörter der west-finnischen sprachen.)

Tény ugyan, hogy a magyar *ólom* alak oly közel áll a szlovén *olovo* alakhoz, hogy az ember csakugyan kísértetbe jöhet a kettőt egy eredetűnek tartani; ámde az ugor nyelvekben is találunk a magyarnak megfelelő alakokat, még pedig olyanokat, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a magyar alakok velük együtt egy és azon törül szakadtak, szóval, hogy ugor eredetűek.

Mint hogy az ugor nyelvkincs számos árja eredetű szóval szaporodott, az a kérdés támad, nem tarthatók-e az ugor nyelvekbeli *ólmot* jelentő szók és alakok árja, különösen szláv eredetűeknek?

E kérdést az illető nyelvcsaládhoz tartozó egyes alakok felsorolásával s megvilágításával véljük legczélszerűbben eldönthetni.

a) Balt-szláv nyelvcsalád.

lit. *alvas*: zinn, plumbum album;

lett. *alva*: stannum;

por. *alvis*: blei;

e. szl. *olovo*, *olovi*: μόλυβδος, plumbum;

or. *olovo*: zinn;

szlov. szerb. horv. *olovo*: blei;

cseh. *olovo*, lengy. *olow*: blei.

Balt-szláv alapalaknak *alva mutatkozik plumbum, stannum jelentéssel; azonban ezen alapalak ép oly kevésé elemezhető, mint az egyes balt-szláv alakok.

b) Ugor nyelvcsalád.

cser. *volne*, cser. h. *vilna*: plumbum, stannum;

vog. *alen*, *aln*: ezüst, pénz (Hunfalvy); *al'in*: ezüst, *olna*: pénz (Ahlquist);

magy. *ólom*, *ón*.

A magy. *ólom* és *ón* alakoknak egyaránt plumbum és stannum jelentésük van. Utóbb a nyelv a plumbum fogalmat „fekete“ (*ólom*, *ón*), a stannumét pedig „fehér“ jelzővel különböztette meg. Látni való tehát, hogy az *ón* az *ólom*-nak összevont alakja, noha újabban a nyelv az *ón* alakot az idegen *czin* (stannum) szó jelölésére alkalmazza.

Ugor alapalaknak *alna *) mutatkozik, mely ép oly kevésé elemezhető, mint az ugor nyelvcsaládbeli egyes alakok.

Az *alna* alapalak a magyarban mihamar *olna alakot öltött (v. ö. *halt*: *holt*), s idővel *olon-ná változott (v. ö. *halma*: *halom*: ó. m. *holon*).

Az *olna alak az *l* elenyéztével (v. ö. *csolnak*: *csónak*, *olta*: *óta*) idő jártával *óna* alakká változott át (v. ö. *óna-t*, *óna-s*), s utóbb az *óno közvetítésével (v. ö. *óno-t*, *óno-s*, *óno-z*) az *ón* formának engedett helyet.

Az *olon meg *olom alakot öltött, s idővel hihetőleg az *ón* alak hosszúságának befolyása következtében *ólom*-má idomult át (v. ö. *citron*, *citrony*: *citrom*; *toron*, *torony*: *torom*; *kán*: *kám*, *igazán* tájszólásban: *igazám*).

Eleve a vogul alakoknak is plumbum, stannum jelentésük volt, s csak utóbb vették fel az ezüst jelentést akkor, midőn az eredetileg ezüstöt tevő *atveš* (v. ö. *ezüs-t*) az *ólom* kifejezőjének szerepére vállalkozott.

A fönnebbieket látni való tehát, minthogy a balt-szláv és ugor nyelvcsaládokbeli *alava* és *alna* alakok nem mutatnak szerves egybefüggést, hogy a magyar és szláv *ólom* és *oloro* sem lehetnek egymással rokonok,

*) Valószínűbben *v_oln_a*; a szókezdő *v* hang ugyanis a vogulban néha elmarad: vog. *üt*, *at* = ugor *vete* (magy. *öt*).

valamint hogy a magyar alak nem lehet a szláv alaknak kölcsönmása. *Olovo*-ból ugyanis, ha valójában ez az alak került volna nyelvünkbe, a kétségtelen analogiák bizonyítéka szerint minden esetre *óló* vagy *oló* vált volna.

EDELSPACHER ANTAL.

„-TALAN, -TELEN“.

A Nyelvőr III. 389. lapján, a hol a Figura etymológicáról szólok, e tagadó képzőnek sajátos használatát is említettem, melyről ezennel tüzetesebben akarok értekezni.

Hadd nézzük először a példákat: egyetlen egy, végestelen végig (Népk. gyűjt. II. 372.). Inkább akarok földetlen földre menni. (Ball. Példab. 8163.) Elment földetlen föddé (Nyr. III. 177.). földetlen földdé — bujdosott (Nyelvőr. III. 413.). Elment földetlen földig (Fazekas, Ludas Matyi. 124. lap.). Vagy bujdosik földetlen földeken? (Arany. Össz. költ. I. 88.). Fusson bár hazáig, vagy földetlen földig (u. o. III. 224.). Elmegegyek világtalan világra (Arany L. Mes. 179.). A mint mentek, mendegéltek világtalan világra, járatlan járt útakon (u. o. 102.). járatlan járt útakon (u. o. 45.). Útlan úton jár, miként a képzelet (Garay. 695.). Út nélküli úton bujkál vele éjjel (Arany. Össz. költ. II. 373.). erre is példátlan példát mutatott (Kaz. levelezése Berzsenyivel. 142.).

A mint látni való, e példa nem mind egy fajta. A járatlan járt útakon azt jelenti, hogy mindenféle, hol járt hol járatlan útakon. Egybevehető vele a boldog boldogtalan, azaz mindenféle ember. Az úttalan, vagy a mint Arany mondja, az útnélküli út egy egészen járatlan utat jelent. A világtalan világ, a földetlen föld messzi vidéket jelent, hol már senki se jár, mintha mondaná: a végtelen világban. Még jobban megértjük a nyelv ebbeli eszejárását a példátlan példán. Ez azt mondja, hogy páratlan példa, melynek nincs mássa. Az egyetlen egy is ilyenforma: a minnek nincs párja, a mihez nincs hozzá fogható, csupán csak egy (egy = eins, egyetlen = einzig). A végestelen-végig-ben is

hasonló erősítését érezzük a fogalomnak. Az úttalan útfélével egybevethető a görög μήτηρ ἀμήτωρ azaz μήτηρ οὐ μήτηρ οὐσα Soph. El. 1154.; βίος ἄβιος Eur. Hel. 696.; ἄγαμος γάμος Soph. O. T. 1214. stb. A görög grammatikusok ezt a kifejezési módot δξύμωρον-nak, elmés oktalanságnak nevezték. De oxymoron az is, ha teszem Arany Buda halálában azt mondja, hogy egyes ügyetlenség (lásd Gerber. Die sprache als kunst. II. és Wackernagel. Poetik. 404.).

Az egyetlen stb.-re nézve már a Nyr. III. 389. azt mondtam, hogy „e *-talan, -telen*-nek megfelel a német *los* oly szókban, melyekben nem fosztó értelmű, sőt a szó értelmét egyenesen fokozza. V. ö. középölnémet *unruochelôsikeit* = incuria, *gâhelôs* = könnyelmű, a svájcz *vergeßlos* = vergesslich. A Des minnesanges frühling. 317. lap. *argelôs* = sehr arg.... Egyetlen tehát épen olyan értékű, mint egyes-egyedül-ben egyes.

Ide sorakozik az is, a mit Bekker Hom. blätter. I. 136. az úgynevezett alpha intensivum-ról mond: „Privativ übrigens nenne ich das α von ἀφίλαχος und nicht intensiv, weil mir das intensive α ungefähr ebenso unnütz erfunden scheint wie die mittelzeit. Privation entspringt nicht allein aus mangel, sondern auch aus übermass. Ein mensch ohne menschliche empfindung ist freilich ein unmensch: aber ein thier, das die bestialität über alle vorstellungen treibt, das an wildheit und tücke seines gleichen nicht hat in der thierwelt, tritt ebenfalls heraus aus der thierwelt und wird zum unthier, wie ein unleidlich abscheuliches wetter zum unwetter. So könnte ein geschrei, das über die gewöhnlichen grenzen seines tongebietes hinaus zu gebrüll, zu donnerartigem getös anschwölle, deutsch ein unschrei heissen: wer es ausstösst, heisst griechisch ἄβρομος ἀφίλαχος.“

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

A több cél közül, a melyet a szótár készítői az etymológiának s különösen az árja szókkal való hasonlításnak a NSzótárba bevitelével elérni iparkodtak, az egyik fő az volt, hogy a magyarnak az indogermán nyelvekével való rokonságát bebizonyítva, lemosás rólá azt a szégyenfoltot, a melyet alacsony származás s szegény, csip-csup rokonok ejtenek valamint egyes embereken, úgy a népeken is, s a melylyel egy újabb irányú kutatás el akarta homályosítani azt a fényt, a mely születésünkör bölcönkre ragyogott. Ezért álltak a szerkesztők „a magyar és altáji nyelvek hasonlítását illetőleg oly nyilt téren, mint a többiekre nézve“; azért mondják következtőleg, hogy „a velünk született tudvány ösztön-szerűleg azon kérdést támasztja bennünk: vajjon azon szók, melyek az altáji nemzetség nyelveit alkotják, csak ezeknek kizárólagos sajátjai-e, vagy talán a többiekkel is legalább részben közösek? E kérdésre, úgy mondnak aztán, csak hasonlítás által felelhetni meg, melyet ha a felsőbb nyelvészettudomány elvei szerint üzünk, nevezetesen ha a magyart az árjaféle nyelvekkel összehasonlítjuk, nem mondjuk több, de aligha annyi közös anyagot nem találunk, mint amazokban“. S aztán következik az adatokkal való bizonyítás. Százötven gyökérközösséget mutatnak ki a magyar és árja nyelvek közt; s záradékúl fölkiáltanak: „Ennyi hasonlóságot nem lehet csupa vak találkozásnak, véletlen esetnek venni, sőt észszerűleg gyaníthatni, hogy részint egy ösibb, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak.“

Delitzsch Frigyes (Studien über indogermanisch-semitische wurzerverwandtschaft) csak száz gyökérközösséget mutatott ki az indogermán és sémi nyelvek közt, s már ez elég volt arra, hogy ama korábbi, már majdnem megállapodott véleményt, mely a két nyelvcsoport közt nem ismert semmi rokonságot, tetemesen megingassa; ha tehát

a NSzótár nyelvtudósai száz ötven gyökérközösséget mutatnak ki, akkor erősen igazuk van: ezt nem lehet csupavak találkozásnak venni.

Ha azonban az igaz kritika verőfényére helyezzük ez egybeállításokat, ama vigasztalatlan meggyőződésre jutunk, hogy a szerkesztők egész a bámulatig könnyelműek voltak, midőn a tudományt annyira lealacsonyították, hogy valószínűs játékszernek használták föl.

Íme a bizonyítékok!

Előre kell bocsátanunk, hogy saját szavaik szerint „a szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása, mely esetben a hangvi viszonyok physiologiai rendszere s az alapértemény (a mint föntebb láttuk, a fölsőbb nyelvészettudomány a szók alapjelentésének tudását az anyatejjel együtt szítja magába) igazít el“ (23. l.); továbbá, hogy az onomatopoeákat, „minthogy ezek nem faji sajátosságok,“ kizárják a bizonyító adatok sorából (28. l.): mindamellert a hangkülönbözeteknek nem tulajdonítanak semmi értéket, módosult hangokból álló gyökereket eredetiekkel állítanak egybe s megfordítva; hasonlóképen bánnak a jelentéssel is; a hangutánzókat szintén fölveszik adataik közé; ingatag, halvány jelentésű szók ép oly fontos, sőt fontosabb tanúk előttük, mint a nevezetesebb természeti tárgyak, működések és viszonyok kifejezésére szolgálók; ugyanegy magyar szót több, néha négy-öt, egymástól elütő indogermán gyökérral hasonlítanak össze; ehhez járul még, hogy egész serege van a kölcsön vett szóknak, a melyek a magyar-árja rokonságot bizonyítják.

Egész sorát nem tárgyalhatjuk a kimutatásoknak; hanem a melyeket mindnyájuk képviselői gyanánt bemutatunk, elég tájékozást szereznek arra nézve, hogy mit tartunk, ha eddig nem tudnók is, a magyar-árja gyökérközösségről.

1. A magyar szó kölcsönvétele: „szanszkrit *dal-* (spalten): lat. *dolo*, ném. *dolch* = magy. *gyalk*, *gyilk* (ebben: *gyilkos*)“. Tudnivaló, hogy a magy. *gyilk*, régebben *dilk*, *gyolk* nem egyéb, mint a ném. *dolch*; ez ismét a szláv *tulich*-nak kölcsönvétele (Grimm. Szót.).

„szkr. *kas-* (hauen): szl. *kosa* (sarló) = magy. *kasza*,

kaszabol.“ Szükségtelen mondanunk, hogy *kasza* szavunk szláv kölcsönvétele.

„szkr. *kup-* (bedecken): lat. *cupula* = magyar *kúp*, *kupak.*“ A *kup* szláv (*kupŭ*: acervus) szó; a *kupak* pedig ugyanaz, a mi az oláh *kapak* (deckel, decke), az új gör. *καπάκι* s a tör. *kapak*. A szó a törökségből került hozzánk (Nyt. Közl. X. 86.).

„szkr. *pi-* (trinken): gör. *πίω*, szl. *pijem* = magy. *piti* (ebben: *pitizál*).“ A *pitizál* a szláv *piti* latinositott alakjának (*pitizare*) a kölcsönvétele.

2. A magyar szó megfordított alakjában egyezik, s még akkor is néha csak imígy-amígy, az árja gyökerekkel: „szkr. *ni*, *naj* (lenken, richten): gör. *νέω*, lat. *nuo*, ném. *nicken* = magy. *in-t.*“

„szkr. *da* (geben), lat. *do*, szl. *dam* = magy. *ad.*“

„szkr. *ghar* (brennen): or. *gori*, lat. *cremo* = magy. *rög* (ebben: *rögvel*), *rögtön*, *rökkenő.*“

„szkr. *vai* (umfassen): lat. *vieo*, szl. *venyem* = magy. *ön*, *övez.*“

„szkr. *rud* (erschallen): lat. *rudo* = magy. *ord-ít.*“

„szkr. *li* (auflösen, schmelzen): gör. *λύω*, szl. *lejem* = magy. *ol* (ebben: *olvad*).“

„szkr. *ri* (fliessen): gör. *ῥέω*, lat. *rivus*, ném. *rinnen* = *ir* (ungventum).“

3. Grammatikai alakokat gyökerekkel s megfordítva hasonlítanak: „gör.-lat. *ed-o* (essen) = magy. *ét*, *étel*; ném. *es-sen*, szl. *jes-t* = magyar *esz-ik.*“ Mindenki látja, hogy a magy. *ét evet*, *eszik* pedig *evszik*, *észik* helyett való, tehát hogy mind a kettő képzett szó; a ném. és szláv szók s hangja magától érthetőleg dentalis explosivából támadt, mint mutatja a gót *itan*, ó-szász *ētan*, s az ó-szl. *jadŭ* (part. praet. act.), *jadoχŭ* (evém), *jade* (evék).

„szkr. *it* (gehen): gör. *ἴδω*, lat. *ito*, szl. *idem* = magy. *idő*, *út*, *jut.*“ Az árja szóknak gyökere, a mint a hozzáértők tudják, egyszerű *i* hang, a hozzájáruló dentalis pedig képző.

„gör. *ἴμαι* = magy. *jő*, *jár.*“ Az *ἴμαι* semmi, nem ismert alak; valószínűleg *ἴμαι* vagy *ἴναι* akar lenni; mind a két esetben nem egyéb, mint az imént említett *i* gyökérnek kihajtása (*ἴμι*-re nézve l. Curt. Griech. etym.).

4. Oly alakok vannak mint egymással egyezőkhöz föltüntetve, a melyek egy vagy több hangelemre nézve szemmel láthatólag elütnek egymástól: „szkr. *svap* (schlafen): lat. *sopor*, *somnus* = magy. *szuny*, *szunyodikál*.” Hogy lehetséges-e a magyarban s minő okból támadt egy *p*: *m* (*ny*) változás, annak igazolása tartozhatik a közönséges, de nem a fölsőbb nyelvtudomány teendői közé; ennek elég, hogy a lat. *sop-nus*-ból lett *somnus*; miért ne lehetne az a magyarban is? Így támadt a *madár*-beli *mad* is egy eredetibb *pat*-ból, hogy a szkr. *pat* (liegen) s a gör. *pet* gyökérrel egyezve bizonyítsa a magyar-árja rokonságot.

„szkr. *gardh* (wünschen): lat. *quaero*, ném. *begehren* = magy. *kér*, *kérd*.” Először is sem a ném. *begehren*-nek, sem a lat. *quaero*-nak nincs semmi köze a szkr. *gardh*-hoz (l. Fick. Vergl. wörtb. 1. *ghar* alatt); másodszer ugyancsak semmi köze nincs a lat. *quaero*-nak a ném. *begehren*-hez; s harmadszer, a mit különben mondanunk sem kellene, még kevesebb köze van a magy. *kér*-nek a lat. *quaero*-val; a *quaero*-beli *r* hang ugyanis eredetibb *s*-ből való, a mint mutatják a *quaeso*, *quaesivi*, *quaesitum* alakok (v. ö. *genesis generis*, *amasis amaris*, *Ausonia aurora sat.*).

„szkr. *dau*, *dvis* (hauen, trennen): gör. $\delta\alpha\lambda\omega$ = magy. *hasít*.” E szerint a *hasít*-beli *h* egy eredetibb *d* hangból támadt; a fölsőbb nyelvtudomány metamorphosisaiban az ilyen átalakulások oly természetesek, egyszerűek, mint hogy a pitymállatból hajnal lesz; nem is szükség magyarázni őket; másodszer a magy. *has* vagy eredetiben *das* gyökér láthatólag a *dvis* és $\delta\alpha\lambda$ alakokkal egyezik; hogy honnan vette a szótár az ő *dau*, *dvis* alakjait, nem tudjuk, hanem az ki van mutatva, hogy a gör. $\delta\alpha\lambda\omega$ a szkr. *dâ*, *daj* gyökérhez való s hogy $\delta\alpha$ - σ - δ - ω részekből áll, hogy tehát a $\delta\alpha\lambda\omega$ -beli δ -ből támadt ζ nem tartozik a gyökérhez s így nem is egyeztethető az eredeti magy. *das*-sal össze; valamint a szkr. *dâja-s* (antheil) főnév sem, mert ennek *s*-sze a nominativus jegye, s mint ilyen nem lehet eleme a gyökérnek.

„szkr. *sam* (zusammen): gör. $\epsilon\mu\acute{o}\varsigma$ = magy. *össz*-e.” A hangváltozások itt is világosak: az eredeti magy. *sam*-ból lett *som*, aztán *söm*, *özsm* s végre *össz*-e.

Folytathatnók még e kimutatásokat tovább is; elmondhatnók, hogy a magy. *csitri* (rövid hajú) s a gör. *κεῖρω* (nyirok) ugyanezgy gyökérből hajtottak ki; hogy a magy. *metél*-beli *met* egyezik a gör. *τέμνω*-beli *τεμ-*nek fordított alakjával, s hogy a *τέμνω* és a lat. *meto*, s hogy ugyanez a *meto* és *mutilo* együvé tartozóknak vannak föltüntetve; fölemlíthetnők, hogy az egybeállítás szerint összetartozó jelentések a lat. *tendo* (nyújtok, feszítek) s a magy. *tenyész* és *tenger*, a lat. *vello* (tépek, szaggatok) s a magy. *valag*, *valaska*, *veleszta*, *felez*, a szkr. *ar* (elérni) s a magy. *ara*, a lat. *ruo* (rohanok, esem) s a magy. *rongy*, *rosz*, a szkr. *div* (ragyog) s a magy. *dívik*, a lat. *carpo* (tépek) s a magy. *csorba*; hozzátehetnők, hogy a magy. *üt* gyökérrökonának a szl. *udvariti*-beli *ud* van föltüntetve, holott a ki húsz-harmincz szláv ígét ismer, tudja, hogy az idézett szóban az *u* praefixum; azt ellenben csak szótárunk tudja, hogy a szl. *dr*, *der* gyökér s a magyar *üt* egy és ugyanazon elemekből állanak; elmondhatnók azt is, hogy a magy. *ér*, *er*-ed a következő, egymástól külön álló szkr. gyöke-ekkel egyezik: *ûr* (schleudern), *ur* (ausdehnen), *ar* (gehen, erreichen), *ri* (fliessen); s elmondhatnánk még sok más, meghallásra érdemes állítást, ha a már hallottak után mindez szükséges volna ama meggyőződés ébrentartására s megszilárdítására, hogy a magyar-árja rokonság abból a világból való, a melyet az operenciás tenger vesz körül.

Az előbbiekhöz hasonló kemény okokkal van megczáfolva, semmivé téve „a bizonyos nyelvosztályi rendszerhez ragaszkodó némely nyelvészeknek“ abbeli tanítása is, hogy a magyar az altáji nemzetség finn családjának a tagja.

A magyar- finn egyezéseket szótárunk három osztályba sorozza. Az elsőbe tartoznak a „természet- vagy kedélyhangutánzók“; az osztály áll mindössze kilencz szóból; köztük négy idegen. Közbevetve legyen mondva, szeretnők megtudni, hogy *ökör*, *kakas*, *veréb* természet- vagy kedélyhangutánzók-e. A második osztályt azok alkotják, a melyeket mi is, a finnek is más családtól vettünk kölcsön. E két osztályra nézve a szerkesztőség megjegyzi, s ebben igaza van, hogy ezek nem nyelvfajhatározók, azért nem bizonyítanak semmit. A harmadik osztályt ama finn-magyar szóegyezések teszik, a melyek, mint a szerkesztők mondják,

igaz ugyan, hogy közös eredetre mutatnak, de gyökereiket megtaláljuk az árja nyelvekben is. Köztük vannak pedig a már föntebb hallott lat. *quaero* : *kérek*, lat. *ruo* : *rogyok*, ném. *essen* : *eszem*, lat. *cupa* : *kupa*, lat. *vieo* : *öv*; továbbá ilyenek mint: *élet* : ném. *leben*, *haj* : ném. *haar*, *hon* : ném. *heim*, *kiván* : lat. *cupio*, *kéz* : gör. *χέρι*, *tó* : ném. *teich*, *úr* : gör. *ἄρως*, *virgoncz* : ném. *flink*, *felhő* : lat. *velum*, *fonok* : ném. *spinnen*; köztük van végre egy nagy rakás oly műveltségi szó, a melyet mi is, a finnek is valamely árja nyelvből kölcsönöztünk. Ilyenek : „magy. *akona* (hordó szája) és *akna* : finn *akkuna* (ablak)“. Mind a kettő a szl. *okno* (fenster, schacht, öffnung) kölcsönvétele; — „magy. *széna* : finn. *heinä*.“ Mindakettő kölcsönvétel; a magyar *széna* a déli szláv *séno* szónak a mása; a finn *heinä* pedig a litván *šėnas*-ból alakult át. (A „finn *h* nagyobb részt eredetibb *s*-ből való. l. Thomsen. Einfluss der germ. sprachen auf die finnisch-lappischen. A hlquist [Kulturwörter] az északi német *hey*-ből alakultnak tartja); — „magyar *mérték* : fn. *määrci*.“ Mind a magyar *mérni*, mind a fn. *määrään* szláv kölcsönvétel : *mériti*; hasonlóan a magy. *bab* s fn. *papu* is, azzal a megjegyzéssel, hogy a magy. a déli szláv *bob*, a finn pedig a litván-lett *pupa* alakkal egyezik (Ahlq. u. o.). Ide tartoznak még : magyar *rozs* : fn. *ruis*, az első a szlávból (Mkl.), a második a németből (Thoms. u. o.); épen így magy. *szappan* és fn. *saipio*, magy. *szoba*, fn. *tupa* sat.

Miután pedig ilyenemü megdönthetetlen, 114 számig rugó adattal kimutatta a szerkesztőség a finn-magyar-árja gyökérközösséget, egy negyedik osztályt is említ, „a melybe csak a finn-magyar nyelvcsaládnak sajátjai tartoznának; de, úgymond, itt a bökkenő! Mert lehet-e ezt akármely altáji gyökszóról bizonyosan állítani, mielőtt a többi családbeliekkel végtől-végig összehasonlítottak volna? E kérdés alatt levő szókra a nyelvbuvár észszerüleg legfőlebb azt mondhatja: „ezen szónak gyöke más családban tudtomra nem létezik“; ellenkező esetben azt kellene velünk elhittetnie, hogy az illető körben mindentudó“. Itt már tájékoztatlanságnál is többet affektál a NSzótár. Tehát ha valaki két tyúktojást vesz a kezébe, s egymással összehasonlítva azt találja, hogy teljesen egyeznek: ezt az egyezést mind-

addig nem szabad kijelentenie, míg a többi madarak tojásaival végtől-végig össze nem hasonlítandja? Ellenkező esetben azt kellene velünk elhítenie, hogy a tojásismeret körében mindentudó? Bopp és Boppék se mondhatták ki, nem volt joguk kimondani sem a grammatikai szerkezet, sem a gyökérközösség alapján az árja nyelvek rokonságát mindaddig, míg a többi nyelvre nézve meg nem állapíthatták az amazokkal való egyeztetlenséget?

Egyszer már említettük, hogy a szótárkészítők dolgozás közben szándékosan behunyták szemüket, hogy ne kelljen látniok azt, a mi szembeütköző, s láthassák azt, a mi nyílt szemmel nem látható. S ebben, t. olvasó, nincs semmi, a legcsekélyebb nagyítás sem. Látták, kellett látniok a derült igazságot, s készakarva elfordították szemüket róla, hogy ne lássák; s midőn félretekintettek, látták a valótlanyságot egész idomtalanságában, s feléje mentek, hozzája csatlakoztak: te vagy a mi választottunk. Midőn ugyanis a rokonságra vonatkozó, imént hallott elveiket fölállították, ha a rájuk nézve legkedvezőbb időpontot veszszük is, a negyvenes évek derekát, már akkor az összehasonlító nyelvtudomány elismert tekintélyének egész hatalmával rég oda nyilatkozott, s nyilatkozatára többé a komoly ellenmondásnak még nesze sem hallatszott, hogy az árja nyelvek sorában a magyarnak egyáltalában nincs helye. Elhallatszott e szózat a fölsőbb nyelvtudomány műhelyébe is? Száz meg száz adat a tanú reá, hogy el. Elismerte az új tudomány tekintélyét, meghódolt az igazság előtt, a melyet meggyőződéseltő szózata az egész világnak hirdetett, a NSzótár is? Elismerte, meghódolt. Idézi mint tekintélyt, mint fölsőbb tekintélyt; tanításaira, a nélkül hogy vizsgálatukba bocsátkoznék, mint elismert igazságokra hivatkozik; még szándékot sem mutat sehoh arra nézve, mintha kételkednék megállapításaiban. Látja a bebizonyított tényt, a valót: hogy a magyar-árja rokonság csak üres káprázat; s hogy ne legyen kénytelen látnia, befogja mind a két szemét, s örömmel veszi észre, hogy íme, szembehúnyva jobban lát, most már látja azt, a mit nyílt szemmel nem látott, nem láthatott, a magyar-árja rokonságot.

Még egy kétségtelen bizonyítékával szolgálunk ama

ténynek, hogy a szerkesztők tudták, hogy tudniok kellett az igazságot, s hogy mégis a valótlansághoz szegődtek át. Midőn egy részt a magyar-finn, más részt a magyar-árja nyelvek hasonlításába bocsátkoztak, meg lehetünk róla győződve mindnyájan, hogy előbb akadt meg szemük az olyan tárgyakon, minők: nap, hold, csillag, s hogy előbb jutott eszükbe a víz, föld, mint a barbora, brúgatyú, bula, csák, hiskó, kutyolló, pöcze, rapancz, velesztza, a melyek mind ott vannak a magyar-árja szógyezések sorában; mert a ki egyszer eljut a *bábó*-ig („gyermeknyelven: láb“), vagy *csitri*-ig (rövid haj), annak minden esetre rég keresztül kellett haladnia a *láb* és *haj* szókon. Aztán nem tehetjük föl, nem szabad föltennünk, hogy a szerkesztők, minden ítélet, minden megfontolás nélkül fogtak bele munkájukba. Ámde ha megfontolták a kérdést, okvetlenül arra a meggyőződésre kellett jutniok, hogy a nyelv keletkezése korától évezredekkel távolabb áll a száz, meg az ezer, mint az egy, kettő, három; hogy déd, unoka sokkal későbbi szók, mint apa, anya, fiú; hogy előbb volt a magyarok első őseinek fejük, lábuk, mint kalapjuk és csizmájuk; hogy enni, inni, alunni, állni, ülni, fekünni hamarabb tudtak az emberek, mint bort csapolni, kukoriczát mérni, dohányozni, muzsikálni; hogy tehát ég-földnyi a különbség, ha a hal (moritur) bizonyít a rokonság mellett, mint ha a dohányzik vagy a kukoriczamálé. Mindezt szükségképen látniok, tudniok kellett, különben a gyámoltalanság vádjával kellene illetnünk őket; midőn tehát egy részről az árja-magyar, más részről a magyar-finn nyelvek szavait egymással hasonlítani kezdték, kétségtelen, hogy az egybevetett szók és szógyökerek közt az imént elsorolt s velük rokon természetű szók a legelső sorában foglaltak helyet. S mi volt e nagy fontosságú, a rokonság mellett vagy ellen döntő szavazattal bíró szók tanúvallomása?

Íme a következő összeállításból mindenki saját szemével meggyőződhetik róla, mindenki, még az is, a ki nem dicsekedhetik a nyelvtudományban való avatottságával.

szkr. *pitar*-, gör. *πατερ*-, lat. *pater*-, ófn. *fatar*....
magyar **atya**, **apa**.

szkr. *mâtar-*, gör. *μητερ-*, lat. *mâter-*, ófn. *muotar*, ószl. *mater-*... magyar **anya**.

szkr. *sâmus*, gör. *σμός* (*h = s*), gót *sumus*, ószl. *synū*... magy. **puja, fiú, gyermek**.

szkr. *duhitar-*, gör. *δουατερ-*, ófn. *tohtar*, ószl. *dūšter*... magy. **leány**.

szkr. *bhratar-*, gör. *φρατερ-* (*φρατρία*: sippchaft, geschlecht), lat. *frater*, ófn. *bruodar*, ószl. *bratrū*... magyar **testvér, öcse, atyafi, rokon**.

szkr. *svasar*, lat. *soror* (*sosor-ból*), ófn. *svestar*, ószl. *sestra*... magy. **huga**.

szkr. *kapâla*, gör. *κεφαλή*, lat. *caput*, gót *haubith*... magy. **fej, agy**.

szkr. *akshi*, gör. *ὄσσε* (*ὄκσι*-ből), lat. *ocu-lus*, ófn. *auga*, ószl. *oko*... magy. **szem**.

szkr. *gânu*, gör. *γόνυ*, lat. *genu*, gót *kniu*... magy. **térd**.
gör. *πυγμή*, lat. *pugnus*, ófn. *fūst*, ószl. *peŕti*... magy.

ököl.

szkr. *kranis*, gör. *κρέας*, lat. *caro*, gót *hrain* (*tetem*), ószl. *krūwi* (*vér*)... magy. **hús**.

szkr. *nabhas*, gör. *νέφος*, lat. *nubes*, ófn. *nibul*, ószl. *nebes-* (*menny, ég*)... magy. **felleg, felhő**.

szkr. *dva*, gör. *δύο*, lat. *duo*, gót *trai*, ószl. *dūva*... magy. **kettő**.

szkr. *tri-*, gör. *τρι-*, lat. *tri-*, gót *thri-*, ószl. *tri*... magy. **három**.

szkr. *shash*, gör. *ἕξ*, lat. *sex*, gót *saihs*, ószl. *šestī*... magy. **hat**.

szkr. *antar* (*innen*), gör. *ἐντῆρον* (*eingeweide*), latin *inter(us)*,... magy. **bent, belső, belek**.

szkr. *upara* (*der obere*), gör. *ὑπέρ*, lat. *super*, gót *ufar*... magy. **fönt, föl**.

szkr. *madhjas*, gör. *μέσσοσ, μέσοσ*, lat. *medius*, gót *midjis*, ószl. *mežda* (*medium*)... magy. **középső**.

szkr. *asti*, gör. *ἐστί*, lat. *est*, gót *ist*, ószl. *jestī*... magy. **van (val-, vol-)**.

szkr. *bhavâmi*, gör. *φύομαι*, lat. *fui* (*lettem*), ófn. *bim*, ószl. *byti* (*lenni*)... magy. **leszek, termék**.

szkr. *pâ(nam)*: *trank*, gör. *πό(μα), πλ(νω)*, lat. *po(to)*, ószl. *pi(ti)*... magy. **iv(ó)**.

szkr. *sthâtum* (stehen), gör. *στάναι*, lat. *stare*, ófn. *stâm* (stehe), ószl. *stati* (stehen)... magy. **állni**.

szkr. *sadas* (sitzung), gör. *ἔδος* (sitz), lat. *sedes*, ófn. *sezal*, ószl. *sěsti* = *sedti* (ülni)... magy. **ül**.

szkr. *vêd-mi* (tudok), gör. *ε-ἴδ-ον* (tö *vid* : lát), lat. *vid-eo*, gót *vait* (tudok), ószl. *vid-ėti* (látni), *vêd-ėti* (tudni)... magy. **lát**.

szkr. *pat-âmi*, gör. *πέτ-ομαι*, lat. *pet-o* (támad, rohan), ófn. *fêt-ah* (szárny), ószl. *püt-a* (madár)... magy. **repül, száll**.

szkr. *mar-âmi*, gör. *μαρ-άλω* (elhervasztok), lat. *morior*, gót *maur-thr* (gyilkolás), ószl. *mor-ű* (halál)... **hal**.

szkr. *jug-jam* (jumentum), gör. *ζυγ-ός*, lat. *jug-um*, ófn. *joh, joch*, ószl. *ig-o*... magy. **köt, füz**.

Most forduljunk a magyar-finn nyelvekhez.

Hogy a szótárkészítők az ide vonatkozó munkálatokat vagy legalább egy részüket ismerték, az kétségtelen, mert adnak finn-magyar szóegybeállításokat; s ha Hunfalvy Pálnak „Tájékozás a magyar nyelvtudományban“ 1852-ben megjelent értekezését, továbbá a külföldi nyelvtudósok (Castrén, Wiedemann, Schott, sat.) dolgozatait nem vesszük is figyelembe; ha Reguly kutatásainak eredményéről, mint a szótárszerkesztés megkezdésekor számba nem vehető mozzanatról hallgatunk is, de Sajnovics és Gyarmathi műve (Sajnovics. „Demonstratio idioma hungarorum et lapponum idem esse.“ Nagyszombat. 1770. — Gyarmathi. „Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata.“ Göttinga. 1799.) már jó régen megvolt, mielőtt a NSzótár tervének csak gondolata is megszületett volna; s hozzájárul, hogy ezek hazai írók voltak; e két írónkat tehát a magyar-finn nyelv rokonsága vagy nem rokonsága vitatóinak számba nem venni teljes lehetetlenség volt. S ha e két mű kimutatásaiból épen a legdöntőbb bizonyítékú szokat állítjuk egymás mellé, ím ezt az eredményt látjuk magunk előtt. (Az idézett szokat a ma használt jegyekkel írjuk.)

atya: finn *ačče* (Gyarm.); votj. *ataj, aj*; cser. *atī, atā*.

anya: lapp *edne* (Gy.); vog. *anka*; votj. *anaj*.

fiú: vog. *pu*; zürj. *pi*; votj. *pi*.

meny: fn. *miniä* (Sajn.); észl. *mini, minia* (Gy.).

fej: fn. *pää* (S. Gy.); észt *pä* (Gy.); vog. *pāñ*.

száj: fn. *suu* (S. Gy.).

szem: fn. *silmä* (Sajn. Gyarm.); észt *silm* (Gy.); lapp *čalme* (S. Gy.); vog. *šām*; osztj. *sem*; votj. *sim*; mord. *selmä*.

nyelv: lapp *ńalme* (S. Gy.); vog. *ńelm*; osztj. *ńalim*; cser. *jilmä*.

fül: lp. *pelje* (Gy.); vog. *pāl'*; oszt. *pel'*; zürj. *pel*; votj. *pel*; md. *pilä*.

mell: lp. *miälg*.

szív: fn. *sidän* (S.); észt *süda*; vog. *šim*; oszt. *sem*; cser. *šüm*; md. *sedī*.

vér: fn. *veri* (S. Gy.); észt *veri* (Gy.); lp. *varr* (S.); votj. *vir*; cser. *vür*.

kéz: fn. *käsi* (S. Gy.); észt *käzi* (Gy.); lp. *kiet* (S.); vg. *kāt*; cser. *kid*; md. *käd*.

fél (dimidius, latus): lp. *pele* (S. Gy.); cser. *pel*.

szarv: fn. *sarvi* (S. Gy.); észt *sa'rv* (Gy.); lp. *čorve* (S. Gy.); votj. *šur*; cser. *šur*.

mony: fn. *muna*: ovum (S. Gy.); lp. *manne* (S. Gy.); vg. *moñ*; osztj. *mun* (penis); cser. *muno*; md. *mona*.

fa: fn. *puu* (Gy.); észt *pū*; zürj. *pu*; votj. *pu*; cser. *pu*.

kő: fn. *kivi* (S. Gy.); cser. *kü*; md. *käv*.

jég: fn. *jää* (Gy.); észt *jää*; lp. *jägñe*.

víz: fn. *vesi* (Gy.); észt *vezi*; vg. *vit*; zürj. *va*; votj. *vu*; cser. *vüt*; md. *ved*.

hal: fn. *kala* (S. Gy.); észt *kala*; vg. *kul*; osztj. *kul*; cser. *kol*; md. *kal*.

felhő: fn. *pilvi* (Gy.); észt *pilve*; votj. *pilem*; cser. *pel*; md. *pel*.

éj: fn. *yö* (S. Gy.); észt *öö* (Gy.); lp. *ija* (S.); zürj. *voj*; votj. *üj*; cser. *jut*; md. *vej*.

eggy: észt *üks* (Gy.); lp. *akt* (S. Gy.); vg. *äk*; osztj. *it*; vtj. *odig*; cser. *ikte*.

kettő: észt *kaks* (Gy.); lp. *kuekte*, *kuekt* (S. Gy.); vg. *kitag*; osztj. *kātn*; vtj. *kik*; cser. *koktot*.

három: észt *kolm* (Gy.); lp. *kolma*, *kolm* (S. Gy.); vg. *kōrom*; osztj. *χulim*; vtj. *küjñ*; cser. *kum*.

négy: észt *neli* (Gy.); lp. *nelje* (S. Gy.); vg. *nile*; osztj. *ńela*; vtj. *nil'*; cser. *nil*.

öt: észt *viis* (Gy.); lp. *vita*, *vit* (S. Gy.); vg. *äl*; osztj. *rēt*; vtj. *vit'*; cser. *viž*.

hat: észt *kūž* (Gy.); lp. *kota*, *kot* (S. Gy.); vg. *χot*; osztj. *χūt*; votj. *kval'*; cser. *kudut*.

val-ó, vol-t: fn. *ole-n* (vagyok); észt *ole-s* (való, levő); votj. *val-* (vala); cser. *ul-am* (vagyok).

él: fn. *elä-vä* (élő); észt *ela-v* (eleven); lp. *älē-d* (élet); votj. *ul-ep* (élet); cser. *il-em* (élni).

hal: *kuole-n* (halok); észt *kōli-ma* (halni); osztj. *χala* (halott); zürj. *kul-ōm* (halott); votj. *kul-em* (halott); cser. *kol-em* (halni); md. *kulo-ž* (halott).

men-ni: fn. *mene-n* (megyek); észt *mine-ma* (menni); lp. *maune-je* (menő); osztj. *men-em*; zürj. *mun-a*; votj. *mīn-o*; cser. *mi-em* (menni).

ád: fn. *anta-ja* (adományozó); észt *and-ma* (adni); lp. *adde-m* (adás).

tud: észt *tund-ma* (tudni); votj. *tod-o* (tudok).

nyel: fn. *ñäle-n* (nyelek); észt *nēla-m*; lp. *ñiela-m*; vtj. *ñil-em*; cser. *nel-am*.

Mondtuk, nem kell épen nyelvtudósnak lennie, hogy valaki ez egybeállítások alapján biztosan kimondhassa, hisz oly hangosan beszélnek a tények, melyik, az árja vagy a finn nyelvcsoporttal rokon-e a magyar nyelv. Az eredmény kétségtelen; a leghitelesebb, épen a döntő tanúk szava szerint a magyar és az árja nyelvek közt még csak nyomát se födözhetni föl a közös származásnak; ellenben nyelvünknek a finn nyelvekkel való rokonsága az idézett szók egyezésének tanúsága szerint első tekintetre kétségtelenül fölismerhető. Pedig tekintetbe kell itt vennünk, hogy Sajnovics és Gyarmathy műve, meg a NSzótár megjelenése közt majdnem egy századnyi időköz fekszik; a nyelvtudomány akkori fejletlen volta s a segédeszközök hiánya következtében hány fontos adat maradt ki tehát e két szerzőnk munkájában a hiteles szavú tanúk sorából, a melyek a NSzótár készítésekor már tetemesen szaporították és megerősítették e mult századbeli tanúk vallomását? E tanúvallomásokat, a mint már kimutattuk, egész teljességükben a szerkesztőknek is hallaniok kellett, s bizonyára hallották is; s minthogy nincs okunk ítéletükben kételkedni, elhithetjük, hogy igazságukról meg is voltak győződve; s

mégis, mit tapasztalunk? Azt, hogy a valótlan valónak s a valót valótlanoknak állították; vagyis, a mint föntebb mondtuk, hogy az igazságtól készakarva eltértek s a valótlan-sághoz szegődtek át.

SZARVAS GÁBOR.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN. †

I.

Nem hódolok föltétlenül azon elméletnek, hogy a tudomány új vívmányait semmi esetre se tegyük a kisebb iskolai könyv közleményei tárgyává. A kinek saját gondolatai vannak, annak joga is, kötelessége is minden lehetséges tért felhasználni e gondolatok érvényesítésére. Az igazi gondolatnak nemző ereje van; úgy tekinthető, mint a tökéletessé fejlett organismus, melynek természete a szaporítás: mikor az ideje megérkezett, nem lehet neki megtiltani, hogy ne töltse be rendeltetését.

Más rovat szól azokról az új gondolatokról, melyek a levegőben röpködnek ugyan, de még nem ragadta meg őket életet jelentő alakításra az individualis szellem.

Még különösebbek azok, melyekkel igenis sokan bajoskodnak, tehát a melyek a közös megállapodások előtt valódi tekintélyre nem is vergődhetnek.

Kétségkívül ilyen az úgynevezett magyar nyelvújítás ügye is. Sokat kell addig kutatni, okoskodni, sőt compromittálni is, míg bizonyos formák (nemcsak egyes szavak, hanem valóságos szóformák) a bitorolt polgárjogot elvesztik, vagy pedig törvényesen megnyerik; mert a nyelvképződés nem csupán logikai folyamat, hanem egyúttal történeti is, mely, a mint a multból szolgáltatott izlésünk és akaratunk ellen tényeket, épen úgy szolgáltatathat a jövőben is.

Névy László sokkal szebb eredményeket mutat föl az irodalom több terén, mint hogy a tüzetes nyelvészkedést bátran másokra ne bízhatná.

Könyve 8-ik lapján azt mondja: „A stilisztika nem ad utasítást új szók alkotására; de főkép minálunk nagyon is helyen van a figyelmeztetés, hogy a közelebbi évtizedektől öröklött, s újonnan felmerülő kifejezéseket meggondolva, komoly bírálat után használjuk“. Alább pedig: „A nyelvújítás eredményei legnagyobb részt meghonosodtak az irodalmi és társalgási nyelvben is; de van sok oly szó régibb íróinknál, melyek nem tudtak közkeletre vergődni, mások, melyek csak alakváltozással jöttek divatba. Ezekre nézve szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy

az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse. A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek.“

Az itt a fő baj, hogy mindjárt a kiindulás pontja is hibás, mely szerint a stilisztikának szóképzéshez köze nincs. Én azt hiszem, hogy a szóképzés épen nem kizárólag nyelvtani dolog, hanem nagyrészt philosophico-poetikus is egyszersmind. Sok szóban, mely különben nyelvtanilag egészen rendes, lehet vastag fogalomzavar, vagy legalább tétova határozatlanság. Pl. mi baja van az *üzlet* nótáján lábra kapott *ügylet*, *jogügylet* szónak, ha csupán a képző erejét, meg a tö jogosultságát tekintjük? És mégsem egyéb az ügyész urak fattyas fundusán termett burjánnál! *Ügylet* vagy *ügyelet*, *ügyelés* a ráügyelés, felügyelés értelmében jó is, szükséges is; de az *ügy* csak nem maradhat ügy, mint az *ügylet* gyártói kívánják, mikor már *l*-lel igét képeztek belőle, az igéből pedig *t*-vel új főnevet?

A sokkal használtabb *jogügylet* azonban még rosszabb; azaz, ez épen semmi módon sem tűrhető. Benne a *jog* vagy subjectum lehetne vagy objectum. Hogy objectum nem lehet, azt a grammatika mutatja meg; mert az *ügyel*-nek nincs egyenes, azaz szenvedő tárgya, hanem csak *ra*, *re* ragos vonzata; ezt a *ra*, *re* ragot pedig az összetétel kedvéért eldobni nem szabad. Hogy a *jog* subjectum sem lehet, azt már nem a grammatika, hanem csupán a *jog* fogalom természete fejt meg, a mely nem activ, hanem passiv. A jogi vagy jogbeli ügyet nem is lehet sem a *jog* ügyeletének képzelni, sem a jogra való ügyelettel össze-zavarni.

A stilisztikának a szabatos és tiszta nyelvről, meg a gondolatok helyességéről szóló részei egyenest a szóképzést is illető tanításokat hirdetnek. Ezeket alkalmazhatta volna Névy pontosan a magyar nyelvújításra vonatkozó tanácsaiban. Hogy a nyelvészettel nagyon sokat törödni nem akaró, de mégis egyedül annak érdekeire vigyázó szabály mily nagy mértékben szorul a világosságra, Névynek saját szavai is bizonyítják: „Néhány példából láthatni, minő kifejezéseket értünk a jellemzettek alatt“.

Az a bizonyos jellemzés ebből áll: „Igen sok szót csináltak újabban, jót és roszt; a csinálmányból sok vagy épen nem, vagy csak alakváltozással tudott közkeletre vergődni“ stb.

A dolog természete szerint a közkeletre épen nem vergődhetett szavak között lehetnek jók is, rosztak is; másoknál az alakváltozás volt a divatosodás föltétele. E változás helyesség tekintetében épen úgy lehet közönyös, mint javulás, vagy rosszabbulás.

Tehát eddig e szabálynak csak az az értelme, hogy a

közönség tetszése határoz: a mit felkarol, az jó. De ez a legszélsőbb, a legindokolhatatlanabb neologia elve!

És valóban ez értelem ellene is mond az erősen orthologizáló következő sornak: „Ezekre nézve szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy az olvasó egy-egy első rangú író példáját se kövesse.“ Hogy mit kell érteni az „ezek“ alatt, azt e szavak mondják meg: „A mi rossz, azt bátran átadhatjuk a feledékenységnek“.

A példák azonban semmit sem bizonyítanak, csak azt, hogy a szabály, melyet bizonyítaniok kellene, homályos és zavaros. Divatosnak divatos és kétségkívül általános használatra vergődött szó valamennyi; de olyan egy sincs köztük, melynek alakja roszból változott volna jóra; csak olyan van, mely megromolva tetszett. A többinek régi alakja is helyes volt, az új is az; a változást, ha nem a hóbort, de a nyelvtörvény sem, hanem csupán az aesthetika követelhetette. Lássuk őket egyenként!

Rény, erőny; ma: *erény*. Mind a három rosz. *Hontárs* = *honfitárs*. Nyelvtanilag egyik olyan jó, mint a másik. Jogos összetétel mind a kettő, birtokviszony alapján; az a nagy baj csupán, hogy az a viszony az előbbiben lehetetlenség; mert a honnak nincsen társa. De ha jelenthetne is valamit a *hontárs*, az sem lenne soha *honfitárs*.

Játékszin = *színház*. Mind a kettő jó és értelmes; de az első mégis értelmesebb, mint a második. *Szin* = *scena*, *σκηνή*, orosz *szjen*, mongol *szain* már maga is helyet, tágas, üres, elől minden esetre nyitott helyet jelent; tehát a *színház* pleonasticus szó, melyben épen a játék nincsen benne; olyan épület, mely csupa szín, vagy melyben csupa szín, pl. csizmadiaszín, vásárszín stb. vannak, mint a párisi les halles; ellenben *játékszín* = a játéknak helye. A népies összetételekben is: *kocsiszín*, *levélszín*, *vásárszín* mindenütt a *szín* az alapszó.

Mesterség (ars) = *művészet*. Az első, a régi kitünőleg helyes szó, alkalmas minden felsőbb jelentőségre is a mester szó nemesebb értelme szerint; de alakjának semmi köze sincs a másikéhoz; *művészet* nem lett a mesterségből, hanem egészen más szerkezet. Itt az a fő dolog, hogy két példabeli szó semmi módon sem változott át egymásból, tehát e helyt idézni semmiképen sem lett volna való!

Költész, költér = *költő*. Az utolsó jó, a két első rosz; csak az nem igaz, hogy az utolsó újabb amazoknál, sőt inkább a régi, jó költő büszkén mondhatja amazoknak: *hesterni estis*. Nem alakváltozással jött divatba a *költő*, hanem alakjának nyegle változatait nem is tűrte maga mellett életben.

Elölülő, legfent ülő = *elnök*. Szembetűnő, hogy a két régi nyelvi szerkezetre nézve kifogástalan volt, de az újabb változat minden ízében roszt. *Kinyomat* = *kifejezés*. Mindenik jó és használatos ma is, csak az értelmük lett szabatosabbá. *Test* = *testület*. Az utóbbi az előbbiből származik, de nem egészen törvényes uton; mert *testül* ige nincs; de, ha volna is, a *testület* igazság szerint akkor sem tehetne *corps*-t! Használatos, mint sok más gyanús szó. *Izlet* = *izlés*; *összveredőlt* = *összekulcsolt* mind a két pár egyként jó.

E példák, mint előre is mondtuk, semmit, de éppen semmit sem bizonyítanak; van köztük vegyest jó és roszt szó, régiből és újból. Egyébiránt hogy Névy az egyenlőség jele után vetett szavakat jóknak tarthatja, azt ha az ember szemcinek hihetne, néhány, a legeslegújabb szójavítások szerint böngészett példájából lehetne is következtetni.

Ezekre így vezet át: „Az újítás manap is foly, s gyakran oly kifejezéseket hoz forgalomba, melyek sem nem szükségesek, sem nem helyesek. Ilyenek pl. *boncznok* = *műtő*, *vigarda* = *vigadó*, *szálloda* = *fogadó*, *szívélyes* = *szíves*, *idény* = *ivad* stb. Itt az egyenleteknek második fele, alakilag legalább minden esetre helyes, az első pedig kétségkívül helytelen: csupán az első pár tetszik kissé ingatagnak; mert ha a *boncznok* ellen kifogást teszünk, talán a *műtő*-ben is bátrabb kelleténél a *tevő*-nek *tő*-be rántása; ha pedig nem így elemezzük: mű-*tevő*. akkor e szónak se eleje, se veleje. Külömben még ez a két szó nem is aequivalens; *boncznokot* másképp anatómusnak híják, a *műtőt* pedig operateurnek.

Hogy Névy csakugyan az orthologia nevében akar szólni az ifjakhoz, azért nemcsak modern tudományossága és irodalomtanári reputációja kezeskedik, hanem saját szavai sem magyarázhatók egykönnyen egyébként: „A mi hibás, azt méltán átadhatjuk a feledésnek,“ s följebb: „... általános tapasztalat, hogy a szóképzésben nem mindig tudományos elvek, hanem gyakran véletlen, az önkény vezették és vezetik ma is nyelvújító íróinkat.“

De ha a szigorú törvényesség sürgeti, azt nem oly kuszáltan kellene tennie, mint a hogyan teszi; mert ugyan melyiket adjuk át a feledésnek az *erény* és *erőny* közül, mikor mindegyik roszt; melyiket a *játékszin* és *színház*, *izlet* és *izlés*, *összveredőlt* és *összekulcsolt* közül, mikor mindenik jó? Vagy miért adtuk át feledésnek a jó *előülőt* a roszt *elnökért*? stb.

Ha értelmesen és következetesen tanítja Névy az orthológiát, nem úgy kell beszélnie a közkeletüsről, hogy az ember nem tudja, jóság criteriuma gyanánt akarja-e azt tekintetni, vagy

megfordítva, inkább csalárd játéknak, mely ellen küzdenünk kell, hogy el ne ámitson bennünket. Az alakváltozást sem egyedül az általános elfogadás föltételeként kellene emlegetni, hanem úgy, hogy ez igen sokszor a leghatározottabb romlást jelenti, a jónak roszra változását. Nemcsak azt kellene mondani, hogy a roszt szó használatában egy-egy első rangú író példáját se kövesse az ifju, hanem azt is, hogy a jó szót még a legutolsó rangú írótól és bárki fiától is elfogadja a roszt helyett, habár a legelső íróknál és országszerte lenne is ez divatos.

És így aztán határozott szempontokból elvszerüleg kellene csoportosítani a példákat is.

Én a magam részéről azonban ennek idejét még nem látom teljesen elérkezettnek. Igen sok még a vitás kérdés; némely használatról nem mutatható ki biztosan, hogy roszt; más kettöröl, hogy melyik a jó, melyik a roszt. Valameddig ezek tisztázva, megállapítva nincsenek, mindaddig én részemről nem tartom tizenhárom-tizennégy éves ifjak könyvébe valónak az ily vitás dolgokat.

BABICS KÁLMÁN.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE. /

V.

III. Helyettesítendő k. Nyelvtani szempontból kifogás alá ugyan nem esnek, de nehézkességük miatt, vagy pedig azért, mert épen nem bélyegzők, mégsem tarthatók meg: *berec* (Pimpla); e szó jelentése csipa vagy rinya a szemben: fekete fürkésző; *cseszle* (Bibio) székely tájszó, másutt muslica: ször szunyog; *csetléske* (Fissurella): tölcsercsiga; *dandár* (Xylocopa): gerenda pössör; *éjdísz* (Catocala): rendszalag; *éjfélsz* (Acronycta), fajai szerint: nyíl sat. -jelű lepke; *falók* (Gulo), a régiebb íróknál az orosz rozomak szerepel: medve menyét; *fejék* (Cidaris): (fejalakú) borzocska; *fülbő* (Otus): füles bagoly; *hagymász* (Tenthredo); levélszűrő darázs; *hegyfar* (Leptura) karcsa: karcsú cinczogó: *kabóca* (Cicada), kabola kicsinyítve; bélyegző hangja szerint nevezzük el: cicergőnek; *kérgecs* (Xylina), lásd éjencz: (füvi) bagolyfejű; *orrszarvú* (Rhinocerus), vagyis olyan állat, melynek szarván van az orra, vagy szarva orrhoz hasonló (csigaszarvú, lapátszarvú), legyen: szarvasorrú v. szarvorrú; *ponc* (Sitta); e szó jelentése (Simai Kristóf szerint) véső, vésű; az állat neve a népnél kopács, kovács és: favágó; *rinya*

(Scolopendra); e szó (jelentése csipa) talán azért alkalmaztatott, mert az állat lábainak izei valóban csipára emlékeztetnek; azonban a népnél ismeretes mint *pápmacska* és: *lapos soklábú*; *szellemke* (Alucita), a népnél *kökénymoly*: *ujjasszárnyú*; *szindisz* (Euprepia): *medvelepke*; *szinék* (Apatura) csillér: *gyöngyházlepke*; *üllőke* (Malleus). A malleus épen nem üllőt (tájdivatosan üllő-t) jelent, hanem kalapácsot; ennél fogva: *kalapácskagyló*; *varancsorr* (Ammodytes): *homoki vipera*.

Helytelen alkotásúak; *zsenge* (Squilla): *sáskarák*; *boszor* (Acherontia). A népnél azon lepke, mely a tehén és más fejős állatok hasznát elveszi (minthogy istállóban tartózkodván hangos röpte által rettegést s ez által a tej elmaradását okozza). *boszorkánypille*. Ilyenek mindenekelőtt az éjjeli *pávaszem*, a *halálfej* és a *Catocala*; az állat népies neve *halálfejű boszorkánypille*. Táplálkozása (Solanum) s bélyegző pergő hang röpte miatt (l. *szender*) ajánljuk: *ebszőlös pergő*; *bömböly* (pedig hallgat, mint a *Trigla* kivételével a többi hal (Mugil): *tengeri támolygó*; *csermöly* (Pandion), a népnél *halászsas*: (*folyami*) *halászsas*; *csibor* (Hydrophilus), a népnél: *fekete vagy tüskéshasú uszóbogár*; *harács* (Haliaetos) a régiebbeknél: (*tengeri*) *halászsas*; *kalaj* (Periplaneta): *csótán*; *kalloz* (Gnaptor): *büzögő*; *suran* (Gonopteryx): *citromlepke*; *szender* (Sphinx). Míg a nappali pillék röpte lassú, mondhatni előkelő lebegés, addig az estieké gyors, türelmetlenül erőlködő és ennél fogva hangosan: *pergő*; *teng* (Flustra) *fátyolkorál*; *botrog* (Cancer) talán *potroh*: *erszényrák*; *csajág* (Trichius): *kefobogár*; *csürök* (Trochus): *gyöngyházcsiga*; *gyaka* (Buthus): *afrikai scorprió*; *likács* (Lycosa): *erdei pók*; *sarol* (Copriss): *holdszarvú*; *szelme* (Psyche) *hernyója*: *zsákhordozó*; *szípoly* (Anisopliából): *kis cserebogár*; *teneg* (Pelagia): *világító kocsonya állat*; *utáncs* (az összetételekben egyáltalán nem helyeselhető; (l. Nyr. VII. 120. l.); *acsa* (Libellula) röpte miatt (l. *szender*): *rezgő*; *bincs* (Boarmia cinctaria): *nyírfa araszka*; *alkár* (Polistes): (*mezei*) *darázs*; *cincúr* (Bombylius): *gyapjas légy*; *cingolány* (Cicindela): *homokfutó*; *csorva* (Opatrum), szárnyai rendszeren *sárosak*, *porosak*: *porbogár*; *eszélény* (Rhynchites), a népnél csak *zsizsik* (pl. borsó-, makk-, gabona-): *zsizsik*; *geréncs* (Spondylus): *kerepkagyló*; *gurdacs* (Trachea): (*fenyves*) *bagolyfejű*; *gyelme* (Tachina): *hernyóölő légy*; *holýva* (Staphylinus): *szitaszárnyú*; *jeszke* (Trombidium): *bársonyatka*; *kanakuc* (Syrnium):

bagoly; *kárács*, *kórács* (Neophron): dögkeselyű; *kecér* (Argyroneta): vízi pók; *meselény* (Ophion), potroha sarló alakban van görbülve: sarlódarázs; *orzony* (Procerus): óriás futó; *pandár* (Proteus) *vergye*: angolna götte; *porva* (Dermestes): szalonnabogár; *seléb* (Apus), a népnél kecskerák: hanyattuszó levélrák; *serinc* (Acerina), a népnél: buczó; *szonya* (Larentia): szalagos araszka; *tergély* (Cobitis), a népnél: csík; *törny* (Hylesinus): háncs szú; *törköny* (Acidalia): déraraszka; *vergye* (Proteus): angolna götte; *veszke* (Lamia): szöszös cincogó; *agyard* (Monodon): agyarcet; *alkonyász* (Sphinx euphorbiae): ebteji pergő; *áska* (Gryllotalpa): vakondtücsök; *babocs* (Cyamus): cettetű; *bimba* (Daphnia): vízi balha; *bonyolca* (Voluta): ráncz csiga; *bugyas* (Crangon), mint honi neve: garnéla; *buka* (Cinclus), a népnél vízi seregély és: vízi rigó; *bukály* (Nepa): vízi scorpió; *bütke* (Gecarcinus): erszényrák; *büzge* (Blaps), a népnél bűdös bogár, sváb bogár: bűzögő; *cickány* (Sorex), a népnél: gözű; *csészem* (Patella): csészecsiga; *csőrönd* (Ornithorhynchus): ajvond; *csövely* (Solarium): napcsiga; *dezeny* (Astraea): csillagkorál; *diszély* (Cetonia), a népnél fényes bogár és: rózsabogár; *döfök* (Procrustes): nagy futó; *dülész* (Rhombus): laphal; *édec* (Melophagus): juhkollancs; *égálcány* (Cnethocampa): pohók; *ékény* (Calasoma): bábrabló; *enyhész* (Limenitis): nyárfa pillangó; *érdesz* (Aspro), népies neve: bucó; *feketély* (Melanoroma): fekete szárnyú; *fémész* (Buprestis): pompabogár; *fényész* (Fulgora): (hólyagfejű) cicergő; *forgony* (Turbo): holdcsiga; *fülör* (Haliotis): szívárvány csiga; *gócány* (Mytilus): gócos csiga; *gödrény* (Botryoccephalus): gödrösfejű; *gőzelény* (Cecidomyia): gubacs szúnyog; *gyöngye* (Perla): fátyolka: *gyülecs* (Gorgonia): legyező korál; *habany* (Mya): tátó kagyló; *hólyagány* (Malachius): puffadozó; *hosszány* (Aeschyne): rezgő; *hőgyész* (Maja): tuskés rák; *keve* (Lithoria): (zuzmós) szövő; *kezeng* (Chirotes): vájó; *kisa* (Perotis) pompabogár; *kurtály* (Hister): csonkabogár; *kuszany* (Anabas): mászó hal; *külle* (Botryllus): (fürtös) ascidia; *kürtöny* (Tritonium): Tritonkürt; *lóga* (Exoecetus): repülő hal; *markász* (Gammarus): balharák; *mezöngy* (Agrotis): (vetési) bagolyfej; *mocsga* (Paludina): tavi csiga; *nyálang* (Sialis): iszap légy; *orsonya* (Ascaris), a népnél: bélgiliszta; *orvaly* (Gypaetos): (szakállas) keselyű; *örlecs* (Cavia): tengeri malac; *pikkecs* (Lepisma), a népnél: ezüstbogár;

petymeg (Vivirra), a régiebbeknél: cibét állat; *rejtény* (Tenebrio): lisztbogár; *sodorka* (Filaria): fonalféreg; *subács* (Chiton): bogárcsiga; *suholy* (Bubo): (nagy) fülesbagoly; *szaporcsa* (Palingenia), a népnél: tiszavirág; *szírmány* (Hylaeus); karcsú méh; *szömörke* (Argulus): leveles rák; *szörnyeg*: Medusa; *szurkocs* (Pissodes): fenyő zsizsik; *talpály* (Procyon): mosó medve; *tálték* (Clerus): szalagbogár; *tarkály, kurtály* (Hister): csónkabogár; *tokász* (Carpocapsa): betokozó; *túrász* (Caecilia): giliszta kigyó; *tüsköny* (Echinus), mint a régiebbeknél: borzocska; *tüzől* (Salamandra), egyik honi faja (a népnél: tüzes gyík) valóban tűzfoltos, de a másik fekete, azért a „lucus a non lucendo” kikerülése végett legyen gyíkgötte; *vidorcsa* (Galleria): viaszmoly; *zsinégény* (Mermis): húrféreg; *agancsár* (Lucanus): szarvasbogár; *bájlór* (Callidium): (violaszínű) cincogó; *bodonc* (Porphiphora): bürzsönbogár; *bohóc* (Naja): szemüveges kigyó; *bögönc* (Panorpa): skorpió légy; *burkonc* (Galeopithecus): repülő maki; *csacsár* (Pastor): rózsaszeregly és rózsarigó; *csevér* (Tubipora): organa korál; *csillér* (Argynnis): gyöngyfolt lepke, gyöngyház lepke; *csótér* (Solen): kardhüvely (kagyló); *csüllör* (Cypraea): porcelán csiga; *édenc* (Paradisea): paradicsom madár; *éjenc* (Noctua), egész teste, de különösen feje s nyaka igen lágy, bagolynemű szőrrel van fődve, azért bagolyfejű; *fegyver* (Aratyomis): törös légy; *forgonc* (Strombus): szárnyas csiga; *galacsár* (Gymnopleurus): labdacsozó; *galandár* (Blennius), a régiebbeknél: szörfark és: ostorhal; *góronc* (Tridacna): kanyargós kagyló; *gúbonc* (Rhodites): csipkeszűrő; *gyalmár* (Epeira): *gyalom* alig ismert kifejezés „szövés”-re; az állat népies neve: keresztés pók; *gyászma* (Andraena): földi méh; *hordály* (Ectopistes): vándor galamb; *illár* (Aromia): pézsmás cincogó; *izgonc* (Lytta), a népnél: fényes bogár és: körisbogár; *izmóc* (Dorcadion): (köpcös) cincogó; *kapzár* (Asilus): ragadozó légy; *kérgösz* (Limulus): iszaprák; *könnyedőc* (Elaphrus): partifutó; *kuszma* (Anguis), a népnél: kurta kigyó, vak kigyó, rézkigyó: kigyógyík; *lapor* (Phyllidium): vándorlevél; *lélme* (Psyche) szelme: zsákhordozó; *likár* ~~X~~ *fúrály*: Terebratula; *markonc* (Manatus): kéz cet; *mozgár, mozgor* (Nasua): (mozgóorrú) medve; *nyakar* (Rhagium), levágott fatuskókban rágódván, ganéja korpás: korpás cincogó; *nyakonc* (Rhaphidia): tevenyakú légy; *nyüvönc, nyuvonc*:

Beroë; *ollor* (Chelifer): könyvszörpítő; *orozma* (Rostellaria v. Chenopus): lúdláb csiga; *peszér* (Silpha), a népnél: dögbogár; *péter* (talán *petér* Ovula): tojáscsiga; *szárnyonc* (Pteropus): szárnyas eb; *sziklár* (Saxicola): sziklafülemile; *színér*: Aphrodite; *szítár*, *szitkár* (Sesia): (méhalakú) pergő; *szökönc* (Haltica), a népnél: földi balha; *szövérr* (pedig épen nem szö, Phalangium), a népnél: kaszás pók; *táltor* (Mantis), a népnél: vándorka, csüribogár és: csürszöcske; *tömszér* (Dasygogon): borzas légy; *tülkönc* (Oryctes), a népnél: szarvorru bogár; *zenér* (Sylvia): fülemile; *zögér* (Anthrax): bársonylégy; *zöhér* (Tenthredo) hagymász: levélszuró darázs; *zúgár* (Segestria): pincei pók; *zuzár* (Boa): óriás kigyó; *bötkös* (Lophius), a régiebbeknél: sárkányhal; *hengenyé* (Lema): liliumbogár; *rejke* (Cryptophaga): gombaszú; *repecs* (Asellus): vízi soklábú; *sérés* (Malapterurus): sajtató harsa; *szivárcsa* (Gobius), a népnél: kövi hal; *szivornyász* (Sipunculus): szivatyús; *szökető* (Physiter), a régiebbeknél fizetér: fuvó cet; *szörkés* (Trichodectes): ebtetű; *szurkoly* (Troctes): könyvtetű; *szürkülény* (Smerinthus): esti pávaszem; *tellény* (Tellina): tányérkagyló; *vetemér* (Mamestra): (káposzta) bagolyfejű; *vörelény* (Pyrrhocoris), a népnél: isten tehene (ámbar az olajbogarat is így nevezik): bilibáncs, bodobács; *csipdér* (Gammasus): bogár atka; *nyuvonc* lásd *nyüvönc*; *röpér*: Pterostichus; *bócfark* (Dasyurus): erszényes medve; *bócláb* (Dasypos): övöske; *dogaláb* (Oedinenus), a népnél: szélkiáltó; *selyörke* (t. i. selyemkagylóörke Pinnotheres): kagylóör; *türkéz* (Chirotes) kezeng: vajúó; *vilagy* (Triphaena): gyászövé bagolyfejű; *bájcsáp* (Eucera): szarvméh; *fülcsap* (Aplysia): mocsokcsiga; *fogincs* (Anodonta): tavi kagyló; *héjincs* (Limax), a népnél: nyálas csiga és: meztelen csiga; *jószány* (Eumenes): harangdarázs; *partigáz* (Himantopus), a népnél: gyöngyös vérlile; *vörpetty*: Doritis Apollo; *cicús* (t. i. uszó cickány Mygale): pézsmás gőzű; *csontör* (t. i. csonttörő Haliaetos) harács: (tengeri) halászsas; *hogor* (Palamedea): pásztor madár; *kúcsföd* (Cebus): farksoodrómajom; *pödörnye* (Macroglossa): galambfarkú; *sarág* (t. i. szarrágó Scatophaga): sárlégy; *virha* (t. i. virághoz hasonló, Anthidium): gyapjas méh; *virmász* (t. i. virág-mászó Anthrenus): gyűjteménybogár.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Gaj (galy): erdő; (meta) pervenit ad unam parvam silvam wlgo gaÿ vocatam... iuxta quamdam multitudinem arborum que wlgariter moÿs-gaÿa nuncupatur...1234.

Gödör; per quamdam vallem wlgariter holoÿs-gudur dictam...1254.

Gyep; meta vadit ad terram incultam que gep vocatur...1257. — magna via que vulgo dicitur chebe-gepue...1200.

Gyomör; vallis balha-gumur...1252. — Nem tudom, helyesen olvastam-e így a gumur szót, melynek talán inkább a gömör vagy gyömör kiejtés (Gömör vmegye, Gyömrő falu) felelne meg; egyébiránt alig ha tévedek, ha a kettő közt ugyanazt a hangpárhuzamossági viszonyt keresem, a mely pl. ardó és erdő, zokog zökög (ez utóbbi a régi nyelvben), kornyad oz görnyedez szavaink közt van.

Halom, halm; ad vnum monticulum holm vocatum...1303. — monticulus keÿk-holm...1270. — ad montem lycos-holm...1231. — meta venit ad locum qui mogos-halom vocatur...1257. — versus curtem scen-holm...1067. — ad quendam monticulum qui dicitur ser-holm...1269. — prima meta incipit super ser-holm...1290. — Előfordúl kicsinyített alakban is, p. o. monticulus hulmuch (halmocs, halmocska).

Hát; ad unum fossatum et foveam aruk-hat dictum...1251. — ad meridiem super erdeu-hat...1251.

Határ; ibi est cumulus, hoc est hatar...1086. — ad metas terreas que dicuntur sceg-hatar...1268.

Hegy; mons akasztow-hegy...1291. — ad vnum berch qui vulgo eregeteu-hig vocatur...1256. — ad quendam lapidosum monticulum kues-heg vulgariter nuncupatum...1295. — mons mezechtelen-hig...1278.

Hely; ad locum qui dicitur lessu-hel...1251. — piscature que weyz-hel vocantur...1300. — kender-hel (l. főntebb a fő alatt).

Homok; in terra wlgariter humuk dicta...1269. — locus wegu-homoc...1194.

Horh; így magában ezt a szót nem találtam, s nem is értem, de összetételei, mint horh-fw, horh-ag, hor-thetew azt mutatják, hogy kellett valami földrajzi értelmének lenni; a következő adatok adnak talán némi felvilágosítást: in quodam monticulo keyholm vocato, iuxta quem est quoddam horhag..

1270. — ad vnum zurduk vel horhag...1267. — vallis zwrduc...1297.

Jó; ebben: pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246.

Kebél; (meta) ascendit ad sumlw-kebel...1257. — Kár, hogy a szöveg meg nem mondja, mi volt ez a hely; azt hiszem, leghelyesebben valami völgy-félét érthetünk rajta. Több példáját nem találtam.

Kert; ad vnum virgultum fywz-kerth vulgariter nuncupatum...1299. — pomerium noyg-kert...1297. — ad quoddam pomerium wlgo weg-kerth vocatum...1275.

Köz; pratum quod keth-you-kyzi vocatur...1246. — XIII. jugera sita inter arbores, vide licet que wlgo denominantur scil-cuz...1225.

Kút; iuxta quendam fossam aldou-cuth...1214. — (meta) currit de iuxta byzus-cut...1268. — in latere montis est fons qui vulgo gyznou-kuth nominatur...1263. — fons hydeg-kut...1295. — locus kauas-kuth...1270. — (meta) pervenit ad puteum burcut...1261. — Némi kétség fér hozzá, hogy burcut vehető-e a bor és kút összetételének; hallottam, hogy Visken, Máramaros megyében, az ottani fürdőn nem annyira a savanyúvíz forrást, mint inkább magát a savanyú vizet nevezik borkutnak; a viski ember például így beszél: borkutat ittunk, tölts borkutat a boromba, stb.; a mire akaratlanul is a szláv burkotati = buzogni, forrani szó jut az embernek eszébe; s nem is lehetetlen, hogy a borkutak inkább ezen buzgó, pezsgő minőségüktől, mint sem a borral való összehasonlítatásból nyerték nevüket.

Láp; ebben: palus que lap-sar vocatur...1268.

Láz; quoddam berch Ysaac-lasa vocatum...1295. — (meta) pervenit ad laz-potoka...1268.

Lelesz; halászó hely; piscatura fel-lelez et inferior lelez...1261. — Ezzel egy hihetőleg ez a szó is: liz; piscature ernem-lyz, fel-liz, mege-liz...u. o.

Liget; locus ligeth vocatus...1270. — ad vnam planiciem ligheth vocatam...1292. — (meta) pervenit ad locum qui mogos-lyget dicitur...1231.

Lyuk; meta pervenit ad boazliuk (borzlyuk)...1300. — locus vulgariter kygolyuk dictus...1279. — ad fossatam vulpinam quam rouos-luk vocant...1268.

Mál; in quodam berch seleu-mal dicto...1295. — mons keyk-mal...1275.

Megye; ad metam terream que est in mege...1315. —

per quoddam mege in latere byrch...1288. — spinosa distincio que vocatur mege...1237.

Mező; subtus campum cukÿn-mezeÿ...1231. — campus nÿres-mezeu...1276. — ad locum qui zokol-meze e dicitur...1231. — Az ismeretes *d* képzővel; ad locum qui cuÿs-mezed (kis vagy kiis-mezed, v. ö. kis-ered) dicitur...1231.

Mocsár; (meta) vadit per mochar ad montem...1231. — stagnum mel-mochar...1265.

Oltvány; tendit ad unam silvam que wlgariter olthuan nuncupatur...1278. — Közelebbi értelmében: tangendo quamdam pomum oltuan dictam...1299.

Orom; ad apicem unius montis wlgariter orom vocatum...1287.

Orotva (irtovány); exceptis purgacionibus que wrutua dicuntur...1271.

Örem (örvény?); meta incipit in fluvio Turuch in vno profundo evrem...1291. — piscatura eurem...1225. — locus livk-eurim...1269. — (meta) transit Ticiam in loco nogewrem vocato...1067.

NAGY GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A szerkesztőségtől fölvilágosítást kérnek a következő kérdésekre nézve:

1. Kérdés. „Debreczenben és vidékén a közelítő *-hoz*, *-hez* rag egy bizonyos esetben a főnévtől elmarad, pl. ‚Csákiék, Futóék megyek‘ e helyett: Csákiékhoz, Futóékhoz. Vitatkozási tárgya lévén, vajjon helyes-e az előbbi használat, sziveskedjék a szerkesztőség eldönteni, hogy a kettő közül melyik a helyesebb használat: ‚Csákiék, vagy Csákiékhoz megyek‘, és hogy az előbbi használat, mely egyenesen tájszólás, elítélendő-e vagy nem.“

Felelet. A kettő közül, irodalmi szempontból itélve, a ‚Csákiékhoz megyek‘ a helyesebb használat. Az irodalmi nyelv ugyanis köz megegyezés, köz megállapodás eredménye; e szerint épen az a fő kelléke, hogy lehetőleg egységes legyen, s azért mindazt, a mi az egységesség elérését akadályozza, elhárítani törekszik. Így tekintve a dolgot, a ‚Csákiék megyek‘ használatra az irodalmi nyelv nem adhatja rá szentesítését. De ebből korántsem következik, hogy joga van kárhosztatni, s mint helytelen, rosztat elítélni. Minden nyelvbéli használat, a melyre rá nem bizonyítható, hogy külső, ellenséges hatás nyomása alatt keletkezett, jogos és

törvényes, ha mindjárt csekély vidékre terjed is ki. A tájnyelvek egymással szemben teljesen egyenlő rangú felek; s a hol különbségek mutatkoznak köztük, egyiknek sincs joga a helyességet a többiek kizárásával egyedül a maga számára követelni meg még akkor sem, ha netán e használatok egyik-másikának elfogadásában az irodalmi nyelv már megállapodott volna. A mely vidéken tehát valamely használat járatos, egy más vidék sem vitathatja el tőle a jogot, hogy ne éljen vele; de viszont ő sem követelheti magának, hogy a többiek a magukéről mint hibásról lemondva, az övét fogadják el. A Debreczen környékbeliek tehát csak a maguk jogával élnek s nem vétének senki ellen, ha „Csákiékhoz” helyett egymás közt úgy mondják, hogy „Csákiék megyék”; hasonlóképen a székelyek s moldvai csángók sem hibáztathatók, ha „hozzánk” helyett azt mondják: „jöjjenek nállunk — ménék fél né é mn él”; sem a hétfalusi csángók s a Bars, Nógrád sat. megyeiek, mikor így szólnak: „Andrásni (Andráshoz), mestérnyi megyék.”

2. Kérdés. „Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy becses véleményét az alábbiak iránt pár sorban kikérhessük. Egy barátunk ugyanis engem és egy másik barátját, kik mindketten családos emberek vagyunk, ekként hívott meg magához: „N. Farkast és N. Károlyt becses családjával hozzám szívesen elvárom.” Kérdés, helyesen van-e így: *családjával*; avagy *családjaival* kellett volna mondania? Továbbá a föntebbieken e kifejezés: *családjával* egyértelmű-e azzal, ha a helyett *családjukkal* mondatott volna? Vagy pedig ez utóbbi helyett a többes *családjaikkal* lett volna a megfelelő kifejezés.”

Felelet. Forduljunk magához a nyelvhez; keressünk világosan beszélő analógiákat, s halljuk meg, mit beszélnek azok. Minden embernek van teste, lelke, feje, orra, szája, nyelve, torka, nyaka, háta sat.; azaz a birtokos több, a birtok egy; de a birtok meg van külön mindegyik birtokosnak. Mit sugall mindegyikünknek a nyelvértéke, melyik a kettő közül a helyes szerkezet, az-e hogy: „Nincs *testeinknek-lelkeinknek* hová lenni — Nektek minden szót a *szájaitokba* kell rágni — Vigyázzatok, hogy *torkaitokra* ne forrjon ez a dolog — *Hátaiton* verték el a port”, vagy pedig ez: „Nincs *testünknek-lelkünknek* hová lenni — Nektek minden szót a *szátokba* kell rágni — Vigyázzatok, hogy *torkotokra* ne forrjon — *Hátukon* verték el a port?” Nem hiszszük, hogy akadna született magyar ember, a ki az utóbbi használatot föltétlenül ne helyeselné, s viszont az előbbit szokatlannak, visszatetszőnek ne találná. Térjünk most a kérdésre. N. Farkasnak van családja s van N. Károlynak is; épen

úgy van külön mindegyiknek egy családja, mint van egy orra, feje, nyelve, nyaka, élete sat. A mint tehát visszasan beszélénk, ha így szólanánk: „Az emberek *fejeikkel* vagy *fejével* együtt *életeiket* v. *életét* is elvesztik‘, szintúgy visszasan van mondva: N. és N. urakat *családjaikkal* v. *családjával* szívesen látom‘. A három közül ebben az esetben az egyedül helyes: „N. Farkast és N. Károlyt *családjukkal* együtt szívesen látom.‘

3. Kérdés. „Multkor a következő népdalt hallottam :

Vagyok olyan legény, mint te,

Vágok olyan rendet, mint te,

Ha nem hiszed, jöjj ki velem.

Fogd meg az én kaszanyelem.

Szíveskedjék a t. szerkesztőség fölvilágosítani, jó-e az idézett dalban a *kaszanyelem* kifejezés; mert én még mindig úgy hallottam, hogy *kaszám nyelét*; s ha igen, miért jó? Holott nem azt mondjuk: „meghíttam *atyafiamat*“, sem pedig: „megvágtam a *kézűjjamat*“, hanem *atyámfiat, kezem újját*.“

Felelet. A t. kérdezőnek teljes igaza van, midőn a *kaszanyelem* szerkezetet szokatlannak, az általános használattal ellenkezésben állónak mondja. Hogy itt a „jöjj ki velem“ fakasztotta a dalkészítő ajkára a „kaszám nyelét“ helyett a „kaszanyelem“ szerkezetet, azt majdnem egész biztossággal állíthatni. De más részről vannak teljesen hasonló viszonyban álló szóösszetételek, a melyeknél a *kaszanyelem*-féle szerkesztés manap már általános s egynémelyikénél mondhatni az egyedül helyes. Ilyenek névszerint: *szemöldök, szemfödél, szemtakaró, fejfa*. Ezeknél a kettős birtokragozást a mai nyelvérzék nem tűrheti meg. Nem mondhatni: *szemem öldöke, szemed fedele, fejük fája*; hanem csak így: *szemöldököm, szemfüdeled, fejfájuk*. Ide tartozik néhány oly összetétel is, a melyekben a második tag deverbális főnév, mint: erős *fogfájásom* van; kegyetlen *hascsikarásom* volt. A fölhozott esetek elég érthetően magyarázzák meg ama jelenséget, hogy miként támadnak a nyelvben az úgynevezett rendhagyások. A *szemöldökben* ugyanis, a mely láthatólag összetett szó, a második tag, az *öldök*, mint önálló szó kieszevén a nyelvből, ez által az összefétel két tagja egységes szóvá forrt össze; s ez az oka, hogy a nyelvérzék nem érezvén benne többé compositumot, az összetételbeli birtokviszonyt nem is fejezte ki. Hasonló magyarázata van a másik két szónak is. Ezekben ugyan az egyes tagok egymagukra is élnek, de az összetételben eredeti jelentésük elhomályosulván, ketten együtt véve egy új fogalmat alkotnak, s ez által hasonlóan az előbbihez szintén egységes szóvá olvadnak

egybe: *szemfödél* mai érzékünk tanúsága szerint nem annyi mint „szemnek a födele”, hanem „leichentuch”; a *fejfá*-ban sem gondol senki a *fej*-re és *fá*-ra — bizonyítja a „kő fejfa” kifejezés — hanem említése mindenkinek a síremléket juttatja eszébe. Részben ezekhez sorozandó az *atyafi* és *agyvelő* is. Ezek is manap már a 3. személyben, kivált az első, egységes szónak tekintendők; azért — noha a régi nyelvben még ez a szokásos használat — napjainkban nem igen hallani: „annyi neki az *atyja fia*, hogy alig ismeri őket — megrázkódott az *agya veleje*“, hanem rendszeren: *atyafia*, *agyveleje*; az első és második személyben azonban a gyakoribb használat megőrizte s föntartotta mind a két szónak régi eleveenségét; s azért nem csak a második, hanem az első tag is fölveszi a birtokragot: „Van nekem egy távolról való *atyámfia* — keresztény *atyámfi* — az nem a te *atyádfia*“; szintígy *agyamveleje*, *agradveleje*; de már a szokatlanabb használat következtében a többes számú alakoknak eleveisége megtompult, s alig hiszszük, hogy időnkben hallható volna valahol: *agyunkveleje*, *agyatokveleje*, hanem csakis: *agyvelőnk*, *agyvelőtök*.

Ezeket azért említettük meg, hogy tájékozzuk az olvasót, mily természetes úton támadnak az úgynevezett rendhagyások, s hogy sok oly nyelvi használat, a mely, minthogy fejlődését nem ismerjük, első tekintetre talán szabálytalanságnak látszik, valójában szabályszerű lefolyásnak az eredménye.

A kérdés végmegoldásának kísérletét azonban azon időre tartjuk föl magunknak, ha majd elegendő számú hiteles adatokkal rendelkezhetünk. Egyelőre azonban annyit már most is biztosan mondhatni, hogy *névnap*, *születésnap*, *észjárás*, *hátközép* s hasonló természetű összetett szók birtokragozásánál az első tagot is ragoznunk kell; tehát: *nevem napja*, *eszem járása*, *hátam közepem*; *névnapom*, *észjárásom*, *hátközépem* határozottan roszak.

A SZERKESZTŐSÉG.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK GYŰJTÉSÉRE VONATKOZÓ UTASÍTÁSOK.

I. Mit gyűjtsünk?

Mielőtt e kérdésre a részletes feleletet megadjuk, a következő fölvilágosítást kell előre bocsátanunk.

Mondhatni majdnem általánosan el van terjedve s valóigaznak tartott nézet az, hogy a népnyelv telve van hibákkal, fonáságokkal. Hibának tart a közvélemény nevezetesen

minden oly népnyelvi használatot, mely az irodalom nyelvével ellenkezésben áll; ide tartoznak különösen az eltérő grammatikai alakok, minők: *hokké* (halkkal), *kertná* (kertnél), *háromszér* (háromszor), *tanijja* (tanítsa), *tekintye* (tekinti), *látí* (látja), stb. E vélemény ama hibás föltevésen alapszik, hogy a mi a grammatikában nincs meg, vagy a mi a közbeszédben vagy valamely vidék nyelvében talán másképp van meg, mint a grammatikában, hogy annak szükségképen szabálytalanságnak kell lennie. Először is tehát arra kérjük a t. gyűjtőket, hogy e véleménynyel, mint teljesen alaptalannal szakítsanak; s ne tartson vissza senkit az ilyszerű jelenségek följegyzésétől s beküldésétől annak a gondolata, hogy e hibás furcsaságok nem érdemesek a közlésre; sőt mindenkit arra kérünk, hogy különösen ezekre az úgynevezett hibákra, ferdeségekre fordítsa figyelmét.

A kérdésre, hogy mit gyűjtsünk, általjában szólva az a feleletünk: a népszellemnek minden oly termékét, a melyben eredeti fölfogás, magyaros észjárás szokott, s a melyben alkalma van nyilatkoznia; továbbá minden oly nyelvi jelenséget, a mely más vidékeken vagy egyáltalában nem, vagy csak kevéssé ismeretes; különösen pedig, a mi akár közbeszédbeli, akár tájszólásbeli sajáttságot alkot.

Ide tartoznak tehát:

- a) Mesék.
- b) Mondák.
- c) Elbeszélések.
- d) Magán- és párbeszéddek.
- e) Babonás mondások.
- f) Misztériumok.
- g) Köszöntők és mondókák.
- h) Találós mesék.
- i) Dalok és románczok.
- j) Gyermejjátékok.
- k) Állathangutánzások.
- l) Család-, gúny-, hely-, állat- és növénynevek.
- m) Tájszók, mesterműszók.
- n) Szólások. Példák. „Szaladóra veszi a dolgot. Nem tudom, mire fejez = mire czéloz. Kalap alatt hált = egész éjjel fenn volt, mulatott. Hárántékos beszédű = fufangos. Madár menetnyi föld = messze eső. Szájába rágni a szót. Szükíti a párját. Jó kötésű ember = erős szervezetű. Nyakon törülöm a fejedet.” sat.

o) Hasonlatok: „Hullatja, mint tót a miatyánkot.

Közzé vág, mint a zsidó az egy lónak. Mozog, mint a rossz felhő. Ollyan mint a dörgés, mindig jár. Nyavalog, mint a káposzta hús nélkül.“ sat.

p) Mondások: „Többet ér egy kérdés száz keresésnél. Rossz emberen az isten se segít. Messziről jött ember azt mond, a mit akar. A szegénynek kicsiny is sok. Kinek nincsen tiszte, nincsen veszedelme.“ sat.

r) Közmondások: „Nem lopnak annyit fejszével, mint ésszel. Nagy konyha megeszi a kis boltot. Üres tarisznya nehezebb, mint a teli. Üres kamarának bolond a gazdasszonya.“ sat.

s) Hangtani sajátosságok. 1) Magánhangzóváltozások: *a* helyett *á* Gömör, Hont, Nógrád megyékben, pl. *szálad* (szalad), *bárna* (barna) sat.; ha *a*-ra következő szótagban *á* hang van, pl. *kápál* (kapál), *ápám* (apám) sat. — a székelység egy részében. — A ragbeli *a* helyett *o*, ha az *a*-t megelőző szótagban *á* van, pl. *szobábo* (szobába), *utánó* (utána), *látto* (látta), *koldusságro*, *vártok* (vártak) — a dunántúli részekben. — *a* helyett *é*, különösen ha az *a*-ra *á* következik: *vérge* (varga), *vésárnap* (vasárnap), *épám* (apám) Moldvában. — *o* helyett *a*: *gandal* (gondol), *mand* (mond), *bánatas* (bánatos) sat. — Erdély egy részében. — 2) Másállhangzóváltozások: *párgya* (párja), *gyugasz* (dugasz), *eleveny* (eleven), *körfe* (körtve), *lovak* (lovak), *czüjek* (czövek); *mellátta* (meglátta), *nak kémény* (nagy kémény) sat. — 3) Hangfogyatkozások: *házbú* (házból), *gazdáhó* (gazdához), *mikó* (mikor), *naon* (nagyon), *peig* (pedig), *osztá* (osztán), sat. — 4) Egyberántások: *milta* (miolta), *mék* (mellyik és megyék), *vásál* (vásárol), *jéstét* (jó estét), *angya* (aszongya, azt mondja), *csál* (csinál), *liül* (leül), *mecczék* (mit tészék), sat. sat.

t) Sajátosságos grammatikai alakok: *lün* (lő), *rén* (rí), *éssze* (eszi), *mondi* (mondja), *szerettye* (szereti), *veszejje* el (veszítse, veszejtse el); *táplálik* (táplálják), *vénneik* (vénnék, többes számú 3. személyek), *történneik* (történnék, egyes 3. szám), be van *csukkal* (csukva), *vövött* (vett), *ess* az *esső* (esik), *termik* (terem), *forrik* (forr), *láttni kezdem* (láttni fogom), ha én azt *láttam lenne* (láttam volna); *lovakok* (lovak), *fiúja*, *apája* (fia, apja), *kieje* (kié), *bánatval*, *fönszóje* (bánattal, fönszóval), *gazdaggyabb* (gazdagabb), *sokábbig* (tovább), *emink* (mienk), *tekinted* (szerinted), *kettődik* (második), *papnúl* (paptól) jövök, *ispánnott* (ispánnál) voltam, sat.

u) Mondattani sajátosságok: Ketten maradtam ezzel a gyerekekkel — maradtunk helyett. Számot tart valamire — valamire h. Nem eszik benne — belőle h.

Egy forinttal (forinton) vette. Nagyobb tölem (nálam). A sok ivásból (ivás miatt) esett meg rajta. Félelem (félek), hogy nem jóra mén. Szeretik (szeretnek) csevegni. Nem ismeri (ismer) minket? Haza kell menjek (mennem). Bor (bornak) is kell lenni. Torokfájásba mondta magát, sat.

v) Különös figyelem fordítandó végül az újabban keletkezett fogalmak kifejezőire. minők: *telegraf, locomotiv, conductor, Bahnhof*; s az új magyar szókra pl. *gyufa, tanfelügyelő, mérnök, indóház, távirtda, vezetőnök* s hasonlókra. Vajjon használják-e az új szókat, mily terjedelemben, s melyeket leginkább, és kik; miként magyarosítják az idegeneket; alkotnak-e az ilyenek helyébe maguk is néha új elnevezéseket?

Az eddig elsoroltakra nézve a következőket kell megjegyeznünk:

1) A verses közlemények (dalok, köszöntők, meghívók, mondókák, miszteriumok sat.) a nyelvtudományra nézve jóval csekélyebb értékűek, mint azok, a melyek folyó beszédben vannak előadva.

2) A különben nagy fontosságú tájszók teljes értékűvé csak az által lesznek, ha a mondatot, a melyben előfordulnak, teljes egészében közöljük; pl. *elementésség*: fürgeség, virgoncság. „Möte az én Märikäm beteg vót, azöte nincs benne sëmmi elementésség.“

3) A hely-, család-, gúny-, állat- és növénynevek, továbbá a mesterműszók, ha kellő magyarázat nélkül állanak, majdnem minden fontosságukat elvesztik; pl. ezek a gúnynevek: *Görény, Fülesfažék*, így csupaszon, minden magyarázat nélkül állva, csekély becsűek; ha azonban elmondjuk, hogy nevét az első onnan kapta, mert igen szerette a tyúkhúst, a másik pedig, mert beszéd közben mindig csipőjére rakta kezét, értékük legott nagyot növekszik.

II. Kiktől gyűjtsünk?

Mindenkitől, a kiről tudva van, vagy a kiről föltehető, hogy vidéke nyelvét teljes épségében beszéli. Ide tartoznak első rendben az olvasni és írni nem tudók; ezek közül ismét azok, a kik környékükről vagy épen, vagy csak ritkán szoktak eltávozni, s az úgynevezett literátus emberekkel mennél kevesebbet érintkeznek; szóval a kiknek beszédén semmi idegen hatás nem tapasztalható. E szerint általában véve az asszony nép vidéke nyelvének megbízhatóbb tolmácsa, mint a férfiak; mind a két nemből pedig az öregek inkább, mint a fiatalok. Az ép nyelvérzék gyengülésének leginkább ki vannak téve az újság-

olvasók, a felsőbbbségi rendeletek kifejezéseit eltanult s utánozói; szerető helységi tisztviselők, kiszolgált katonák, mesterlegények, urasági és városi cselédek. Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, mintha ezek a maga helyén és idején nem szolgáltathatnának hiteles tanúságot vidékük nyelvének egyes s néha épen jelentősebb sajátosságairól; csak arra akarjuk vele a t. gyűjtőket figyelmeztetni, hogy ezek nem minden esetben s nem oly megbízható tanúk, mint azok az előbbieek. Ha például valaki netalán teendő abbéli kérdésünkre: használja-e a nép valahol a *mozdony* szót, egy vasuti szolgálta vagy a lokomotívfüttő tanúsága alapján bizonyítaná e szó használatát, az még korántsem szolgáltatna megbízható adatot arra nézve, hogy a *mozdony* már átment a nép nyelvébe is.

Azt alig szükséges mondanunk, hogy elbeszélések, mesék, párbeszédek gyűjtésében, ha választhatunk, ajánlatos az oly személyek megválogatása, a kiknek előadó s elméskedő tehetsége közhírben áll.

III. Mikor és hol gyűjtsünk?

Mindenkor és mindenütt; különösen pedig oly alkalommal, melyben a népszellem hamisítatlanul s a legigazabban szokott nyilatkozni még az olyanoknál is, a kik különben kapva-kapnak a mesterkélt, czikornyázott szókon és kifejezéseken. Ilyszerű kedvező alkalmak a különféle összejövetelek, mulatságok és játékok, úgymint: lakodalmak, torok, fonók, kukoriczafosztás, bucsú, táncz; ily kedvező alkalom a lelki pásztorra, bíróra, ügyvédre, orvosra, gazdatisztekre, midőn a nép, különösen ügyes-bajos dolgában, panasza nyitja meg előttük ajkát, tanácsért, orvoslásért esedezik; szóval midőn oly lelki állapotban van, a melyben önkéntelenül, mintegy maguktól tolnak ajkára a szívből jövő s szívhez szóló kifejezések.

IV. Hogyan írjuk le a közleményeket?

Teljesen akként, hogy azok az illető vidék kiejtésének hű hasonmása legyenek; más szóval: az egyes szók leírása származásukra s alkotó elemeikre való tekintet nélkül, s tekintet nélkül az uralkodó orthographiai szabályokra az egyes hangok hű lebetűzésére szorítkozzék; tehát: *aszt, kesztem, azomba, kerbű* vagy *kerbül* vagy *kerből*, *aszongya, veřsd e, vess ki, doptál* sat., nem pedig: *aszt, kezdtem, azonban, kertből, azt mondja, vesd el, vesd ki, dobtál.*

Az e czélra használandó külön írásjegyek a következők:

â = hosszú, nyílt *a*, pl. *amâra* (amarra), *mêkhâtak* (meghaltak) mind, *koszorúvâ* (koszorúval) stb.

ă = rövid, zárt *a*. Járatos Hont, Nógrád, Gömör megyékben, Slavóniában, ritkábban Borsodban a rövid, nyílt *a* helyett, pl. *hârâgszânâk*, *fâlâkât*, *hâtâlom* stb.; továbbá Moldvában és a Székelységben, de csak akkor, ha a rákövetkező szótagban *â* hang van, mint: *kâszâs*, *hâtâlmât*, de *k a s z a, h a t a l m a t*.

ê = hosszú, nyílt *e*. Előfordúl mint tiszta egyszerű hang a palóczságban némely szók hosszú, zárt *é*-je helyett, mint: *kêz* (kéz), *szêp* (szép), *ên* (én), *cselêccsêg* (cselédség) stb. Általánosan *ê*-t használ a nép *e* helyett, különösen a *-vel* ragban és az *el* praefixumban; ez utóbbiban mindig akkor, ha az *el* mássalhangzós kezdetű igéhez van kapcsolva (pótló nyújtás); pl. *kêssê* (késsel) né jáddzá, egészen *êborút* (elborúlt) az ég.

é = rövid, zárt *e*. A tiszavidéki s erdélyi magyarság (bele nem értve a székelységet) kivételével általános használatú, mint: *észém* (némely vidéken: öszöm), *eszém* (eszöm), *vészék* (vöszők), *veszék* (veszők), *vêtették* (vötöttök), *vêtettek* (vötettek), *vetettek* (vetötték), *vetették* (vetettök) stb.

Vannak vidékek, a melyek a hosszú magánhangzók helyett diphthongusokat ejtenek. Nevezetesen:

â helyett *aa*, vagy *aâ*, mint: *bajvaa* = bajvâ, *amaâra*, *amâra* = amarra (Palóczság). Ritka.

â helyett *aâ*, *aâ*, pl. *Furaân*, *furaân* (furán) beszél, *tanaâtok* (tanátok, tanáltuk), *baator* (bátor). Hont, Nógrád, Gömör, Borsod, Slavonia.

ê helyett *ee*, *eê*, mint: *eelopta*, *keziveê* (Palóczság, Ormánság).

é helyett *ee*, *eé*, *éé*, *eê*, *eé*, *iê*, *ié*. Példák: *keét*, *péénz* (Ormánság). *eén*, *keét* (Palóczság), *niêzd* = nézd, *hiétig* = hétig (Göcsej, Órség), *iédés*, *szíé* = szél (u. o. Sopron, Vas, Slavónia).

ó helyett *aó*, *uó*, mint: *laócza* = lócza, *jaó* = jó (Palóczság), *nuóta*, *huólag* = nóta, hólyag (Göcsej, Órség).

ö helyett *eő*, *üő*, mint *esztendeő* *eleőt* = esztendő előtt, *eőzbika* = őzbika (Pal.), *szüőke*, *késüő* = szőke, késő (Göcsej, Órség).

A diphthongusokat ajánlatosabb két külön betűvel írni; de ilyenkor mindig megjegyzendő, hogy az nem két külön, hanem egy kettős hang.

V. Tudnivalók.

1) Az oly közlemények, a melyek nem hű másolatai az illető vidék kiejtésének, a Nyelvörben nem használhatók.

2) A hitelesség szempontjából szükséges, hogy a közlemények a közlő saját neve alatt s a helynek, a honnan valók, pontos megnevezésével jelenjenek meg.

3) A különféle rovatokba tartozó közlemények külön papirosra s könnyen olvasható betűkkel irandók.

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sz a t m á r i a k.

Összerukták a patkót valamin: összevesztek valamin.

Kozmás bele: szerelmes bele.

(Kámforrá lett: eltűnt.

Kivetem a drágát a hasambúl: jóllaktam.

Ojan erős vót a torma, hogy siróra fakattam tülle.

(Erős tormát szagolt: sirt.

Bal kézre él vele: törvénytelenül él vele.

VOZÁRI GYULA.

N a g y k á r o l y i a k.

Ű sem típi el a hámfát a lúrul: nem valami nagyon szorgalmas.

(Nincs mindig Pírbe vásár: nem sikerül valami mindig.

(Vas-fíkető van a fejibe: részeg.

Ez is aszt gondolja, fenekig a téfel: azt hiszi, hogy ilyen meg olyan bővében van a jónak.

(Serény mint a malom legalsó köve: rest.

(Tökét hengerget vagy húz: az özvegy szokott, ki nem megy férjhez.

Az erő mázsával megy, lattal jön.

(Furcsa kis szék, csak lába kék: különös beszédre mondják.

(Ihatik ű arra hideg vizet: nem segíthet magán, nem kapja már meg követelését.

Jaj be kétrít megy komám: meghajolva.

(Nem csik le a gyűrű a kezirül: nem lesz semmi baja, ha ezt vagy azt megteszi.

Mízes madzaggal kötöttik meg: szép szóval hálóba kerítették.

Lú döglük, hám ürül: az oly emberre mondják, a ki jó eleve tervezget.

Cokki kutya, mingyár keresztül ugorlak. (A lányokat gúnyolják vele, mert pünkösd előtt ezt szokták mondogatni, mikor még reményük van a férjhez menésre; de ha nem mentek férjhez, ezzel gúnyolják őket.)

Cokki kutya, mingyár keresztül esem rajtad.

Válogat, mint a cigány a pergöbe. = *divinál a vízjellel szegélyen*

Kapczabetyár. (Olyan utonálló, ki az embertől pár forintot követel, aztán tovább megy, vagy pedig ruháját veszi el, zseb-kendőjét = szelid rabló.)

Kiníszte a helyet. (Olyanra mondjuk, ki eljön udvarunkba, mindent jól megnéz, s mikor már a „zörgist“ tudja, éjnek idején a kiszemelt tárgyat ellopja.)

CSEÖ.

Babonák.

1. Mikor valami marhát a vásárro é akarnak hajtani, akkor aszt a marhát a zudvaron háromszér mék kö forgatnyi, asztán a tikokat oda hínyi a marha helire, akkor a vásáron annyi vevüje gyün, a mennyi majorság vót a zudvaron a marha körü.

2. Ha a gyerekét a nehessig (nehézkór) bányo, akkor a zasztá helire kö fektetnyi, a fejit még napnyugot felé fordítanyi. (Azér kö a zasztá helire fektetnyi, mer a zasztá heli ollan szent a házbo, mint a zoltár a templomba. Mer a zasztá körü van a zimácscság még a záldás a házbo.)

3. Ha a nehessig főüti a gyerekét, akkor a moslikos sajtárrü a zabrincsol lé kö vernyi, asztán háromszér átbujtatnyi a gyerekét; asztán még ék kicsit földbe kö ásnyi a gyerekét ollan helén, a hun lektöbbet járnok: akkor a nehessig nem bánytyo többet.

4. Ha a gyerekét a nehessig bánytyo, akkor aszt a ruhát, a mibe a nehessig főütötte, a háasztetöre kö vetnyi, hogy ott hagy rohagygyon é; asztán a gyerekét é kö vinnyi bucsujáró hère, ott fekete ruhát varatnyi neki, asztán visellé aszt addig, míg é nem szakad. Még asztán a kérésznevit é kö váltosztatnyi másro.

5. Hogy a tikok a kertét fő né kaparják, vak szemmmé (behunyt szemmel) kö beütetnyi vagy bevetnyi; asztán ét tikot félig lé kö ásnyi a földbe, akkor a majorság nem bánytyo a kertét.

6. A ki a palán-magot (palánta) érakta (szedte, gyüjtötte), ha a mékhal, akkor az a mag nem kel ki, haném mást kö helibe mégin vénnyi.

7. Ha Égyed naptyán a zesö esik, akkor a kinek két ökrö van, mék kettöt végyén hozzá, hogy bévethessén.

(Göcsej, N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Elbeszélés.

Egy fisér (haláruló) úti viszontagsága.

I.

Asz mondod János, hogy té nem hattad vóna a kocsidat földúni, mint a másik apámét földúta a trázsa? Ném ám! Akkor mond öcsém, ha én émondom, hutyon jártam a pécsi város végén, lá mikor a szénát nem vöttem lé a kocsirú.

Hát kedd, de nem akarok hazunni, csütörtök vót; lám itt a mérésén én is megrakottam, a János báám a Török, még az Áron sógor a Bencsákkal. Lejegétük, léköttük jó a halat, mikor mindén kész vót, aszondi a Bencsák sógor: Mennyünk bé előbb a kocsmába, én fizetek égy litér bort; anná jobb kedvünk léssz. Én is, még a Török báám is hozattunk égy-égy litért. Hát a mi igaz, ittunk; má nem részötségig, csak a mint illik. Ezeknek jó kedvük vót, de nekém csak nem tudott jó kedvem lénni; az ámom is roszt vót. Égy kis kutyika mindég még akart harapni; a mint é akartam verni, hát mindég az ujjaim után kapkodott. Valahánszor engém még ámomba kutya még akart harapni, mindég valami agságom létt. Most is úgy vót.

Elindúttunk, a szégén Kaszab is — Isten nyugossza még, égyütt velem. Ném tudom mi dóga vót mi sém Pécsön, hát főkéreczkédétt a kocsira. Még úgy tréfakosztam vele — igyém vigyem el ütét Pécsre. Én még asz montam: Má Kaszab én nem viszém el. Szintég úgy mégátallotta magát, láttam rajta; haném kérd még a lovaimat; lám akkor vót az a két erős, gyözös lovam, a pej még a sárگا, a kinek a csikóját a mút báni vásáron attam é nyóczfahat forinton; no má csak nyóczfanöt, mer égy forintot ádomásra attam.

Méntünk osztáng; Beremémbe mégpihentettünk, égyetkettöt fótunk, még a lovak is, úgy hogy ippen nyócztat ütött a toromba az óra Siklóson, mikor kesztünk kifogdosni. Ott étettünk tizenégy óráig, mégitattunk, befogdostunk; engém küttek elő; még aszt monta a János báám: Ilyés, té menny elő, mer té nem szoktá igyém a kocsin alunni; maj mi ószunk, a lovainkok még maj csak éménnek a té kocsid után. A szégén Kaszab úgy horkót mellettem, mindég alutt; még most is nevetthém, ha fitykátom neki, akkor nem horkót.

Vératra Pécsön vótunk. Beszátunk a Bagó kocsmába; alig fogdostunk ki, má gyütt három zsidó is, igyém agygyuk é nekik a halat mázsával. Mink vettük a halat mérésén tizenkét égy fértájon, azok éső szóra mingyá tizennyócztat ígértek; utójjára is mégégyesztünk tizenkilencz és fébe — má a mi igaz, jó gyütt rajta no, nem lehet panaszt.

É kesztünk osztáng múlatni; Isteném, nem vót ott sémmi drága; szittunk a jó szivarokat, akár az urak; vót bor, pálinka, nem ám pirituczos, hanem az a fajn szrémi; tudod öcsém; vót sér, kávé, pöcsönye, koliko ocsés; ez így mént délután éggy óráig. Véttem osztáng éggy ostort, mer az enyim léveszött a kocsirú, még a Pistánk feleségének, a szégén Jutkának szabattam sirküvet.

Mire visszamentem a kocsmába, a pajtásaim má éméntek; a Kaszab má várt. Béfogdostunk, osztáng hejdi; mikor a trázsákhó értünk, ott átak kétfelürü; rám kijátott éggy: Áj még igyém! Mégátom; oda gyütt négy a kocsi mellé, mongyák, hánnyam lé igyém a szénát. A mi igaz, jó kedvem vót, égy kicsit mégbüszkellétem magamat, mégvagdótam a lovakat, éhajtottam. Futtak ám Isteném utánnam a trázsák! Én még csak nevettem őket. Écczér aszongya a Kaszab igyém: Nekém ugyan mégatták igyém.

— Hutyon, kérdészem ütet.

— Nézze csak kéd, a kömmenyém éggyik sarka a trázsa kezibe maratt.

Sajnátom szégént, de mit csinájunk; má mégtörtént a kár.

A mint így beszélgettünk, rá akarunk gyúttani, hát csak mégzördil utánnunk égy kocsi; jó két ló vót bele foggal; égy némöté vót. Má mikor egészen közé gyüttek, akkor ösmertünk még, hogy a trázsák. Mire mégvagdótam a lovakat, akkora ott vótak mellettünk. Méntek Isteném a lovak; soká hajtottunk égy más mellett rédomba; má láttam, hogy a némét lovai is győzik; gondótam égyet; égy katona is vót má a trázsákkal. Úgy hajtottam, hogy a némétöt a zárok szélire szorétottam; akkor égyet fordétottam a lovakon hozzádra, a némöt minde- nestü, trázsástu, kocsistu, lovastu beléfindérédett az árokba; ott meredésztek mind az ötön; úgy mászkótak ki égy más után az árokbú.

Én osztáng hajtottam; még sé átom Túronyig. Ott mégátom itatni. A Kaszab is lészát: ű is iszik égyet igyém. Hát Isteném ott terem a katona, még az éggyik trázsa lóháton; kifogdosták e némöt lovait, azokon gyüttek utánunk, mer a kocsijik izré-porrá tört. Mire észrevétem, má léugrátok a lovakrú; a katona még-fokta a ló zabláját, a másik még a Kaszabot fogta még a kutná. Én mégrántottam a ló száját, a ló előre vágott — igen gonosz ló vót — úgy étaláta a katonát, hogy csak tisztára fölmerett. Csétnikék vótak ott, azoknak kiátott a katona. Mikor aszt láttom, hogy azok gyünnek, belevagdótam még csak a lovak közé, éhajtottam. A Kaszab ott maratt.

Gondótam : ó szük most kin a sikon, majd événném tülük a Kaszabot.

(Eszék vidéke.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Párbeszédék.

- Jó réggelt Pista !
- Aggyon az isten nekéd is Pali.
- Hát mi újság mostanság a városba ?
- Hát égyéb nincs la, mint a, hogy Galambos Gyuri a vármégye árnyékába ül.
- Elég bolond ; hát mé nem mén odébb ?
- Ménne, de nem eresztik ; be van zárva.
- Ammá más, mos má értém ; de hát mé csukták be ?
- Hát csak azé, mer az ötvenesi gujából két tinót ellopott.
- Ki hitte vóna, hogy ijen kezes embér a mi Gyuri czimboránk ? Hát té eszt a rossz újságot kitű hallottad ?
- Égy törvénytévő úr beszélt az ucczán másokkal s annak a szájából hallottam én is ; de aszt is hallottam fél fülhégygyel, hogy Gyuri tagaggya a lopást.
- Má az az ő dolga ; én ijjen dologba nem ártom magam ; ha nem tudott parancsolni az eszinek, visejje a terhit ; mer mi még ha akarnánk sé tunnánk ötet segíteni.
- Ém még is sajnálom szégént, hogy mégbotlott, sajnálom a feleségit s kis gyerékeit, mert nincs kényérkereső a házukba. Isten őrizzen bennünket ijjen bajtű !
- Csés jó egésségét Pista.
- Isen álgyon még téged is Pali.

(Arad vidéke.)

FÖLDES JÁNOS.

Népmesék.

Vót éccér égy gazdag királ, még éty királné ; és ezéknek vót égy tizénkét éves gyerékűk ; de az a gyerék ném tudott beszényi ; még ülni sé tudott támadék nélkül ; a feje pedig akkora vót mind égy ötven funtos tök. A királ szégén szomorú vót mindig, hogy neki csak éty fia van s az is ollan hibás.

Éccér oda mént égyg öreg kódisasszon s kérdészte a királtű : „Mit szomorkodik királ uram ?“ Felel a királ : „Mit kérdéd tülem szégén asszon, ucs csé tuccz a bajomon segítenyi !“

— Na de mégis, csak mongya még ; hátha tudok rajta valamit segítenyi !

Hát behitta a királ a zasszont a szobábo, s mégmutatta neki a vátott gyerékét. A zasszon mingyá szólította ; de a bizon ném szót sémmít. Erre aszonta a zasszon, vigyék be asztat a

gyeréket a másik szobába, asztá ott ütessék lè a szoba közepire; elibe pedig tégyenek éty kis fazékat még én naty kalánt; asztán a szobábú gyűjjenek ki valamennyien.

Ugy is téttek; hanem a zajtót nyitva hatyták és hágatúsztak. Écczé csak ékezdí a gyereék mondani: Kicsin fazék, naty kalán. Kicsin fazék, naty kalán!

Tyű beszalad a zaptya, nyakába borul, és aszongya nékie: Mit montál édés kedves fiam! Mon csak mégécczér!

De biz a fiu mégin nem szót éty kukkot sé. A királ még megint csak szomorkodott, asztá monta a kódisasszonnak, hogy más valamít kellene poróbányi. A zasszon mos má aszonta, hogy vigyék el a gyereékét a benedekrèndi apácscságba, maj ott talán tunnak a baján segitenyi. Hát mit vót tennie a királnak, főkapta a gyereékét, asztán émènt vele.

Écczé a mim mégy, talál a zúton elő égy sédèt, a sédèn pedig híd vót. A mint a hídon kérésztü akar menni, kikiátytya a hid alul égy boszorkán: Wohin Kukri?

A kis gyereék pedig rá feleli: Ótesz, fótesz, Szènbenedek!

Erre mékharakszik a zaptya, s aszongya nékie: Enynye té sèmmire való, ha itt tuccz beszényi, tuccz té otthun is!

Lékapta a vállárú s beledopta a sédbe; de az écczèrre étünt; a királ előtt pedig égy gyönyörü kis gyereék támatt. A királ ölibe vètte, mékcsókúta, elismerte a saját gyereékinék; asztá hazavitte. Otthon feleségèstül nagyon örütek neki; asztán szépen főneveték. Máig is élnek, ha még nem hátak.

(Veszprém.)

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

Kerek istenfája,	Ötvenkét virágán
Szép tizenkét ága;	Három arany alma;
Szép tizenkét ágán	A ki kitanájja,
Ötvenkét virága;	Egy pim bor az ára.

Megfejtése. Esztendő; 12 hónap: 52 hét; 3 nagy ünnep.

(Szatmár.)

VOZÁRI GYULÁNÉ.

Társzók.

Hajdúme gy e i e k.

Bèrèna: deszkakerítés.	dímatlan: nem csinos.
beleszuszakol: sokat bele rak.	ebíd: reggeli.
csitri: kurta hajú.	elsínfoltá: elsikkasztotta.
czigánkodik: szentelenül kéreget.	befűsül: rászed.
	gezemicze, töremora: eltöredezett, elporlott valami.

hanczúzik: pajkoskodik.
 idér-bodor: czifraság.
 iczinkó-piczinkó: nagyon kicsiny.
 inderkédik: ingerkedik.
 iszkol: szalad.
 iszankodni: a jégen csúszkálni.
 isztikél: bíztat, nógat.
 kíp: „jönnek a kípek:“
 jönnek az álarczos emberek.
 kotyvalík: rossz étel.
 kunczog: kér.
 kuttog: „ott kuttogni!“: ott van.
 lebszél, lazukál: korhelkedik.
 lohajt: siet.
 megjuhászodott: megszelídült.
 megmihályodott: megdöglött.
 meguzovál: megújít, megcsinál.

mégdíbol: összeront, összetör.
 nyavigás: nyavajás.
 nyámog: lassan, kelletlenül eszik; „ne nyámogj már, ha egyél!“
 patró (patrol): éjjeli őr.
 pizmog: lassan dolgozik.
 pérgettyű: pergő játékszer.
 puszli: mellény.
 tapiczkol: „tapiczkol a sárba“: járkál.
 tapsíros: tenyeres talpas.
 tétál: az állat, midőn dögleni készül.
 vaczog: ágy.
 vászonkorsó: mázatlan korsó.
 víkonpízű: gyenge.
 zabigyerek: törvénytelen gyermek.

(Földes.)

BAKOS LAJOS.

Szögediek.

Ácsorog: eláldogál, báméskodik.
 borisák: részeges.
 börzönködik: mérgelődik.
 bürkolomp: pletyka száj.
 büti szél: böjti szél.
 csevejde: lábatlankodó gyerekekről mondják.
 csömbe: gyerek játék; szembekötő.
 écsanyám, écsapám: édes anyám — apám.
 edösszülő dajkám: az anya.
 előte: a boglya kemencze sárból mázolt ajtaja.
 elsinkófázni: elsikkasztani, elcsenni.

égyablakos: félszemű.
 fénadrag: féleszü.
 féneder: félneder, féleszü.
 gusztony: szöges végű bot, mellyel a gyerekek, a két láb közé döfködve, hajtják magukat a jégen.
 gügyű: a kit lánykérőbe küldenek.
 habaszélke: féleszü.
 hébekorba, hebehóba: olykor, néha-néha.
 hujángat: kiabál,
 hékám: a feleség nevezi így urát.
 inderkédik: ingerkedik, kötődik.
 iszankodni: jégen csúszkálni.

katuska: féleszü.

kisebbik uram: az aszony hívja így ura öccsét; örebbik uram: a férjnek a bátyja a feleségre nézve.

konyorál: kunyorál.

korcsija: korcsolya. A gusztonyos korcsija rendesen két lólábszár csontból van, mely használat által símára kopik, s a gusztonynyal a korcsija csonton álló fiú szél-sebesen hajtja magát előre.

kótyagos: kapatos.

bekötött fejü: be van csípve.

kuka: süket néma.

ékumni: ellopni.

lepcsős: mindig járó száj.

mömmög: ismét.

nászuram, nászasszonyom: a házaspár szülei így hívják egymást kölcsönösen.

nyakba van: pityókós.

pampulya: nagy száj.

píczce: halhorog.

pityöre: árnyékszék.

pópézni: gyerek játék. A sorba rakott diók felé, melynek jobb felül való első diója a pópé, vas, vagy kerekre fargott krumpli golyóval kell gurítani; a ki a pópét találja, valamennyi dió az övé; s a ki lejobb álló diót talál, az a kiütött diótól lefelé esőket kapja.

pörnye: hamu.

poszmat: trágya, gané.

ökölléütött: ostoba.

régnál: rimánkodik. „Ne régnáj már a nyakamon.“

rësta: rosta.

saroglya: saráglya.

szélke: kis fazék, bögre.

szülém: az öreg anya kiváltságos neve az unokákra nézve.

széllébélelt: szeleburdi.

tarogja: létra. A lajtorja szót tudtomra itt nem használják.

VARGA JÁNOS.

Csíkmegyeiek.

Iméttem, émettem: ébren; iméttem láttam (azaz: nem álomban).

innya: innia, e helyett is: inni; pl. aggy innya! innya akarok.

író: köpült téj.

istengyümöcsöcsö: galagonya.

istenitílete: villám.

itkámos, itkányos: szelíd kifejezése a részegesnek.

kacsája: kis gyermek keze, kacsója. Első személyben (kacsám) nem használják.

kacsi: indulatszó, a. m. ne nyulj hozzá!

kácsi: kalács (a kis gyermek előtt).

kakasszeg: az eke géréndéjben azon szeg, mely az ekét a taligával összeköti.

kálló: a kézfejtől hónaljig érő külön ujj, melyet aratáskor a karra huznak, hogy az ingujj ne kopjék.

kanta: a kaszanyél fogantyuja.

kán: zöld mázas kancsó, melynek szádán elöl töltögető csúcs van.

k á r t y a : karcsú, magas vízholdó-edény fából.

k á s z u : fenyűfakéregből készített doboz, melybe epret, málnát, túrót, szurkot stb. szokás hordozni.

k á v a : vessző- vagy pattantyú karika, melylyel legszokottabban a nyírág seprőt szokták összeszorítani.

k é c é l , k e c é t é l : faragsál, vagdal. Inkább hangutánzó, mikor a gyorsan egymásután következő koppanások jelzésére használtatik. Ne kécétéjj annyit! Mennyit kécétéész!

k é j e d : az idősebbet az

ifjabb mindig kéjednek czímezi, valamint a feleség a férjet, ha netán ő idősebb volna is a férjnél. Értelme nem egy, a divatos kegyeddél, mert ennek inkább a divatos maga felel meg. A maga czímezést — rangkülönbség esetén — az alsóbb rangú a felsőbbel szemben használja.

k e r é m b á b á z : körül forog, körbe forog.

k e r g e t e g é s : kerge-kóros (juh); használtatik e helyett is: megkérgegedett, megszárad, pl. megkergetegésédett a bocskorom, a kapczám stb.

T. NAGY IMRE.

Moldvaiak.

Á r i k : rothad, senyved.

á r n i : rothadni, senyvedni.

Innét mondják: árt víz, árt málé, árt kenyér, árt étel.

b á b o : öreg asszony.

b a c s ó : öreg ember, tehetlenség.

b á g y é : nagyobb fitestvér.

h a b a r n i : keverni; így málét habar, ételt habar.

h o p o c z á l : tánczol.

h á c s k ó : szőlőkbe vagy kertekbe bejárás két karó közt.

h á r á g : szőlőkaró.

mlásé: szőlő vesztöt kötöző apró fűzvesztő.

m á m h u r o s s : lakadalom utáni főleg részeg ember, kedvetlen, komor.

u r u s : orvos.

u r u s á g : orvosság, orvosló szer.

udu: üresség vén fában, vagy akármiben.

t á k á n y o s : ki bocskorát roszul, lágyon, foszlányon kötözi.

t a p s i : tapogatva járó röstös ember.

t e p e l ő d i k : igyekezik, szorgalmaskodik.

t e p e l ő d ő : igyekvő, szorgalmatos, serény ember; a szorgalmatosság szó itt csak az írástudók szájából hallik.

t e r n y ő : a gyermekek haja között kellemetlen kiütések, miatta hajokat is elvesztik.

t e g e : gyermekek játéka, hüvelyknyi nagyságú gömbölyű fa, melyet botokkal vernek; sokszor fejtörések, szemkiütések követik e szenvedélyes játékját az ifjúságnak.

(Klészse Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

(Minden tavasszal, a természet megújulásának kezdetén, akkor, midőn a fűzfák már teljes nedvességben vannak, szoktak itt a gyermekek fűzfagallyakból sípokat csinálni. Levágják a gallyat s a sípnak kiszemelt részt késük lapjával verik, és e cselekedet közben a következő dalt dalolják :)

Kejj ki sipom, kejj ki!	Kutba eresztém vérédet,
Kerék alá vetlek,	Fára huzom bőrödöt.
Onnand is kivészlek ;	Kejj ki sipom, kejj ki!

(Duna-Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Alliterációs mondókák.

Mikor ménünk Mocsáro, mocsai mészáros mongya, mívövé
mírnek minekünk mákot ma.

Cserébbü csinyátt csöngö csörög a csatkai csikós csikaja
nyakábo.

(Polgárdi. Sz.-Fejér vm.)

BÁNKAI FERENCZ.

Keresztnevek.

A keresztneveket idegen nyelvekből vettük ugyan, de megmagyarosított változataik mégis jogosan foglalnak helyet nyelvünk kincses házában. Érdemes dolog volna őket mind egybegyűjteni nemcsak nyelvészeti, hanem életbeli haszonért is; mert a családi édeskedés, kedveskedés sokszor annyira elferdíti, kicsinyíti a keresztneveket, hogy azt se tudja az ember, melyik másík. Az egyes vidékekről még eddig nem érkeztek e tekintetben specialis gyűjtemények; csupán a mesék és párbeszédék azok, a melyekben egyet-egyét találunk.

A mit a leghasználtabb keresztnevekről alkalmam volt innen-onnan összegyűjtenem, azt a következőkben közlöm.

Férfinevek.

András: Andri, Andris, Andor, Endre, Bandi. — Antal: Anti, Antó, Tóni. — Albert: Béla, Bélus, Berczi. — Bálint: Bali, Bóji. — Benedek: Benke, Bencze, Benczi, Benő. — Benjamin: Béni. — Boldizsár: Bódi. — Dániel: Dani, Danika, Danicza. — Dénes: Déni, Dénike, Dénkó. — Domokos: Damokos, Damokocska, Domi. — Ferencz: Feri, Fercsi, Ferkó, Ferku, Ferke, Ferus, Ferczi, Fránczi. — Gábor: Gábris, Gábi. — Gáspár: Gáspi, Gáspárka, Gazsi. — Gedeon: Gida. — Gergely: Gerő, Geczi, Gergő. — György: Gyuri, Gyuricza, Györgyöcske, Gyurkácska, Gyurka, Gyura, Gyurku. — Ignác:

Náci, Bigna (Kriza). — Imre: Imri, Imriske, Imbre, Embre, Imbrus, Imrus, Imbrike. — István: Istán, Están, Estók, Estánka, Pisti, Pista, Péssta, Pistika. — Jakab: Jakabka, Jákó. — János: Jancsi, Jankó, Jani, Janó. — József: Józsi, Józsika, Jóska, Jóka, Józsa, Jóczi (Szeged vidékén); Pepi, Szepi (ném etes). — Károly: Kari, Karcsi, Káruj, Kárujka. — Kálmán: Kali, Kálmus, Kálmáncsi. — Lajos: Lajesi, Lajkó, Lali, Laji, Lajika, Lajkó. — László: Laczi, Laczó, Laczu, Laczkó. — Lázár: Lazi. — Lőrincz: Nörincz, Nörke (Kriza). — Lukács: Luki. — Márton: Marcsi. — Mátyás: Matyi, Matyó, Matyóka. — Mihály: Miska, Misi, Misa, Mihók, Minya, Miskócz. Miskucz. — Miklós: Mikli, Miklicske. — Mózes: Mózsi, Mózi, Mózsa, Móka, Mózsika, Móska. — Pál: Pali, Palkó, Paliska, Palcsi, Palicza, Palika. — Péter: Peti, Pető, Peticske, Póti. — Rafael: Rofaj, Rofajka, Rafi, Rafika. — Salamon: Sali. — Sámuel: Samu, Sámi, Muki. — Sándor: Sándi, Sányi, Sándri. — Tamás: Tami, Tamika. — Zakariás: Zakari, Zákai, Zátyi. — Zsigmond: Zsigis, Zsiga, Zsigucza.

Nőnevek.

Adél: Etelke, Etelka. — Agnes: Agnis, Agniska; Neszi (németes). — Agótha: Ágó. — Amália: Amál, Amáli, Amálicska, Máli, Málcsi, Málvin, Ilma. — Anna: Anis, Annók, Anikó, Aniska, Ancza, Annus, Nina, Nacza, Nani, Nanicza, Mimi, Panna, Panka. — Berta: Bertácska, Bertuka. — Borbála: Bábi, Borcsa, Boriska, Bori, Biri, Borka. — Emilia: Emma, Emi, Emicza, Enika, Mili. — Erzsébet: Erzsi, Erzsók, Erzsik, Erzséb, Erzsike, Örszéb, Eliz, Elza, Lizi, Liza, Lizsa, Lizinka, Liszka, Böske, Pörzsi, Pöndzsi, Pöre, Pörke, Pöszke. — Eszther: Eszti, Esti, Esztike. — Éva: Évácska, Évi, Evicske, Évus. — Flóra: Flóris, Flórika. — Hedvig: Viga. — Hermina: Hermin, Mina, Minka, Mini, Minuska. — Ilona: Ilonka, Ilka, Iluska, Iloncz (Kriza), Ilók, Ilcza, Linka, Licza, Lenka, Lenke, Lencsi, Lincza, Csela, Pila. — Irén: Rena. — Johanna: Janka, Háni. — Józsefa: Pepi, Pepuska. — Jolán: Jola, Jolánka. — Judith: Juczi, Juczika, Jutka. — Julianna: Juli, Julis, Juliska, Julesa, Jula, Lula, Lulis, Lulacska. — Karolina: Karola, Lina. — Katalin: Kati, Katicza, Kata, Kató, Katika, Katócska, Katinka, Tinka. — Klára: Klári, Kalárka. — Krisztina: Kriska, Kiriska, Tini. — Lidia: Lidi, Liduska, Lida, Lidis, Lidiske. — Mária: Mári, Mari, Manczi, Mariska, Marcsa, Mányi, Mánya, Irma, Riczi. — Mathild: Tilda, Tilsa. — Paulina: Paula. — Rákel: Ráki, Rákiska, Rákucza, Rákicza. — Rebeka: Rebi, Rebus, Rebuska. — Rozalia: Rozi, Róza, Rózsi, Ruzsi, Rózsa, Furus (Hétfaluban). —

Szidonia: Szidi. — Terézia: Terka, Tercsi, Teri, Tera, Trezka, Trézsi, Tercsa, Trézsike, Tecza (Szeged.) — Victoria: Viki. — Veronica: Véri, Vérike. — Zsófia: Zsófi, Zsófiika, Zéfi. — Zsuzsanna: Zsuzska, Zsuzsi, Zsuzsa.

KÖNNYE NÁNDOR.

Gúnydalok.

So se láttam a zolájnak	Ucca podor,
Ojan virtusságát,	Vinka modor,
Szemétdombon nagyot ugrik,	Ne turaj fuj mára!
Fölakasztja magát.	

(N.-Becskepek.)

HARASZTI GYULA.

Népdalok.

1.

Elejbe, elejbe,	Bé talál szálánnyi,
A lovám elejbe,	Kárt talà ott ténny,
Hogy hê né szálággyon	A rúzsâm virágját
A virâgos kerbe.	Lé talâjja törny.

2.

Bâzsa-rúzsâ né virâgozz,
 Bàrnâ legíny né várakozz ;
 Mer ha én râm várakozó,
 Soha mê nem házâsodó.

3.

Szârnya terém â szállós madârnak,
 Fâj a szíve âz édés anyânak,
 Fâj a szíve âz édés anyânak,
 Hogy â fíjât viszik katonânak.

Isten hozzâd Dorozsma vârossa,
 Mân én többet nem lészék lâkossâ ;
 Maj mê nyõl a zõd fû a lâposbâ,
 Az én kaszâm nem kaszâjja sohâ.

(Mind a három daltöredékre 1855—56. évekből emlékszem; azóta sehol sem hallottam. Akkor még egészen palóczosan ejtette ki a szavakat e város népe; most már csak az öregebbek s különösen a szálláson (tanyán) lakók beszélnek a leirt módon.)

(Dorozsma.)

TAPODY.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JUNIUS 15.

VI. füzet.

BOJÁR.

A *bojár* szó, melynek *bojér* és *boér* mellék alakjait is birjuk, Mátyás Flórián szerint „moldvai, havasalföldi nemest“, Kresznerics szerint pedig „bojarus, nobilis valachus“-t jelent. Minthogy sem Moldva-, sem Oláhországban, vagyis a mai Romániában a nemesi intézmény honos nem volt, a fönnebbi értelmezések nem egészen helyesek. A *bojár* nevezet az említett országban azon egyedeket (és utódaikat) illeti meg, a kik hoszpodári vagyis fejedelmi méltóságot viseltek.

A *boér* és *bojér* alakok közvetlenül a rumunból valók: rum. *bojér*: *bojár* (Barcianu: *boieriu*; Petri: *bojer*). A rumunban csak is a latin nyelvből származó szóknál található föl az *-iu* végzet, melynek a latinban *-ius* alakja van. Minthogy a *bojér* szó nem latin, hanem mint alább látni fogjuk, szláv eredetű, a Barcianu-féle *boieriu* írásmód helytelen s így elvetendő. A Petrinél találtató *bojer* írásmód is helytelen. Tekintve ugyanis a szó eredetét: *bolgár*: *bolérin*, valamint a rumunban való hangzását, *bojer* helyett *boér* írandó.

A rumun alak szláv eredetű: e. szl. *bolarin*: *μεριστάνος, ἄριστων* | *optimas, princeps*.

A szlavisták nagy része a *bojár* (*bolár*) szót *bolgár* (azaz nem szláv) szónak tartotta. Jireček a byzanti chronographusok által megőrzött *boljad* (*bolád*) alakot még napjainkban is nem szláv eredetűnek tartja (133. l.). Schafariket is valószínűleg a *boljad* alak vezette félre. Az e. szl. *bolár* alak a *bolí*, *bol'*: *μῆζων*, major comparativus töre vihető vissza, melyet a *bolíma*: *μᾶλλον*, magis, *bolíj*,

bolīše : μεζων, major, *bolīstvo* : υπεροχή, excellentia sat. szókban lelünk föl.

Ezen *bolī* többől rendes *-ar* képzővel (v. ö. Miklosich: Vergleichende grammatik der slavischen sprachen. II. 85. l.) készült a *boljar* vagy *bolar* szó. (A *boljarin* alakot illetőleg megjegyzendő, hogy az *-in* végzet rendes nemzet-ségi névképző, mely flexio közben tekintetbe nem jő.)

A byzanti chronographusok, mint fönnebb jeleztük, a *boljár* szónak egy, a szláv nyelvekben már föl nem található *boljad* vagy *bolad* (βολιας plur. βολιαδες, elvétve βολιας) alakját őrizték meg. Ezen alak, mely a byzantiaknál rendszeren collectiv értelemben járatos, szintén a fönnebb jelzett *bolī* comparativus többől készült *-ad* collectiv képzővel (v. ö. *kopilad* : spurii, ebből : *kopil*; *kučad* : canes, ebből : *kuča*; *vlašad* : valachi, ebből *vlach* sat.).

Az e. szl. nyelven kívül megvan e szó még a következő nyelvekben : bolg. *bolērin*, *bol'erin*, *bol'arin*; or. *bojārin*, *bajārin*, *bārin* az elébbinek rövidült, illetve összevont alakja; lit. *bajōras*, let. *bajārs* (mind a kettő orosz kölcsönszó); szerb, horv. szlov. *bolar*, *bojar* (krieger); ném. *bojar*, *bojare*; fr. *boyard*.

Látni való, hogy a rum. alak közvetlenül a bolg. *bol'erin* alakon sarkallik, valamint az is, hogy a magy. *boér* és *bojér* alakok a rumunból valók; míg a *bojár* alak a délszláv nyelvekből jutott hozzánk. Szerb *bolar*, *bojar* : optimas, magnas. A szerbből jutott e szó *bułar* és *bujar* alakban az albánokhoz is.

EDELSPACHER ANTAL.

NÉMET SZÓVÉGEK MAGYAROSÍTÁSA.

Az *-er* végű szavakhoz megjegyzendő, hogy a *hóhér* szó *hahár* alakban is előfordul Bornemisánál. *Hóhér* a régibb német *haher*-ből lett, mely osztrák kiejtéssel *hāher* s *hoher*-nek hangozhatott (*haher* úgy viszonylik a *hāngen*, *henken* igéhez, mint *fahen* a *fangen*-hez, úgy hogy *hóhér* és a székely *hengér* eredetükre nézve azonosak). — Ide számítandó még e két tájszó : *czajber* és *czábár*. *Czajber* szegedi szó s így van magyarázva : „erényekkel meghason-

lott leány“ Ny. II. 378. *Czábár* debreczeni szó s a. mint pongyola, szakadott öltözetű Ny. VII. 137.; a Tájszótárban *czabár* (a rövid *a* sajtóhiba lehet) „örízet nélkül való; szathmárvidéki szó.“ Úgy látszik, mind a három a német *sauber*-ből lett, melyet gúnyosan ugyanolyan értelemben használnak. (Az *au* változására nézve v. ö. *frauenzimmer*: *frajczimer* Ny. VI. 505.; *mauerbank*: *majorpang* VII. 46.; *frau mutter*: *frá mutter* Abafi tréfás népd. 54., *zinnkraut*: *czingrát* Ny. VII. 39., *Neubauer*: *Nájpár* II. 94.) — (*Eper* is a német *erdbeer*-ből lett).

2. -el végű szavak.

Ezek majdnem ép oly tekintélyes számmal jöttek át nyelvünkbe, mint az *-er* végűek.

I. A régiebb kölcsönvételeknek látszóknál az a különös, hogy a szóvégi *-l* a magyarban mindenhol *-ly* alakjában jelenkezik s ez valószínűleg az illető német nyelvjárás *l*-jének valami sajtóságos kiejtésén alapszik:

a) Magashangú szavak: *meszely*, *messzely* ném. (nössel és maszle) *mäszel; *sestely* boros edény, incitega MA., ivó kis asztal SzD., Dankovszky szerint ,sextans, ein weingeschirr‘ s ő a ném. sechstel, sechsteil-ből magyarázza; *römpöly* Ny. VI. 525., már a XVII. szbeli okiratban is előfordul: „négy csupor, az ketteje *meszelyes*, és az ketteje *römpölyös*“, s mint Deák Farkas helyesen gyanította Ny. V. 205., nem egyéb, mint a szepességi ném. rimpel, mely fél messzelyt jelent; l. még alább *ejtel* és *itcze* | *pántofely* MA. pantoffel; *pendely*, *pentely*, *pintöly*, T. böndöly is: magyarorsz. németeknél bendelhemb (azaz hembd, hemd) Sitz. d. Wien. Akad. XXVII. 244. és pendelhemb u. o. XXXI. 259. | *pörsöly*, *persely*, azelőtt *pössöly*, *pessely* (l. Ny. VI. 448.) büchsel? *tégely*, tiegel; *légely*, *négely* T. lägel | *gépely* göpel; *körpöly* T. körbel? *gerendely* osztr. grindel, grendel, grengel; *tengely* stängel? *sindely* schindel; *stömpöly* MA., *stempely* PP., palanga, truncus, ,támaszték‘ értelemből Pázm.-ból Kr. stümpfel, stumpf; *régöly* riegel | *gerely* ném. ger? (*pöröly*, *pöröly* prell-hammer) | *héhely*, *héhöly* T. hechel | *köppöly* köpfel | *verföly*, *vörföly* Dank. würfel | *czikkely* zwickel | *vendely* wännldl, wännlein, wanne | *törtöly* Sl., Dank. turtel-taube | *göböly* Dank. szerint köppel,

koppel (fr. couple) | *tenkely*, *tönköly* dinkel | *imely* (imej, imé)?

Oly vidékeken, hol egyéb *ly* helyett is *l*-et ejtenek, ezek a szavak is *l*-re végződnek: *véndel*, *vindel*, *vindöl*, *vöndöl* = *vendely*; *héhel* = *héhely* | *köböl* kübel | *kittöl*, *kittölös vászon*; *keczel*, *keczely*? *kittel* | *pëndel* Ny. VI. 273., *pintöl* II. 561. | *czendel*, *czindel* l. Ny. V. 210. | ? *czempel* ,kolbászalakú tekercs, melyen a gyapjút sodorják‘ | *séczel* hemicyclus, *séczel-szék* sella, *sedile* MA., *szezel-szék* Veráncs. Mem. 11., *zetzel*, *zsedtzel* Dank. sessel | valószínűleg német szó az *ejtel* is, mert aligha nincs köze az *itcze* szóhoz (melyet Bácskában *icczel*-nek is ejtenek, s melléknevét Dunán túl is *icczölös*-nek), evvel együtt pedig csak német hangtörvények magyaráznák meg az alakját (*îtel, s ebből *citel és *îzel).

Máshol, jéző vidékeken, *j*-vel is ejtik e szavakat: *zsendej* Ny. VI. 474., *tengéj*, *pendej* stb.

Egészen elvesztette szövégi mássalhangzóját az *itcze* szó és *köcze* Ny. V. 11. — *Pendely* helyett *pendi* (és *pendike*) olyan játssi kicsinyítés, mint a tulajdonneveknél, p. Józset h. Józsi, Mátyás h. Matyi.

Némely nyelvjárásban elvész az *-ly*, de a megelőző magánhangzóból pótló nyujtással *-ő* lesz: *vendely* *vendő* Veszprém | *régöly* *régő* | Dunán túl: *pëntő* Ny. V. 379., *messző*, *tengő*; *sindő*, de *sindölös* és *sindőjös* Ny. II. 185. | *héhely* *héhó* Kunság | *zsefő* schäffel T. — Az *ő* aztán elrövidül *ü*-vé is: *köpü* kiepel, kiepe; *küttyü* vászon.

b) Mélyhangú szavakban az utolsó szótag *e*-je *o*-vá illeszkedik: *kaholy* kachel-ofen Ny. V. 377. | *ráspoly* raspel | *sámoly* schamel, schämel | *tarsoly*, azelőtt *tassoly* taschel | *garaboly* korbel, azaz körbel | *sonkoly* (és *sank*) senkel? Dank. | *fogoly* perdix, talán a ném. vogel-ből lett, és így magyarázódik meg a *foglyár* szó, mely azelőtt csak madarászt jelentett, mert ez akkor alig lesz egyéb, mint a német *vogler* átváltozása (v. ö. fönt 61. és 161. l.) || *turuntul* a ném. tarantel-ből?

Az *-ly*-ből *r* lett ebben: *ráspor* Ny. V. 91.

Az *ly* helyett *j*: *rokoj* szoknya: rockel, röckel T.

Az *ly* elvész s az *o*-ból pótló nyujtással *ó* s aztán *ú* is lesz: *ráspó*, *garabó*, *sonkú*.

Még jobban elrövidült: *áspa*, sőt *ásop* is Ny. II. 324. haspel.

c) Néhány szóban az utolsó szótag magánhangzóját hosszúnak találjuk. Könnyen érthető ez oly szavaknál, melyek a németben kettős *l*-re végződnek: *kastély* kastell; *bordély* bordell; *flanér* flanell. Más esetekben azonban föltűnő: *szetzélek*, asztali székek, Heltaí 15.; *pántófél, -ély* Ny. VI. 505.; *gerendély* Dank.; *fustély* talán a ném. füstel (kalapács neme), mely azelőtt fústel lehetett. — Egy mélyhangú szó is hosszú magánhangzót mutat (ha csakugyan a német marwel-ből lett, mint Szarvas véli Ny. VI. 441.): *márvány*. — Jó oka van a hosszú hangnak a *fértály* szóban, mert viertel régebbsen vierteil volt (így lett vorteil-ből *fortély*, és urteil-ből *ortály* ítélet; pör, patvar, s ebből *ortájozni* pörölni Ny. V. 130.).

II. Az újabb kölcsönvételek olyan német nyelvjárásokból valók, melyekben az efféle kicsinyítő szavak *-le* vagy pedig *-li* szótagra végződnek, s csak nagyon kevés van olyan, minő *fölvébel* Ny. V. 331.

a) A *-le* végzet az átvett szavakban *-lye* vagy *-le* lesz, mélyhangúakban pedig illeszkedik: *vörfölye* würfel | ?*ke czelye, keczele, kécczéle* Ny. II. 279. (Pázmány használatából azt lehetne következtetni, hogy a lat. casulából lett, l. u. o. 356.) | ?*bengyele* Bündel | *réklé, léklé* IV. 521. röckel, röcklein || *rokolya* = rokoj, fönt. — Némelyek szláv révén átjöttek hozzánk s tán ott kapták a vég *a*-t: *szablya* sabel, szl. sabla | *turbolya* (χαρσέφυλλον: caerefolium: (kerbel: szl. trebula | *sraglya, saráglya, saroglya, sereglye*: *schragele, schragen, ill. šaragle | *taraglya* horv. tragle.

b) Sokkal számosabb a *-li* végű kölcsönvétel, különösen a dunántúli beszédben: *mándli, mántli* Ny. II. 560. mantel; *pruszli, puruszli* Ny. V. 379. brustel, brüstchen (a végén kicsinyítő képzővel magyarosítva: *puruszka* u. o., *puruczka* III. 35.; a *pruszlek, pruszlik* V. 329., *puroszlik* II. 375. szót Dankovszky a ném. brustfleck-ből magyarázza; tót prusliak); *lajbli, lájbli* leibel, leibchen; *rékli* *röckel; *jánkli* II. 427. jankerl (v. ö. *janker* V. 159., 161.); *rajthuzli* Abonyi, A mi nót. III. 42. reithose; *pantofli* | a vargáknál: *strufli*; *stékli*; *fékli* | *másli*; *vukli*; *snékli* | *roszprádlí,*

virslí | *ribizli* Ny. V. 379. | *glázli*; *kalázli* u. o. | *pémzli* | *kapszli* | *verkli* | *ferbli* | *grésli* fél poltura, grossicula, Simai: gröschel | *spádlí* Ny. VI. 276. | *grifli* VI. 136. stb. — Néha elvész az *l*: *lajbi* Ny. V. 264., *lájbi* II. 560.; *bendi* Baranyában a. m. *vendely*, tehát **vendli*. — Ritkábban *r* lép helyébe: *lábri* = *lájbli* Ny. V. 473. — Néha kettős *l* vagy *dl* van helyette, s ez a sajtáságos német kiejtésből van átvéve: *sámelli* és *sámédli* Ny. II. 185.; ép így mondják Dunán túl: *hózálli* és *hózédli*, *hángelli* és *hángédli* stb. — Különös a szóvégi *ny* ebben: *kittliny* női ing II. 280. kittel.

3. -en végű szavak.

Sokkal csekélyebb számúak, mint az előbbieek. Szintén olyan két osztályra oszlanak, mint az -el végűek, t. i. olyanokra, melyek mássalhangzón végződnek, s olyanokra, melyekben az *n* után még egy magánhangzót találunk.

I. A régiebb kölcsönvételekben, melyek itt is mássalhangzón végződnek, az *n* helyett itt is többnyire a fogányhangot találjuk, azaz *ny*-et (mint fönt *l* h. *ly*-et); a mélyhangú szavakban pedig a végzótag *e*-je itt is *o*-vá illeszkedik: a ném. *degen* szóból magyarázza Dankovszky a m. *dögöny*-t, melynek jelentése ő nála *gladius* (újabb szótáraink szerint 'bunkós fejű szálás eszköz, mozsártörő'; származéka *dögönyöz*); innen *dögönyeg* (már MA. *dolon*, *stilét*), melyet már Leschka a ném. *degen*-hez állít || *putton*, *puttony* butte, osztr. *putten* (*bodon*, *bodony*, *bödön*, *bödöny* már szláv réven jöttek hozzánk, valamint a *bodnár* származék is) | *bükkön*, *bükköny* wicken (v. ö. Ny. IV. 399.) | *bókony* hajóborda Ny. V. 522., v. ö. T. *balkon*: *balken* (a tót *bokoń* a m.-ból van átvéve) | *hokkon*, *hokkony*, *hókony* 'rövidnyelű félkéz balta' *hacke*, osztr. *häcken* (különös, hogy ezt összetévesztik az előbbivel s néhol *bókony* helyett is mondanak *hókony*-t) | *gyékény* talán a n. *decke*, osztr. *täken*; a siléziai *täke*, *taeke* fem. csakugyan a m. 'bastdecke', azaz *gyékény*; l. Sitz. d. Wien. Akad. XVI. függel. 96. l.

II. Az egészen újkori kölcsönvételekben, melyek jobbra mesterszók, itt is *i*-t találunk az *n* után: *briftasni* Ny. VI. 44., *suclapni* 276., *hilzni* 331., *klóbní* II. 331., *alsznyi*, *kepni* 282., *alczni*, *lachajzni* III. 332., *pongajzni*, *padlajdni* 382. stb.

Egy *a-* végűt is találunk (mint *rokolya* fönt II. *a*): *kókonya* „szentelt kalács“, tehát a n. kuchen (már a Sándor cod. 2. és 5. l.) *kokkonya* és *kokonya* alakban. V. ö. még *Korpona*: ném. Karpfen.

Úgy látszik, *verloren*-ből lett a következő különös alakú kifejezés: az anyagi tisztaságot elvesztegeté, *ferlorumba* veté Gel. Kat. Válts. Titka II. 825. Kézai az 1044. évhez azt beszéli, hogy ama helyet, hol a ménfői ütközet esett, *florum payr*-nak, azaz „vezett nempti“-nek (veszett németi) nevezték: a Képes Krónikában így van: *ferlorum payr* (bajor).

A ném. *rahmen*, *schinken* v. *schunken*, és *rocken* megfelelőinek látszanak a m. *ráma*, *sunka* v. *sonka*. De az első kettő valószínűleg a tót *ram* és *šunka* révén került a magyarba, az utolsó pedig az olasz *roccá*-ból lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

L Á T A B.

E förtelmes új szónak a gyártója ama hiszemben volt, hogy *ablak* törzsökös magyar, s hogy *ab-* és *lak-*ból van összetéve; de szerinte így volna helyesebben: *lak-ab*, azaz a „lak abja“, vagyis a lak nyílása. Így lett a *lát* ige tövéből s *ablak* első feléből *látab*: pupilla. Pedig a magyarnak sok szép szava van e fogalom kifejezésére, s a tudomány csak úgy válogathat benne.

Sz e m f é n y, *s z e m b o g a r a*. „A szemfény (pupilla) szembogarának is szokott széltére hivatni, s bár így (nem tudom mért) nincsen meg szótárainkban, érdemes divatba hozni; mert határozottabb értelmű, mint az általános s ennélfogva gyakran kétes jelentésű szemfény“, mondja Fábrián Lucret. III. 363. verséhez való jegyzetében.

Sz e m k ö k é n y e. „Szemének tűz a kökényje“ Vadr. I. 305.

Sz e m s z é k e (v. ö. tojás széke, bodza széke). „Az volt ám a szeme széke.“ Ballagi. Példab. 6856.

Végre Bács megyében *s z e m t ü k r é n e k* híja a nép

Szemről levén szó, még két rá vonatkozó ismeretlen kitélt akarok itt megemlíteni: a *s z e m k u p á j a*, s a *s z e m k o p o n y á j a*. „Hogy feszígetém fő a szemém kupáját.“ Népk. gyűjt. I. 32. „Hollók vendégeskednek szeme koponyáján.“ Ballagi. Példb. 3396. P. THEWREWK EML.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

V.

Az elvek alkalmazása.

A szótárba fölveendő szókra nézve az utasítás azt követeli, hogy „mind azon szók, melyek klasszikus íróinknál, és pedig akár régiebbeknél, u. m. Pázmány, Gyöngyösi sat., akár újabbaknál, u. m. Faludi, Berzsenyi sat. előfordulnak, fölveendők.“ E követelésével az utasítás épen nem lépte túl a mérséklet határait. A legkevesebb ugyanis, a mit egy olyszerű szótártól, minő a NSzótár, megkövetelhetni, az, hogy a jelesebb írók szókinsét magába fölvegye. Az a szótár, a mely még e kelléknek is hiával vagyon, az épen egyik legfontosabb föladatának teljesítését mulasztotta el. Már pedig a NSzótár írói e nagyon is jogos követelésnek nem tettek eleget. Alig tudunk megnevezni oly írónkat, a kinek műveit a szerkesztők az említett célból teljesen átkutatták volna. Többet mondunk, míg a hasonlítás kedviért egy jobb föladatra érdemes fáradsággal s kitartással átbetűzik a héber, perzsa, mandzsu, sínai sat. sat. szótárakat, sőt fölkeresik érte a legismeretlenebb nyelveket is, addig régi magyar szótáraink legtöbbjét még csak föl se nyitották.

Állításunk sokak előtt talán hihetetlennek, a nagy rész előtt legalább is túlzásnak látszhatik. Hadd lépjenek elő a bizonyítékok!

Szótári tekintetben nevezetesebb íróinkat, minők: Bornemisza, Illyés, Komáromi-Csipkés, Molnár Albert, Telegdi sat. nem is említve, csak Pázmányra hivatkozunk és Faludira, két első rendű írónkra, a kiket az utasítás mint olyanokat név szerint ki is jelöl, a kiknek szókészlete a szótárba fölveendő.

Pázmány Kalauzában a következő szók, szóalakok és szójelentések találhatók, a melyek szótárunkból hiányzanak: *asszonyhölgy*: „bánya s szégyenli vala is ezt asszonyhölgye“ 434.; *agglant*, a NSz. szerint „vén banya, vén szipirtyó“, Pázmánynál: „az hetven esztendő s aglant barátok magokhoz hasonló kofa apáczákat

vennének“ 313.; *akkorontan*: akkor 194.; *bornemisszaság*: az bornemisszaságról-*való* fogadásra nem kötelez Isten senkit“ 481.; *doblani*: „sok ígéretekkel arra doblották, hogy Mauritius herceget orozva meg öllye“ 234.; *egynemakarás*: *dissensio* 81.; *érélni*: „pálczával kel érélni az Istentagadókat“ 1.; *érölen*: „az róka hányta az cselet, midőn lesre vészik, és érölen viselik“ 151.; *kiszán*: „nem igaz pásztorok, hanem kiszánó béresek és ragadozó farkasok“ 136.; *lyiút*: „ha gyönyörűséges nótára igazítottat hegedű vagy lyiút szót hallunk“ 2.; *marczona*, a NSz. szerint: „alapfogalom benne az apróbb szerű marás s tulajdonkép kisebb fenevadakra illő; szélesb ért. fenevadak módjára kegyetlenkedő; ált. zordon“; Pázmánynál: „balgatagságok és marczona kábaságok vannak az Mahomet tanításában“ 441., 704.; *mozat*: „ajakunk mozatása nélkül is dicsérhetjük az Urat“ 785.; *meghökköl*: „örök tűzre vettetnek, a kik nem követik az Mahomet hitit. Azután ezt meghökköli és azt írja —“ 443.; *megegyesedni*: „az tudós emberek ekkoráig meg nem eggyesedhettek, mennyi esztendő előtt teremtett az világ“ 232.; *megcsökönni*: „az előtt is sokan rögzölődtek, de csak hamar megcsököntek 67. megcsökönt szerencséje“ 441.; *szélhámos*: „az csudák dolgában közép úton kel járnunk, hogy két szélhámos tévelygéstől magunkat mególtalmazhassuk“ 641.; *völgy*, a NSz. szerint: „hegyek, magaslatok között fekvő alacsony hely, tájék, mélyedés; átv. völgyhöz hasonló barázdánemű mélyedés“; Pázmánynál: „az fák völgye és béli tellesbek hold töltére“ 14.

Faludi műveiben előforduló szók, szóalakok s jelentések, a melyek a NSzótárból hiányzanak: *arányzani*, a NSz. szerint: „bizonyos mértékviszony szerint rendez, összeállít“, Faludinál: „ha jól arányzom, te meg nem békélsz a főrenddel (Toldy kiad. 73. l.), a mint arányzom arról vádoltok, hogy vétettem a fejez népnek“ 131.; *beszédszoba* (társalgóterem): fel s alá járdogála a beszédszobában“ 73.; *csoszni*, a NSz. szerint: „elvont gyök, mint parancsoló ige előfordul e közmondásban: csoszsz elé szilvalé“, Faludinál: „mikor más annak rendi szerint csossza, s ropja a menuettet“ 156.; *csalakozás*: „a világnak ajándékja nem egyéb, hanem szép festékekkel mázolt semmi,

hímesített csalakozás, arannyal borított szemfényvesztés“ 170.; *elczelozni*: „hogy elczelzott gonosz szándékokkal előbb mehessenek, a hit dolgát ország-világbontó jószágnak mondják 56., a gólya nem érkezik elczelozott révpart-jára“ 160.; *főpénz* (a NSzótárban nincs meg), *megfordít*, a szótár szerint: „1) valamely testet úgy mozdít meg, hogy oldalai más irányban álljanak, mint előbb, 2) valamely szöveget úgy fordít, hogy színe befelé legyen, 3) valamely dolgot más v. ellenkező oldalról vesz“, Faludinál: „tartozol nem csak a főpénznek (capitale), hanem az utána következő károknak megfordításával is“ 102.; *feljebbség*, *feljebbező*: „reabizott tisztségében oly emberségesen forgolódott, hogy még irigyi is érdemesnek tartják vala lenni, hogy minden feljebbségre emeltetne 278., feljebbező dámák 183., fennhéjázó és feljebbező természet 184., minden bölcs tanács ellen erőlködünk feljebbező igyekezetünkben“ 240.; *fővebb* „a legfővebb cikkekelyek“ 37.; *hámpolni*: „hangos kaczagással addig hámpolá, a míg csak nem leroggyant ináról“ 218.; *harczogni*: „a harmadik bömbölt mint a medve, a negyedik harczogott mint az elefánt“ 306.; *intéz*, a NSz. szerint „intés, útmutatás által elrendez, vagy közvetlen működés által valamely tárgyhoz tartozó dolgokat oly mozgásba hoz, hogy mindenik kellő helyét foglalja el; szorosb ért. valami újat alkot, rendez“, Faludinál: „isten az efféle nehéz parancsolatokkal ingyen sem intéz a dámákra“ 80.; *kampol*: „azért szegezted jó távolról a pattantyúkat ellene, és csak a a kemencze alól kampolod“ 91.; *kellemő*: „el ne felejtst a kellemő bátorságot“ 231.; *késmárk* „okos kormány is kell (a hajóhoz), más különben hol késmárkokon törne, hol megfeneklene“ 160.; *kiszínlík*, a NSz. szerint „kitetszik, kitűnik“, Faludinál: „a Flóra fiatalaival tavasszal kiszínlő, szép virágos kert“ 182.; *kiuszován*: „kiuszován festett tubinmantó“ 144.; *lapičzkás*, a NSz. szerint „lapičzkával ellátott, lapičzkaalakú“, Faludinál: „érdemes arra, hogy a deresen arczúl fekke járja a lapičzkás tánczot“ 46.; *letart*, a NSz. szerint „1) valamit lefelé hajló irányban tart, 2) vlmít lefoglal, 3) lefelé irányozva megyen“, Faludinál: „Amant a kevélység miatt felakasztották, a letartó Mardocheusnak gyűrűt adtanak ujjaira“ 181.; *lógó*, a NSz.

szerint „mellékrúd a kocsi oldalán, átv. ért. lóggóban lenni am. henyélni“, Faludinál: „mintha kocsisomat a bakról a hintóba szólítanám, magam pedig hátul ülnék a lógóba“ 73.; *lövöldék*, a NSz. szerint, „lepke pillangó“, Faludinál: „sokat ne bujdossál szemekkel mint az utját vesztő lövöldék“ 110.; *megesni*, a NSz. szerint „megtörténik, teherbe esett, pórul járt, megapad“, Faludinál: „nem illik a keresztény emberhez, hogy, mint a szemtelen légy, megesse sebeit felebarátjának“ 91.; *muzsikaszere*: „mikor teljes karral felzendül a a muzsikaszere“ 85., 109.; *nyaklalni*: „a kanonokok nyaklaló hajtókái“ 63.; *pihenni*, a NSz. szerint csak *pihen*, Faludinál: *pihenik* 142.; *rekesz*: „az apácza-rekeszt Angliában nem javasolhatom“ 203.; *reszkető*: „függők, nyakszorító gyöngyök, reszketők“ 141.; *sebgyógyító* (chirurgus) 758.; *sinkedni*: „imígyen sinkedvén, iszonyú kétségbeesések közt kárhozatra okádá bünös lelkét“ 167.; *sétál*, a NSz. szerint csak intransitív, Faludinál: „festett hajókkal sétálják a tengert“ 136., *sétálják* Babylon mezeit“ 148.; *suttom*, a NSz. szerint „csak *ban* viszonyranggal divatozik“, Faludinál: „megkerülnek minden suttomot“ 56.; *szakmány*, NSz. „kiszabott munka“, Faludi: „reászabadítják (a katonát) minden prédára, lopásra, szakmányra“ 215.; *szék*: „a székéből kilocsogó agyvelő“ 56.; *szerénvaló* (a mai *szerény*): „szerénvaló s ártatlan dolgok“ 97.; *tanya*: „Seraphina elválaszthatatlanul ura mellett lévén, megjárta vele a tanyákat, mutogatván a halaknak ritkaságát“ 682.; *tubinmantó*: „csudálják sokan habzó tubinmantóját“ 144.; *tuczin*: „talán semmi rosznak nem mondanátok, ha tuczin számra falnátok bé az öreg bünöket“ 147., 303.; *tükörpélda*: „vegyék észre s forgassák előttök a tükörpéldát“ 54., s 151., 160.; *útvészlő*: „az utca beszolgált egy útvesztő-kertbe (labyrinthus)“ 339.; *váltani*: „váltja valami különbség a dámát a munkára termett szolgától“ 86.; *vendégszin*: „oktatják, mint kellessék elejét venni, hogy a veríték le ne mossa a vendégszint“ 155.; *visszaérteni*: „ha összehatalkozol ezekkel a rókával bérlett moralistákkal, és dicsérni kezdik a virtust, visszaértsd, mert csúfképen mondják“ 58.

Vegyünk e két írónkhoz tanúnak még egy pár régi szótáríró.

1. Pesti Gábor. „Nomenclatura sex lingvarum. 1568.“ *Ágyék*, a NSz. szerint „azon tája az emberi deréknak, mely a hátgerinczek mellett és a csipőcsont taréjának hátsó része, valamint az utósó borda közt két oldalról határoztatik“, Pestinél: „ayekok: die nieren“; az őt *érző kenység*: fünf sinne; *gömböld*: fritelli, küchlein; *isten kecskéje*: regenbogen; *kámaszék*: árnyékszék; *kerengő*: kreuzgang, folyosó; *okstábla*: bretspiel; *számszerigy*: armbrust, balista, a NSzótárban *számszerfj*; *szemöldet*, a NSzótárban *szemöldök*; *szeszira*: die nonne, NSz. „cistercita szerzetesrendből való, máskép: tarkabarátt“; *togya*: regen, pluvia.

2. Verböczi Magyar tripartituma.

Álszemélyek: larvatae personae; *csere*, NSz. (cserje) „apró cserfacsemete, vagy cserfahajtásokból álló bokros hely“, Verb.: silva; *csupa személy*: singularis persona; himnek és nősténnek *felekezése*: conjunctio; *félhusú* nemes emberek: mediocres nobiles; *folyó kocsi*: rheda; *kiföldi*: szántó ember, rusticus; *kiszílneni*: exhereditare; *kürtő*: halfogó, loca sagenarum; *porond*: insula, *regzeni*: sequestrare; *sib*: erdőkerülő, mezőpásztor; *székszin*: tribunal; falut *ültettek*: villas condescendendi fecerunt; varsáknak helye, *vésznek* kít hínak (voesz appellata); *vissza* kell *érteni*: contraria opinio intelligenda est.

3. Nomenclatura. 1629.

Farcsga: coxa, hüfte; *hasártos*: lusor, spieler; *holnal*: axilla; *huddozni*: mingere; *nagdrág*: caligae; *suarcz*: supparum, schurtz; *tárgy*: pluteus, sturmdach; köppölyet *ültetni*: köpfel setzen; *zabtikmony*: brütig ey.

4. Major Márton. Latin-magyar szótár. 1647.

Dészeg (délczeg): armentum, csorda; *hasártos*: fő játékos; *kardéra harczolok*: szemekbehunyva vivok; *oksz-tábla* vagy koczka: alveus; *pánkok*: turós béles, artolaganum; *piparcsfü*: hyacinthus; *rabotálni*: ancillari; *sivölök*: sipolok; *velencze*: pokrócz, lodix.

Mind ez egybeállítások és kimutatások kétségtelen tanúságot mondanak arra nézve, hogy a szerkesztőség nem a kellő lelkiismeretességgel járt el a szótári anyag összegyűjtésében; mert nem csak első rangú íróink műveit

e célból átkutatni elmulasztotta, hanem nagy részben a már kész szógyűjteményeket sem használta föl céljaira.

Ez állításunkat megütkezéssel veheti némely olvasónk, különösen azok az olvasók, a kiknek többször vált alkalmuk forгатni, a kik meglehetősen ismerik a NSzótárt. Ezek a főntebbi bizonyítékok ellenére is igaztalannak s igazságtalanságnak tarthatják ítéletünket, mikor látják, hogy szótárunkban a régi, fontosabb és ritkább szók a legtöbb esetben épen nevesebb íróink (Pázmány, Zrinyi, Faludi, Gyöngyösi sat.) műveiből vett idézetekkel vannak támogatva és fölvilágosítva. Pedig mind ennek ellenére is fönn kell tartanunk állításunkat. Kötelességünkké válik tehát kimutatnunk, hogy a kik netán e pontra nézve kedvező ítéletükkel a szerkesztőség részére állanak, csupán a látszatra építenek, s a dolog valójára nézve erős tévedésben vannak. Azok az adatok ugyanis, a melyek egyes szók illusztrációjára régibb íróinkból idézve vannak, korántsem a szerkesztők fáradozásának eredménye, hanem legnagyobb részt készen, a derék Kresznerics szótárából vannak átvéve — azonban a forrás megnevezése nélkül.

A helyyel való takarékoskodás alig engedi meg, hogy minden, a NSzótár idézte régi íróra kiterjeszkedjünk; teljesen elég leszzen, ha csak egynek, a legtekintélyesebbek egyikének, Pázmánynak támogató adatait vizsgáljuk. Ex uno disce omnes!

1. Kresznerics a szerző művének s a lapszámnak megnevezésével idézi teljes összefüggésében a helyet, a melyben az illető szó előfordul; a NSz. ugyanazon műnek ugyanazt a helyét ugyan oly terjedelemben közli; van azonban eset, hogy kevesebbet, de többet soha. (Csak Kresznerics adatait idézzük ama megjegyzéssel, hogy a NSzótáré betűről-betűre egyeznek velük. Az olvasó, ha netán az egyezésre nézve kétségeskednék, utána nézhet a NSzótárban.)

„Egy d a r a b c s a tömjény, ha tűzre tétetik, az egész házat bé tölti füstivel. Kal. 861. Préd. 712. D é l c z e g akarat. Préd. 757. D é r r a l - d u r r a l, keménységgel felele. Préd. 655. Meg nem pirúltt e b - o r c z á j a. Kal. 397. Az ő fenéjét e n y e g e t i Isten' szavával. Kal. 555. Újonnan vett gyöngé H ö l g y é n e k ölében csak nem mészároltatik. Kal.

217. Hők barom, nem tudsz-e szemérmesben hazudni. Kal. 258. Alá valónak akarván valakit jelenteni, szájunk-tátva azt mondjuk: hü, bü, bá. Préd. 815. Addig ütök vétik a dolgot, addig hányják ide s tova a kalafintát, hogy .... Kal. 640. Kóczipór küldős. Préd. 815. kóczipór tanítók. Kal. 253., 634. kottya kottya fiaim, csak én magam maradék Kal. 171. A mit nem tojt, azt akarja kottlani. Préd. 293. A lomposba rezelt. Kal. 211. A bor miatt minnyájan maszlagosokká lettek. Préd. 231. Partmálja. Tudak. Préd. I. levél. Megguggolja. Kal. 299. Koczjuk meg a körmét. Öt lev. 34. Menéltek. Kal. 896. Közel nemmen: satis prope. Kal. 569. Későn nemmen. Préd. 330. Lágyan nemmen. Kal. 471. Nagygyűlölségesen nyektetik. Hal. 735. Mikor hiveit elnyugotja Isten, az ur öröksége meg mutattatik. Kal. 1012. 333. Abban nem egyesülhetnek, ha a szénát kaszával kaszálták-e vagy ollóval ollólták. Kal. 286. Minden esztendőben ollólja. Préd. 165. ollóltatja. Préd. 364. Ironicze tréfál, pakocsál, csufolkodva beszél. A sz. írásról. 41. Nikápolynál Sigmond királyt a magyarokkal együtt igen megpiricskelé (Bájázet). Kal. 539. Porczogósan nevetik az újjítók. Kal. 776. És hogy porczogósban csúfolnák. Préd. 484. Ezen pórázon futunk. Préd. 759. Szerzetes szent rekesz. Préd. 346. Retezt vét pattantyújok. Kal. 138. Hasonló safarinát kötének nyakára. Kal. 398. Vevék eszekbe, hogy lóbör a szekernye. Kal. 530. Megveteredik a sokáig álló bor. Préd. 900. Vissza aggott feleség. Magyar ellen. 209. Vissza aggott kofa. X. Bizony. 92.

2. Kresznerics a mű címére hivatkozva csak a lap-számot teszi ki, de az illető helyet nem idézi. A NSzótárban sem találunk e szóknál sehol szövegidézetet.

Csepül, lecsepül, Préd. 678. Kal. 683. emeállat Kal. 416. enyhődik Kal. 186. Préd. 157., 542. főbbség Kal. 322. Préd. 214. pofáz Préd. 652. serleg X. Bizony. 22. Préd. 1166. sérszik Préd. 161. 592. száméntalan Préd. 877. szarzsák Préd. 68. 1013. u. o. 975. virgyina u. o. 990.

3. Ama Pázmán-féle, bár nem nagy mennyiségű szók, a melyek Kresznerics szótárából hiányzanak, (l. fentebb). hiányzanak egyszersmind a NSzótárból is.

4. Hogy a szerkesztőség mily fokú könnyüvérséggel teljesítette a szógyűjtés munkáját, annak legerősebb, legbizonyítóbb tolmácsa ama körülmény, hogy még azt a munkát sem bányászták ki a kellő gondossággal, a mely a régi nyelvre nézve különben fő forrásuk volt. Kresznericsben ugyanis az egyes helyek pontos megjelölésével a következő szók vannak kijegyezve Pázmány nyelvéből, a melyek a NSzótárban föl nem lelhetők: általérzi Kal. 619., 1131. éjt-szakállott az imádkozásban. Préd. 647. úgy Isten ötet megsanyargatja, ha el hágja hivatalja határát Préd. 272. el hálálja tanítását Kal. 305. föl állapodik Kal. 680. föl szabadosítja elibertat Préd. 1261. föl tiszteli Préd. 1153. Kal. 676., 881. föllyül vigyázó episcopus Préd. 1187. hangyár = handsár Kal. 264. hitfaragó reformator Kal. 586. íz-adás conditura Préd. 437. bolond képezés stulta persvasio Préd. 247. keveses pauxillus Préd. 1248. kisebbséges ignominiosus Préd. 131. konfrejt Préd. 462. megegyesedik Préd. 264. el mégyen kisasszonyom, egy pohár-bort köszön másra, és kicsinnyé meg kredenciázzván, vagy a pohár szélét meg csókolván, éppen meg itattya mással. Préd. 225. mestertelen cigányság Kal. 372. metszett eunuchus Kal. 777. ördög-tojás inventum diaboli Kal. 96. mint oskolázzák sz. Pált ezek a sóczék Kal. 383., 363., 437., 708. szabadságtalan jobbágy Préd. 317. temondádság Préd. 665. türetlenség impatentia Préd. 685. türhetetesség patientia Préd. 530. ügyezés Epist. I. 141. vártás = órálló Préd. 368. vissza hazudja rementitur Préd. 1011.

E most elsorolt hiányokhoz és kifogásokhoz járul még a következő.

Nem ritka eset, hogy a hol a szerkesztőség, mint kimutattuk, nagyobbára Kresznericsre támaszkodva, meg is említi a szerzőt, vagy idézi is ennek bizonyító szavait, azt, s néha épen a fontosabb szóknál, a műnek és helynek pontos meghatározása nélkül teszi meg; pl. *táméttalan*; Kresznerics: „táméttalan sok; imnumerabilis multitudo, myrias plurima MA.; táméttalan sok a lakozó Faludi. TÉ. 316. táméttalan sokaság Pázm., Kal. 47. 55. táméttalanság Prágai. Praef.“ — NSzótár: „a régiek, nevezetesen Molnár A., Pázmán, Prágai, Faludi sat. szerint am. szám-

talan, igen sok; táméntalan sok, táméntalan sokaság.“ Hogy az ily határozatlanúl oda vetett idézeteknek van is nincs is hitelük, azt még a fölszint ítélők is tudhatják; hogy pedig mennyit érnek, hadd világosítsa meg a következő adat. Több egybevágó jelenség ama következtetés megtételére kényszeríte, hogy *kudarcz* szavunk nem egyéb, mint a német *kurcz* szónak a másolata. Kiváncsi valék, vajjon miként magyarázta a NSzótár. Rányitok, s a következőket olvasom róla: „Heltai Krónikájában többször *kurcz* alakban fordul elő, honnan valószínű, hogy nem egyéb, mint a német *kurz*.“ Heltai Krónikájában többször *kurcz* alakban fordul elő! Előveszem Heltai Kronikájából tett jegyzeteimet. Se *kudarcz*, se *kurcz* nem található köztük. Futva újra átmegegyek az egész művön; de a *kurcz* sehogy sem akad szemem elő. Nem merem határozottan állítani, hogy nincs meg benne; de ha hitelt adunk is a szótár állításának, azt kérdem, micsoda hasznót tett vele a kutatónak, a ki a kérdéses szót összefüggésében akarja látni, midőn arra kényszeríti, hogy az egész munkát a legnagyobb figyelemmel és lelkiismeretességgel átolvassa, s fáradságot és időt pazaroljon oly kutatásokra, a melyeket mások előtte már megtettek, s megtettek épen azon célból, hogy olvasóikat a másodszori fáradozástól fölmentsék?

SZARVAS GÁBOR.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN.

II.

Azt mondtam, nem tartom a még vita alatt álló dolgokat iskolai könyvbe valóknak.

Utasítást azonban kell adni a magamiheztartásra, még pedig világosat. Pl. 1. A hivatatlan, a hozzá nem értő szót ne akarjon csinálni soha; mert ahhoz együtt szükséges tudomány és inspiratio; tehát csak szerencsés esetben sikerül önkénytelenül. 2. A más csinálta szónál mindenekelőtt kérdezzük, hogy szükséges-e, azután, hogy törvényes-e. És ha nem szükséges, akkor tartsa meg a csinálója, akármilyen jó is.

Igen szép tere nyílik itt aztán a stilisztikának fejtegetni, mi szükséges, értekezvén az idegen nyelvek viszonyairól, a

műnyelvről általán, s a műszavakról és műnevekről, mint különböző dolgokról stb.

Mihelyt teljességben szembe állítjuk egymással az orthologia és neologia elveit, azonnal szembetűnik, hogy a merev szélsőségeket valahogy okvetlenül közvetíteni kell, mit a Nyelvőr anyaggyűjtései és alapos megvitatásai is czéloznak.

Így szól az orthologia: „A rossz senki kedvéért sem kell.“ De evvel ez is jár: „A jó minden tekintély ellenére is kell.“

A neologia pedig így vélekedik: „A mi a közönségnek tetszik, az kell, ha rossz is.“ De evvel együtt, ha következetes, ezt is kell mondania: „A mi a közönségnek nem tetszik, az nem kell, ha jó is.“

E kettő közül bármelyik szélsőségnek ígérünk is föltétlen hódolatot, bizonyosak lehetünk, hogy nem leszünk urai ígére-tünknek.

Hogy a magyar közönség, ha már elvitattuk tőle a kedélyt, még az estélyről, ünnepélyről is lemondjon; a testleletektől elforduljon, a művészetből idegenkedjék, könnyű azt követelni, csak legyen, a ki szót fogad; s kivált a ki még a fogalmazás nehéz munkája közt is rá szánja magát még ily szirteket is kerülgetni.

Nyissuk csak föl bizonyításra magának Névények könyvét ott, a hol tetszik, pl. a 29. lapon. Itt van a 34. §., mely az allegoriát fejtegeti. Nézzük 17 első sorát! E 17 sorban a következő egy vagy más tekintetben kifogás alá eső szók fordulnak elő: rajzban, eszméknek, erény, festészet, viszonyokat, nélkülözhetnek, horgonyyal, mérleggel, költészet.

Hogy itt körömszakadtáig erőlködni nem érdemes, az szent igaz, s talán a tudományhoz is inkább illik, új lehetőségeket keresvén, a korlátokat biztosan állítani fel, nem pedig hevenyében csupa félelemből kelleténél is összébb szorítani!

Pl. ha az *-ász*, *-ész* a halászat, vadászat, agarászat és bogarászatban igeképző is, miért ne lehetne a hadászat, szobrászat, árkászat, fűvészet, művészet stb. bázisul a hadász, árkász stb. igéket képezni. Tagadhatatlan az, hogy a népnyelv *-ász*, *-ész*-szel alig képez egyébből, mint állatnévből igét: nyulász, bogarász stb. De van kivétel is. Pl. Csallóközben az aranyászok aranyásznak, a falusi zsidógyerekek rongyásznak. Növény nevekből: Györmegyében hallottam gombászni, Somogyban a szegény ember hajnalban jár az erdőre fáésznya, azaz így lopogatja a tüzelő fáját; eprészni pedig csakugyan az egész magyar nép szokott, és ezt másképp nem is mondja.

Azt is hallani néha: levelész a marha, azaz a takarmánynak, pl. luczernának, csalamádénak kényeskedésből, vagy betegsége miatt csak levelét szedegeti. A böngész ige is a böng (bödöreg) = szőlőfürtöcske névből származik.

Azonban mind az, a mi a népnyelvnek az -ás ζ , -és ζ , képzős igéktől való idegenkedéséről áll, áll az ily képzetű nevekre nézve is. Szent igaz, hogy a nép pl. a kertész nevet föltétlenül elfogadta, és nem is mond soha semmit egyebet helyette; de az erdész, úgy látszik, még nem ment egészen a fülébe; mert az erdőkerülőn föltül az erdészt a vadásztól nem különböztetvén meg, jágernak híja, magasabb polczon pedig famesternek. Az erdőmester (waldmeister) hivatalos szó, nem került a néptől.

Tehát ezek után azt mondhatjuk: vagy a nyelvész is rossz nyelvmester, nyelvtanító és nyelvtudós helyett, a művész is künstler helyett; vagy a nyelvészni, művészni, és csillagászni is elfogadható, nem ugyan önálló használatra, hanem legalább a nyelvészet, művészet, csillagászat szavak képzésének alapjául.

Isten őrizzen meg, hogy a nyelvérzék díszesebb czíme alatt a fület akarjuk e dologban bíróvá tenni; de mégsem hallgathatjuk el végezetül, hogy a vadászat és hadászat, egerészet és szekereszet szavak tökéletes cadentiája is tehet valamicskét.

* * *

Most már állásunk pontját, mint hiszszük, némileg megmutatván, tovább böngészhetnök Névy könyvének orthologiáját; még pedig nem csak az általa hirdetett szigorú elvek pontos alkalmazását illetőleg, hanem csupán azon fokát keresve és követelve a nyelvtisztaságnak, melyet akárkinck is követelnie valóban kell.

Lássuk, lehetőleg szűk térre szorítkozottan, 1) mily módon írja körül Névy a nyelv tisztaságát némely, különösen kritikus esetekre vonatkozólag az elméletben; 2) mint őrizi ezt a tisztaságot a prózai stílus mintájául szolgáló legfőbb, mert legnagyobb olvasmányban, Coriolanus életrajzában.

A 10. lapon a viszonyos infinitivus helytelen mellőzéséről levén szó, Névy így tanít: „A viszonyos igehatározatlan tudvalevőleg a személyt is megjeleli, s ez által a cselekvés, állapot vagy szenvedés az alany világos megnevezése nélkül is teljes határozottsággal van kimondva. A viszonyos igehatározatlant tehát, mint a magyar nyelvnek egyik legsajátosabb igealakját mindig kell használni, valahányszor oly állítmány van a mondatban, mely

n.ellett az alany viszonyraggal áll, vagy épen el van hallgatva.“ Mintha csak a debeo, meg a habeo constructióját magyarázná valamely jó magyar pater a „quae maribus“ boldog napjaiban. A hány tétel, annyi tévedés. Először is az a személy, melyet a mai magyarságban a viszonyos inf. jelöl, nem alanya a mondatnak, hanem részes tárgya. Pl. szabad szólnom, (Névy példái) nekem szabad; illik fölkelnetek, nektek illik stb. A mondat alanya maga az inf.; mi szabad? szólnom = szólásom; mi illik? fölkelnetek = fölkeléstek; másodszer az alany viszonyraggal sohasem áll; tehát ha csak akkor kellene használni a viszonyos infinitivust, akkor az örökre használatlanul maradna. Az alany csak alapja az ítéletnek, tehát magában véve még nincs meghatározva; de a viszonyultság, mit a viszonyrag jelent, határozottság; tehát az alany viszonyragos nem lehet.

A magyar viszonyragos neveknek az európai nyelvek casusai felelnek meg; de e nyelvek tudósai tisztában vannak avval, hogy az alany számára a nominativus van, a casusok pedig a mondat melléktagjai számára. E megkülönböztetés lényegét nem érinti az a külön véle.mény, hogy a nominativus is casus; mert ez akkor is casus rectus, a többi pedig valamennyi csak obliquus. A mondat grammatikai kifejezése sokszor elüthet az ítélet logikai szerkezetétől. Azon lehet disputálni, hogy melyik nyelven gondolkodnak egyenesebben és logikusabban; de azért a nemzetek grammatikáit és syntaxisait az absolut logika kaptájára vonni nem lehet, míg csak a világnyelv ideje el nem érkezik, vagyis míg a beszélő és gondolkodó nemzetek valamennyien egy nagy világnéppé nem lesznek az egy pásztor egy aklában. Pl. a lónak négy lába van; a log. alany nem a négy láb, hanem a ló, melyből gondolatunk kiindul. Lassan menj, tovább érsz; tulajdonképen a log. alany a lassu menés, állítmány a továbbra jutás, s a két mondat csak egy ítélet stb.; harmadszer az alany akárhányszor is el lehet hallgatva, s még sincs inf. a mondatban. Ez a magyarban tudvlevő.

Úgy tetszik, a viszonyos infinitivust mindig okvetlenül használni kell, valahányszor részes tárgyra vonatkozik, máskor pedig sohasem kell használni. Pl. Rút dolog hazudnod, Névy példájában: „A tavasz hí bennünket a természet szépségeiben gyönyörködnünk“ jobb lenne csak gyönyörködni; de ha így mondom: a tavasz parancsolja (nekünk) a természetben gyönyörködnünk, akkor jól van.

A régi magyar nyelvben a viszonyos inf. szélés alkalmazása (a „főlemelvén szavokat és kezdének sirniok“-féle) a participiumok ragozása nótájára idegenszerűség volt, nem tősgyökeresség, mint

Névy Toldy után mondja: „A *hoggy* kihagyására tösgyökeres példákat már a régi nyelvemlékekben találunk. Halljuk a „Panonia megvételetéröl“ szóló éneket: Engem küldtek téged látnom, Országodat mind megjárnom. Lakóhelyeden megtudakoznom, Néped törvényeit tanulnom. Ezek nézetem szerint helytelenek; mert a küldtek igének csupán egyenes, közvetlen vonzata van, vagyis szenvedő tárgya, részes tárgya nincs. Engem küldtek téged látni, miként ma mondhatjuk: elküldtem fiaimat a színházba Strogof Mihályt megnézni; de nem: megnézniök. Barátom elhitt sétálni, de nem: sétálnom.

A stilsztika 14. lapján ez olvasható: „Nagyon elterjedt germanismus az ige határozatlanának használata olyan határozmányokban, melyek a főige (átható) kiegészítőjéül szolgálnak, s tulajdonképen ‚hogyos‘ mellékmondat, vagy névbeli határozóval fejezendők ki.“ Ez a szabály akkor sem lenne egészen helyes, ha helyesen lenne fogalmazva; de így valóságos érthetlenség. Azt, a mi kiegészítőül szolgál, határozóval kell kifejezni! Itt Névy nem veszi figyelembe, hogy a kiegészítő nem határozó, s hogy a határozó nem kiegészítő. Hogy e két dolgot összezavarja, azt legelső példája is bebizonyítja: „felszólította őt panaszát előadni = hogy panaszát előadja (panasza előadására).“ Itt a főige kiegészítője sem nem az ‚előadni‘ inf., sem a ‚hogyos‘ mellékmondat, hanem a világosan tett őt; az előadni inf. vagy előadására főnév egyszerű célhatározók; a ‚hogyos‘ mondat pedig célhatározó mondat. Tehát N. hogyan, hogyan nem, az objectiv mondat csinja-binja bizonyítására célzatos mondatot hoz fel. Ennek egyberövidítését megrója, holott három sorral alább maga hirdeti: „A célhatározó mellékmondatokban helyes: Külföldre ment ismereteit gyarapítani = hogy ismereteit gyarapítsa.“ stb.

BABICS KÁLMÁN.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

VI.

B) Botanika.

A nép a növények iránt, a melyek neki táplálékot, ruházatot, szórakozást, gyógyító szert sat. nyújtanak, inkább érdeklődik, mint az állatok iránt, oly annyira, hogy majdnem minden növénynek van népies neve. Ha a füves könyvekben MA. PP. és Simai Kristófnál közlött vagy a nép ajkáról ellesett neveket más nyelvekéivel összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy csak kevés név eredeti, pl. zent lazlo kiraly fiue (Clusius): *Gentiana*

cruciata, csaba íre (Melius): Pimpinella; ellenben a legtöbb név nemzetközi jelentésű, pl. Circea, herbe sorcière, hexenkraut, varázslófű; Scrophularia, scrofulaire, scrofelkraut, torokgyékfű; Scabiosa, scabieuse, grindkraut, koszfű; némelyek csekély eltérést mutatnak, mint Iris, schwertlilie, kaszalevelű lilium. Ennélfogva sejthető, hogy a magyar nyelvben eddig még nem talált jelentésű nevek is valahol lappangnak, például Primula, keztyűvirág (fejér), babakacsó, kásavirág. (Soprony, Vas), kankalin (országserte), német neve St. Peter schlüssel, schlüsselblume, himmelschlüssel, füveskönyvi latin neve clavis S. Petri, clavis caeli; s ím Turcsányi közli (M. Ny. III. 222. l.) a kúcsvirágot.

Ezen nevek nagyrészt több növénynt akarnak jelölni, pl. balhafű (Polygonium hydropiper, Pulicaria, Menta, Salvia, Artemisia fajai sat.); méhfű (Melissa, Melittis, Nepeta); de a nép maga is megteszi a szoros megkülömböztetést, az egyiket igazi, a másikat erdei, a harmadikat vizi-nek nevezvén, vagy állatok neveivel hozván érintkezésbe, pl. szőlő, medveszőlő, farkasszőlő, ebszőlő. A természetrajz megmagyarázó e század elején nem tudván azt, hogy előttük is volt már egy kis magyar természetrajzi irodalom, nem tudván azt, hogy a nevek nemzetközi jelentésűek s azért a tanulást nagyon elősegítik, azokat mint bitang neveket egyszerűen elvetették, s Linné rendszerébe annyira elmélyedtek, hogy a tákok, hímek s nőktől nem vették észre, hogy a „fedetlen magvú két főbb hímesek“ szára négyélű, levelei keresztzetten s virágai a levelek hónaljában állanak. Minthogy azonban a botanika nem a gyűjteménynek iskátulázását célozza, hanem az egész növényország ismeretét, minthogy a rendszer nem más, mint pihenő állomás, azért nem szabad a múlt ezredek ismereteit egyszerre elvetnünk valamely rendszer kedviért, hanem a felhalmozott ismereteket tudományos haladásunknak megfelelőleg kell fölhasználnunk.

Azért elvünk: restitutio in integrum.

a) Általános rész.

I. Elvetendő k a chemiai szókorcsok (l. zoologia).

II. Kiigazítandók: *illó* (aethericus): illanó; *lábbó* (fluitans): lubiczkoló; *gyök*: gyökér; *törzs*: törzsök; *terme*: termő; *poroda*: porzó; *gyűrűnye* (ochrea), a népnél harisnya, *kapcza*: pálhacső; *föli, ali*: felső, alsó; *durrvány* (rudimentum) természete szerint: maradék, kezdemény, törpület, csonkulat; *szabány* (typus): szabás; *hága* (scandens): felhágó; *bóka, konya* (nutans): lekonyuló; *csontár* (drupa): csontbogyó; *tömüs*: tömött; *dúdoros*:

dúdorodó; *mag-*, *bélbúr* : burok; *torzsa*, *gomolyvir* : virág(zat); *virbur* : virágburok.

III. Helyettesítendők: *meggyökönt* (geniculatus): könyökös; *pót*, *ták*, *pilis* (nectarium): méz-gödör, pikkely, mirígy; *kem* (duramen): (fa) keménye; *babug* (papilla): szemölcs; *degesz* (torosus): dúdorodó; *kacúz* (runcinatus): a gyáros; *petymeg*, *kaszat*, *csenk* (achaenium): zárt termés; *butuló* (obtusus), minthogy a „buta“ szó eredeti értelmét régen elvesztette: kiélesített; *félszer* (ligulatus): nyelves; *korszovát* (azillus): magköpeny; *tolma*: kákaszár; *ébre ny*: csíra; *tetőnködő* (fastigiatus): egyenlő magasságú; *aszmag* (caryopsis): szemtermés; *bugyhordó* (ampullaceus): korsócskás; *édedény*: mézedény; *csirmag*: csirasejt, szpóra; *buracsenk* (diachenium): kettős zárt termés; *gyöktörzs*: töke.

b) Különös rész.

I. Elvetendők: *bíbekonty* (Listera), *bóbitagyász* (Crupina), *bögreszeg* (Vaccaria), *cserebúb* (Cephalanthera), *csészekút* (Molucella), *czérnakürt* (Trachelium) különben is csak a „mihi“ viszketeg által felállított genus, melyet a Campanulába innét beleolvasztottak; *csutkakúp* (Rudbeckia), *fülikez* (Diótis), *kappanör* (Arnica, a népnél is); *kinincs* (Amorpha), *likagyász* (Swertia), *locsahúz* (Peplis), *matyó* (Calepina), *nyakrovat* (Uvularia), *nyakperesz* (Cortusa), *nyelvúr* (Coeloglossum), *szigoráll* (Veronica, a népnél is), *szigormag* (Sicyos), *szikor* (Camphorosma), *tokafék* (Neottia). *Apác* (Nonnea), *apárka* (Apargia), *azál* (Azalea), *apoczin* (Apocynum), *brior* (Bryum), *dornik* (Dorycnium), *farnác* (Pharnacium), *fillis* (Phyllis), *hipófa* (Hippophaë), *kákolya* (Cacalia), *kajtár* (Chaeturus), *klóra* (Chlora), *komorka* (Comarum), *kónizs* (Conyzum), *lizinka* (Lysimachia), *lónya* (Helonias), *málka* (Malcolmia), *mion* (Mnium), *olocsán* (Holosteum), *ozmund* (Osmunda), *szagyan* (Sagina), *sziklár* (Scleranthus), *szila* (Silaus), *szófor* (Sophora), *torolya* (Trollius), *valaj* (Vaillantia), ez is a „mihi“ viszketeg által felállított genus, mely a Galiumba visszacsatoltatott; mivel Galium: *galaj*, tehát Vaillantia: *valaj*; *zizon* (Sisum), *zizifü* (Sisyphora). *Bangó* (Ophrys), *berling* (Atragene), *bikczis* (Exacum), *bundi* (Phlornis), *csitre* (Moehringia), *degens* (Turgenia), *galamó* (Isopyrum), *gérbicz* (Limodorum), *gurgulya* (Seseli), *himorja* (Crotalaria, a füves könyvek ki gy ó f á j a), *hófa* (Chionanthus), *hulláng* (Dodecatheon), *koszortyú* (Hedypnois), *látonya* (Elatine), *micze* (Tillaea), *nézsit* (Santolina), *nyulyga* (Erucastrum), *polcsa* (Polycarpon), *sarkar* (Platanthera), *tarjag* (Verrucaria), *zsejtalom*

(Thrinacia); *ápolka* (Monarda), *sömörge* (Neslia), *csillagcsin* (Galotella), *fuláncs* (Ceratocephalus), *gyapor* (Smyrniun), *kéhene* (Molinia), *köldöncz* (Omphalodes), *magabár* (Shezardia), *magár* (Nardus), *molyhár* (Micropus), *puhar* (Malachium), *puhoncz* (Juzinea), *tejér* (Thysselinum); *babuga* (Dolichos, a kertészeknél l a b l a b), *bunkópót* (Corynephora), *fentúsz* (Salvinia), *fogragasz* (Funaria), *gúzsinda* (Corrigiola), *táskarag* (Senebiera); *aszgallér* (Paronychia), *bíbigra* (Sesleria), *csorikra* (Gymnadenia), *kántusfü* (Bartsia), *pelyhím* (Celsia), *pótalj* (Epimedium), *ragikra* (Anacamptis), *sajkor* (Oxytropis), *semlyékhúr* (Montia), *sorapár* (Diplotaxis), *szilkesark* (Nicandra), *zsiralj* (Eranthis), *zápagy* (Phascum).

Ezen neveket el kell vetnünk; meglehet ugyan, hogy a népben valahol él magyaros nevük, de azért létüket ne hosszabítsuk meg. Vannak még más érthetetlen kifejezések is, pl. kopotnyák, *rosz* hangzású szó, azért könnyen elvethetnők; de ha meggondoljuk, hogy polgárjogot nyert országszerte, a nyelvtan tiszteletének veszélye nélkül is meghagyhatjuk. Megvalljuk, hogy felízgatott nyelvtani rosszalásunk sokszor bokrosodik, de nyelvészi lámpánk a jó útról való eltérést nem engedi. A jelen évszázad első felének emberei a természetrajzot csak külföldi munkákból ismerték, s azért azt hitték, hogy ők a magyar tudományos törekvés úttörői, s ezt a külfölddel, sőt, a mi még sajnálatosabb, saját magunkkal is elhitették. Innét származik annyi botlás. Azonban, minthogy nyelvünk virágos kertjéből mindig köthetünk illatos fris csokrot, dobjuk el azt az összeszáradt, mert összedrótózott báli bokrétát.

II. Kiigazítandók (népiesek): *csészepörc* (Illecebrum): pörcfü; *csukóka* (Scutellaria): tévedésből e helyett: csákóka; *fakín* (Loranthus): fanyűg; *kőtör* (Saxifraga): kőrontó, körepsző fü és kövi rózsa; *laptaborz* (Echinops): laptatövis; *patkócím* (Hippocrepis): lópatkófü; *redőszírom* (Datura): redőszirmú maszlag; *kocson* (Tremela): kocsonyazuzmó; *lapiç* (Lunaria): lapickásfü; *peder* (Barbula): pedrett moh; *lapony* (Peltigera): lapzuzmó; *torongy* (Tunitis): toronyfü; *nyakó* (Calepina): görbényakú fü; *szeplén* (Ceristhe): szeplőlapú; *savar* (Salsosa): sósfü; *bognád* (Phragmites): bognárnád.

III. Helyettesítendők: *baka* (Sparganium): békabuzogány; *baltacím* (Hedysarum): füstös fü; *bibefog* (Malaxis): lágykosbor; *bibepár* (Libanotis): kocsond; *bögretok* (Thesium): törpe len; *cipőcím* (Cypripedium): rigópohár és kissasszonypapucs; *csakkör* (Prenanthes), a füves könyvekben

lactuca leporina: nyúlsaláta; *csalmatok* (*Hyoscyamus*) a szláv blendek nyomán: bolondító fű, beléndfű és beléndek; *csészeszárny* (*Polygala*) a népnél képzelt hatása miatt: tejhozó, tejelőfű és pacsirtavirág; *csigacső* (*Medicago*): lucerna; *csillagfűrt* (*Lupinus*): gerezdes; *csillaghúr* (*Statice*): lelleg; *csillagpázsit* (*Cynodon*): a füves könyvekben *denticulus canis*: eb fogfű; *csipkepitty* (*Nepeta*): macskamenta; *csüvirics* (*Epilobium*): füzike és füzirózsa; *csükülő* (*Centaurea*): búzavirág; *dudafűrt* (*Colutea*): pukkantó borsó, és hólyagborsófa; *durca* (*Leersia*): rízserje; *ecetpázsit* (*Alopecurus*): róka farkfű; *farsika* (*Tradescantia*): egy részt külseje, más részt virága miatt: sásviola; *foganött* (*Galeopsis*): vajfű; *fogasír* (*Dentaria*): foganöttfű; *gázló* (*Hydrocotyle*): vízi köldökfű; *gégevirág* (*Aristolochia*): farkasalma és farkasfül; *gyöngyhím* (*Leonurus*): oroszlánfarkfű; *hejka* (*Stipa*): árvalányhaj; *harmadmag* (*Hierochloa*): Szűz Mária füve; *ikrapikk* (*Arabis*): libaszászsa; *iszaprojt* (*Limosella*): iszapfű; *kétegy* (*Lygeum*): talán azért, mert összetévesztették a spanyol árvalányhajjal (*Maerochloa*): eszpartofű; *kéthimpázsit*, porodapár (*Anthoxanthum*): borjúfű; *kecskedész* (*Tragopogon*): bakszakáll; *komócsin* (*Phleum*): lóperje; *kockagyöngy* (*Adoxa*): pézsmaboglár; *körbecő* (*Ornithopus*): madárlábfű; *léhapót* (*Melica*): mézesfű; *lepkeszeg* (*Trigonella*): bakszarvúfű; *lepcse* (*Lemna*): békalencse; *libatop* (*Chenopodium*): lúdlábfű; *maglapil* (*Atriplex*): laboda; *magzating* (*Asphodelus*): asfodél; *mézkerep* (*Melilotus*): molyfű; *mozsárvirág* (*Melittis*): méhfű; *murvapikk* (*Origanum*): majoránna; *nőszírom* (*Iris*): sás vagy kaszalevelű lilium; *nyakagyar* (*Erythronium*): fogasgyökérűfű; *polyvakör* (*Inula*): örvényfű; *sodortajk* (*Himantoglossum*): sodrottajkú; *szárnyók* (*Tetragonolobus*): bársonyborsó; *színgallér* (*Bupleurum*): buvák; *szitalap* (*Peziza*): csészegomba; *tákajak* (*Scrophularia*): torokgyíkfű; *tarkör* (*Doronicum*): zergefű; *torokrojt* (*Nerium*): oleánder; *túrtszírom* (*Cyclamen*): nyúlfülű viola; *üszögör* (*Senecio*): szösörfű; *czicző* (*Passerina*), a füveskönyvekben *lingva*, *herba passerina*: verébfű; *felleng* (*Ailanthus*): istenek fája; *kunkor* (*Heliotropium*): napranézőfű; *torzon* (*Polycnemum*): porczogófű; *tündök* (*Helichrysum*): szalmavirág; *berze* (*Radiola*): hegyilen; *bibak* (*Epipactis*): mocsári kosbor; *gyapu* (*Eriophorum*): gyapjasfű vagy sás; *rezege* (*Briza*): rezegefű; Szűz Mária könnye; *akánt* (*Acanthus*): medvetalp fű; *bazsamint* (*Balsamita*): lapos vagy széles vagy

Boldogasszony menta; *bordon* (Onopordon): bogács; *cزامoly* (Aquilegia): sasfü; *czentike* (Centunculus) aprócska; *czinka* (Cynanchum): ebfojtófü; *czinczór* (Cynosurus): ebfarkfü; *csilla* (Scilla), egyik faja: tengeri hagyma, a másik: erdei jáczint; *gálga* (Galega): kecskeruta; *galaj* (Galium): tejoltófü; *gerely* (Geranium): varjulábfü; *hipon* (Hypnum): ágmo; *iringó* (Eryngium): ördögsekér, ballangkóró sat. v. mivel bóbítás gyümölcsei oly könnyen szétfújhatók: férfi húség; *kukuba* (Cucubalus): hólyagvirág, *loncz* (Lonicera): kecskeszakáll; *lucza* (Luzula): csuhit; szittyó; *méhpilis* (Mirabilis): hajnalvirág; *mizsót* (Myosotis): egérfül, nefelejts; *nimfa* (Nymphaea): tündérvirág; *poliánt* (Polyanthes): tubarózsa; *takta* (Actaea): farkasszőlő; *tónya* (Hottonia): vizitoll; *bajnóczsa* (Spiraea); legyezőfü; *bokál* (Alchemilla): asszonyköpönyeg; *czimbor* (Elymus): homokizab; *csimpaj* (Xanthium): iglicz; *csülleng* (Rubia): pirosítófü; *derely* (Imperatoria): mestergyökér; *fintor* (Melampyrum): fűrjkköles; *gönye* (Bryonia): földi v. sövényestök; *jezsamint* (Philadelphus): vadjázmin; *kakics* (Chondrilla): porczogósaláta; *kösön* (Cotyledon): köldökfü; *krepin* (Asclepias) selyemfü; *montika* (Anthemis): szikfü; *müge* (Asperula): májusfü; *páponya* (Solanum melongena): tojásvirág, (S. dulcamara): édeskeserűfü; *pozdor* (Scorzonera): ártifi; *rencze* (Utricularia): Istenkorsócskája; *szádor* (Orrbanche); misegyertya; *tarorja* (Teucrium): fodorka; *aszász* (Crepis): aszottas; *bibetyű* (Sideritis): tisztosfü; *cziklász* (Geum): szegfügyökér; *hunyasz* (Stachys): tarlóvirág; *redőcsök* (Helleborus): szömöröcsög; *szurdancs* (királydinnye): Tribulus; *bunkonc* (Myagrum): gomborka; *fenyér* (Andropogon): élesfü; *foszlár* (Cardamine): kakuknyálfü; *sujtár* (Silez): lókömény; *repő* (Pteris): szegélypáfrán; *fanzár* (Lycium): eleven sövény, ördögczérna és sefüsefa; *hatkotú* (Fritillaria): császárkorona; *hímboj* (Ricinus): csudafa; *hímcsuk* (Polomonium): lajtorjafü; *kigyószisz* (Echium): kigyógyertya; *lapór* (Rinanthus): kakastaréj; *magiszárk* (Asperugo): ragadófü; *ritkaréj* (Solidago): aranyvessző; *sűlbige* (Ulex): tüskés jeneszter; *sutabúr* (Succisa): elharapottfü; *szíronták* (Ranunculus): boglárka; *bigebecző* (Bignonia): trombitafa; *csülleng* (Isatis): kékítőfü; *dugasor* (Cineraria): hamuvirág; *gombibe* (Ervum): lencse; *kacskanyak* (Ajuga): fiasfü; *locsagaz* (Ceratophyllum): bozontoska; *tapsír* (Heracleum): medveköröm (v. ö. Acanthus):

medvetalp); *tátkanaf* (Lamium): holt csalán; *uszszakál* (Hippuris): lófarkfü; *bodonpót* (Gomphrena): gombos bársonyka.

FIALOWSKY LAJOS.

BELÉNYESI G. NYELVÉRŐL.

(Pótlék.)

Hogy Belényesi menyire enged az élő beszéd jótékony fölfrissítő hatásának, arra bizonyítékul leginkább azt emeltem ki, hogy „nem ritkán használ az ő saját nyelvjárásából egy-egy különös szót vagy kifejezést.“ Az erre való adatokat elfeledtem felsorolni, s így most utólag pótlom e hiányt. Többször találkozik nála egy-egy székelyes gyakorító ige: *tikácsol* I. 176.; *ugráncsol* I. 189.; *szökdéncsel* VI. 365., 370.; *csorinkál* I. 177.; *lóginyáz* I. 178., VI. 163. Kicsinyítő szó: *édes kicsidem* VI. 140. A székelyeknél sokkal sűrűbb a -tag-képzős melléknevek használata, mint másutt; ilyenek itt: *omlatag hidak* VI. 145., 165.; *roskatag* VI. 327. Továbbá a -leg ragos módhatározókat: *teljesleg* VI. 348., 355.; *jószerüleg* X. 91. Egyéb tájszók és kifejezések; *karikába gubalyodva* (az eb) III. 160.; *szijjas* VI. 336. s még sokszor; *zsingás* VI. 347., 376.; *bodré* III. 173.; *azt kellett hogy higgye* X. 91.; *olvasni fogott* I. 180.; *ügyet sem vetett rá* VI. 323.; *nem feledzik meg rólam is (e h. sem)* VI. 137.

Néhány szóra és kifejezésre nézve kérdést tennénk, vajjon használja-e úgy az élő beszéd és hol használja? Ilyenek: a *megszárnyalt madár*, azaz *szárnyavesztett madár* (olyféle ige volna, mint *meghámoz*) VI. 405.; *műhely* VI. 144., és *fúvta* 150. (általánosan *műhely* és *fúvta*); *olyba mutatni magát*, mintha semmit sem tett volna VI. 380. (rendesen *olybá*, s csak ebben a szólásban: *olybá venni vmit*). A mutató névmást s a számneveket az erdélyi írók, úgy látszik, a melléknév és főnév közé szeretik tenni, a Királyhágón inneniek ellenben rendesen a melléknév elé teszik, sőt Brassai ez utóbbi elrendezést. ha jól emlékszem, hibáztatta is valahol. Érdekes volna tudnunk, vajjon az ottani élő beszéden alapszik-e ez az eltérés. Ilyenek Belényesinél: a logika iránti az on franczia szenvedély V. 153.; királyi arát megillető akkora bokréták, mint egy lovag paizsa VI. 143.; (az erdő) lankáson lejtett a völgyre néző egy más meredély szélég III. 181. (de egy valamennyire eszes ember XIII. 228.); négyszögű két ablakát VI. 130.; egy dombornívű szép ezüst pár kapocs. VI. 143. — Még egy szórendi eltérése

feltűnő. Rendesen, ha szó szerint idézzük valakinek szavait, akkor az utána következő „fölkiálta, megjegyzé“ stb. kifejezéseket nyomatékos szórenddel helyezük el, mintha oda gondolnók eléjük az így v. ezt mutató névmásokat, pl. „Te voltál! kiálta föl Béla“ azaz: így kiálta föl B. Belényesi ilyenkor más rendben helyezi el a szavakat, úgy hogy az így v. ezt-féle szócskát nem gondolja oda eléjük: „ön az!“ felsikolta. VI. 171.; „Eminenciád kivihetné ezt,“ tisztelettel jegyzé meg a hírlapíró XIII. 230.; „Te nem hiszel bennem,“ megjegyzé a kísértet, kar. 23., 52.; „Én biz azt hiszem,“ félbeszakasztá sógornője 85.; „Nézz ezekre!“ felkiálta a szellem 92.; „Micsoda nap van ma?“ lekiálta Scrooge egy fiuhoz 121. Így olvassuk Kármán Fannijában is (L): „Ne gyötörd magád!“ elkezdé.

Mi az, hogy görzsed VI. 370.? s mi az a czanczékozás. VI. 339.?

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

Parlag; meta in ipsa via per porlog venit...1270. — locus geuden-porloga...1265. — (meta) girat ad vnum rus tiuisses-parlagh vocatum...1317.

Patak; ad rivulum belse-patak vocatum...1317. — (meta) transit ad biko-potoka...1231. — incidit in garmaspotoka...1240. — ad locum nomine hüdus-potok, quod quidam appellat berkest...1231. — vadit ad koas-potok...1231. — flumen kukenegur-pothok...1196. — cadit in nergues-potok...1268. — fluvius wlwes-pothok...1296. — rivulus zenegethew-pothok...1285.

Rét; planicies que wlgo ret dicitur...1299.

Sár; in vnum magnum lutum wlgariter saar dictum...1282. — lacus posterior vulgariter mug-sar... lacus exterior vulgariter eleu-sar vocatus...1276. — locus fekete-sar...1216. — fluvius lufeu-sara...1276.

Séd; per quendam fluvium mel-sed vocatum...1261. — ad fontem qui nominatur tubut-sedu...1086.

Szád; ad introitum fagorum qui vulgo dicitur bik-zadu*)..1086. — inde iungit belapathaka-zada et ibi terminatur

*) Wenzelnél bile-zadu áll, nyilván sajtóhiba miatt, bik-zadu helyett. N. Gy.

(meta)...1298. — *nogpoto k-zada... u. o.* — *circa fossatum zurduk-zad vocatum...1288.*

Szeg; *piscatura allo-zeg...1261.* — *locus aruscogui...1067.* — *locus berug-scug...1214.* — *locus ferede u-zyg...1256.* — *ad vnum locum vanÿk-zege vocatum...1317.*

Szurdok (l. föntebb horh alatt).

Tarló; *ad rus bisse norum quod vulgo dicitur beseneuthorlou...1234.* — *meta incipit ab vna aqua baast vocata et iret ad lenche-tarlo...1300.*

Tető, nem relativ értelemben, mint föntebb láttuk; *mons homuro u-tető...1275.*

Tó; *stagnum ag-to...1253.* — (meta) *pervenit ad piscinam arus-tou...1255.* — *stagnum beka-tho vocatum...1303.* — *ad vnum stagnum nadalius-to dictum...1317.* — *in vnam vallem que pathkan-taua vocatur...1299.* — (meta) *transit per piscinam piscarus-tou nuncupatam...1255.* — *versus paludem zy k-tou...1288.*

Tő; *in loco asvan-thu nominato...1252.* — *vallis kerekozou-tu... et quoddam berch watulozou-tu...1295.* — *locus kerthweler-thew...1295.* — *per id ad sartue, inde per ipsius litus ad ejusdem saar caput...1067.* — *piscatura tou-tu...1261.*

Ugar; *in fine novalis que ugar dicitur est una nova meta...1299.*

Út; *ad viam agagus-uth vocatam...1273.* — *ad viam que altal-vt vocatur...1269.* — *per viam que vulgariter hodut vocatur...1225.* — *ad quandam publicam viam hat-lou-nog-uta vocatam...1295.* — *ad finem vie horuas-uth vocate...1275.* — *meta cadit in viam cuhurdo v-ut (köhordó-út) dictam...1300.* — *Kurust-wt...1274.* — *per quandam viam que habetur pro meta dicta nyar-ut...1297.* — *meta vadit ad porolo-ut...1214.* — *in quandam viam veterem rapachus-vt (rapacos, göröngyös út) nuncupatam...1289.* — *via sah-uth vocata...1300.* — *ad locum qui dicitur zam ar-vth...1269.* — *penes viam zurus-ut...1270.* — *ad magnam viam tÿsk-vtha vocatam ad modum crucis jacentem...1315.* — *ad vnam viam que dicitur via eur (ör)...1231.* — *A csinált útnak, töltésnek, úgy látszik, specialis régi neve ettövény, ittevény vagy öttevény volt, a mit a mai Győr megyei Eöttévény helység német hochstrass neve is bizonyít; p. o. meta vadit ad stagnum, ubi finitur via que dicitur parata, que vulgo vocatur etteuen...1210.* — *antiquus cumulus terre qui ettowen*

dicitur...1244. — ad magnam viam itte wen...1254. — ad magnam viam que wlgariter ehtte wen dicitur...1265.

Ülé s; (meta) venit ad sessionem Vernil-yleusy dictam...1296.

Verem; ad quandam cavernam que wlgariter poklo-uerem nominatur...1234.

Vész = halászó hely; piscatura Adam-wezy...1261. — piscina ahzun-veyze, Chekze-fel-veyze, Vrban-veyze...1260. — piscatura ful-weyz et ol-weyz...1297. — ad piscinam de Con que wlgocoun-wezy nominatur...1228.

Víz; ad aquam que dicitur mongoros. que eciam nuncupatur fekete-wyz...1231. — usque ad fluvium sive riwlum ydis-wys alio nomine libsäff...1290.

Völgy; vallis has-uelg (hárs-völgy)...1270. — vallis mergus-welg...1275. — ad quandam vallem juncosam que sas-welg (sás-völgy) vocatur...1257. — vallis sethetwelg...1264. — vallis vras-velge...1260. — piscina(?) vrun-velg 1260. — vallis vas-velge...1260.

Zorom; turdus-zorom (l. főntebb)... locus ineuzorma, locus zadur-zorma...1252. — meta incipit a locozim-zorma vocato...1297. — Mit értsünk a zorom alatt, azt a mindenre ráhúzható locus szóból gondolni sem lehet; vehető-e egynek az orom-mal, vagy valami egyebet kell-e benne keresnünk, ahhoz nem merek hozzászólni.

Érdekes helynevek még ezek: Besenyő-gyümölcs... ad locum beseneugumulc vocatum...1221. — Föltűnő, hogy míg az egyes gyümölcsfát mindég a bővebb képzésű gyümölcsény-nyel nevezték, itt egy olyan hely, a hol hihetőleg számos gyümölcsfa állott, egyszerűen gyümölcs-nek van nevezve. — Bikács-lesi...locus venacionis bykachlesy vocatus...1297. — Bika-győr(?)... vnum pothok bykadywr vocatum...1257. — Csorda-járás... ad locum qui dicitur charadaiaras...1282. — Hamu-hajlok... ad locum qui homuhailuk dicitur...1269. — Hamuhajlok és szénhalom (l. főntebb) alatt nem tudok egyebet képzelni, mint afféle őskori maradványokból álló halmot vagy dombot, mint a minő például a szíhalmi Borsod megyében, a hol archaeologusaink sikeres ásatásokat is tettek, s ezzel, azt hiszem, a zenu-holmu Anonymus-féle magyarázatot bátran elejthetjük. — Keresztúr-szent kereszt; Nicolaus filius Jacobi de Sancta-Cruce eandem possessionem suam Kereztwr vendidit...1297. — Nagy-kerek... silva nogkerek u...1067. — Nagy-som... silva nogsum...1263. — Szélvész-magas...mons scelves-

mogos...1171. — locus Thamas-egre... 1270. — Verőfény... ad magnam viam euntem in villam verufÿn (in cottu Symigiensi)...1319. — Tudtommal ma ily nevű helység nem létezik. — Kengyel... piscina kengel...1260. — Keszvény(?)... pratum kezwen...1282. — Töröm... piscina teurum...1260. — Zozor... caput cuiusdam fluminis no gy-zozor...et...minoris zozor...1231.

Helynevekkül igen gyakran magukban álló jelzők, melléknevek és részesülők is szolgáltak; pl. Csókás... in quadam via sub monte chokas eundo...1303.— piscina ebes...1067.— Gyékénös...usque ad fluvium gekenus...1261. — Gyümölcsénös...super aquam dictam gumulchenus...1257.— Higyös...silva hÿgus nomine...1231. — Kigyós...stagnum kygous...1257. — Kékös...silvam quandam nomine keykus...1231. — Kékényös...piscatura kukenus...1261. — Lapos... flumen nomine lapus...1231. — Meggyes... pomerium mÿdies...1297.— Nyáras...quoddam pomerium quod vocatur nyarras...1297. — Sátoros...mons saturus...1265. — Semlékös(?)...de stagno quod selmekus (így) vocatur...1261.— Szilas...vallis scylas...1275. — stagnum tormas...1252. — Vermös... insula wermus...1257. — Agyagásó... circa foveas agyagasow nuncupatas...1317. — Dongó... mons dongou...1194. — Farkasakasztó...locus farkasagazto...1200. — Kíklő...ad vnum montem qui wlgo kÿkleu appellatur...1268. — Vízesső... piscatura nomine wÿzessew...1261. — Zuhogó... ad fluvium zuchugo nominatum...1302.

NAGY GYULA.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS. †

I.

Őrség Vasmegeye déli részén terül el; mintegy harmincz községből áll. Lakosai általában magyarok s más nyelvet nem is igen értenek. Északon a rábamellékiekkel, nyugoton és délen a vendekkel, keleten pedig a göcseiekkel határosak. Az őrségi tájszólásra e szomszédságok nem voltak nagy befolyással; az őrségiek híven megőrizték nyelvüknek alak- és kiejtésbeli sajátságait. Különösen pedig ez utóbbi, a kiejtés az, a mi első hallásra megkülönbözteti őket. Az őrségi nyelvben sok a zárt magánhangzó s azokat élesen, nyomósan, de mégis röviden hangoztatják, „Févette, mégvitak, kerüngütek, pörünek, kepé, kefé, körü, börü, furu“ stb, mind röviden ejtik.

Az őrségi tájszólásnak sajtóságos adatait már régóta gyűjtögetvén, igyekeztem azokat itt rendbehozni, s velük a magyar dialektikának szolgálatára lenni.

A „Nyelvőr“-ben már sok őrségi közlemény jelent meg, melyeket a népnyelvi adatok rovatában évenként rendbe is szedtek; s így az őrségi tájszólásnak már több sajtósága ismeretes; ezek közül a lényegtelenebbeket elhagyva, a fontosabbakról a teljesség kedvéért mégis szükségesnek láttam a maguk helyén megemlékezni.

Hangtani jelenségek. †

Magánhangzók egymás helyett.

- a h. á. Ténnap (tegnap). Ténnap zabot arattunk. Miko kaszátok kéték? Ténnap.
- a h. é. Gyermat (Gyarmath helység, közel van Szt. Gott-hárdthoz). Há mégy kê? Gyermatra. Messzi van ide még Gyermat?
- a h. é, o. Vosárnap így is mondják: vésárnap; dorázs, dérázs; vorgánya, vérgánya; borázda, bérázda. Borát, bérát: szerbusz borátom, v. barátom; jó borátok egymásse; a jó borát sokat ér. Kódilu bérát v. borát; eb bérát ment ére. A barát szóban a homonymia tehát annyiban nyer megkülönböztetést, hogy a szerzetest mondják borátnak v. bérátnak, de az amicus-t bérátnak sohasem mondják.
- a h. o. Ész szomár legét az uton, a kocsmáros szomárgyóvót. Jábo jártam. Káso Isten áldáso. Ez az én házom; mi az áro? maj megláttyo kê; etörött a kapájjo; sémi lácczottyá sincs a dógának; hárm onvótunk; fájnak a láboimak; mi gyárotba van kê? a szálosba (szálas, erdő neve) ménék.
- á h. á. szántu (szántó): szántukat fogattam.
- e h. é. kepé, kefé, fejszé, csévé, kévé, mécczek vellé? mellen a kéd kezé; bévót vetvé; mégvót kefivé (kefélve); a kuácsok réttyé, tehennyé, sárbo jácczottak a gyerekek, még most és mégésmerczik a kezék helyé; etörött a késé hégyé.
- e h. ö. Nincs pénz körüllo; evüttö, etörtö; tehen tögyö, kanász kúrtyö.
- é h. é. Kérges marku (kinek a kezét a dolog feltörte); hégyés (kevély) kérkédü légin, az' gondulla, ki ha ő nem? Átalában Őrségben a zárt é igen gyakori, s nagyon erősen ejtik. „Kérréogat, vérréogat, hértelen mérgés (mérges) mint a méndérgüs ménkü.“

- é h. i. vegyíték el innej, tégyíték idább; a szél evüttö a kepitéket; Isten hérive járjon.
- i h. é. Míngyá megvérad (megvirrad); acé aszt a véllát; kéd és (is) ott vót.
- o h. a. baszorkán, ab bizan.
- o h. é. kicséda, micséda; sasé látott kê ollan csédát.
- o h. i. lapis, lapiczka.
- o h. ö. Rám röhentek (rohantak) a disztuk; gömböstö (gombostü); csak a köpesz (kopasz) földön feküttem.
- u h. i. hosszi szekér.
- ü h. é, kezênk köszt van.
- ü h. é. szépen szól a hegedé.
- u h. o. tuggyok mü aszt.
- ü h. ö. Östök (üstök, ház eresze).

KÖNNYE NÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvör VII. 176—177. lapjain tett kérdésekre.

I.

1. A *ból, böll, tól, töll, ról, röll* ragokat Csík megyében tisztán, egészen úgy hangoztatják, miként az irodalmi nyelv megköveteli; tehát mindig: *temetöböll, asszonytól, háztetöről* stb. Ha túlszigorúan vizsgáljuk, találunk ugyan annyi eltérést, hogy ama ragok végtő *l* hangja, ha utána mássalhangzón kezdődő szó következik, a kimondáskor néha kimarad, pl.: a *temetöböll* jövök, az *asszonytól* kérek, a *háztetöröll* leszálllok.

2. A több birtokos egybirtokbeli 3-ik személy nem ragoztatik *ok ök*-kel, hanem mindig *ik*-kel; *lábik* és nem *lábuk*, *szemik* és nem *szemök*, *asztalik* és nem *asztaluk*, *körmik* és nem *körmük* stb., többesben pedig rendszeren *lábak, szémeik, asztalok, körmök* stb.

3. Az egy birtok- s több birtokosbeli viszonynál a birtok mindig megmarad egynek; pl.: nem *tuggyuk fejünköt* hova *hajsuk*; *fogjátok bényelvetéket* v. *szájotokot*; *lehúzták még ebőrünköt* és; *mégemellék kalapjikat*; *kirántották kargyikat*; *eskütt uramék erre mind felugrottak székiokról*; a népek már mind visszatértek faluikba; *hogy vadnak kejeték a feleségikvel? a gyermekék jácodnak kalapjikkal* stb.

4. A birtokviszonyban álló összetet főnevek személyragozásánál használatos az efféle ragozás: *hajszálam, -ad, -a, láb-*

ujjam, -ad, -a; ostornyelem, -ed, -e; szekerrudam, -ad, ja; kaszanyelem, -ed, -e stb. pl. Egy hajszálat sem sértettem még; megüttem a lábujkámat; megütte a lábujját (megrészegetett); elvesztette az ostornyelit; a Vitos uram szekerruggya belakott a sorogjamba; ha nem hiszéd, jere velem, fog még az én kaszanyelem stb.

T. NAGY IMRE.

II.

1. A *ből, től, ról* ragokat Győr- és Sopron megyében nem ejtik úgy, mint az irodalmi nyelv kívánja. Nevezetesen Sopron megyében az *l* elmarad, mint: a temetőből gyűvők — épusztull a háztu — száll lé a pallásru. Győr megyében az *l* néha hallható, különösen ha a következő szó magánhangzón kezdődik, mint: ipamtu laszt hallom — kamarámbul elveszét! — Midőn a többes rag és a több birtokos egy birtokbeli 3. személyrag egyenlővé lesznek, a kettő között többnyire nincs különbség, pl. lábok alatt van, még séláttyák — szemébe mégmontam — nincs lölkök ezéknek az embéréknek — fittik (féltik) a bürökét (ihre haut). — Néha a többes ragtól mégis különbözik a kérdéses birtok, még pedig: *a*) az irodalmi nyelv szabálya szerint, mint: fülökbe ment a hír — szívökre véttik — elalutt a tűzők; *b*) az irodalmi nyelv *ők* birtokos ragja helyett az itteni tájnyelv *ék* ragot használ, s így a kiejtésben a különbség mindig észrevehető, pl.: nyelvek (die zungen), nyelvek (ihre zunge); kerekek (die räder), kerekék (ihr rad); kezek (die hände), kezék (ihre hand); *c*) az *l, cs, cz, s, sz* végzetű neveknél gyakran úgy tűnik elő a különbség, hogy a birtokos alakban ezen véghangok megkettősödnek; pl.: asztalokra tettem a levelet — kalácscsok ném sűt még — méggyullatt a kendérkóczcok — kapássokat kikűttik a kertbe — panaszkonak halászsokra hogy ném hoz halat — házzok egészen mégtellétt embérékkel.

2. A második pont alatt tett kérdésre ez a feleletünk. Az emberi testnek azon részei, melyek csak egyesével tulajdonaink, mint: fej, száj, nyelv, orr, has, bőr stb. mint többes birtokok soha sem fordulnak elő; ellenben azon részek, melyeket kettesével vagy többesével birunk, mint: szem, kéz, láb, ujj, fog, majd mint egyes, majd mint többes birtok használatosak, pl.: eltöröm a kezeiteket, ha még ézczér hozzá nyútok — eltöröm a lábotokat, ha oda menték — beletörik fogatok — a cigányoknak igen szíp fejér fogaik vannak — sok szép uri népet láttam, ujjaiik mind tele vótak gyűrűkkel — ujjotokra ütök, ha .... Továbbá hallani ilyen birtokos alakokat: gyönyörű

lovaik vannak ezeknek a huszároknak — szerettem volna feleségeiket látni. Ezen esetek azonban igen ritkák.

3. A birtokviszonyban álló főnevek közül személyragozásnál némelyek ily szerkezetben fordulnak elő: há tétted az ostornyelemet? — eltörött a kaszanyelem, kocsirudam, taligakerekem — dómánzsebembe tettem a kést — csizmaszáromba főt (= folyt) a víz — elszakatt a nadrágszíjjam, gatyamadzagom. — A felhozott esetek többnyire így használatosak, úgy hogy igen-igen ritkán vesz föl az összetétel első része a birtokragot. Ezek közül ostornyelem, nadrágszíjjam, gatyamadzagom csak ezen alakban fordulnak elő. Ellenben: hajam szála, szemem szőre, szám pallása, orrom liktya, tenyerem büre, szűrőm ujjja, kalapom béllése, csizmám talpa, sarka, orra stb. csak így használatosak minden személyn és számon keresztül.

KISS IGNÁCZ.

NÉPNYELVHAYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Debreczeniek,

Vigyázz, mer el viszed szárazon: kikapsz, megvernek.

Halgass, most is leveles vagy: most is olyan vagy, hogy megérdemelnéd a büntetést.

Az alku megesik: megtörténik.

Nyárfaszéket tettek alá: soká maradt valahol (látogatás alkalmával).

(Arra az út, a merre a kerékvágás: el lehet menni!

(Tempózik, mint a hasatt teknő: kényes, rátarti.

(Teszi magát, mint kécs csű tengeri egy zsákba: ugyanaz.

(Elaludnék (én) egy pízes máléir, ha soha soha meg nem adnák is.

(Megy abba az ítel, mint Lódámba a menkü: sokat eszik.

NAGY LAJOS.

Nagykunságiak.

(Összeszűrtik a levet: szövetkeztek.

(Nagyon elméri a farkát: túlbecsül valamit.

Paripárul agárra ugrott: szép állásról alacsonyabbra bukott.

(Ha nem csurog, majd csak cseppen: ha sok nem lesz, csak lesz egy kevés.

A kákán is görcsöt léli: akadékoskodó; ugyanez értelmű: szörszálhasogató.

Érti a rajzot: ért tudományosabb dolgokhoz.

Fogához veri a krajczárt: fösvény.

Fel van vágva a nyelve: sokat tud beszélni.

Csak csinnyán a dolognak: óvatos légy!

Megiszod még ennek a levit: megkeserülöd.

Beleköt az élőfába is: veszekedős természetű.

Kün lóg a ló lába: elárulja tervét.

A tuggya, ki a lovat hajtya: például népszerűtlen tisztviselők védelmére.

Lesz még a kutyára dér: reám szorulhatsz még.

Kevés a vágott dohánnya: nem okos.

Nem sikerült a bagó: nem sikerül a terv v. élcz.

Oda se neki: rá se figyel.

Cseréptányér fakanál: egymáshoz illő szegény párra.

(N.-K.-Karczag.)

MEZEI FERENCZ.

Sz a t m á r i a k.

Ha felkötötted a kardot, viseld: ha hozzá kezdtél, végezd el.

Kifelé mán az ü szekere rúggya is: elmehet már ő is, kiesik a mások kegyéből,

Nincs ki a kártyája, és:

Nincs elég vágott dohánnya, és:

Három fertájos, és:

Hiányzik nálla a negyedik kerék: bolondos, hülye.

Féltánczú: ugyanaz.

Csak úgy tűnt az (a cseléd) ide s tova. Megdicséresc egy ügyes, fris, eleven cselédnek.

VOZÁRI GYÖRGY ERZSIKE.

Babonák.

1. Ha a tej kifut (t. i. a forrásnak indult fazékból), sós vizet kell rátölteni és ott, a hova kifutott, tűzparázsával kell behinteni; mert másképp kicserepesedik a tehén tögye.

2. Este nem jó kivinni a szemetet a házból; mert szerencsétlenség éri a házat.

3. Ha az asszony az ökrös szekér rúggyán átállép, az ökrös nyaka kisebedzik úgy, hogy nem huzhattya vele a jármot.

4. Ha a csorda későn jő, és:

Ha a macska mosdik, és:

Ha a bolha nagyon csíp, és:

Ha a nap fellebbe megy le, és:

Ha a köszvény hasgat, és:

Ha a tyukszem fáj, és:

Ha a szamár ordít, és:

Ha az ember napközben álmos: eső lesz.

5. Uj házban lakni először nem jó; mert az első évben mindig meg kell ott valakinek halni.

6. Ha valaki este gyertyavilágnál tükörbe néz, aszt akkor éjjel megkísértik (az ördögök meghurczolják).

7. A gyereket nem jó seprüvel verni, mert megrühesedik.

8. Ha szárazság van, el kell lopni a temetőből egy keresztet; aszt be kell ásztatni a folyó vízbe; de úgy, hogy el ne vigye és akkor jó eső fog esni kilencz napi ázás után. Ha pedig úgy ásztatták be, hogy a víz elviszi, akkor az eső mindaddig ömlik, míg a kereszt valahogy partra nem száll.

9. Ha valaki egy jó esőt akar, csak külgyön be a vízbe egy terhes asszont fürdeni, mingyárt lessz eső.

10. A ki maga alá szokott vizelni, azzal vagy egérhust kell étetni, vagy tüzes végü seprüvel megverni, és elmulik ez a baja.

11. Ha a tehén rug, mikor fejik, akkor egy lajtorját kell a házhoz támasztani, ennek a fogára egy törölközőt gyengén rákötni; hamar most a törölköző másik végét a tehén szarvára tesszük, úgy megáll mint a bárány.

12. Ha a gyermek este tüzes üszöggel jácczik, avval a levegőben karikákat csinál, azon az éjszakán bizonyosan maga alá vizell.

13. Ha aszt akarja valaki, hogy a tehenének teje hirtelen el ne zülljék, akkor a sajtár fenekére kilencz, fokával felfelé álló tűt kell szurni és a tejet erre fejni.

14. Ha valakinek hét fia, vagy hét jánya van egymásután akkor a hetediknek körmit a jobbkez nagyujján mákolajjal kenye meg s ez a pénszt a földben, bármilyen mélyre legyen az leásva, körmén keresztül megláttya.

15. A megszelt kenyeret nem jó vágott felével az ajtó felé fordítani az asztalon; mert elhaggya a kenyér a házat.

16. Ha valaki jó egytetértésben élő embereket ellenségekké, akar tenni, keressen egy egymással verekedő kígyót és békát; ezeket válassza el egy bottal. Ha már most ezzel a bottal azok közé szur, kik egymással jó egytetértésben élnek, azok, még ha

hítestársak is, azonnal gyűlölködni kezdenek és soha többé jó harmonia létre nem jöhet közöttük.

17. Ha szent György éjszakáján forgácsot visznek ki valakinek udvaráról, az oda való tehénnek elvész a teje.

(Máramaros.)

VISKI K. BÁLINT, 1911

Elbeszélés.

Mos má láttam, hogy alú lészék. Én nem tudtam, hun járok; aszt vettem észre, hogy a lovak befordítak a kocsmá udvarba Siklóson. Kifogdostam, beduktam a kocsit a szin alá, mer kezdett az esső esni; szénát vettem a lovaknak; de én nem tudtam, hutyon vagyok. Én gyűnni-ménni, én várni-várni, de csak nem gyűtt a Kaszab. Csak né véhettem vóna föl ütet a kocsimra; vagy betegtettem vóna még, hogy né méhettem vóna Pécsre. Ném éhettem, nem ihattam. É kezdett az éhom fájni; ittam rumot, hogy majd nem fájik az éhom; nem erősztem én annak sé izét, sé szagát. Égy gyérékcse bizomvizet árutt ott, még annak a szagát sem erősztem; lám annak peding méjen szép szaga van.

Tudod öcsém, a rémű hajtásba annyira szúrt a meredék, hogy osztáng még strabba sé gyűhettem. Mindég a Kaszab vót eszömbe, hogy mit csinának azok a gyilkos csétnikék neki. Még a ténnap monta, hogy ütet még soha sé bógatta csétnik; emé ma má kezükbe kerűt. Émément a kedvem mindéntű; ojan szenté léttem, akár égy rezenérus. Héba vártam a Kaszabot, nem gyűtt, nem gyűtt; béfogdostam a többi pajtásimmal; égyüttünk. Mikor a feleségémnek émontam a soromat, annyira sétt-rétt, hogy nem tudott lelkének hová lénni.

Harmannapra méggyűtt a Kaszab. Én nem tudom, hutyon vótam, de úgy örütem neki, mintha az egész világot mégnyertem vóna; aszt tudtam: hogy agyon is ütték.

— Csakhogy méggyűtt ké! Mongya csak, mit tettek keddé?

Igyém nem bántották, csak mégtudikóták, hogy hutyon híják, még az én nevemet is igyém, osztáng másnap eleresztették.

Két hétre rá hivat a bíró.

— Illés, leveled gyűtt igyém; baj van, Pécsre kö ménni.

Mégijettem; tudtam má, mi a zenyim, mikor az urak elébe kö ménni.

Émémentem; vittem két öt fontos pontyot, még két három fontos sillöt. Ó bizo, kietlen szép hal vót. Gondótam, maj taláng mégvéhetém a szivit annak a főbirónak. Bémémentem hozzá;

békösöntem: Széréncsés jó napot kíványok tekintetés uram; kegyés parancsára mégjelöntem — mégtisztöltem no, a mint illik.

Mérgössen rám néz.

— Hogy hijják kendet, igyém?

Mikor mégmontam a nevetem, rám rukta Isteném a földet; ném vót, a mit ném mondott: Majd mégtanitom igyém kendet!

Mégparancsóta, hogy délután két órára ott várjam ütet, addig a némöt, a katona, még a trázsák is ott lésznek.

Má mégbusútam magamat egészen. Mégkérdésztem a katonáját, hogy éfogja-é a tekintetés ur kegyes kinámat, ha égy kis jó halat ajándékozok neki.

— Tugygya kéd, majd a feleséginck agygya oda — igyém; az szörnnyü jó asszon.

Évittem a halat mingyá a házáhó. Hát a mint oda értem, emé gyün ü is, az ur. Má égy kicsit, a mint igaz, mégijtettem; oda méntem elébe, aszt montam neki: Ha nehésségire nem esne tekintetés uramnak, eszt a kis ajándékot oda annám a tekintetés asszonyomnak.

— Jól van igyém.

Mingyá láttam, hogy égy kicsit lágyabb szive lész hozzám. Délután két órakor ott vótam, még a többiek is; de ném tuttam velük beszéni; égyik sè tudott magyarú.

Három órakor má kimonta a főbiró az itéletét: Igyém, a némötnek fizet kend a kocsijáér netyfen foréntot; a katonának tiz foréntot, a szégényék pénstárába igyém százat!

Éveszett a szemém velága. Kesztem könyörögni; de ü aszonta: Kend fizessén, és légyén nyugottan igyém; mert ha én aszt ném nézém, hogy kend égy jóra való magyar embér, hát az isten sè menti még égy esztendei börtöntöl igyém.

Látod öcsém, igy jártam én; azuta ném kö a trázsánok mondani: mégáj; magamtu is mégálok. Én csak aszt tanácsolom mindén anya magzattyának, hogy tarcsa még a parancsolatokat, akkor nincs sèmmi baja; de ha ném tartya még, úgy jár mint én.

(Eszék vidéke.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Beszédtöredék.

„A fókák mos jobban állanak, min tavaly; mer akkor a Jancsi fókázott, s a bivalok voltak a fókázók, e télén pedig a Pista volt mindíg a Csákó, Szarvassal a fókás.“

Ezt mondá nem régen a juhász számadó egy látogatóban volt gazdatiszt előtt nékem; s minthogy ezt a gazdatiszt, egy fiatal ember, nem értette, annak értelmét következőleg kellett tudtára

adnom: A juhok, juhalkák most jobbak, mint a mult tavasszal; mert akkor télen a Jancsi volt kirendelve a takarmánykazalból a takarmányt a bivalokkal a birkaakolba hordani; most pedig a Pista a Csákó, Szarvas ökörrel teljesítette azt.

Fóka: farka. Fókázni: a juhok részére szükséges takarmányt a kazalból a birkaakolba vagy álló helyre szekéren hordani. Fókázó: azon állat, a mely a juhok számára szükséges takarmányt befogva hordja, addig míg ezt teljesíti. Fókás: azon ember, béres, a ki a takarmányt hordó állatok mellett van.

(Duna-Szent-György.)

IFJ. EÖRVÖS KÁROLYNÉ.

Népmesék.

A kokas még a gércze.

(V. ö. Arany L. gyűjt. 270. l. Nyelvör V. 225. l.)

Vót écczér égy aszszonnak ék kokassa még ég gérczéje. Écczé ezék éméntek ketten eprésznyi, és méffogatták, hogy a mit talának, mégosztznak rajta. Asztán évátak émmástú és befelé méntek a zerdőbe.

A gércze asztán, a min kerezsgét, talát égy szem epért és mégétte. Mikó összekerütek, kérdézi a kokas: No mit talátál?

— Ész szem epért.

— Hun van?

— Mégéttem.

Mékharakszik a kokas, kivákta a gércze bögyit, kivétte belüle az égy szem epért, asztá mégétte.

Haném mikó hazafelé mént, mégijétt, hon no mos kikap a zaszszonyátul azér, a mit tett; osztá még sajnáta is a gérczét. Éfutott hát a suszterhó fonalér, a mivé a gércze bögyit bevarhassa. De a susztér asz monta, hogy hozzon nekie előbb sörtét a disznótú.

Émént hát a kokas a disznóhó; de am még aszonta, hogy előbb hozzon neki a cséplőtű zabot. De a cséplő sé adott; haném aszonta, hogy hozzon neki a gazdasszontú lepént. Émént a kokas a gazdasszonyhó lepényér; am még aszonta, hogy hozzon neki előbb tejet a tehéntű. Émént a tehénhez is; de em még füvet akart a rétrű. Szalatt a kokas a rétre, kért tüle füvet; a rét addig nem adott, míg esöt nem kér az istentű.

A kokas osztán kért esöt, az isten adott is; futott mos visszafelé nagy örömmel:

Isten nekém esöt ád,
Esöt adom rétnék;

Rét nekém füvet ád,
Füvet adom tehénnek;

Tehén nekém tejet ád,   Disznó nekém sörtét ád,
Tejet adom aszszonynak;   Sörtét a suszternek; suszter
Aszszony nekém lepént ád,   nekém fonalat ád, hogy bevarr-
Lepént a cséplőnek;   hassam a bögyit a gérczének,
Cséplő nekém zabot ád,   a ki maj mégdöglik.
Zabot a disznónak;

Azután bevarrta a gércze bögyit s mégin jó barátok lettek
(Veszprém m.)

HARASZTI GYULA.

Találós mesék.

Hogyan röpü a tarka tik a pallásra? — Tarkán.

Hát a fehér kutya hogyan szalad a hegynék? — Fehéren.

Mikor lud a lud? — Mikor maga van; kettő már
ludak.

Mér szalad a disznó a csordárú haza? — Hogy hamarébb
haza érgyén.

Mikor embér a zsidó? — Messzirü; mer ha közérü
láttyák, aszongyák: hiszén ecs csak zsidó!

Mi legjobb a sütőkemenczében? — Hogy nem eszi
még, a mit süt.

Hány kenyér sül a kemenczébe esztendeig? — És sé;
mer csak két óráig van benne.

Éf fé szómaszálhó mi hasonlít legjobban? — A másik
fele.

Éj jo készüt csizma mi hijávo van? — A másik hijjávo.

Mellik kosnak van falába? — A fokosnak.

(Sz-Gál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Lakodalmi mondokák.

1. A mennyegzőre való meghíváskor.

Első meghívás:

Szeréncsés jó napot kívánok minnyájoknak! Általam egész
alázattal és tisztelettel kéretik N. N. völegény és eljegyzett
mátkája és léendő hitéstársa N. N. mint ményasszony, ugy az ő
szeretett szülőik is, hogy minekutána közös bele éggyezéssel
(napon) a katolikus templomba az ur oltára elé lépnek, hogy
az ő szolgája a pap által megáldatnának, vagyis a házásságnak
szeréncségiben részeltetnének: ezennel mél alázattal escedézek,
méltóztassanak az egyházi és családi ünnepélt személeikkel
szeréncseltetni, az Isten házából kijövet N. N. ményegzős házához
rövid, de barátságos ebédre magukat megáldzni.

Második meghívás:

Bocsánatot kérek, hogy másocczor is megjelentem fontos szolgálatomat teljesítendő, hanem ujlag és méltalán alázattal kéretik a multkor már megnevezett jegyések és a szeretett szülők, hogy (napon) N. N. házába magukat megaláznák; honnét asz szent hitre, asz szent hitnek fölvetelére asz szentégyházban, ennek mégtörténtivel pedig a ményegzős házhoz rövid, de izletés ebédre jöni kégyeskédnének.

2. A menyasszonyért induláskor.

Tisztelt gyülekezet! Isten szent nevében
 Indullyunk el innen cséndés békességben,
 Völegény urunknak keressük fél párját,
 Az ő drága kincsét, ékes menyasszonyát.
 Szérezzünk ma neki örömboldogságot,
 Hozzunk a keblire éggy szép gyöngyvirágot;
 Először majd Isten hajlékába viszzük,
 Hol szent áldás után boldog léend, hiszzük.
 Indullyunk tehát el Isten szent nevében,
 Ménynyünk a mátkáért a legnagyobb réndben!

(Kun-Sz.-Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tájszók.

Pest megyeiek.

Elbámolni: elhordani;	kincsérégni: kuncsorogni.
elbámolta a viz a folyó partját.	lélekdobbal fut: lélek-
csáva: moslék.	szakadva.
csinálás: kerítés.	mácsonya: tüske.
cső, ezzel szólítják a lovat.	macza: hernyó.
csúrni: öntözni.	pálé: mocsár.
kielégédni a vagyonbul (?)	pátyolni: takargatni.
széllyeléggyesíteni (?)	horostya: sövény.
fágygni: kutatni, motozni.	sirik: sarok.
gyöngyörkedni: göngyöl,	betanusítani (?)
takar.	tagadást nem tesz benne:
háóta: azóta.	nem tagadja.
híta: mióta.	eltökíteni: elrongálni.
irtás: kukoriczafosztás.	tüsök: tüske.
kancsorgós: kanyargós.	(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

Révkomáriak.

Abányi: köveszteni pl. hust. (Györött:, luke dli, Örség és
 bénczli: gypmester, hóhér. Göcsejben: gyöppi.)

csücskés korsó: bugyoga korsó.

dézsá: sajtár.

füles edin: a minék fogantyuja van. Örség és Göcsejben: kengyeles edén.

husáng: valami ütlegelő eszköz, (Göcsejben csihar.)

hájlizli: árnyékszék.

kilis, kilisés: pattanás a testen. (Göcsejben: főkén.)

klázli: üveg pohár.

keszöcze: nyers szilva megfőzve, magja nélkül főzelék vagy mártás gyanánt.

kóficz: liszt pép, kis gyermekek számára.

kanta korsó: széles száju agyag korsó, ellentétben a csücskés korsóval.

lajfánt: madzag, vastagabb kötélnek egyes szétszedett szálai, ágai, fonásai.

lékvár: gyümölcs-iz, befőzött.

polozsnás tojás: pallos-tojás, megbűzhödt, elromlott tojás.

poczik: egér.

pohánko: hajdina.

pilisznyés: penészes.

szakasztó kosár: (Győrött

zsompör, Örség és Göcsejben - véka.)

papmacska: hernyó.

pimpós turó vagy sajt: megnyálkásodott, megfőlösödött. (Göcsejben: banyos turó.)

poszáto: vézna, vékony testü. székifü: pipitér.

supér: hajóács.

sivítyű: vörösbegy.

tâp: tutaj.

tâpas inas: fakereskedő gyakornok.

tâpas frëjbër: fakereskedő segéd.

takartos káposzta; töltött káposzta.

töpörtyü: töpörtü. (Göcsej és Örségben: csörge, pörcze, zsirka. (Ez utóbbi ritkán.)

záklás kenyér: szappanos, rozsul sült kenyér.

zabi gyermek: fattyu, törvénytelen.

zâp tojás: bűzhödt, romlott tojás.

varancskos béka: varangy. (Göcsejben: varacskos, Örségben: taracskos.)

virga: baj, kellemetlenség. „Nagy virgábo vagyok.“

GAÁL FERENCZ.

Szatmáriak.

Begéradzott: véknyan befagyott.

czábér: czábár.

ficzfa: fűzfa.

fojám: folyam.

gerjesztő: apró, tűzgyújtani való száraz fadarabkák.

göb: görcs; majd kötök én göböt a czérnára.

heppen; be hamar ideheppen: gyorsan itt terem valaki.

hergel: ne hergeld össze az ágyat.

ippeg: épen.

itóka: inni való, bor, pálinka stb. szereti az itókát.

kardalésza: szanaszét, gondviselés nélkül; szedd össze aszt a málét, ne legyen ott kardalészába.

kattan: hangosan becsapódik; bekantant az ajtó, ne kattancsd a fogad!

katucs: csokor, másli; katucsra kell aszt kötni.

liha: lenge, könnyű, hitvány, pl. szövet; de léha ember.

makó: kis bot.

málé: tengeri, kukoricza;

pukkantott málé, pukkam málé: pattogatott kukoricza.

ónazó: fagyos eső.

puja: gyermek.

pujiszka: puliczka, ételneme.

suska: tengeri haj.

síróra fakatt: sirva fakadt.

szegeletre jön: valakivel megegyez.

tallu: toll.

egy ültő hejbe.

zivar: zivatár.

veczkel: vaczkol.

VOZÁRINÉ ERZSIKE.

Háromszékiek.

Bánda: banda.
bángó: bankó.
bingyó: kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs.

bocs: borju.

bodócs: éretlen gyümölcs.

bű, büség: rut, csunya.

csérge: pokrócz.

csihány: csalán.

csiklat: csiklandoz.

csitkó: csikó.

éjfélkor: éjfélkor.

elíg: alig.

érvész: készít, elkészít.

ez: a nő a férjéről mondja; ez elmént: az uram elment.

feelve: talán; feelve elment: talán elment.

férég: egér.

forcsok: far.

forgódni: sietni.

füttő: hályha. (Kályha szót Székelyföldön ritkán lehet hallani.)

ganczi: gunár.

gője: kocza.

gunya: férfiruha.

gyír: gyér, ritka.

hijú: padlás.

hob: hab.

hurbol: szaggat; elhurbolod a köntösödöt.

ingém: engem(et).

iszop: iszap.

jószág: telek.

kaszaj: kazal.

kalány: kanál.

kering: cél nélkül jár-kel.

kéván: kíván.

kezd: a beálló cselekvés kifejezésére néha használják; pl.

ha többet néem kezd esni: ha t. n. fog esni.

korcsoma: korcsma.

köntös: női ruha.

közél: közel.

kürtő: kémény.

küs: kis.

(Orbai járás.)

ZAJZON DÉNES.

Gyermekjátékok.

F o r g ó s d i.

A gyermekek egymást kézen fogva körbe állanak, arcczal befelé, s az így alakult kör forogni kezd következő dalszó mellett:

Ég a gyertya, ha mégygyújtyák,
Szíp léjányok szípen fújják;
Fujjad, fujjad szíp katona,
Hagy vigaggyon ez az uccza.
Ez az úccza, de szíp úccza,
Rozmaringal van ki rakvo,
Aszt is tudom ki rakto ki,
Kis angyalom pingáto ki.

(A „kis angyalom“ szavaknál a körben forgó lányok valamelyikének nevét mondják s ennek aztán a körben arcczal kifelé kell fordúlnia s úgy forognia. A játék addig foly, míg az egész kör arcczal kifelé fordúl.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tánczmondókák.

Gyere ide édés Máté,	Én isteném aggy estét,
Vaj az enyím, vaj a másé!	Hogy viraggyon meg esmét,
Tul a vízén, még innet,	Met ha meg nem viradna,
Tégéd a konty mégillet.	Szüvem ketté hasadna.
Édés kedves jó nóta,	Más legén vót szeretömnél,
Szüvem vigasztalója!	Fáj a szüvem könyökemnél.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Alkalmi mondókák.

Gergel pápo naptya ma van ev világon,
Iparkogygá gyerek, mer' maj' viszünk oskolábo;
Sokat üté otthun a kuszkoába,
Sokat kandikátá a pempös fazikba;
Pisti, Peti, Laczi, bögretörö Jankó,
Ádán, Józsi, Ferkó, tikkergetö Palkó,
Em mind égytü égygyik uskolábo való.

Eg Gergö napra való. Ahun hat esztendös gyerek van, oda êmennek, ott êmongyák a gyerekék, osztán a mit akarnak, annak

nekijük; a tanítottóné még osztán mégsüti, a za züvejük lesz, a gyerekéké, mer azok észik még.

(Sokkal terjedelmesebben megjelent Nyr. V. 189—190 l.)

(Polgárdi. Fejér m.)

BÁNKAI FERENCZ.

Mese a fonókából.

Czibere bába meghala,
 Két jánya marada;
 Eggyiket hitták Ilonának,
 A másikat Ágotának.
 Sepregess Ilona,
 Mosogass Ágota.
 Amoda jön szíp szekér.
 Szíp szekérbe szíp asszon,
 Szekér víginn tót gyermek.
 Mongy egygy mesét tót gyermek!
 Mondok, mondok asszonyom:
 A szilági berekbe,
 Berek-Böszörmínbe,
 A hun a szarkák szitkozódnak,
 A verebek átkozódnak,
 A tücsök is kikapja kargyát,
 Megöli a szarkát.
 Míg veréb úr biró úrhoz ballaga,
 Addig a szarka mekhala.
 Két vín asszon gajdola.
 Hova mígy te szóga?
 Udvarodba gazda.
 Törvin tenni,
 Bíred venni,
 Húgodat elvenni.
 Czo fel sárga
 A cseresznye fára!
 Nem aggyák a jánt az ijen attára.
 Amoda egy csipke bokor, az alatt jól ettem,
 Jól ittam, jól felmelegettem;
 Fejem alá tettem a fakót.
 Gyü fakó! hun a nyereg?
 Talán a farkas ette meg?
 Zsebembe vót egy diós mogyoró,
 Két felé haraptam,
 Eggyikét csónaknak,
 Másikát evedzőnek;
 Átal mentem a Tizsán.

Tisza partyánn ek kis ház,
 Be nízstem a kímínyinn.
 Sütik-főzik a rípát,
 Csicsókát, zöd ugorkát.
 Úgy jól laktam disznótoros káposztával,
 Most is fáj a hasam a tökmaktúl.

(B.-Diószeg.)

BAKOSS LAJOS.

Hogy szólnak az állatok ?

A bagoly: huhog, huhong, huhogat, huhol, huhukol.	fecske: csicsereg, csiripel, ficsirebel, cseveg.
baromfi: pipeg, csipog, pipel.	fülemüle: csattog.
bárány: megeg, begeg, méget, béget, bereg.	fürj: vauvauz és pitpalattyol. V. ö. Arany I. 3. putypuruty a fürj. Vadr. 513.
béka: bregeg, kurutyol.	galamb: bűg, brukkúz, brkúz.
birka: begeg.	gerlicze: nyögdecsel, bűg, turbékol, kaczag, kukkurúz.
bivaly: bömböl.	golya; pattog, sipol, kelepel. gyöngytyúk: kiabál.
borjú: bög, csácsog, brünnyög, midőn anyja után esd. Vadr. 513.	hiúz: agyarkodik.
cserebogár: dong, burrog, burunkozik. Vadr.	holló: károg, károg, kotyol.
csörge récze: csörög.	juh: béget, berreg (a mikor fogad). Vadr.
darázs: dong, bong, hemzseg.	kakás: kukorikol.
disznó: rőfög, röhög, hörg, felherren = felgerdül Vadr. virran. A sertés — mikor a kést érezte — nagyot vir- rant. Vadr. 523.	kakuk: kakukol.
vaddisznó: csikorgat.	kácsa: krakog, hápog.
egér: czinczog.	kecske: megeg.
elefánt: harczog.	keselyű: sivog.
farkas: suhol, ordít, berreg.	keselyűfi: siveg, csipeg.
	kígyó: sziszeg.
	kutya: ugat, csahol, vonyít, erregtet, horgol, berreg.

P. THEWREWK EMIL.

Mértéknevek.

Kilóg: kilogramm.	„Nem adom én dérégramra, ha soha még nem vészik is, inkább haza viszem.“
métely: méter.	
déko, dérégram: deka- gramm. „Új icczére mégvészém drágábbé is, de a régire nem.“ —	Begyűtt a liter, elmúlt a hitel.

(Hevesmegye.)

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Gúny- és ragadványnevek.

Csipás Véronka. Csipás szeméről. — Czimér Rozi. Legszebb leány. — Dédá. A kecskéjük főnnakat egy bozótban s így kiabált: Jaj, jaj mester úr, mégdöglik a déda. — Emi lányunk. Szülei csak így hitták. — Falu sógorasszonya. Kószáló kis leány. — Fécске. A köművesek gúnyneve. — Hitetlen Tamás. Semmit se akart hinni. — Mieink. Mostohájával él, kit csak „mieink“ névvel illet, nem akarván őt sem anyjának sem feleségének nevezni. — Nagy Roza. Nagysága után. — Nyovojas. Szavajárása. — Págyi. Páldról való. — Rákász. Páldról (hontmegyei falu) való, hol a Szikincze patakban sok rák van. — Subiksz Jancsi. Piszkos ember. — Száli Borcsa. Nyulánk leány. — Szentött macska. Egy babonás asszony fia segítségével megszentelte macskáját, mivel boszorkánynak hitte. — Tréfnya Gáspár. Pletykázó ember. — Tüdő. Ezzel a köműveseket gúnyolják, kik keresetkor sok húst, máskor pedig csak tüdőt vesznek. — Vad boczka. Így szidta egy majomszeretető anyja a leányát. — Zsiros Örzse. Piszkoságáról.

(Helemba. Hont m.)

ZIBRINYI GYULA.

Zsidó gúnynevek.

Nyakignadrág. Rokkot nem igen hordott; hosszú hózintrágeros nadrágot viselt, és így a nadrágtul rajta száratt a neve. — Roszkor gyütt. Hurczolóskodott a faluba, a patak a nagy záporessőtől úgy megáratott, hogy mindenét elvitte szeke-restül. A mint fogdosták ki a holmijét, mindég csak aszt vitte: „Jaj, be roszkor gyüttem!“ — Jó nap. Ráfogta erőnek erejével, hogy adós neki egy falubeli gazda; pedig nem vót igasságos az ő követelése; de ő arra nem hajtott semmit, csak mindég aszt vitte: „Én ojan vagyok, mint a jó nap!“ Oszt így ma is jónap a neve. — Kutyfitty. Ha valaki nem hagyta helybe, a mit ű állított, csak eszt szokta folyvást mondani: „Kutya fitye kennek!“ — Zivatar. Duzzogó, mérges ember vót; a kocsmába sokszor ojan lármát csapott, úgy pattogott, ha má felboszantották, hogy maradni se lehetett tülle. — Dugó. Kis zömök ember. — Kakas. Elébb gyürös vót, később a „kakas“-ba kocsmáros; most jó birtokos; de neve a régi, vagy is kakas. — Drága Lacz. Élelmes bérlő; a nép csak e neven ösméri.

(Abauj m. Buzita.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Néprománczok.

Megölték a legént
Hatvan forintyáért,
Bevetették a Tiszába
Pej paripájáért.

Tisza be nem vette,
Partyára kivette;
Ára ment egy halász legén,
Hajójába tette.

Oda ment az apja,
Köti, de nem hajja:
„Kej föl, kej föl édes fiam,
Gyere velem haza!”

Köti, de nem hajja,
Meg van am már halva,
Sárga sarkantus csizmája
Lábára van fagyva.

Oda ment az anyja,
Köti, de nem hajja:
„Kej föl, kej föl én magzatom,
Hagy vigyelek haza.”

Köti, de nem hajja,
Meg van am má halva,
Szép fekete göndör haja
Vállára van fagyva.

Oda ment rózsája,
Köti, aszt má hajja:
„Kej föl, kej föl édes rózsám,
Borujj a nyakamba!”

„Csináltaccz-e nékem
Diófa koporsót?”
„Csináltatok édes rózsám,
Márvánkü koporsót.”

„Eltemeccz-e engem
Temető szélébe?”
„Eltemetlek édes rózsám,
Virágos kertembe.

Virágos kertembe,
Kertem közepébe,
Ott siratlak édes rózsám,
Téged mind örökre.”

(Arad vidéke.)

FÖLDES JÁNOS.

Barna Bandi.

Barna Bandi kocsmábo mégy íkessen,
Felesíge kéri ütet szívessen.
„Hallod rúzsám, eressz vissza még écczér,
Kezed, lábod mégcsókolom ezérszér.”

Barna Bandi kocsmábo mégy íkessen,
Felesíge híjja vissza szívessen.
„Hágass kurva, ném mégyék én most vissza,
Úgy is elvígzém íltéd ném sokára.”

Főszántottam a szónoki nagy ucczát,
Veték bele piros pünkösdi rúzsát.
A nígy sarkán teijes rúzsza nyildogál.
Közepibe Barna Bandi sirdogál.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. JULIUS 15.

VII. füzet.

OSTÁBLA.

Már többször volt alkalmunk a történeti nyelv fontosságáról szólani; s ily esetben alig mulasztottuk el csak egyszer is, hogy e különben biztosan álló igazságot élő példákkal is ne támogattuk volna. A czímbeli *ostábla* szó szintén ama tanúk sorából való, a melyek a hallott tétel igaz volta mellett bizonyítanak.

A NSzótár az *ostábla* szóról azt állítja, hogy az eredetileg *oszt-tábla*, mert tudvalevőleg hatvannégy koczkára van fölosztva; ebből aztán *osz-tábla*, s végül *os-tábla* lett. S fölemlíti, hogy Gyarmathi Sámuel *ossea tabula* latin szókból alakultnak véli, melyek csonttáblát jelentenek. Hogy a NSzótár magyarázata s a valóság nem a legtisztább egyetértésben élnek egymással, az, egyéb jelentős mozzanatot nem is tekintve, már abból is világos, hogy az *ostábla* legalább is kétszáz évvel idősebb ama kornál, mely a *láthatár*, *horderő*, *jármű*-féle összetételek szülő anyja volt. Két dolog bizonyosnak látszik, bizonyosnak mondható minden megelőző kutatás nélkül is. Az egyik, hogy az *ostábla* összetett szó, mely *os* + *tábla* tagokból áll; a másik, hogy nem csak végső, hanem első tagja is idegenből szakadt hozzánk. Ez utóbbi állítást két tény mondatja ki velünk; az egyik, hogy az *os*-tag nyelvünkben semmi módon meg nem fejthető; a másik, hogy az *ostábla* műveltségi szó, s a mi különösen kiemelendő, hogy játszó eszköznek a neve; a különféle játékok pedig, tehát nevezetük is, nagyobbára idegen föld termékei, a mint ezt az első tekintetre fölismerhető idegen kártya s különféle nemei (tarokk, viszt, preferáncz, ferbli, kalabriász, tártli v.

tárkli, piketirozás, márvás sat.), sakk, biliárd, domino, lutri, tombola, kugli sat. sat. bizonyítják. Gyarmathi véleménye azonban, hogy t. i. az *ostábla* „ossea tabula“-ból alakult volna, már amaz egy nyomós okból sem fogadható el, minthogy az ostáblának latin *ossea tabula* nevezete semmiféle adattal nem igazolható.

A kérdés tehát az, hogy melyik idegen nyelvből való.

Azt alig kell mondanunk, mert a dolog természete hozza magával, hogy irodalmi kölcsönvétel nem lehet; a névnek szükségképen szóbeli érintkezés útján kellett hozzánk kerülnie. Ebből következik, hogy egy oly nép nyelvéből valónak kell lennie, a melylyel közvetlen érintkezésben állottunk. Ezek pedig első rendben a német, szláv és oláh, másod rendben az olasz, török s a később kori latin nyelv. Azonban bármelyikét vizsgáljuk is e nyelveknek, a latin *alveus*, *fritillus* s a német *bretspiel*, *dambret* egyértékesei közül, a melyekkel Molnár Albert az *ostábla* szót fordítja, mindegyik oly elütő hangelemekből áll, hogy az *os-* tagot velük kapcsolatba hozni lehetetlen. Egyedül a tótban találunk egy teljesen megfelelő alakra, az *oš'abla*-ra; ez azonban számos, összevágó jelenség tanúsága szerint magyar kölcsönvétel. Noha tehát biztosan állítható, hogy a kérdésbeli szót az említett nyelvek valamelyikétől kölcsönöztük, mindamellett ennek meghatározása s az *os-* tag megfejtése aligha örök rejtvény nem maradna előttünk, ha a történeti nyelv kezünkbe nem szolgáltatná a kulcsot, a melylyel e titok zárát fölnyithatjuk.

Ismeretes, hogy az ostáblaféle játékok már a rómaiaknál is divatosak voltak, a mint a főntebb említett *alveus* is („*transtulit alveum lusorium cum tesseris*“ Plin.) bizonyítja. A koczkák vagy kövek különböző nevezete közül itt csak a *latrunculi* szót említjük meg: „*latrunculis ludere*“ = ostáblázni. Páriz Pápai szótára a magyar-latin részben a „*latrunculi, latrunculorum ludus*“ magyar egyértékésének a *szákJáték* szót állítja oda. Nézzük, miféle szó ez a *szák*. Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar *Sándor* a déli szláv *Skender*, *Škander* szónak megmagyarosodott alakja, hogy tehát az *sk* kezdetű idegen szókban nyelvünk a *k* hangot néha elhanyagolja, a *szák*-ot visszavihetjük egy eredetibb *szkak* vagy *szkák* alakra. Ehhez

jutva minden nehézség nélkül megleltük a *szájkjáték* eredeti képét a közép-latin *scaccorum ludus* (= *latruncolorum ludus*) kifejezésben (Ducange, *scacci* alatt.)

Most már áttérhetünk az ostáblára. Ugyancsak Ducange idézi egyebek közt a „*tabula scaccorum*“, továbbá Thuróczinkból (97. fej.) a „*tabula pro scacis*“ kitételt is. A „*tabula scaccorum*“ megmagyarosítva kétféle hangzást vehet föl; vagy lesz belőle, a mint láttuk, *száktábla*, vagy pedig, a mi szokottabb, *oszkaktábla* (v. ö. *schola: oskola*). Ebből az *oszkaktáblából* kellett a mai ostáblának, még pedig a rövidült *oszk-* vagy *oksztábla* mediumán át származnia. (Az *oszkak-*ből *oszk* ép oly hangtani jelenség, mint *fazekacská-*ből *fazecska*, *elegendő-*ből *elegendő*, *vetéttünk-*ből *vettünk*.)

Nézzük most a történeti nyelv adatait.

Pesti Gábor szótára: „*okstábla*: bretspiel“. Molnár A. szótára (4. kiad.): „*oxstábla*: fritillus, bretspiel.“ Major M. szótára: „*oksztábla* vagy koczka: alveus“.

SZARVAS GÁBOR.

Á BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

VIII. *)

A *substantia* és *accidens* a metaphysikában egymással karöltve járó fogalmak. A mi valamely tárgyban az állandó, a változatlan, a megmaradó: az a tárgynak *substantiája*. Létezik-e s hogy micsoda, arra a különböző rendszerek más-másképen felelnek. Hogy azonban a *substantia*, épen mert az állandó és a változatlan, nekünk meg nem jelenik, előttünk föl nem tetszik, annyira magától értetődő, hogy bizonyításra sem szorúl. A mi által valamely *substantia* megjelenik, az az ő *accidense*. A tárgy *substantiája* egyféle, egy; *accidense* többféle, akárhány. Szorosabb fogalmi meghatározásokat itt elmellőzvé, azt mondhatjuk: a *substantia* a lényeges, az *accidens* a lényegtelen; a *substantia* az az állandó, a mihez az *accidens* hozzájárúl.

*) L. V. 198. 245. VI. 10. 204. 247. 304. 498.

A régi nyelvnek oly kifejezése volt a substantiára, mely kár hogy kiveszett: állat. Valamint a régi marha fogalma bővültével vagy ont jelentett általában, úgy az állat animal-t és essentia-t vagy substantia-t is jelentett. Apáczáinál az állat ez utóbbi értelemben műszóul használtatik; szintúgy Pázmánynál és Telegdinél is. Az e korbeli iratokban ezért gyakran olvashatni az isten állatjáról is. Ma csupán az egyetlen asszonyállat vagy asszonyi állat maradt fenn, mely az irodalomban humoros mellékjelentéssel használtatik — nemcsak azért, mert régi, hanem mert az állat a mai nyelvérzék számára csupán animal. Csak ezért mondhatta a nyelv történeti fejlődését át nem értő Verseghegy, hogy az állat istenről használva „illetlen ideát“ támaszt, vagy hogy „Az asszonyállat vagy asszonyi állat nem nagy böcsületére válik ama kornak, melyben a név koholtatott. Miért nem mondjuk tehát a férfiút is férfiállatnak? vagy az asszony lelke nem váltatott meg úgy Krisztus vérével, mint a férfiúé és így csak állati lélek?“ (Lexicon term. technicorum, 434. és 100. l.)

Verseghegy különben a substantiára a magavalót használja, mi szerencsés alkotás, de még sem tartom elfogadhatónak; mert ha a való-t a ding-re foglaljuk le — s erre alkalmasabb s egyszerűbb szavunk nincs is — akkor a magavaló inkább a ding-an-sich képzetét támasztja; pedig ez és a substantia épen nem azonosítandó fogalmak.

Verseghegy azonban nem volt philosophus, s ezért műnyelve, ha nem is következetes és pontos, de legalább érthető. Szakbeli philosophusainknak azonban, úgy látszik, az volt az ambíciójuk, hogy senki meg ne értse őket. Vagy ki gondolna a substantiának e sorok elején jelzett fogalmára, ha hallja, hogy köteles dolog-nak mondják? Vagy mit ért az olvasó Imrének állony és állány szavai alatt? — Legújabb bölcséleti nyelvünk az állag szóval kísértette meg e különben is nehéz fogalmat még nehezebben hozzáférhetővé tenni.

Még furcsábban vagyunk az accidens-sel. Mintha a legczifrabb szavak épen az accidensben találkoznának szívderítő légyottra. Barczafalvi szerint e fogalomnak a

magyarban a hozzálmány felel meg; Ruszek úgy hiszi, hogy a nemszükséges és a mivoltalán; s minthogy Imre csupa tisztességes szókat ajánl: eseték, esedék, esék, esemény — elkezd ez egyszer Thezarovich imréskedni s ezeket hozza föl: más onlat, rajt alatforma; accidentalis-ra meg: más onlatos, mintvoltage, rajt alatos (miért nem: „rajt alatformás“?); accidentaliter-re pedig: más onállólág. — A Philosophiai műszótár két érthető kitélt is idéz, de ezek még föltünőbbek épen érthetőségüknél fogva. Accidens ugyanis annyi is mint „tulajdonság: Köteles; és: mineműség: Közhasznú;“ nyilvánvaló hogy Köteles és Közhasznú — ezek „ketten“ — a fordítandó fogalmat meg sem értették.

Én a magam részéről a substantia-ra a már Puky által (1831.) használt állomány szót ajánlom, mely a fogalmat mindenképen helyesen és — mi szintén számot tesz — egyszerűen fejezi ki. Az accidens-t illetőleg azt tartjuk szem előtt, hogy az, mint olyan, a substantiára nem lényeges, hanem hogy inkább hozzá járúl; ezért járuléknak mondjuk.

Lesz tehát :

substantia: állomány,

substantialitas: állományosság,

accidens: járulék,

accidentalís: járulékos.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

ALATT.

A NSzótár ezt mondja róla: „*Alatt* (al-att) névutó. 1. Helyhatározó, megfelel e kérdésre: hol? am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Pad, szék, asztal, ágy alatt fekvő holmi. Sátor, ernyő, fa alatt ülni, állni. A nap alatt vagy az ég alatt nincs párja. Az ég alatt a föld színén nincsen olyan árva mint én. Népdal. (Erdélyi-féle gyűjt. I. 130.) Helyviszonyi ellentéte *fölött*. 2. Időhatározó, e kérdésre: meddig? vagy mikor? Hat év alatt, négy hónap alatt, két hét alatt végezni valamit. Kaszálás, aratás, szüret alatt történt. 3. Átv. ért. valamitől mint felső

erőtől, hatalomtól, parancstól stb. függve, annak mintegy alája vetve. Kemény büntetés alatt meghagyni valamit. Atyai hatalom alatt lenni.

A Ballagi-féle teljes szótár meg így magyarázza: *Alatt*, nh. (E rövidítés nincs az „Előleges mondanivaló”-ban megmagyarázva. Azt jelenti, hogy névhatározó.) 1. oly helyen, mely felett létezik vmi; asztal, félszer alatt; az ég alatt nincs párja; nincs új a nap alatt, a földön, minden csak a már rég megtörténtnek ismétlése; 2. e kérdésre meddig? a. m. bizonyos idő folytában; három nap alatt; 3. á. é. vmivel fenyegetve; fejvesztés alatt megtiltani vmit.

Etymologiai rokonságát mutatja Budenz (Szóegyezések. 715. sz. alatt); a régi nyelvben való előfordultát Mátyás Flórián (Magyar nyelvtörténeti szótár. 31. l.).

Riedl (Magyar nyelvtan. 124. l.) az *alap* szót is rokonai közé számítja; de tudni való, hogy a fundamentum-jelentő *alap* nem régi, hanem új szó; Bartzafalvi Szabó Dávid csinálta (Nyelvtör. I. 45.).

Mátyás adatait a most készülõ történeti szótár fogja majd kiegészíteni. Most csak annyit, hogy *alatt* az 1403. évben kelt Sajószentpéteri végzésben, s a mint majd meglátjuk, egyéb régi emlékekben is találkozik.

A mi mondattani szerepét illeti, úgy látom, többet mondhatni el róla, mint a mennyit a szótárakban olvasunk.

De mindenekelőtt állapotjunk meg abban, hogy nevezzük magyarul a postpositiót. A NSzótár névutónak, Ballagi szótára névhatározónak, Riedl M. Nyelvtana (123. l.) viszonyosznak vagy utóljárónak mondja. Nagyon kívánatos volna, hogy ne annyiféle névvel illessünk egy dolgot. A névutó-t leginkább használják; legújabban Simonyi is ezt fogadta el. (Magy. nyelvtan. I. 34. l.) Maradjunk tehát a névutó mellett.

A szótárak-idézte példákból kiderül, hogy a nyelv nem csak helyi, hanem más értelemben is használja az *alatt* névutót. Azaz, ha tudományosan vesszük a dolgot, azt kell mondanunk, hogy *alattnak* helyi az értelme, de a nyelv a nem térbeli viszonyokat is térbeli viszony jelentő szóval fejez ki.

Alatt nem jelent se többet se kevesebbet, mint *b*-nek *a*-hoz való térbeli viszonyát ebben a helyzetben $\frac{a}{b}$.

A NSzótár azt mondja, hogy *alatt* am. oly helyen, mely fölött közvetlenül létezik valami. Ballagi jól tette, hogy a közvetlen szót elhagyta; mert a közvetlenség nem épen szükséges.

Egyéb viszonyok kifejezésére is használjuk; de az értelme mindig a helyi értelmére vezethető vissza. Hadd lássuk:

Maga alatt vágja a fát. Ballagi Példb. 2141. Akár szilaj mén vért s hadi port dagaszt alattad a megtört csatarend előtt. Berzs. Feje alatt van a mentéje. Hóra pórhada 23. l. Innen, megragadván a molnárné egy, a szolgáló másfelől a karomat a hónom alatt, bizonyos távolságnyira vittek. Hóra 29. A nyilvessző a sólyom lába alatt egy kiálló hegyes kőszikladarabba megakad. Vadr. I. 406.

Ha szűz karod karom alatt átfoglalna,
Gyöngé csókod csókom alatt elolvadna,
Elolvadna. Erd. Népd. I. 73.

Akkor jó a berkenye s a nospolya, mikor megfől a fája alatt. Példab. 121. Bika alatt is borjut keres. Példb. 724. Szive szakadva álljon megkeserödvén a keresztfa alatt. NSzomb. cod. 137. A nagy asztag alatt nem tikkad az egér. Példb. 433. Angyal ül a szemöldökén, ördög a szeme alatt. Példb. 256. A jók szíve alatt fenmaradand neve. Berzs. 236. v. ö. szívében. Köpönyeg alatt fügét mutatni. Példb. 2625. (V. ö. Dongó csak úgy a szür alól röhögött. Arany L. Mes. 250.) Nem minden pecsét alatt hever az igazság. Példb. 3536. Estve jött a parancsolat violaszin pecsét alatt. Erd. Népd. II. 279. Ha én levelet írhatnék, arany pecsét alatt írnék. Erd. Népd. II. 11. Az ég alatt a föld színén nincsen olyan árva mint én. Erd. Népd. I. 103. Minden csak jelenés: minden az ég alatt mint a kis nefelejts enyész. Berzs. 154. Hű szeretőt az ég alatt ne kérj kebelem! Berzs. 91. De jaj csak így jár minden az ég alatt! Forgó viszontság járma alatt nyögünk. Berzs. 117. Barmok, milyeneket boldog Arábia nem látott, sem egyéb nemzet az ég alatt. Berzs. 123. Ennek a szegény asszonynak nem volt az Isten szabad ege alatt (v. ö. auf dieser welt) mint egy rossz háza. Arany L. Mes. 220. Magát felejtván, élve

meghal, s egy melegebb nap alatt lel éltet. Berzs. 285. Ő nem lesz tizenharmad magával egy fedél alatt. Gyulai-Arany. Népk. gy. I. 385. Fekete gyász alatt lakom. Vadr. I. 155. Visel téged az úristen ű szent vállán, árnyéka alatt, hogy mindenkor te bizhassál Istennek szárnyai alatt. Régi m. költők tára. I. 221. Szárnyad alatt békén gyarapodva élnek. Arany. Buda halála. 19. (V. ö. kinec zarnay ala futtal. Bécsi cod. 3, 20.)

Valami alatt azt is jelentheti, hogy oly közelében vagyunk egy magasabb tárgynak, hogy azt egyenesen magunk fölött valónak tekinthetjük. (Optikailag a perspectiva szerint úgy is van, a nyelv pedig szemnek szólólag beszél.) Közelséget fejez ki a következő példákban: Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu, nem állottak el a régi avas pápistaság mellől. Erd. t. a. I. 28. Mely nagy harcolás volt Szabács alatt! Régi m. költők tára. I. 25. Ki alatt volt népnek válogatotta. u. o. Több veszett Buda alatt. Példb. 1034. A csetényi hegy alatt fölszedték a hidakat. Erd. Népd. II. 152. Felsőnyéki hegy alatt szántottam egy ugarat. Erd. Népd. II. 23. Fehér László lovat lopott a fekete halom alatt. Erd. Népd. II. 383. Kertem alatt egy kis gát. Vadr. I. 164. Kertem alatt udvas répa. u. o. 215. Rózsám kertje alatt mentem. Erd. Népd. I. 35. Elmehetsz már a kert alatt, nem kérdik, hogy ki lánya vagy. Erd. Népd. III. 12. Kertünk alatt egy kis bárány majd megfagy. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 356. Farkast emlegetnek, kert alatt kullog. Példb. 2227. (V. ö. elkerült a kert alá. Arany L. Mes. 11.) Hej be szöke legény áll ablakom alatt. Erd. Népd. I. 22. Menjetek el oda, van egy köoszlop az ablak alatt. Vadr. I. 468. Füred alatt, Füred alatt majd kifogja a révész. Erd. Népd. II. 67. III. 4.

Hasonló értelemben mondja a latin: *sub moenibus, sub urbe, sub monte, sub montis radicibus*. (V. ö. La Roche: Beobachtungen über den gebrauch von ὑπὸ bei Homer. Wien. 1861. 8.)

A földrajzi fekvés szerint Vác Pest felett, Csepel szigete Pest alatt van stb.

Olykor az *alatt* névutó nem azt akarja velünk megértetni, hogy hol van, vagy hol történik valami, hanem azt,

hogy a felső tárgy az alsót elfödi, hogy a felső tárgy az alsóra valami hatást, természeti vagy erkölcsi hatást gyakorol, hogy a felső tárgy eszközlő oka valaminek, hogy az alsó fölött uralkodik, hogy az alsó neki alája van rendelve, hogy tőle függ, hogy „alattvalója”: Nehezebb minden nyavalya, az mely látás alatt(?) titkolva van. XVI. századb. erkölcsiratok. II. 279. A kenyér és bor színe alatt, kenyérnek és bornak személye alatt vesszük a Krisztus testét. Bornemisza Péter. Duplex titulus, Color, Via, ket uton, ket szín alatt. P. Thewr. J. Verböczy Istv. diák műszavai régi magyarításokkal. 9.

Az alattomosságbeli értelemmel: Valami szín alatt lekéredzett egy kis időre. Népk. gy. I. 427. Kik engemet holmi koholt szín alatt le akartak tanácsolni nemes kötelességem teljesítéséről. Óra pórhada 66. Semmi szín alatt unter keinem vorwande. Jöttek azon szín alatt, mintha a hátramaradt adópénz mennyiségét akarták volna megtudni. Óra 25. Azon időben képek árulgatásának színe alatt az oláhok között sok oroszok lappangottak. Óra 9. (V. ö. Berzs. 151. A jégszívet alakszín fedi álnokul.) Valamelly ürügy alatt magához hívott. Óra 67. Remény alatt Mikes I. 29. (V. ö. ὕπ' ἐπιδῶν Soph.).

Ezen „föltét“ alatt: unter dieser Bedingung. Valakinek ellensége nagy vagyon, frigyét annak oly ok alatt adjon, hogy az önnön ereje kezénél maradjon. Pesti Gáb. Mes. 68. (v. ö. attól függ hogy...). Adjurare Hit alatt kénszeríteni. Verböczy Istv. diák műszavai. 1. Eskü alatt v. ö. esküvel. A kit az eskü kötelez, átok alatt megeskettem arra, hogy felőletek senkinek semmit ne szóljon. Óra pórhada 40. Fejvesztés büntetése alatt.

Lén mindennek parancsolat,
És nagy szörnyű halál alatt,
Hogy kiki mind jobban tudnája,

Az kőbábat úgy imádnája. Kat. leg. 168—171.

Átok alatt vagyok, ha vissza nem megyek a kiszabott időre, nagy büntetés vár rám. Arany L. Mes. 167. (v. ö. Hogy lehetne felszabadítani benneteket [az átok alól?] u. o. 172. Rád száll az átok. Erd. Népd. I. 456.

Más szóval: átok, büntetés, halálfenyegetés, átok alatt többet is jelenthet, mint ez a példa mutatja:

Elmentél s nem bucsuztál el,
Megátkozlak, hogy hervadj el;
Jere vissza, búcsuzzál el.

Átok alatt ne hervadj el. Vadr. I. 174. Azaz, hogy az átok miatt el ne hervadj, hogy az átok ne okozza hervadásodat.

A helyi értelemből az eszközlő értelembé való átmenetet jól látni a következő példában: Ropog a hó lábam alatt. Vadr. I. 84. Már nem tisztán helyi értelmű, mert egyúttal azt is jelenti, hogy a hó ropogását a lábam okozza. Rajta mulatnak, mint ugrik az ostor alatt. Thewr. J. Tíz csapás. I. A kevés tereh alatt könnyebben megy az ember. Pesti Gáb. Mes. 13. Mikoron igen megvénhedett és fárradott volna egy nagy kötés fa alatt, kit fel nem emelhet vala stb. u. o. 206. Úgy tele lett az asztal drága étellel-itallal, a mi csak a világon van, hogy majd leszakadt alatta. Arany L. Mes. 223. Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég. Berzs. 121. Gyakran zengeti itt Árion énekét a hold fénye alatt gerjendező vizen. Berzs. 204. Talpad alatt megnyomod az oroszánt, az erdeget. Régi m. költők tára. 222. Helyi viszony ugyan, de az eszköz fogalma rejlik benne. Festőbb mint az hogy „talpaddal“ (v. ö. Pályája küzdés; ám de végre talpa alá szegi a chimaerát. Berzs. 244. Talpa alá bétipodá. Vadr. 7.)

Az alárendeltség fogalma szól a következő példákból: Valaki alatt szolgál (Ellentéte: uralkodik hét ország fölött. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 367.)

A mai alattvaló helyett régen így mondták: Az ü alattac valokat. Pécsi L. Sz. Koszor. 1. Az birodalma alatt valokkal Zvonar. Post. II. 610—613. Kölde követöket, Országokra, vidékökre, Birtoka alatt valókra. Kat. leg. 110—2. (v. ö. Hajtsuk birtokunk alá Dévát. Óra pórhada. 26. soc nemzeteket alazot vala ő urasaga ala. Bécsi cod. 7, 2.) A mai szólás-módba való átmenetet mutatja alatta valóit. Pázm. Pr. 1100. A 18. században már úgy mint most: alattvalóit, Csúzy. Tr. 696. (Mátyás Fl. szerint magyar nyelvtört. szót.

31. s 32. Moln. Alb. szótára mondja: Alatvalo, Inferus, Vilis, Ignobilis. — Subditus, Jobagy, Alatta valo.) Annakokaért mikoron immár Aesopus Zenas birtoka alatt volna. Pesti G. Mes. 11. mēdēnēc tē tōruēnēd alatlēgenec. Bécsi cod. 9., 12. Ezeket saját lovain kiküldte volt a keze-alatti falukba. Hóra pórhada. 9. De rosz kertészre akadtam, keze alatt elhervadtam. Erd. Népd. II. 19. (Nem azt jelenti itt, hogy a kezében, hanem azt, hogy a gondviselése alatt.) Itthon hagyjatok mindent bezárva, az őrzők gondviselések alatt. Hóra pórhada. 15. Nagy őrizet alatt van. Arany L. Mes. 14.

Ilyenekben: Mátyás király alatt, Hunyadi alatt sat. az alárendeltségi értelem idői értelemmel párosul: Majd felkelnek alattad is oh József! nagyanyád Trézia bajnoki. Berzs. 133. (Ebben: Mindenic ala adanac harmicz ezer embert hadra alkalmasokat. Szék. J. Chron. 150. b. még tisztán megvan az alárendelési értelem.) E nép, mely Hunyadink alatt a legkevélyebb polcra emelkedett. Berzs. 168. E nép csatázott nagy Hunyadink alatt, mikor kevély Bécs tornya lerontatott. Berzs. 187. Kenzatec Poncius Pilatusnac alatta. Corp. gramm. 104. Az kint kedeg ez dicseséges szíz szent Katerina szenvedé pintek napon, harmad órán, Maxencius császárnak alatta stb. Kat. próz. leg. 256. Lány pásztor alatt gyapjat hullat a farkas. Példab. 5993. (Így is mondják: Szelid pásztor mellett gyapjat hullat a farkas.) Rosz csillag alatt lett. Példab. 1251. Sem más lányka kacér szeme fel nem bontja Dudim! rózsabilincsemet, mély még szép fiatal korom boldog napja alatt összeszövött veled! Berzs. 162.

Valamint az égi testek, melyek szerint az időt mérjük, fölöttünk vannak: úgy magát az időt is a nyelv fölöttünk múlónak képzeli.

Az idői értelemben vett *alatt* németül vagy *zu*, vagy *binnen*, vagy *während*:

Már négy bús kikelet látta siralmait
S lassanként kiháló kellemet, a midön
Egy bús óra alatt ajtaja megnyilék
S a régen siratott karja közé rogya. Berzs. 213.
(németül: zu einer traurigen stunde). Ilyen munkát két

óra alatt el nem végezhet. Erd. Népd. III. 221. Kért tőlle három napi szabadság és várakozás időt, hogy annyi idő alatt tudja csak megmondani, hol van a drágalátos gyűrű. Arany L. Mes. 256. Híre négy, öt napok alatt mindenüvé elrepül. Óra pórhada. 27. (németül: binnen zwei stunden, binnen vier, fünf tagen sat.). Egész idő alatt, während der ganzen zeit, die ganze zeit hindurch. Gyakran bölcs szavait hallani elmenék barlangjába vidám gyermekidőm alatt. Berzs. 211. Az említett napok lefolyása alatt. Óra pórhada. 35. Vacsora alatt a kopac király megkérdezi az utazó királyfit. Népk. gy. I. 365. Édes anyámnak tünődése alatt az ötlött eszébe, hogy stb. Óra pórhada. 12. Utazásunk alatt u. o. 41. A ki még az út alatt kiszökött a papirosból. Arany L. Mes. 238. (v. ö. unterwegs). Egy füst alatt. Arany L. Mes. 201. Azon füst alatt. Ball. Példb. 2649. (E kitételről bővebben Nyör I. 41. és 42. E helyre nézve pótlólag meg kell jegyezmem, hogy Jerney, Nyelvkincsek 165. lap. ezt mondja: „Lap 165, szelet 2, sor 23, álló Füstpénz szóra nézve Érdy János Cornides Dániel eredetiből vont kézirata után kinyomozá, mikép Fekepénz, azaz Fékpénz olvasandó a Füstpénz helyett.“ Egyébiránt l. Corp. iur. I. 217. és 354.)

Alatt helyett régen azt is mondták hogy aljában: Embereknek fiai kedeg te zarn'adnak fedezese all'aba remenkednek, sub tegmine alarum tuarum sperabunt. Döbr. cod. 72. (Mátyás Fl. tört. szót. 30. v. ö. bõr allyai tetû Miskolczi Gáspárnál 1702. Nyör VII. 30.)

A mostani szójárás szerint: a hegy aljában és a hegy alatt; a fa aljában és a fa alatt; a kapu aljában és a kapu alatt. De más értelmű: bebujna a kapu alatt, a kutyabejáráson. Népk. gy. 386.

Mindezek után még ezt a két kifejezést kell szóba hoznom: kéz alatt és e szó alatt azt értem.

Kéz alatt van, a mivel foglalkodunk (Szilády Áron, Régi m. költők. I. 246. „A kezünk alatt levő sorban aligha ez az eset“);

kezünk alatt van, a mi kezünkre, a mi ránk van bízva. Példát már föntebb idéztünk. (V. ö. e' szem búza se veszne ê a keze alô'. Gyulai-Arany, Népk. gy. I. 410, 413.)

Ilyen változatlan alakban: kéz alatt megfelel a német unter der Hand-nak. Aligha nem germanismus. A magyar azt mondja ilyenkor: kézből v. suttyomban.

Valamint ez, úgy e szó alatt is idegen eredetűnek látszik. A latin sub hac voce, a német darunter verstehen gyanússá teszi; de még gyanúsabbá teszi az, hogy a törzsökös magyar észjárás ez esetben épen az ellenkező terminussal él. Míg a latin és a német alatta, a magyar rajta ért valamit. Péld. Az eben az telhetetlen embert érti. Pesti Gábor Mes. 28.

Végre megemlíjtük, hogy Ballagi csak *alant*-ot ismeri igehatározónak; de *alatt*-ot nem; pedig a NSzótárban külön cikk szól róla: „*Alatt* (al-att) ih. Alább levő helyen, lent, ellentétes *fönn* vagy *fönt*. Személyrag. -am, -ad, -a. Én alatt leszek, te pedig fönn. Alatt sár van, fönt pedig nap süt. Alatt vizes a gabona, föld, fü, fönt pedig száraz. Alatt is fönt is sok hiba van“. Megtoldjuk még ezen erdélyi példabeszéddel: Fenn karicsál s alatt tojik meg.

P. THEWREWK EMIL.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VII.

Ha méltán hibáztattuk a szerkesztőket azért, hogy nevesebb íróinkat átkutatni elmulasztották, s hogy nem csekély számú szót kihagytak szótárukból, a melyek belevalók volnának, jóval inkább hibáztatnunk kell amaz eljárásukért, hogy más részről tetemes számú oly szókat is beleiktattak a szótárba, a melyeknek fölvétele egyáltalában nem igazolható.

Ezek közé tartoznak

1) Az elvont gyökerek s gyökérelemek. Még ha oly helyes volna is a gyökereknek e megállapítása, a mint nagy részében nem az, még akkor sem volna egészen igazolható külön rovatba iktatásuk egy oly szótárban, a mely a nagy közönség számára készült. Ezek egy külön, egyenest a tudomány céljaira szerkesztett szótárba

valók. A NSz. elvont gyökereinek értékéről majd utóbb lesz alkalmunk szólni; most csak azt mutatjuk ki, mily nagy s haszontalan terhelék az, a melyet fölvételükkel munkájukra akasztottak. Csak egy kötetet veszünk, a harmadikat. Ebben a következő elvont gyökereket s gyökérelemeket találjuk, a melyek külön szórovatot alkotva, hosszabb vagy rövidebb magyarázattal vannak kitoldva: *i, ib, icz, id, if, ifj, ig, ih, ik, il, ill, in, incs, ind, ingy, inka, ip, ir, irg, isme, isz, it, iz, izz, í, íg, ír, ít, ív; j, jajd, ját, jer, jér; k, ka, kab, káb, kacs, kacz, kad, káf, kaff, kagy, kah, kaj, kajcs, kajf, kajm, kajsz, kajt, kal, kall, kál, kalap, kam, kám, kamn, kamp, kány, kan, kanacs, kand, kany, kap, káp, kar, karam, karaty, karcs, karcz, kas, kast, kást, kasz, kász, kat, katy, káty, kav, káv, kaz, káz, ke, keb, kecs, kecz, ked, kef, kel, kem, ker, kér, kes, kés, kesk, kesz, ket, kety, kev, ki, kics, kigy, kil, kiv, ko, kó, kob, kób, kocz, kod, kodor, kof, kók, kol, kól, kolt, kom, kon, kond, kont, kony, kop, kopp, kor, kór, korcz, korny, kosz, kósz, kot, kót, koty, kov, kö, köb, köcs, köh, kök, köl, kölcs, köny, könny, köp, köpp, körny, kös, kősz, kub, kucs, kucz, kud, kuh, kuk, kul, kum, kuny, kur, kurj, kusz, kut, kuty, kü, küir, küz; l, la, lab, lád, laf, laj, lan, lank, laz, le, leb, lecs, led, lef, leg, lek, len, tep, lety, lev, li, lib, libb, lics, lid, lif, lik, lin, lity, lo, lob, lób, lód, lok, loty, lö, lób, löcs, lód, löty, lu, lug, lü, ly.*

E szerint a szógyökek száma, a melyek külön rovatot alkotnak, mind a hat kötetben körülbelül ezerkét-százra rúg, s a hozzácsatolt magyarázatokkal megközelítőleg hat ívet foglal el.

2) A zok az egységes szók, a melyek két vagy néha több önálló rovatban is mint külön szók szerepelnek. Ilyenek, hogy csak mutatóványokat adjunk belőlük: **Fél, föl**, az első másfél hasábnyi, a második húsz sornyi magyarázattal **Pérget**: „(pér-ég-et) gyak. áth. m. *pérget-tem, -tél, -étt*, par. *pérgess*. Eszközli, hogy valami peregjen. A kanászok ügyesen tudják a botot, baltát pergetni. Pergeti a nyelvét“ — **pörget**: „(pör-ög-et) áth. m. *pörget-tem, -tél, -étt*, par. *pörgess*. Kerék-, karika-féle testet forgat, vagyis eszközli, hogy pörögjön. Botot, baltát ujjak között pörgetni. Nyelvét sebesen pörgeti.“

Pérgél: „(pér-ég-él) áth. m. *pérgélt*. Valamely testet lágyabb tűznél pirítgat, sütöget. Húst, káposztát pergelni“. — **Pörgöl** (pörög-öl) gyak. áth. m. *pörgöl-t*. Lassú tűzön pirít, sütöget valamit. Szalonnát, paprikást, tésztaételet pörgölni“. **Pérgélt:** „(pér-ég-él-t), mn. tt. *pérgélt-et*. A mit lágy tűzön bizonyos móddal megpirítottak, sütöttek, édelhetővé tettek. Pergelt szalonna, pergelt hús“. — **pörgölt** (pörög-öl-t) mn. tt. *pörgölt-et*. A mit lassú tűznél megpirítottak, megsütöttek. Pörgölt szalonna, pörgölt hús, csibe, bárány. **Leány, lyány**, az első egy egész, a második majdnem félhasábnyi magyarázattal. **Lik:** „fn. tt. *lik-at*, harm. szr. *-a* vagy *-ja*. Kicsiny. *likacs* v. *likacska*. Általán minden nyílás, mely valamely testbe mélyed, vagy rajta keresztül hat. Némely ilyen nyílásoknak, pl. az emberi testben külön neveik vannak, mint: orr, fül, száj; de gyakran a lik mint jelző hozzájok tétetik, pl. orrlík“ — **lyuk:** „fn. tt. *lyuk-at*, harm. szr. *-a* v. *-ja*. Kicsiny. *lyukacs* és *lyukacska*. Mélyedés vagy nyílás valamely testben v. testen. Orrlyuk. A nyelvünkben divatozó hasonlat szerint választó vonalt lehetne húzni a lik és lyuk között, ha t. i. liknak neveznök a kisebb, lyuknak a nagyobbféle mélyedést vagy nyílást“. (No már uraim, akárhogy és akármennyit gáncsoskodunk is a felsőbb nyelvészet-tudomány ellen, de azt az egy érdemét meg kell adnunk neki, hogy van leleményesség benne. „A *lik* és *lyuk* között egy választó vonal = kisebb nyílás és nagyobbféle mélyedés!“ Mekkora nyer ezzel szabatoságban nyelvünk! *Tik* lesz apró, *tyúk* vén baromfi; *ihász* az olyan kölyök-forma, *juhász* pedig a már megcsontosodott juhásztor, sat.) Vegyük hozzá még, hogy bár, a mint láttuk, a *lik* alatt a *likacs* és *likacska*, a *lyuk* alatt pedig a *lyukacs* és *lyukacska* külön, tehát mind a kettő kétszer mint deminutivumok előfordulnak, azért még harmadszor és negyedszer is találkozunk velük mint önálló czikkekkal a *lik* és *lyuk* sorozatban: „**likacs**, (lik-acs) kicsiny. fn. tt. *likacs-ot*, harm. szr. *-a* v. *-csa*. Apróbbféle kis lik, pl. melyet tüvel, árral szúrnak, vagy a molyok rágnak. Így nevezhetők az állati bőrön levő hézagocskák, melyek által a test kipárolog“ — **lyukacs:** „(lyuk-acs) kicsiny. fn. tt. *lyukacs-ot*, harm. szr. *-a* v. *-csa*. Aránylag vagy magában véve kis lyuk. Különösen az állati bőrökön azon igen szűk és szabad szemmel

alig látható nyiláskák, melyeken által a test kipárolog s az izzadság kiszívárog“. Külön czikként állanak továbbá s ugyanazon szavakkal vannak magyarázva egy részről a *likacsos, likacsosság*, más részről a *lyukacsos, lyukacsosság*. Képzeljük hozzá ezekhez azt a nagy szósereget, a mely különösen az *é ö, s* gyakorta az *o u, ö ü* váltakozhatása következtében párosával van meg nyelvünkben, minők: *pér pör, pédér pödör, locskos lucskos, dől dúl*, a melyek az egyes betűk végéhez csatolt czikkösszegben nagyobbára mind számot tesznek, s alkothatunk némi fogalmat magunknak arról, mekkorát csökkenne az a fönnen hirdetett 110,784-nyi czikk, s mennyire megsoványulna az a hat vaskos kötet, ha csak az *e* pont alatt megemlített fölöségek kimaradtak volna belőlük.

3) Ragos, alkotós, s különösen az oly képzőkkel készült szók, a melyek kivétel nélkül minden egy fajú beszédrészhez járulhatnak, s a melyek az egyikben éppen azt a jelentésmódosítást viszik véghez, a melyet a másikon. Ilyenek: *urat, uram; vék* (vevék), *vők* (vevék), *vöm* v. *vém* (vevém), *vől* (vevél), *vőnek* (vevének) — *esztendőre; hajnalban; alkalommal; alkonyatkor, tavaszkor; télen; nemesen, némán, erősen, gondosan; délig, ideig, csordultig, fogytig — testvérül* (szereti), *gyermekül* (felfogad, pityereg), *bolondúl* (megjárta), *ebül, istentelenül, itlanul — kisebb, hosszabb, könnyebb — tűrő, rezgő, nyúzó, uszó, utazó, bontó, csavargó, csepegő, alvó, evő, ivó — repedt, sodrott, vert, védett, tűzött, törött, titkolt, tévesztett, olvasztott, nyílt, mohosult — alva, csoszogva, incselkedve, kérkedve, lappangva, rögtönözve — dicsekvőleg, megközelítőleg, roszkedvűleg, késedezőleg, kiválólag — ehetik, érthet, érezhet, tehet, lehet, járhat; ehető, érthető, érezhető, tehető, lehető, járható; ehetlen és ehetetlen, érthetlen és érthetetlen, érezhetlen és érezhetetlen, tehetlen és tehetetlen, lehetlen és lehetetlen, járhatlan és járhatatlan — csattanós, csipős, csuszós, fityegős, fojtós, futós, hajlós, hasadós — városi, erdei, mezői, tengeri, égi, földi — könnyűség, nehézség, jóság, konokság, bátorság, szépség; jóságos, bátorságos, szépséges — támadás, uszás, álmodás, szántás, ivás; hajózás, dobolás; legénykedés, czifrázkodás, állhatatlankodás, sat. sat. Hogy tiszta képet sze-*

rezzünk magunknak arról, hogy az e rovatba eső szók összeségével mily rengeteg súlyú terheléssel tömte meg egészen szükségtelenül és haszontalanul a szerkesztőség a szótárt, néhány példát kell fölvilágosítás végett bemutatnunk. Tudva van, hogy szótárunk az utasításhoz ragaszkodva a szók jelentését legnagyobb részt körülírással határozza meg. Ebből következik, hogy bizonyos kategoriabeli szók jelentésének meghatározásában csupa, folytonos ismétlést hallunk; mért a mi az egész osztályról áll, az újra minden egyes tagnál külön el van mondva. Példák.

a) Mó d h a t á r o z ó k: „*nemesen*: nemes módon, nemes érzéshez, gondolkodáshoz illően; *asszonyosan*: asszonyi módon, szokás szerint, asszonyi természettel; *asszonyiasan*: asszonyias módon, szokás szerint; *urasan*: úri módon, urak szokása szerint; *úriasan*: úrias módon, úri szokás, divat szerint; *félénken*: félénk módon, bátortalanul, félve; *bátortalanul*: félénken, gyáván, magában nem bízva; *gyáván*: igen félénken, minden bátorságot nélkülözve; *pulyán*: hitványan, alávalólag, gyáván; *resten*: tunyán, lomhán, lustálkodva; *restül*: rest módon, tunyán, lomhán; *tunyán*: lustán, lomhán, henyélve; *lustán*: lusta, tunya módon; *lomhán*: lomha, tunya módon“ sat.; b) Nomina agentis: „*evő*: a ki vagy a mi eszik; a mivel, a miről, a hol eszünk; személy, ki eszik; *mosdó*: a ki vagy a mi mosdik; miben, vagy mivel valaki mosdik; *író*: a ki ír valamit; a mivel, vagy a min, vagy a mire ír; általán személy, ki valamit ír; *dolgozó*: a ki dolgozik; dolgozáshoz való, kellő, szükséges; a hol dolgozni szokás“. c) Nomina actionis és acti: „(*ácsol*: ácsfejszével farag, ácsművet készít;) *ácsolás*: ácsfaragás, ácsmunka készítése; *ácsolat*: ács által kifaragott, bizonyos célra idomított; (*csavar*: valamely szilárd testet tengelye körül forogat, teker;) *csavarás*: körültekerés, valamely szilárd testnek erőfeszítve való forgotása saját tengelye körül; *csavart*: a mi görbére, gúzsalakúra van fordítva, tekerve; (*érdemel*: tettei által valamely jutalomra, hála, dicséretre vagy feddésre méltóvá teszi magát;) *érdemlés*: cselekvés, mely által érdemet szerzünk, valamely hála, jutalomra vagy feddésre, büntetésre méltókká leszünk; *érdemlett*: a mihez tettünk jogunk, igényünk van, a mi bennünket méltán ér, illet, a mit megszolgáltunk; (*füstöl*:

füstöt ereszt, füst fejlődik ki belőle; átv. gőzölög párolog; valamit füsttel, különösen illatossal betölt; füst által izletessé, tartóssá tenni;) *füstölés*: állapot, midőn valamiből füst fejlődik ki, vagy átv. midőn gőzölög, párolog; cselekvés, melynél fogva füst által valamit illatossá, vagy izletessé, vagy tartóssá teszünk; *füstölt*: füst által edzett, elkészített, édelhetővé, izletessé, tartóssá csinált". sat. S hogy teljesen kiegészítve álljon előttünk az e rovatban festett kép, a czéltalan térvesztéget és költségpazarlást mutassa be a következő idézet: „*retten, réppen (rett-en); rettenés, réppenés (rett-en-és); rettenet, réppenet (rett-en-et); rettenetés, réppenetés (rett-en-et-és); rettenetesen, réppenetesen (rett-en-et-és-en); .rettenetesség, réppenetesség (rett-en-et-és-ség); rettenetlen, réppenetlen (rett-en-etlen); rettenetlenség, réppenetlenség (rett-en-etlen-ség); rettenetlenül, réppenetlenül (rett-en-etlen-ül); rettenhetlen, réppenhetlen (rett-en-het-len); rettenhetlenség, réppenhetlenség (rett-en-het-len-ség); rettenhetlenül, réppenhetlenül (rett-en-het-len-ül); rettent, réptent (rett-en-t); rettentés, réptentés (rett-en-t-és); rettenthetetlen, réptenthetetlen (rett-en-t-het-etlen); rettenthetlenség, réptenthetlenség (rett-en-t-het-ellen-ség); rettenthetetlenül, réptenthetetlenül (rett-en-t-het-etlen-ül); rettentő, réptentő (rett-en-t-ő); rettentően, réptentően (rett-en-t-ő-en); rettentőkép, réptentőkép (rett-en-t-ő-kép); rettentőleg (rett-en-t-ő-leg); rettentőség, réptentőség (rett-en-t-ő-ség)“.*

Egészítsük ki még e rovatot az itt ugyan hiányzó, de más igéknél majd mindenütt föltalálható következő származékszókkal: „*rettenhet, rettenhető, rettenhetőn, rettenhetőség, rettenhetőség, rettenő, rettenően, rettenőleg, rettenős, rettenőség, rettenőség, rettenően, rettenőleg, rettenőül, rettenőkép, rettent (igenév), rettenten, rettentség, rettentett, rettentetten, rettentettség“; s képzeljük ezeknek mindegyikéhez a minden egyes, ugyanazon kategoriabeli szónál váltig ismételt efféle magyarázatot: „rettentés: cselekvés, illetőleg hatás, benyomás, mely valakit rettentővé tesz“, vagy: „*rettenhetlen*: ki nem szokott megrettenni, ki a veszélylyel bátran szembeszállni képes“ sat., s ha nem érik bennünk meggyőződésre az a nézet, hogy az idézett mutatványok tanúsága szerint a NSzótárban annyi a fölös anyag, hogy kihagyásával s czélszerű beosztással két kötetet aligha*

meg nem lehetett volna takarítani, akkor nem lehetünk a helyes gazdálkodásnak őszinte barátjai.

4) Az összetett szók. Csak néhányat s általános vonásokban mutatunk be: *disznófül*, *répamag*; *lólópás*, *serkésztés*; *kőárus*, *kisszék*; ide tartoznak a jól-rosszúl képzökként használt következő szók: *beli*, *való*, *volta*, *szerű*, *kép*, *dús*, *gazdag*, *bő*, *szegény*, *szűk*. Ha a *fül* jelzős összetételei közül szükséges a disznófület, s a *mag*-éi közül a répamagot mint külön szókat a szótárba iktatni, akkor ép oly szükséges szók a kutya- ló- macska- róka- medve*fül*, szóval az egész állatvilágé; s szükségesek lesznek a *kutya* fej, *ló* fej sat., *kutya* nyak, *ló* nyak sat., *kutya* szem, *ló* szem sat. sat.; hasonlóképen a kukoricza- repcze- szilva- alma- dinnyemag sat., *alma* héj, *dinnye* héj sat., *alma* bél, *dinnye* bél sat. *alma*íz, *dinnye*íz sat. sat. Ha szótárba valók a *lólópás*, *serkésztés*, akkor beleválók egyszersmind a *lóvásárlás*, *-ajándékozás* sat., a *serszállítás*, *-ivás* sat.; s viszont a *szőlő*- *pénzlopás* sat., *ruha*- *hajókészítés* sat. sat. Szóval ez alapon külön cikkbe fölveendő a) minden egyes főnév minden lehető jelzőjével, b) ugyancsak minden arravaló név a képzős természetű s főntebb elsorolt *beli*, *való*, *volta* sat. szókkal való kapcsolatban, s c) minden cselekvő- és cselekvésnév minden képzelhető alanyával és tárgyával. Hogy e lehetőségek egész teljességükben nincsenek meg a szótárban, azt csak a benne uralkodó s mindenütt nyilatkozó tervtelenségnek és következtelenségnek köszönhetjük; de hogy mindamelletty mily rengeteg halommal szaporítják a hiába való, fölös szótári anyagot, arról mindenki első tekintetre meggyőződhetik, a ki csak néhány olyan szót szemügyre vesz, a minők: *idő*, *vas*, *réz*, *vég*, *rend*, *kutya*, *jó*, *rosz*, *sok*, *kis*, *köz* sat.

Majdnem szükségtelennek tartjuk megjegyezni, hogy kifogásunk az imént elszámlált kategóriákba tartozó ama szókra nem vonatkozhatik, a melyek eredeti funkciójuk elgyengülésével idő folytán új, külön jelentés kifejezésére vállalkoztak, minők: *adó*, *csipedett*, *tojás*, *pokolvar*, *pofonfejtés*, *rászed*, *elszámít* sat.

5) A helységnevek. Ezeknek czéltalanságáról már bírálatunk kezdetén részletesen szólottunk, s e helyütt csak annyit említünk meg, hogy szintén tetemes számmal járulnak szótárunk tekintélyes czikkmenységének öregbítéséhez. — Hogy a többi helynevek (dülők, erdők, erek sat.) s a családnevezetek beiktatása az utasítás követelése ellenére is nagyobbára csak pusztá jó szándék maradt, azért csak köszönettel tartozik a közönség a szerkesztőségnek.

Ha immár mind eme kimutatásunk alapján megteszszük számításunkat, aligha nagyot mondunk, midőn azt állítjuk, hogy egy részt kellő általánosítással, más részt az elszámolt fölösségek kihagyásával az önálló czikkek száma két harmad résznyivel, a szótárbeli anyag pedig legalább is felényivel megapadna.

SZARVAS GÁBOR.

A HEGYNEVEKRŐL.

A végével akarom kezdeni czikkemet, azzal, hogy felkérem a t. nyelvőr urakat, illetőleg a Nyelvőr dolgozó társait és olvasóit, hogy a talán nem helyes adatokat helybeigazítsák, leginkább pedig arra, hogy a magyarázattal bővített helynevek (hegy- és völgynevek sat.) gyűjtéséhez mi hamarabb hozzájáruljanak.

Most pedig elmondom, mily úton jutottam ezen czikk megírásának gondolatára. Meg kellett próbálkoznom egy francia földrajzi munka fordításával: a Természettud. Társulat megbízásából lefordítandó „A föld“ című munkáival Réclustól. A szerző e művében panaszkodik, hogy a művelt nyelvek mennyire szegények a hegyek különféle alakjainak megnevezésében; mert minden hegynek az időjárás, geologikus természete sat. következtében más-más külseje van; s azt mondja, hogy az alakot legalább nagyjából egy-egy névvel kellene összefoglalni, ha nem tudunk minden egyesre külön szót; de még ez sem történik. Megmondja az okát is. Az irodalmi nyelv rendesen a nagy városokban fejlődik és művelődik, mert a tudós világ ott tartózkodik, s mert a nép ott intelligensebb, már pedig a nagy városok rendesen lapályos vidéken fekszenek, tehát a hegyek egyes alakjainak megnevezése itt nem történhetik, s így hiányos is. Felemlíti azután, hogy a Pyrénéek és Alpok lakóinak nyelve sokkal gazdagabb e tekintetben, mert a hegyek között lakván

a nagy magaslatok szemlélésében képezik nyelvüket, s náluk akadunk is a legváltozatosabb nevezetekre; s az ily rendesen találó nevezet jellemzi is a hegynek alakját.

Francziára, németre s a többi nyelvre állhat ez a panasz, de nem a magyarra; nálunk egészen máskép van a dolog. Franczia, német ember nem érti a paraszt nyelvét (a patois-t); s ez is csak magyarázatra tudja, hogy mit akar a kaputos ember; s ha jól akar beszélni az anyanyelvén, akkor ne beszéljen az anyja nyelvén, hanem könyvből tanulja. Nálunk nem így van. Mi jól megértjük a paraszt embert s ő is meg minket; s ha jól akarunk magyarul beszélni, nem szükséges épen forgatnunk a grammatikát, sem regényekből tanulnunk a magyarságot; hanem kimegyünk a köznép közé; ott a zamatos, humortól duzzadó parasztnyelven is megtanúlhatunk, s a mostani viszonyok közt különösen ott tanulunk meg beszélni. Nekünk vannak is szavaink a hegyalakokra; de gazdagságunk daczára szegények vagyunk; csakhogy nálunk más a baj. E baj pedig kettős: 1) A gazdag szókincset nem használjuk fel, nem merítjük ki kellően, hanem rendesen beérjük néhányval e kifejezések közül. 2) A használatban levőket is derűre-borúra értelem s megkülömböztetés nélkül alkalmazzuk, s bármelyik kaptára ruházzuk.

Mindkettő áll a népnyelvre ép úgy, mint az irodalmira.

A mi az első pontot illeti, majdnem kizárólag koptatjuk a *csúcs* szót mindenféle magaslatra; továbbá a tulajdonképen nem is hegyet jelentő *tető*, és az igen tárgértelmű általános *hegy* szót; de még a *kő* nevet is mindenféle alakra használják.

A második pontot példákkal akarom illusztrálni.

Hogy mennyire használja a nép összevissza a megnevezéseket, a sok példa közül a leghamarább kezem ügyibe esőt kapom ki. Diós-Győrtől DNyra nem nagy területen a következő hegyneveket lehet egy csomóban találni: Nagy *orom*, Bosvár *tető*, Kácsi *bércz*, Odor*hegy*, Hosszú *gályra*, Szilvási *kő*, pedig *e* nevek sem a hegyek alakjára nem illenek mindenhol, sem a hegyalakok nem különböznek annyira, hogy ily különféle neveket megérdemelnének.

Költőinkből is csak egyet akarok idézni, Tompa regéiben (137. lapon) ez áll:

„Barlang lakát sok ezer öltre
Felnyló hegyes szirt jelölte“;

tehát a *szirt* csúcsba végződő hegyalakzat; másutt (170) ez van:

„S a csonka szirttetőre
Goromba kővárat rakott“;

itt meg már a *szirt* nem csúcsos, de akkor nem is szirt többé;

mert pl. a hegyetörött tű már nem tű. Legyen elég e két példa bizonyítékául a létező zavarnak.

Most az a kérdés, hogy lehet segíteni a bajon?

Megpróbáltam a fennemlített műben a hegyek különböző alakjaira magyar szavakat alkalmazni, és sikerült is találnom; s eljutottam azon meggyőződéshez, hogy nem kell egyéb, mint rendet hozni a dologba, a meglevő szótöket fölhasználni és kimeríteni és egységet hozva a tárgyba kijelölni a meglevő szónak egyszer s mindenkorra jelentését.

Eddig következő eredményhez jutottam.

Több hegy ha együtt van, általánosan *hegyláncz*-nak nevezzük; ily általános nevek még a *hegylánczolat*, *hegység*, *hegyvidék*, *hegysor*, *hegycsoport*, *hegycsozó*, *havasok*, *dombvidék*. *Gerincz* a láthatáron vonalban lerajzolódó felső széle a hegységnek. Az egyes hegyeket a mi illeti: a magas hegységek uralkodó emelkedéseit nevezzük itt különös értelemben *csúcs*-nak (ilyen hazánk legmagasb pontja a Gerlachfalvi csúcs).

A hegységnek nem legmagasb, de merész, végső nyulványa miatt kitűnő magaslatát mondjuk *kő*-nek (ilyen a Csiki hegységben az Egyes kö).

Az igen csúcsos végű hegy nevezendő *szirt*-nek (megfelelne a francia *pic*-nek).

Ha a hegy felső nyulványa hosszú élben végződik, legyen *taréj* a neve (p. o. a Lengyeltaréj hágó); van azután az alakjáról *torony*-nak nevezett alak (a milyen a Kárbunkulustorony és a Persáni hegységben a Csalatornya).

Kupola lehetne a *dôme*-alakú hegy neve (a Gutin hegységben).

Erdélyben a magas hegyeket jobbra *tető*-, *tetej*-nek nevezik. Ezen hegyek nem csúcsos végűek, hanem széles hátúak (a tetőnek ezt a jelentését bizonyítja az 1229-ki oklevélből idézett mondat is: in campo, cujus vocabulum értető, Ny. VII. 173.), s a tető nem jelent egyebet, mint a hegynek felső részét, tehát ha azt mondják: felmegyünk a Csik-Magostetej-re, az annyit jelent, mint a Cs. tetejébe, föléje.

Van azon kívül *szarv* a mi a német Horn-nak felelne meg.

A másodrangú magaslatok megnevezésében még gazdagabbak vagyunk, mi természetesen onnan van, hogy az ily vidéket már jobban lakja magyarajku nép, míg a magasakat a Tátrában szláv, Erdélyben jobbra oláh lakja.

Hegy, oly általános, hogy azt egyaránt, használják a legnagyobb emelkedésre és a homokbuczkára. „*Gállya*“ vagy *gálya*, hosszan elnyúló, fenn lapos hegyet jelent. Erdélyben úgy

látszik, nem dívik. — Lehet, hogy csak erdős hegyet jelent, mert azonosnak látszik vele az a régi „gaÿ“, mely a régi oklevelekben erdőnevekben fordul elő (Ny. VII. 218.).

Tetőtlen a csúcs nélküli magaslat (N.-Kőrös).

Előhegy és *hegyfark* a hegységnek végnyúlványa.

Hendeg, határhalom (Sárköz Ny. IV. 419.)?

Nagy-Gát Losoncztól DNyra.

Hegyszemnek nevezném a többtől elszigetelten álló hegyet, Ny. V. 90. szerint a magányos kupolatoknak *Piliske* a neve. *Pilis* a barátfejen levő tonzurát jelenti, tehát jobban illenék a kopár, tenyészet nélküli hegyre.

Magos p. o. Zsilibes magosa (Losonczon).

Hegyes, p. o. Borhegyese a Hargitában.

Zsomp, így Nagy-Zsomp Felsőbányán (v. ö. *csomp*).

Csúp, p. o. Nyerés-Csúp az Aranyosmelléki hegységben.

Hát, mely legjobban megegyezik a tetővel; alkalmaztatik hegységre p. o. Cserhát-ra és egyes hegyre is, p. o. Csókahát (brassai h.).

Fej, Nagy-Bükkfej (a Csiki hegységben).

A magasb hegyeken kis kinyulások vannak:

Bércz, *orom* nem valami külön hegyalak, hanem általánosan csak kinyuló része, csipkészetje valaminek (l. Tájszótár). Nem valószínű tehát, hogy régi oklevelekben Ny. VII. 174. l. szerint „mindenféle hegyet, halmot, dombot jelent“. A *bércz* szót a kopár, menedékes, szaggatott-falu sziklákra, az ormot a többé-kevésbbé csúcsosodókra, kúpalakuakra lehetne használni.

Szikla, voltaképen a hegynek anyagát, kőzetét jelenti, (van Salamonszikla hegy is a Brassai hegységben).

Szirtcsomp, a székelyeknél a kinyulakodó sziklaszálnak a neve (Ny. V. 424.).

Hegybütiü, Erdélyben a kerekded, nem hegyesen végződő hegyfokot nevezik így (Ny. V. 377.).

Csonyó, azaz csomó, sziklacsúcs, (székely, Ny. V. 376.), és az általános *kőszál*, *bérczfok*, *zsúp* (v. ö. *csúp*), *búb*.

Dombár-nak nevezik Göcsejben a lejtős hegyet.

Még kisebb emelkedések:

halom, *domb*, *böczök*, *buczka*,

dörömb, dombos hely, se magas, se sík (Ny. II. 137.).

görcz, kis domb Somogyban (Ny. III. 141.).

gubarcz, dombocska, Dunán túl (Ny. V. 180.).

csúp, kis kerek domb, székely. (Ny. V. 376.)

ponk, dombnál kisebb emelkedés (székely, Ny. V. 424.; „sórok domboru ponkján“ áldoznak a magyarok Horvát E. Árpádjában).

Sok hegység és hegy a rajta levő tenyészettől veszi nevét p. o. *Bükkhegység*. *Cserhát*; vagy valami történeti eseménytől, mint állítólag a *Vértes*; de még több van, mely valami hozzá hasonló test alakjától veszi nevét: *Főkötő*, *Kis-Harang*, *Nagy-Harang*, *Czukorsüveg*, *Szénvonó*, *Halálfej hegy*, *Királyorr*, *Szénaboglya*, *Toronhegy*, *Sátorhegy*, *Bordabetű* stb.

A hegyek lejtőire (*lejtő*, *lőjtő*, *lőtő*, *löttő*) külön nevek:

oldal, p. o. Erős oldal (Sz.-Szt.-György);

mály, van ily nevű hegy is: Mézes mály;

part, p. o. Nyulas partok (Losonczon);

Cser, hegyoldal, hegytető, hajdan valószínűleg cserfás hely (Moldva, Ny. V. 378.);

ereszkedő, és *kapaszkodó*;

lonka hegyoldalban lépcsőzetesen emelkedő tér, alatta, fölötte meredek hegy (szék. V. 377.; szótáraink szerint *lanka* a. m. fősík v. pedig bozóttal benőtt hely: v. ö. *lankás*).

A hegyek közt magosan fekvő lapálnak *Tettye* a neve (Pécs Ny. IV. 335.).

Láz, Udvarhelyt fensíkon levő legelő; Ny. 377. szerint = fensík.

Meg kell még említenem, hogy *havas* alatt Erdélyben nem értenek örökös hóval borított hegyet, hanem magas hegyen fekvő legelőt.

Jövöre a völgyekről.

RÉVÉSZ SAMU.

AZ ORTHOLOGIA ÜGYE NÉVY LÁSZLÓ STILISZTIKÁJÁBAN.

III.

A 14. lapon az *egy*-ről ez van írva: „A határozatlan ‚egy‘ használatában szintén gyakran követjük a német nyelvet az ilyenekben: úgy bánt vele, mint egy ellenséggel; nem egy kert ez, de egy cipruserdő, egy rengeteg.“ sat.

A magyar nyelv az *egy*-gyel vagy határozott egységet jelöl, pl. egy gondolat bánt engemet, vagy néha a valamely, bizonyos helyett használja, mint ebben: volt egyszer egy ember, sat.

Itt először is ha a határozatlan *egy*-et használják németesen, nem orvosság arról beszélni, hogy a határozott *egy*-et, helyesebben számnévi *egy*-et jól használja a magyar; mert először ezt semmiféle nemzetség sem használja rosszul, még csak az

egyét kettőnek nem nézi; másodsor a határozott egy semmi esetre nem határozatlan egy. Az előbbi számnév, az utóbbi névmásféle, igazi névmás, mely synonym ezekkel: valamely, bizonyos, némely, vagy előszócska, mint a német ein, eine, ein. E két utolsó minőségében érdekelhet itt az egy bennünket.

Némelyek úgy vélekednek: ha van határozott articulushoz, pedig van, s nagyon is pazarul élünk vele, úgy hogy túlteszünk vele a németen is, pl. az apám, az anyád, a Pista, a Józsi stb. hát határozatlannak is kell lennie: ámbár az ily előleges deductiók a tapasztalat ügyében ritkán üdvözítenek; mások csakugyan azt mondják: a magyar a határozatlanságot különösen nem jelzi; ha a dolog nincs határozottnak tüntetve, eo ipso határozatlan. Adhuc sub iudice lis est.

Szerény véleményem szerint a határozatlanság vagy általánosító, s az egybefoglalás, összegezés útján halad a minden felé vagy különösítő, s a kivételezés útján jut egy-ig, Mikor a határozatlanság fölfelé való, vagy az akármely, bármely a biztos jel, akkor nem szabad az egy-et használni; de lehet minden jegyet mellőzni, vagy a határozott általánosság nevében az *a*, *a*z mutatót alkalmazni. Mikor ellenben a határozatlanság a különösítés útján van a határozott egy-felé, akkor a magyar nyelv a valamely, bizonyos, némely szavak helyett igenis használja az egy-et, és ugyan mellőzhet is minden jegyet; de a határozó *a*, *a*z-t semmiképp sem alkalmazhatja.

Tehát a magyar határozatlan egy funktiója nem oly nagy körű, mint a német ein, eine, ein articulushoz: nem szolgál az akármely = irgendein, hanem csak a valamely, bizonyos = ein gewisser synonymjaképen. Pl. joggal rózza meg Névy az ily beszédet: Úgy bánt vele, mint *egy* ellenséggel; mert németül jól van: er behandelte ihn, wie einen feind, de magyarul csak így lehet: úgy bánt vele, mint ellenséggel, vagy, az ellenséggel, vagy, akármely, bármely ellenséggel; nem lehetne mondani: mint bizonyos, némely stb. ellenséggel; legalább kétségtelen, hogy így a mondat mást jelentene, olyasmint, a mit vele rendes körülmények között jelenteni nem lehet, és nem szokás. De szerintem ezt a mondást már nem helyesen róttá meg Névy: nem egy kert ez, (a konstantinápolyi temető) de (rosszul a hanem helyett!) egy cipruserdő, egy rengeteg stb., mert itt az egy nem az általánosító bármely, hanem a különösítő valamely, bizonyos stb. helyett van; és valóban; ha mondhatjuk is: de nem cipruserdő ez; de nem mondhatnók: nem a cipruserdő ez stb.

Ezek szerint Névynek szabatosan így kellett volna szólnia: Ha a magyarban a német ein, eine, ein-t akármely, bár-

mely sat. szóval is fordíthatjuk, semmi esetre sem fordítjuk e gy-gyel, ha a határozatlanságot különösen ki akarjuk tüntetni; mert ha nem, akkor mind a két értelemben bátran fordítatlanul is maradhat. Vagyis: egy a magyar név előtt csak akkor állhat, ha oda *a*, *az* semmi módon sem tehető.

Így végzi Névy az egy-re vonatkozó tanítását: „Azonban előfordul úgy is, mint sulyosító, jelzővel kapcsolatban, melynek utána áll.” Ezt így kell megjavítani: melynek t. i. jelzőnek utána is állhat; mert állhat előtte is; sőt okvetlenül úgy kell lennie, ha több jelző van, vagy ha a jelzőt is előbb határozások illetik; pl. egy derék, művelt ember; egy talpig becsületes ember; egy végkép elvetemült teremtés. Ezek furcsa egy ember, szép egy állat, helyre egy legény minden esetre kiválóan eredetiek.

15. l. „A felett csak távolábbi viszony jelölésére alkalmas.” Mi ez a távolábbi viszony? Én azt gondolom, a felett nem fejezhet ki tárgyi vagy oksági viszonyt, hanem csak betűszerinti értelmében physikai helyet; pl. kesereg anyja halála *felett*, nem jó anyja halálán helyett; *a felett* tünődik, *azon* tünődik helyett. Ellenben: a madarak a vár fölött vonulnak el; sírja fölött enyeleg suttogva az alkonyi szellő, helyesek.

U. o. „Hibás szólásmódok: Tolla által keresi kenyerét, e h. tollával; könyei által meglágyította a zsarnok szívét, e h. könyeivel.” Igaz, hogy a szólások hibásak; de azt is meg kellene mondani, kivált tanuló gyerekeknek, hogy hát miért hibásak? Az által-os név mindenütt eszközhatározó; hát az által eszközhatározónak nem helyes, hanem helyes a -val, -vel.

De így ezek is helytelenek: általad jutottam szerencsémhez; keresztül vitte barátjai által sat.; s így javítandók: *veled* jutottam szerencsémhez; keresztülvitte *barátjaival*. De az utolsó két -val, -vel már nem eszközt, hanem társaságot jelent! Hát mi a különbség ezek és az előbbieik között? Hogy amott dolognevek szerepeltek, itt meg személynevek. Ebből azt tanuljuk, hogy az által dologi eszközök után nem tehető -val, -vel helyett; de személyi eszközök után igen, kivált ha az eszközt a társaságtól kell megkülönböztetni. A hol ily kétértelműség nem forog fenn, ott személynevek után is jobb a val, vel, pl. a főkapitány az alkaptány nyal a pandurokat megdorgáltatta, e h. alkaptány *által*; saját atyjával intettem, e h. atya *által*. Névynél ez a példa is előfordul: „barátom által értesültem a szerencsétlenségről, e h. barátomtól.” Itt a „barátom által” helyes, ha barátom volt értesülésem eszköze. A „barátomtól” kifejezés inkább okot jelenthet, vagy pedig passivvá teszi a mondatot, így: barátomtól értesíttem.

Érjük be ebből ennyivel; vessünk inkább egy pillantást Coriolanusra!

Én a magam részéről már elvileg is hetytelennek tartom a magyar stílus példájaként fordításokat adni. Eredeti kifejezés leginkább eredeti gondolatra illik. Az absolute legjobb fordítás sem elég jó a jó stílus mintájának. Ha nincsenek jó stílusban írt eredeti magyar műveink, akkor ne írjunk magyar stilisztikát; mert ez filius ante patrem lenne.

Névy így ír könyve előszavában: „A fordítás a Hoffmann-féle „Classiker-Bibliothek“ (Eduard Eyth) német szövege nyomán történt, nem állván módomban az eredetiből készült jó magyar fordítást felhasználni. Arra, hogy magam minden tekintetben becses műfordítást adhassak, megvallom, nem éreztem magamban elég erőt. A mi a formát illeti, erre nézve a felelőséget magamra vállalom!”

E fordítás sikeréhez érdemileg nem szólunk, mert azt csak az eredeti, meg a Hoffmann-féle szöveg egybevetése után tehetnők, hanem pár példából mégis megmutatjuk, hogy a stílus magyarsága nem mindenütt mértékűtő; tehát a szigorú orthologia teoriájának és a helyes magyar stilizálásnak illustringatija nem szolgálhat.

Pl. 9. l. „Ebbeli törekvésök indító oka nem annyira jóakaratusban ő iránta keresendő, mint inkább“ sat. Látni való, hogy az ő iránta rossz helyen van, és ezért magyartalan és homályos a beszéd. Az „ő iránta“ nem a „keresendő“-nek határozója, mint e szórend mutatná, hanem a „jóakaratusnak“ jelzője, tehát az elé kell mennie, még pedig való-val megtoldva; mert a „ragos névutós szavak a magyarban csak így lehetnek jelzők: nem annyira ő iránta való jóakaratusban, sat.

„A senatus az alsóbb nép ellen pártot fogott.“ *Pártot fogni* magyarul nem lehet, csak „valakinek a pártját fogni“, miként itt a nép ellen Coriolanusnak fogta pártját a senatus; vagy ha tetszik, „a nép ellen foglalt állást“.

„Az alsóbb népnek sem alkalma nem volt vásárolni, sem talán kínálkozó alkalommal pénze nem volt“. A mellékmondat egyberövidítése magyartalan! Így lett volna jobban: sem alkalma nem volt vásárolni, sem pénze, ha talán alkalom kínálkozott volna is.

A 77. lapon. Egymás mellett: „Olcsó árak fognak szabatni“; „gabna fog kiosztatni“; alább: „a népet erőssé tenni oly jelentékeny hatáság bírása által“. Mellőzhető passivumok; az utolsó pedig határozottan rossz által-os eszközhatározó nem személyi névből.

78. l. „Nincs idejök a hiúságra való tekinteteknek“, e h. nincs idő a hiúságra tekinteni. „A veszély és elhatározás pillanata van“, e h. elhatározás pillanata van a veszély miatt. „Engedtek e figyelmeztetésnek“, e h. e figyelmeztetésre engedtek. „Az aedileket megverte és durván megsértette“ e h. durván megsértette és megverte. „A polgárokat fegyvereik használatára csábítani“, e h. felingerelni, hogy fegyverhez nyúljanak. „A tribunok sokkal jobban megítélték e férfit“, e h. sokkal jobban ítélték meg. „Oda állott, hogy látszólag védje magát“, e h. oda állott, látszólag, hogy védje magát. „A nép sértődésének nyilatkozatai Marcius szavai felett nyilván kitörték“, e h. M. szavai miatt való sértődésének nyilatkozatai. „Erősakkal tarták vissza, a kik meg akarták ragadni, s Marciust közükbe vevék“, e h. erősakkal tarták vissza azokat, kik Marciust meg akarák ragadni, és őt maguk közé vevék, vagy körül fogák. „Szüntessék meg a büntetés egészen szokatlan és rút jellemét“, e h. ne tegyék a büntetés egészen szokatlanná és rút jelleművé. „A helyett, hogy erőszakos és előre nem bocsátott birói ítélet nélkül ölnék meg, bizzák a népre“, sat. E kifejezés ellen kettő a kifogásunk: 1. az előre nem bocsátott, vagyis meg nem tartott ítélet erőszakosnak nem mondható; 2. a patriciusok pártállásuknál fogva nem kívánhatták, hogy Marciust ne erőszakos ítélet nélkül, azaz, hogy erőszakos ítélettel öljék meg. Az eredeti Plutarchus-féle érthető szöveg magyarsággal csak így lehet: a helyett, hogy erőszakosan és előre bocsátott ítélet nélkül ölnék meg, sat.

81. l. „Ügyét három tribusi szavazat többségével elvesztette“, e h. három tribus szavazata többségével.

82. l. „A szenvedett vereségek által kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyire kedve egy új harcra és elkeseredettsége növekedék“, e h. szenvedett vereségek miatt, vagy folytán kevesebbet veszte hatalmából, mint a mennyit új harcra való kedve és elkeseredettsége nöött!

Fényes származása által tekintélyben állott“, e h. származásánál fogva. „Egymás ellen kihívásokat szórtak és fenyegetéseket“, e h. kihívó fenyegetéseket. A magyar nem szereti a hendiadist, kivált prózában!

„Ha még mindig nem ismersz meg Tullus“, e h. ha még most sem ismersz meg.

84. l. „Rögtön beütött a római területre, hol senki sem várta őt“. Hogyne várták volna? A dolog annyiban van, hogy a patriciusok birtokait gondosan megkimélte, és így a népben gyanút ébresztett, mintha a patriciusok vele egy követ fujnának.

Így szól tehát helyesebben a textus: ott ütött be rögtön a római területre, a hol sat.

Nem folytatjuk tovább; nem is mondjuk, hogy minden lapon ennyi és ily hibákat találnánk; csak az az igaz, hogy hiába állt jót Névy a formáért; az ő fordítása sem egészen ment a fordítások eredeti bűnétől; sőt sokszor ugyanazon idegenszerűségekben bővelkedik, a melyeket a 'Statisztika' elméletileg már sorra rovogatott.

Egyébiránt készséggel elismerjük, hogy Névy könyvének sokkal több a jó oldala, mint a rossz. Itt csak az orthologia szempontjából szólottunk hozzá, szólottunk azért, mert Stilisztikája egyre-másra újnál újabb kiadást ér. Talán gyöngé szavunk is hasznára lehet a köz ügynek, ha Névy úgy fogadja, mint becsületes figyelmeztetést oly részről, a hol, a mint nincs ok a rossz akaratra, úgy a hizelgésre sincs.

BABICS KÁLMAN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

2. Fanevek.

Berek önye-fa... arbor berek unefa... 1304. — ad duas arbores vnam videlicet berek una et aliam tulg... 1270.

Bik... sunt mete continue usque arborem zeles-byk appellatam... 1263. — quidam truncus byk-tuke vocatus... 1302.

Bor-fa... ad duas arbores nyrfa et borfa vocatas... 1269.

Burcolcha(?)... usque ad arborem burcolcha sub qua est meta... 1257.

Buz-fa (boz-fa, bodza-fa?)... meta descendit ad arborem buzfa... 1256.

Cser... sub arbore que vulgariter cher vocatur... 1270. — super arbore cher que arbor Zalauchfaia vocatur... 1295.

Csipke-bokor... meta incipit ab vno dumo qui vulgariter chipkebokor appellatur... 1246. — meta venit ad chypkebokor... 1291.

Dob... (meta) exit ad vnam arborem que vlgo doob vocatur... 1228. — Vajjon a számos Dob, Dobos, Dobi helynévben nem a szóban forgó doob-fa nevét bírjuk-e? Mint ilyen, úgy gondolom, mai napság ismeretlen.

Egőr-fa... arbor ikrus-egurfa... 1260.

Fenyő-fa... ad duas arbores fen eufa vocatas... 1269. — arbor fenwfa... 1297.

Füz... ad quandam arborem que kalanda-fyze nuncupatur...1228. — arbor salicis antiqua meghefywz dicta...1295. — ibi est salix que surkfiz vocatur...1252. — (meta) pervenit ad silicem*) scomorou (szomorú-füz)...1251. — iuxta salices zylyfyz vocatas...1297.

Gyabokor(?)... due mete in quarum vna est gyabukur...1276.

Haraszt... in summitate montis est arbor qui vocatur harast...1232. — (meta) venit ad arborem horozt...1249. — da duas metas ubi sunt sex arbores virgultinorum, quare iste locus vocatur hotharasth...1296. — ad quasdam vepres veresharazth nuncupatas...1260. — Általában bokros-, cserjés helyet is jelent, p. o. (meta) intrat fructeccum (így) quod wlgo harast dicitur...1258. — cum pratis et horost et cum aliis vtilitatibus...1279.

Hárs... due mete una sub arbore haas...1270. — habet unam arborem tylic siue haas...1282.

Jávör... in arbore jawor vocata...1265.

Jegenye... arbor wlgo jegenye vocata...1364. — in una arbore que ygunefa (igönye, igenyes, egyenes) appellatur...1270.

Ihar-fa... ad silvam ad arborem ihor... deinde aliam arborem ihorfa...1251. — arbor hyhor...1296.

Juná... inde... super fruticem juna...1251.

Iva-fa... arbor que iwafa dicitur...1264.

Kökény... dumus qui vulgo kuken dicitur...1255.

Körös-fa... arbor kwerusfa...1270. — ad duas arbores keethkeurus nominatas.

Körtvély... in quod prato iuxta quod wlgo kurtuelbuqur appellatur...1229. — penes quandam arborem piri vrs-kurthuel (örs-körtvély) vocatas...1300.

Magyal-fa... arbor magyalpha vocata...1320. — arbor que wlgariter mogol vocatur...1240.

Nyár-fa... arbor nyarfa...1270. — meta venit ad kereknyar...1274. — silva lapusnyar...1297. — A két utóbbi adat különben inkább a helynevek közzé illett volna, mind a kettő alatt nyáras erdőt kell értenünk, s a kerek és lapus szavak is nem a nyárfának, hanem az erdőnek jelzői.

Numuslou(?)... venit ad occidentem ad arborem numuslou...1249.

Szemereg... ad duas arbores zemereg vocatas...1269.

Tölgy-fa... ad vnam magnam arborem wlgo twlfa

*) Hihetõleg sajtó- vagy toll-hiba miatt salicem helyett. N. Gy.

vocatam...1364. — ad quendam ilicem vulgariter mogoltul
vocatam...1277. — arbor sunth tuulgfa...1268.

Wenuz (?).... iuxta ripam in arboribus egur et wenuz
sunt mete...1257. NAGY GYULA.

„Török-magyarkori történelmi emlékek.“

Szerkeszték Szilády Áron és Szilágyi Sándor.

Első osztály: Okmánytár V-ik kötet.

Szólások.

Késő az nagyságod derekas segítsége, ha annak úgy kellene
is lenni, csak az székelységről nyargalva segíteni, csak vizet
zavarnák, s által nem mehetnénk rajta 43.

Megvallották, hogy nem király, sem hetman akaratjából,
hanem fejökre jöttek ki az tengeri kereskedésre. 72.

De ezzel is elsöben megcsipledődött a kötés s az esküvés,
vagy pedig urunkat parasztnak vélte lenni. 79.

Lupul is miben törheti most fejét a portán, abban is talán
érthet valamit. 85.

Végére mentem kegyelmes uram annak az anglusnak, itt
is az mint értem csak a féle szószátyár, többen pedig ész nélkül,
súlyos is lévén, tartották itt. 105.

Az vezér ő nagyságával igen ova kell bánnunk, mint az
ért kélés olyan. 108.

Székely Moyses is mikor elsőbben kiszökött, Tömösvárat
vevé nyakába. 121.

Leon vajda igen futja Zöldfíkar ágát, hogy lenne jóakarattal
hozzá. 121.

Kérdém én is valjon mi válasszok lött ő kegyelmeknek, —
arra csak üte vete szavával. 129.

Ez télen légyen-e az portának kikeletre való derekas
készülete és hova merre igen igen nagy szorgalmatossággal
igyekezzen eszéet venni, és valósággal végére menni. 147.

Ha levelet akarnak küldeni Lengyelországra, kereskedő
emberek onnat is beiktathatják csalárd leveleket. 169.

Az szegény Toldi György tüzes hév nyársával fogott hozám
(t. i. köszvény), meddig tartson: nem tudom. 174.

Ha aprólék csatázások esnek is köztök, de derekast mostan
nem próbálnak. 192.

Nem árt ideintén a vigyázás. 197.

A pápista rendet fellázasztják s bennünket elbirnak. 227.

Szokatlan és majd hallatlan dolog is amaz magyar mondás
szerint: „háló előtt halat fogni“. avagy: „megfogatlant melyesz-
teni“. 242.

Hazul vitt észszel — azt szokták mondani — nehéz hadat verni. 250.

Nem hagyja tovább az dologban mennem, hanem kivevén az szót számból, azt mondá. 253.

Az vitézek elég botránkozást tettek hiveinknek szivekben, az ellenségnek pedig új szívet adtak. 278.

Az ökrökben választva nem adhatunk, hanem az mint foltban vannak, ha úgy elveszen benne: eladunk. 300., 303.

Az katonáknak is egy nehány versen parancsoltam. 308.

Magát az szegény embert, feleségét ne saczortassa, ne firtassa, ne verje, ne tagolja. 316.

Mezei hadaink is alkalmasint kijöttek, de az gyalogban sok vagyon oda be. 321.

Mostani dolgok csak garáz keresés. 347.

Talán idegen informatiók fordították visszánosan az dolgot. 403.

Eleiben mentenek hajókon s borral, kenyérral úgy gazdálkodtanak neki, immár forralni kezdettek mellette. 432.

Ezek is bizonyítják az ő fenekedéseket. 437.

Hadjon békét afféle irogatásoknak, s ne igyèkezzék konkolyt hinteni mások buzája közzé, tartsa határában magát. 495.

Másnak gyakran a kit ember kíván maga esik bele. 498.

Nagyságodnak erős kell sopánkodni az török előtt. 509.

VERES IMRE.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

II.

Hangtani következetességek.

Őrségnek, e kis területnek önálló és idegen elemekkel még eddig nem igen kevert tájszólása épen alkalmasnak látszott annak megmutatására, hogy a nép is a maga dialectusában bizonyos szabályokat követ s nem beszél csak úgy átabotában, a mint sokan gondolják. Az őrségiek, a mint láttuk, azt mondják: házom, áro, láttyo, lácczot (látszat); másrészt meg azt mondják: halam, bottya, foggya, olvassa stb. Kertje, képe, ökre, vètte, küldje helyett azt mondják: ker ty é, ké pé, ökr ö, vètté, kü ggy ö. Mikor fordulnak elő az őrségi tájszólásban ilyen hangváltozások? Azon szabályokat, a miket a kérdésre nézve fölfödözhettem, a következőkben közlöm.

a h. o-t használnak az őrségiek az olyan szók után következő ragokban vagy képzőkben, a melyeknek utolsó szótagjokban

á van, legyen az a szó akár főnév, melléknév, névutó vagy ige. Pl. Pesten nah házok vannak. Söpdörd kü ezt a házot (szobát). Ez az én házom, lábom, a te házod, lábod, az ő házo, lábo, a mű házank (megjegyzendő, hogy itt az *a u* helyett van), a tü házotok, lábotok, ajok vagy ejek, azok v. ezek házo, lábo. Fájnok a láboimak. Béménék a házbo, féménék a házro. Puháro fösztö a borsut; soványon gyött haza; fokfájásó van. Hányon vótak kéték? Láttyo kē? várgyo még. Fēnnávo beszit, küszárod a sari (sarju), e vót látvo mindēnyē, nab bánotba vagyok, efárottam, fároccság (fáradtság) stb. Ha azonban valamely szó a ragozásban *a*-ra változtatja az utolsó *á*-ját pl. madár, madaram, bogár, bogaram. akkor az *a* nem változik *o*-ra. De ha valamely szó vagy rag a ragozásban *á*-t kap, ezután ismét *o* következik *a* helyett. Pl. szoba: szobábo, szobája: szobájjo, szobájjábó: ároktya: ároktyábo, jártábo, futtábo stb.

e h. é ö. Mikor van az őrsegi tájszólásban nyílt *e* helyett zárt *é* vagy *ö* a ragokban? E kérdés körül is teljes következtességre találunk. Az őrsegi tájszólás nyílt *e* helyett zárt *é*-t használ az *e*, *é*, *é*, — s magánhangzójú, *ö*-t pedig az *ö*, *ő*, *ü*, — s magánhangzójú nevek mellett a következő esetekben. 1) A harmadik személyű birtokos ragban: „melegé van, széggyé végé van; Négy ökrö van, mindéggyiknek fehér szörö van. A kanász kúrtyö”. 2) A tárgyias ragozású mult időnek egyes harmadik személyében: „Mégverté az Isten. Fēvétte a földrű. Jó mégnészté. Megzöktö (megtaszította), megböktö az ökör. A takács megsööttö a vásznot, imár el is küttö”. 3) A föltétes mód alanyi ragozású jelen idejének egyes számú harmadik személyében: „Vetné, ha vóna maggya. Eménné, ha vóna pénzé. Kérné, ha tunna kitü. Kötñö, löñö, örñö (örülne)”. 4) Az állapotjelző *-ve* ragjában: „Még van nyervé. Lé vót vévé (véve). Szét vót tépfé. Ésszü van kötfö. Még van lövö. Kü van törüvö”.

e h. ü. „Sok magyarut attam neki, vót éggy ésszü- v. összümarokkē. Belevügyült (vegyült) a beszidbe”.

é h. ü. „Hálesszü (leszel), mit keresü?”

ó h. u, ő h. ü általános a többtagú szóban és a részesülőkben, továbbá a *ból, ből, ról, ről, tól, től* ragokban. Hordu, korsu.

Mássalhangzók egymás helyett.

b h. v. „Mékporvátom (megpróbáltam, egyszersmind methathesises alak) főemenyi, de ném tuttam án.”

- d h. l.* meléncze (medencze, kis teknő). „Akkora hasa van, mind ém meléncze“.
- f h. p.* Pene (fene). Ezt az érdekes alakot most már nagyon ritkán lehet hallani, csak néhány öreg ember használja; ebből azt lehet következtetni, hogy az ő idejekben még gyakori volt ugyan, de most már mindinkább kiszorítja a fene. Az ugor *p*-es alakok közül talán ez az egyetlen, mely még egész tisztaságában fenn van. Őri szent Péteren az öreg Róka József sohase mondja máskép: „Pene égyé még; pene rágygo kü; pene gyerek ez a Jancsi stb.“ Egyéb szavakban pedig az *f*-et tisztán ki tudja mondani pl. Férku, aszt felelém rá stb. Különben általános a fene s még jobban a fenye.
- gy h. g.* igenés (egyenes).
- g h. gy.* gyözös (gőzös, locomotiv).
- j h. gy.* Gyábo jártom. Gyancsi bácsi. Borgyu. Ugorgy égyget. Várgyom mék ké. Gyegyzü (jegyző).
- j h. ty.* „Maj mék kaptya. Raktya lé. Téptyé kü“.
- j h. i.* Vari (varju), sari (sarjú).
- j h. n.* handina (hajdina). „Handinát veték; a handina pogácso naon jó“.
- l h. n.* „Hun (hol), valahun, suhun (schol). Küdőn a fua. Náló nélkün (nélkül) is megélék én. Vöfin lészék“.
- ly h. l.* Lány *ly*-et sohasem ejtenek az őrségiek, inkább megkeményítik s megduplázzák. „Mélien embér? Illen, ollan. Mélik vót. Néméllik, olland stb“.
- m h. b.* bozgat (mozgat).
- m h. n.* „Ném jó káronkonnyi. Az án (ám)“!
- n h. t.* Disztu (disznó).
- ny h. n.* „Szép nalánczo vót, aszongyák, hogy aran vót. Mut vosárnop uta jót nyötttek a rozsok. Lennyöni (lent nőni, kitépni) ménnek“.
- ny h. m.* „Szép kömvet vétt. Beakomodott (bealkonyodott). Mégviszomlott tölö.“
- p h. b.* „Röbdöznek a madarak. Né köpdözz mindég. Uf fézöktö, csak u hömbölgött“.
- r h. n.* „Imán (immár) csak gyönö haza“!
- s h. cs.* golubics (golyóbis), mukucs (mókus), cserpenyü (serpenyő).
- t h. d.* „Ödben (ottben) van, idhon van. Viszked a tenyerem“.
- t h. n.* „Hát osztá sok nyul vót ott? — Hán (hát, igen).“
- ty h. t.* tik (tyuk), keszté (kesztyű).
- v h. f.* husfit (húsvét), kötfö (kötve).

- v h. h. biha l (bival), fö heny (föveny), sa hu (savó).
 v h. b. sziba (szilva).
 v h. j. „Mingyá haza gyöjünk (jövünk). Ék kis fűjjet szédünk.
 Vendigéket hijok“.
 z h. d. „Megásztom, mind vides a ruhám“.
 z h. j. „Mét csufukottá? — Ajét (azért); ajok, ejék és csufukottak.
 zs h. gy. „Rogyás a késém, mim mégészi a rogya (rozda).
 Keves buza termétt, mégétté a rogya“.

KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr gyűjtőihöz.

1. Mondanak-e valahol még ma ilyeneket: mostanában több pénzbe kerül ez, mintsem hajdan; kín volna inkább, mintsem gyönyörűség (Faludi 163.); cselédjének inkább atyja vala, mintsem ura 294.; az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mintsem a sok 195.? Vagy használatos-e e kifejezésekben mintsem helyett hogysem? — Továbbá: általában mely vidékeken használatos a középfok után mintsem? melyeken hogysem? melyeken sem mint? és esetleg sem hogy? végre mintsemhogy és hogysem mint? és mint hogy? Használatos-e ezek közül több is egyazon vidéken? s melyik minő kifejezésekben?

2. Használatosak-e valahol még afféle kifejezések, minők: Sz. László mögötte, az asztal mellette, az ágy fölötte, az akasztófa alája, mi akaratumk ellene (Weszp. cod. 18.; l. Ny. VII. 125.)?

3. Mondják-e valahol ezt: ottanság? vagy ehhez hasonlót?

4. Mondják-e valahol azt, hogy kuszár? és mit jelent? A Tájszótár magyarázat nélkül közli mint szathmári szót.

5. Mondják-e azt, hogy valaminek a hullaja, hulladék helyett? (A Tájszótárban fordul elő az esölék szó magyarázatában.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S z e g e d i e k.

Kutya lélok szorút belé: makacs, nagy természetü.

Pízszik a segge: mehetnékje van.

Szűrüt csinát a zördög a fejin: megkopaszodott.

(Macskát szalajtott: füllengett.

Árkon kívül högybíró: naplopó.

Kilelte a hideg a füsüt: kóczos lánynak mondják.

Mögijett, min Papék lova a fűrészportú.

Ide adó, visszavövö, Kárász kis kutyája. (Gyermekek mondják az olyannak, a ki valamit ad és visszaveszi.)

(Hiss légy né szá) rá, tarka kutya szarja rá. (Az olyan gyermeknek mondják, ki minden kicsiséért sír.)

SZIRMAI LAJOS.

K u n s z e n t m i k l ó s i a k.

Hosszúingéskedik az éjjeli dáridó után. Arról mondják, ki az éjszakát mulatságban töltve, másnap otthon, elvonulva a külvilágtól „katzenjammerkodik“.

Mit keferczéltél össze: mit készítettél étel dolgában hamarosan?

Bagó-hitén él vele: nem törvényes házasságban.

Megzörgetni a drótot: sürgönyözni.

Sillérkocsizni; gyalog menni, járni (Siller nevű birtokos messze levő tanyáira gyalog szokott ki- és bejárni; általában jó gyalogló és sokat jön-megy mindenfelé).

BENKE ISTVÁN.

Ú d v a r h e l y m e g y e i e k.

Bezzeg engem nem hivul az erdőbe.

Gyermek létére bőr szivart szivúl.

A bor sűrűviti a vért.

Rozsi, csak egy szikránéig várj, én is mégyék.

Kajcs nekém egy néhány vesszöt. Még nem ka*jtottál?

A kujakjával csaponyólag vágott.

A bor tulságosan íva kajdít (kábit).

Feri karé tette a virágomat (tönkre).

Pihennyünk egy le c s é p p e t, asztán ményünk tovább.

Kezét nem mozgassa félfelé, pedig beláthassa, hogy szükséges.

A kerből mind egy kukkig levágják a füvet, nem arassák.

P—Y MIKLÓS.

Babonák.

18. Ha pünkösdre virradólag mezítelenül mégy rozsharmatot szedni, ezzel szemfájásodat s minden a testeden később kifejlődő bibircsódát is szépen meggyógyíthatod.

19. Ha attól a póktól, a melyik magával horgya a tojását, eszt elveszed s asztán a pókot uttyára bocsátod, hogy keresse a tojását; a tojást pedig eldörzsölöd a tenyeredben, s ezzel meg-símítod aszt, a kiről kívánod, hogy utánad bolonduljon, beléd szeressen, az valóban úgy fog utánad futni, mint a pók a tojása után.

20. Ha valakinek a torka megdagad, csak keresztelyle meg háromszor a daganat helyét az orrából kifujt takonynyal, bizonyosan lelohad.

(Máramaros.)

VISKI K. BÁLINT.

Találós mesék.

A szántó mi nekü nem lehet-ê? A szán hó nekün, tó még viz nekün.

Ha égy birka kettöt ellik, éf feketét, még éf fehéret, mellik gyün ki előbb? — Éggyik sé, mindenik hátúrú gyün ki.

Három bárán hat anyávo mennyi? Hat; három a bárány, három az anyya.

Feleségémnek hatvan gyeréke, hét vót, hogy lehet ez? — Hát hat van, hét vót, de égy még hát.

Mellik ló tartozik a birkák közé? — A tokló (esztendős birka).

A szántás mi nekü nem lehet-ê? — Fordulás nélkül.

Hát maguk felé hogyan híják a talicskát? — Ott sé híják, haném tóják.

(Szt.-Gál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Lakodalmi mondókák.

3. A menyasszonyos házhoz éréskor.

(Az ajtó előtt.)

Ez azon szép hajlék, a hová indultunk,
Már ide találván hát be is koczogunk;
Elöttünk ujicscsák egymásnak szándékát,
Hogy felkereshessük az ur szént hajlékát.

(Benn a szobában.)

Békesség e háznak, jó napot kívánok!
 Én egy nász-serégnak követeként álok;
 Bátor vagyok ezen házurához szólni:
 Itt vané a násznagy, aszt mégtudakolni?

(A násznagyhoz.)

Itt a vendégkoszoru előtt az én jó uram N. N. völegény nevében szabaggyon nekém egy pár szót váltanom, mellel ünnepelés jövetelünk czélját kijelénthessem. Násznagyuram jól tuggya, hogy e tisztelt háznak ékés virágszálát az én jó uram eljegyzte, hogy egymást elgyürüszték, hogy egymásnak már örökös hűségét esküttek; de mi e tisztelt nászserég azzal nem elégszünk ám még, hanem alázattal kérjük, szíviskégyyenek velünk az uroltára elébe járulni, hogy ott ünnepelés fogadásukat szént esküvel is mégpécsetéjük s a szeretet rózsalánczával örökre égybeköttessenek.

4. Menyasszony búcsuzásakor.

(Az apától.)

Vajdahegedűnek álljon még zéngése,
 Assarkantyunak is szünnyék még péngése;
 Mert bucsuzásomnak most lészén kezdése;
 Légyünk cséndességben, míg lész a végzése.
 Dicsösség először annagy magasságba
 Istennek, ki lakik fénylő boldogságba,
 Ki rendelt énnékém egy igazi társot,
 Kivel mégnyerném a ményei országot.
 Részketnek ajkaim belső félelémtől
 S még jobban remeg szived sérelmétől;
 Éngeggy még oh atyám, ha mégbántottalak,
 És hogy téged sokszor háborítottalak.
 Az Istenért kérlek, éngedd el vétkémét,
 Hogy el né veszejcsem én szégény lelkémét;
 Köszönöm atyai nagy szeretetédét;
 Mellet nem érdémlék, gondviselésédét.
 Az uristen álgyon ezékért tégedét
 És szént országában vigye föl lelkédét.

(Az anyától.)

Maj kiesik nyelvem mégbágyatt helyiről,
 Könyeim mint patak ugy folnak szemémből,
 Midőn hozzád nyujtom ezen bucsuzásom,
 Kedves édes anyám, töled elválásom.

Oh szerelmes anyám látom mikint indulsz
 Ajulásnak, többé tán még se vidulsz ;
 Ismerém té gyéngé anyai szivedet,
 Ismerém asszonyi erőtlenségédet.
 Aszt fogod sajnálni, éngém mint neveltél,
 Emlőddel tápláltál, széltől is őriztél ;
 Édes drága anyám né epezd magadat ;
 Bocsáss el éngémét, kedves leányodat.
 Ha megbántottalak, Krisztus sebeire
 Kérlek, bocsássál még az ő szént vérére.
 Isten fizesse még sok fáracscságodat
 És énmellettem tett dajkálkodásodat.
 Vigyén föl ezékért tégedét a ményben,
 Vigaggyál színtelen örök dicsősségben !

(A testvérektől.)

Kedves testvérjeim töleték bucsuzom.
 Szivemből nekték is ezékét kívánom :
 Annagy uristennek áldása maraggyon
 Minditig rajtatok és el né is haggyon ;
 Végre az egekben magához fogaggyon.
 Az örök életben nekték is részt aggyon.

(A barátoktól.)

Kedves lánybarátim hozzátok fordulok,
 Ha réátok nízék, szintugy mégujulok ;
 De serégétektől más utra indulok,
 És töleték mostan imáron mégválóok.
 Az uristen aggyon nekték is igaz párt,
 És szívből szeretett szerelmes hitvespárt ;
 Végre az egekben fogaggyon magához,
 Légyetek érdémés szüz koszorujához.

(A szomszédoktól.)

Kedves alsó-felső jó szívű szomszédim,
 Mindenféle kégvés szép jó akaroim,
 Álgyon még az isten szivemből kívánom,
 Végyén föl a ményben magához, én mondom.

BENKE ISTVÁN.

Ikercszók.

(A hol nincs semmi hely megnevezve, Debreczen értendő.)

- csengő-pengő sorkantyú: nem hummi pitty-potty
 bilincs. Kriza Vadr. 365. emberek azok: nem olyan
 csiga-biga. semmirekelők.
 csiri-csáré: haszontalan. réges-régen Tompa II.
 csuri-muri Kriza 494. 289. és széltében a hazában.
 csünge-lünge u. o. ripp-ropp, megosztotak
 dib-dáb Tsz. rajta.
 ecke-ficke Tsz. kapott a város pízst. lessz
 egye-bugya Tsz. 173. az rips-raps, osztoszkodnak rajta.
 „idomtalan“ alatt. sete-suta: balkezű („sete-
 eköl-meköl Nyr. VI. 272. suta, seggem juka órod a du-
 encsem-bencsem Tsz. gója.“ Gyermekvers.)
 genye-gunya Tsz. 136. suhé-puhé: mikor valakit
 gezse-muzsa Tsz. 137. vernek, s hangzik a háta az
 gider-gödör. ütésektől, akkor mondják: „suhé-
 ginc-gönc Tsz. 136. puhé, üzsd, nem apádrúl maratt!“
 girbe-gurba. szik-szák Kriza 524.
 handa-bandáz. szityi-fityi Tsz.
 harél-karél Tsz. 156. szortyon-bortyon Nyr.
 hatol-hetel Tsz. 157. IV. 559.
 hére-hára (hallottam, de szusza-musza Tsz.
 nem tudom, hol?) szuzsi-muzsi Tsz.
 heklye-huklya (hol?) tárva-nyitva v. ö. Bud.
 herce-hurca. Összeh. Szótár 182. és 186. sz.
 herce-hurcál. tátom-bátom Nyr. IV. 559.
 ider-bodor Nyr. VI. 271. teszefosza ember (a
 idres-bodros Tompa I. 236. Tolonc birálatában, Hon. 1876.
 iggyel-biggyel Tsz. 123. sz.)
 illancs-pillancs Nyr. IV. 559. tib-láb: tipeg-topog, kis
 ingó-bingó módon Nyr. területen járkál.
 VI. 263. til-túl: nagyjából, könnyedén.
 libbeg-lábbog. tipi-tapi. (?)
 meszet-maszat: apró- tiri-piri. (?)
 cseprő gaj, venyige, szalma, tód-fód Kriza 365.
 törmelék. tritty-trotty: crepitus
 merődön merő ujság ventris.
 Nyr. VI. 263. vicit-vaccát háyni. (hol?)
 móra-bóra: egy szilvafaj- vísik-vássák a kutat. Szeg-
 nak a neve. halom.
 ötöl-hatol, Nyr. VI. 268. zsongás-bongás Tompa
 ötölve hatolva VI. 263. III. 60. VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Debreczeniek.

Haj: héj; pl. dióhaj, alma-haj, kolompírhaj.

hajbók csimbók, köszönny asszonyodnak! E mondókát dajka szokta mondogatni, midőn a gyermeket kezében tartva, hajtogatja.

hajbókol: hajbókot csinál, hajlong, különösen a fejjel, vagy a test felső részével.

hajkurász: hajtogat, kerget.

haskó: megfájult a kis haskója a gyerekeknek.

hátúl szíp: gúnyosan mondják egy csúnya, tetszelgő asszonynak.

hengerbuczkot vetett: a fejét földre tartva más oldalra buktatta magát (v. ö. Kriza 372. l.).

heprecsóré: silány, folyadékemű (leves) eledel.

hirintóka: hinta (v. ö. Kriza 325. l.).

hököltet: hátráltat (szekeret lóval.)

húzalkodik: egymást húzgálva, ránczigálva veszekedik.

imbolyog: ide s tova mozog.

iroмба macska, tyúk: vegyes színű.

juhásztat: megszelidít, kibékít; juhásztasz meg aszt a gyereket!

kácsingószik valami után v. érte: vágyakozik.

kacska: ki felső és alsó karját egymást közt hajlítani nem tudja.

kajmós lábú: befelé hajló görbülő lábú.

kajtat: cserkészik, összevissza keresgél valamit, kutat.

kahol: köhécsel.

kalamol: keresgél, motorász.

kalingyál: kezével hadonász.

elkallódik: kopás dörzsölés, idő stb. miatt elmállik.

kancsi: kancsal szemű.

kandi: kíváncsi.

kandikál: kíváncsian nézeget.

kanfáros az ojan ház, a méknek szíle-hossza egy, osztán meg nem is tűzfalra van ípítve.

kanyarít: a marha évésire mongyák.

kapzsi az, a ki állás, jutalom, pénz, eledel stb. után mohón vágyva más elől elveszi azokat; be kapzsi vagy, elkapod az ítélt az órom elől.

karatyol: fecseg.

karimás kása: eledel. A megfőtt, s kihült kását a tálban kalapkarimájú alakra egyenetlik el kanállal, s úgy rá tejet töltenek.

kártus: faedény.

kazal szalma: hosszan rakott szalmacsomó, v. ö. bogja.

kék, kéne: kellenék, kellene.

kelebe: kebele (v. ö. Nyr. IV. 43.)

kendermagos tyúk: pettyes, pettyezetett tollú tyúk. (V. ö. Arany: A tudós macskája: kendermagos czicza.)

kengyelfutó: ki gyorsan tud futni.

kesej ló: fehér lábú pej ló;

kesej szőlő: félig érett szőlő.

kesernyés: kicsit keserű.

kírsekél: elkéreget.

kíseji: késői pl. vetés.

kóbori: czéltalanul bo-lyongó, kóborgó.

koboz: kutat, keres; mit kobozol abba a tarisznyába?

kokány: fene gyerek.

koloncz: valamin lecsüggő tárgy; kútkoloncz, órakoloncz.

kompí: kolompér, burgonya.

komendál: ajánl, javasol; házasogy meg, hé, komendálok én neked egy jánt, tudom, hogy jól ílsz vele!

kondítani a harangot szokták.

VOZÁRI GYULA.

Örségiek.

Agáczifa: akáczfa.

bagu: bagoly (Strix).

bugyoga: kis korsó.

buha: balha.

bakszakál: moha.

bencze: böde (Coccinella).

csimba: limba.

dáboriz: sokat danolgat.

danaj: dal.

dérázs: darázs.

fágutu: favágító, favágó hely.

fágutukirály: ökörszem (Regulus croceophalus).

férges: férges.

föcsöke: fecske.

földi mihe: földi pöször (Bombus terrestris).

fogumadár: fogoly (Perdix).

fülümászu: fülbemászó olla (Forficulina auricularia).

gilicze: gerlicze (Columba turtur).

hangyál: hangya.

halámadár: halálmadár, közönséges csuvik.

hegedisbogár: czinczér.

höccs: közönséges poncz v. favágó (Sitta europaea).

hupota: bubos banka (Upupa epops).

isten ökri (ökre): szarvasbogár (Lucanus cervus).

küllü: fakoppogató harkály.

lapis tetü: lapos tetü.

léánficzuka: barázda-billegető, billegény (Motacilla).

levelibéka: zöld lombász (Hyla arborea).

leffenyik: lóg, lafog.

macskaméz: famézga.

mérgés: mérges.

mihe: méh.

mihis: méhesd.

mukucs: mókus, evet.

nyulászu kánya: ölyv (buteo).

olomári, aranymáringó: sárga aranybegy (Oriolus galbula).

paragi pücsök: mezei tücsök (Gryllus campestris).

pélénka: vékony, foszlány-szerű ruhát nevez így az örségi.

pérgyuka: pillangó (Papilio).

píngyüke: pinty, tengelicz (Fringilla carduelis).

pityér: pacsirta.

poténta: „Hát ez miféle potentá? miféle gyütt-mént terémis?” miféle hitvány ember?

pücsök: tücsök.

szakadik: közönséges darázs (*Vespa vulgaris*).

sármánli: sármány (*Emberiza*).

senkini: oly leányt neveznek így Örségben, kinek gyermeke van, de férje nincs.

snéf: szalonka (*Scolopax*).

sünnyedik: rüh.

tekerincs: közönséges nyaktekeres (*Jynx torquilla*).

topló: tapló.

taracskos béka vagy varangyos béka: varangy (*Bufo*).

vari: varju.

vizitik: vizityuk.

zöküd: taszigál. Né zöküggy! (ne taszigálj.)

KÖNNYE NÁNDOR.

Csík megyei ek.

Késleg: szabadon, teher nélkül; pl. két ökröt szekerbe fogtam s kettőt késleg hajtottam.

kétszántu: rézsutos, hárántos.

kiver: kiüt. Apró (v. a var) kivert réjta.

kocorag: kuczorgó. Tyúkról szokás mondani; kocorag tyuk: könnyen megfogható, jámbor.

kókis: kakas.

kókonya: azon kalács, hús, tojás, só stb., melyet husvét napján a templomba visznek megszentelés végett: együtt kókonyának neveztetik.

kopol: üt, ver, kiürít; pl. kopojsa a fejemet: üti, veri; kopojsa a mákot: kiürítgeti a mákfejek tartalmát.

kótya: árverezés; kótyavetyélni: elárverezni. Kótyázás: egy lapda v. csűrökjátéknak is a neve; á. é. kótyás, félkótyás a. m. félügyü, féleszü; kótyás annyit is jelent mint részeg.

kótyonfitty: haszontalan, élhetetlen; kótyonfitty ember.

köcscség: mindenféle ételmi szer — különösen: zsir, vaj, turó, szalona stb. — köcscségnek neveztetik.

kölőfő: haszontalanul jömegyen, vesztegeti az időt; annyit is jelent mint gőzfő (l. fennebb).

köntörfalaz: himez-hámoz.

kön, könik: megedződik, megkeményedik. Megkönik a fa, ha sokáig vízben áll; megkönik a faszujka (paszuly), ha előbb főzik s fővés közben hideg vizet öntenek rá.

köpöreg, köpörű: száraz, vézna; innen: köpörödik.

körelepcs: palacsinta (Gyó).

körmos: tolvaj.

körömködik: kapaszkodik; körömködnek a nagy teher elé fogott gyenge marhák.

kukkadoz: szunyadoz.

kurti: rövid posztóujjas.

kuvad, kuvadoz: lehull, lebomlik; pl. a ház oldaláról a

szuvat (tapasz) mind kuvad v.
kuvadoz le.

külü: nagy kolomp, melyet
marhára szoktak kötni; hallom
a külüt.

küpillő: azon fenyűfa,
karsu edény, melyben a tejet
megköpülik.

T. NAGY IMRE.

Hár o m s z é k i e k.

Laposka: laska; mákos
laposka: mákos csik.

látó, kender-látó: ken-
der-mustra.

lesétt: leezett.

lok: alja valaminek; lokos.
maga: körülbelől olyan
jelentésű mint: ugyan; maga
ne nyujj hézzá: ugyan ne
nyulj hozzá.

majorság: apró marha.

majtég: majd.

matikál: tipeg-tapog.

nyovad: fulad.

olcsú: olcsó.

orvasság: orvosság; orvas:
orvos.

pislény: kis csibe.

polgár: falu hajduja.

poroncsol: parancsol.

poronyó: porhanyó.

puja: kicsiny növéssű.

régel pl. a béka.

rějta: rajta.

ribancz: hitvány.

rikójt: kiált.

rókon: rokon.

sikójt: sivít.

sohult: sehol.

suj, francz (égyén még
a suj): fene, rákfene.

szapara: szapora.

nem biz' égyg szálat
és: — egy szikrát sem.

szózat: (pl. ez vala a
szózat): szó, beszéd.

tángyér: tányér.

tanól: tanúl.

temonda: pletyka.

térpe: törpe.

tehen: tehén.

téj: tej. (Csiki szójárás sze-
rint: tej.)

tekereg: haszontalanul tölti
az időt.

tulú: toll.

vaj: vagy; (vaj igen, de igen.)

zakota: haszontalan limlom.

Orbai járás.

ZAJZON DÉNES.

Gyermekversikék.

Gyere k vers a légyről.

Látod té bolon légy?

Vesztédre bele mégy

A forró lébe.

Most iparkodhatol

És kapaszkodhatol

A tál szélére.

Már hiában is próbárod,

Mert abban lészén halárod.

Talán aszt gondoltad,

Hogy ha mékkóstóltad,

Asztán éméhecc.

De bíz lóvá léttél,

S a mit nem is véltél,

Többé nem élhecc.

Ez a leves létt hóhérod,

Melben léssült vót mondérod.

Legyek tanulyatok,
Mégdöglött társatok
Közli véleték.
A mel leves forró.

Onnan mingyá porro
Elsiessetek;
Mer ha belé repültök,
Forró levében méksültök.

(Látni való, hogy a falubeli iskolamester csinálmánya; de e „műfaj“ ritkább volta megérdemli a közlést.)

(Magyar-Ittebe. Torontálm.)

HARASZTI GYULA.

Gyermekjátékok.

A farkas meg a ludak.

Egyik gyerek a gazda, másik a farkas, a ki oldalt áll; a többi gyerek a gazdával szemben egy sorban a ludak. De előbb el kell határozni, ki legyen a farkas, ki a gazda; s e végből sorba állnak s a rendező a következő „kiolvasó“ dalt mondja el, sorban minden tagnál kezét egy-egy gyerek mellére téve:

Ellem, | bellem, | bom- | bá-, rosi; |
Somfom, | kutya, | dol- | lá-, rosi; |
Ezmeq, | güzmeq, | gödör | viszi, |
Lé- | bú- | ka. |

A kire a „ka“ szótag esik, az lesz a gazda. Aztán újra kezdí s a kire most esik a „ka“, az a farkas. Ezzel aztán elkezdí a

g a z d a : gyerték haza lúgyyajim.

L ú d a k : Nem méhetünk.

G a z d a : Mitü fíték?

L u d a k : Farkastú.

G a z d a : Mibe lakik?

L u d a k : Verémbe.

G a z d a : Mit észik?

L u d a k : Kosfejet.

G a z d a : Mibe mozsdik?

L u d a k : Aran csészébe.

G a z d a : Mivé türüközik?

L u d a k : Szaros pélénkávó.

G a z d a : (fölkialtva.) Ég apátok, anyátok! (Ezzel a lúdak futnak a gazda felé; annak a kit a farkas elfog, vége van). A kérdéseket és feleleteket mindaddig ismétlik, míg a farkas minden lúdat elfog. Azután jön a kiváltás. A gazda oda megy a farkashoz s így szól:

G a z d a : Van-é kédnek így tevő ludambú? (Kezével valami jelet mutat, mit a lúdak utánoznak.)

A farkas. Van ojjas. (Valamelyik lúdat a sorból kiállítja.)

Gazda: Mién ász? (Min állasz.)

Lúd: Csetényén.

Gazda: Mién lebégsz?

Lúd: Levélén.

Gazda: Ugorj égyet, de né ne vess. (Ekkor a lúdnak ugornia kell s egyet maga körül fordúlnia; ha elneveti magát: a farkasé marad.)

(Tinnye. Pest m.)

SZOKOLY VIKTOR.

Tánczos játék.

A lányok összefogózkodva kerekbe ának, osztán jobbrú balrá forognák: a közepin még égy balrú jobbrá forog égyes egyedü; osztán minynyján énekölik hogy:

Kis kácsa fűrgyik, fekete tóba,
Fijáho készül Lengyelországba;
Hajlott ága hajlott, levelibe hajlott,
Gyere ide kis menyecske, ölelly, a kit szereccz.

Most égyet behúz a közepibe, osztán ott méttánczótáttya, á méddig minynyján igy énekönek:

Eszt ölelém, eszt csókolom,
Mer régén is eszt szerettem;
Tidárom, tádárom, Sári giliczécske,
Sürgék-forgok mindén sárkon
Mint ék kis madárka.
Ván még á kertembe szép szédétt rúzsá,
Majd ászt is főköttyük várasi módrá.
Zibordon, zábordon á pünkösdi rúzsá,
Iródiá kertém álatt, drága fája szívem álatt
Mán éhérvádott.
Á szerönek udvarân mindén débe dobog án;
Ánnák ágyuk á léânt, ki főköti á kárgyát.
Én főkötöm kárdomot, ádd nekém á lányodot.
Iczzá lánczos, lábánczos,
Fekete fodros, fátyolos,
Itthon nem jó, másutt rossz,
Háj ki távái bornyú.

Most á ki először á közepibe vót, kimén, osztán á játék újra kezdögyik.

(Dorozsma.)

TAPODY.

Tánczmondokák.

Eszt a kicsid csinyád ki,	A vén asszon feneke,
S nainnyádot kiács ki!	Egy kicsi hejt feteke.
Jeruzsálém, Betlehem,	Sárga rigó kendérmag,
S édés rózsám hem-hem-hem!	Jaj be kevéj legén vagy!
Istirimfi topánka,	Isten lábom, ne tova,
Hónap ményünk a bálba.	Hátra van még a jova.

(Csik-Sz.-Király.)

T. NAGY IMRE.

Hogy szólnak az állatok?

L é g y : dong, dorol Vadr.

l ó : nyerít, horkol, horkan, prüszköl.

l ú d : gágog.

m a c s k a : miákol, nyivákol, nyáfog, nyávog, nyarvog, fon,
dorombol.

m é h : dong.

n y ú l : nyivog.

ö k ö r : bög.

p á v a : rí.

p i p e : turbékol, toborékol: bugyborékol — pipe a vízben
Vadr. 520.

p u j k a : csivajog, csivag (csivog?)

r ó k a : nyikog, csehel, csekeg.

s a s : vijog.

s z a m á r : ordít.

s z a r k a : csörög, károg, köröpöl. Vadr.

s z a r v a s : barcog.

s z u n y o g : dűnnyög.

t e h é n : bög, múz (gyermeknyelven), rí: a tavaji bornyát
maga után rítta. Vadr. 318. prünnnyög, midőn bornya után esd.
Vadr. 513.

t ü c s ö k : csirpeleg, prücsköl, trücsköl, tücsköl, czirpel.

t y ú k : kodácsol, kotkodácsol, kotyog, karicsál, karicsol
karál, karátyál, kirreg. Vadr. vacog a tyúk, ha róka vagy görény
zaklatja. Vadr. 522.

v a d d i s z n ó : lásd d i s z n ó alatt.

v a d k á c s a : csörög.

v a r j ú : károg.

v e r é b : csiripel, sivol, zsibol. Vadr. 516.

v é r c s e : visít.

E kis lajstrom csak figyelmeztetőnek van, hogy a nyelvnek
ebbéli tüneményeit is jó lesz megvívázni és közölni, hogy majd
annak idejében valaki kellően feldolgozhassa, mint azt más

nyelvekben tették. Nálunk tudtommal Ludvay volt az első (és eddig egyedüli?), ki a pozsonyi Hirnök 1845. 22. sz. 88. lapon az itt közölt igék java részét Worpitznak a latin állatszavakat tartalmazó versével együtt ismertette. — A görög és latin állatszavak egész gyűjteményét közli Reifferscheid Suetoni Reliquiae 247. s köv. lapjain. (V. ö. a Bursian-féle Jahresb. I. 6. a Riese-féle Anthol. Lat. 730., 733. és 762. sz. Wackernagel, Voces variae animantium. Ein Beitrag zur naturkunde und zur geschichte der sprache. Zweite vermehrte auflage. Az 1. kiad. a baseli isk. programmban jelent meg. 1867.) P. THEWREWK EMIL.

Helynevek.

D ü l ö k. Átalfok. Árnyas. Begyür. Bakmáté. Börkös. Csukma. Csökös. Csomóföld. Dobos. Doromlás-szél. Dunaszél. Duna melletti füzes. Erdő-alja. Eperjeshát. Fokhegye. Fehérnád. Füzes-kert. Gara. Hidvég. Hosszuerdő. Józsa-pálé. Kovácshalma. Kókényes. Kobolya. Kisbojár. Kétágköz. Kisporong. Kis- és Nagydélő. Körtvélyesalja (Körtvés-alja is). Kálváriasik. Móralfő. Öreg porong. Patyom. Parlagrét. Papkaszálás. Sóshátalja. Szegy. Szarva. Sziget. Szilos. Táló. Tejkesziget. Tésen. Tilos. Vajas fok. Tuláti füzes. Zátony. Güzüfok. Judásföld (a jegyző és pap birtoka, mit az urbéri elkülönítés keresztülviteleért kaptak az uradalomtól).

(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

Güny- és ragadványnevek.

Buklé Borcsa. — Cséngér Dékány. Különböztetésül a többi Dékánytól. — Dömsödi. Kövér ember. — Dunyhó. Czigány. — Famagyar. — Feka Misa. Czigány. — Fiski. Viskről szakadt ide. — Giriny. Fiatal korában tyúkokat lopott. — Gyépén Dukony. Ez a család kint lakik a gyepen. — Gyigyó métyó rokityó. — Kényes Maris. — Kese Mánya János. Szinéről. — Kálló. Czigány. — Kupécz Jancsi. Buzával kereskedik. — Ladomér. Huszár volt Galiczia ily nevű városában. — Numéra Dukony. Első házszám alatt lakik. — Nyeski. Ezt találta mondani a feleségének e helyett: nyisd ki 'az ajtót. — Pap Dékány. Hat iskolát végzett és pap akart lenni. — Pivony. Pionér katona volt az apja. — Sagbarát. Tót emberke, ki mindig ezt mondta „csak barátom“ helyett. — Sánta czigány. — Szörmotring. Nagyszakállú. Tunák. Czigány. Vékony sógor. — Vak Andris.

(Magyar és Német Szölgén. Esztergom m.)

ZIBRINYI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. AUGUSTUS 15.

VIII. füzet.

A „MÁS“ SZÓ ÉS CSALÁDJÁ.

A szócsaládnak, melyet elemezni akarunk, nyelvünkben a következő tagjai vannak: *más*, *monnó*, *ma*, *most*, *majd*. Az utóbbi hármat mint időre vonatkozó szót jelentés tekintetében még *most* is eléggé egyező családi vonások jellemzik; az első kettő azonban mind egymástól, mind a többitől annyira elütő jelentést fejlesztett, hogy összeállításukat könnyen lehetnek kik első hallásra fejcsóválással fogadják.

Az alapjelentés, mely e család tagjait összefűzi, nem egyéb mint az egyszerű rámutatás. Ez elég világosan megvan még a *ma* és *most* szavakban, melyek határozottan, ezt az időt jelölik.

A mi a *más* szót illeti, az ilyen jelentésű szavak sokszor fejlődnek mutató névmásból, mert a nyelv e fogalmat úgy is kifejezheti, hogy csak rámutat az „ezzel” szemben levő „amaz”-ra s az ellentétet, eltérést hozzá érti. Világosan mutatja ezt p. a finn *toinen* „más, másik”, mely a *tu* „az, amaz” névmásnak rendes származéka. A magyar *egyéb* sem egyéb, mint az *e* névmás régibb *ede*-alakjától való comparativus. Ugyanilyen comparativus a *más* szóhoz tartozó lapp *mubbe* „más, másik”.

A m. *más* a finn *mū*-val, valamint másrészt a vogul *mōt*-val szemben, nyilván képzett tő; alapszavának megfelel maga a f. *mū* (v. ö. finn *sū*, *pū* a m. *száj*, *szá-m* és *fa*, *fá-m* ellenében). Ez a *mū* tehát olyan egytagú, de nyújtott hangzójú névmástőnek mutatkozik, a milyen a távolra mutató *tō* (*tu*). Képzésre nézve a m. *más* (*má-so*) szakasztott mása a f. *toise*-nak a *tō* mutató névmástól.

A mutató s egyéb névmási rövid alaptők helyett az ugor nyelvek már nagy részben csak képzett alakokat használnak, melyekben azonban a képzők eredeti értéke már alig érezhető (általában „nyomatékosítónak“ vehető föl); pl. a magyarban *až, ež* (*a-žo, e-žé*), *a-žo-n, ežé-n*; cser. *tu-do, ti-de* az, ez; finn *tä-mä* ez, (vepsä) *ku-da-ma* mely. Ilyen képzés a *más* alaptőjétől: finn *muutama* („nonnullus, quidam“, bizonytalanul mutató „ez meg ez, der oder der“ = irgend einer), e h. *mū-da-ma*. Az ebbeli *mūda*-nak megfelel a vog. *mōt* (*mō-t*), v. ö. ugyancsak a vogulban *mä-t, ma-t* „mi“ = oszt. *me-da, ma-da*. De a *motīt* „secundus“-nak vég *t*-je már más képző, t. i. *-nt* helyett való (= er. *nd*), mely a sorszámnevek képzésére szolgál, a mint ezt világosan mutatja *motnti* (*motent-i*) *motentag*. Ez utóbbival egyező a zürj. votj. *mōd, mīd*-nak a *d*-je; v. ö. magy. *máso-d* (úgy mint *harma-d, negye-d* = f. *kolmande, neljände*). — A cser. *molo, mulo* (*mu-lo*) *l*-je azonos lehet az *onžo-l* (*anticus, pars antica*)-beli végképzővel (v. ö. mord. *vaso* és *vasolo* remotus: *vasoldo* messziről; magy. *ho-l* tő a *hol-t* [*soholt, sohutt*] meg *hová* [e h. *holá*]-ban). A finnben is előfordul ezzel a cser. *molo, mulo*-val egyezőnek iátszó **mola*: comp. *molemba*, mely csak pluralisban használatos: *molemmat* „ambo“, azaz tkp. „ez meg ez (*mola-*) a kettő közül (comp.)“ = „mindakettő“. Hogy a f. **mola* h. régibb *mōla, mūla* vagy akár *m, gla* vehető föl, meg kell engedni a hasonló alakgyengülés láttára, mely a *tule* „tűz“ szóban bizonyúl be (szót. 242. l.).

Idáig jutván azon kérdésre bukkanunk, vajjon a régi m. *monnó* „ambo“ nem szintén a *más* alapszavával magyarázható-e? Bátorít erre a votj. *mīd-mīd* „más-más“ is, mely „ambo, uterque“-t teszen. Minthogy pedig *monnó*-ban sem pluralis (vagy akár dualis) alakot, sem comparativust nem láthatunk, a „kettőre“ vonatkozás csak az „egyet“ mutató szó ismétlése által lehet benne kifejezve. E szerint azt véljük, hogy *monnó* egy hajdani *mol-mol*-ból úgy változott el, hogy először dissimilatióval *molnol* támadt, a miből azután, látni való, igen könnyen válhatott *monnō*. Erre nézve érdekes, hogy az északi ugor ágban is akadt a *molo* mint mutató szó: osztB. *mol-gadl* „tegnap“ („*mol*-nap“), a miben a *mol* nyilván távolra mutató, mint akkor is mikor „alius“-t jelent.

Közönséges mutató értékkel („ez“) föntartotta *más* stb. alapszavát a m. **ma** „hodie“ (régén, pl. Müncheni, Bécsi cod.-ben „nunc“-ot is teszen). Mint időhatározó adverbiumnak a *ma*-nak eredetileg locativus rag kellett, a mely most elveszett épen úgy mint a *ho* kérdő névmástövhöz tartozó *ha* „quando“-ban. Göcsejben még *mó* dívik = *ma*, s ez jóformán a *ma*-nak régibb *mol* alakjára utal, mely olyan locativusféle adverbiumnak volna tekinthető, a milyen *ho*-tól *hol* (e h. *hol-n*): azaz a viszonyrag elvesztével fönmaradtak a tök *hol*, *mol*, mely utóbbi épen az előbb fejtegetett *mol* volna.

Továbbá idevaló **most**, **mostan** „nunc“. Azt véljük, hogy egy hajdani *molost alakot kell fölvenni, mely a mutató *mol*-tól úgy származott, mint *helyést* (*mi-helyést*), *mégést* a *hely*, *még* szóktól.

Végre a **majd**, **majdan** „mox, statim (bald, sogleich) határozóban is méltán sejthetjük a *más* stb.-beli mutató szót, melynek értéke itt igen közel jár a *más*-éhoz (pl. *majd*) *megadom* ezt teszi: nem mindjárt most, hanem „máskor“). Alakulása megítélésére fontosnak látszik a székely *majt*, *majté*. Noha ezt biztosan még meg nem határozhatjuk, de annyit mégis tartunk róla: a) hogy a *majdan* nem *ma-idő*n-ből lett, a mint eddig magyarázták (valamint a *hajdan* „olim“ sem *ha-idő*n-ből), hanem mint más határozók, tisztán viszonyragozással alakult (illetőleg tán közvetítő töképzéssel: -*d* v. -*t*); b) hogy viszonyragozása a lativ-féle (v. ö. a hasonló értelmű *soká*: *nemsoká* határozót).

BUDENZ JÓZSEF.

Á HANGÁTVETÉSÉRŐL.

Hangátvetés vagy görög szóval metathesis egyike a legrégibb nyelvtani műszavaknak; ép oly régi, mint a syncope, ellipsis, paragoge stb. kifejezések, melyekből a régi görög grammatikusoknál a szófejtésnek lassanként olyan rendszere fejlődött ki, hogy akármit akármből magyarázhattak. Bármilyen hangváltozásnak ilyen tetszetős nevek alatt való fölszínes megengedése átöröklődött az újabb philologusokra is, úgy hogy p. a ‚metathesis‘ név

elég volt nekik olyan föltevések koczkáztatására, hogy a latin *nitor* azonos a görög *τείνωμαι* igével (holott a *nixus* igenév mutatja, hogy a latin ige töve *nic*, a görög igető ellenben *ten*, ugyanaz, mely a lat. *tendo* és *teneo* alapja), vagy hogy a latin *vaco*-t egy fölvelt görög *χάλω*-ból magyarázzák, mely annyi volna, mint *χάλω* 'tátong'.

Nincs mit csodálni rajta, hogy az ilyen gépies hangtani magyarázatok mi hozzánk is átjöttek és tárt karokra találtak a nálunk dívott 'felsőbb' nyelvtudománynál, mely pedig ép oly pazar lelkesedéssel vesztegette erejét és idejét a másik végletre: a nyelvnek metaphysikájára vagyis elvont szellemi magyarázatára. A Magyar Nyelv Rendszere, Czuczor és Fogarasi szótára (főleg az Előszó 62. lapján), és Vass József is (a dunántúli nyelvről írt pályamunkájában) ép oly lelki nyugalommal magyaráznak mindenfélét a legtarkább hangátvetésekkel, mint akár a régi görög etymologusok vagy a mult-századbéli német philologusok. Ő nekik *czölöncz* és *kölöncz*, *csikmák* és *mácsik* tisztán 'betűáttétel' útján lettek egymásból (MNYR.); *egér* nem egyéb, mint *ürge*, mert mind a kettő olyan fürge kis állat, és *sisak* egyszerűen a latin *cassis* megfordítottja (CzF.) *); *piarcz* — figyelem! — az *ipar*-tól vette nevét, mint az *ipar* tanyája, mintegy *ipar-cz*, a *vét-ek* pedig nem más, mint fonák *tév-edés* (VJ.). Igaz, hogy a hangátvetés tüneményével senki sem foglalkozott még behatóan **); senki sem iparkodott az eseteknek nagyobb számát megrostálva összeállítani, bizonyos szempontok alá foglalni, s így meghatározni, melyek fordulnak elő valóban, melyek csak látszólag, s melyek csak a felsőbb nyelvtudomány képzetében.

Annyi bizonyos, hogy vannak hangátvetések. Mindenki tudja, hogy a *kanalat kalánnak* is nevezik, hogy a *kehely*

*) Mintha csak a latinra és magyarra akarnák alkalmazni Guichard uram elméletét, a ki azt mondta, hogy : a hébert jobbról balra írják, a görögöt balról jobbra, tehát a görög szavakat úgy lehet visszavezetni a héberre, hogy emezt egyszerűen balról jobb felé olvassuk (l. Müller M. fölolv. 120.).

***) Még a német nyelvtudományban sem; Sievers (Grundz. der Lautphysiologie 140.) megvallja : Für die hierbei auftretenden grossen abnormitäten ist noch kein bestimmtes gesetz gefunden.

régente *kelyeh* volt, s hogy ezt a *kelyh*-et a németektől kaptuk (*kelch*). Különös dolog, de kétségtelen, hogy némely esetekben a szóban meglevő hangok sorrendje megváltozik. Mintha csak megelégednék a nyelv azon általános benyomás megőrzésével, melyet az illető hangoknak együtt-hallása fülünkre gyakorol, s mintha csupán ezen általános benyomáshoz kötné a szónak jelentését, s erre nézve mellékesnek tartaná azt, hogy ama hangok mindig pontosan azon rendben térjenek vissza. Látni fogjuk azonban, hogy némely esetekben lehetséges a hangátvetést, hogy úgy mondjam, észszerű okokra visszavinni. De tartsunk sort és lássuk rendszeres egymásutánban az eseteket. Ezek a magyarban valóban oly tekintélyes számmal vannak, minőt alig lehetne kezünk ügyében levő bármely más nyelvből összeállítanunk, csak hogy nyelvünkben ez átvetések nagyobb részt a nyelvéletnek legújabb korszakában keletkeztek, s p. a rokon nyelvekkel való hasonlításban csekélyebb jelentőségük. Tekintetbe fogjuk venni mindenütt más nyelveknek hasonló példáit, különösen az ugor, szláv, germán nyelvekből és a görögből.

Az összes hangátvetéseket két főosztályra oszthatjuk; t. i. vagy két mássalhangzó cserél helyet egymással, p. *eszrény*: *erszény*, vagy pedig mássalhangzó magánhangzóval cserél helyet, p. *paprika*: *papírka*. Egy harmadik osztályt képeznének azon esetek, melyekben két magánhangzó cserél helyet egymással (minő talán a görögben az, hogy *πολι-ες* helyett *πόλι-ες* a többes szám, s a régi latinban *omni-es* helyett *omneis*, vagy a finnben, hogy az ó-északi *fujóskr*-ből Thomsen 137. l. szerint *niiski* lett, vagy a svéd *ujugg*-ből *niiva*?) ; de ez a magyarban nem fordul elő.

A) Ha két mássalhangzó cserél helyet, megint több eset lehetséges: vagy közvetlen szomszédjai egymásnak e mássalhangzók, vagy van köztük egy magánhangzó, vagy végre még messzebb állanak egymástól.

I. Közvetlen szomszédtságban álló két mássalhangzó a következő esetekben szokott helyet cserélni:

1. Leggyakrabban, ha néma hang után orrhang (leginkább *n*) vagy folyékony (leginkább *r*) következik; az ilyen hangcsoportokon szeret a magyar nyelv változtatni, úgy hogy a néma hang hátra ugrik; így lesz

dn—nd: a szláváságból átvett *ledník* (*lednik* Mikl. 420. sz. *) többnyire *lendék*-nak hangzik (MNY. II. 413., V. 88., *löndök* Ny. III. 565.) | szintúgy mondunk **szélédnék* helyett (**slédinikŭ* Mikl.) *széléndék*-et vagy *szélindék*-et | **szarádnok* helyett pedig *szarándok*-ot, *zarándok*-ot;

gn—ng: *bangita* lett a lengyel *bagnita*-ból (Dankovszky; így a finn *tynkä*, **tyngä* szót **tyg-nä*-re viszi vissza Bud. 241. sz.);

dm—md, és az orrhang hasonulásával *nd*: így lett *padmaly*-ból *pandal* T. ||

gr—rg: *bögre* helyett *börge* van Ny. V. 263.: mázos a börgéje: fősvény, ki keveset főz | fontosabb és régibb változás az, melyet a *terjed* szóban látunk; ez egy ugor *tegre*- igéből származik (Bud. 220. sz.), s ebből átvetéssel valószínűleg előbb **terged* lett, s aztán a szabályos *g : j* változással *terjed*;

dr—rd: a szláv *otročič*-ből (Mikl. 543. sz.) **odrosics* (az *r* miatt lágyult *d*-vel), aztán *ordosics*;

pr—rp: *törpe* e h. **töpre* Bud. (így van a finnben egymás mellett *höplä* és *hölppä*);

gl—lg: egyike a régibb átvetéseknek; a *toll* szónak ugor alakja **togolo* volt s ezt legjobban megőrizte az osztják *togol*; a legtöbb nyelvben azonban átvetés történt, úgy hogy **toglo* helyett a mordvinban *tolga* van, a cseremiszenben *calko*, a finnben *sulka* s a lappban *tolke*; a magyarban is **tolga*- lett belőle, csak hogy ebből aztán a szabályos *g : v* változással *tolva*- lett; ezt a töt látjuk még ebben a székely szóban: a seregéjfiak *mehtolvasodtak*, Kriza 431.; végre hasonulással állott elő a legújabb alak: *tolla*- | ez valószínűvé teszi, hogy a *hallad*, *hull*, *kullog* igék alapszava, az ugor **kuglo*-, a magyarban ugyanolyan változásokon ment át, mint a *toll*, vagyis, hogy előbb átvetés történt, aztán hasonulás (v. ö. Bud. 82. l.); itt is a

*) Mikl. = Miklošich, slav. elemente im magy. — MNY. = Magyar Nyelvészet. — Ny. = Nyelvör. — T. = Tájszótár. — Bud. = Budenz összehas. szótára.

mordvin *kolgi-*, a finn *kulge-*, s a lapp *kolke* ugyanolyan átvétést mutatnak, s az eredeti alakot itt is az osztják őrizte meg legtisztábban a *χugl-*, *χugol-* igében | végre valószínű, hogy az ugor **sogo* igétől származó m. *sžalad* is ugyanazon változásokon ment át: **sžaglad*, **sžalgad*, **sžalvad*, **sžallad*;

?*dl—rd* (egyúttal az *l*-nek *r*-re változásával): *vedlik* h. néhol *verdik*; kétes, vajjon ez amabból lett-e, mert a *dl* hangcsoportot különben szereti nyelvünk, vagy legfőllebb *ll*-re változtatja; azonfölül *verdik* tehet annyit, hogy mintegy kivergődik bőréből.

Sokkal ritkább a megfordított eljárás, t. i. hogy oly csoport szenved átvétést, melyben elül van az orrhang vagy a folyékony, és hátul a néma:

nd—dn: *gadnár* van *gantár* mellett, mely a német *ganter*-ből lett; csakhogy a németben is van már *gantner*, s a *gadnár* ebből válhatott (l. fönt 105. l.);

(*ng—gn* változást mutat a lapp *jägñe* szó, a másik lapp nyelvjárásban *jeñ*, azaz *jeng*, és *jegna* = ugor *jenge-*, m. *jég*; de lehet, hogy a lappban a végszótagban már képző elem rejlik);

rb—br: *orbánczos* h. *obránczos* van Népk. Gy. I. 72.;

rt—tr: a *fetreng* szónak valószínűleg *ferteng* az eredetibb alakja, mely a ferde, fergeteg szavakkal volna egytövű (így mondják az olaszban is Cortona [Croton] városát Cotrone-nak);

ld—dl: Esztergomban a *pult*-ot *puđli*-nak mondják.

2. Sokszor beáll az átvetés az olyan hangcsoportnál, melynek első tagja fűvó hang, második tagja pedig orrhang vagy folyékony; különösen a *hm*, *hn*, *hr*, *hl*, csoportokat nem szereti nyelvünk s így kerül el:

hm—mh: a *vehem* szó származékainak így kellene lenni: *vehmes*, *vehmek*, *vehmet*; e h. azt mondjuk *vemhes*, *vemhek*, *vemhet* (a *vehme* szót nem meglevő alak gyanánt említi Kresz., mint Szarvas hiszi Ny. III. 53o., hanem csak magyarázatúl, mint fölteendő régibb alakot) | a szláv *luhma*, *lehmo* szóban nyelvünk egyrészt úgy könnyített a csoporton, hogy közbeszúrta magánhangzóval *lohomát* mondott, másrészt úgy, hogy az átvétést alkalmazta: *lomha*;

hn—nh, hny—nyh: a szláv *duhua* szóban szintén két-félekép került el a kellelten csoportot: egyrészt úgy, hogy hasonulással *dunnát* csinált belőle (mint *vihúa*-ból *vinnyét*), másrészt úgy, hogy az átvetést hajtotta végbe: *dunha, dunya* | ugyanilyen könnyítő átvetés történt a szl. *konyha* szóban | a Müncheneri codex *ehnyéjt* szava mai nyelvünkben így hangzik: *enyhít* | a *tohnya* szó (összevonva *túnya, tunya*) ilyen alakokban is fordul elő: *donyha* MNy. VI. 321., és *tonyhó* Krizánál; az utóbbiak kétségkívül egy összevont *tohnya alakból lettek | (a finnben ellenkezőleg nagyon kedvelt hangcsoport a *hn*, s erre nézve számos példát állít össze Bud. 572. l.; sőt a karéliai finn nyelvjárásban az *nh*-ből is *hn* lesz, p. *ranha*-ból *rahua, tanhua*-ból *tahnua*; Genetz, Karelische Lautlehre 21. l.)

hr—rh: a *teher* szónak eredetileg **tegere-* a töve, s ezt a rokon nyelvek közül legszebben az osztyák *tāgert* bizonyítja Bud.; később *tehere-* lett belőle s összevonva *tehre*; ebből aztán mulhatatlanul a mai *terhe* lett: *terhe-l, terhe-s, terhe-t*; s ezen származékok hangalakja valószínűleg befolyt arra is, hogy a ragtalan *teher*-nek is keletkezett egy mellékalakja: *tereh* (ill. *terh* is, p. Tinódinál, Ny. V. 414., és Kisfal. S. bold. szer. 145. d., kes. szer. 52. 62. d.) | (a karéliai nyelvjárás itt is a megfordított rendet kedveli, úgy hogy *tarha* helyett azt mondja: *tahra*, u. o.)

hl—lh, hly—lyh: a *felhő* szót Budenz eredetibb *fehlő-ből magyarázza | a német *kachel* szó *kaholy* alakot öltött a magyarban, de másik, általánosabb alakját szláv közvetéssel kaptuk (illyr *kahla*), s ebből átvetéssel lett a *kályha* | a *pehely* szónak (szerb *pahalj*, Mikl. 546.) ragos alakjaiban azelőtt *pehlye-* lehetett a fő, most *pelyhe-t* mondunk | (hasonló módon lett a lapp nyelvben az átvett finn *kihla* szóból *gilhe*);

szr—rsz: az *erszény* szónak még a Tájszótárban megvan régibb *eszrény* alakja; eredetére nézve l. Thewrewk E. A helyes magy. | *nyöszörög* helyett van *nyörszög* is, talán *nyöszrög-ből;

(*cr—rc* változást mutat a lapp a *viercca* szóban, mely az ó-északi *vedr*-ből lett, tehát régebben minden esetre *viēcra volt).

(Az ide tartozó hangcsoportok közül különösen az

szokott más nyelvekben gyakran metathesist szenvedni, melyben *v* és *r* van együtt. Némely nyelvek *e* hangokat inkább az *rv* rendben szeretik, mások meg inkább megfordítva. A lapp és a vogul itt a magyar nyelv hajlamával találkozik, mert mind a kettő a folyékony hangot teszi előre: a finn *seura*-ból a lappban *särrve* lett; az ó-északi *hafr*, mely még a svéd-lapp nyelvjárásban *habres*, a finn-lapban *harres* alakot öltött; a svéd *skaff*-ból pedig *skalrve* lett | a vogulban a tehernek *tavrit* helyett *tarvit* a neve | a bolgár nyelvben *gavran*-ból *garvan* lett. Viszont a diphthongusokkal bővelkedő finn és görög még az *rv*-ből is *vr*-et csinál s aztán a *v*-t a megelőző magánhangzóval kettős hanggá olvasztja össze: a finn *tärvää*- 'rontani' igéből származó *tärviö* 'romlás' mellett van *taurio* is; e h. *tavrio; *kirvo*-ból lett *kivro, *kiuru* | a görögben az eredeti *νέριον-ból, melylyel egyezik a latin *nervus*, *νέριον s aztán *νεῦρον* lett; szintúgy lett a latin *salve* helyett a görögben *οὔλε*; és a *ῥών* többese pedig *ῥούα*, *ῥόντα* helyett *ῥόντα, *ῥούα*.)

3. Orrhangból és folyékony hangból álló csoportban is történik néha efféle változás:

ml—lm, *mly—lym*: a *semlyék*-et a székelység *selymék*-nek mondja T. s már egy 1261-diki oklevélben van *selmékös* e h. *semlyékes*, Ny. VII. 270. l. | *zsémlye* helyett van *zsélyme* Ny. V. 220. | e szerint a *homlok* szó *ml*-je nem igen felelhet meg a finn *kulma* *lm*-jének, mint Hunfalvy gondolja Ny. III. 203., mert nyelvünk inkább a *homlok*-ból csinált volna *holmok*-ot, mintsem ebből amazt; s csakugyan, talán a T.-beli *hornyok* 'ránzós homlok' ilyen átvetéssel lett a *homlok*-ból, egyszersmind a *horny* szó befolyása alatt | az nagyon is kétes, vajjon *elme* *emlé-ből lett-e, mint a MNyR. tény gyanánt közli;

mr—rm: *gyomrom* helyett *gyormom* van Ny. V. 64. | jelentős körülmény, hogy a *körmed* ige mellett hasonló jelentéssel van *kömörödik* Ny. I. 280., *gömörödik* IV. 44., sőt *gömöjödik*, azaz *gömölyödik*, *gömölödik IV. 329., úgy hogy nagyon valószínű, hogy *körmed* átvetéssel lett ebből: *kömred; alapszónak *kömö*- mutatkozik, s ennek hangjai valóban pontosan megfelelnek a finn *kylmä* szónak és rokonainak, melyekkel Budenz a m. *körmed* igét régibb

Szóegyezéseiben összeállította; ezekhez akkor természetesen nem lehet köze a finn *kermä* szónak, melylyel most állítja össze szótárában a *körmed*-et.

4. Két fúvó hangból álló csoport megfordítása egészen rendszeresen beáll a székelyeknél egy esetben, midőn t. i.

sʒj—jsʒ-re változik, és

ʒj—jʒ-re; a példákat összeállítva l. Ny. VI. 449.; az ott említettekhez egy érdekes példát nyujt még a hétfalusi nyelvjárás, melyből Ny. V. 330. ezt közlik: *híʒa* (azaz *hoʒa) = *hoʒʒa* (azaz *hoʒja).

5. Ha néma hang sziszegővel kerül össze, nyelvünk nagyon szereti a sziszegőt előre vetni. (Vannak nyelvek, melyek épen ellenkezőleg p. az *sk*, *sp* csoportokat szokták megfordítani, úgy hogy a néma hang kerül előre; így a finnben az *sk* gyakorító képző helyett sokszor *ks*-et találunk: *asuskele-* és *asuksele-*, *uiskele-* és *uiksele-* stb., továbbá *sääski* és *sääksi*; a görögben ἴσκις felel meg a latin *viscus*-nak; az angolszászban *fiscas* helyett *fixas* van (= *piscis*) és *vāsp* helyett *vāps*; ez németül *wespe*, latinul *vespa*, de litvánul megint *vapsà* és ófölém. *wefsa*.) — Ide tartozó esetek:

ksʒ—sʒk: a német *wachs* Dunántúl még néhol *viaksʒ*, de különben *viasʒk*, *viasʒkos* lett belőle, s aztán rövidítve *viasʒ* | *suviaksʒ* helyett *subicʒkot* és *subicʒkolást* mondanak; rövidítve *subicʒ* Ny. II. 185. | *taraxacum*-ból *taracsʒk* lett | (nem éreketlen, hogy egy kis gyermeket hallottam beszéd közben megbotlani s így szólani: *nem szűszkégész*, e h. *nem szűkségész*);

kcʒ—cʒk: a lectio azelőtt magyarul *lekcze* volt (p. a Debreczeni legendás könyvben), most *leczke*;

gʒ—ʒg: *lélégʒet* helyett *lélégget* Ny. IV. 426.;

ks—sk: *hágosó*, *hágsó*, *háksó* helyett *háksó*-t mondanak Dunán túl, l. T. | *paksaméta* h. *paskaméta* Ny. I. 331. | a tót *lokša*, mely német nyelvjárásban is megvan (*loksche*), a magyarban is néha *laksa*, p. Ny. V. 472., 474., T. de általános helyette a *laska* | (a *puska* szóban ugyanilyen metathesis van, csakhogy ezt már az a nyelv hajtotta végre, melyből

kaptuk a szót, t. i. a szlovén, mely a német *büchse* szót *puška* alakban vette át, de ebből *puška*-t is csinált);

kcs—*csk*: *faragsál*, *farakcsál* mellett van *faracskál*, *faricskál* | *rágcsál* mellett *rácskál* NyKözl. III. 12. | *hágcsó* mellett *hácskó*, Göcs. MNy. V. 87. | *zsakcsó* (Döbr. c.) h. most *zsacskó*, *zacskó* | *gyermekcse* mellett van *gyermecske* (p. Mélotainál, Ny. VI. 360., *gyermöcske* Debr. leg. 135.) és *gyerecske* Ny. VII. 40.; szintúgy *fazékcsa* helyett *fazécska* (Ny. I. 455., VI. 134., Népk. Gy. I. 431.); de lehet, hogy itt csak rövidítéssel van dolgunk, e h. *gyermekecske*, *fazékacska* | *szőkcső*, *szőkcsé* és *szőcskő*, *szőcske* is van egymás mellett;

dz—*zd*: *bodza* h. *bozda* van közölve Somogyból! Ny. III. 140. (ugyanolyan metathesis, mint a görög aiol nyelv-járásé, melyben rendes dolog, hogy ζ azaz *dz* helyett σδ van, azaz *zd*: σφίζω h. σφίσδω, ζυγών h. σδυγόν stb.).

6. Legritkább az az eset, hogy két szomszéd néma cserél helyet:

kt—*tk*: *doktor* h. van *datkor* Krizánál 426. | *rögtön* h. hallottam egyszer Somogyban azt, hogy *rötkön*;

?*pk*—*kp*: *sikma* Ny. V. 473. = *sipka*, *sikpa?

II. Az eddigieknél jóformán még számosabbak azok az esetek, melyekben a két mássalhangzónak egy köz tük álló magánhangzót kell átugrani, hogy egymással helyet cserélhessenek. Itt is főleg folyékony és orrhangokkal van dolgunk, de már nagyobb mértékben lép föl a némák metathesise is.

1. Legismeretesebbek itt azok a példák, melyekben a folyékonyak egymással vagy az orrhangokkal cserélnek helyet. Sz ez legkönnyebben is érthető, mert ezek a hangok oly közel rokonai egymásnak, hogy különben is nagyon gyakran váltakoznak. Csak néhány példát idézünk ezen hangváltozásokra: *l-r*: *Elzsébet Erzsébet*, *nyoszoló nyoszoru*, *vőfély vőfér* | *r-l*: *páncér páncél*, *ronda londa* || *n-l*: *hanem hanom halom*, *timnöcz tömlöcz* | *l-n*: *légely négely*, *Lőrincz Nőrincz*, *sül sündiszño* || *r-n*: *dezertor dezentor* Ny. IV. 477., *mingyárt mingyánt* III. 512. || *n-m*: *nádra mádra*, *svadron svadrom* | *m-n*: *mevet nevet*, *pemete penete*. Csak az ajakhangú *m*-el nem váltakoznak a folyékonyak, mert ezek a

foghangok sorához tartoznak; s íme az *m* és *l* vagy *r* és *m* hangok metathesisben sem válthatják föl egymást, ha magánhangzó van köztük. Ez a körülmény még valószínűbbé teszi azt a véleményt, hogy az itt tárgyalandó átvetésekben valóságos hangváltásokkal van dolgunk. Vagyis: ha *káprál helyett *káplár*-t mondunk, tulajdonkép az történik, hogy az *r* *l*-re változik, (úgy hogy *káplál* volna, mint *rékli* h. van *léklé* Ny. IV. 521., *lorbeer* h. *lülbör*, és *paragrafus* h. *palaglafos*, Kriza 167.), a szóvégi *l* helyett pedig viszont *r*-et ejtünk. Ép úgy: ha *kanál* helyett azt mondjuk *kalán*, akkor mintha előbb *kanán* lenne belőle (mint *Lőrincz* h. *Nőrincz*, Kriza 386.), s ebből aztán mintegy vissza való dissimilációval *kalán* (mint *Anton* h. *Antal*). — Példák:

l-r-r-l: *kolera* helyett nagyon közönséges *korela* MNy. V. 87, | szintúgy *kalaráb* helyett *karaláb* | Klára mellett *Krála* is járja Czepléden | (így mondanak a tótok néhol *kolár* helyett mindig *korál*-t; *pluralis* helyett *prularis*-t is hallhatni, s itt is látjuk a hangváltással való magyarázat czélszerűségét, mert melyik *l*-el cserélt itt helyet az *r*? avagy cserélhet-e egyszerre mindakettővel?)

r-l-l-r: az eredeti *káprál (*corporál*, *caporál*) helyett *káplár*-t mondunk | *korál* helyett általános a *kaláris* | *petróleum* mellett van *petlóreum* Ny. V. 331. | *róla* helyett Őrségben *léra* | *rásárállás* helyett Veszprémben *vásálárás* ||

n-l-l-n: *kanál* az eredetibb alak, l. Bud., de nagyon elterjedt a *kalán* is (*kalanait* Népk. Gy. II. 396.) | *csalán*-nak is úgy látszik *csanál* az eredeti alakja, csakhogy itt az újabbik alak az általánosabb használatú, ámbár a másik is elég elterjedt még: van *csanál* Ny. IV. 71., 175., *csonál*, *csona*, *csinál* 425., és van három *Csanálos* nevű helység; családnév is van *Csanálossy* u. o. 71.; az átvéteses *csalán* alakhoz pedig még a következők tartoznak: *csollán*, *csóvány* u. o. 175., 235., *csiján*, Kriza, *csián*, *csihán* Ny. IV. 561., Kriza 472. (sőt CzF. szerint a Nádor codexben *csalah* is van): valóságos kameleon szó! | *kanális* helyett *kalánis* Ny. VI. 272. | *tercenalla* és *tarcenel* h. *tarcolán* V. 159., 160., 207. | (a finnek a *nilja* 'nyál' szót *linja*-nak is mondják);

l-n-n-l: *alanos* (*aranyos*) h. a dajkaszók közt *alanos*

III. 475. | (a finnben a svéd *lunk*-ből *nulkk*a lett; hasonló metathesis történt a lapp *snaldo* szóban, Alqvist, Kulturw. 23.) ||

r-ny—ny-r: *kerény-ből lett a *kenyér*, l. Bud. | a *tenyér* szót is *terény*-ből magyarázták, MNyR. | *karanyodik, *karanyít (székely *karamodik*, *karamít*) helyett is azt mondjuk: *kanyarodik*, *kanyarít*, l. Bud. | a *kanyaró* szót *karanyó-ból magyarázta Vass J. MNy. V. 87. de elégséges alap nélkül |

ny-r—r-ny áttétel volna a *görönyű* szóban, melyet *gyönyörű* helyett közöl a T. Gömörből ||

n-m—m-n: *csaknem* helyett *csakmen* T. (ép így van a cseremiszből *tunem*- h. *tumen*-, Bud. 179. l.; a szlovénban *senjem* h. *semen*; viszont a szerbben és kisoroszból *monastir* h. *namastir*, *monysto* h. *namysto*).

2. Folyékony és néma hangok cserélnek helyet egymással a következő esetekben:

b-l—l-b: ismeretes és nagyon elterjedt jelenség, hogy *kebele* helyett azt mondják *kelebe* (Dunán túl MNy. V. 87., Borsodban Ny. IV. 43. Egerben VI. 381., *gelebem* Biharban IV. 44.);

l-b—b-l: *ölibe* helyett egy kis lánykáról hallottam, hogy azt mondta *öbile* | a rendes *gabalyít* mellett van *gabalyít* (nincs műszerük, „a mivel tanyát gabalyíthatnának“ BSzemle III. 182.) és *gabajít* is | *labirint*-ből mintegy kettős metathesisel lett *baralint* (tájszó, Ball.), mintha előbb *balarint* lett volna belőle | hogy *libeg* és *billeg* azonosak volnának (CzF. előszó 63.), annak semmi alapja |

?*p-l—l-p*: *palacsinta* helyett *lapacsintát* is mondanak; ez azonban inkább népetymologia, mely a tárgyának lapos-sága miatt állott be ||

l-d—d-l: *kaloda* helyett *kadola* is van MA.-nál (az oroszban fordítva *doloni*-ből *lodon*i lett);

l-gy—gy-l: *elvegyít—elegyít—egyelít* ||

l-g—g-l: *vigály* és *vigályos* nyesett, ritkított erdőt jelent, s van *vigályos sárga*, *vigályos zöld* is, e h. *világos*; (*k-l—l-k*: *kalapos* helyett *lakapos*-t mondott az említett leányka) ||

g-r—r-g: *ugorni* helyett megbízható gyűjtő közöl

egy *urogni* alakot Fehér megyéből Ny. IV. 45. | *rög-öt* a *gör* (*göröngy*) szó változatának tartja a MNyR.;

?*r-k—k-r*: *varacskos* béka helyett *vakarcsos* talán inkább a népetymologia játéka (mert olyan, mintha föl volna vakarva a háta) Ny. I. 333.

Orrhang némával ilyenkor nem igen szenved átvétést. Van azonban egy — s ép azért feltűnő — eset, melyben *n-t* helyett *t-n* lép föl: t. i. *tenevér* vagy *denevér* közvetlenül egy szláv *netopir* alak változata, mint Edelsbacher kifejti Ny. V. 154.

3. Nem ritkán cserél lakást folyékony hanggal a második szomszédban levő fúvó:

l-v—v-l: *eleven* helyett *evelen* MNy. V. 87., Ny. VII. 35. *megevelenődik* Debr. leg. k.

v-l—l-v: *gavallér* h. *galyavér*, gömöri szó T. ||

r-v—v-r: *kerevet* helyett *keveret* van Ráday naplójában 1709. (Tudománytár 1841. II. 181.);

v-r—r-v: *higviricz* h. *higviricze* is Leschkánál ||

j-l—lj: *jelen—lejen* T. | *viola*, *vijola* ~ *vilója* T. Ny. II. 240. 429 | *bival bial*, *bijal* — *biláj* 475 ||

ly-h—h-ly: *kelyeh* helyett most *kehely*;

h-ly—ly-h: *pehely* helyett *pili* T. Ny. II. 521., talán **pilih*-ből ||

h-r—r-h: *teher* h. *tereh*, l. fönt | a *hörög* és *röhög* igéket egynek veszik CzF. el. 63., de ilyen hangutánzó szavaknál nem igen lehet tudni, ha valóban változatai-e egymásnak ||

l-žs—žs-l: *maložsa—mažsola* (ép így lett a szlovénban *lužica*-ból **žulica*, *žlica*);

ž-r—r-ž: *pažarló* h. *parázló* van Ny. IV. 377.

Orrhang és fúvó cseréjére is van egy-két példa (folyékony olvasás közben hallottam valakitől ezt: *fölrírásnál* e h. *fölrírásánál*):

m-s—s-m: *mosolyog* — *somojog* T. Ny. III. 30. (így van a szlovénban egymás mellett *sū-mižariti* és *po-žimariti*, s u. o. *mežim* h. **žemim*, *žmim*);

cs-n—m-cs (együttal *n : m* változással) van a *csenevész* helyett előforduló *mecsevész* szóban.

4. Két különböző fúvó hang ritkán cserél helyet:

cs-f—f-cs: *facsar* mellett nem csak *csavar* van, hanem *csafar* is, p. hideg tekintetet csafartam ki (azaz: facsartam ki, erőtettem arczomra) Kárm. Fanni XXXIX.; Szilágy megyében *csavarog* helyett is mondják, hogy *facsarog*;

s-v—v-s cserét vettek föl a *sivít* és *visít* szavakban, de itt nem csak azért kétes a dolog, mert hangutánzó, hanem azért is, mert mindeniknek külön rokonsága van: *sivít*, *süvölt*, *si*, *sikat* | *visít*, *visong*, *viong*, *víjjog*, *vikotol* stb;

s-h—h-s: *husáng* mellett van *suháng* F. s ez bizonyosan az eredeti alak, mert a Balatonnál *suhatag*-nak is mondják, s összefügg a *suhintással*.

5. Sokkal gyakoribb eset az eddigieknél az, hogy néma és fúvó hang cserél helyet, s ilyenkor mindig a fúvó hang kerül előre:

p-sz—sz-p: a *peszércze* gombának röviden *pesze* a neve, és *szepe* is Ny. III. 543.;

p-cs—cs-p: a szláv *pečírka* a magyarban is megvan *pecsérke* alakban, Ny. III. 543., de rendszeren *csiperke* gombának nevezik (a szlovénban is *büčela*: *čubela: *čbela*);

b-c—c-b: *bicsaklik*, *biczaklik* mellett van ugyanolyan jelentéssel *czibaklik*, és *czibak*, ficzamadott, ide-oda hajladozó; így van *biczeg* mellett a székely *czibikel* ||

t-sz—sz-t: *tüsző* helyett *szütyő* Ny. V. 36.;

t-cs—cs-t: *patacs* (*pipacs*) mellett *pacsat* I. 331. ||

k-cs—cs-k: *kocsány* helyett *csokány* III. 524., VI. 472. | *csekély* nem a *kicsi* szóból lett, mint CzF. hiszik, mert amannak ettől független származása van, l. Bud. | szerencsétlen gondolat volt Vass Jtől, a *kúcs* szót a *csuk* igével hozni kapcsolatba, mert *kulcs* = szl. *kluč*;

g-cs—cs-g: valószínű, hogy *csög* csak a *göcs* szó mellékalakja;

g-zs—zs-g: *guzsorodik* *zsugorodik* MNyR.

Látjuk, hogy a fúvók közül csak a foghangok szerepelnek itt, vagyis az úgyn. sziszegők. Nem lehet tehát a *vét* és *tév*-ed igéket azonosítani, mint tették; s nem lehetne p. egynek venni a jelentésükben és hangzásukban annyira találkozó *kőfny* és *főkény* szavakat, ha nem sej-

tenők is, hogy az első a *kelevény*-ből van összevonva, s ha nem ismernők is a másodiknak általánosabb *fekély* alakját.

6. Még gyakoribb az a jelenség, hogy két néma hang cserél helyet egymással, s e cserét megint ép úgy foghatjuk föl, mint az 1. pontban a folyékonyak metathesisét. Nagyon sok példánk van arra, hogy a különböző organumokkal ejtett némák egymást helyettesítik. Csak egy-egy példát idézünk: *g-d*: *sugár sudár* || *d-g*: *paprád paprág* | *k-t*: *pamuk pamut* | *t-k*: *ötlik öklik* Ny. II. 93. || *g-b*: *ugorka uborka* | *b-g*: *küszöb küszög* | *k-p*: *köszméte pöszméte* | *p-k*: *paplan paklan* || *d-b*: *denerér benerér* Ny. II. 422. | *b-d*: *zabarja zadargya* II. 466. | *t-p*: *tippán pippany* VI. 325. | *p-t*: *csipke csütke* IV. 42. Ha tehát *p. bögre* helyett *göbrét* mondanak, olybá vehetjük, mintha a *b* *g*-re változott volna, a *g* meg *b*-re. Ezt a fölfogást hathatósan támogatja az a körülmény, hogy a szóban forgó metathesis csak két kemény, vagy két lágy hang közt szokott megtörténni, úgy hogy *p* nem fordul elő, hogy *k* *b*-vel, vagy hogy *d* *p*-vel cserélne, de igenis az, hogy *k* *p*-vel vagy *d* *b*-vel vált helyet (már e szerint sem lehet igazuk CzF.-nak, mikor a *gyík* és *kígyó* szavakat egynek veszik). Azon ritka esetekben azonban, midőn csakugyan egy lágy és egy kemény hanggal történik ilyen átvetésféle: a keménység és a lágyság megmarad a maga eredeti helyén. *P. térdepel* helyett azt mondják *térbetel*: nyilván úgy, hogy a *d* *b*-re változik, a *p* pedig *t*-re (tehát csak annyi történik, hogy a második szótagban a fogak helyett az ajakkal articulálunk, a harmadikban viszont az ajak helyett a fogakkal); mert ha valóságos átvetés történnék, akkor *térdepel* helyett az új alak *tépedel* volna, nem mint valóban van: *térbetel*. Szaksztott ilyen csere van a *tegnap* helyett előforduló *tebna*k szóban T., csakhogy itt torokhanggal és ajakhanggal van dolgunk. Beszéd közben némi figyelemmel elég ilyen elvétett kiejtést lehet hallani; kettőt jegyeztem föl magamnakilyent: *bököd* helyett egyszer ezt hallottam: *bötög*; máskor meg *békében* helyett: *gépében*. (V. ö. még: *Karthago* = *Καρχηδών*). Érdekes azonban, hogy néhány esetben épen keménységet

cseréli el egymással a két szomszéd mássalhangzó; így van p. *hebetel* (Ny. IV. 330.) helyett *hepedel* (II. 136.); a baka azt mondja: *beteg* voltam, a helyett hogy *bedeck* volt; ilyen viszony van a *közép* és *küszöb* szavak közt; hogy azonban a *dóka tóga-e* (CzF.), az legalább is kétséges. A görögben is van *Χαλκηδών-Καλχηδών.* — Lássuk már most a metathesisnek látszókat:

g-d—d-g: *hegedű* *hedegű* MNy. V. 87., Pap pal. XIX.;

k-t—t-k cserét vesznek föl CzF. a *tokló* szóban, mely szerintük annyi volna, mint *‚kottló* bárány! eltekintve attól, hogy jelentés dolgában sem szerencsés ötlet, tudjuk, hogy *tokló* a törökségből került hozzánk; (a finnben van *viikate* h. *viitake*);

t-k—k-t: az eredetibb *feteke* helyett, mely most is megvan (p. MNy. V. 87., Ny. IV. 93.), az általános újabb alak *fekete* | *iszítikél* *iszkitél* Kriza | *katroc* azonban nem **takaróc*-ból lett (Vass J.), hanem a szláv *katrče*-ből ||

b-g—g-b: *bögre göbre* | *buga guba* Kriza;

k-p—p-k: *köp pök* | szl. *biskup*: *pispök*, *püspök* | *esz-kápa*: *eszpáka* MNyR. | (a latin *specto* = görög *σέπτο*) ||

b-d—d-b csere van e párokban: *bödön* és *döbön*, *debenka*; *bodon* és *dobonka* Ny. VII. 42.; de a csere már a szlávtságban állott be, melynek közvetítésével e szót németből kaptuk (szlovén *bedenj* és *debanca*);

p-t—t-p: *pótol* helyett van *tópol* Ny. II. 425., V. 182. | (a finnben viszont *typerä* mellett van *pyterä*, és **topilas* [észt *töbi*] helyett *potilas*).

III. Az is előfordul néha, hogy a helyet cserélő mássalhangzók még távolabb voltak egymáshoz.

1. Többnyire egy magánhangzó s egy mássalhangzó van köztük (e közbeeső mássalhangzó leginkább *r* vagy *n*):

a) két folyékony cserél egymással, vagy folyékony cserél orrhanggal (mint II. 1. és épen úgy magyarázandó, t. i. kettős hangváltozásból) *létra* — *rétlya* Ny. V. 474. | *lutri* — *rutlyia*, palócz Ny. VI. 466. | (így van a spanyolban *miraculum*, **miraglo* helyett *milagro*) || *penész* a szláv *plésen*-ből van, s ezt az alakot híven megőrizte a nyelvjárási *piliszyre*: Veszprémben *piliszyrés* helyett metathesisel azt mondják: *penészlés* ‚penészes‘ |

karmanádli helyett *karmaládnyi*, Kelemen, Koszorú az alf. vadvir. 228. | (így van a finnben *manttila* helyett *malttina*);

b) orrhang és fúvó (mint II. 3.): *morzsa*, *morzsol* mellett Dunán túl *zsurma*, *zsurmol* (hasonló metathesisel különböznek egymástól a görög *μόρφη* s a latin *forma*) || *vakmerő* — *makverő* (ép így van a kisoroszbán *medrid* — *vedmid*);

c) néma és fúvó (mint II. 5.): *boncz* — *czomb* (ugyanezen jelentéssel van még az orrhang nélkül: *bucz*, *buczí* — *czobók*);

d) két néma (mint II. 6. és ép úgy magyarázandó kettős hangváltozással): *kürt*-ből lett *türk*, *türök* (Szabó D. és Sándor I.; *türköl* = *kürtöl* Ny. I. 333.), s ebből aztán *tülök*, melyet még Kresznerics nem említ; az utóbbiakból lett még *csűrök* és *csülök*, úgy hogy a *t*-ből *cs* lett, mint egy más jelentésű *csülök*-ben, mely a szíjat jelentő *telek* szó változata | ép olyan pár: *kürtő* — *türkő* Ny. I. 333. || *gomb* helyett van *bong* II. 476., VI. 471., ép úgy, mint *czomb* mellett *boncz* | a *negédes* szót Comenius Januájában 89. l. *negédes* alakban találjuk, s ebből lett a kemenesali *nedinges* T.

Néhány szóban a közbeeső hangok úgy sorakoznak, hogy előbb van egy mássalhangzó, aztán egy magánhangzó: *kellner* — *kernyel*; *ferhécz*, *ferhélcz (v. ö. *förhéncz*) — *felhércz* || *tolvaj* — *tojval* Ny. V. 220. || *özregy* — *ögyvez* Szilágy megyében || *ügyvéd* helyett is hallani *üdvégy*-et.

2. Néhány esetben két szótag (magánhangzó + mássalhangzó + magánhangzó) választja el egymástól az illető mássalhangzókat: *Garibaldi* h. *Galibardi*, *Galabárdi* | *kliszter* h. *kristély* (így lett a cseh nyelvben *letorasl*-ből *ratolest*) | *nazarénus* — *rezenérus* Drávavid. Ny. VI. 347. | *naszpolya* — *lasponya*; ez a példa is igazolja azt a magyarázatot (I. II. 1.), hogy ilyen esetekben kettős hangváltozás állt be, mert egyszerű helycserével *lyaspona* lenne, de *lasponya* az együtt beállott *n*: *l* és *ly*: *ny* cserékből magyarázódik || a *csalamádé* szóra nézve nagyon valószínű CzF. magyarázata, mely szerint átvetéssel támadt *csadaj-málé-ből. — A *slivovica* szóban is ilyen metathesis történt, csak hogy aztán a zavarban egy *v* elveszett, úgy hogy *szvivalicza helyett azt

mondják *sziivalicza*. Így vészett el egyik mássalhangzó a *ludvércz*-ből elrontott *luczvér*-ben. — Nem igen valószínű a MNyR. azon véleménye, hogy *kölöncz* = *czölönk*, noha hangzásuk és jelentésük annyira egyezik; mert *kölöncz* mellett van *koloncz*, s ez föltűnőleg egyezik a német *klotz*-al, *czölönk* mellett pedig van *czölömp* és *czölöp*, s ez a szláv *stlŭpi*-ből magyarázható.

Néhány különösebb eset: a szl. *obadrojec*-ből *abajdóc* lett, mintha *obajdovec*-nak hallották volna || *abajdóc*-ből *abajnac*-ot csináltak s ebből aztán *abanajc*-ot, úgy hogy a *j* az egész *na* szótaggal cserélt helyet | *Golgotha* — *gogolta* MNy. V. 87.; itt is az *l* a *go* szótaggal cserélt helyet | ép úgy van *ánslag* helyett *áslang* Ny. VI 274. || *megszólamlík* — *mögyszomlalik* Ny. II. 370.; a *la* szótag az *m*-el cserélt helyet | *pankrót* — *prankót*, *plankrót* Ny. V. 473., *elprankótolt* király, Kelemen vadvir. 237.

Alapítalanok a következő egyeztetések: *egér* — *ürge* CzF.; Kassai szerint *egér* = *rágó*, ép oly helytelenül | *pőcsik* — **bök-csi* CzF. | *száguld* — *száll-dog* CzF. | *sisak* — *cassis* CzF. | *eszter* — *ereszt* (CzF.), nem azonosak, ámbár jelentésük is annyira egyezik; mert *eszter-haj* a népetymologia szülöttje e helyett: *eszterha*; ez pedig nem egyéb, mint a szláv *stréha*, melyből másféle könnyítéssel *szerha* is lett a magyarban | *neszték* alig lett ebből: *ne-ték-sze* (CzF.), hanem valószínűleg *nézzétek*, *nézzetek* rövidítése, mint *ne* ebből lett: *nézzd*, és *la* ebből: *ládd*, *látod* | *mácsik* nem metathesissel lett a *csikmák*-ből (MNyR.), hanem *mák-csik* helyett van, úgy hogy a két szó csak más rendben van összetéve.

B) Egy mássalhangzó és egy magánhangzó metathesise majdnem kizárólag olyankor fordul elő, mikor *r* vagy *l* hangú mássalhangzócsoporton úgy könnyít a magyar kiejtés, hogy az *r* vagy *l* helyet cserél a mögötte álló magánhangzóval. Csak egy biztos eset van, melyben *v* cserél helyet magánhangzóval, t. i. *viola* helyett (**ivolya*) *ibolya*.

1. *r* és magánhangzó metathesise leginkább első szótagban a szókezdő mássalhangzócsoport elhárítására: szl. *gromada* — *garmada*; *grad* — *gárgya* T. (és *garád*,

garádja); *greben* — *gerben* (és *gereben*); *Gregor* — *Gergely* | *krahul* — *karuly*, *karuj*; *krónika* — *kornika* Debr. leg. k. | *dragum* — *tárkony*, Molnár Könyvesháza I.; *trágár* — *tárgár* Ny. I. 332. | *brakjuň* — *berkenye* (és *berekenye*); *brakornica* — *barkócza* | *priváta* — *perráta* T.; *próbál* — *porvál* Örségben || szl. *straka* — *szarka*; *strêha* — *szérha*; *streda* — *szerda* || második szótagban: *Bistrica* — *Besztercze*; *paprika* — *papirka* T. MNy. V. 88. — Más nyelvek terén leginkább a görögből ismeretes e tünemény, hol p. δράσος helyett δαρσός is van, κράτος, κρατερός helyett καρτος, καρτερός. Az olaszban is van *Crotona* helyett *Cortona*. A görögben azonban fordítva is történik e metathesis, úgy hogy épen mássalhangzócsoport keletkezik általa: így a latin *hordeum*-nak κριδή felel meg; a Φεργ igegyökér, melyből az ἔργον szó származik (a német *werk*, *wirken*), szintén ilyen metathesist szenvedett a praesensben, mely φέρω, eredetileg *Φρέγω; szintúgy van az angolban ugyanazon *work* igétől *wrought*. — Különös, hogy egy-két esetben a magyarban is ilyen csoport keletkezik az átvetés által: *forspont* — *frospont* Népk. Gy. II. 378. | itt említhetjük újra a már említett *prankót* szót e h. *pankrót* | *lidércz* helyett *lidröcz* van az Érdy codexben 598. — Említendő még az *irt* ige mellékalakja: *rit* MNy. V. 88.

2. *l* és magánhangzó metathesise csak mássalhangzócsoport elkerülése végett történik, még pedig rendszeren első szótagban: így lett a szláv *slama*, *sluga*, *slivo* szavakból a magyarban *szalma*, *szolga*, *szilva* | *pleva*-ból *pélyva* | *kluč* — *kulcs* | a német *krämer*-ből is *kalmár* lett, mire hozzánk eljutott | a *balgatag* szót is egy szláv *blagutok*-ból magyarázza Leschka, minthogy azonban világos etymológiája van a magyarban (Bud.), meglehet, mi ajándékoztuk e balgatagságot ő nekik || második szótagban: a német *spieszglas piskolcz* lett nálunk (Leschka). Így van a szláv *sladükü* helyett a litvánban *saldús*. — A rokon nyelvekben inkább fordítva magánhangzó és *l* metathesist találjuk, úgy hogy az *l* lép előre: a moksa-mordvin *ilä* helyett az erza-mordvin nyelvjárásban már *lia* van; finn nyelvjárásokban is *maa-ilma* helyett van *maalima*, és *ulpukka* mellett *lupukka*.

A finnben vannak ilyen magánhangzóátvetések egyéb

mássalhangzókkal is, p. u-el: *nuha* — *unha*; h-val: *kaihla* — *kahila*. De a magyarban nincsenek. Tévedtek, a kik az *út* szót a finn *tie*-vel egyeztették (Hunfalvy), vagy az *eb* szóban metathesist vettek föl (Alqvist), vagy a magyar *öv* s a finn *vyö* szót metathesissel magyarázták egymásból. *Ifjú* nem átvetéssel lett a *fiú*-ból (MNYR.), hanem összetétel útján (Bud.). *Vagyunk* nem a HB-beli *vogymuk* elváltozása, hanem *vogyomuk*-ból lett, mint *imádjunk* helyett még u. o. *vimádjomuk* van. *Meztélláb* nem *meztélláb*-ból lett (Vass J. MNY. V. 88.), hanem mindakettő *meztétel(en)láb*-ból rövidült, csakhogy más-más módon. *Szí* és *iszik* nem azonosak (u. a.), mert annak *szív* a teljesebb alakja, emennek pedig *ív*-a töve, s az *s*z csak a folyó cselekvésben van meg. *Kupak* nem *kúp-ká*-ból lett (u. a.), a *csutak*, *tasak*, *sipak* szavak nem azonosak a *csutka*, *táska*, *sipka* szavakkal, hanem úgy látszik az egyszerűbb *-k* képzővel vannak, mely a *török*, *fészék*, *fark* stb. szavakban is megmaradt. *Szajkó* sem *szejók*-ból lett (CzF.), hanem a szláv *sojka*-ból; *piarcz* nem *iparcz*, s a *noszol* igének nagyon kérdéses van-e köze az *onszolás*-hoz (CzF.). A palócz *eslejtes* sem átvetéssel lett a *selejtes*-ből, hanem mindakettő *slejtes* volt egykor (l. Ny. VI. 103.). *Ergye* ,credj' III. 558. talán ebből lett: *eredj el*. Kérdés, hogyan viszonylik *sereglye* T. a *seregély*-hez. *Egre vára* egy gyermekversben III. 381. talán *Eger* várából van elrontva.

SIMONYI ZSIGMOND.

Á BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

IX.

Valamint a substantia és accidens, akként jár rendesen a philosophiában az essentia és attributum is együtt. Mindennek van essentiája; hogy ez micsoda? miben nyilatkozik? azt megmondják az attributumok. Teszem, az örökkévalóság, változatlanság, mindenhatóság stb. jegyei, kifejezői, attributumai az Isten essentiájának. Ezt az utóbbit ismét meg kell különböztetnünk a substratumtól. Kérdezhetem, mi a dolgok substratuma, azaz, miben állanak voltakép? Van-e valami reális alapjuk, vagy pedig elmém képzet-ei csupán?

Látnivaló, e műszók nagy fontosságú fogalmak kifejezői. Nem kell épen valakinek philosophusnak lennie, hogy elismerje, hogy e műszók magyarítása kívánatos. Mert végre is, az állandó és pontos kifejezésnek az egész irodalom veszi hasznát. A bölcséleti nyelv fordulatai, fogalmai egyáltalán nem lehetnek közömbösek az irodalmi nyelv előtt sem. Minél többet fogad ez magába amabból, annál határozottabb és tartalmasabb lesz. A ki a francia, angol vagy német irodalmat ismeri, tudja, mert látja, hogy ezek saturálva vannak philosophiai műveltséggel. S valamint a bölcsélet az irodalomra, akként hat ismét az irodalom a közönségre. A kik az említett nemzetek műveltebb fiaival sűrűbben érintkeztek, ezt is tapasztalhatták.

Nálunk eddigelé a dolog úgy áll, hogy például szép-irodalmunk philosophusa, maga Eötvös is fölcserél még oly elemi dolgokat is, mint a minők a képzelet és a képzet (Növérék, 1872. 212. l.). És ez nagyon természetes. A magyar bölcsélet nem tett az ő számára semmit, ő meg egymaga nem tehetett meg mindent. S hogy egy általánosabb szempontot is említsünk: mint minden egyéb tudományt, akként tanulhatunk a külföldtől philosophiát is — a magyar philosophiai nyelvet azonban a külföldiek soha a mi számunkra megalkotni nem fogják.

Olvasóim tudják egyébiránt, hogy e nembeli törekvésekben nálunk hiány nem volt; de tudják immár azt is, hogy e törekvés nem igen párosult céltudatossággal vagy következetességgel, sőt hogy gyakran még a szükséges szakértelem nélkül is szükölködött. Egy szóval: nincs benne nagy köszönet.

E sorok elején említett fogalmaink magyarítása szintén illusztrálja e tételt. Az essentialisra a régebbi irodalom kitünő szót teremtett magának: *mivolt*, essentialisra meg: *mivoltos*. De midőn az írók azután a philosophiát *ex offo* kezdték művelni, mindenféle jutott az eszközbe, csak épen a *mivolt* nem. Például: *belsék*, *milét*, *belsöny*, *léteg*, *léteny*, *önség* stb. Az essentialisra természetesen ismét egészen mások. Szilasynek például az *essentia*: *valóság*, de már az *essentialis*: *mivoltos*, *mivolta* szerinti és *belvaló*; az állatszeri, *természeti*, *létető*, *vajjonos*, *állatos* stb. szokat nem is említem.

E fogalom magyarításával különben már az első magyar philosophus, Apáczai, sem boldogult. Neki az essentia: állat — pedig a substantiát is annak fordította. Pázmánynak, de mondhatni, az egész hitújítási irodalomnak állandó használata sem volt e tekintetben semmiféle befolyással. Miért? Azt csupán a nyelvújítás áramlata magyarázhatja. Hiszen épen Barczafalvi ajánlotta az essentiára a mivoltot, s még sem fogadták el. Persze hogy nem. Mert a nyelvújítás, mint elv, nem ismert semmiféle tekintélyt, még a nyelvújítókét sem — az izlés döntött. Már pedig quot capita, tot sensus.

Ma végre úgy áll az essentia ügye, hogy szórványosan használtatik a létege, létegzet, létegzetes stb.; leginkább azonban a lényeg és lényeges. — Hogy mi az a lényeg grammatikailag? Illetlen kérdés, semmi egyéb. Mert tudja-e valaki, hogy micsoda jogos nyelvi processus eredménye maga a lény? Alig hiszem. Ha tehát már a lény is titok, ugyan mi lehet a lényeg? Titkok titka.

Csakhogy ez nem imponál sem magának a szónak, sem pedig a közönségnek. A lényeg lényeges szava lett modern nyelvkészletünknek. Rosz szó, nevetséges szó, lehetetlen szó — de élő szó és el kell fogadnunk. Az essentia magyar kifejezése tehát: lényeg.

A mivoltot azonban kár volna végkép elhanyagolnunk — nemcsak a pietás, hanem a szűkség is követeli, hogy helyet biztosítsunk neki bölcséleti nyelvünkben. Szinte szerencse, hogy régibb philosophusaink nem ügyeltek arra a fogalomra, a mit a német a beschaffenheit, az angol és franczia meg a nature szóval jelöl meg. Ha teszik, tudja Isten minő idétlen szülöttel gazdagítják vala „szűz“ nyelvünket. Erre a fogalomra foglaljuk tehát le e régi jó magyar szót és szóljunk ezentúl a philosophiában, az állatnak, embernek vagy akárminek mivoltáról.

Az attributum magyarításának eddigi története sokkal egyszerűbb az essentiaénál. Ajánlották a czimer, jegy, sajáttság, tulajdonság, tökéletesség stb. szókat. Nem akarunk ezek bírálatára tért és időt vesztegetni. Használhatatlanok, mert vagy nem elég jellemzők, vagy pedig más érteményben dívnak már az irodalomban, s így nem lehet reájok műszói dignitást ruházni. —

Magyarításánál azt tartjuk szem előtt, hogy az attributum mivolta nem függ annyira magától az essentiától vagy lényegtől, melyre ráruházzuk, hanem inkább mi tőlünk. Mi tulajdonítjuk az essentiának az attributumot. Az attribuere, attributum is ezt vallja; hogy szó és fogalom itt véletlenül fődik egymást, nem bizonyít a szó ellen. Mi tulajdonítunk tehát valamit a lényeknek; a mit pedig tulajdonítunk, tulajdonítmánynak mondjuk.

Hátra van még a substratum. Fogalmának azon jegyét tartjuk leglényegesebbnek s azért kiemelendőnek — hogy valami dolognak a substratuma az, a miben az a dolog áll. Ha valami fölött per foly, megállapítják mindenekelőtt a tényeket, vagy mint szerencsés kifejezéssel mondják: a tényálladékokat. E szó második felét foglaljuk mi le a fordítandó fogalomra: a substratum: álladék. Egy szónak jó vagy rossz volta mellett leginkább a tapasztalat bizonyít; mivoltának próbaköve: használata. Én a „Lewes“ fordításában e szót állandóan használtam s úgy találtam, hogy a fogalomnak minden árnyéklatához hozzá simúl. „Épen mert állandóan használtam“ — mondják. — Nos igen. Hiszen e soroknak úgy sincs egyéb céljok, mint olvasóimnak megmondani: mi okon tartja e sorok írója az egyik kifejezést jobbnak a másiknál — és azután nekik azt ajánlani: Uraim! használják önök is.

Foglaljuk tehát össze:

essentia: lényeg | essentialis: lényeges;
nature: mivolt;
attributum: tulajdonítmány;
substratum: álladék.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

VIII.

Ismertetésünk kezdetén, ott, a hol a szótár elveit vettük vizsgálat alá, teljes helyeslésünket jelentettük ki az utasítás következő pontjaira nézve: „Az egyes szóknál megjegyeztessék, melyik új vagy régi szó, melyek

helyes vagy helytelen alkotásúak“. S ismét: „A nem helyesen képzett, de az életben fölkapott szók is fölveendők a szótárba, megjegyezvén az ilyeneknél a képzési hibásságot, mi által a szótár gyakorlati használatossága növekedtével egyszersmind a nyelv tisztítására is üdvös hatást fog gyakorolni.“

A kiben van érzék a rend és törvényesség iránt, az az utasításnak e pontjaitól meg nem tagadhatja jóváhagyását.

Eleget tettek a szerkesztők e jogok követelésnek?

Nem.

A ki a NSzótárhoz fordul fölvilágosításért, hogy valamely szó a neologia korszakának terméke-e, vagy pedig a régibb századok nyelvének hagyománya, az a tajtéknál tudakozódik, hogy mi a nehézség. Ha másunnan meg nem tanultuk volna, hogy például *távirda*, *mozdony*, *áldornagy*, *zongora*, *szivar* sat. sat. a neologia szapora kezének gyuradécai, a NSzótár miatt akár azt hihetnők, hogy öscink a Káspai tenger mellett gözkocsra ültek, előre megtelegráfolták Zalánknak idejövetelüket, s az esztergomi primás áldásával zsebükben klavir- és cigárószóval vonultak be a Bugátok hazájába. Ha pedig az utasítás hallott szavaira támaszkodva azt a kérdést intézzük szótárunkhoz: Mondd meg nekünk, hisz te a jó és rossz tudás gyümölcsének tárháza vagy, jó avagy rossz szók-e a *hadastyán*, *lovarda*, *küteg*, *börönd*, *járgány* sat., s abban a boldog hiszemben élünk, hogy ily gyámoltalan kérdésekre a nyelvphilosophia válaszra nyitja meg bölcs ajakát, akkor nagyobbat tévedünk, mint a mesebeli holló, a ki kész énekesnek képzelte magát. Nézzük csak. „*Börönd*: bőrből készült táská vagy láda. „Az utasok bőröndjeit kimotozni“. — *Lovar*: mesterséges lovag, műlovag, ki úgy tanulta és gyakorolja a lovaglást, mint mesterséget, művészetet (jockey); vagy a ki különösen abból nyilvános mutatványokat szokott rendezni és adni. *Urlovar* (gentleman jockey). *Lovarda*: oly hely, hol a lovarmesterséget vagy művészetet tanulják, vagy pedig nyilvánosan mutogatják.“ sat.

Hármat kérdezzük.

Mit kell szükségképen következtetnie az oly olvasónak, a ki, érezve járatlanságát és tájékozatlanságát az új szók történetében s helyességük megítélésében, épen szótárunktól

kívánja tájékoztatni magát arra nézve, vajjon új és helyes szók-e például a *börönd* és *lovarda*, mikor az utasításban olvassa, hogy „az egyes szónál megjegyeztessék, ha a szó új és nem helyesen képzett“?

Mi a neve az oly eljárásnak, midőn valaki bevallottképen (Előbb. 13.) kötelezi magát, hogy a megszabott utasításhoz ragaszkodik, s tőle mégis lépten-nyomon eltér?

Mi céljuk lehetett a szerkesztőknek azzal, hogy a tudvalevőleg újonnan készült s világosan helytelen alkotású szókat mint ilyeneket megjegyezni szándékosan elmulasztották? —

A szók értelmének meghatározására nézve az utasítás azt követeli, hogy „a magyar szók értelme ne idegen megfelelő, hanem magyar szók által határozottassék meg, magából a nyelvből fejtsék ki, annak elemeiből állítsassék elő, és pedig vagy szoros definitio által, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által; az efféle magyarázatok gyakran a szó teljes értelmét kifejezik“.

E szerint a magyarázatnak, legyen az definitio vagy körülírás, olyszerűnek kell lennie, hogy a szóban rejlő fogalmat első tekintetre fölismertesse az olvasóval. Ha a kelléknek hijával vagyon, természetes, hogy haszontalanná válik, ha bár még oly hosszú, szószaporító is minden magyarázat.

Most néhány találós mesével szolgálunk az olvasónak.

„Ismeretes bogárnem, melynek két fő faja van.“ Mi az? — *Tücsök*.

„Ismeretes rablóállat, mely az ebek neméhez tartozik, erdőben s bozótokban lakik, s a házi szelíd állatokban nagy pusztításokat tesz.“ Róka? Nem — *farkas*.

„Afrikai ragadozó vad állat, mely a leopárdnál sokkal nagyobb, de nem oly szép, mert tarka foltjai hol kerekék, hol szögletesek és más különféle alakúak. Ordítása iszonyú, mint az oroszláné.“ — *Párducz*.

„A szarkához hasonló nagyságú, de sokkal czifrább tollú és szebb madár.“ — *Szajkó*.

„Általán kötőeszköz; különösen holmi műveket öszvetartó vasdarab.“ — *Pánt*.

„Általán körös, tekervényes fonadék, vagy olyan alakú test, melyet pergetni, forgatni, kerék gyanánt hajtani, hengergetni lehet.“ — *Perecz*.

„Igen fehér, hosszúkás szemű, félig átlátszó gabonafaj, mely a melegebb éghajlatok alatt tenyészik, s nedves, mocsáros, vagyis vízjárta földet kedvel.“ — *Rizs*.

„Tok gyanánt szolgáló edény, eszköz.“ — *Téhely*.

„Terebélyes karimájú, illetőleg tertyedt nyílású evőedény, melynek szélessége aránylag nagyobb, mint magassága.“ Tányér? Nem — *tál*.

„Rendesen faderékből homorúan kivájt, félkörös és hosszúkás öblű vagy több deszkákból összeillesztett ilyetén edény.“ Csolnak, ladik? Nem — *teknő*.

Általában hogy mily átabota módon, mekkora tervtelenséggel végezték e részben is munkájukat a szerkesztők, azt már Hunfalvy Pál (Nyelvt. Közl. VIII.) és Finály Henrik (M. Akad. Értesítő. Új foly. II.) is bőven kimutatták; s maga az olvasó is meggyőződhetik róluk, ha az egyes szókhoz csatolt magyarázatokat komolyabb vizsgálat alá véve egymással összehasonlítja.

Áttérhetünk immár egyik legnevezetesebb szakaszára a munkának, a képzők és gyökök osztályára.

„Szóképzőinket, úgymond az utasítás (3. l.), ha azok szinte egy betűből állnának is, a szótárból kihagyni nem lehet; mert ezek azon kívül, hogy nagy részint önálló, nyelvünk grammatikai alkotásának s a szóeredetnek kimutatására okvetetlen szükségesek.“

Nem akarjuk e pontnak helyes vagy helytelen voltát bolygatni, habár mind az alaptételhez, mind az okolás egyes tagjaihoz erősen hozzáférhet a szó, hanem elfogadjuk, behelyezkedünk a szótár állásába, s az ő szempontjából fogjuk vizsgálni a kérdést.

Tehát a szerkesztőség tanítása szerint „a szóképzés nyelvünkben kétféleképp történik: belváltozás és hozzátétel által.

Belváltozáskor a gyökhöz vagy törzshöz semmi sem járul, hanem valamely hangja vagy szótagja átalakul. E módot követi nyelvünk végzetetlen gazdagságban“. (120. l.)

Világosítsuk meg e tételt egy példával, a szerkesztőség példájával.

Itt van egy gyökér: *har* (har-aszt); jelentése: fiatal növény – a szerkesztőség szerint. Más közönséges halandó ugyan a tudomány összes készletével sem jutna rá, hogy a *har* gyökér fiatal növényt jelent; de azért nyugodjunk meg benne; hisz a felsőbb nyelvészet inspiratiojához kétség nem férhet, az egyenest az Olympusról van megrendelve. Tehát nézzük. A *har*-beli *a* hang *e*-re változik, s abban a pillanatban egy más fiatal növényt látunk magunk előtt: a *her*-t (ebben ló-her). Újabb változás: az *a*-ból lesz *i*, s vele egy más fiatal növény támad: a *hir* (ebben gólyahir: dotterblume). Más alakulás, más növény: *a*-ból lesz *u*, s kész a *hur* (ebben csibehur, tyúkhur). De még ez mind semmi. A felsőbb nyelvészettudomány műhelyében nincs az *a* hanganyag, a melyet tetszés szerinti alakká ki lehetne kovácsolni. Így lesz a *har*-beli *h*-nak *s*-re változásával *sar* (sarj, sarjú, sarang), *ser* (sereng, sercvény), *sór* (sóros), *sur* (surjány) — mind fiatal, gyenge növények. Ebből az *s*-ből meg leszén *cs* vagy *cz*, s vele új sorozata támad a fiatal növényeknek: *csar* (csarit), *cser* (cserje, cseréklye), *csir* (csira, csirkáka), *czir* (czirh vagy czihér). A metamorfózis azonban még itt se szakad meg. Egy merészen alkalmazott kalapácsütésre az *s*-ből előbb *sʒ* s ebből aztán *t* támad, s legott megalakulnak az állati test fiatal növényei: *sér* (sérény vagy sörény, sérte — a sérké-t a *t*. szerkesztőség kifeledte az állati test fiatal növényeinek sorából), *szőr* (szőrös), *szar* (szaru), *tar* (taréj, tarkó).

És ez mind tiszta, megczáfolhatatlan igazság, mert így van kinyomtatva az Előbeszédnek 120. lapján.

Ezeknek alapján megczáfolhatatlan igazság tehát, hogy fiatal növények a következők is: *har-amia*, *har-csa*, *har-is*, *har-kály*, *har-ang*; s az *a*-nak *e*-re változtával: *her-élt*, *her-nyó*, *her-czeg* és *her-ing*; fiatal növények továbbá a *hir-nök*, *hir-harang*; s a *hur-ok*, *hur-ut* és *hur-ka*. Ha pedig a *h*-ból *s*, ebből *cs* v. *cz*, s folytatólag *sʒ* és *t* leszén, a belképzés örök igazságú törvényének alapján fiatal növényekké válnak a *sar-u*, *sar-kantjú*, *sar-áglya*; a *ser-egély*, *ser-főző*, *ser-ét*, *ser-penyő*; *csar-nok*, *cser-ebogár*, *cser-esznye*, *cser-epár*; *czer-uza*, *czir-kalom*, *czir-ok*; *szar-ka*, *szar-ándok*; s végül *tar-aczk*, *tar-goncza*, *tar-okk*.

(Ha az olvasó meg találna botránkozni, hogy példánk sorába olyan szókat is fölvtünk, minők *cserepár*, *hering*, *czeruza* sat., a melyek köznézet szerint nem magyar, hanem idegen szók, fojtsa vissza megbotránkozását, a mint mi is visszafojtottuk, midőn a *haraszt*, *czíher* s ama rengeteg számú más, eddigelé szintén idegennek vélt szókat a magyar nyelvbeli belképzés bizonyító példáinak sorában megpillantottuk; mert a felsőbb nyelvészettudomány szerint, a mint majd utóbb látni fogjuk, az a nézet, hogy a magyar nyelvben idegen szók is volnának, vastag tévedés, a melyet megdönteni épen egyik első, legszebb föladatának tűzött ki maga elé a NSzótár.)

Képzeljük most a fölhozott példa alapján a *bar ber bir bur, gar ger gir gur*, s ismét a *ham hem him hum, has hes his hus* sat. sat. belképzéseknek lehető változatait, s teljes valójában érteni fogjuk és bámulni a föntemlített „véghetetlen gazdagságot“, melyre nyelvünk csak ez egy módját is követve a szóképzésnek már eddig is szert tett s jövőben, ha ki tudja aknázni, még nagyobb mértékben szert tehet.

Csak az az egy bámulatos van a dologban, hogy ez a kifogyhatatlan csodaélesztő miként maradhatott oly mély titok a neologióának nagyon is vizsla szemé előtt. Hisz ha erről a nyelvünkben lappangó varázserőről Bugátéknak tudomásuk van, ma már nem csak a tanárt tudnók, a mint illik és méltó, a közönséges tanítótól a pusztá nevezet hallására megkülönböztetni, hanem bizonyára anynyira volnánk, hogy még a kocsisoknak is megvolna az ő, mindegyiknek rangját megillető külön nevezetük.

SZARVAS GÁBOR.

Á VÖLGYEK NEVEIRŐL.

Látott-e már valaki két embert, kiknek arcza de semmiben sem ütött volna el? Bizony alig. A hegyeknél is így van, mert azok is egyének; azokra is befoly az éghajlat, azokat is megviseli az idő, azokban ép úgy dúl a szenvedély: a tűz; mindegyikük él.

De ha a hegyek alakja változatos, nem kevésbé az a völgyeké is; talán még jobban. Őket sem kímélte meg, sem szél, sem vihar, sem forró nyár, sem fagyos tél; sem hó, sem zápor;

semmi viszontagság nem feledkezett meg róluk. Mindegyik fúrt-faragott rajtuk valamit, ép úgy mint a hegyeken. Sőt a legfőbb tényező, a hegyekről omló víz különféle eszközeivel még jobban megjárja őket.

S ha nézzük, milyen sokféle, változatos ábrázatú a völgy, akkor látjuk csak, milyen kevés nevünk van megjelölésükre: még kevesebb mint a hegyekre, s ez elég különös. Talán a hegyekkel többet foglalkozott az ember elméje s miért? Talán mert ama hegyóriás merészebben nyúlakodik az égnek; mert ormával az eget látszik tartani? Vagy talán mert szembetűnőbb, mert a többinek feje fölé ágaskodik? Hát azokkal is úgy vagyunk, hogy a melyik legjobban kapaszkodik, az érvényesül? De ha a völgyek nem oly merészek, nem oly bátrak, nem oly fenyegetők, vannak más hatásos tulajdonaik. Ha a hegynek szép hullámos a gerince és lejtői, nincs-e a völgynek kiessége? Ha a hegy merész, fenyegető, nem hat-e a völgy borongó hangulatával? Ha a hegy összezúzó fönségű, nem lelket legörnyesztő, lélekzetet elfojtó-e a völgy mély ünnepies csendje? Ezen hallgatag zúgjai a világnak, hova a hang meghalni jött.

Hiszen igen sokat, módfelett sokat kell bele képzelnünk írott vagy mondott szavunkba, sokat kell elménkkel pótolnunk; talán a legtöbbet abból, a mit mondunk, nem is mondjuk, hanem bele gondoljuk. De oly mostohán, mint hegyekkel, völgyekkel, folyókkal, nem bánunk el semmivel. Azt mondjuk hegy, s ez jó a Davalágírire is, meg az alföldi homokbuczkára is; azután meg völgy, s evvel be kell érnie a Koprovai völgynek, melynek rémítő, szédítő mélységébe csak fekvé nézhetünk le, és a kedves — no itt nem is kell példát mondanom, van elég.

A hegyeknél alig tíz-húsz nevünk van, itt még kevesebb, s azért mégis több mint más — legalább irodalmi — nyelvben. Osztályozni nem akarom, hisz ezt a természetet nem lehet felírtos fiókokba rakni. De azért mégis törekednünk kell, hogy a felfogásnak megkönnyítsük a munkáját, s hogy lehetőleg összegyűjtve az ide vágó fogalmakat, melyeknek nyelvünk szóbeli testet adott, az irodalmi nyelvbe (ill. a földrajziba) bőséget, és eredetiséget hozzunk. Ámbár megvallom, hogy itt nagyon bajos a rendszerezés, s az egyes fogalmaknak pontos meghatározása, s azért a mit itt adok, inkább kísérlet és tapogatózás, mint befejezett munka.

Beoszthatjuk a völgyeket fő és mellék vagy oldal völgyekre. Vagy pedig hosszanti és haránt vagy kereszt völgyekre. Ennyit mondhatunk csak a rendszer szempontjából. Az egyes völgyeket illetőleg:

Völgyhasadékok, völgyszakadékok a vad tekin-

tető, magas hegyek között nyíló, azokat elkülönítő, szűk, sötét völgyek; a francia ezeket gorge-nak nevezi, a német schlucht-nak.

Völgytorok, az előbbieknél hirtelen megszakadó sötétlő vége. Egyértelmű vele, csak hogy csekélyebb a völgy száda. Mondjuk hegyhasadékoknak és hegyszakadékoknak is, ez ellen nem tudok kifogást, de a 'hegytorkolat' elnevezés itt nem igen van helyén.

Szoros, leginkább hegyszoros, mondjuk a folyóknak a hegységeken keresztül tört útjára; a német pass. — Sikátor-nak mondhatjuk a kisebbszerű, keskeny meredekfalú bevágásokat; a német kluft-nak, a francia combe-nak nevezné. — Gugyornak mondjuk a keskeny szűk völgyet. — Zakota csak egy kijárással bíró szűk völgy Ny. II. 137. — Szurdok ugyanaz, de talán a sötét zúgokra alkalmazható. Ny. I. 219. szerint, Dunántúl hegyi utat jelent. Tulajdonképpen a m. kuckó, a mint hogy van is völgy, melyet saroknak neveznek. — Horny Ny. VII. szerint a m. szurdok; nem tudom mit ért szurdok alatt. CzF. Szótára szerint, vízmosás, barázdaféle.

A mélyutat Ny. V. 379. szerint Tolnában horhó-nak hívják; s úgy látszik ezt jelenti a horh-is, mely régi oklevelekből van közölve Ny. VII. 218.

Rapát volna Csepregen a mély és széles vízmosás, székérrel is járnak rajta; Ny. II. 94. szerint ott igen sok van. A francia utóbbi hármat ravin-nak, a német hohlweg-nak mondja. Debrő-mély vízmosás (Tájsz.); ráillik a francia coullir-ra. A meredek völgyeket, melyekbe a víz beleszakad, omlásnak, szakadálynak nevezik.

Aszó, oszó a régi nyelvben (l. NyKözl.) a m. völgy. Neve talán onnan van, hogy rajta valamikor folyó ment keresztül, azután kiszáradt.

Kupa a m. völgy a Tájszótár szerint.

Lok: két hegy közti alanti völgy, Tájsz. míg Ny. 470. szerint a székely földön a m. lapályos hely (?)

Sut = völgyelet.

Vápa = völgy. Ny. V. 129. szerint Háromszékben 'völgy-fenek' V. ö. vápa-hupás.

Renge = szakadásos árok. V. 424. Székelys.

A völgyek rendszeresen valamely kerekded öböllel kezdődnek, ezt gyűrűvölgynek mondhatnók, Ny. IV. 68. szerint. A francia cirque-nak nevezi.

Katlan rendszeren a nevére emlékeztető kerek mély völgy. Többek között Esztergom mellett is van.

A hágot, átkelőt szintén hegyhorpadásnak tekinthetjük.

Némely völgyet árok-nak neveznek Ny. VII. 173. vagy gödör-nek VI. 218., de még lyuk-nak is VII. 219.

A völgyek és hegyek oldalai menedékesen, lankásan, lejtősen és meredeken emelkednek. (Hunfalvy J.)

RÉVÉSZ SAMU.

Á BUTASÁG SYNONYMIKÁJA.

Jókai száz synonimát állított össze a verekedésről s a közönség úgy vélekedett, hogy lám! mily verekedő természetű a magyar! Hogy azonban abból, hány rokonértelmű szava van egy népnek valamely fogalom megjelölésére — magára a népre nézve nem következik semmi, bizonyítja a butaság meglepően bő synonimikája a magyar nyelvben.

A szók jobbadán a Táj szótárból, Kriza Vadrózsáiból, a Nyelvőr eddigi folyamaiból és Leher Albert szíves közléséből merítvék. Azt hiszem, található még több idevágó anyagot is. Minthogy a Táj szótárbeli adatok fölvilágosító példa nélkül vannak fölhozva, legjobbnak tartottam, valamennyit pusztán abécérendben egymás mellé állítani; az anyag így, részben legalább, oly módon van együtt, hogy a magyarázó földolgozást nem akadályozza vagy nehezíti, hanem elősegíti és könnyíti. — A szólásmódokat (nincs helyén az esze, kong a feje, korpa van a fejében stb. stb.) ezuttal mellőzöm.

átabota	20. baranyai ember	bolondos
bahó	beszerdes	40. bódult
baksi	bibas	bódi
balfasz	bibaszt	bolond Miska
5. balga	binda	bolond Istók
balgatag	25. bival	böske
balustya	birka	45. bösze
bolyókás	bliktri	böszme
bang	bódi	böccze
10. bangó	bohó	buta
bangula	30. bohókás	butuj
bamba	bolyokás	50. buszma
barom	botor	buszla
bárédok	boderga	bumfurdi
15. bárgyú	bosztikó	bonfordi
bángó	35. hosztohó	buksó
báméskodó	botrimász	55. buksi
bárdolatlan	bónás	buksi fejű
bászli	bocza	bulyuta

buta kés	fura	hetrepila
buta ló	furcsa csont	145. hetrefüles
60. bükkfa-kolomp	futó bolond	hígvelejű
csoszka	félbolond	holdos
csacsi	105. fél eder	horpasz eszű
csajbókos	fél meder	hóbortos
csajbatag	félkegyelmű	150. hóborkás
65. csába	félhangú	höbödi
csipisz	félnótás	högöli
csitebota	110. félkerekű	hüle
csököli	félkeréken	hülye
derde	féltürkű	155. húsfejű
70. döre	gaborja	idomtalan
ergója	gaborgyás	ízvíz eszű
ergójás	115. gagyula	iczeg böczös
ergelős	gendeboja	isten taszitotta
ergellős	gányó	160. isten lova
75. etentők	gajbatag	jámbor
esetlen	guba jakab	jó tehetetlen
élhetetlen	120. góbé	kalabala
együgyű	goné	kalakótya
értetlen	gónó	165. kajla
80. eszelős	golyhó	kajneszes
eszelőköcs	gyáva	kamuta
esztelen	125. gyámoltalan	kamutyi
eszeveszett	gyász	karcsueszű
eszefogyott	gyetra	170. kába
85. eszefordúlt	gyetvai	kálík
eszement	gyéngé	kerge
eszén tul van	130. gyöngé-elméjű	kerge birka
eszeficzamadott	gyüge	kele-kóla
fajankó	gyüggő	175. kom
90. faragatlan eszű	gyügyű	kolontos
fataró	gyegye-gyügye	koplegyes
fejes	135. hajneszes	kóbor eszű
féleszű	hangos	korpa eszű
futó eszű	habogós	180. ködös eszű
95. fityertes eszű	haszontalan	kevés eszű
ferde eszű	hasznavehetetlen	kötni való bo-
fúrt velejű	140. hájfejű	könnyelmű[lond
füstös agyvelejű	háványos	kókós
füles	három fertályos	185. kukkó
100. füves	herge	kuburcz

lassú	netentók	szürkapcza eszű
léhűtő	neszere	szélhordta eszű
léhás	230. nehéz fejű	széllel bélelt
190. liba	nyaladék	szilimák
lidérczes	nyáfli	275. szilimány
lud	nyámádi	szusza
ló	nyamádi	szuszma
lófej	135. nyivászka	szótlan
195. löcsértés	nyüge	szesze-szusza
lutyakos	nyám-nyám	280. szuszi-muszi
majla	nyete-nyüte	tahó
mamuka	októ	tatar
mamlasz	240. oktondi	tabajdok
200. makacs	oktalan	tájbász
manka	ostoba	285. tápész
marha	ostoba számár	tejbász
mafla	orbánczfogta	tákos
málészájú	245. önfejű	ták-ember
205. megfeledezett	ökör	tátli
megháborodott	ökörfi	290. tátondi
meggondolatlan	ökröndi	tátó
megkergült	ökörtérdű	tátogó
megszelesedett	250. ököllel ütött	tácsó
210. megkergetegete-	pikó	táté
sedett	pimasz	295. tébolya
megkótyagoso-	pupák	teddide-teddoda
dott	ragyivatlan	ember
megszédült	255. rigójás	tehetetlen
megbomlott	rigója-bolond	tompa eszű
melák	rövid eszű	totomi ember
215. Mihók	semmi ember	300. tombár
mihaszug	susák	totya ember
mofó	260. sült bolond	totyalagos
móda	sületien	tökkfejű
módotlan	süsü	tökkolop
220. mumák	számár	305. tökfilkó
mula	számárfi	töksi
mulya	265. szájabákó	tökköli
mutuly	szajkó	tökéletlen
muszszak	szűk eszű	tilibogyi
225. natrahörös	széles eszű	310. tudatlan
natragulyás	szeles	tesze-tusza
náboczi	270. szele-kajla	tutyi-mutyi

tyipi-tyapa	változó eszű	vigyázatlan
ügyetlen	vízeszű	zápeszű
315. ügyefogyott	vaksi	zoholi.
üres fejű	320. vannyogó	BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Székely instánzia Apafy fejedelemhez.

(V. ö. Ny. I. 428. és II. 224.)

Csikba Zsögörbe lakó Bedónok Andorjás uram alázatoſon suplical édes Urafágos Uram kigyemödnek.

Minapában otton a Ponkon a hajos ahajt a Cziher mellett szántunk vala, egyszer két varasbéka forma kurucz kölykek reánk rohanának, az egyik fali czedele szabásu, a másik ganarát dolományos, az egyik a buffantó vaſval, a máfik egy nagy bolond hojszu kosztforma vaſval úgy megsujditta és sanyarította, hogy még moſt es avajnakomon a pillatya. — Azért édes Urafágos Uram kukucsáljon le kigyemöd onnét a héjjubol, s hutyoritfa meg azokat a varasbéka forma kurucz kölykeket, osztán édes Anyó es kigyemödnek szettyel szottyál készült hódos vakarút süt.

Bedónok Andorjás uram.

ABAFI LAJOS.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

III.

Assimilatiók.

Teljes assimilatiók. Főrönnyi: fürödni, káronnyi, haragunnyi, veszűnnyi stb. a *dn*-ből az ilyen igéknél mindig *nn* lesz. „Üllön lé. Ennyihány: egynehány. Tennáp: tegnap; öllenyi: örlenyi; mozzsá meg: mosdjál meg, mosd meg magadat; metitt óma; örüttibe: örültében. Hallám: (hadd látom).

Egy, nagy, hogy, ugy szóknak *gy*-jök a rájok következő mássalhangzóhoz mindig assimilálódik: n a f a, n a l á b u, é d d i s z t u, é t t e h e n; u m m é g v e r l e k, h o m m é g e m l e g e t é d.

Keményülés, lágyulás. Lágy hangok kemények előtt megkeményülnek, kemény hangok lágyok előtt meglágyulnak. Részékisig, hazukság, mégdopta, aszt, eszt; köbdöz, kabdoz, nyukszik, hitfa (hid fája) stb.

A *h-t* is a kemény mássalhangzók közé veszi e tájsházolás, mert ez előtt is minden lágy mássalhangzót megkeményít. „Maj mekhallod, vákhottya, rákhottya, árukothatik, mégászhotik, marathass: maradhass, ne báncs.

Hangfogyatkozások.

A *d* kimarad ezekben: maj megnézem; fêhorhatom.

Leggyakrabban elvész az *l*, még pedig sokszor a nélkül, hogy az elötte lévő magánhangzó ez által meghosszabbodnék. Szóközépen elkopik az ilyenekben: kucs, hód (hold), tuk (tulok), suk (sulyok.) kapányi, tilunyi, leünek (leülnek), eküdütt, örüt, vót. A szóvégen eltűnik minden ragban és képzőben: házbu, kerbű, asztaru, olvasu (olvasol), keresü (keresel), jó van, ita (ital), éte (étel) stb.

j elkopik ebben: szábovalu (szájbavaló, falat). „Ësz szábovalu kenyérem sincs.“

n elkopik ezekben: osztá (asztán), muka (munka). „Iszê (hiszen) még vót neki mondova; jó mêu (menő).“

r elkopik a szóközépen ezekben: mét (miért), ajét (azért).

A szóvégen elmarad ezekben: má, aká, écczé, miko, ekko, akko, karácsonyko, jóko.

A *v* két magánhangzó között majdnem mindig elkopik, de nem nyom nélkül. Az elötte való *o u*-ra változik: kuács: kovács, luak: lovak, tuább: tovább. Az elötte való *ü ö*-re változik: sög: süveg, ög: üveg, nöl, hüvely; itt azonban az utánna következő *e* miatt nyúlhatott meg az *ö*. — Eltűnik a *v* még ezekben: ökörvéü, pitar: pitvar, kömies, fenyüs: fenyves erdő, gyö (jövö): gyö héten, gyö esztendün; fóros: fuvaros, riás, alás, fekis. „Ëk kis fekis gyó esik az embérnek, ha efárott. Sok alás nem jó.

A *t* elkopik ezekben: A kerbe (kertbe) ménék. Apámkin', magamkin': ápámként, magamként: a mint apám szokja mondani, a mint magam szokom mondani.

Egyéb haugtani jelenségek.

A zárt *é-t* annyira kedvelő örségiek, a szó végéhez is sokszor hozzá teszik ezt a bötüt. Ez azonban csak a mondatok végén, vagy az egyszerü, rövid feleleteknél történik. „Evótam az erdüre, hosztam fát-é. Méggyöttek má kéték? — Még-é. Evótá hozzá? — El-é. Szép ez a fejkötü? — Szép-é. Mi ez a ruha itt? — Zsák-é.“ E jelenségben azonban valami fontos nyelvészeti adatot aligha szabad keresnünk, nem lehet azt másnak tekinteni, mint lusta, magát elhagyó beszélő módnak s nem is általános használatú.

Az ő kimarad ebben: esztendőig. „Égy állu esztendig nyomtam az ágyot. Győ esztendig még csak mégélünk valahogy.“

Összevonás van ezekben: csodákszik, talákszik (csodálkozik, találkozik). „Naon csodákszott rajta. Két kocsikast csinýátom, maj' csak talákszik a ki mégvészi.“

Semmi és vissza szókat Őrségben rövidebben mondják. „Sémi közöd sincs hozzá. Mit montál neki? — Sémit sé. Viszakértem tölő. Viszaadta? — Visza. Gyere vissza.“ Ellenben némely szók olykor, például csodálkozásakor, hangerősödést nyerneck. „Ub bizzan nah halat fogott, má hoggyan tutta megfognyi na?!“

Két mássalhangzó összeolvadása kettős mássalhangzóvá: Vöccség: Völgység (Zala m. délnyugati része); „emének ara bé Vöccségbe; vöccségi embér“; écczé: egyszer; fároccság: fáradság.

A j hang helyett lágy hang után *gy*, kemény hangok után *ty* van a *-ja*, *-je* ragban: zabgya, raggya, sebgyé, kalaptya, széktyé; igékben: rágyyo, dobgya, téptyé sat.

KÖNNYE NÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Gyulai B. azt tanítja nyelvtanában, hogy „az *is* soha sem lép a nevek és a *fogva, nézve, képest* névutók közé.“ Erre Komáromy L. elhamarkodott gúnynyal ezt jegyzi meg Ny. V. 24.: „Nem ám, de nem csupán e három, hanem egyetlenegy névutót sem választhat el az *is* a maga nevéből“. — Nem ám, de csak az igazi névutókat nem, vagyis azokat, melyek a ragtalan névszóhoz járulnak; természetes, hogy nem mondhatni: *a föld is alatt, ész is nélkül*, valamint hogy nem mondjuk: *a föld-is-ben, ész-is-nél*; mert ezek a valóságos névutók mondattani tekintetben a ragtalan tőszóval csak oly szoros kapcsolatban állnak, mint a ragok a tőszóval. De máskép vagyunk ama szintén úgynevezett névutókkal, melyek ragos névszó mögött vagy előtt szoktak állani, a minők a Gyulai említette *fogva, nézve, képest*. Ezen háromtól megválva, az efféle névutók, vagy inkább határozó szók igenis oda bocsátják maguk elé az *is* kötőszót. Ki nem hallott még ilyeneket: hol volt, hol nem volt, hetedhét *országon is túl* volt, még *azon is túl*, a hol a kis kurtafarkú dísznő túr; elmegy az, még *a tengeren is át*; nem hogy a faluban lett volna, hanem még *a határon is kívül* volt az ellenség; még *a tetőn is fölül*, még *a kéményén is fölül*; kritikát sem lehet

rajta gyakorolni, mert még *azon is alul* áll; *a bátyámhoz is közel* van, *a sógortól sincs messze*; *pajtásomhoz is közel* járt a golyó; *apámmal is együtt* voltam ott? S a hol azt mondják, hogy *magamon hátul* (Krizsa 441.) vagy *rajtunk alól* (Ny. VI. 181.), ott valószínűleg így is szólnak: *magamon is hátul*, *rajtunk is alól*. És ki nem tenne különbséget e két mondat közt: még a *Dunán túl* is találtunk ellenséget, és: már a *Dunán is túl* volt az ellenség? (Persze Komáromy szerint, ha azt mondjuk: *a patakon is átsapott* a tűz, *pajtásomhoz is közeljárt* a golyó: „e mondatokban az *át* és *közél* nem névutók, hanem úgynevezett igekötők“. De úgy látszik maga is sejtí, hogy a „közel határozó szó“ s a „közel névutó“ és a „közel igekötő“ közti különbség csak úgynevezett különbség. Nem is tudom, micsoda jelentésbeli különbség volna p. a következő három *közél* között: közel is járt a golyó pajtásomhoz — pajtásomhoz közel is járt a golyó — pajtásomhoz is közel járt a golyó.)

2. „Az erdő *ellen* ment (= neki, irányába). Ez németes.“ Így szól Lőrincz K. Ny. II. 474. Biz az nem németes, ép oly kevéssé, mint ez: elment heted hét ország *ellen*. Az *ellen* szó eredetileg helyviszonyt fejezett ki s a szóban forgó kifejezések ezen eredeti jelentés maradványai.

3. A mit Imre S. tárgyal, arról rendesen amolyan se-hideg-se-meleg véleményt mond, s legföllebb az olvasó formálhat magának vagy ilyen vagy olyan véleményt a dologról. Nagyobb baj azonban, ha hébe-hóba határozott véleményt mond Imre Sándor, mert sokszor megesik rajta, hogy a mit helyesel — hibás, s a mit hibáztat — helyes. Csak egy-két példát akarok most idézni. Ny. V. 363. azt mondja: „Bizony baj az, hogy *szám-kivetni*, *kiküszöbölni*, *mézédes* és számtalan sok oly rossz alkotású szónk van“. Pedig bizony nem volna baj az, sőt igen nagyon kellemes volna, ha minden szónk oly rossz alkotású volna, mint az idézte példák, legalább az első s a harmadik! U. o. 365. azt mondja: „Ilyen *nedv*, melyet szintén hibásnak vallottunk... Mindenesetre merészen rövidített szónak tetszik...“ Mindenesetre furcsa nyelvtudomány az, mely ilyen szót hibásnak vallhatott, s melynek az ilyen szó merész rövidítésnek tetszik. — Ugyanő a Nyelvtört. Tanulságok 44. lapján azt mondja, hogy Faludinál újított kifejezésnek látszik a többi közt *botlékony* elme; a Nyelvörben már 1874-ben volt közölve Balásfi T. figyelemre méltó szavai közt: *botlékony* = botlós (355. l.).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Veszprémiek.

I.

Fél, mind Judás a purgatóriumtu. — Mégugrott, mind a kergetett darázs. — Szelidebb a megvakút bikáná (= nagyon goromba). — Csöndes, mind a felesége, mikor megveri (részeg). Szük az ucca (részegre mondják). — Huncvut végig, a meddig meleg.

Aggyon isten valóságos jó napot. — Pü ha! de szeréncsés embér, két csibét kapott étý párba. — Az ám, ébattig, mék pejig pénzér, kész pénz mellett. — Hát ugy-é e nyócz hatos vót. — Az ám, annyi akkurat. Na aggyon é fé berdung pálinkát, hogy össze né sziggyam az aptya istenit. — Hát kocsin mégy kê haza felé? — Ném a! én soha sé mégyék kocsin, csak ülök. — Ejnye, az öreg is még mijen tréfás; jó a házná.

Aggyon étý fa szivarsziót (szivót, szipkát). — Nincs közeletibe a pipája? — Ecs csak ojan ajja dohány. Eleje dohány, hégye dohány. Szála kendér, ajja csöpü.

Na nézze csak, mijen hig ez a téfő! — Há'szén csak gyöngé, mer kis-borgyas (a tehén); maj emebbü adok. Tuggya, ez a tének a lölke ám, vetekédik az irrá. — Jó mégmérnye ám! — Tetézve ném athatom, mer akkor léfojik, asztán sé nekém, sé neki.

Sok epér van az idén, néty krajcárér árúnak iccéjit. — Az egész idén mék háromná több ném hát még minálunk.

De alávaló bor e! (azaz le a gyomorba való). — Esz kedvemre valóbb. — A legrossza e.

Véttem égy ostort, haném aszt gyöngéllem.

Hej innen, ergye! — Maga még né botránkoggyon (botorkáljon, lábatlankodjék) itt. — Hát mér vörsönyög maga mássá? — A fene kettönk közü égye még a harmadikat. — A háboruságcsínyálás nekém nagyon szükséktelen, hát ném is zugolódóm sémmit. — Ugy-é mostan hágacc, még aszt is lassan mondog.

Ország szérínt ugy van a!

Otthum baráccság, uton igasság.

Rosz kerékér ném kár.

Hama, hama, siess, mer kifocc az időbü! — Má mér fonnák ki (= fogynék ki)? — Szeretnéd, ugy-é, hoty hoznák vásárfiát. — Te mos' türömfüvet étté.

SIMONYI ZSIGMOND.

2.

Ü má engem beösmért: jól ismert.

A ki émút: a ki meghalt. — Elhât: elájult; de annyi is, mint meghalt.

Mikor a gyümöcs mégüti: mikor sok terem.

A kölök êhuzza a zannyát: nagyon szopja.

Mijen jó soruk (sorsuk) van. — Akkor is csak ujan soru vót ü. — Rémisztö sok méktörtént má azon (sokon ment keresztül).

Gyerünk haza; mit nézzük ezt? ugy sincs annak sémni sikere (haszna). — Nincs annak sikere, a mit ü beszél.

Jó elő van találva (az arczképe, eltalálva; „előtalálta“ Zrinyinél is VII. 23.)

Az óra nem jár el; nem jár.

Héti vásárba nem igen gyünnek most a népek. Rosszak most a népek.

Má két heti, hogy náluk tanyáz (tartózkodik).

HARASZTI GYULA.

K e c s k e m é t i e k.

Guriga, gurigáni, gurigázní = golyó, golyót játszani.

Összegubancóni = összekuszálni a szálát.

Elég az azon = elég a hozzá.

Aggy Isték = adj Isten kendnek (jó napot).

(Kívitte a kutya a kanalat = kikosarazták.

Az ördögnek tartozott ezzê az utjává = hiába menni valahova.

Uzováni = gyakorolni (mesterséget).

Kalamajkázik = tréfálózik, bolondozik; ugyan ne kalamajkozzon má = ne járja az eszit.

(De isz ojan nincs, még a kertbe fája sincs: tagadó felelet.

Botorkál = keresgél.

Hoci = add ide; hoci nê: így biztatják a lovat (hogy menjen).

Itt ugyan sok a lánkéřö = sok a pókháló (tán azt akarja mondani, a pókháló integet a leánynak, hogy söpörje le).

(Kását kér a csizmám = rongyos.

Karatyóni = nyelveskedni.

Förúglak, hogy a fene se vöszi hasznodat.

Böggö szömü = nagy kiálló szemü.

Most még engödelöm, máskó veszödelöm.

Bürge = birka, juh.

SCHWARZ LÓRI.

S o m o g y i a k.

Ej tuggya komám asszony, sömmi etyepityéje sincs a számnak, mintha valaki csak bele tojott vóna.

Mit jársz kêszt itt, mint a fájás?

Aggya ide aszt a geráblát, gyötteni kô mönnyi.

Nézze nyanya hogyan kêrebicél ez a kis hal.

Hát csak bele gyűjök lassan, mint a Katiba a gyerek.

Lé lesz maga tojva, tuggya, ha nem hagy békéve, ojjant kap, hogy az eget is bögönek nézi.

Tê hajneszes (vagy: tê féneszü)! Igazán, talán csak nêm mönt el a jó dógod.

Mêgöszöd? dejszön mög is ösz a fenye tüle.

Láddé most ugye hogy nincs pénzed, — (Felelet:) Eb gongya rá, tudod?

Tuggya bácsi, aszt én is tunnám. (Felelet:) Hát ördögöt, Elöbb Veráslóba kell mönnöd.

Agy nékem is. — (Felelet:) Maj csak úgy.

Ijjen gyütt-mönt embérnek az a fizetése, mi a sárdi föstőjé.

Sokáig volt divatba Mesztegnyén következő párbeszéd; Szomszéd! kéretik a Marit, de nem adom ám oda, mer bantyo-kús a szöme (sanda). Egy cseh lakik ott, kinek Maricza lánya van, osztán megkérették, hát így beszélte el a szomszédjának, de aztán mégis oda adta.

(Mesztegnye.)

WEISZ JAKAB.

Elbeszélés.

A s z i n h á z b a n.

A fásáng farkán kiméntünk *) vót Terézsi nénné Kolozsvára, hogy nézzük még Vêrit, met ő ott szógáll. A naccságos aszszon bisztatott, hogy nézzük még a szēnházat ēs. Ahajt hogy ē ne kêsstünk, êményünk jókô. Fēmászunk égy ide-tova járó garádicson valami hiju formába. Od'aggyuk a czédollát égy embörnek, s leüllünk ahareg elö'; még a kezünknek ēs heje vót. Elejín csak égynihányan vótunk, de hát égy kicsid üdô múva úgy kez' gyűni a sok embör, hogy az' gondótam még égyik a más hátára kerüllünk. Écczê hát égy embör égy tüzés vegű páczává meggyúccsa a lámpásokot: ojan világosság lesz, hogy szinte a szemünk világa ēs évesz. Nêzek le a hijubó, hát kerekönn a

*) Az e gyöngö e, mint ezekben: derék, menj, szem, cgy; ez az é a mélyebb e és az i és é hangokhoz közel álló ē között foglal helyet.

falódálába likak vadnak csinává; hát min teli fejr̄ nēppel uri embörré, még csak gyermökkal ̄s. Mególvastam: égy-égy likba ötön ̄s vótak. Levetöm a szemémét a gödörbe; hát ott székök vadnak; ott ̄s teli uri embörrel asszonná s mindenfélévē. Écczé hát valami egy nagyot dérdü: úgy mégjedök, hogy szinte no — az gondötam a likakbõ leesött a sok embör, hát akkõ látom, hogy a nagy dob puffant akkorát. Hâgatom a mozsikát ̄s, de nem gyösztem eleget nézni a sok czifra nēpet, különösen égy hosszú inggalléru urat, a ki égy ökörszaru forma csõn kukucsát a többire, még reánk ̄s! Écczér égy nagy irgalmatlan lepödöt, akkorát mind égy falódalá, elébb aszt ̄s gondötam falódalá, férándittnak; hát ott égy nagy ellenség van kihuzott kardá; ojan csudálatosok, úgy mégjedök, met az gondötam, a muszkák. Érē úgy kéznék kacagni mellettem, hogy még a gödörbõl ̄s min fēnésztek. Azok osztán ott ̄nekötek, lármásztak, de én nem értöttem, mit. Hát hogy ̄zök éménnek: mékházasodik égy kiráj; ahajt laka-dalom lész; ott ̄tték ott ittak, ott mozsikátak, tánczótak, ott ojan dolog vót, hogy ojant embör ne lászon. Écczé lejeresztik a lepödöt: hát azután égy nagy teplom van: annyi kérészt, annyi zászló, annyi szēncség, annyi minden — s aharég az ótár elejibe letérgyöpötek, s ahajt a kirájt mékkoronászták. De ott ojan dolog vót a császár körü, ott úgy jöttek-méntek, hogy ojant nem lehet látni. Esmén letasziccsák a lepödöt, ez immán más fogás vót — s esmén fē; hát akkõ nagy ellenségek vadnak, hát közöttök egy nagy domb; a kik aló vótak, hogy nem tuttak fēmenni, úgy haraguttak, morgolóttak hogy! — Azután nem ̄s tudom mi kezdödött. — Igén! Écczé hát csak égy asszon marad ott. Szēp asszon vót! Ojan v̄kon dērēka, mind éppég az újom; a fejinn akkora fátyorok füttyögtek, hogy az ̄s a földet verdöste; hát mijen hosszú rokoja lógott utánna! Vót legelább hat csing!— Écczé hát a vékon dērēku ̄nekõni kezd. Ó be szép ̄nekõt! Bús ̄nekõt fütt! Met én nem tudom, az ura mássá állott vót tám észszé, vaj mi, — azért búsút, azért ̄nekõt ojan keservesön, hogy a föld es szinte hasadott még. Écczé hát az ura oda jö — ahajt úgy kezdött örvendeni, hogy ojant embör ne lászon! — Immán a többire nem emléközöm. A miko v̄ge lész, jövünk le a garádicson; a sok nēp taszítani kezd: lejesöm — ahajt a nagy ijeccség s a sok mindēn után a lábom ̄s szinte kitérék. Így bizé! Így vót!

(Székely-Udvarhely. Bethlenfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Lakodalmi mondókák.

5. Mikor a menyasszonyt a „völegényes ház“-hoz viszik.

Drága jó uraim, kedves asszonyaim!
 Nem voltak hiába fáradozásaim:
 Szép menyasszonyt kaptunk, ő a völegényé
 S már egybén fortak ők, mindketten egymásé.
 Örvendjünk tehát e ritka szeréncsének,
 Mivel már vége van aszszent ünnepélnek;
 Acsosaládi ünnep jöve im utánna,
 Foglaljanak helét éggy kis lakomára.
 Móre te, huzzad rá, szóljon a hegedű,
 Lásd, hogy egész háznép vigadoz és örül.

6. A z ebéd föl hordás a k o r.

(Minden tál ételt ezzel a figyelmeztető előköszöntővel hoznak be:
 Hallga-, hallga-, hallgattassék, Jézus neve dicsértessék!)

a) Leves beadáskor:

Itt van hát az első tál étel, behosztam
 És hogy el ne ejcsem, mindég imátkosztam;
 A szakáccsal jól mégfűszérszamosztattam,
 Bors, sáfrány, gyömbérrel is még is szóztam.

b) Tehénhús vivéskor:

Itt a jó tehénhus mártással, tormával,
 Jobb az mint a hering a vérés hagymával;
 Ábrahám ilennel éle Sárájával:
 Azért élt ol soká e kedves párjával.

c) Káposzta feladáskor:

Itt a jó káposzta a fris disznóhussal,
 Jól mégéskábálva, mint a szekér gúzzsal;
 Égyenek csak ebből uraim gusztussal,
 Legyenek mind végig jó epitussal.

d) Tyúk bevivéskor:

Elhosztam a kakast egész taréjával,
 Jó puhára főzve apró riskásával;
 Nem gondolt jó gazdánk a maga tyukjával:
 Kölcsék el jóízün Isten áldásával.

e) Becsinát vivéskor:

Itt a jó becsinát székfűvel, babérral,
 Ebből kiki szédjen két jó nagy tángyérral;
 Nem régén beszéltem éggy nagy gavalérral,
 Kinek a két zsebje tele volt tallérral —

Bámulásra méltó vala kövérsége,
 Holott tudom, hogy volt már hét felesége —
 Kérdészem: honnan van ilyen egészsége?
 Aszt monta: becsinát volt az elesége.

f) Tésztás étel beadáskor:

Ezén tésztás étel jól még van czukrozva,
 Jó módon méghinték az én parancsomra;
 Van a ki attésztát nagyon is szereti:
 Izlelje még esztet, tudom, még nem veti.

g) Kása feladáskor:

Köleskását hoztam, még pedig czukrozva,
 Sáfránnal is ki van jól kipuderozva;
 Meg van a teteje pörccözve, zsirozva
 És apró szöllővel jól kipallirozva.

h) Pecsénye hozáskor:

Pecsényét is hoztam, de nemcsak égyfélét:
 Köszörülje kiki jól még kése élet;
 De el ne törjék ám a tángyéznak szélét —
 Huzza még kénd bátyo rekett hegedűjét.

i) „Tészta-sütemén“ adáskor:

Itt vagon tésztából jóféle sütemény,
 Nincs ebben sem ánis, sem mustár, sem kömény;
 Porhanyo jóízű ez éppen nem kemény,
 Akki ilennel él, nem bántya akköszvény.

(Kun-Sz.-Miklós.)

BENKE ISTVÁN.

Tájszók.

Szegediek.

Bagojt üdö: aszalt alma.	hegyezett fa, melylyel a fiúk
bába fog, bukta, paripafing:	jatszanak.
sütemény neve.	dungó: darázs.
bicze: sánta.	frajla: rosz nőszemély.
bugris, gányó: paraszt	gölödén: főtt tengeri liszt-
(az aiso városiakra mondják).	ből szaggatott haluska.
buszmog: valamit immel-	guducz: kis fonott kalács.
ámmal csinál.	hotteczzik: Unterzieh.
dadó v. dedó: kisededóvó	kaszroj: nagy 3 lábú vaslábás.
intézet.	keszöcze: főtt meggy.
déböl: a vetett ágyat le-	kisla jbi: mellény.
nyomja, ránczigálja.	kuka: 1) néma; 2) a dohány-
dólé: mind a két végén	kötelet tartó fagámó.

markaláb: évitte a markaláb (eltűnt, oda van).

messzilátó: látó cső.

neszegógyes: víz eszű, félnadrág.

patkó: 4 krajczáros (a gyermekeknél).

poroja: kettős málé.

rezenéroz: valamiért zúgolódik v. nyafogva kér.

százlátó: az olyan üveg, mely több felől köszörülve, a tárgyat többször mutatja.

székláb: állás a melyre a teknőt teszik mosáskor stb.

szufla: makacs, önfejű, görcs.

szúnyokfa: szilfa.

kirájpgyértya: ökörfark kóró.

kúdstettű: az Echinopermum magja, mely a ruhához ragad.

tányéricsza: napra forgó.

tyúkszömvirág: Adonis vernalis. A nép azt tartja, hogy ha e növény nedve a kezet érinti, tyúkszem támad rajta.

SZIRMAI LAJOS.

Veszprémiek.

Csipérvas: fogó.

fáradt víz: állott víz.

furcsáalom: csudáalom; „mászt furcsáalom.“

lafatyúja a macska a tejet.

lapiczka: vaskalán kályhánál.

mecs, mecsek: mécs, zsír-
ból s rongyból; „hoszt ki anya
aszt a mecset v. mecsekét.“

pingász: piktör; a festész
analogiájára.

sirhong: tűzkaparásra használt horog.

szíva: szilva.

netakácsúj: takács módra
ne ficzánkolj.

túnára: túlsó felén.

uggó: gát, zúgó; vörös uggó.

kocsivágás: kerékvágás.

HARASZTI GYULA.

Szilágy-megyéiek.

Áó: óh!

béréna: borona, többny. fából
való fogakkal, a vasfogú ritka.

berbéc s: himbárány.

borona: deszka kerítés.

boskor, maska, menyeske:
bocskor stb.: kusma: kucsma.

cinterém: parochialis belső
telek.

csákvári: nagy kolomp.

csukás: csikós.

disztó: disznó.

dühütt: dühödt, veszett eb.

épárológ: elmegy; „mikó
oszténg verekedésre kerüt a
dolog, mik is épárologtunk.“

fancsalog: dolog nélkül
henyél.

facsarog: csavarog, tekereg.

fuzsitus: féleszű, hóbertos.

félkótya: félbolond.

isztike: ösztöke; a mivel az
ekét a rá tapadt földtől meg-
tisztítják; isztikél: sürgöt,
nógat.

kajtár: torkos, nyalánk.

kártyos: fenyőfából való
vázbordó edény.

kokas: pattogatott kukoricza.

laza: a szöllőnek gyümölcs-
fákkal beültetett vége; az úgy-
nev. szőlő-láb.

láb: minden egy tagban levő nagyobb földbirtok.

lapis: lapos, sima.

lépik: általános e h. lép.
„Mién régi ez a gyerék? Most lépik a tizedik esztendőbe.“

méhkölömrre: méhes, méhház.

ögyvez: özvegy.

pártikus: a templom előszobája, hova a holt tetemet szokták vinni, míg az isteni szolgálat tart.

régi: az életkor kifejezésére; „régibb ű mint eén.“

slâg: levágott erdőrés, vágás.

sünyöl: valamit tüvel megaggat, megfoldoz pl. ruhát.

szilke: ételhordó fazék.

tâk: csizmán folt; „megtâkóta a csizmám a csizmadia.“
tajkolni: megaggatni a csizmát.

tyinkó: paszuly hüvely.

tinó: minden két éven alul levő ökörborjú; az üsző borjút megkülönböztetésül kanczatínó-nak hívják.

GAJMOSSY IVÁN.

Szegszárd vidékiek.

Ászlő, átony: zászlő, zátony.

ducz: kisebb oszlop.

edény: szekér, hajó.

halódik: haldoklik.

kaparás: első munkás, az aki a munkát vállalja (vádója) a többiért.

kehel: köhög.

kolompáros: bádogos.
lik, tik: lyuk, tyuk.

murva: folyóbeli kavics.

neszez: lármáz.

ollik: némelyik.

öregiből: nagyjából, nagyolva.

szér: szerszám, eszköz, pl. kapa, villa stb.

DOMOSZLAY JÓZSEF.

Csángó gyümölcsnevek.

Almafajok: Árpári alma: aratáskor érő, kellemes ízű, jó fajú savanyú a. — Bisalma: birs a. — Bolond a.: csak télre való, igen nagyra nő, egyik oldala piros, a másik zöld. — Borjuzó a.: igen kedves illatu, télre való; talán borízétől kapta nevét. — Füzfa a.: hosszudad, kedves és kellemes ízű, magvainál üressége van, és hasonló a füzfa puhaságához. — 6. Kógyis a.: Sz.-Jánoskor már érő, korai, édes; a gyermekeknek szereti osztogatni mindenki keresztelő sz. János-napkor. — Oltovány a.: soká tartós csemegegyümölcs. — Ordos a.: piros, sárga barázdákkal; kellemes ízű nyári faj. — Piroska a.: igen kellemes ízű puha, nyári alma, korán érik, korán is eltelik. — Őszi a.: késő őszszel érő, egészen zöld, tartós. — Téli a.: ezt eltarthatni egész télen; piros, savanyú. — Terebes a.: gömbölyű, kedves alakú, zamatos savanyú ízű gyümölcseért kedveli az ifjuság és

szerelmes almának szereti nevezni; tán a Terebes pataktól és falutól kapta nevét (mind a kettő a bakói kerületben).

Körtefajok: Bikabőrű körte: szeptemberben érik, igen nagyra nő, egészen zöld és kemény külsejű, de jóízű. — Csemegés k.: igen édes, jó zamatú, szép alakú; az aratással végződik. — Darázs körte: nyári, jó nagy; édessége miatt a darázsok majdnem egészen kiszopni szeretik belét. — Nagyboldogasszony körtéje: édes ízű, jó szagú, sárga, nagy asszony napkor érik. — Nyakas k.: édes, kellemes, szép idomú, sárga, hosszúdad nyakú. — Őszi k.: igen kemény bőrű; de jó ízű, zamatos. — Téli k.: igen erős és kemény, de tartóssága miatt becsülik, mert nyár közepén is tudnak vele kedveskedni, s olyankor már jól ízlik; egészen zöld, de nyár közepén már aranyszínűvé válik.

Epere: az epret így nevezik s ha valaki epret kér a leánykáktól, azt vepernek gunyolják és kinevetik jóízűen.

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

1.	3.
Esik az eső, Ázik a mező.	Ojan bolond a görög, Hogy a padrúl legörög.
2.	4.
Nem megyek én Bökömbé, Csak a lábom lököm be.	Az ígíret csak szíp szó, Ha megaggyák: nagyon jó.
5.	
Vam mos(t) szegím(ny) Bálint zsákba, Még annak is acscsúcsába. (Debreczen.)	

VOZÁRI GYULA.

Tréfás versek.

1.	
Im hó jön egy légén Világ pompás fátylá, Gyalog páripáját Keményén ugráttá. Há tunnátok énnék Ki vót a nágy aptya, Ki magát kösztetek E képén hântáttá: Úgy nézz a szemémbé Sok országot jártom:	Egész nyirvármégyét Én bē kboroktám; Jó hēlēt lākásrá Sehol nem tánáltám, A hol én úr légyek Ászt fél nēm kápáltám. Mivél nēm széréttém Kászálni, kápálni. Kápátú, kászátú Szérétnēm megváni.

No hát csak tántulok.	Egy pálástot a nyákám
Hogy deák lehessék,	közé vehessék,
Ázután vágy rektor	Ávvá hótig úr léhessék.
Vágy pápnak méhessék,	

2.

A „Nyelőr“ V. füzetében közölt n.-becskereki gúnydal,
Szilágymegyében így van:

So sé láttam az olának	Kinduj mere lãpaduré
Nãgyobb virtussãgãt:	S felakasztja magát!

(Szilãgy Sz.-Király.)

GAJMOSSY IVÁN.

Népromãnczok.

(T ö r e d é k e k.)

I.

Vaj űj le melléjem,	Szerelmetős szűved
Vaj ményny el elöllem:	Ne vãjék kõbãlvãn' ;
Karcsu dérékadot,	Ne ményny e', ne ményny e',
Ne réngesd elõttem.	Met mégõl a hideg.
Vaj méghalok érted.	— Csinãtatok nekõd
Vaj émények veled,	Búból kõpõnyegét:
Vaj piros vërõmmé	Fekete bãsonba
Fõdet festõk érted.	Kõrű bészegetõm,
Ne ményny e', ne ményny e',	Sok sohajtsommã
Ne haggy itt ingõmõt.	Még es bëlõtetõm;
Ne vidd e' magaddã	Hosszu utyaiddã
Minden jó kedvemõt;	Megsinõrosztatom,
Ne ményny e', ne ményny e',	Sűrű kõnyveimmé
Ne haggy ingõm árvãn,	Még es gombosztatom...

2.

Hót vóna még apám nõtelen korãba,
Maratt vóna anyãm a gyűngyõs pãrtãba;
Ne születtem vóna ère a vilãgra,
Ne születtem vóna ijèn árvãsãgra.
Mikor férészgetõtt vóna a lagymatag vízbe;
Férészgetõtt a lobogó vízbe;
Mikor takargatott gyenge gyõcs ruhãba;
Takargatott vóna piros porãzsãba;
Mikor réngetgetõtt a réngõ böcsõbe:
Réngetett vóna bé a fekete földbe.

(L. „Kãdãr Kata“ Nãpk. gyűjt. 240. l.)

(Udvarhely m. Bethlenfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

REDŐ. RÁNCZ.

Bizonytalanból nincs következtetés, határozatlanra építeni nem lehet. Ha nyelvújítóink ezt az elvet úgy tisztelték volna, a mint nem tisztelték, az elismerés, a köszönet hangját, a mely jó akaratukért, buzgó törekvésükért méltán megilleti őket, ma nem zavarná meg semmi kárhosztató szózat. Minden botlás, a melyet elkövettek, minden ros, a mely e botlásokból származott, az mind erre az egy forrásra vezetendő vissza. A homályos, az ismeretlen ép oly jogos tényező volt számvetésükben, mint a mi tiszta, világos, a mi egészen kétségtelen. *Hasas, nyakas, szemes, kezes, lapos, kormos, ködös, dühös*, s vége nem szakadó serege a legvilágosabb analógiáknak elvitáztatatlanná teszik, hangosan bizonyítják például egy denominatív s képzőnek nyelvünkben való megvoltát. *Feles, csuszós, kocsis*, e szókban semmi kétség sem fér az *s* elem művoltához; az képző, ezt a legmakacsabb hitetlenség szava sem vitathatja el; hisz *fele, csuszó, kocsi* önálló, eleven szók. De következik-e ebből, meg van-e engedve ama tétel fölállítása, hogy minden *s* (as, os, es, ös) végű szó képzett szó, s hogy az *s* lehántásával egy önálló névszót kapunk, s a mi több, hogy jelentését is biztosan meghatározhatjuk? Vagy nem emelné-e föl tiltakozó szavát még a legmerészebb újító is, ha valaki, s volna bár az a legnagyobb tekintély, csupán az analógiára építve a *kakas* szóban *s* képzőt s *kaka* névszót állapítana meg, s ez utóbbira ráruházná például nem épen okszerűtlenül a *tar éj* jelentést? Nem ütköznénk-e meg mindnyájan, ha manap valaki a *botos* (filzstüefel), *deres* (block), *lugos*

(laube), *egres*, *hentes* szóból a „gyökelvonás“ elmélete alapján a *bot*, *lug*, *dér* v. *dere*, *eger*, *hent* neveket akarná forgalomba hozni? Ki merne magának oly csalhatatlanságot követelni, hogy minden egyéb segédeszköz nélkül meg tudja nekünk mondani, elfogadva bennük az *s*-nek képző voltát, hogy mi az eredeti jelentésük, vagy csak egyszerűen, hogy mi a jelentésük a *bálmos* (turós kukoriczátészta), *bekes*, *czinkos*, *kies*, *vánkos*, *vaskos*-ból lezármaztatott *bálom*, *beke*, *czink*, *ki*, *vánk*, *vasok* főneveknek?

Azért állítottuk föl a tételt, hogy kifogás alá esik minden oly újabb alkotás, a mely bármi tekintetben határozatlanságon alapszik; s az olvasónak, ha igazságosan akar ítélni, csak helyesléssel kell fogadnia e tételünket.

Lássuk most a *redő* szó történetét.

Az első, a mit mindnyájan tudunk, a mihez nem fér kétség, hogy *redő* ugyanaz, a mi *ránecz*, egymást teljesen fődő fogalmak, s hogy latin egyértékesük *plica*, *ruga*. Most haladjunk visszafelé annyira előre, a mennyire csak haladhatunk, s halgassuk meg a tanúkat, hogy mit vallanak a *plica* és *ruga* szóról. Calepinus szótára (1590.): „*plicatura*: ranczolas, takarítás; *ruga*: sömögözés.“ Molnár Albert: „*plica*: fürt, rántz; *ruga*: sömörögözés, rántz.“ Pápai Páriz: „*plica*: fürt, rántz, rét; *ruga*: sömörögözés, rántz.“ Jambressich András (1742.): „*plica*: fürt, rántz, rét, folt; *ruga*: sömörögözés.“ Tehát a régi latin-magyar szótárak nem ismerik a *plica*-nak *redő* egyértékesét.

Most nézzük magát a *redő*-t. Molnár Albertnél a magyar-latin részben ezt találjuk: „*redős*: tortus, crispus, plicatilis; *redős* szoknya: *cyclas*.“ Pápai szóról szóra kiírta Molnárt. Ha Calepinusba tekintünk, a *cyclas* alatt ott is megtaláljuk a *redős* szoknyát, de *redős*-t egymagában állva sem a *tortus*, *crispus*, sem a *plicatilis* alatt nem.

Mіндеzen adatokból, s ama tényből, hogy a *redő* nevet a népnyelv sem ismeri, következik, a mit különben úgy sem fog tagadni senki, hogy e szó a neologia készítménye, s akként állt elő, hogy a *redős* melléknevet megfosztották s képzőjétől.

De itt mégis helyesen jártak el az újítók, halljuk sok oldalról az ellenvetést; hisz a *redő* jelentése tisztán, világosan kiérezhető.

Ez az épen, a mit tagadunk, a mit tagadnunk kell, s a minék tarthatatlanságát azonnal ki fogjuk mutatni.

Először is nem volt szabad a *redős* szóból a *redő* főnevet leszármaztatni, mert *cyclus*, *crispus*, *plicatilis* szorosán véve még csak nem is synonym fogalmak; nem határozhatni meg tehát, hogy melyik rejti magában az eredeti jelentést. Nem származtatható le a *redő* alak másodszer, mert bizonytalan, az *o* hosszú volt-e benne vagy rövid; nem tudni tehát — ha csakugyan képzett szóval van dolgunk — *redő*-e az alapszó vagy pedig *red*; nem tudni, hogy a *redős* nem *redős*nek hangzott-e.

Most lássuk a bizonyítékokat.

Kassai József „Szókönyve“ ezt az adatot foglalja a többi közt magában: „*Red* (Vas megyei szó): sor, rántz. Innét *redes*, *redős*.“ A Tájszótárban meg ez áll: „*Red*: sor, ráncz; *redes*: soros, gerezdes. (Kemenesali szó). Lévai László“. A *redes* mind a két idézetben természetesen *redés*-nek olvasandó. E szerint a régi szótárak *redős* szavában az alapszó nem *redő*, hanem *red*; s e ténynek kétségtelen igazságával a „gyökelvonás“ elméletén ismét egy újabb, kiköszörülhetetlen csorba van ütve.

A mi pedig ennek a, csak egyik tájszólásban élő *red* szónak a származását illeti, arra nézve a következő fölvilágosítást adhatjuk.

Mindenki ismeri ezt a közönséges magyar szót: *rend*. E szó idegen, még pedig szláv kölcsönvétel. E tétel igazságához szó sem fér, az már rég be van bizonyítva; de a kétkedők kedviért mégis ide iktatjuk a bizonyítékokat. Először is az ó-szláv *redŭ* (olv. *rend*) előkerül, járatos már a legrégebb, a tizenegyedik századbeli szláv codexekben (l. Mikl. Lex. Palaeosl.). Ez pedig lehetetlenség volna, ha a szót ők kölcsönözték volna tőlünk. Másodszer a szó meg van minden szláv nyelvben (orosz, cseh, illír sat.), a mi ismét a legnagyobb valószínűséggel érintkezniék, ha e szó a miénk volna. Harmadszer legrégebb irodalmunk előtt a *rend* még teljesen ismeretlen; s első codexeink, nevezetesen a bécsi és müncheni biblia a latin *ordo* szót

következétesen szer-nek fordítja: „Tetet nekem z e r e v e l meg írnom: visum est mihi ex ordine scribere (Münch. cod. 122.). E szerint majdnem biztosan meghatározható a kor is, a melyben a kölcsönvétel történt: az a tizenötödik század vége felé volt.

Az idézett ó-szláv ředŭ-beli ř hangra nézve, a mely nasalis (*en*) volt, tudnunk kell, hogy idővel az orrhang (*n*) belőle az egy lengyel nyelv kivételével kiveszett; az újabb szláv nyelvekben tehát s különösen a déliekben, a melyekből a mi kölcsönvételeink nagy része került, az ó-szl. *rend* *red*-dé változott át. S ez a *red* az, mely Vas megye vidékén sor, ráncz jelentésben él, s a mely alapszava első latin szótáraink *red* ő s szavának.

Állítsuk még e mellé a következő adatokat. A dráva-vidéki magyarok nyelvében e szólások járatosak: „rédomba (sorba) állni; rédomba kaszálni“ (Nyr. VI. 43.). Egy régibb irónkban meg a következő helyet olvassuk: „Elhagyák az Antrichistusnac soc réti bálványokat“. (Énekek éneke. CCciii.) E mondat, ha mai nyelven szólnánk, valószínűleg így hangzanék: Elhagyák az Antrikrisztusnak sok rend-beli (sok rendű) bálványait. *Rét* szavunknak tehát e hely tanúsága szerint egykoron *ordo*, *series* jelentése is volt. S csakugyan régi szótárainkban, Molnár és Pápainál, a *rét* e latin szókkal van visszaadva: *plica*, *series*.

Ezek szerint kétségtelen, hogy *rend*, *red*, *réd*, *rét* egy és ugyanazon szók; s kétségtelen másodsor, hogy itt nem egy, hanem két kölcsönvétellel van dolgunk. Az egyik a *rend*, régibb kölcsönzés s azon korból való, a melyben az orrhang még hallható volt a szlávban vagy legalább egyik ágában; a másik, a *red*, *réd*, *rét* pedig későbbi átvétel, azon korból, a melyben az orrhang már kiveszett a szlávból. Hasonló jelenségnek tanúi a *munka* = ó-szl. *maka* (olv. monka) és *muka* = új-szl. *muka*; *donga* = ó-szl. *dağa* és *duga* = új-szl. *duga*. A *rend*, *red*, *rét* (*réd*) pedig úgy viszonylanak egymáshoz, mint *munka*, *muka*, és a tájdivatos *múka*. (Ez utóbbira nézve l. Tájsz.)

Térjünk át a *ráncz* szóhoz, a melyet újítóink aesthetikai érzéke, nem tudni mi okból, a tisztességtelen szók közé sorozhatott, mert különben érthetetlen volna a *red*-nek megalkotása; hisz ez semmivel sem mond többet,

mint a régi *ránecz*; sőt mi több, nem is pótolhatja egészen ezt az utóbbit. Eddig legalább még sehosem olvastuk, se nem hallottuk egy neologustól sem, hogy: „vigyázz, majd redőbe szedlek“ e helyett: *ráneczba szedlek*.

A *ránecz* idegen voltát, vagy legalább az árja-magyar nyelvegység szempontjából, mint ő szereti nézni a dolgot, árja szókkal való rokonságát még a NSzótár is megengedi, midőn így szól: „rokon a ném. *runzel*, gör. *ῥυζίς*, lat. *ruga*, szl. *ranrecz* szókkal.“ Mindebben pedig csak annyi az igazság, hogy az elszámlált szók közül közvetlenül csak a tót (s nem szláv, mert a többi szláv nyelvekben a szó nincs meg) *rañec* tartozik ide. Épen ez okból azonban már előre is kijelenthető, hogy a tót a magyarból, nem pedig megfordítva, a magyar a tótból van véve.

Ránecz szavunk nem csak német eredetű, hanem közvetlen a németből való kölcsönzés is, s ugyanegy a közép-főlnémet *runze* szóval. Bizonyítékot szolgáltat rá egyik régi magyar munka („Szüzek koszorúja“) következő helyével: „Természet szerint való szép színeket mosással meg tartyac, minden rontzosság tauul leuen.“ (103.)

A *roncz*, *rancz*, *ránecz* hangváltozást igazoló s támogató analogiák: ó-szl. *laka* (olv. lonka): magy. *lonka* és *lanka*, ó-sz. *paakū*: magy. *pank* (pók); ném. *schanze*: magy. *sánecz* ném. *tanç*: magy. *tánecz* sat.

SZARVAS GÁBOR.

FORDÍTÓINK.

I.

Régi nóta, keserű nóta: fordításaink gyarlók, hasznavehetetlenek; fordítóink hol nem akarnak, hol nem tudnak becsületes munkát végezni; s a baj nem hogy csökkenne, sőt inkább a közönség türelme s tapasztalatlansága mindinkább növeli a fordítók bátorságát; számuk gyarapodik, s a bírálat éle eltompúl velük szemben. Nem újság ez a baj, s nemcsak a mi irodalmunk sínli. Fordítani kényes dolog, majdnem olyan kényes, mint remek kép másolása, mint idegen intézménynek nem átültetése, hanem meghonosítása. A jó fordító az művész és tudós is, mindenekelőtt pedig lelkiismeretes ember; s a kiből az ilyen trinitás testté vált, az bizony nem igen szokott fordítani. Azért

nem szólunk se a fordítások aljáról, se azok föléről. A kölcsönkönyvtárak fordított ponyvairodalma nagy kárt okoz ugyan, s a ki a kuriozumokat hajhászsa, bőven találhat bennük; de a ki azt az irodalmat meg tudná rostálni, az olyan munkabíró ember még nem született meg. S ez nagyon természetes, ennek az olcsó húsnak mindig s mindenütt híg a leve. Az sem feltűnő, hogy ritkán esik meg valamely irodalmon az a szerencse, hogy Arany János fordítja Shakespere drámáit, s Goethe Diderot prózáját. Ilyenkor nagy geniusok ölelkeznek s maradandó kincse születik meg valamely nyelvnek s irodalomnak. Nem a műveltek ponyvairodalmáról akarunk tehát szólni s nem a klaszszikusokról akarunk hímet varrni, midőn a mi fordítóinkat vesszük szemre.

Nálunk mások a körülmények s egészen különös a baj, mely a viszonyok folytán keletkezett. Szerke Európában megindult egy nagy mozgalom, mely mindinkább erősödik s melynek nagy eredménye az, hogy a műveltség tényezői között fontos helycsere történik. A szép irodalom lassan-lassan kiszorúl a műveltség tényezőinek első sorából, a hová a mult század küzdelmei helyezték. Nem vesztette el egész hatalmát, nem is fogja egészen elveszteni, de vesztett belőle s még mindig vesz. Röstelhetjük a dolgot, ha úgy tetszik, de tény-volta kétségbe vonhatatlan. Utódja a szépirodalomnak a népszerűsített tudomány. S érdekes látvány, hogy az utód megtartotta elődjének formáját, a melybe egészen más lélek költözött. A népszerűvé vált tudomány leghatalmasabb fegyvere a szép forma. Evvel tudott hódítani, ő benne rejlik elvitázhatatlan művelő erejének főtitka. Századunk legkitűnőbb elméi erejük java részét e feladat megoldására fordítják.

Minket a tudományos munkálkodás első rendű szükségletei már amúgy is nagy fordított irodalommal ajándékoztak meg. A magunkéból nem telhetett mindenre; fájdalom csak nagyon kevésre telt; kölcsön kellett sokat vennünk s nagy kamatot fizetnünk: szaktudományunk idegen lett, egészen érthetetlen nyelven beszélt. Ezt a tudományt nem lehetett népszerűsíteni, ennek nem volt művelő hatása. De a nagy európai áramlat minket is magával ragadott, mi sem akartunk elmaradni a világ mögött, mi is akartunk

népszerű tudományt; tehát megint csak fordítani kellett; s ennek is megadtuk az árát. Hol rosszul választották ki a lefordítandó műveket, hol rosszul fordították, a mit kiválasztottak, s kevés a jó mű jó fordítása. Pedig nálunk e fordított irodalomnak nehezebb föladata van, mint az eredetinek a maga földjén. Másutt ezt az irodalmat a közönség élénken érzett szükséglete előzte meg, híjját érezték, s ez az érzet keltette életre. Mi nálunk az ilyen érzet gyéren mutatkozik; a fordításoknak az a föladatuk, hogy a szükségletet is megteremtsék, melynek kielégítésére hivatvák. Másutt az igazán népszerű irodalom, nem gyári munka; gyönyörű nyelven van írva, finom formában előadva, igazi tudósok gondolatjai igazi írók módján megírva. A mi fordított irodalmunk igen tekintélyes részében nem tudjuk, mely vétségek fordulnak elő sűrűbben: azok-e, melyeket a gondolat ellen, vagy azok-e, melyeket a nyelv és stílus ellen elkövetnek. Legtekintélyesebb testületeink: az akadémia, a természettudományi társaság, az orvosi társaság vezetik a fordítások ügyét. A közönség fölkarolta az eszmét és csoportosan pártolja a buzgó testületek törekvéseit. De ezek a társaságok csak a czélt tűzik ki, s csak a munka anyagi kivitelét biztosítják. A szellemi munkára nem ügyelhetnek eléggé; a természettudományi társaság még legtöbb gonddal van a fordítások minőségére, s neki is a legnehezebb akadályokkal kell megküzdenie. Az orvosi társaság épen nem törődik a nyelvvel; szégyenletes fogékonytalanságot tanúsít a forma ellen. Nem csoda, ha az eredmény nem elégít ki, ha a nagy munkásság nem felel meg a várakozásnak s nem termi meg a várt gyümölcsöket. A legnagyobb zavar uralkodik a magyar próza terén; kritikánk hallatlan sülyedése egészen tájékozatlanná, majdnem tájékozhatatlanná tette a magyar közönséget. Magyar kultúra pedig csak tiszta magyar nyelven lehetséges, csak plasztikus nyelv terjeszthet gondolatokat. Azért szükséges, hogy közönségünk figyelmét fordítóinkra is tereljük s igazságos bírálattal illessük irodalmunk ezen tekintélyes, számra nézve legsúlyosabb részét. Nem csak a tudományos s az említett népszerű irodalomra leszünk tekintettel. E bírálatok körébe a magyar fordított irodalom minden nevezetesebb jelensége tartozik.

Nem is fogunk aprólékoskodni. Nem a hibák keresgélésében telik örömünk, hanem az érdem, a jól végzett munka elismerésében. Az ügy fontos, s kívánatos, hogy mentül többen járuljanak hozzá lendítéséhez.

KISS LAJOS.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

IX.

A magyar szóképzésnek második módja a külképzés. Ez hozzátét által megy végbe. A hozzátét háromfélekép történhetik: *a*) előtét, *b*) közbetét, *c*) utótét által. (Előb. 120.)

E szerint nyelvünkben vannak elő-, közép- és utóképzők.

Ez a tétel pedig ama már egyszer említett fölsőbb nyelvészeti átolmlásra van építve, hogy az egyes hangok eredettől fogva bizonyos meghatározott jelentésnek a kifejezői: „*á* bámulási hang: *á-m*, *á-mít*; *i* remegéssel járó félelmi hang: *i-ed* (ijed); *o* többféle kedélyállapot kitörő hangja: *o-h*, *o-hajt*; *u* kutyahang: *u-gat*; *ű* biztató hang: *ű-öz* (= *üz* — El. 66—76.). Ez a gyökérem. A mi tehát ehhez járul, az szorosán véve képző: *bám*(ul)-ban pl. a gyökérem a szájtáti *á* hang-, *b* elő-, *m* pedig utóképző (77.) Más esetekben, még pedig legtöbbszörte, a gyökérem mássalhangzó, s a vele álló önhangzó a képző. Azt meghatározni, hogy a két vagy három hang közül melyik a gyökérem s melyik a képző, illetékes bíró természetesen csak a szerkesztőség lehet, egyedül ő ismeri a fölsőbb nyelvészettudomány sejthetetlen titkait; valamint az ő illetékessége körébe tartozik annak megállapítása is, hogy valamely származékszónak a gyökere, a mely a szerkesztők tanítása szerint csak is egy tagú lehet, egy, két vagy pedig három elemből áll-e. A mi aztán az ekként meghatározott gyökér után toldva még fölül megmarad, annak magától érthetőleg képzőnek kell lennie. Ez az utóképző.

E szerint az *a e* képző e szavainkban: *dud-a*, *nyif-a*, *dad-a*, *lib-a*, *kuty-a*, *csib-e*, *pip-e*, *csig-a*, *szucz-a*, *ragy-a*, *bok-a*, *dar-a*, *koh-a*. (I. 6—7.) Helyesen alkotott új szók tehát: *ford-a*: tropus (Ball. Magy.-n. szót. és NSz.),

morg-a: murmelthier (u. o.), *olv-a*: (der untere theil des schmelzofens (u. o.), *usz-a*: minden vízi tárgy, mely a vizen felül van (NSz.), *benn-e*: internum alicujus rei (természetráji műszó), *gyöngy-e*: perla (u. a.) sat.

Képzők a *b*, *p*, *f*; aztán *ab eb*; *ap ep op öp*; *ba be*, *pa pe*, *fa fe*; *ma me*; *va ve* ezekben: *dom-b*, *czom-b*, *gom-b*, *zsém-b*; *tal-p*, *sely-p*; *döly-f* (I. 363.); *dar-ab*, *kasz-ab*, *ver-eb* (I. 8.); *isz-ap*, *kol-op*, *czöl-öp* (I. 168.); *gom-ba*, *bom-ba*, *hi-ba*; *czim-pa*; *tré-fa*; *tor-ma*, *haj-ma*; *mur-va*, *goly-va*, *pony-va* (I. 363—364.). Igazoltak ennél fogva a következő újabb alkotások: *töm-b*: gruppe (B. NSz.); *három-b*: dreifusz (B.); *lát-ab*: pupille (B.); *szer-ep*: rolle (B. NSz.); *szőr-me*: pelzwerk (B. NSz.), *gyúr-ma*: masse (u. o.), *gyász-ma*: andraena (tr. műszó) sat.

Képző a *cz*; s elő- és utókisarjadzással képzők az *acz*, *ecz*; *cza*, *cze*; *ancz*, *oncz*, *encz*, *öncz* a következőkben: *ar-cz*, *har-cz*, *dur-cz*, *kor-cz*, *por-cz*, *bér-cz*, *kon-cz* (I. 1105.); *kup-acz*, *kuk-acz*, *mal-acz* (I. 23.); *út-cza*, *der-cze*, *pió-cza* (I. 1105.), *kap-cza* (III. 380.); *köl-öncz*, *ger-incz*, *virg-oncz*. Szótárunk tehát ráadja a szentesítést a neológia imez alkotásaira: *él-cz*: witz (B. NSz.), *vihar-cz*: sturmschwalbe (B. tm.); *csalán-cz*: acalephon (tm.); *bök-öcz*: cerithium (tm.); *tál-cza*: tasse (B. NSz.); *tár-cza*: portefeuille (B. NSz.); *uj-oncz*: neuling (B. NSz.), *hág-oncz*: emporkömmling (B.), *hus-oncz*: sarcophaga (tm.), *üstök-öncz*: comatula (tm.), *kup-oncz*: conus (tm.) sat.

Képző a *d*; s közép képzővel bővülve az *and*, *end* ezekben: *bár-d*, *kar-d*, *mor-d* (I. 1167.); *gal-and*, *kal-and*, *bol-ond*, *por-ond*, *ger-end* (I. 151.). Szótárunk szerint tehát jogos képzések s nem kárhoztathatók még az olyanok sem, minő a *fej-end*: broscinus (tm.).

Képző az *ang*, *eng* a következőkben: *bit-ang*, *furf-ang*, *har-ang*, *czafr-ang*, *sal-ang* (I. 153.). Kifogástalan szók e szerint: *kez-eng*: chirotes (tm.), *szal-ang*: chlaenium (u. a.)

Képző továbbá az *ar*, *or*, *er*; *ör* ezekben: *av-ar*, *ost-or*, *ök-ör* (El. 144.). Helyesek ennél fogva: *lov-ar*: kunstreiter (B. NSz.), *rov-ar*: insect (u. o.), *tud-or*: doctor

(u. o.), *szem-er*: gran (u. o.). És nem érheti megrovás, sőt méltó dicséret illeti meg őket, a kik e természetrajzi műszók alkotói voltak: *puh-ar*: telephorus, *nyak-ar*: rhagium, *lap-or*: phyllidium, *oll-or*: chelifer, *czomb-or*: oedemera, *tált-or*: mantis, *jegy-er*: paragaeus, *csücs-ör*: truxalis sat.

S a gyökéregytagúság elvének s ama lehetőségnek alapján, hogy a gyökér egy, két, három s néha négy elemből is állhat, a melynek meghatározása magától érthetően minden egyes esetben a szerkesztőségi fölsőbb inspirációtól függ (pl. a *ficzomodik* szónak a gyökere tulajdonkép *icz*, az *f* benne előképző (II. 841.); a *ficzkó*-ban ellenben *fi* a gyökér, a *c* pedig, valamint a *kó* is képző (II. 843.); a *finczároz*-ban a gyökér ismét *fin*, a *c*-*a*-*ar*-*o* pedig képzők (II. 848.); de már a *fin*ta szóban a gyökér *fit*, az *n* közép s az *a* utóképző II. 855. sat. sat.), világosan, végetlen számú adatokkal ki van mutatva, hogy a magyarban minden egyes hang képző; be van bizonyítva, hogy az önhangzók a mássalhangzókkal s viszont képzők (v. ö. *b, p, f, v; ab, eb; ap, ep; ba, be; av, ev; va, ve* sat.); sőt képző az önhangzó két mássalhangzó társaságában is (por-ond, har-ang). Szóval úgy meg van áldva nyelvünk képzőkkel, hogy csak úgy görnyedez alatta. Méltán lelkesedik tehát egy újabb nyelvtudományi munka, midőn a NSz. e tanítását megdönthetetlen igazságként elfogadva, fölkiált: „Alig van oly mássalhangzónk, mely képzőül ne alkalmaztatnék. Ha még ezekhez *a*) a tisztán magánhangzói képzőket *a, á, e, é, i, ó, ő, ú, ű, b*) ezeknek a mássalhangzókkal párosodását, *c*) a mássalhangzóknak egymással és a magánhangzókkal vegyüléseit számba vesszük, s még *d*) a lágyulhatók változásait nem felejtjük ki: oly nagy sora, oly változatos színvegyülete áll előnkbe a képzés külső eszközeinek, hogy nyelvünket ebben, a nyugoti új nyelvekhez képest igen dúsnak kell mondanunk“. (Imre Sándor. Idegen és hibás szók bírálata. 65. l.)

Ime, a jó mag jó földbe hullt!

Mielőtt szótárunk etymológiáját néhány tanulságos példában bemutatjuk az olvasónak, helyén valónak tartjuk a szerkesztőségnek ide vonatkozó tanításait röviden egybeállítva még egyszer ismételni.

1) A szónak veleje, magva a gyökérelem, a mely rendszerint mássalhangzó, s a melylyel fogantatása pillanatától kezdve egybe van forrva majd egy, majd más, majd meg több rokon és nem rokon jelentés; pl. az *m*
a) gömbölyüded vagy csomós testeket jelent, *b*) folyós testre, nedvességre vonatkozik, *c*) mozgást jelent, *d*) emelkedésre mutat, *e*) hangot utánoz (IV. 1.). Hogy hány és miféle jelentést rejt méhében egyik-másik gyökérelem, annak egyedüli tudója a szerkesztőség.

2) A gyökérelemhez a jelentés gyöngébb vagy erősebb módosítására hol elül, hol hátul — ennek ismét csak a szerkesztőség a megmagyarázhatója — a legtöbb esetben önhangzó járul.

3) E két elemhez legtöbbszörte hozzájárul még egy harmadik is elül, középen vagy hátul — ezt ismét csak a szerkesztőség mondhatja meg — s ez rendszerint mássalhangzó s vagy lágyítására vagy keményítésére szolgál a fogalomnak, vagy pedig pusztá dekoráció.

E három hang alkotja a gyökérszót. Példa. A *világ* szónak a gyökere *vil*; ebben a gyökérelem *l*, jelent fürge, sebes mozgást kapcsolatban a fényléssel, ragyogással (VI. 1028—1029.); az *i* mutatja a fény finomságát; az előképző *v* pedig diszító hang; mert ha valamit, a fényt leginkább megilleti a diszítés. Itt megjegyzendő, hogy új árnyalatok előhozására a gyökérszó egyes tagjai helyüket megváltoztathatják, sőt visszára is fordulhatnak; a mássalhangzók kívánathoz képest puhulhatnak, érdesedhetnek; az önhangzók meg szintén szükséghez képest vastagodhatnak, vékonyodhatnak, sat. Példa. Az *ablak* szó nem egyéb mint *világ*. Minthogy azonban az ablak tulajdonképen még sem az, a mi a világ, hogy ez új fogalmat jelölhesse, bizonyos módosulásokat kellett szenvednie. A processusnak a szerkesztőség szerint ez volt a lefolyása: *vil-ág*-ból lett *vel-ág*, aztán *evl-ág*, *avl-ág*, *abl-ág*; ebből *abl-ák*, s végül *abl-ak* (I. 14.).

S csodálatos! A szótárírók panaszkép említik meg, hogy „a szóhasonlítás elé legtöbb nehézséget gördít a hangok változkodása és idomulása“. (El. 23.)

A ki ennyi s ily tökéletes segédeszközökkel rendelkezik, arról előre bizonyosak lehetünk, hogy a legfogasabb kérdés megoldása is csupa gyermekjáték lesz neki.

Lássuk.

Agár. „Azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök, mint általában a *g* hang, görbülést, meg- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyánál, lónál tapasztaljuk.“ — *Egér.* „Vastaghangon rokona *agár*, s átvetve hasonló hozzá *ürge*.“

Bocskor. „Alkalmasint egy eredetű a *baka*-ncs, *boka*-ncs szóval, s átvett szó: *bokasor* (— nem tudjuk, a szerkesztőség nem világosít föl bennünket a bocskoros magyar nyelvtudomány örök kárára, összetett szóval van-e itt dolgunk: *boka-sor*, vagy pedig kettős képzéssel: *boka-s-ör*) *bok-sor*, *bok-csor* helyett.“

Csoroszlya. „*Csor* elvont gyök; metszésre, törésre vonatkozik a *csoroszlya* szóban = *csor-osz-ol-ó*.“

Decsák. „Úgy látszik, a *dicsekszik* szóból van elferdítve = *dics-ák*.“

Dercze. „Annyi mint *dar-cza*, azaz apró dara.“

Deszka. „Mennyiben a gyalulás toszigálással, *do sz o* lással jár, annyi mint *dosz-ka*, azaz *do sz o* lt fahasáb.“

Dézsá. „Talán mint fejödedény = *téj-za*.“ Több magyarázat nincs mellette; de nem is szükséges. Hisz a második tag, a *za*, világos hogy képző. Vagy nem ezt vallják *mor-za*, *tor-za*, *má-za*, *zsa-za*, *strá-za*, *Dó-za* és *Zsu-za*?

Drincs. E szó jelentését a szótár így magyarázza: „valaminek elcsavarása, eredeti alakjának megváltoztatása; *szódrincs*, midőn a szó hangjait összezavarjuk, átalvetjük.“ Aztán jön az etimológiája. A *csere* szó gyökeréből *cser* kicsinyítő *incs* képzővel lett *cser-incs*; egy jótköny májusi esőre aztán a *cs*-ből *d* alakult = *der-incs*; s végül a magyar ajknak oly fárasztó *der*(incs) hangcsoportból a könnyen ejthető *dr*(incs) lett. Hasonló jelenségek: *kurumpli* *krumpli*, *derága* *drága*, *teréfa* *tréfa*, *karajczár* *krajczár* sat.

Ezüst. „Eredetileg az *ez* gyök annyi mint *ősz* (fehères, fehérő); az egész tehát *ősz-es-ded* = *ezüst*.“ A kinek e magyarázatban felötlő volna, hogy miként nevezhette el az egészséges magyar észjárás a ragyogó fehérségű ezüstöt az ólomszínbe hajló *ősz* színtől s még csak nem is *ősznek*, hanem *őszesnek*, *őszesdednek*: *kevésbé ősznek*, csak amolyan *őszformának*, az juttassa eszébe,

hogy a nép az ezüstöt leginkább csak pénzalakjában látja; s erre épen nem foghatni rá, hogy ragyogó fehérségű; sőt nagyon is *őszesded*, a mint az osztrák-magyar tíz krajczárosok ólomfehérsége is fényesen igazolja. Hogy pedig hogy kerül ki *őszesded*-ből az *ezüst*? Nagyon egyszerűen. Az *őszes* tagokbeli *ő* és *e* helyet cserélnek: *eszős*; minthogy azonban az ezüst a közforgalom miatt folytonos kopásnak van kitéve, az ekként támadt *eszősded*-ben nem csak az önhangzónak (*ő*) hosszúsága kopott el symbolum gyanánt idővel, hanem elkopott a vég *ed* szótag is, s lett belőle *eszösd*. No hogy az *eszösd*-ből a főntebbi hangtani nehézségek leküzdése után az *ezüst*-nek kihozása gyerekjáték, azt nem kell bizonyítanunk.

Éber. „Eredetére nézve egynek látszik *vir* vagy *virr* gyökkel ezekben: *virad*, *viraszt*; t. i. az *i* hang helyt cserélvén, vagy középről előre nyomulván, lesz: *ivr*, v. *évr*, v. *ébr* = *éber*.”

Ég (ardet.) „Az *ég* már nem tiszta gyök, hanem származék; még pedig *hő* v. *hé* gyökből = *hé-eg* v. *hev-eg*, azaz hevet vagy meleget ad folytonosan.”

Éh. „Jelentése főleg a *h* betűben rejlik, mely a természetet utánozva lehelést, lihegést = erős kívánást jelent. Különben gyökeleme azon *e*, mely az *eszik* igéé, mennyiben az éhség evési vágyat jelent.” Ritka szép megfejtés, mélyre ható etymologia! Az *é* jelenti az evést, a *h* az erős lihegést = vágyat; tehát *é + h* = erős enni vágyás. Nem szabad itt kifelednünk még ama mesteri kombinációt sem, hogy erősen liheg az, a kit erősen megkergetnek; a kit pedig erősen megkergetnek, az hamar és erősen megéhezik; a *h* tehát, a lihegés kifejezője, már egymagában nem csak a vágyat, hanem az ehetsémet is jelöli. Nem ok nélkül hangsúlyozza tehát a fölsőbb nyelvtudomány, hogy „jelentése főleg a *h* betűben rejlik.”

Éj. Az *éj*, mint sötétség, a testeket elfödi, eltakarja; a *héj* szintén földő, takaró; tehát *éj* = *héj*.

Év. „Eredetére nézve lehet annyi mint *ív*, t. i. egy *ív*, azaz egy kor az időből; vagy pedig annyi mint *av*, azaz *avas*, *avult*. Véleményünk szerint mindkét származtatás helyesnek látszik.” A mi véleményünk is az. De az a második, az *év* = *av*, *avas*, mégis csak sokkal helyesebb.

Fehér. „Eredetikép hihetőleg *fe-ér* = *fe*(lső) *er*(ő), s könnyebb kiejtés végett *h* v. *j* közbeszurattal lett *fe-h-ér* vagy *fe-j-ér*; tehát annyi mint felső erejű, tulajdonságú, vagyis olyan, mint valaminek felső, azaz legvilágosabb része, oly világos, mint a felső, vagyis mint a fénytől, naptól leginkább világosított részek szoktak lenni.“ Egész a csodálatosságig egyszerű, világos magyarázat. A szurok valami. Ennek felső része legvilágosabb; a felső rész a szurok-valaminek felső ereje, tehát a szurok = *fe-ér*.

Fekete. „Némelyek szerint annyi mint *fek-ette*, azaz mit a *fek* (fekély) megevett, megrontott. Vagy olyan, mint a *fekvő* test, vagy a testnek *fekvő* része szokott lenni, melyre a világosság nem hathat: sötét.“

Férj. „Tulajdonkép *fe-er-j*. A *fe*-ben a magasság, nagyság, az *er*-ben az erő fogalma rejlik benne; a *j* betű toldalékképző gyanánt áll.“ Ime az etimológiának véghe-tetlen becse a szó valódi jelentésének megértésére! Ebből kitetszik, hogy első őseink idejében: a férjek mind derék, szálas, erős, izmos legények voltak. Ha ma neveznék el őket, bizonyosan *al-ar* s *j* toldalékkbetűvel *alárj* volna a nevük.

Fertő. „*Fer-t* eredetileg annyi mint: ferde mozgást tesz, fordít magán; *fertő* tehát oly folyadék, mely más anyaggal, pl. iszappal, sárral van összeforgatva, keverve.“

Fizet. „Eredetére nézve *fe-iz-et*, azaz felizet, feloszt, íze kre oszt, vagyis számlál.“

Frigy. „Annyi volna, mint *vér-ügy* = *vrügy* = *vrigy* = *frigy*.“

Fris. „Eredetileg *fi-ris*, *für-es*; azaz olyan, mint a ki *für-ge*, *für-göncz*, *für-dik*.“

Furfang. „E szó törzsöke *fúr*; innen lett *furu*, azaz tekervényes eszköz, mely a legkeményebb testen is általhat forgatás, tekergetés által; *furu*-ból lett *furu-ag* s *n* toldással *furu-ang*; továbbá az *u*-nak *v*-re változtával *fur-v-ang*, végre *fur-f-ang*, azaz tekervényes uton végrehajtott tett, vagy oly munka, cselekvés, mely nem egyenes, szokott módon, hanem ravaszul eszközöltetik, valamint a furó sem egyenesen, hanem tekergetés által nyomul keresztül a szilárd test rétegein.“

Fűz (salix). Összetett szó: *fű* + *öz*, azaz *fűözön*; mivel azon ismeretes fának levelei, melyet *fűz* nek nevezünk, *fű* ként sűrűek, keskenyek és *fűzöldek*.”

Gáncs. „Gyöke eredetileg egy a *kam* (kampó), *gam* (gamó) gyökökkel; *gáncs* tehát tulajdonkép annyi mint *gám cs* = *gam-cs*, *kam-cs*; mert midőn *gáncs* ot vetünk, lábunkat csakugyan *kampó* módjára meghajtjuk.”

Gereben. „Gyöke *ger* valamely sértést, szurást, karczolást jelent; innen *ger-ő* = karczólo, s *en* toldalékkal *gerő-en* v. *gerü-en*, ebből *ger-ev-en* és *gereben*.”

Gohér. „Vagy annyi mint *kövér*, vagy pedig a *bajor* szóból módosult.”

Gödény. „*Gö* gyökelem, melyben a gömbölyűség, kerekesség vagy kanyarodás, csavarodás vagy dudorodás fogalma rejlik; *öd* képzővel lesz belőle *gö-öd* = *göd* (ugyanaz, mi a *gög*), s további *ény* képzővel *göd-ény*. Nevét onnan kapta, mivel nyaka alatt erszényforma nagy *bögye* (*gögje*) van.”

Gyapjú. „Azon *di* egyszerű gyökre vihető vissza, melyből a gazdagságot, bőséget, becseset jelentő *dív*, *dész*, *díj* származtak; *gyap* tehát ebből lett *di-ap*, s aztán *j* és *ü* képzőkkel *diap-j-ü* = *gyapjú*.” Hogy a gyapjúban megvan a gazdagságnak eleme, hogy tehát becses is, arra nézve élő tanú akármelyik gazdag gyapjúkereskedő. A *di*-nek gazdagság, bőség jelentése mellett pedig mi szólhat ékesebben, mint a *di-ák*, meg a *di-kics*? A diákból lesz gazdag püspök; s ha a csizmadia gazdaggá lesz, nem a dikicsnek köszönheti?

Gyár. „A gyök benne azon *cse*, mely megvan a *cse-ál*, *cse-n-ál* (csinál), *cse-l-ek-szik* igékben is. *Cseál*-ból lett *csál* = *csár* = *gyár*.”

Gyász. „Tájszokásilag *jász*, s eredetire nézve talán *jaj-ász*; ennélfogva jelentené azon siránkozást, jajgatást, melyet halott körül és miatt az illető rokonok tenni szoktak.”

Gyáva. „Eredetileg *gyám-u-a* = *gyám-v-a*, azaz ki gyámolni, gyámolítani való, kinek gyámra van szüksége. Gyökbetűjénél (*gy*) fogva, mely lágyságot, gyöngeséget fejez ki, csakugyan gyöngét, mindenben gyámra, gyámolítóra szorulót jelent.”

Gyertya. „Gyöke *gyer*, mely valószínűleg nem más, mint a meglágyított *ger* (*gerjed*). A *gyertya* tehát ekként támadt: *ger-j-edő*; ebből lett *gerjetyű*, öszvébb húzva *gertyű* = *gyertyű* = *gyertyú* = *gyertya*.” Szerfölött tanulságos hangváltozások. A *gertyű*-beli *g* lágy *gy*-re változik jelképéül annak, hogy azonnal neki lágyul a *gyertya* is, a mint meggyújtják. A *gyertyű*-beli magas hangú *tyű* szótag pedig mély *tyú*-vá lesz (*gyertyú*) azért, hogy folyton eszében tartsa s valamikép el ne felejtse az emberiség, hogy a *gyertya* magasból mélyre, vagyis fölülről lefelé ég. Ebből látszik, hogy a szótár nem csak tudományos, hanem praktikus czélokot is szem előtt tartott. Ez ugyanis egyszersmind figyelmeztetés a cselédek számára is, hogy a *gyertyát* ne az alsó, hanem a felső végén gyújtják meg.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELV IRODALMA.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége csak nem rég figyelmeztette a magyar nyelv tanítóit azon feladatokra, melyeknek megoldását leginkább ő tőlük várhatja a tudomány, és egyúttal kimutatta, hogy sokan, a kik nálunk a nyelvtani irodalom terén működnek, restellik még azt a fáradságot is, hogy akár magát a nyelvtannak forrását, a nyelvet, különösen a népnyelvet s a régibb nyelvelmékeket, akár pedig a magyar nyelvvel foglalkozó alapvető munkákat s általában az eddigi kutatásokat kellőleg tanulmányoznák. Azt véljük tehát, hasznos szolgálatot teszünk mindazoknak, kik a magyar nyelvvel hivatásuknál fogva foglalkoznak, vagy egyébként érdeklődnek iránta, ha összeállítjuk azokat a munkákat, melyek nélkül a magyar nyelvész el nem lehet. (Az újabb kiadványoknál gyakorlati czélból az árakat is megjegyezzük.)

A nyelvbeli tények megértésére s magyarázatára nézve legfontosabb e három forrás: 1. a régibb nyelv, 2. az élő beszédből különösen a nép nyelve, vagy a nyelvjárások, 3. a rokon nyelvek. E három forrásból meríti a nyelvtudomány azon tényeket, melyeknek összehasonlítása s az ebből eszközölt inductio lehetővé teszi, hogy a nyelvbeli alakok és kifejezésmódok eredetibb alakjait, ezeknek értelmét, s ezzel együtt a bennük nyilatkozó sajátos nemzeti észjárását földerítsük.

1 A régi nyelvre vonatkozó kiadványok:

Régi Magyar Nyelvmlékek, négy nagy negyedretű kötetben; szerkesztette Döbrentey Gábor 1838—1846. Az első kötet legrégibb összefüggő nyelvmlékünket, a Halotti Beszédet foglalja magában a beszédnek korát és nyelvét tárgyaló bő fejtegetésekkel, s az ó-szövetségnek második felét tartalmazó Bécsi codexet szótárral. (Elfogyott.) A második Kinizsi Pálné másdságos könyvét 1513-ból és vegyes régi iratokat 1342—1599. Döbrentey terjedelmes magyarázó jegyzeteivel (LXX. és 477. lap. Ára 2 frt.) A harmadik kötetben van a Müncheni codex 1466-ból, szótárral és beható tanulmányval a codexnek nyelvéről Jászay Páltól, és vegyes tárgyú iratok 1540—1600. Döbrentey jegyzeteivel (LVII. és 518. l. Ára 2 frt.) A negyedik kötet a Guary codexet foglalja magában szótárral. (XXII. és 100. lap. Ára 1 frt.) — A szövegeknek sokkal gyakorlatiabb és könnyebben kezelhető, de pontosabb és lelkiismeretesebb kiadása is az, melyet a nyelvtudományi bizottság kezdett meg 1874-ben, s mely azóta szakadatlanul foly ily cím alatt:

Nyelvmléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. (Eddig öt nyolczadrétű kötet. Áruk együtt 8 frt, külön-külön 2-2 frt.) Az eddigi kötetek csak codexeket közölnek. A megjelentek közül legfontosabbak a Bécsi, Müncheni és Érdy codexek, a legközelebb megjelenendők közül pedig az Ehrenfeld codex (Ferencz-legenda). Az I. kötetben van a Bécsi s a Müncheni codex; a kettőnek nyelve egészen megegyez; az elsőnek tartalmát ó-szövetségi könyvek fordítása teszi, a másodikét az evangéliumok. A II. kötet csupa másdságos codexet foglal magában, névszerint: Veszprémi c., Peer c., Winkler c., Sándor c., Gyöngyösi c., Thewrewk c., Kriza c. Bod. c., A III. kötet vallásos elmélkedéseket és legendákat foglal magában három codexből: Nagyszombati c., Sz. Domokos c., Virginia c. (Ezt a kötetet Komáromy L. és Király P. tették közzé, a többit Volf Gy.) A IV. és V. kötetet foglalja el az Érdy codex, mely epistolák és evangéliumok magyarázatát és szentek ünnepeire való legendákat tartalmaz. — Ezekből a „Magyar Szentek Legendái“ már 1859-ben külön is megjelentek bevezetéssel és nyelvjegyzetekkel Toldy F. által a Sz. István társulat kiadásában.

Toldy adta ki a Debreczeni codexből is az első részt, mely legendákat foglal magában, ily cím alatt: A debreczeni legendás könyv a Krisztina-legendával együtt (az utóbbi az egyetemi könyvtár kéziratból), szótárral (Pest, 1858. nagy nyolczadrétű, XX. és 212. l. Ára 1 frt 20 kr. pp). — Továbbá összegyűjtötte

a passió régi magyar elbeszéléseit a döbrentei, érsekujvári és debreczeni codexekből, s kiadta nyelvjegyzetekkel és régi rajzokkal („Régi magyar passió.“ Pest, 1856. XV. 260. l. 1 frt pp.). — Végre ő adta ki a Nádor codexet szótárral. (Buda, 1857. negyed-rétű 272. l. gót betűkkel nyomva. 3 frt pp.) — Toldy kiadványainak a nyelvészre nézve egy nagy hiányuk van: az t. i., hogy a nyelvemlékeket nem az eredeti, hanem a mai írásmóddal adja vissza, pedig az olvasása sok esetben nem bizonyos, sőt határozottan hibás. Használatuknál ezt folyton szem előtt kell tartanunk.

A Nyelvemléktárban és máshol szétszórt legrégebbi verses maradványok együtt találhatók a

Régi Magyar Költők Tára (Corpus Poetarum) 1877-ben megjelent I. kötetében, Szilády Áron kitűnő, tanulságos nyelvtörténeti jegyzeteivel. XII. és 391. lap. Ára 2 frt. — Az írott nyelvemlékek közt kiváló helyet foglal még el, mert híven tükrözi vissza a XVI. századbéli élő beszédet, a Magyar Levelestár. A régebbi magyar közélet, erkölcsök, történet és nyelv ismeretének előmozdítására kiadja a M. T. Akadémia Történeti Bizottsága. I. kötet: 400 magyar levél a XVI. századból 1504—1560. Közli Szalay Ágoston. (9 könyomatú táblával. 1861. 8-rétű, XX. és 424. lap. Ára 1 frt 20 kr.)

Árpádkori oklevelekből gyűjtött szavakat, nagyobbbrészt neveket adott ki Jerney János „Magyar Nyelvkincsek“ czíme alatt (Pest, 1854. XII. és 178. l. — Az ugyanezen munkának második füzetében magyarázott I. András korabeli magyar imádság nyilvánvaló koholmány.)

Régebbi íróink közül nyelvtani czélokra leginkább ajánlhatók: Telegdy Miklós, Magyar István, Pázmán Péter, Mikes Kelemen és Faludi Ferencz.

A régebbi nyelvemlékek közül némelyek többé-kevésbé föl is vannak dolgozva egyes tanulmányokban.

Első sorban természetesen a Halotti Beszéd, melyről már Révai írt egy egész könyvet, telve a legtanulságosabb nyelvtörténeti és nyelvtani fejtegetésekkel: *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Vol. I. quod complectitur duas allocutiones funebres. commentario grammatico illustratas.* (Pest, 1803. 360. l.) Fejtegetéseit részben ismételte, részben más nyelvemlékekkel való összevetés útján bővítette Döbrentey a RMNyelvemlékek I. kötetében 1838. S majdnem ugyanannyi idő elmulta után megint irtak e nyelvemlékről egy érdekes könyvet, még pedig ezúttal finnül, egy finn nyelvész, a korán elhunyt Blomstedt Oszkár. Ő magyarázataiban különös tekintettel van a rokon nyelvekkel, főleg a

finnel és lappal való hasonlításra, s a szöveget Budenz olvasása és fordítása szerint közli. Könyvének címe: „Halotti Beszéd, ynnä sen johdosta vertailevia tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin kilissä.“ (Helsingfors, 1869. 215. l. 8-rétü). — A Bécsi, Müncheni, Guary és Nádor codexekhez való szótárak s részben terjedelmesebb tanulmányok a RMNyelvmelékekben s a Nádor c. Toldy-féle kiadásában találhatók. — Ezeken kívül még csak két, de nagyon fontos, írott nyelvmélekről van behatóbb tanulmányunk, t. i. a Ferencz-legendáról Szarvasé (Nyelvör I.) és a Sajószentpéteri végzésről Fogarasié. (Nyelvtud. Közlemények III.)

Régibb írók nyelvéről is vannak egyes tüzetesebb tanulmányaink, főleg a MNyelvörben. Így vannak ismertetve a 16. századból: Pesti Gábor szótára Simonyitól (Ny. II.) A 17. századból Pázmány Lauchsztól (a Magyar Nyelvészet c. folyóiratban VI.) és Kiss Ignácztól (Ny. II.); Balásfi Királytól (Ny. III.), Mélotai Nyilas Samu u. attól (Ny. VI.) és Matkó Komáromytól (Ny. II.) Végre a 18. századból: Faludi Ferencz Borostyánkövitől (Ny. I.) Egy ilyen nyelvtörténeti tanulmány külön füzetben jelent meg: Geleji Katona István főképp mint nyelvész, Imre Sándortól (az akadémiától kiadott „Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből“ című gyűjteményben; ára 30 kr.).

A magyar nyelvnek történeti szótárához az anyag már együtt van, s a szerkesztés megindul nem sokára. Jelent azonban már meg egy „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“ első két füzete Mátyás Flóriántól Pesten 1868.; az *a* és *b* betűt tartalmazzák.

2. A népnyelvet s a nyelvjárásokat legjobban lehet tanulmányozni a M. Nyelvör gazdag népnyelvi közleményeiből (az ezekhez való hozzájárulásra csak az idén szólította föl az akadémia a hazafias közönséget, s kívánatos, hogy e fölszólítás mentül nagyobb viszhangra találjon; a népnyelvhagyományok gyűjtésére vonatkozó utasításokat fölszólításra szívesen megküldi a M. Nyelvör szerkesztősége bárkinek), továbbá az egyes népdal- és mesegyűjteményekből. Ezek közül a mi céljainkra legmegbízhatóbbak s legtanulságosabbak Kriza Vadrózsái (székely népköltési gyűjtemény, Kolozsvár 1863. 8-rét, VIII. és 577. l.), továbbá Arany László Népmeséi. Egyebek: Erdélyi Népdalai és Mondái (három kötet, a Kisfaludy-társaság kiadása), Arany L. és Gyulai újabb Népköltési Gyűjteménye (két kötet, u. a. társ. kiad.) Merényi Eredeti, Dunamelléki, és Sajóvölgyi Népmeséi (két-két kötet), Pap Palócz Népkölteményei, Kálmán Koszorúi az alföld vadvirágaiból; végre Kovács Pál közmondásai, Dugonics és Ballagi Példabeszédei, és Erdélyi Közmondásai.

Egyes nyelvjárásokról már rendszeres összeállítások, sőt

terjedelmesebb tanulmányok is jelentek meg. Így a székely nyelvjárásokról Krizától a Vadrózsákban és a Ny. Közlem. X. köt. Budenztől a M. Nyelvészet V. köt.; a csiki nyelvjárásról Imecstől u. o. VI.; a háromszékiről Lőrincztől u. o. és Vastól Ny. Közlem. III. A csángók nyelvéről írt Szarvas a Nyelvőr III. k. A kapnikbányai nyelvről Vass a Ny. K. II. A palócz nyelvjárásról Szeder a Tudományos Gyűjtemény 1835. évi folyamában; a pécskairól Simonyi a Nyelvőr VII. k. A dunántúli nyelvjárásokról (Balatonmellék, Göcsej, Örség) Vass. J. a M. Nyelvészet V. k. (különnyomatban is.) A göcsejiről különösen Plánder Tud. Gyűjt. 1832., Torkos M. Nyelvészet I., II. nyomatban 50 kr. — Az örségiről írt hosszabb ismertetést Könyve Nyelvőr VII. köt. Említendő végre mint kezdet Horváth Ádám értekezése „A magyar nyelv dialectusairól“ 1875. („Jutalomfeleletek a magyar nyelvről a m. n. muzeum kérdéseire“ I. köt.), és még Hunfalvy Pál cikke a m. nyelvjárásokról, M. Nyelvészet I. Különösen ajánlható az akadémia kiadta Magyar Tájszótár (1838. 8-rét, 397. lap.; ára 2 frt).

3. A rokon nyelveknek legtöbbször van magyarul írt nyelvtanunk vagy kimerítő ismertetésünk. Így Budenznek szorosana tudományos, de egyúttal gyakorlati és világos Finn Nyelvtana olvasmányokkal és szótárral; mellette Fábíán Finn Nyelvtana 1859. egészen elvesztette értékét; hozzá még Hunfalvy P. Finn Olvasókönyve 1861. 8-rét XVI. 58o. lap, ára 1 frt), s ugyanannak mordvin nyelvтана (a Nyelvt. Közl. XIII. kötetében; külön nyomatban 50 kr.) Továbbá Hunfalvy vogul nyelvтана (Ny. K. IX. X.) és osztják nyelvтана (u. o. XI.), és a lapp nyelv ismertetése (u. o. V.).

A mi magát a rokon nyelveknek a mienkkel való összehasonlítását illeti, első sorban, mint minden következő kutatásra nézve alapvető munka, Budenz Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára említendő, melyből 1873 óta három füzet jelent meg. (595. lap; egy-egy füzet 1 frt) s még egy vagy két füzet van hátra. Budenz régibb szógyegetetése (A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szógyegetések) a Ny. Közl. VI. és VII. kötetében jelentek meg, de külön is. — Régibb műveink e tárgyról: Sajnovicstól Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse 1790.; Gyarmathitól Affinitas Lingvae Hungaricae cum lingvis Fennicae Originis grammaticae demonstrata 1799. Az ötvenes évekből: Hunfalvytól Tájékozás a magyar nyelvtudományban; magyar és finn szavak összehasonlítása; Magyar, török és finn szavak összehasonlítása. 1864-ből Hunfalvytól: Reguly hagyományai. I. rész: A vogul föld és népe (VI. és 364. lap, 4-rét, ára 2 frt).

Nyelvtant az akadémia csak egyet adott ki: A Magyar Nyelv Rendszerét (2. kiad. 1847. 8-rét 374. lap; ára 20 kr.), melyet az összegyűjtött anyag bősége tesz használhatóvá. De kiadatta Toldy F. által „A Régi Magyar Nyelvészeket Erdősítő Tsétsiig“ (1866. 8-rét, XVIII. és 717. lap; ára 2 frt). — Egyéb nyelvtanokból olvasásra méltók Révaié és Riedlé; a legújabbak közül Simonyi Zs. iskolai nyelvtana. — Ide tartozik még Gyergyainak „A Magyar Nyelv Sajátságairól“ írt műve. — A nyelvtannak egyes részeire nézve a következő művek ajánlhatók:

1. A hangtanra Riedl Magyar Hangtana. Egyes kérdésekre nézve: Lehr értekezése a hangok kieséséről („Tom“ Nyelvör V.), és Simonyi értekezései a járulék-mássalhangzókról (ugyanott VI.), a mássalhangzók hasonulásáról (Nyelvtud. Közlemények. XIV. s a hangátvetésről (Nyelvör VII. és külön lenyomatban ára 15 kr.) — A helyesírás kérdéseire nézve olvasandók az akadémiai „Helyesírási Elvein és Szabályain“ kívül Geleji és Tsétsi a Régi Magyar Nyelvészekben; Révai nyelvtanának illető fejezete; az akadémiai bizottság előterjesztése és Szilágyi, Nádaskay, Hunfalvy cikkei a M. Nyelvészet I. és II. köt.; végre Szarvas, Hunfalvy és Simonyi cikkei a Nyelvör I. VI. és VII. köt. Szarvas és Simonyi cikkei a hangnak megfelelő, phonetikus írást pártolják, Hunfalvy ellenben ennek az etymologikus írással való kombinálását. A mi különösen a kettős mássalhangzók egyszerűsítését illeti, olvasandó Révai nyelvtanának illető szakasza, s az egyes cikkek a Nyelvör II., III., V. kötetében.

2. A szótanra, még pedig először is a szófestésre nézve Budenz összehasonlító szótára legfontosabb. A Nyelvörnek minden kötetében vannak tanulságos szófejtegető cikkek Budenztől és másoktól. Ide tartozik Szilády értekezése: Magyar Szófejtegetések (ára 10 kr.), A magyar nyelvbe átvett idegen szavakra nézve legfontosabbak: Gyarmathy Affinitas-ának II. függeléke; Leschka Elenchussa; Dankovszky szótára; Miklosich Die slavischen Elemente im Magyarischen (ez a legkimerítőbb és használatra legajánlatosabb): Žahourek, Die Fremdwörter in Magyarischen, Prag, 1856. (ismert. M. Nyelvészet II.); Budenz cikkei a Vegyes Apróságokban Ny. Közl. I., II., III.; végre Szarvasnak egyes cikkei Ny. I., II., V., VI. — A szótan egyéb-iránt két nagy részre oszlik, melyeknek egyike a szavaknak alakjával, másik a jelentésükkel foglalkozik. Az alaktannak három része van: a) A szavaknak összetétele; erről terjedelmes tanulmányt írt Simonyi a Nyelvör IV. köt. (jutalm. pályamunka). b) A szóképzésről általában szól Budenz a Nyelvör első számában. A részleteket tárgyzó cikkek közül

tanulmányok ezek: α) igeképzés igéből: az -ít és -úl képzőkről Fischer a Ny. IV., V. β) igeképzés névszóból: az -l és -z képzőkről Budenz a Ny. Közl. X. k. (kivonata Simonyitól, Nyelvőr II.); γ) névszóképzés igéből: -t és -ás Sonnenfeldtől Ny. IV., -mány és vány Fischertől Ny. III., -ja Simonyitól Ny. V.; δ) névszóképzés névszóból: -ság-féle képzőkről Budenz Ny. I., kicsinyítő -j Simonyi Ny. V. Ritkább és homályosabb névképzőkről Halász Ny. VII. Áldeverbalis és denominatív képzésekről Simonyi Ny. VI. V. ö. még Joannovics értekezését: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez (20 kr.). — A nyelvújítás óta számos hibás-képzésű szó keletkezett. Ezekkel foglalkozik a Nyelvőrben számos kisebb-nagyobb cikk, különösen a IV., V., VI. kötetekben a „Hibás szók és szólások javítása“ című rovat. Leginkább a szóképzéssel foglalkoznak a nyelvújításról szóló értekezések általában. A régiek közül legjobb Lovász Értekezése a Magyar Nyelvújításról, Pest, 1835. Említendő továbbá: Verseghy Tiszta magyarsága; Beregszászi tartalmos Dissertációja de vocabulorum formatione, 1845. és Telekié: A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által (Jutalomfelelet I.). Újabb időben Imre S. írt Kazinczy nyelvújításáról a Szépirod. Figyelő I. köt. Legújabbban pedig különösen a Nyelvőr foglalkozott vele, s időről-időre össze voltak benne állítva Barczafalvi, Kazinczy és mások új szavai Simonyitól, Fischertől stb. Önálló értekezések (az akadémiai „Értekezések“ közt kiadva): Fogarasi János: Az új szókról. (1875. 15 kr.) Toldy Ferencz: Az új magyar orthologia. (1875. 15 kr.) — E kettő a neologia álláspontján van s a nyelvújításnak kelleténél több szabadságot tulajdonít. Alaposan czáfolja őket Volf és Szarvas a Nyelvőr IV. kötetében; ez utóbbi külön értekezésben is: Szarvas Gábor: A magyar nyelvújításról. (1875. 15 kr.) — Brassai Sámuel: mind a két részen hibákat igyekszik kimutatni elmés és tanulmányos, de itt-ott elhamarkodott állításokat tartalmazó értekezésében: A neo- és palaeologia ügyében. (1875. 30 kr.) — Felelt neki („A nyelvphilosophia“ c. a.) Szarvas Ny. V. és ugyancsak Brassai nézeteivel foglalkozik Ballagi Mór: Brassai és a nyelvújítás. (1876. 15 kr.) — Sok hibás nézet, de használható anyag is van Imre Sándor művében: Nyelvtörténeti tanulmányok a nyelvújításra nézve. (1876. 60 kr.) Behatóan bírálta Volf Ny. V. — Végre hogy az ide vágó tanulmányokat teljesen felsoroljuk, megemlítjük még a következőket Barna Ferdinándtól: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében (1877. 40 kr.), és Szvorényi Józseftől: Fejlődési tünetmények a nyelvben, fő tekintettel a nyelvújításra (az egri gymnasium értesítőjében 1877.). — Azonfölül adott ki az akadémia két ide vágó pályamunkát: P. Thew-

rewk Emil: A helyes magyarság elvei (1873. 8-rét, VIII. és 112. l.; ára 50 kr.); és Imre Sándor: A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira (1873. 8-rét, VIII. és 313. lap; ára 1 frt). Thewrewkében helyesek az elvek és érdekes részletek vannak benne, de nem rendszeres és még kevésbé kimerítő. Imréében sok anyag van összehordva, de korántsem elég s nem jól válogatva, azonfölül minden kritika nélkül; fő hibája azonban az, hogy semmiről sem mond határozott ítéletet, s hozzájárul nehézkes, homályos stílusa, úgy hogy a tájékozatlan olvasó mindenütt kétségben marad az egyes kérdések fölfogása iránt. — Mind a kettőt bírálta Volf Ny. II., III.

c) A szóragozás. α) Az igeragozásra tartoznak ezek: a vesz-féle igék tőalakjairól Vozárj, Ny. VI.; az igemódok alakjáról Riedl az akad. Értesítő új folyamának I. kötetében, és Simonyi a Ny. Közl. XIII. köt. (külön nyomtatban 20 kr.). Legtöbbet foglalkoztak az ikes igék ragozásával e század elején főleg Verseghy és Révai, újabb időben pedig először Riedl Szende pendítette meg e kérdést újra, ilyen című értekezésében: Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? (1873. 20 kr. Akad. ért.) Következtek aztán: Magyarházi: Öszinte figyelemztetés az ikes igék divatos ragozásának alaptalanságára. (1873. 40 kr. (Ily cím a. is: Újabb nézetek a m. nyelv szerkezetéről, I. szám. — A második szám függelékében megint visszatér az ikes igékre.) Továbbá Barna Ferdinánd: Az ikes igékről. 1875. 15 kr. — Legbehatóbb tanulmányok azonban Szarvaséi a Nyelvör III. kötetében; és Ivanovics Györgyé: Az ikes igékről. (1876. 40 kr. Akad.) Az előbbi inkább elméleti fejtegetéseket s a párhuzamos igealakok magyarázatát tárgyazza, az utóbbi inkább nyelvtörténeti szempontból indul ki s a kérdésnek gyakorlati oldalával foglalkozik, igen higgadt, józan ítélettel. β) A névragozással foglalkozó behatóbb tanulmányok: a magyar tárgyrag eredetéről Budenz Ugrische Sprachstudien II. füzet 1870.; ára 1 frt; a több birtokost jelölő személyragokról u. a. I. füzete; a személyes névmások viszonyításáról Torkos S. az akad. Értesítő II. kötetében.

A jelentéstanra vonatkozólag: a) A rokonértelmű szavakkal foglalkoztak: Finály Henrik: Adalékok a m. rokonért. szók értelmezéséhez, 1870., ára 20 kr.; Simonyi cikkei a Nyelvör II. k., Szarvasé (jön, megy; hoz, visz) és Thewrewké (jár, megy) u. o. I. k. — b) A műszavakkal általában Alexander B. a Ny. VII. k. Bölcséleti műszókkal Bánóczi Ny. V. VI. VII. Természetrájiakkal Fialovszky Ny. VII. Mesterműszók stb. vannak a

Nyelvőr népnyelvi közleményeiben gyűjtve. — c) Egyes kérdések: a vonatkozó névmás eredeti értékéről Budenz cikke a Ny. Közl. V. kötetében nagyon tanulságos. Némely névmások értékéről Takács u. o. III. A részesülők szerepéről u. a. u. o. s egy külön munkában is: Az igék részesülői nyelvünkben s helyes használatuk (Újabb nézetek II. ára 40 kr.). Az úgynev. igekötők szerepéről (különösen a meg és el igekötőkről) irt Budenz fölötte érdekes három cikket a Ny. Közl. II., III. és V. kötetében. A be igekötőről Komáromy a Nyelvörben III. k.

3. A mondattanra, még pedig a) az egyszerű mondatra nézve legértékesebb Brassai két nagy értekezése a magyar mondatról az akad. nyelvtudományi Értesítő I. és III. kötetében. A mondatrészekről irt Simonyi a Magyar Tanügy c. folyóirat V. kötetében. Az -ért rago s a helyett, miatt, végett névutós határozókról Sonnenfeld Ny. III. A százan-féle kifejezésekről Lehr Ny. IV. A jelzőről Brassai: A m. bővített mondat (akad. ért. 1870.; 20 kr.). — A tárgyias és tárgyatlan ragozás használatáról nagyon érdekes Lehr cikke Ny. III. A szóegyeztetésről Jovannovits Ny. III. A szórendről (az is szórendi szerepéről) u. a. Nyelvőr I. — b) Az összetett mondatról Simonyi cikkei Ny. VI. Különösen a kapcsoló mondatról Fischer Ny. VI. („Az és kötőszó“); az ellentétes mondatokról Thewrewk Ny. I. (de, hanem), Fogarasi Ny. Közl. VI. (pedig). A tárgyi mondatról Lehr Ny. V. („Hogy, miszerint, mikép“); a célhatározó mondatról Barkász Ny. IV.; a jelző mondatról Budenz Ny. Közl. V. (az a ki, a mi névmásokról). — Az igeidők használatáról irtak Hunfalvy a M. Nyelvészet II., III., IV. s a Ny. Közl. I. kötetében. Fogarasi u. o. és Finály a nyelvtud. Értesítő I. köt.; de legbelsőbben vizsgálta e kérdést a nyelvtörténeti bizonyságok alapján álló mintaszerű pályaművében Szarvas: A magyar igeidők (1872., 8-rét, XVII. és 308. lap; ára 1 frt). — Az igemódok használatával foglalkozik Simónyi pályamunkája Ny. VI. — Ide tartozik még, mert mondattani kérdésekkel foglalkozik, Szarvas értekezése: Latin fordításaink és a latinságok, Ny. Közl. X. köt.

Szótáraink közül legfontosabbak Molnár Alberté és Kresznericsé. Az újabbak közül kézi használatra legcélszerűbb Ballagié: A magyar nyelv teljes szótára 1873.

Folyóiratunk a nyelvtudományra négy van. Kizárólag a magyar nyelvvel foglalkozik s azért nélkülözhetetlen a Szarvas Gábor szerkesztette Magyar Nyelvőr 1872 óta (havonkint jelentek meg 3 ívnyi tartalommal; egy évre 5 frt). Második a „Nyelvtudományi Közlemények“; kiadja az akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerkeszti Hunfalvy Pál. (Három füzetből álló kötet,

ára 3 frt. Most a XIV. kötet jelenik meg.) Harmadik az akadémiai „Nyelv- és Széptudományi Értekezések“ gyűjteménye, mely időhöz nem kötött füzetekben jelenik meg Gyulai Pál szerkesztése mellett. Negyedik az Egyetemes Philologiai Közlöny. A budapesti egyetem több tanárának megbízásából szerkesztik dr. Heinrich G. és Thewrewk E. (Évenként 10 füzet; ára 5 frt. Most II. évfolyamában van.)

SIMONYI ZSIGMOND.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvőr VII. köt. hatodik füzetére.

Szorgalmas olvasója vagyok a Nyelvörnek. Olvasás közben eltérő véleményem, vagy nyelvbeli tudásomat egy rövid szóval odavetem a lap szélére. Olykor helyeslő ez, olykor kiegészítő, néha kétlő vagy tagadó. Ha kidolgozva leírnám, talán hasznát vehetné a közönség, vagy legalább tudomásul a szerkesztő; de arra nem annyira röst, mint beteges vagyok. Azonban az e havi számot megkísértem kommentálni.

Simonyi cikke a német szavégek magyarosításáról általában helyes, de részleteiben túlvitt. Csak azt óhajtom tőle hallani, miért lesz a német *er* végezet a magyarban *ér*. Mert a mit mond, hogy ez *er* németben is *ér*nek hangzott valaha, az nem minden szóra áll. De ha ezzel meg volna is fejtve: miért lesz az *el* német végből magyar *ely*, *öly*, *oly* stb. Véleményem szerint azért, mert az (ár) *ér*, (ály) *ély*, (aly) *ely*, *öly*, *oly* magyar képzők, s a nyelvérzék öntudatlanul magyar képzőt ad a német szónak. Tudom, hogy ez állítás az *ár*, *ér*-re vonatkozólag a Nyelvőr tribunalja előtt halálos bűn; de azért bővebb meggyőződéseimig fenntartom.

Simonyi cikke részleteiben feltűnik az animosítás, hogy nem könnyen elemezhető szavainkból nehányat ő is idegennek bizonyítson. Mint Horváth István iskolája minden idegent magyarrá, úgy mi minden kissé kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni. Lassabban e kitagadással! Így Simonyi categorice odaveti zárjelben, s még bizonyításra sem tartja érdemesnek: „e per is a német Erdbeer-ből lett.“ De Simonyi a régi nyelvből tudhatja az is, hogy e per-nek a régi formája e per j (Eperj-es), valamint s z e d e r-nek s z e d e r j (szederjes színű ló). Hol vette magát a j Eperjes város „fundamentumának fölvettetése előtt“, ha a magyar e per egyszerűen az erdbeer átvétele? Vagy hogyan esik az, hogy míg a rövid német *er* vég a

magyarban *ér* lesz, itt a beer-ből rövid *e* vált? Aztán meg e per-nek a magyar nem csak az erdbeer-t hívja: van neki földi, van fáii epre. S még külön futó és fáiszedre, mely az eper-től különbözik.

Gondolkozzunk egy kissé többet az ilyenről!

Az *el* általában *l* végű német szavakra nézve azt mondja Simonyi, hogy azoknak magyar *ly* alakja valószínűleg az illető német nyelvjárás *l*-jének valami sajátos kiejtésén alapszik. Tehát mindenén máson, csak a magyar nyelv természetén nem, csak azon nem, hogy a magyarban az *aly*, *ely*, *oly*, *öly* képző nagyon járatos, hogy szereti végül a liquidákat jé-síteni? Így tesz az *n*-nel is, István helyett mondja Istvány, mert a *vány*, *vény* képzőt nagyon megszokta; gereben h. gerebeny, keresztén helyett keresztény, sőt a kereszttyént is így ragozza: keresztények. Tessék meghallgatni az írástudatlan népet.

A pendely-nél (melynek etymológiáját, megvallom, nem tudom) Simonyi oda veti: „magyarországi németeknél bendelhemd.“ Mit bizonyít ez? Hogy németből vettük, ott tehát bendel? Nem az, hogy a német nő különböztetésül a maga hosszú ingétől teszi a hemd elébe a magyarból tanult nevet? Épen úgy, mint asztalosaink szeszli-széknek mondják a német (egyenes hátú, táblás ülésű) széket különböztetésül a magyar szék-től, melynek tornyos támasza volt, szivforma lyukkal a kéz számára, nem négyszög, hanem hátul keskenyebb elül szélesebb ülése, s négy az ülés-deszkába fúrt, alól rézsút szélylyel álló lába. S. úr útján arra is rámehetünk, hogy a lábavaló saját neve német, mert a magyarországi német gatyahosen-nek mondja, mely gatyá = gatte, s azt jelenti, hogy oly nadrág, melyet a férj visel, nem a nő (mert ennek is van).

Menjünk tovább, de kevesebb szóval.

Göboly Dank. szerint köppel, koppel (francziául couple), tehát legfőlebb egy pár marha. Igen de a göboly egy egész gulya, s csak azért nem nevezik így, mert specialiter hizó, vágó marhát jelent a szó. Keressük tovább.

Köböl. Mi bizonyítja, hogy a magyar az átvett szó, nem a német? Vagy mi a kübel etymológiája a németben?

Köcze. Ez is német szó, bár *el* végét elvesztette: gondolom a kittel, a mi bakanyelven kitli. Tehát köcze = kitli. Miért? A kitli vászon vagy efféle vékony haczuka, a köcze pedig ujjatlan bőrködmön. Úgy viszonylik a köcze a ködmönhöz, mint a mellény az ujjashoz; együtt is viselik azt is, ezt is. Nem természetesb, hogy a köcze a ködmön kicsinyítője?

De ez megint a Nyelvőr egyik tilalmába ütközik: „de *cze* képző quod non est, nulla quaestio fiat.“ Pedig van „ez az egy mégis boszorkány!“ Másik is van; több is van, ha keressük, bár némi módosítással: borju dim. boczi; malacz, mancsi manka stb. Judit, Juczi stb.

Hogy a turuntul, (melyet nem ismerek) a német tarantelből lett, azon csodálkozom, mikor ott van készen a tarántula.

Dögöny, Dankovszkynál gladius, másutt sehol, soha, hanem inkább mozsártörő, vagy a mint én ez utóbbi szót ismerem, mozsárütő. Tehát tompa ütő szerszám, nem kard, nem degen. Egyébiránt én dögöny főnevet nem ismerek, de hogy a dögönyöz a degen-ből volna kikalapálható, azt kereken tagadom. Dögönyözni szoktak leginkább ökölrel, vagy paraszt lakodalmon a szakács-asszony, mikor a kásapénzt szedi, főzőkanállal, tehát tompa végű eszközzel bökdölni; nem karddal, melylyel ugyan szintén megkardlaponak valakit, de maga e szó mutatja, hogy a dögönyözés nem volt elég az ily műtétel kifejezésére, különben azt vették volna használatba.

Gyékeny talán a német decke. Bizony csak talán, nagyon talán. Kár is a falra festeni. Én nem tudom a gyékeny etymonját, de az nem ok, hogy 600 éves magyarságából kitagadjam. Hisz alább (270. lap) maga a Nyelvőr idézi 1261-i oklevélből: usque ad fluvium gekenus (gyékenös). És már ekkor német lett volna a

„gyékeny, káka

Melyet terem Bajom, Zsáka,“ —

Biharban, hol ma sem tud németül senki, de gyönyörű szép szekerre való decke-ket faluszámra csinálnak a Sárreten emberemlékezetet meghaladó idő óta.

A ferlorum helyesen van magyarázva, bár e szót Gelein kívül alig használja valaki. Párja a billikom willkommen, melyről gondolom, a Nyelvőrben is volt már szó.

P. Thewrewk a látatot méltán és helyesen abárolja; de a mit szemkökény-nek mond, abban téved. Kökény-szemnek van kökénye, másról nem mondják. A vadrózsai példa: „szemének tűz a kökényje“ csak annyit tesz, hogy kökény szeme igen tüzes, fényes. Mondok hozzá czifrabbat is a Tubából (Sebestyén Gábor zsebkönyve).

Szemedben, mintha Vesztának

Szent tüzei ragyognának;

Úgy tündöklük szemed fénye,

Briliántozó kökénye.

Szeme-koponyája pedig, azt hiszem, csak rövidítés az egyik rag elhagyásával.

„Hollók vendégeskednek szemé(n, és) koponyáján.“ Másképp absurdum, mert a koponya csontos kemény dologra vihető.

Szarvas cikkének meritumára nem akarok észrevételt tenni; a részletekre, példákra van egy pár pótló, vagy igazító szavam.

A fa völgye ma is élő szó. Gyermekkoromban úgy csináltuk a bodzapuskát, hogy egy jó vastag galyat két végén elröttünk, meghántuk, völgyét (vagy belét *) vesszővel kitöltük, hol majd a szösz (kócz, csepű) golyó légnyomás által a puskán végig tolassék. És itt felhivom a figyelmet a válu és völgy rokonságára, akár a fa völgyét, akár a hegyek közötti hosszú válut (völgyet) értjük.

Kiuszován festett tubinmantó. A tubinmantón nem töröm a fejemet, mert az szembetűnőleg idegen; vége a mantó = mantel rokonságához tartozik, eleje, tubin valami ma már ismeretlen szövet idegen neve. De annál inkább szeretném érteni a kiuszován festett kifejezést, mert Gyöngyösiben is előfordul (Phoenix III. könyv. III. rész 6. versszak) hogy Olajbégnek:

„Fejérikék a lova, úszován festették.“ Mondják-e ezt még valahol; vagy hogyan lehetne értelmét kideríteni?

Lapiczkás táncz. A lapoczka és lapiczka egymás mellett ugyanazon tájnyelvben is megfér. Erről pozitív tudomásom van. Jelenti pedig nem csak a váll lapos csontját, hanem afféle lapos ütő eszközt is, minőt a Bolond Miska kezében évekig láttunk kipingálva; egy kis, evező forma, ütő lapátot. Gyermekkoromban a fiúkat vesszővel, a leányokat lapiczkával (latinosan plágával) verte az akkori paedagogia. Emlékszem parasztlakodalmakból egy tánczra, darutáncznak hívták, mely cotillon forma bolondságokat csinált, s az előtánczos az utolsókat, ha elérte, nem ugyan lapiczkával, hanem keményre összefont zsebkendővel ütötte. Ilyesmi lehetett a lapiczkás táncz, de voltaképp nem tudom.

„Légy megese a sebet“. Faludi. Lehetne érteni úgy, hogy nagyon ráesik, de azt hiszem többet jelent. Megese, mint az eső a száraz tárgyakat, sűrűn, csoportosan, minek eredménye az, hogy beléesik a nyű.

Különben Faludival óvatosan kell bánni. Maga is talál ki szót, vagy alkalmaz szokatlan értelemben. Így itt a szakmány, zsákmány helyett, mert közelebb jár a német sack-hoz. De a nép a szakmányt régesrég másra foglalta le. Így tuczin

*) Különbség a kettő közt az, hogy a völgyében van a bele. Sz.

közelebb jár a tuczent-hez, mint a népies (nem tuczet, hanem) tūczet. Az utvesztőt is maga találta ki, nem helytelenül. A vendégszin (kölcsönzött szin) a vendég haj, vendégoldal stb. hasonlatára van teremtve. A tūkörpélda egyszerűen metaphora. Szóval, Faludi maga is újító. De azért helyes a megrovás, hogy szavainak a Nagyszótárban ott kellene lenni.

Pesti Gábor s a többi régi könyv bizonyosága némely szóra nem elég bizonyíték, hogy a latin vagy német értelmezésnek szorosán megfeleljön. Így ha Pesti a y é k o k (ágyékok) alatt „die Nieren-t“ érti, ez alkalmasint pusztá elhamarkodás, mert ágyékok nincsenek is, csak ágyék van, s ez a vesék-től merőben különböző. Több igaza lehet, ha az egész régiségben gyakori számszerijjat (balista, kő- vagy dárdavető hadi gép) számszerigy-nek mondja, mert tájilag így is ejthették, a j gy-re sürüdvén, minf borju, borgyú, szurj, szúrjy.

Ha Verböczi magyar fordítója a csere szót a latin silva értelmében használja, teheti, mert a csere csakugyan silva-féle. De ha ebből azt hoznók ki, hogy csere és erdő synonym, nagyon tévednének. Csere ma is él, jelent bokros helyet, hol lehet fa is, de nem annyi s nem oly gazdag tenyészetű, mint az erdőn. A NSzótár körülbelül helyesen magyarázza, de téved, ha csupán a cserfá-hoz köti; lehet az tölgyes, bikkes; mint a cserje sem csupán a cserfa sarja.

Épen így fordítja az insula szót (genus) a porond-dal (species) a tripartitum magyarázója. Porond szintén ma is élő szó, s jelenti a folyamokban képződött főveny- és kavicsszigetet; de például már a Margitszigetre, vagy Angliára visszas volna azt mondani, hogy az porond.

Hogy farcsiga nem coxa, hūfte (csipő), hanem farcsika, farcsok (a gerincz végcsontja); hogy hasártos-nak semmi köze a magyar házsártossal (veszekedő természetű ember), a házárd elfordítása; hogy holnal = hón-al (melyet így rag nélkül alig hallani); végre hogy zabtikmony, ha brütig ey-t jelent, nem zab, hanem záp tikmony, (de olyan, melybe már az embryo nem él): mindezt talán észrevette más olvasó is.

Major szótára, ha a pánkok szót tūrós bélesnek magyarázza, meglehet, igaza van, mert valamelyik tájszólásban azt jelenthette; de tulajdonkép a német p f a n n k o c h, mely alatt magyarban hol fánkot (pánkó) hol palacsintát, hol más tésztát értenek. Azt sem gondolom, hogy az ancillari szót fedezné a rabotálni, mert ez annyi mint rabotolni, de nem tudta máskép kifejezni a rabszolganő helyzetét.

Mellőzve a többi, melyekben Szarvas úr észrevételeit helyeslem, végül abban a helyzetben találom magam, hogy midőn a NSzótár a *k u d a r c z - k u r c z* analógiáját támogatni látszik, én mind a NSzótár, mind Sz. eddigi bizonyítása ellenére megmaradnak előbbi kétkedésemnél. Az analógia (a német *k u r c z - b ó l*: *k u a r c z*, *k u h a r c z*, *k u d a r c z*) nem rosszabb mint *f u v a r - é* a német *f u h r - b ó l*, melyet magam is vallok; de a *k u h a r c z* mellett van egy másik szó *k u h i*, (kuhin, vagy kuhiban hagyni), mely épen azt az *o r c z a p i r i t ó e r k ö l c s i g y a l á z a t o t*, vagy *c o m i c u s* felsülést jelenti, a mit a *k u h a r c z* vagy járatosb *k u d a r c z*, nem pedig némi, inkább csak anyagi *r ö v i d s é g e t*, mint a *k u r c z*. Egyébiránt „rövidebbet húzni“ épen úgy lehet magyar szólás, mint német; mert a nép osztozáskor ma is nyilat húz, vagyis nyil helyett ma már vessz őt, melynek hosszabb vagy rövidebb volta dönti el, kiki mely darabot kapjon a felosztandó tárgyak, földek stb. közül. S a ki rövidebbet húz, azt hiszi, rosszabbat kapott. Visszatérve a *k u h i* szóra: ebben gondolom rejleni a gyökért, melynek értelme valami *g y a l á z ó*; tehát *k u h a r c z* összetétel s összerántás volna ebből *k u h i a r c z*. Sőt ha szabad volna a Nyelvörben nyelvmetaphysicát üzni: gyanítani merném, hogy a *k u h* semmi egyéb hangutánzónál, s jelenti a *k u t y a u - g a t á s á t*, s ebből (tán kicsinyítővel: *t y a*, *c s a*, *c z a*) tovább képezve lett mind: a *k u t y a*, *k u t y ó*, *k u t y u l*, *k u a s z*, *k u v a s z*, valamint másik neve *e b*, szintén hangutánzónak látszik *e b - e b - e b* hangjától. E szerint *k u h i a r c z*, *k u h a r c z* annyi volna, mint *k u t y a a r c z*; *k u h i b a n* maradni = *k u t y á b a n m.*, *k u t y a* módra megszégyenülni.

Méltó e tárgyról még tovább gondolkozni, t. szerkesztő úr, mielőtt a *k u a r c z - k u r c z* elemzést „ne nyulj hozzá“ törvénynyé tennők. Vegyen fáradságot jobban körültekinteni; különben el vagyok szánva beállni nyelvpusztítónak (mint ki jégesőkor az úristennel versent dorongolta saját szöllejét), s a *k u r c z - a n a l o g i á v a l* bebizonyítom, hogy *k u a s z*, *k u v a s z* — vagy mint a „Szerencsekerék“ a Q betűre verseli:

Qasz farka csóválását
kerüld irígy csaholását —

hogy mondom a *k u v a s z* nem egyéb a német *k u s z n á l*. Az semmi, hogy a *k u v a s z* paraszt kutyát, a *k u s z* pedig csókot jelent, mert a *k u v a s z* régebben ölebet is jelenthetett; ezt pedig a dámák, köztudomás szerint, meg is csókolgatják.

SZALONTAI J.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

3. Vegyes dolgok.

Akasztofa... arbor platani que dicitur akasztofa... 1291.
 Ártány... porcus triennis qui vulgo artan dicitur.. 1247.
 Bajseb... exceptis causis homicidy, furti, latrocinii,
 incendii et wlneris quod wlgo dicitur boyseb.... 1316.

Bálványkő... ad statuam lapideam que dicitur bal-
 wanke w.... 1267.

Enő (?)... vdvornici ecclesie scti Martini de sacro monte
 Pannonie communem araturam, que wlgariter eneu dicitur,
 facere non debent... 1240. — Ez a szó teljesen ismeretlen
 előttem, s az illető oklevél szövegéből (Wenzel, Á. Ú. O. VII. 97.)
 sem nyerünk bővebb felvilágosítást róla, hogy mit értsünk a
 communis aratura alatt? Nem ártana talán kérdést tenni a
 Nyelvörben, hogy ismerik-e valahol, s ha igen, mit értenek ez
 alatt a szó alatt: enő?

Faanya (?)... meta exit ad lignum ffaanya vocatum...
 1272.

Fékes-penez (pénz)... statuimus — mondja IV. Béla
 király — quod ydem populi nec descensum comiti, nec liberos
 denarios, nec bovem, nec fekespenez soluant... 1240.

Fiu, fiun-osztás... de qua terra nos huiusmodi
 fecimus dispositionem, ut ipsi primitus terram regine de communi
 assensu restaurarent, ita quod de quadraginta funiculis, quod
 vulgo fiu vocatur, sex darentur populis regine... 1248. — in
 eisdem litteris comperimus ipsam particulam terre intra Dorog
 esse mixtim, quod vulgariter fyu dicitur... 1297. — ejusdem
 possessionis vendicionem ratificandam, salva jure ecclesie nostre
 in eo scilicet quod si qui de ecclesie nostre familys mixtim,
 quod vulgo fyunwztas dicitur, agros, vineas seu aliqua jura
 ab antiquo possederant usque modo, sic in futurum possideant,
 duximus... 1297. — Mind a három adat homályban hagy a fiu,
 fiun-osztás kifejezések valóságos értelme és jelentése felől,
 különösen a két utóbbi példa érthetetlen; mindössze annyit
 sejthetünk, hogy fiu = funiculum, valami mértékegységet
 jelentett, a fiun-osztás pedig a földnek a funiculummal fiun-
 ként való felosztása lehetett.

Gyisznó-ól... meta vadit abhinc ad gyznoowl.. 1228.

Jegy-fa... (meta) progreditur super jegfa et de ligno
 prefato vadit... 1224.

Jegy-kö... vadit ad lapidem jegy k u dictum, qui pro signo mete divisisset... 1291.

Kelt-jobbágy-fiu... jobagiones castri filii iobagionum qui kelth i o b a g f y u dicuntur... 1263. — A kelt szó értelme teljesen homályos, s ennél az egyénél több adatot, melyből talán hozzá vethetnénk, nem találtam.

Lovasik-ság (lovak-ság, lovas-ság?)... jobagiones monasterii scti Benedicti iuxta Granum seruientes in proprio equo, qui wlgo luosicsag dicuntur... 1247. Az ic hihetőleg tollhibából czúszott be oc helyett a szóba; nem tudom, van-e rá több példa nyelvünkben, hogy valamely szó a többes szám ragján túl még képzőt is vegyen magához.

Öl-fa... udvornici ecclesie b. Martini de Pannonia tenentur vnoquoque mense tres carratas lignorum, que vocantur eulfa... 1226.

Ör... terra speculatorum vulgariter ewr dictorum.. 1272.

Pad-liszt... populi commitatus Musuniensis contra molendinarios in fluvio Saar existentes proponunt, quod dampnum passi fuissent de ipsis molendinariis in illicito tributo recipiendo in farina eorum quod wlgo podlyst dicitur... 1279.

Tévis-fa... vadit sub lignum unum quod *wlgariter teuisfa vocatur... 1284.

Tüz-fa... udvornici ecclesie de s. monte Pannonie debent dare tres carratas lignorum, quos vocent tyzfa... 1240.

Uhug (?) .. dedit ecclesie scti Martini in tribus villis, in Besen, in Karadi, in Rad, triginta octo homines libertos, quos wlgo v h v g vocant... 1131—41. körül.

Váll... in Waagh eciam piscari possunt cum tali instrumento quod wlgariter vaall dicitur, quod uno pede videlicet duci potest... 1261. — Ismerik-e ezt a halász műszót ma valahol?

Vám-zab... et pabulum quod vulgo dicitur wamzob, ad clicium portare suo modo compellantur (hospites de Beren).. 1264.

Ime csupán egy merítésre mennyi érdekes nyelvtörténeti adat latin okleveleink holt tengeréből; valóban kívánatos munka volna, nem csak összes nyomtatásban megjelent oklevéltárainkat teljesen, hanem a mennyire lehetséges, még kiadatlan okiratokat is, például az országos levéltár diplomatikai kincseit feldolgozni a nyelvtörténeti szótár számára. Megemlítem ezzel az alkalommal hogy a számos magyar szó és név mellett igen sok magyarismussal is találkozunk okleveleink latin szövegében, tösgyökeres magyar kifejezésekkel barbár latin fordításban, oly constructiókkal hogy csak az értheti, a ki magyarul tud, s igaz ugyan, hogy az

effélék alig-alig nyújtanak valami pozitív adatot nyelvünk történetéhez, csak olyanok mint az árnyék; de azért azt hiszem, érdemelnek annyit, hogy fél füllel meghallgassuk néma beszédjüket. Legközelebb talán lesz módom benne, hogy — a t. szerkesztőség engedelmével — egyet-mást ezekből az okiratbeli magyarságokból közölhessek.

NAGY GYULA.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

IV.

Alaktani sajátosságok.

Névragozás.

Az őrségi tájszólás a ragozásra nézve a névszókat és az ígéket a bennük foglalt magánhangzók szerint három csoportra osztja:

1. *e, é, é-s* magánhangzósakra,
2. *ö, ő, ü-s* magánhangzósakra,
3. *a, á, o, ó, u-s* magánhangzósakra.

Az *i-s* magánhangzósak majd az egyik, majd a másik csoporthoz szegődnek.

A ragok tehát ezen magánhangzók szerint illeszkednek a szó törzsökéhez. Pl. Az állapotjelzőben az irodalmi nyelv csak a *-va, -ve* ragokat használja; az őrségi tájszólás pedig négy ilyen ragot különböztet meg. „Még van *varva*: *é* van lát *vo*, még vót év *é*: *é* van küd v *ö*.”

Az egyszerű névragozás a következő sajátosságokat tünteti fel.

Az *é* birtokragot *ei*-nek is mondják. „*Kiei* ez a kés? a *Jánosei*, *magamei*, *magunkei*”. De beszélnek így is: „*Kijji* (kié) ez a kés? a *Jánosi*, a *magami*, a *Ferkui*” stb.

A *-nál -nél* ragok közül csak a *-nál-t* használják. „*Házná*, *kertná*, *kertemná*” stb.

A *-val -vel* közül csak a *-vel-t* használják. „Egyik *kezivé* févütté, a *másikké* létütté. *Ómájje*: almával, *kanállé*: kanállal” stb.

A *-hoz -hez* közül csak a *-hoz-t* használják. „*Férho* mégy. Eménék a *pékho*” stb.

-ban -ben helyett mindig *-ba -be-t* használnak. „*Kocsmábo* van, *patakba* van, *kerbe* van” stb.

Birtokragozás.

A birtokragozás sajátosságait világosan feltüntetik a következő példák:

1. hal : halam, halad, hala, halank, halatok, halgyok;
 ház: házom, házod, házo, házunk, házotok, házzok;
 ökrör: ökröm, ökröd, ökrö, ökrenk, ökrötök, ökrögyök;
 kéz: kezém, kezéd, kezé, kezénk, kezetek, kezék;
 kalap: kalapom, kalapod, kalaptya, kalapunk, kalaptok, kalaptyok;
 kert: kertém, kertéd, kertye, kertünk, kertetek, kertyek.
2. ház : házoim, házoid, házoi, házoink, házoitok, házoik;
 kert : kertyeim, kertyeid, kertyei, kertyeink, kertyeitek, kertyeik.

A többes számú harmadik személyt azonban rendszeresen kikerülik. „Ajok vagy ejék halgya, kertye, házo, kertye.“ Nem pedig: az ő halgyok stb. A több birtokos több birtok esetében pedig ilyen formán fejezik ki a többes harmadik személyt. „Ezék mind a katonák luai (lovai). A Páti-ak tukai (tulokjai). Em mind a papok marhájo.“

Az *ai* sokszor *i*-be vonódik össze: „id vótak a pajtásidak.“

E szó fej így veszi fel a birtokragokat: Fém, féd, fejé, fénk, feték, fejké. „Fáj a fem. Korsut vüttem a femén. Maj béverém a fedet (röviden ejtik), csak várgy.“ stb.

A fentebbi példák szerint járulnak a személyragok a viszonyzókhöz is:

velem, veled, velé v. vellé, velénk, veleték, velék;
 bennem, benned, benné v. bendé, bennénk, bennetek, bennék;
 tőlem, tőled, tölö, tölénk, tőleték, tölök;
 belim, belid, belejé, belink, belitek, belejék.

Legérdekesebb alak itt a léram = rólam, s ez utóbbit nem is használják: léram, lérad, léra; lérank, lératok, lérok. „Védd lé léram eszt a hernyut; mingyá levészém lérad. Ném téheték léra (igen gyakran mondják). Az Isten végyé lé lérank, lératok v. lérok az ű ostorát.“

Sajátságosan veszik fel a személyragokat a következő névutók:

elejbim, elejbíd, elejbé; elejbink, elejbiték, elejbék;
 hegyibim, hegyibíd, hegyibé; hegyibink, hegyibitek, hegyibék;
 alajjám, alajjád, alajjá; alajjánk, alajjátok, alajjok;

mellejim, mellejid, mellejé; mellejink, mellejiték, mellejék;

melüllem, melülled, melüllö; melülленk, melülleték, melüllök;

elüllem, elülled, elüllö; elülленk, elülleték, elüllök.

„Az erdő mellett farkasok gyöttek elejbim, de eszálattam elüllök. A kanász elejbé hajtottam a malaczaimakat. Hány esztendős ez a gyerék? Nyócz, imán a tanitu elejbé jár. Huj de lator éz a kutya, csakném hegyibim ugrott. Nem for az az óté abba a lábosba, tégy alajjá ék kis szakát. Üllön ké mellejink, né ményén é melüllénk.“

Melléknevek fokozása.

A fokozásban a hasonlításnak következő nemeit különböztetik meg: positivus: ez nagy; comparativus: ez nagyobb, ez még nagyobb; superlativus: ez legnagyobb, legeslegnagyobb, igen nagy, naon nagy, széren nagy. A viszonyítatlan superlativus-t még sokszor a nagy szóval is kifejezik. „Nad tudus embér (igen tudós). Nagy ökörveü embér.“

Eltéréseket mutatnak: szép, szébbebb, legszép (s nem legszépbebb); jó, jobb v. jobbabb; sok, több vagy többebb. Ezeket, mint határozókat is így fokozzák, csak hogy akkor az -abb -ebb megrövidül. „Mua szébbeben vót ötvözvö, mind a mutko. Gyobbaban forgasd aszt a csépét.“

Névmások.

Személyes névmások: én, té, ő; mü v. münk, tü, ök v. ajok, ejék. Az ő-t használják az önözésnél, pl. ketten beszélnek, az egyik kérdi: „Ö(ön) is od vót? — Én és od vótam. Ö(ön) monta stb“. (De az önek, önt helyett nem mondják már öneki v. öteti.) Ha egy harmadikról beszélnek, akkor az az- v. ez-t használják. „Am monta, em monta.“ A többes számban is: „Ajok monták, ejék monták.“

Birtokos névmások: enyim, tied, ai v. ei (azé, ezé); müênk, tüeték, ajoki v. ejéki (övé, övék nem használatosak). Enyimek (enyém h.), tüedek, azei v. ezei; müênkek, tüejitek, ajokei v. ejekei. „Kinek a marhái ezek? — Ném a müênkek, a müênkek a hosszi rétén legének v. a müênkeket a hosszi rétre hajtották. Né báncsd észt a kutyát, éz müênk. A tü malaczaitok mindég rénak; mér ném attok nekik ényyi? én sürüen étetém a müênkeket. A te marháidakat imá haza hajtották, az enyimeket még csak eután hajtyák haza. Kijji ezek a rétek? — A Sósokei. Alikha lész az ajokei, hanem inkább a Gömbösökei.“

Igeragozás.

Az igeragozás körül a következő érdekesebb sajátságok nyilvánulnak:

1. A sziszegő *s*, *z*, *sʒ* töű igék, akár ikések, akár iktelenek, a jelentő mód jelen idejének egyes számú második személyét az alanyi ragozásban *-ol*, *-el*-vel képezik (a melyek az *l*-nek elkopása miatt természetesen *u-ü*-nek ejtetnek), mint: olvasu (olvasol), kapdozu, porozu, bizu; keresü (keresel), tészü, vészü, lészü. „Mit keresü itt? A fáro mászu? Má megint hazudozu? Én irok, té még olvasu. Ha ném hiszü, ményy a hiszémfáro.“ Ellenben a nem sziszegő hangokon végződő igék a nevezett helyen *sʒ*-t vesznek fel, ha különben *ik-es* igék is. „Hun laksz? Há bujsz? Mét szöksz é? Hazuccz, verekkccz, kapaszkoccz“ stb.

2. A főltétes mód jelen idejének többes harmadik személyében a *-nák -nék* helyett *-nájik -nejik*-et használnak. „Ha akuszám vünnejik nekik a bort is meginnájik. Megváránájik, meglátnájik, megénnejik. megvernejik“ stb.

3. A határozói igenévvel képezett szenvedő alakot igen gyakran használják. „Össze vótak beszizetvé. Még vót neki mondova. Még mas sincs főzvö (még most sem kész az étel)? A macskák béméntek a kamarámbó, mire hazaértem, mindén zsirom még vót évé.“

4. Az infinitivus ragja a mellett, hogy mindig *-nyi*, előfordul *-nya* alakban is. „Az én fijam imá jó tud olvasnyi, irnya, számunya. Innya a kér. Há ménnek ejék a liányok? — Fonnya.“

Különösebb igealakok: Fön (így is: föl) imán az été? — Míngyá mégfön. Ményy onna, mét agyon lön. Rén a gyermek. Mi csinyá' anyád? — Lént nyön, vásznot szön. Orditt a tehenték csak ub bén. Há ménsz? — Kutra ménék, anyám is oda mégy. Tiktoll van a kéd kalaptyán. — Had légyik (hadd legyen).

KÖNNYE NÁNDOR.

TERMÉSZETRAJZI KÉPEK.

1. A kutya és rokonai.

A kutya vagy eb (nösténye szuka, fia kutyakölyök, kutyaczenk) számos fajta közül hazánkban a nép előtt ismertesebbek a következők: a vadászkutya, nevezetesen az agár, kopó, vizsla, tacska (paracska, borzeb, dakszli,

takszli); a juhászkutya, lompos házi kutya, komondor, bundás, kuvasz; mészáros kutya, szelindek (buldok); a pincsi, pudli (bodri) és spiczikutya; hiréből a véreb.

A kutya az ember mellett él, csak akkor hagyja el, ha koslat.

Sajátságos az, hogy mohón fal és lapátolva, lafatolva, lepetyülve, lafatyulva iszik.

A vadászeb a vadat elkapja, megfogja (agár), rejtékéből kiüzi (tacsó), felkergeti, és csaholva üzi, megfordítja, vagy elszalasztja (kopó), vagy a földön szaglászva a vad nyomán szimatol, míg föl nem fedezi; ekkor megáll, a vadat megállítja (vizsla).

Hangja oly sokféle, hogy annak egyes kifejezései bizonyos fogalmakat jelelnek. Az ajtó előtt hagyatva sípol, bele vakog, vakkan vagy kaffan, míg be nem eresztik. Ha a gazdája észre nem veszi, szűköl; vétség miatt megfenyítettvén, sikít, visít, elrejtőzik, vagy lelapúl és nyivogva, nyivákolva, nyikorogva kér bocsánatot. Idegenre morog, ráfordul és ugat, s haragjában mindinkább felháborodván, kuhog, duhog. Az idegen kankutyára vagy falatját féltve, erreget, berreg, herreg vagy horgol. Félelmében vagy testi fájdalmában vonyít, tutúl, dudúl, s „ha halottat érez“, ordít. A kölyke nyivog, nyihákol.

Betegségei közül a legveszedelmesebb a fiatalnál a torokgyék, a vénnél a düh, veszettség.

A róka némi s korbelti viszonyát ugyanazon szavakkal jelelik; hangja csak rekedt ugatás, duhogás vagy kuhogás; kölykénél nyivogás.

A farkas viszonyai hasonlók; hangját ordításnak mondjuk.

FIALOWSKY LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

C s ó v a.

Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra (a már Brassai észrevette p i s z k a f á n kívül) csattanó példa a czímbeli szó. Senki sem állíthatja, hogy a csóva (össze-savart szalmacsutak) után származott volna a csóvál ige, melynek egész rokonsága (csavar, kavar, kever; csür-csavar, csafar és fordítva facsar) mind némi kör- vagy csigaszerű

mozgatásra utalnak; hanem miután az ige meg volt, nevezték az előbb csak tüzgyújtásra, később jelül is használt szalmacsutakot csóvá-nak, mint a melyet csóválni kell. SZALONTAI J.

I v a d.

„T. Szerkesztőség! A legkedvesebb, legalább nekem legkedvesebb kis városból, Kún-Szent-Miklósról írom e rövidke közleményt.

Egyik itt működő pályatársnőmet látogattam meg. Beszélgetésünk közben kedves öreg házi asszonyának, a ki szintén jelen volt, még öregebb szekrényén egy igen-igen régi cserépkancsót pillantok meg. Leveszem és bámulom furcsaságát.

— Hol vette ezt néne? Nem adná el nekem? Én szeretem és gyűjtöm az efféle ócska csetreszt.

— Ó kéröm az asszonságot, régi holmi ez! Éggyik üsünknek csináta egy fazékas komája a nevenapjára. Tecczik látni itt a nyaka körü az esztendő számot, szép kék mázbú: 1732? Itt alább a hasán még magát az üsünket fekete báránbőr subába, evvé a boldogtalan hosszú süveggé a fején, kezibe bottâ; előtte még a nyája zöd mezon? Mer ü is juhász embér vót, az isten nyugtassa még, min mink vagyunk ni. Sok urak kérték már eszt a jószágot tülem; mivel igen elmút má az ijen formájú cserépedénynek az ivaggya. De hát az üs apánk emlékezetire csak mégtartom.

— Ivadja? Ivadja? E szó hallattára elfeledtem a kancsót.

— Megálljon néne, megálljon! Kitől tanultâ ezt a szót hogy: i v a d?

— Kitü? kérdi bámulva. Hát kedves asszonyom, attú, a kitü beszéni tanútam, az édes anyámtú; ö még az övétü. Nem igen úrias szó biz az; de hát mink má hozzá szoktunk.

— És honnan származott ide a családjuk, kedves néném?

— Szem miklósiak *) vagyunk mink asszonyom gyökerestü. Mindén familiánk innen származott.

Kún-Szent-Miklós, 1878. július 25.

JÁSZAI MARI.

*) A szót mi húztuk alá, azért, mert Baksay Sándor, a ki az *ivad* kitalálói ellen a következő jámbor óhajást bocsátotta világgá: „Szeretnék csomót kötni a nyelvén, a ki ezt a szót a mi emberséges magyar nyelvünknek a nyakára kötötte koloncznak“ (l. Nyr. VII. 79—80.), mondjuk, mert Baksay Sándor épen kún-szentmiklósi lakós — jó régi idő óta. A szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Zemplénmegyei nyelvsajátságok.

I. Hangtani sajátságok. Megyek *ára* e h. arra. *Házhó*, *iskoláhó* e h. házhoz, iskolához. *Innya* e h. inni: aggyál innya! — A máramarosi nép Rónaszéken így köszön: *j'egiséget* kívánok e h. jó egészséget; *jóczokát* a h. jó éjszakát. U. o. azt mondják: *téisis* elmégy? e h. te is elmégy).

II. Az igeragozáshoz. A fölszólító mód 3. személyében minden igét ikesen használnak: *beszéljék*, *mondják*, *járják*, *hozzék* stb. A tárgyaz 3. személy: mikor *hozi?* *megadi?* stb. (Így a névszóknál: van *pénzi?*) Az *ít* végű igék fölszólító módja: *megmelegijem* az ételt? *megterijem* az asztalt? Hova *mécz* (mégysz)?

III. Szólások. Add ide azt a kést, *a ki* az asztalon van. Hozz fát! Honnan? Onnan, *a ki* az ólba van. — Alig *hiszi*, hogy egyék, e h. alig várja. Alig hiszi, hogy haza menjék = alig várja, hogy haza menjen. — Ha valaki meghalt, azt mondják: *megmuelt*. (Igy? Szerk.)

(Mező-Zombor.)

SOLTÉSZ KÁLMÁN.

Szólásmódok.

S z a t m á r i a k.

Minden kokas ur a maga szemítdombján.

{ Halgat, mint a hal a vízbe.

Van ott mit aprítani a tébe (gazdag).

Még addig lu döglük, hám ürül.

{ Fogadd be a tótot, kivér a házbul.

{ A lábászarába szállott az esze.

Csendessig, csuf vendig.

Czoki Dani.

Ide vele, ha van nyele.

Eltalálta a szarva közt a tögyit.

Zsindely van a házon. File van a falnak. Kutya jár a kerbe.

(Mind a hármat a kémkedőre mondják.)

Ordít, mint a fába szorult fíreg.

Pihen mint a maklári gyerek.

Hogy ne törne, mikor görbe?

Ugy virágozzik lelke az isten pitarába, mint a tavaji kökörcsin.

Majd ha fagy, hó lesz nagy, terem rípa nagyon nagy.

Én is János, kend is János, az isten is János.

Farkast emlegetünk, kert alatt van.

. Joó IMRE.

Szilágy megyeiek.

1.

És az és: esik az eső.

Tártyá az a zémbéert limés-lámos bészéddele: szavai mézések, — s úgy tesz bolonddá.

Szorittyá a lábát a boskor: az oláhokról mondják, ha dalolnak.

Ném érti a kótát: olyan emberről mondják, a ki olyan valamibe kezd, a mihez nem ért; „értényi kell a kótát, ha boldogúnyi akarunk.“

Bódogicsceson engém egy pár forinta: adjon kölcsön egy pár forintot.

(Sz.-Sz.-Király.)

2.

Czigány cselédség, galamb majorság nem nagy boldogság. Azér is e marad a sütés, ha liszt nincs.

Ne pipáj, há nincs dohányod.

Beadja a kócsot. (Elpusztúl valami, vagy tönkre megy valaki.)

Vágja, mint Sallay a szappant.

(Tövishát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Debreczeniek.

A ki dílig kurta, dílután sincs farka: a milyen (bolondos, rest, stb.) volt fiatal korában, olyan lesz öregségében is.

Há a kis ujjod' mutatod, mind a tízet kívánnya.

Ojan jó kedve van, mint a szegbe akasztott nyúlnek.

Úgy megvertik, mint a korpába szart macskát.

Megverte, mint az Isten a vargát.

Sűrű gazda, ritka gatya.

Ak kinek a foga fáj, tarcsa rajta a nyelvit.

Vakujj magyar, ne láss tót.

Vírré válik benne, mint a barátba a lencse.

Eggy a szoba a kemenczével. (Egy cseléd az asszonynak akarta adni a pénzt; az úr azt mondta, hogy csak ő neki adja oda, erre felelte aztán ama kifejezést, mely annyit jelent: mind-egy, egy a nő a férjével.)

Megette a tyúk a kenyerít: nincs kedve.

Gyerek szóga, malaczszalonna, kicsi haszna.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Babonák.

1. Há távászko először látnak fecskét, ászongyák: fecskét látok, szeplőt hányok.

2. Há váláki szengyörnáp (szent György-nap) előtt zöd békát talál, osz bévárja á szoknyája gallérjába*), az vészi é, á kit szeret.

3. Há pók mászik valakin, ákkó szeréncsés lesz.

4. A kinek égypár szál ősz hája van, az szeréncsés lesz.

5. Né égýé hosszú nyelvű kánállá, mer nagy nyelvű anyósod lesz.

6. Á kire á mácská mosdása után először ráníz, az az nap kikáp.

7. Há á zelejített kés hegyivé mégál á földbe, ákkó várátlan vendíg gyün.

8. Há váláki négy levelű lóherét talál, osz vele émégy egy szemfínyvesztőhő, hát mégtugygyá, hogy mi módon csinájá az á szemfínyvesztést; vágy há á lóherét éjjel á vánkusái közé gyugjá, ákkó mégálmogygyá, hogy ki vészi é.

9. Á ki még ákárja tunni, hogy ki vészi é, az vigyén é magává á zéféli misére éggy álmát, osz mikó á téplombá lép, hárapjon á zálmába, osz nézzén hátrá. Á ki utáná gyün, az vészi é.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Népmesék.

Csali mese.

Hun vót hun nem vót, hetedhét ország ellen vót; á korpákázalokon túnnan vót, á züveghégyekén innen vót, vót á világon éggy ember. Écczé e zá zembér kimént á fíjává szántáni á földre. Szántának, szántának; écczé csak így kajából á fíjú á zápjának: Hájjá kē édés ápám, tálátám éggy kúcsot.

— Ejnye fíjám, de jó vóná, há tálánánk hozzá éggy ládát. Ávvál oszt tovább szántának.

Kis vártátrá megint főkáját á gyerek: Éhén é, tálátám éggy ládát.

Ákkor osz kinyitytyák; hát vót benne egy kis rövidfarkú egér. Ha ennek é zegérnek á farká hosszabb létvóná, ákkó á mesém is tovább tártott vóná.

. . . . .

*) Az első személyben „szoknyágállérombá“ is használatos, de ritkábban.

Mese, mese, mátká,	Mese, mese, fákákás,
Fekete mádárká,	Bújj a lukká, ott hálgáss.
Úri bundá; kopász egér	Kátá, Kátá két gárás
Ugorjon a nyákádbá.	Nékéd ádom, csak hálgáss.

(Ezzel szokták rendszeren a mesét bevégezni.)

(Bajmok. Bács m.)

FISCHER ERNŐ.

Lakodalmi mondókák,

7. Mikor a menyasszonyt „fektetni“ viszik.

De szépen ragyognak ott fönn a csillagok,
 Most néztem még éppen, hogy oda künn vagyok;
 Éggy mél fohászkodás jött ki égy ablakon,
 Hol a völegényünk imár ágyban vagyon.
 Én tudom az okát, miért sohajtozik,
 Nincs ott a hü párja, azon siránkozik;
 Tisztelt násznagyuram engedje meg, kérjük;
 Kedves ményasszonyát hozzája kísérvük;
 Hadd álmodozzanak édés boldogságban,
 Légyenek boldogok efföldi világban;
 Mi majd visszajövünk, még égyet mulatunk,
 Addig is uraim minden jót kívánnunk.

8. A menyasszony fejének bekötésekor.

Tisztelt násznagyuraim! jól emlékezészet, hogy tennapi mulacscságunk közben az éjnek óráiban ammi kedves völegényünk és szeretétt ményasszonyunk nyugonni költöztek. Ime az úr szent nevében felsérkentek és mint hitéspárok közöttünk ujolag megjeléntek: szeretétt ményasszonyunk párta helett asszonyi fejkésséggel feldiszittettvén, éjjén sokájig azuj pár, éjjenek sokájig a násznagyurak, éjjen sokájig az egész vendégsereg.

Nosza, Laczi koma, czimbalmód zéndüljön,
 Ugy hogy a ményasszony füle mégcséndüljön;
 Huzd el a Rákoczi hirés árijját,
 Melet dalólt mikor vivta Regéczvárát;
 Lám hiszen nem láccz itt égyvet is apáczátt:
 Járjuk el hát frissen a menyasszon tánczát.

9. Mikor a menyasszony ajándékait viszik.

Aszszép ményasszonyunk se maratt ám hátra:
 Im e csekélségét küldi azasztalra;
 Végyék eszt is szívből, szép keze sütötte,
 Égi eledel ez, angyal készítette.

Hej, ha ebből kapnék, szívem méggyógyulna,
 Mert mostan úgy érzem, mintha beteg volna;
 Tessék jó uraim, tisztelt asszonyaim:
 Hallgassák még kérem esdélő szavaim.

(Kis-Kunság, Kunszentmiklósi katolik. felekezet. *)

BENKE ISTVÁN.

Miszterium-töredék.

.... Lefeküllek feküllős ágyamba,
 Ott én láték egy vijasz lajtornyát,
 Azon féjül egy márván kö böcsüt.
 Abba nyugszik asszon szüz Mária.
 Mē' sírsz, mē' sírsz asszon szüz Mária?
 Hogy ne sírnék világ ura Jézus!
 Szípják-vonnyák egymás piros v̄rit.
 Fészántottam a czintérem aját,
 Bévettem Ádámi magjává.
 Megkendősztem aran' kendőcskévé....

(Malomfalva.)

BALÁSSY DÉNES.

Bethlehemesek beköszöntője.

Menyből jöttem ti hozzátok,
 Tudom, vagyon pálinkátok!
 Aszt izenték a pásztorok,
 Hogy mind mézesen aggyátok!
 Tudom disznyót és öltetek,
 Kolbászt sokat tööttetek.
 Abból jól nyársval süsseték!
 Örvend az éneklők szája,
 Hogy a kolbászt hujzák nyársra; —
 De a szemik jár a kánra [cserépkancsóra]
 S fertájos boros pahárra.
 A pásztorok Bethlehemből
 Ejjöttek feleségéstől;
 Még ne ijeggyetek ettől,

*) Már sok helyen tapasztaltam, hogy egy és ugyanazon község más-más (főleg katolikus) felekezetű lakosai egymástól lényegesen el-eltérő hangkiejtéssel beszélnek. Így a fenti helyen is a „vastag nyakú kálvinistáknak“ sokban más a beszéde módja, mint a legtöbbször ide települt vagy elmagyarosodott indigenák utódaiból álló katolikusoké; míg ugyanis azok az *e* hangot inkább *ő*-vel cserélik fel, s így bizonyos tekintetben inkább „köcskőmétésön“ *) beszélnek, és a mássalhangzókat vagy hasonítják (ijjár = így jár) vagy rokonokkal cserélik fel (mejik = mejjik = melyik; gúja = gúlya): addig a katolikusok *e*- és *é*-vel, *ly* helyett *l*-lel stb. beszélnek. Általában a kétféle felekezetet így lehet jellemezni: a kálvinisták nyersebb, erősebb, és mélyebb, — a katolikusok ellenben szelidebb, gyengébb és magasabb hangú kiejtéssel élnek; am azok egészen „magyarosan“, ezek inkább, mint itt is mondják, „németesen“ s illetve tótosan.

B. I.

*) *Köcskőmét*-et *Kecskemét* helyett se a t. gyűjtő, se más emberfia nehezen hallott magyar ember ajkáról.

A szerk.

Nem esznek még mindénestől.
 Gondolkozik most a gazda,
 Hogy ezeket mivel tarcsa; —
 De az assszony aszt suttantya:
 Van még két korsó — pálinka.
 (Csik).

T. NAGY IMRE.

Tájszók.

Veszprémiek.

Bor v. sör v. pálinka:	ojjé!:	de még mennyi; vót-é
a pipacs bimbója, ha piros.	sok	buzátok? ojjé!
buksi:	ostoba.	onibusz, unibusz:
büttül:	böjtöl.	társas
czálg:	élesztő.	kocsi.
écsépünyi, énáspán-	reczi:	rézgomb.
gunyi, mégnadrágünyi,	rigli:	zár.
rásóznai: elverni.	szufla, szusz:	erő; nincs
kunyérál: kér.	benned	szusz.
hándzi: csóka.	tökös:	fa veréb.
	türül:	törül.

ROTHAUSER SÁMUEL.

Fajsziaik:

Bajkó: dolmány, ujjas fel-	gyugva:	dugva.
öltő.	gyerek:	figyermek.
csáva: moslék.	háóta:	azóta.
csurni: öntözni.	híta:	mióta.
csóré: savóból tejjel és	irtás:	fosztás p. kukoricza-
tojással készült étel.	fosztás.	
cső: indítószó a lónak.	kalógya:	hőbörtös, péld.
csinálás: kertelés, kerítés.	-eszü.	
elbámolni: elhordani p.	kancsargós:	tekervényes,
viz a partot.	p. út.	
eltökíteni: elrongálni, kárt	kincserégni:	p. kincserég-
tenni benne.	tem-kuncsorogtam	mások ajtaja
fizás: arczkifejezés (nyilván	előtt.	
visage).	kárlátó:	Abaujban hőrész;
fágyini: kutatni, motozni.	barátságos	összejövetel laka-
filít: falat.	dalom után való	napon az
fok: vizjárta hely, ér.	örömapánál, hogy,	mint itt
gágilló: hitvány, a mi csak	hallottam, megnézzék,	mi kár
ugy van összetákolva, kerítés.	történt a menyasszonyban.	
gyöngyörgetni, pátyol-	klasnya:	lelógó p. -fülü
gatni: takargatni, gyöngéd	disznó.	
figyelemmel lenni valami iránt.	kuczó:	tűzhely megetti rész.

lélekdobbal: lélekszakadva.
 megye: mesgye, határ.
 macza: hernyó.
 néhutt: néhol.
 mácsonya, tűsök: tűske.
 magrúkött: törvénytelen
 gyermek.
 pruszli: mellény, kis lajbi.
 próstyá, poróstyá: fo-
 nott kerítés, sövény.

pálé: mocsár. (palus-ból.)
 siska: hitvány, péld. ember.
 sirik: sarok.
 eszenlevő észszel: józan
 észszel.
 sehun: sehol.
 tibni-lábni: haszontalanul
 tölteni az időt.

UJ GYÖRGY.

Székelységiek.

Hedegü: hegedű.
 kajács, kajcsa: hargas,
 görbe. (Az utóbbit nem igen
 használják, de egy görbe, sánta
 embert még ifjú korában elne-
 veztek Kajcsának s ma a 60 éves
 ősz embert is a helybeliek
 csak e néven ismerik).
 kajtat: vmítv.kit kutat, keres.
 karincza: surcz, kötény.

kápás: képes; „még arra
 nem kápás.“
 kijed: általánosan a „kend“
 helyett.
 pirkadnyé: egy kevés.
 a lebveti fel: úgy siet.
 visitka: derékig érő női
 ujjas, ha vékonyabb szövetből
 készült; a téli ilyenmő ruha
 kurti nevet visel.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

Ikerszók.

Ára-böcse; Dugonicsnál
 is Péld. és közm. II. 212.
 billég-ballag: inog, v.
 mintegy taktusra jár.
 bűvös-bájos: bűbajos.
 cicka-ficka: rendetlen s
 értelemnélküli irás.
 cini-fini; Dug. II. 79.
 cséllég-béllég; Dugo-
 nics u. o. II. 285.
 csetlik-botlik: hol ki-
 sebb, hol nagyobb akadályokba
 ütközik.
 csiri-biri: apró, haszon-
 talan.

csiga-biga: a csigát szó-
 lítják így a játszó gyerekek.
 csiri-csári: rikító színű,
 össze nem illő.
 elürgették - forgatták
 (Keresztesi Józs. A magy. ny.
 eredete. 67. l.)
 észém-iszom, pl. mindig
 az eszem-iszomon jár az
 esze.
 felibül-harmadából vé-
 gez valamit, könnyeden, be nem
 fejezve.
 girbe-görbe, gircses-
 görcsös: egyenetlen.

gyim-gyom, giz-gaz: mindenféle fű- s zöldségkeverék.

háji-báji munka: nem olyan mint kellene.

heble-hubla ember: ki értelmetlenül sok haszontalant beszél.

hímez-hámoz, v. hímű-hámú: haboz, zavarban van, üres mentségekkel áll elő.

hégyke-bégyke: gögös, büszke.

igyorog-vigyorog; Dugonics, u. o. II. 258.

illő-fillő; u. o. I. 243.

kala-bala: áta-bota, idomtalan.

kece-fecél: össze-vissza zagyvál.

kele-kótya: ki sok üreset beszél, vizeszű, szélverdeső.

lityeg-figyeg: inog v. lelóg valami fölösleg valamely tárgyról, főleg ruha.

locska-föcske: Dugo-

(Sz.-Fejérvár.)

nics, u. o. I. 129. csacsogó szájú.

nyali-fali ember: 1. ki igen alázatos, 2. ki sokat csókolódik.

ötű-hatú: csak a nagyjából tesz valamit.

nyif-nyaf: gyerek, ki sokat nyafog, kunyorál.

pipes-bubos; Dugonicsnál, u. o. II. 59.

retye-mutya: silány, kevés értékű.

ripsz-rapsz: pl. ripsz-rapsz fogyott el minden, a. m. hirtelen gyorsasággal.

szesze-musza: lassú dolgos. szörin-szálán elveszett: nyom nélkül.

turják-gyurják, Dugonicsnál is, II. 241.

tátva-nyitva.

tricsi-tracsi: pletyka, kofabeszéd.

ütli-füli: ostoba, ügyetlen.

zuhog-pufog.

BÁNKAI FERENCZ.

Gyermekjátékok.

D o b s z e r d a.

(Leányjáték.)

Körben állanak s mondják:

„Vagyon csizmám, de nincs talpa,

Vagyon varga, ki bévarrja;

Ha bévarrja, piéenziêr varrja.

Dob szerda!”

A „Dob szerdá“-ra lábaikkal toppantanak, mire a kör, annyira össze lapúl, hogy két ellenkező pontja egymást éri; úgy hogy két egyenes sornak látszik. A kéz a kezét azért nem ereszti el. Most újból kört alakítanak s a játék ismételtetik.

Tapsojjunk.

(Leányjáték.)

Hasonlóúl körbe járnak.

„Oláhol, niémetöl.

Fáj a szívem Zsuzsánnasszony,

Küdd ide Julcsát tapsojjunk!“

Ekkor tapsolnak. Szabad azonban a tapsolás helyett kinek-kinek azt csinálni is, a mit jobban kedvel, például: tappogatni, tánczolni stb.

(Pangyola. Szatmár m.)

BAKOSS LAJOS.

Tánczszók.

Kérészturon nincsen ták,

Mind a pászujbá hánták.

Kicsi nekém ez a csür,

Kiröpülök, mind á für madár!

Ráktyád kincsém száporán,

Mér ugy huzza a cigán.

Helét-helét nekünk is,

Ha kicsinyék vagyunk is.

(Tövishát.)

GAJMOSSY IVÁN.

Tréfás vers.

Ha a zördög erre gyünne,

Kosarába ténne,

Menné jobban sívádonnál.

Anná jobban vinne.

Hej! vinne, vinne,

Vinne, vinne,

A pokolba vinne!

(N.-Beckerek.)

HARASZTI GYULA.

Helynevek.

Czikó: két hegy között elterülő kuczko alakú határrész. — Kopár: fátlan hegyoldal, mely kitünő legelőt szolgáltat. — Zohaj: lezuhant hegyszakadék része. — Dicse: dicső erős bortermő rész. Dobányi; oly közel van a községhez, hogy mintegy oda lehet hajítani, dobálni. — Remete: rég egy magában álló elhagyott remete lak vagy gúnyhó állott ott. — Józán: gyenge bort szolgáltató hegyrész. — Várerdő: váromladék körül fekvő erdő. — Basaút: a török világból fenmaradt elnevezés. — Sarkás. — Monyorós: valamikor mogyorófás lehetett. — Sidó: Zsidó birtok volt rég. — Fenyeres: herés kert. — Göcsös: fatuskókkal megrakott határrész, hol néhány évtizeddel ezelőtt erdő volt. — Kerékhegy. — Langas: Lankás lehetett, azaz gyümölcsfákkal beültetett terület. — Hüselő: hová a mezei munkások hüvösre szoktak menni.

(Nagyharsány. Baranya vármegye.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Gúnynevek.

1.

Suti. Siró (siránkozó ember). Kuria. Gyakusz. Kanczer. Sütrecz (mert tökéletlen ember volt). Testes (mert gyenge kötésű ember volt). Borus (mogorva kedélyű). Füstös. Csanó. Reku (rosz kovács). Czöndör. Satra (mert sete balog volt). Garaboncz. Futik (igen szaladós ember). Kocza. Bezdo. Kupusz. Zödi. Gyeplű. Körömméreg. Szomorú. Jó-lelkű. Hernyó. Kávés (mindig kávét parancsol a vendéglőben).

(Fajsz.)

UJ GYÖRGY.

2.

C é r n a s z á j u (összeszorítja a száját; „ugy áll a szád, mint na ésszál cérna vóna“). T ü z h a j u (vörös). G e r e b e n J a n c s i. K á s a (szereti a kását). L ö c s (kifelé hajlott térddel járt). M a s i n a l á b u (olasz volt). R é p a r á g ó.

SIMONYI ZSIGMOND.

Népdalok.

Szélés az én kedvém má,
Nem férék bē já házbá.
Nem férék tē já házbá:
Ihájá, csuhájá,
Nem férék bē já házbá!

Há jákárom gálambom,
Véléd a zégbé jugrom!
Véléd a zégbé jugrom,
Ihájá, csuhájá,
Véléd a zégbé jugrom!

(Balla.)

GAJMOSSY IVÁN.

L e v é l.

Küldöm levelemöt, hogy ménynyen képömbe,
Hogy él még szüvöm igaz szerelömbe,
Köszvényes Remetén ez gyászos életbe,
A honnét kívánok szeréncsét eltédbe.
Védd kedvesén kérlek újaim irását,
Pennámmá kirajzót szüvemnek szándékát;
Én csak azt igirem, míg a földön élék,
Hezzád hű szerélmem mindég igaz lészék.
Sem fektöm sem kötöm nállad nélkü' nincsen,
Mindég szép Gergejém te vagy az eszembe.
Álgyon még az Isten szép kedves angyalom,
Gyenge szép arczádöt ezérszer csókolom.

Szív küdi szívnek, szív fogagygya szívesén, szív hágassa
kegyésen.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. OKTÓBER 15.

X. füzet.

D E R E G L Y E .

A *dereglye* szónak, melynek *dereklye* alakja is járatos, nincsen semmi köze a „*derék*“ szóhoz, mint ezt a Nagy Szótár írói vélik. A Nagy Szótár írói ez alkalommal is azon már több ízben s több oldalról megrótt elvből látszanak kiindulni, hogy az idegen eredetű vagyis kölcsönszókat is magyar kaptára kell húzni még azon esetben is, ha a műtét kárba vész. Hozzá tehetjük, hogy a papiros türelmes, s mindent magára hagy írni!

A *dereglye* szó nem eredeti, hanem oly kölcsön szó, mely egy aránylag igen késő korban jutott hozzánk egy oly turáni nép nyelvkincséből, mely hajdan köztünk lakott, s velünk közvetlen érintkezésben állott, t. i. az ozman törököktől, hol *diräkli* (t. i. *gämi* = hajó, v. ö. *gémia*) árbo czos hajót jelent (Mallouff). Alapszava *diräk* (*däräk*), melynek oszlop, árbo cz, gerenda sat. jelentése van. (Zenker.)

A tatárságban a *diräk* szó *tiräk*, *täräk* alakban divatozik, s általában fát, különösen jegenye azaz egyenes, sudar-fát (nyárfa, fenyőfa) jelent (Budagov).

A fa és árbo cz jelentés összeegyeztethetőségére nézve a magyar *árbo cz* szóra utalhatunk, mely egy eredetibb *árbo sz* (ó-magyar) alakból keletkezve a latin *arbo s* szót tünteti elénk, melynek olasz *albero* alakja a délszlávban = *jalbero*, szintén árbo czot jelent.

Az ozmanoktól átment e szó a délszlávokhoz is, a hol *dereglja* alakban él és *kleines boot* a jelentése. (Fröhlich).

EDELSPACHER ANTAL.

NÉVSZÓKÚL HASZNÁLT IGEALAKOK.

Egyike a legmerészebb és legérdekesebb nyelvbéli figuráknak az a sajátosságos beszédmód, mely az igének valamelyik ragos alakját névszónak használja, azaz egy egész mondatot alkalmaz egy fogalom jelölésére, s úgy bánik vele, mintha már nem volna mondat, hanem csak egy szó. Nem egy nyelvben találjuk meg ezt a figurát. Legyen szabad csak néhány érdekes példát idéznem idegen nyelvekből (Tobler után, Wortzusammensetzung 29. l.): szanszkr. *ithi-âsa* ,egy úgy-vala' = mese, monda, *astinâsti* ,van-nincs' = kétes; francz. *vaurien* ,semmit ér' = haszontalan, naplopó; cseh. *ne-zna-boh* ,nem ismer istent' = istentelen, pogány. Sőt néha kérdő mondat van egy szónak véve: szanszkr. *kim-vadanti* ,a mit mondanak' = mendemonda; fr. *le,qu'en-dira-t-on* ,a mit szólnak-hozzá' = a világ ítélete. Néha ige nélkül van a mondat, p. a német *nichts-nutz*, *nimmersatt*. Legismertebb az az eset, melyben fölszólító alakú ige van névszónak véve; ilyen az angolban *Shake-speare* ,rázd-a-lándsát' = lándsarázó, *breakwater* ,törd meg a vizet' = töltés, *runaway* ,fuss el' = szökevény; olasz: *sali-scendi* ,emelkedj-ereszkedj' = kilincs; spany. *vai-ven* ,menj-jöjj' = hinta; *noli-me-tangere* = ne nyulj-hozzá; fr. *rendez-vous* = ném. *stell-dich-ein* = légyott; ang. *farewell* = ném. *lebewol* = istenhozzá; ném. *springinsfeld*, *störefried*, *wendehals*. A francziáknak s németeknek számos ilyen családnevük van, melyek eredetileg gúnynevek voltak: *Tudieu* ,öld meg istent', *Leberecht* ,élj jól'. — Egészben véve azonban mindenütt csekély e kifejezések száma, nagyobb részük gúnyos elnevezés vagy egyéb játzsi kifejezés, s majd mindenütt csak az illető nyelvnek újabb korszakaiban keletkeztek.

A mi nyelvünkben is vannak ilyen füstött lányok, ilyen névszósított igealakok, még pedig meglehetősen számmal és meglepő változatossággal. Azonban legnagyobb részük mi nálunk is csak olyan vad virág, mely faluhelyen tenyészik s a műveltebb nyelvhasználatba, az irodalmi stílusba nem igen talált utat. Az írók közül az egy Faludi

használ gyakran efféle kifejezéseket, sőt ő annyira kedveli őket, hogy a meglevők hasonlóságára maga képez újakat. A nálánál régibb írók fölötté ritkán élnek velük, s úgy látszik csak Pósházi, Gyöngyösi és Mikes szolgáltatnak egy-egy adatot gyűjteményünkhöz. Különben ez egyáltalában nem akarja magát teljesnek és kimerítőnek színelni.

Legközönségesebbek a magyarban is a fölszólító alakú kifejezések, még pedig a második személyűek. A trombitaszót így magyarázza a katona: Örmöm van, kedvem van, ha fújnak „rohanj“-t Ny. VI. 425. A lassú marsot „lassoggy mars“-nak találjuk írva u. 333. — Ismeretesek e tiltó alakú virágnevek: nefelejcs vergissmeinnicht, nenyuljhozzám v. hozzámnyulj, nebántsvirág (nebántskának is nevezik). Ez utolsó elnevezést érzékeny lelkűekre is alkalmazzák. Közönséges szólás ez is: majd lesz ne-mulass; p. Arany L. népm. 51., Merényi Sajóv. népm. 173. — Több ilyen kifejezésünk van apró határozó szókkal, különösen az úgynev. igekötőkkel. Elül van a szócska a lebuja (tulajdonkép lebuja) és Betekincs szavakban, melyekkel csárdákat s hasonló helyiségeket szoktak megjelölni; az előbbi inkább köznévszerűen általában alsóbbrendű, piszkos pinczekorcsmát jelöl; az utóbbi inkább tulajdonnév, és személyek gúnynevéül is nagyon használják, p. Ny. III. 477. V. 479. Ilyen a megállj is: megálljt kiáltani, parancsolni vkinek. — Hátral van a határozó ezekben: tér'-még uccza, zúg' (úgy látszik az, a mit németesen zsák-utczának neveznek; tulajd. térj-meg utcza) Ny. V. 473. Térgymég Kati gúnynév III. 478. Vess-ki-nek híják a kártyajátékban azt, a kinek meg kell kezdeni a játékot; „ki a veski?“ (már Simai K. szótárában megvan.) Ide tartozik ez a szólás: nincs ott se tücski, se hajcski Ny. VI. 463. Továbbá a bujjbele V. 376. vagy bujjbeli III. 563., mint néhol a ködment nevezik, talán a „lábbeli“ formájára. Máshol leves-nek híják ezt a fölső ruhát, különösen a nőkét (V. 471., VI. 524.), s ezt is hallottam úgy magyarázni, hogy voltaképen le-vess, mert háznál levetik. Végre ilyen a modern légyott. — Alanyával együtt van az ige egy szónak véve ebben: Pyramus-e külömb vagy Thisbe? Amaz férfinak „isten ótalmazz!“ emez nőnek „isten irtalmazz!“ Arany,

Szentiv. Álom 220. l. Éppen ilyen a német Gottseibeius. — Talán ide való ez a gúnynév is: Takarcs („fösvénységig takarékos nő“ IV. 432.), mert ennek a rövidülése lehet: Takaríts. — Az sem lehetetlen — bár másképp volt magyarázva e szavak alakja VI. 292. — hogy a tartcs és ments-vár-féle szavak is ide tartoznak. Az idézett helyen ezek voltak még felsorolva: rikkancs, rivancs, lappancs, puffancs, pilláncs pillancs, villáncs, villancs, libbencs, nyiffancs. Az utóbbi kettő már egyenesen gúnynév, mert az első libbentőt, sántikálót jelent, a másik meg nyafogót; hozzájuk járulnak még ezek a gúnynevek: Pilláncs V. 479. (mellette Betekincs), VI. 336. Pilláncs Kis „mindig pislog“ VII. 94., Huppancs „kövér ember“ III. 191., Toppancs „nehéz lépésű“ Tsz., gebbencs lomhán járó, Kriza. A kutyanekvek közt az alább említendő hasonló kifejezések mellett van Szippancs Ny. III. 477.; és kurrensból a népetimologia kurjancsot csinált. Végre a ments-vár mellé való Mencesel, azaz Mentshely, helység; van egy szólás: Inkább Mencesêre mennék! tréfásan e helyett: Isten mentsen“ VI. 318. E szavaknak ilyen magyarázatát leginkább az ajánlja, hogy legnagyobb részük gúnyos, tréfás kifejezés. Említendő még a hagyján szó, mely leginkább magára használatos, de ilyen kifejezésekben is dívik: ez még csak hagyján, ez még hagyján volna, a fölfordulás még csak hagyján. Ez eredetileg alig volt egyéb, mint hagyjám v. hagydam. A hagyján-nak s tán még a csinján-nak hatása alatt keletkezett aztán ez, hogy: ójján, azaz óvást, vigyázva.

Ép olyan gyakran, vagy tán még gyakrabban fordul elő a fölszólító módnak tárgyas alakja. Ilyenek ezek a közdivatú kifejezések: a fogdmegek ,pandurok‘; a szent Heverd-el napja (v. ö. Sz. Ivó); majd lesz hadd-el-hadd, az volt még csak a hadd-el-hadd; csak úgy hánd-el vezsd-el módra Ny. III. 424.; rugd-föl hadd-ott módra; olyan tedd ide tedd oda legény Arany L. népm. 163. Ez utóbbihoz hasonló: tedd-ki-hadd-hüljön legény Ny. VI. 268. Igy Faludinál: homályos beszédjéből nem egyéb, hanem a találd-el maradott reánk 322. (Toldy kiad.) Ilyen van a közmondásban: a másénak

nebántsd a neve. Az ismeretlen vagy meg nem mondható helyet mesemondóink Nekeresdnek nevezik: Nekeresden és Ebkérdén, Mer. Saj. népm. II. 95.; Nekeresdi csárda Ny. V. 239. — Végre sok ilyen gúnynev van; p. Tódítsd Jakab, a ki tódítani, hazudozni szokott; Öreg vedd rád, folyton fázó nő Ny. III. 431.; Hátulkezddki V. 480.; Nebizdrá bácsi III. 526., 92.; Nyeski, mert ezt mondta egyszer nyisd ki helyett, VII. 336. — Valószínű, hogy ide való a Kriza közölte tetéz-véka, tehát tulajdonkép tetézd-véka ,tetézett véka‘.

Különösen kutyákat szokás imperativusokkal elnevezni, s ez nagyon találó és természetes eljárás. Ilyen kutyanevek például ezek: Ugass, Vigyázz Ny. II. 284.; Ijessz, Ne vess, Szagó (azaz Szagój, Szagolj), Vigyázz III. 478.; Ébredj, Fülelj, Indujj, Ugass, Vigyázz, Lásski, Nebántsd, Haddel, Hozdel, Csipdmég Krizánál: Fogdmég Ny. III. 43. — Hasonló nógató kutyanevek, csak hogy ige nélkül: Nosza III. 478., Rajta u. o. és 43.; Után K.

A fölszólító módnak egyéb személyei már ritkábbak, ámbár néhány nagyon közönséges; p. az éljen, éljent kiáltani, éljenezni; ugysegéjen mondta, rövidített alakjából: úgyséval is erősítette. (Ar. L. népm.); istenáldjont se mondott; a milyen a jónap, olyan a fogadj-isten (azaz fogadja isten); megverte őt a sok megáldj-isten Erd. közm.; adj egy kicsi vizet isten fizessébe Ny. VI. 231. — Van egy gúnynev: Hunigyunk Ny. III. 191.; v. ő. az ismeretes görög, pápai deákneveket: Tipiómen, Tiphagómen.

Az itt tárgyalt kifejezések közül mai irodalmi nyelvünkben legdivatosabbak azok, melyek az ehetnék-féle igealakból fejlődtek. Ez az ,ehetnék‘ stb. olyan állandó szólas lett, hogy az ezelőtti, p. tegnapi étvágyat a nép nyelve nem úgy fejezi ki, hogy ehetett volna, hanem megtartva az ehetnék alakot, azt mondja, hogy „nagyon ehetnék volt“ Népk. Gy. I. 434., vagy p. hogy „nagyon szivarozhatnék volt“ (félegyházi szóbeli közlés), úgy hogy e mondatokban az ige mintegy határozónak, tehát névszónak van már véve. S miután ez az első lépés meg

volt téve, még tovább is elment a nyelv, s az igealakot nominativusnak, alanynak véve, személyraggal látta el: mindig mehetnékje van; nagy mehetnékje volt haza Népk. Gy. II. 376.; neki most hadakozhatnékja van, Ar. L. népm. 105.; de nagy veszekedhetnékje van | sirhatnékja van; nagyon mulatnékja volt, Mer. Dunamell. népm. II. 115.; sőt tovább képezve: nagyon veszekedhetnékes kedve van, l. Ny. VI. 31. — Az első személy is gyakori: be danolhatnám van, Mer. Ered. nép. 165.; szinte sirhatnám van, Tóth E. Falurossza, (mintha az *m* birtokos személyrag volna, v. ö. ,be jó kedvem van'; erre utal az is, hogy csakugyan keletkezett a 3. személyre egy ilyen kifejezés; sirhatnája van). Ilyenek még: egybe elnyelhetném formálag, áhító tekintet B. Szabó D. (Szépir. Figy. I. 769.; sehnsuchtsvoller blick); az ehetném meg az ihatnám nyavalyája Ny. VI. 175. — Legkülönösebbek s igen kedveltek azok, melyekben ez a -hatnám végzet nem igetöhoz, hanem névszóhoz járúl (v. ö. Ny. VI. 196.), p. közönséges kifejezés a nagyhatnám, nagyhatnámokodott, „a muszka nagyhatnámóság“ (Nemz. Hirl. III. 99. sz. vczikk). Továbbá az úrhatnám: majd kiporolom az úrhatnámot belőled, l. VI. 31., urhatnámóság l. I. 433. Ilyen még a doktorhatnám borbélylegény, Volf Ny. V. 489. Végre 3. személyű alakkal e köznépi szólások: pénzhetnékje van, lúhatnékja van.

Egyéb föltétes alakok nem igen fordulnak elő. Közönséges csak ez a tréfás s úgy látszik szándékosan eltótosított szó: mernám ,bátorság' Tsz. „ha mernám volna“; Ballagi kijavítja merném-re, „ha volna mernémje“. Faludi így ír: „Alattomban ott terem a gonosz, képeket hord elméjébe, tüzet rak szívekbe, s a gondolomról az akarnámra csuszamítja ő nagyságokat“ 194. Sőt egyszer a befejezett cselekvés alakját is használja így: „egyszer, a nem-gondoltam-volna napján“ 227.; így mondták nálunk azelőtt latin szavakkal; ha valami non-putarem jönne közbe, azaz valami váratlan, véletlen dolog.

A jelentő mód alakjai közül főnévileg használva legtöbbször találjuk a jelen idő első személyét, még pedig

csak is a tárgyas ragozásból. Legismertesebbek ezek: találom, gondolom, eszem-iszom, hiszém. Így a következő kifejezésekben: találomra, találom felelet l. Ny. V. 58., találom próba Ball.; csak úgy gondolom-formán; többet öl meg a rendetlen eszem-iszom, mint a kard, km. eszem-iszom ember, eszem-iszom törzsökéből származtak eleim, gúnydal (erre emlékeztet a dinom-dánom is), iszomban hasznom, Dugonics, Ny. 512., iszom-kárász 'részezes' Tsz.; abban a hiszemben voltam; ülj a hiszem farkára, addig hordjon, míg el nem hiszed km.; Hiszem mint családnév Ny. V. 286.; nem reszketett ám ez árnyékátul, mint te az Hiszemtül, Czeglédi I. 1663. (Ny. VI. 165.); jóhiszemű, jóhiszeműség, rosszhiszemű. Szintén nagyon el van terjedve a népnél a bánom: ez az a vörös bor, kinek neve bánom. Kálmán, Vadvirágok 173.; a nem-bánombul lesz a bánom km.; Bánom mint kutyanév („egy ispán nevezte el Kengyelnek és B.-nak két kutyját, mert bánta, hogy Kengyel pusztájára jutott“ Ny. II. 142.); a bánomi puszta. Kálm. 38.; Bánomkert Ny. I. 230.; egy-két napi dinom-dánom, holtig tartó szánom-bánom km.; még előtte áll ki tudja milyen hosszú szánom-bánom idő, Jókai, tarka világ 58.; a modern nem-bánomság (indolentia, Borsz. J. 480. sz. 6. — Az adom már Gyöngyösinél előfordul: „Hogy azt elnyerheti, vala oly bizomban, úgy ment a vezérnek ez a ló adomban“ Kemény J. III. 3. rész, 9. vszak; továbbá Mikesnél: az erdélyi ember nem az adoméért szolgál; kit adommal, kit igérettel Ny. VI. 514.; soha-megadom fejében, vissza-nem-adom fejében vitte el, Erd. km. — Egyebek: elfogyott a tőrömlaja, Ny. I. 457., tőrömfü Kriza 356., kösd be tőrömfüvel, Erd. km.; többet ér egy kérdeszem száz keresemnél km.; nem is valami mondom-mondom és képzésképpen való hatalom, Pósa-házi (Ny. V. 459.); hallombeszéd l. V. 58.; Hallom mint gúnynév, (boltos, ki „a helyett hogy gyertyát gyújtott volna, csak azt kiáltotta ki az éjjeli zörgetőnek: hallom“ III. 430.): nem-tudommal felelvén (Ráday naplója 1709.) Tudmtár 1841. II. 182.; Nemtudomka a mesében; követémmel győzöm a vendégeket Ny. VI. 368.; annyit használ ennek előhozása, mennyit elhallgatása és unomba

hagyása, Komár. Cs. Gy. 1670. (Ny. VI. 263.); tatom pille? V. 271., tatom-bátom IV. 559.; be nem-szeretem gyerek vagy VI. 367., majd elgyünnek a nem-szeretem napok (nép). A nem-akarom bántja, Erd. km. Kém-pipaszar, egy pipás ember neve, ki mindig azt mondta ‚kémássan‘ (kérem ássan), a fia Kém Jancsi, Ny. VI. 94.

Az efféléket különösen szereti Faludi, ezeket az 1. személyű alakokat használja legsűrűbben, úgy hogy stilusára nézve jellemzőknek mondhatók; azért az övéit itt külön együtt állítjuk össze: in theoria azaz gondolom szerént szép dolog 42., 73., nem valami g. forma képzelés 97., merő g. kép(sine originali) 145., s több efféle phantasia teremtette g. bolondságot 199., azok a copia és csak g. festéssel írott képek 204., g. dolog 252., g. gyönyörűségek 254., nevetik a g. victoriát 306., g. vígság 309., g. magasztalások 452., g. okokkal 520. megtudta, hogy g. fia megnyerte szabadságát 748.; — mindazáltal oly hiszemben vagyok, hogy vétekből hálnak meg 48.; — az eszem-iszom boldogság 163.; — ha az adom dolgában vagyunk, nagyobbra böcsültetik az az ajándék, mely.. Ha pedig a nem-adom vagyom előttünk 432.; — ez a hír megindította a haragszomot az asszonyokban 128., mire való emberben az epe, hanem hogy haragszomra fakadjon? 283.; — most egy nem-tudommal akarja magát mentetgetni 132.; — ha a nem-akarommal jár a válasz, elkedvetlennednek 221., a tiszta nem-akarom ül homlokokon 289.; — az úgy-akarom dolgában 254.; — netalán utoljára a nem-hagyhatom légyen belőle (a megszokásból). 546.

Egy másodszemélyű tárgyra mutató ige is fordul elő főnévileg, t. i. ütlek (p. „nem is marad adós az ütellekkel“ Tud. Gyűjt. 1834. VI. 91.), melyet most ütleg-nek ejtünk. — Ide való még: „E nyelvet érté a leány, s ezen viszonzá a ‚szeretlek‘-et Arany I. 172.

A harmadik személy ritkábban fordul elő. Ilyennek veendő talán a csal szó, mely — mint Lehr megjegyezte — a csal-tól eltérőleg csak némely állandó kifejezésekben használatos, p. csalt vetni, csalban hagyni, csalság stb. (‚csalra venni‘ már Gyöngyösinél, Mur. Vén. III. 120. vszak). Ilyen a főnévül használt van és nincs: a vanbul nem

tudott megélni, most a nincsenbül is muszáj Ny. IV. 277.; sok nincs örzi a vagyont, és: nincsenen veszi a semmin adottat Erd. közm.; „nincs“ ember házában rosszabb a kenyérnél, tal. mese; képeznek belőle egy új főnevet: nincs nagyobb baj a nincsenségnél II. 420., sőt ugyanilyen értelemben ezt is mondják: nincsetlenség; a nincs-ből valók még: többsincs nadrág, azaz egyetlen nadrág, melynek tehát egyik tulajdonsága az, hogy „több sincs“; egy Többsincs királyfi van Gál népmeséiben; Jobbsincs előfordul mint gúnynév Ny. IV. 431. és Krizánál; és Jókai Uj Földesurában Ankerschmidt lovagot a nép Akkorsincsnek nevezi. A vagyon igéből is van egy nincsenség-féle főnév, t. i. vagyonság; így nevezte Geleji Katona I. az essentiát Corp. gramm. 318.; Faludi is használja: mindennek benn a közepén fekszik igaz vagyonsága 440., lelked halhatatlan és az ő vagyonsága véget nem ér 569. (ezektől megkülömböztetendő egy másik vagyon v. vagyom és vagyonság, mely régi rendes képzésű névszó, minők álom v. bizony, s melyek birto-
kot jelentenek, p. ingó és ingatlan vagyonságim Fal. 673.); újabb időben vanság-ot is használtak. — Egyéb példák: a muszáj nagy ur; a muszájt elvitte a víz; a meg-kell-lenni Fal. 246.; te csivirég-csavarog = bor Ny. II. 467.; motoz van a fejibe I. 324.; kösd be tür-olajjal Erd. km, v. ö. türömfüvel; ilyen a fájvirág is, ha ugyan népies elnevezés (Aranynál is I. 408.: minden illetésre szenved a tuléző fájvirág). A jövő idő jelentésével: Buda már volt a mi, Etele a lészen, Ar. B. Hal. — Gúnynevek: Lecsüng Ny. II. 563.; Rádmász V. 480.; Ingyérád III. 478.; Reszket farkú IV. 565. — Kutyanek: Meglesz, Mingyámeglesz, Mitlát, Mizörög III. 478.; lónév: Bujdos II. 142. — Mindez azonban nem jogosít föl arra, hogy az olyan régi szavakat, minők p. a vadász-féle főnevek, melyek az igével teljesen egyező alakban jelennek meg, egyszerűen főnévül használt igéknek tekintsük; ezeket mind képzővesztett szavaknak kell tartanunk. — Ikes alak csak egy-kettő van: a lónak négy botlikja van, mégis meglábik km.; gúnynevek: Tojik Miska, Rádillik stb. Ny. II. 139., V. 480., III. 526.; „látszik, asszonyom?“ látszik-ot nem

ismerek“ Arany, Hamlet 13. l. — Tárgyas alakok: E bkér di csár da; meri: a kinek merije van, lépjen be, Abonyi, A mi nót. III. 143.; huzza kötele? gúnynevek: Mingyákéri, boltos Ny. IV. 240.; Sz edimár, párbért szedő egyházi III. 527.

A második személy még ritkább efféle kifejezésekben. Legismeretesebb a félsz, mely a népnél nagyon használatos (p. Mer. Dunam. népm. 176., Sajóv. népm. II. 102.), annyira hogy már hangtani változást is szenvedett ebben a kicsinyítő származékban: fejszke Ny. V. 330. e helyett félszke; de az irodalomban is elégszer találkozunk vele, p. Fal. 107.: háborgatja a félsz; Arany többször használja, s — a mi különös — egészen komoly helyeken is: ejnye, hát hol járhat most ez a f. benne? Toldi; hol a f. nagy; nagy ott a szerelem, Haml. 82.; felejtve a f. minden illetet u. o. 145. — Egészen hasonló a mersz Ny. V. 175. („ada bátorságot, növelé a merszet“ Arany, Buda Hal. XI.; a szerző e helyhez való jegyzetében azt véli, hogy mersz és félsz valóságos főnevek sz képzővel); továbbá kapsz ebben a nagyon használt fenyegetésben: majd lesz kapsz! A „mit adsz?“ kérdésre ezt szokták felelni: a mitadsznak a fiát; Krizánál is. Közönséges gúnynev ez: Mitugrász, egy ugrálva járó borbély“ Ny. III. 527., „siczkádozó ember“ V. 95.; Mitugrác III. 477. Kutyanek: É b vagy II. 284.; Fögsz III. 43.; Hazudsz, Kivagy, Mitlátsz, Mitvissz, Mivelélsz, Kriza 391. — A tárgyas alakra csak egy-két példánk van: szopod-ék Ny. III. 465.; Hallod-é, kutyanév u. o. 478. A főt említett hiszem helyett Faludi egyszer a második személyre vonatkozólag hiszed-et mond, s ez elég furcsán hangzik: megengedem, hogy magad e köteleliségről külömb hiszedben légy, de a miatt senkit se kárhoztass 97.; ellenben máshol így ír: hogyha nem mondott volna egyebet a Credo a te hisz emednél 212.

A többes szám alakjai alig fordulnak elő főnévileg használva. Járatosabb ez az egy van: csak aszongyákbul tudja (azt-mondják-bul). Azt is hallottam egyszer, hogy „pont harangoznak“ e helyett: pont tizenkettő.

Az eddigiek mind a jelen idő alakjai voltak; azonban más időalakok is fordulnak elő néhány esetben. A monda

főnév talán nem egyéb, mint elbeszélő alak; Faludi pár helyen *mende-monda* helyett így ír: *előkerülvén a monda-monda* 97., 554.; de amazt is használja, p. 741. Ismeretes a *temonda* szó, mely már Mikesnél ilyen alakban fordul elő; összetételben és továbbképezve is előfordul már régóta: *temondafészek*, Kriza; *temondál*, *temondároz* BSzabó D. A CzF.-féle szótár szerint „e szónak alkotó része valószínűleg azon *te* vagy *té*, melyekből *téved*, *tévelyeg*, *tétova* stb. származtak, minthogy a *temonda* mintegy szertesztét bolyongó, tévelygő beszéd. Vagy talán onnan származott e szó, hogy a pletykázók másra szoktak hivatkozni.“ Pedig megvan még a szónak teljesebb alakja is; p. Gyöngyösinél M. Vén. II. 47. vsz. „Nem okosság nyelvre sokra bízása, sok *temondád* közt lesz vesztére jutása;“ s a nép a mezei tarsókat most is *temondádnak* vagy *temondádfünek* nevezi, isten tudja mért. Faludi is írja 731.: én fia nem vagyok a *te-mondád* molnárnak; de itt tulajdonkép ez kellene: a *te-mondtad* molnárnak (mint 64.: a *temondottad* kötelességek, v. 237.: a *te-mondottad* *patientia*), s itt Faludi ép úgy hibít, mint mikor ilyeneket ír: *ti* pedig ezer hízkeléssel s *ti-tudjátok* mesterséggel *ostromoljátok* 92., tilalmazták, hogy kedvünkre ne éljünk, a *magok-mondják* jószágokra ösztönöznek 124., vagy mint Brassai ebben a mondatban: szerkesztett szavaink az éppen most tárgyalók viszonyon alapulnak (Szépir. Figy. I. 513.). Mindezek hamis analogia szülöttei s helyesen csak a befejezett cselekvés alakjával állhatnak meg, mint *madárlátta* *czipó*, *lánczhordta* *francziája*, *istenadta* *ember* stb., melyeknek nagy része már szintén hamis analogiának köszöni létét (e kifejezés-mód eredetére nézve v. ö. Ny. IV. 439–440.).

Van még néhány kifejezés a *perfectum* alakjával: a *volt-ra* a *zsidó* sem ád; ha a *rajtakaptamra* igazodik a *gyanú* Fal. 107.; *láttam-oz* (nem ilyen a *hazudtol*, mert ez egy műveltető *hazudtani* igéből van tovább képezve, mint *marasztal*, *engesztel* stb.; Pázmánynál Öt lev. 59. Kol. *hazutol*; *hazutni* olyan mint a régi *alutni*, *alotni*, *lefekütni*, *alkutni* stb.).

Néha olyan kifejezés van főnévnek véve, mely magára *mondat* volt, de ige nélkül: *istenhozzád-ot*

mondani; jójczakát lesz neki; szája pedig ráment egy hála-isten-re, Arany I. 330.; olyan mihasznák Ny. V. 267.; ezt az isteni értelmet nem adá, hogy semmihaszna belénk zápujjon, Arany Haml. 113.; megfartováztatja a lovát, Pap palócz népkölt. 81.; nem hü-belé módon kell választani Fal. 58.; nosza-rajta formán hozzá részelkednek 71.

Komplikáltabbak az eddigieknél s külön tárgyalást követelnek az olyan hosszabb kifejezések, minők: az a lelkes nem-tudom-mi, a mi ragyog szemedben, Kisf. S.; frakkba s tudja mi a mennydörgösbe akarják bujtatni Ny. VI. 501. stb.

Záradékul csak még néhány határozó és kötő szót érintek, melyek szintén igealakokból merevültek meg idővel. Ilyenek mindenekelőtt talán v. tán, és hiszén v. hisz; az előbbi találomból lett, és talám van is még régibb írónál (még Fal. is 330.); az utóbbi hiszem-ből lett s ez az *m*-es alak szintén kimutatható, még máig is: hiszem Fal. 123.. iszém Ny. VI. 235., sőt êiszen azaz elhiszem V. 175. Az akar v. akár és ám kötőszavak az akar és ádom (adom) igékből valók.

SIMONYI ZSIGMOND.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

X.

Hajnal. „Gyöke *haj*, vagyis a nyilást jelentő *aj*; innen lett *aj-on-val* v. *haj-on-val* v. *haj-on-nal*, s ösvébbhúzza *haj-n-nal*, *haj-n-al*“.

Hála. „Gyöke a megfordított indulatszó *ah* vagy *áh*. Innen: *ah-ol* v. *ah-al*, *ah-oló*, *ah-ola*, *ah-la*; s megfordítva: *ha-al-a* = *hála*, s jelenti azon *ah-ah* hangon kitörő sohajt, sopánkodást, elismerő érzetet, melyre fakadunk, midőn valakitől jót vettünk s azt megköszönni törekszünk.“ — Ó nagyszótári vakító bölcsesség, mely a fölsőbb nyelvtudomány magasra nyúló tornyából világítasz le reánk! Mondd, mivel fizessünk, mit adjon e nemzet a nagy jótéteményért, hogy megnyitottad szemét, hogy bele engedted

öt pillantani az alkotás csodás titkaiba? Vedd, a mit adhat, fogadd érte őszinte a haló szózatát!

Hártya. „Gyöke a fölszint jelentő *ho* (haj, héj) s törzsöke *hár*; a *ty* képző az *a* toldalékhanggal a tárgynak gyöngéd, lágy természetét fejezi ki; tehát = *ho-ar-ty-a*“.

Hernyó. „Eredetileg *hernyű*, azaz *hert* (füvet) puszító nyű“.

Holló. „Gyöke a hangutánzó *hor* (a hollónak egyik sajtáságos hangja); ennél fogva *hor-ol-ó*, *hor-l-ó*, *hol-l-ó*, annyi mint *hor* hangon kiáltó“.

Irha. „Gyöke a metszést, betűvetést, betűbevágást jelentő *ír* ige, minthogy az irha oly bőr, melyre a régiek írni szoktak. *Ir* gyökből lett *ír-ó*, ebből *ír-a*, s *h* lehelleti betű közbevetésével *ír-h-a*“ — Hogy őseinknek legelső foglalkozásuk az írás volt, s hogy az első magyarok hamarabb tudtak írni, mint rágni, azt nagy nevű hazai tudósok már kétségtelenül rég bebizonyították; csak arra nézve ágaznak szét köztük a vélemények, hogy mire írtak őseink. Szótárunk szerint, a mint hallottuk, bőrre. (Tudva levő ugyanis, hogy Ázsiában a kikészített kutyabőr ősidőktől fogva vadon terem, mint a NSzótárban az etimologia.) Halljunk meg most egy más tudósunkat, a ki szintén a fölsőbb nyelvtudomány anyatején nőtt nagyra, mint vélekedik ő az őskori könyves magyarok írásmódjáról. „A régi magyarok — így hangzik a honi nyelv-bölcsesség szava — nem úgy írtak, mint a régi rómaiak (rómaiak). Vakszba és vajba írtak a régi magyarok; innét az *írós-vaj*nak neve; írni való vajnak neveződött. Írtak a régi magyarok másként is: tőkkel jelelték a szavakat, úgy, mint most is tőkkel, szegecskékkal verik rá koporsóra a szavakat. Innét eredt a *be-tő* szó; és *Petőcz* is innét vehette eredetét: *Petőczök* = *betőzők* voltak a tövel írók. Efféle betőzetek csak fára, csontra, kőre íródhattak. Innét a *kő-n-v* (könyv) szó eredete. Ki pedig tövel írt v. vésett, az *Tököli* volt, azaz *Tő-kő-liső* = *Tő-kő-viső* = *Tő-kő-véső*“ (Régi magy. szavak. D. Petőcz Mihály. 1840.) Hogy e két tudomány, a bőrös és írósvajas közül melyik a nagyobb tudomány, azt az olvasó bölcsességére bízzuk megítélni. Mi részünkről nem tudunk különbséget tenni; egyként bámuljuk mind a kettőnek nagyságát. Az *irha* és

író szók eredetére nézve még el kell mondanunk, hogy Kassai József, a magyar nyelvbölcseességnek szintén egyik első rangú, harsány hangú trombitása, az elsőt (*irha*) hasonlóan magyarázza, mint a NSzótár. „Miért nevezik, úgymond, a báránybört, minekutána szőre lemállott és csupasszá lőn, irhának? *Ír* igétől; mivelhogy irkálni, firkálni lehet rajta. *Irka* szóból a *k*-nak *h*-ra cserélésével származik *irha*.” (Gyökerésző Szókönyv.) Az *író*-t pedig a NSzótár tudósai így magyarázzák: „Gyöke valószínűleg a kenést, kenőcsöt jelentő *ír*, minthogy az *író* mintegy bekeni, betakarja a vaját; vagy hogy oly minőségű, oly sűrű, mint az *ír* vagy kenőcs”.

Iromba. „Gyöke a festést jelentő *ír*, melyből a bőséget jelentő *om* képzővel lett *ir-om* = sok festés, sok petty; innen *irom-ó* v. *irom-ú*, *irom-v*, *irom-b*, s toldalék *a*-val *irom-b-a*.” Engedjék meg a NSzótár bölcsei, hogy e verőfényes igazság alapján egy más tanításukat, a mely szól a *goromba* szóról, e helyütt megjavíthassunk. Szerintük ugyanis a *goromba* — s ezt nagy megütközéssel olvastuk, s megvalljuk, nem vártuk volna meg ezer más etimológiával bebizonyított hazafiasságuktól — megegyezik az oláh *grumba* szóval. Mi az *iromba* magyarázatának olvastára más meggyőződésre jutottunk; megleltük a *goromba* szónak nemzeti, hazafias etimológiáját. Előtagja *gor* ugyanis az a hangutánzó gyökér, a melyben szótárunk szavai szerint a vastag, durva, nyers, erős hang fogalmi rejlenek. E szerint *gor* = durvaság, s a bőséget jelentő *om* képzővel *gor-om* = sok durvaság; ebből *gorom-ó*, *gorom-ú*, *gorom-v*, *gorom-b*, s toldalék *a* hanggal *gorom-b-a*.

Kopja. „Gyöke *kop* a megfordított *pok*, mely egynek látszik a *bök* szóval s így támadt: *kop-i* (= *bök-i*), *kop-i-a*, *kopja* (= *bökő*).“

Korbács. „Nevét tekergő tulajdonságától vette; gyöke a görbedést jelentő *kor*; ebből lett *kor-va*, aztán *korva-as* = *korvás* = *korvác* = *korbács*.“

Kukoricza. „Mint alakja mutatja, nevét a *kukora* (hengerded) szótól vette, melyhez leginkább hasonló; a *cza* kicsinyező képző, mint a *Kati-cza*, *Gyuri-cza*, *gáni-cza* szókban.“

Kutya. „Ha tekintetbe vesszük, hogy a kutya, mint ház- és nyájörnek legfeltünőbb tulajdonsága az ugatás, mely nélkül rendeltetésének egészen meg sem felel, legvalószínűbb, hogy hangjától kapta nevét. A mi tehát a *kutya* szó elemzését illeti, nem kétkedhetni benne, hogy igenév, miért máskép *kutyó*, melynek gyöke az elavult *kut*, lágyítva *kuty*, s innen lett *kutó*, *kutyó*, *kutyú*, *kutya*. Azt is valószínűleg állíthatni, hogy a *kut* gyökben ezen állatnak *ku ku!* lágyabban *hu hu* hangja szolgál alapul; tehát *ku-tó* annyi mint *ku-tevő* azaz *ku-csináló*.“ — Derék olvasó barátom. Tudom én azt jól, hogy ha te is egyike vagy azoknak az elég balúl boldogtalannak vélt teremtetéseknek, a kik azt gondolják, hogy bizony okosabbat is tehettek volna, mint hogy drága pénzen megvegyék azt a fekete festékkel czifrára kent papirost, a melynek Nagy Szótár a neve, tudom én azt jól, hogy akkor nem egyszer méltatlankodva csapod be ezt a testes munkát, a melyből te szerinted a legnagyobb érdem a könyvkötőé. Pedig, ládd, nincs igazad. Sok ebben a tárházban a kincs. Az a tudomány, a mit itt találsz, azt föl nem lelhetnéd sehol, még a vatikáni könyvtárban sem. Nézzük csak. „A kutyának tulajdonképi rendeltetése az ugatás.“ No ha ilyesmit valaha hallottál vagy olvastál, akkor sokat tudsz; többet tudsz a hét bölcsnél. Első tekintetre ugyan kissé különösnek tetszik ez a bölcsesség, de hassunk csak a mélyére. Hallottál már baktert kiáltani? Miért kiált? Az a rendeltetése. Hallottál már ágyút bömbölni? Miért bömböl? Figyelmezteti az ellenséget, hogy vidd el az irhádát fráter, mert baj lesz. Hát a számár miért ordít? Nem azért-e, hogy gazdáját figyelmeztesse, hogy eső lesz gazduram. Vagy a kakas nem világosan azért kukorikol, hogy a cselédet fölébreszse? Vagy — csak még egyet mondok — tudtad-e azt, hogy e szerint a hálnak nincs semmi rendeltetése? No ládd, mindezeket eddigelé semmiféle tudomány sem fődözte föl. Hát még az a másik, a *kutya* név származásának a megokolása! „A kutyának, mint nyáj- és házörző állatnak, tulajdonképi rendeltetése az ugatás.“ Mi következik ebből? A mit se te, de bizonyára még a legújabb „Magyar Lexikon“ se tud; az, hogy az ős magyar kutyáknak, valamig vadon, szerte a pusztákon ögyelegtek,

nem volt nevük: névtelenül ugattak; ha mindjárt néha-néha bele is csimpaszkodtak egyik-másik atyánkfiának a lába ikrájába. A fölsőbb nyelvészettudomány szerint ugyanis nevet csak akkor kaptak, mikor már megszeliidültek, tehát több ezer évi ugatás lefolyása után, akkor, mikor már a lánczot s örvet viselni s a házat és nyáját illendő módon őrizni megtanulták. Vagy lehet-e kétkedni ezen, mikor az „írás“ azt mondja: „minthogy a kutyának, mint ház- és nyájörnek legfeltünőbb tulajdonsága az ugatás, legvalószínűbb, hogy hangjától kapta nevét“? Nem világos ebből, hogy a lánczviselés korszakáig hiába kiáltozták ős kutyáink majd durván majd lágyabban, hogy ku-ku, meg hu-hu, de nevet azért nem kaptak? S nem világos, hogy akkora tudomány, a mely még ezt is kifundálja, csak érdemes néhány silány forintra?

Láncz. „Minthogy alapfogalom benne a részeknek egymástól függése, lógása, és mivel a szoros értelemben vett láncz részei természeti helyzetöknél fogva nemcsak egyszerűen mozgékony, lógékony, hanem előbbre haladó tulajdonságaik is, innen okszerűleg állítjuk, hogy gyöke különösebben az a *lo* v. *la*, mely általán mozgást, különösebben helyből tova mozdulást, haladást jelent; a *lo* gyökből lett *lo-an*, *lo-an-cz* (palócz szó) = *láncz*.“ — Egyik gondolat szüli a másikat. A szótárírók természetük ellenére, mely az idegent be nem veszi, a *táncz* szót kölcsönvételnek mondják. Nagyon helytelenül. Mi szerintünk gyöke (hogy a szótár nyelvén szóljunk) azon „*to*, mely bizonyos iránytól eltérő odább menést, hajlást, elválást jelent.“ (VI. 330—331.) Ebből lett *to-an*, *to-an-cz* (ez is palócz szó) = *táncz*.

Lant. „E szó hangutánzónak látszik, s gyöke a csaknem minden népeknél énekhangul divatozó *la! la!* és csekély eltéréssel egyezik a megfordított magyar *dal* szóval.“

Lidércz. „E szó nem egyéb, mint a csapongót, ideoda szállongót jelentő *ledér* szónak a kicsinyezője: *ledér-cz*, s hangváltozattal: *lidércz*, azaz ledéren libegő, lebegő lángocska, tüzezska.“

Lóczsa. „Átvitt értelmű szó a *ló* gyöktől kicsinyítő *cza* képzővel = *lóczsa* s annyi mint fa lo vacska.“

Löre. „Mint hogy a löre nem egyéb, mint borizü lé, gyöke valószínűleg egy a *lé*-vel, tehát annyi mint *lé-erő*, s öszvehúzva *löre*.“

Mécs. „Ezen szó jelen alakjában más hasonhangú magyar szóval nem látszik ugyan rokonságban lenni, de azért valószínűleg eredeti magyar; mert égő bélt jelent, tehát alapfogalom benne a *bél*, melyből leszen kicsinyítő *bél-cs*, s hangváltozattal *mél-cs* = *mécs*.“

Mell. „Mi e szó eredetét illeti, valószínű, hogy gyöke azon *el*, melyből az *el-ső*, *el-ül*, *el-ött* származnak, mint hogy a mell csakugyan többé-kevésbé *előre* nyomul. Az *el* gyökből ugyanis *el-ő*, *el-ü*, *ell* keletkezett s *m* előtéttel *m-ell*.“

Nadrág. „Gyöke *nád*, rövidítve *nad*; gyanítjuk, hogy a magyar a *nadrág* nevű ruhát azon tulajdonságáról nevezte, mely szerént szárának csövei mint a nád üresek, nádminőségűek. *Nad* gyökből így fejlődhetett a *nadrág*: *nad-or-ú*, azaz nád alakú. Eredetileg tehát *nadoru* vagy *nadora* t. i. öltöny, összevonva *nadra*; a *g* vagy csak toldalékhang, vagy azon *g*, mely több ruhaneműk neveiben is véghangul szolgál, mint *ün-g*, *kalpa-g*, *süve-g*, *köpönye-g*, *pacsma-g*.“

Pászma. „E szóban alapértelem az osztályrész, mint hogy a pászma egy egész fonalkötésnek egy-egy része, osztálya. Ez alapértelemről kiindulva, legvalószínűbbnek tartjuk, hogy gyöke azon átalakult *osz*, melyből *oszlik* és *oszt* igék erednek; fokozatosan tehát így támadt: *osz-ma*, *fosz-ma*, *posz-ma*, *pasz-ma*, *pász-ma*.“

Pilis. „A *pil* gyök véleményünk szerint annyi mint *fil*, azaz *fel*, *föl*, mely él a *fil-kó* (felső a kártyajátékban), *fil-e-gória* = *fel-góré* szókban; tehát az egész *pilis* eredetileg annyi mint *fölös*, vagyis felső valami.“

Piócza. „Legokszzerűbb azon vélemény, mely szerént nevét a szívástól, a vérivástól kapta; gyöke *iv*, ebből lett *iv-ó-cza*, *iócza*, s előtéttel *p-iócza*.“

Pipa. „Nevét onnan kapta, mert midőn szívjuk, ajkaink így hangzanak: *pi! pa!*“

Puruttya. „E szóban alapfogalom a rútság, melyét a *ruttya* fejez ki. A *pu* nem egyéb, mint az utálatra vonatkozó *pi* vagy *pih* indulathang. E szerint elemezve: *pih!*“

rútia! = *pu!* *rútja!* Egyezik vele az ugyanazon elemekből álló *pranda* = *pu-ronda* v. *pi-ronda*.”

Puska. „Gyöke az utánzott *pú* hang; a *pú* hangból lett *pu-s*, innen ismét *pus-og*, azaz *pú* hangon szól; ez igéből pedig *pusog-ó*, *pusog-a*, *pusg-a*, *puska*.”

Sárkány. „E mesés rémállat neve talán a *sár* szótól vétetett, minthogy a népmesék a sárkányt iszapos mocsárookban lakni állítják; a *kány* azon képző, mely a *pat-kány*, *czicz-kány* szókban is van.”

Segg. „Eredetét illetőleg, ha azon tulajdonságát veszszük tekintetbe, hogy rajta ülünk, úgy némi rokonságban látszik lenni a magyar *szék* szóval.”

Székér. „Legvalószínűbb, hogy haladó mozgékony tulajdonságától vette nevét, s gyöke *szök*, melyből lett *szök-ér*; vagy *zök*-től *zök-ér*.”

Tészta. „Képeztetésre hasonló a *gilisz-ta*, *velesz-ta*, *pusz-ta*, *tisz-ta* szókhoz. Ha alapfogalmúl azt veszszük, hogy mindenféle tészta gyúrás, dagasztás, dörzsölés által készül, valószínűnek látszik, hogy gyöke *tész* egy a *gyeszöl*, *gyeszétel*, *csesz*, *cseszél*, *cseszéldik* szók gyökeivel, melyekhez hasonlók *tosz*, *toszogat*; mi szerint *tészta* annyi volna, mint *gyeszette*, *toszotta*, vagyis összevegyeszelt porhanyú test, s változattal: *gyesztő*, *gyeszte*, vagy *tosztó*, *toszta*, honnan alakult: *teszta*, *tészta*.”

Vászon. „Mennyiben a vászon foszlékony, valószínű, hogy törzse *válik*, s talán eredetileg *vál-sz-on*. Rokonságban van vele a *posztó*; *posz* = *vász*.”

Verdinancz. „Annyi mint rosz, vén gebe. Talán a *verdi* törzsből, minthogy a rosz, vén lovat gyakran kell *verni*, hogy húzzon.” — Dehogy talán, uraim, dehogy talán; egészen kétségtelen! Az *ordinancz* is világos, hogy az *ordít*-ből származik, mivel sokat ordít az népre, mikor rendet akar csinálni. A *financz* sem egyéb, mint *fi+nancz*; *fi* = derék, deli ifjú, tehát mintegy *deli-nancz*. S aztán merje valaki e kétségtelen analogiák után tagadni, hogy a *nancz* nem képző, s hogy nincs „nagy sora és legyáltozatosabb színvegyülete nyelvünkben a képzés külső eszközeinek!”

Zsobrák. „Annyi mint *sovárgó* vagy *sovárg*; ebből lett: *sovrág* = *sobrág* = *sobrák* = *zsobrák*.”

Úgy-e ördögös tudomány, kedves olvasóm? S még azt mondják, nincs boszorkányság. Mesebeszéd. Én megmutattam neked, hogy van. S te, tudom jól, kész is vagy köszönetedet leróni irántam. Hanem légy türelemmel; halaszd kissé még későbbre hálálkodásodat. Még nem láttál, nem tudsz mindent. Egészen meg kell ismerkedned a bűbájosság rejtelmes mesterségével. Figyelj csak. Nem is gondolnád, milyen egyszerű ez az egész babonáság.

Annyit hallottál, hogy pl. a *fertő* szónak alapszava, *fert*, forgó mozgást jelent. Arra is bizonyosan emlékszel még, hogy a *lant*nak gyökere az a *la*, a melyet jó kedvében az ember megtripláz, így: lalala, lalala; vagyis hogy a *lant* hangutánzó. No ládd, nem is hinnéd. Ez a dolognak a nyitja; ebből áll, a milyen temérdek nagy, az egész fölsőbb nyelvtudomány: mozgás és hang, hang és mozgás.

Akarod tudni például, mi a *mereven* szónak az alapjelentése? Mozcás. Nem érted? Pedig nagyon egyszerű. Íme: „*Mereven*: rugalmasságát vesztett, hajlatlan, feszült állapotban létező; gyöke *mer* föl v. kifelé nyomuló, toluó mozgást jelent.“ Vagy kíváncsi vagy, min alapszik a *kopasz* szó? Hangutánzáson. Halld csak. „Mondják általán minden testről, mely kopott, melynek felső finomabb burokja, külső ékessége elenyészett, hanem csak pusztá kemény héja, takarója áll fenn, mely érintésre mintegy koccan, *kop* hangot ad.“ Ez a *kopasz*. Úgy-e bizony, hogy egész a csodálatosságig egyszerű? Mikor a legelső magyar ember megkopaszodott s a legelső magyar légy rászállt ázsiai tisztaságú szűz fejére, nagyot koppant, t. i. a fej, s a „külső ékessége vesztett“ ősnek süketnek kellett volna lennie, ha föl nem kiáltott volna: A patvarba is vele, kopasz vagyok!

Némileg sejteted már kedves olvasóm, hogy miben áll az etimologiai mesterség titka; de hogy egészen be légy avatva a szómagyarázás rejtelmeibe, jöjj velem, menjünk, lépünk be a fölsőbb nyelvtudomány műhelyébe.

Az első, a mi szemünkbe ötlük, az a garatforma készülék, a melynek alul két nyílása van. E nyílások egyikén vastag betűkkel ez olvasható: mozgás; a másikon: hangutánzás. Mellette nagy kupaczkokban ott

hevernek a szók s várják rendeltetésüket: balra kerülnek-e vagy jobbra.

Íme, épen most kerül két jó maréknyi szó a garatba, s a két nyíláson kiomolva két külön halomba rakódnak. Az egyik a mozgás, a másik a hangutánzás halma. A két mester belemarkol, az egyik a mozgó, a másik a hangutánzó szórakásba.

Első mester (a kinek a mozgás jutott osztályrészül, a marékában levő szók közül egyet kivész s olvassa:) *Birka!* (Asztalhoz ül s ír.) „Ezen állatról, midőn nemileg párosodik, azt mondják: bereg; innen beregő, bergő, berge, berke = birka. Gyöke *ber* forgást, keringést jelent.“ — Második mester (a hangutánzás részese:) *Juh!* (Ír.) „Eredetileg *ih*-nek hangzott. Az *ih* lehellet mintegy kifejezni akarja azon állatnak, melyet jelent, egy részről sebesen léleklzó természetét, kivált meleg időben, más részről annak gyöngeségét és szelidségét is.“

Első mester. *Korong.* „Gyöke *kor* jelent kerek mozgást.“ — Második mester. *Eszterga.* „Természeti hangot utánzó szó, minthogy forgatáskor folytonos *szter* hangot ad; tehát annyi, mint: *szter-g-ó* = zörgő.“

Első mester. *Kancsal.* „Görbe, ferdén néző. Gyöke *kam* görbe mozgást, meghajlást jelent.“ — Második mester. *Bandsal.* „Elemezve: *bam-ds-al*, *bam* gyöktől, mely szájtátást utánzó természeti hang.“

Első mester. *Reszelő.* „A *resz* = *risz* mozgást jelentő gyökből, mivel a riszálás, reszelés folytonos mozgással jár.“ — Második mester. *Fürész.* „Kevés képzelődés kell hozzá, hogy ezen szerszámnak ide-oda huzásakor e hangokat halljuk: *fü-r-ész*, miért is méltán a hangutánzók sorába iktathatjuk.“

Első mester. *Liszt.* „Gyökeleme *li* a mozgásnak legkönnyebb nemét jelenti, minthogy a liszt a leggyöngédebb leheletre is elröpül, elszáll.“ — Második mester. *Korpa.* „Gyöke *kor* hangutánzó, és jelent törést, zúzást.“

Első mester. *Eb.* „Annyi mint *ev*, azaz evő, nagy ehető. Evés azon cselekvés, midőn az ételt a szájban kellőleg forgatván, lenyeljük.“ — Második mester. *Kutya.* „Gyöke *kut*, melynek alapul ezen állatnak *ku ku!* hangja szolgál.“

Első mester. *Barom.* „Gyöke *bar* mozgást, járást jelent.“ Második mester. *Barabora.* „A palóczok így nevezik a hegedűnemű hangszerek legnagyobbikát; gyöke *bar* tompa, mély, kemény hangutánzó.“

Első mester. *Csikor.* „Gyöke *csik* jelent forgó, csavarodó mozgást.“ — Második mester. *Csikorog.* „Gyöke *csik* hangutánzó.“

Első mester. *Forgács.* „Annyi mint *farag-ács* = *faragás*. Gyöke *for* (for-g, for-og) jelent valamely közép-pont körüli mozgást.“ — Második mester. *Farag.* „Gyöke *far* hangutánzó.“

Első mester. *Finta.* „Félre görbült valami. Gyöke *fin* jelent könnyed mozdulást, félrehajlást.“ — Második mester. *Fing.* „Gyöke *fin* hangutánzó.“

Első mester. *Kalóz.* „Gyöke *kal* ide-oda csavargást, járást, kelést jelent.“ — Második mester. *Kalapács.* „Törzsöke a kemény ütést jelentő s hangutánzó *kal*.“

Első mester. *Suhancz.* „Gyöke *suh*. E szó nevét élénken sürgő-forgó, virgonczan járó-kelő tulajdonságától vette.“ — Második mester. *Suháng.* „Gyöke *suh* természetű hangot utánoz.“

A fölsőbb nyelvtudomány tehát, a mint látod derék olvasóm, ha épen hasonlítani akarjuk, legjobban hasonlít a fazekas mesterséghez. A fazekas például, midőn rácsapja korongjára a sárgyuradékot, ha azt mondod neki: csinálj barátom ebből nekem tányért, hát csinál tányért; s ha azt mondod: csinálj köcsögöt, csinál köcsögöt. A fölsőbb nyelvtudomány szintén így cselekszik. Adj neki egy szót, s mondd: jelentsen mozgást, s jelent mozgást; s ha mondod: legyen hangutánzó, lesz hangutánzó. Kuty a például a *komondor*, s kutya a *kuvasz* is, még pedig egy kutya, a mint az „írás“ is bizonyítja: „*komondor*: nagyobb fajta, bundás szőrű eb, milyenek különösen a pusztai tanyákon s a pásztorok körül mint segéd nyájörök láthatók,“ s ismét: „*kuvasz*: baromörző, nagyobb fajtájú, gubás kutya, melyeket a juhászok tartanak“; s ezen világos „egykutya-ság“ ellenére is a *komondor* mégis mozgás, a *kuvasz* pedig hangutánzás. Nem hiszed? Íme: „*komondor*: erről mondják, hogy *kommog*, *kammog*, midőn megy, azaz

lehajtott fejjel, amúgy tunya módon lép; gyöke a görbe kanyarodást jelentő *kom* v. *kam*“; aztán: „*kuvasz*: hangutánzó, gyökének alapúl ezen állatnak *ku* hangja szolgál.“

Látom, egy kérdés lebeg ajkadon: De ha minden szónak a származása mozgáson vagy hangzáson alapszik, hogy kerülhetnek e dualisztikus kalap alá az olyan tárgyak, a melyek se nem mozognak, se nem hangzanak, pl. a *hegy*?

Fogas kérdés, a melynek mester kell a megoldására; s épen e megoldás teszi utólérhetetlenné a fölsőbb nyelvészetet.

A mozgás, a mint tudjuk, haladhat a) a központból kiindulva fölfelé, lefelé, vízszintes irányban, b) a központ felé, c) a központ körül. E szerint a következő viszonyok támadnak, a melyek mind mozgáson alapszanak: magasság, mélység, egyenesség, görbeség. Ehhez járul még a központból kiinduló s több pont felé törekvő, s ismét a több pontból kiinduló s a központ felé ható mozgás, vagyis a kiterjedés és az összezugsugorodás, s ez utóbbinak eredményeként a keménység, durvaság, amazának a lágyság, gyöngédség. S végül, hogy egy fontos momentumot ki ne felejtünk, tekintetbe kell vennünk, hogy szótárunk cikkei nagy részükben abban a korban születtek, mikor az asztalmozgatás járta. Ebből a szerkesztők megtanulták azt az igazságot s alkalmazták is tudományukban, hogy a mi nem akar mozogni, azt mozgatni kell, s mozogni fog; továbbá hogy a mi nem hangzik, azt ütni kell, és hangzani fog.

Mind ehhez járul még a sajtóságok végtelen sora, a melyekről valamely tárgy elnevezhető. A különböző szótári cikkek egybevetéséből kimutatható, hogy pl. a kutya elnevezésének alapjául a következő sajtóságok szolgálhatnak: hogy született, megdöglük; hogy eszik, iszik, alszik, szalad, pihen, ásít, gondolkodik; hogy kövér, göthős, bozontos, síma; hogy a holdat megugatja, a forró vizet nem szereti, a kaput általugorja, hogy hájat nem szoktak rábízni, hogy gyakran házasodik, hogy pápaszemet nem visel, sat. sat.

Ennyi büvös szer birtokában, nincs mit csodálkozunk, ha a nagyszótári tudomány kimutatja, hogy pl. a

hegy, palaczk, béke mozgáson, báj, fél (timet), festék pedig hangutánzás on alapszanak; szóval ha csinál, a mi eddig még senkinek sem sikerült, fából vaskarikát. S ez, a mint mindegyikünk tudja, keserves nehéz munka; s azért az ilyesmit maga a két mester szokta elvégezni; a könnyebb dolgot a legénynépnek hagyták — mert a fölsőbb nyelvtudomány műhelyében legények is dolgoztak. Ilyen apró-cseprő, könnyű legénymunkák a következők: „*Akác* = *ak-ác*, tövis nemű szálka, mely a vele össze-
 ütközésbe jövő testekbe akad. — *Babér* = *baj-bér*, mivel máskép *bajfá*-nak is nevezik. — *Babona* = *bab-ona*, mint-hogy a babonaság egyik nemét a babvetés, azaz bab-szemekkel való jövendülés teszi. — *Babug* (brustwarze) = *bab-ug*, minthogy a csecsbimbó némileg hasonló a babhoz. *Bajusz* = (b)*ajusz* = *ajs*, mintegy ajon, ajkon levő szőr. — *Bibas* = *hibáz*. — *Bicsak* = *becsuk*, mert mindig figyelmet érdemlő marad az, hogy a magyar *bicsak* nem akárminő, hanem csak *becsukó* kést jelent. — *Bélyeg* = *bél-eg*, mennyiben a *bélyeg* oly jegyet jelent, mely a testbe bele van sütvé. — *Bubus* = *bub-us*, bubaforma, bábalakú rémkép, melylyel a gyermekeket ijesztgetik. — *Búza* = *bujáza* = *bujázó*, vagyis buján tenyésző. — *Csákó* = *csá-k-ó* = *csá-ra* álló. — *Csecs* = *csem-cs*, mikor szíják, csemcseg, csemcs hangot ad. — *Cseviczé* = *savicza*, azaz savanyú víz. — *Ember* = *én-bar(om)*. — *Ebéd* = *ev-éd*. — *Eczet* = *esz-et*, azaz evő, etető, maró szer. — *Suhancz* = *suhan-cz*, nevét részint *suhanva* fölserdült állapotától, részint *suhanva* járó-keelő tulajdonságától kapta. — *Szilaj* = *szala-j*, minthogy a szilajnak mint vadnak egyik lényeges tulajdonsága a szaladás, elszaladás.“ sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

ÉSZREVÉTELEK

a Nyelvőr VII. köt. hatodik füzetére.

Fialovszky herculesi dolgot művel, s erre nagy szükség van, mert az az ól igen tisztátalan. De olykor ő is téved, vagy nem tud némely positiv nyelvtényt. Polyvával tiszta szemet is kiszór, mert gyanúba veszi, hogy az is polyva.

Régebbi közleményciből is jut eszembe egy pár szó, melyek meggyilkolását nem vihetem el a lelkeimen. Élő tanú vagyok: kiáltok.

Az a c s a (másképp szitakötő) régi jó ismerősöm. Gyermekkoromban, nyár elején, seregestül szokott röpdösni, s mi fiúk suhanggal vártuk s vertük őket le. Majd, ha gyéribben jött, sovárogra híttuk e dalocskával:

Acsa-micsa gyere haza,
Diöbelet rágok:
Majd neked is adok!

s ha jött, leszállott a sövényre, lábújjhegyen oda lopóztunk, s megfogtuk szitanemű szárnyánál fogva. Játszottunk vele egy darabig, akkor, gyermeki kegyetlenséggel elküldöttük kaszálni, (azaz kórócskát vagy szalmaszálat dugva karcsú potrohába, repülni szabadon eresztettük). Volt király-acsa, szép sárga-barna tarkájú; volt paraszt acsa egyszerű kékes zománczszínű, meg dobos acsa, nagy potrohú, cserebogár színű sötét-sárga acsa. Tehát ezeket ne mondja többé acsának, hanem rezgőnek? (A micsa csak kedveskedő iker hozzátétel, magában semmit sem jelent.)

A p e t y m e g a népnyelvben nem lehet járatos, mert az állat sem az; de nem új csinálmány, mert már Raff György természet historiájának magyar fordításában (gondolom e század elején) előfordúl.

A k u r t a k i g y ó és r é z k i g y ó synonym gyanánt vannak véve, de nem azok. Amaz vipera, ez a töredékeny, sárgás kígyócska, melynek gondolom z ú z ó kígyó neve is van, s vidékemen, hol gyakori, színéről hívják rézkígyónak. A c z i c z k á n y r ó l is erősen sejtem, hogy ép oly népies név, mint a gözű, de vidékemen ez a járatos, amazt nem ismerem, s nem lévén szakember, azt sem tudom: egy-e a gözűvel?

Hanem a fakúsz! Üsd agyon, Bugátszó, mint a vir-más! Pedig dehogy az! Ime ismét egy példa, hogy a nép is alkót szót, mely, mint Shakespeare János királyában a bastard, büszkén s a törvényt fitymálva mondja magáról:

Én „én“ vagyok, akárhogy lettem: én.

F a k ú s z előfordúl szintén Raff régi fordításában; de én, erdőháti bihari gyermek, nem onnan tanultam először, hanem az erdőcsösz fia mutatta a fakúsz madarat, a mint a fa kérgén, orrát belé-belé vágva, főlebb-lejebb mászkált rovarbábot keresve, mint rokona, a kopogó harkály, melytől külön madárnak ismerték azon a tájon, s a két név, fakúsz, harkály, egy helyen élt egymás mellett.

A jelen füzetben lábbó (fluitans) szót elveti, mert az illó-val (mely pedig szintén védhető az ill-at deverbális főnévvel) egy kamarán kerülnék tartja. No már könybe lábbó szem ma is él, s erősen bizonyít egy lábbik ige mellett. A lábbó helyett F. úr lubiczkolót ajánl; ismétlem nem vagyok szakember, de a víz színén nyugvó, legfőlebbb ingó növényről, fú-lencséről (békanyál) lehet-e azt mondani, hogy azok lubiczkolnak?

A törzs ma kétségkívül nem hangzik így a nép ajkán, s ennyiben csonkítás; de alhangú változata, a tors vagy torzs, ma is él; valamint a learatott „élet“ földben maradt szára tarló, talló néven, ép oly ismeretes a kaszált fű, vagy levágott nádé a torzs néven.

A konya szót (nutans) lekonyuló-nak javítja F. úr, gondolom szintén azért, mert új csinálmánynak véli. Kérdezzük meg az országot, hol értik, mi a konya kalap, s azt hiszem, a nagyobb rész tudni fogja.

Meggyökönt, erősen gyanítom, hogy élő (talán erdélyi) szó, de a péleletből nem ismerem. Annál inkább a degesz-t, mely felfútt, jóllakott, nagyhatú értelemmel bíró melléknév, s a dudorodóval nincs szabatosan pótolva. A félszer (virágzat) sem tetszik. Igaz, hogy a nép e botanikai értelemben nem használja, de igen ám oly tárgyak jelölésére, melyeknek mintegy csak fele van meg. Így a szin azért félszer, mert e gazdasági épület rendesen más falhoz fél fedélre van odatámasztva; s emlékszem egy tűzfala s házra, melynek csak egyik oldalán lévén ily félszer forma teteje, s több ilyen a községben nem létező, a nép félháznak nevezte. Ha tehát Diószegiék a fészkes virágzat kinyuló szirmait félszernek nevezték el: bizony a népnelv és észjárás nagy ismeretével tették.

Elveti még F. úr a nyakó nevet, ajánlva helyette: görbe nyakú fű. Úgy látszik nem is sejtí, hogy a nyakó ma is él, s épen azt teszi, görbe nyakú, vagy általában hibás nyakú; péld. nyakó ember, nyakó bicska stb. Eredete a szónak még azon korban vész el, mikor a tulajdonságot kifejező melléknév egyszerű ó, ő, ú, ű képzővel származott főnévtől vagy igétől, mint a gyönyörű, szomorú (régebben szomoró), olykor k-val tovább képezve: szemő-k. A komócsin szinte élő szó, épen úgy a mocsár virág, a szurdancs (hát azt hinné-e F. úr, hogy bizonyos kúttisztító, fúró eszközt furdancs-nak hí a köznép?), a fenyér (Szalonta Biharban.) Vagy a népies elnevezések csak egy tájbeszédből juthatnak a tudományba, s csak az olyanok, melyeknek valami közértelmű jelentése van, bár ez a

növény tulajdonai iránt inkább zavarba hoz, mint útba igazít? Úgy sejtem, hogy az efféle népies nevek: béka buzogány, kisasszony papucs, pacsirta virág, istenek fája (ailanthus; istenfá a népnél egy szagos, élő növény neve), Szűz Mária könnye, ördög szekér, király dinnye stb. ajánltnak, nem tekintve, hogy ezek, épen mert köznevek, más tájbeszédhez szokott emberek előtt ép oly érthetetlenek, mint talán F. úr előtt az aca, nyakó, fenyér és a többi, s a mellett félrevezetők. Így Petőfinek alig van nem homoktalajon nőtt olvasói közt egy is, eddigi fordítói között pedig egy sincs, ki a nála előforduló „király dinnyés homok“ alatt ne felséges, királyi jó dinnyét termő homokot értett volna, maga e sorok írója is úgy értette elébb, míg a költő neki meg nem magyarázta, hogy az egy igen alkalmatlan tuskés plánta a homokbuczkákon.

Részemről a csak babonán, vagy bal felfogáson alapult népies neveket nem ültetném át a tudományba, ha szakember volnék. Abba sem egyezném belé, hogy midőn nomenclaturát csinálnak, egyszerűen a körülíró, magyarázatos köz nevekkel éljünk, s tulajdonnév helyett lompos phrásist adjunk, mint F. úr gyakran teszi. Maga a nép, ha tulajdonnevet alkot, (mi nála leginkább gúnynév adáskor történik), érzi, hogy nem elég a közérthető mindennapi kifejezés. Nem nevezi a zsidót, kinek hosszú nadrága, a tartóján, nyakából függ le, nyakig érő lábú, hanem, Diószeghi-féle merészséggel, nyakigláb zsidónak. Érintettem fentebb a fakúsz-t, mely szinte népies attentatum a Nyelvör ellen; említem még a rosz asztalost, kit, mivel csak rontotta a deszkát, a nép egyszerűen Deszkekárnak csúfolt. F. úr kárhoztatásának éle, a növényteni műszókat és neveket illetőleg, leginkább a század elején újított botanicusok ellen fordul: de, az ily népi csinálmányt tekintve, az ember szintén kedvet érzene, védni a támadás ellen a szironták, libatopp, bigebecző-féle újításokat, sőt még a kinincs-et is, (lásd Többsincs királyfit a népmesében) ha az a körülmény nem forogna fenn, hogy Diószeghi és Fazekas, mint linnécisták, elnevezéseiket egyedül a virágra, termésre alapították, s ez a mai természetes rendben csekély formaságú dolog. Így, a pót-ra nézve megengedem, hogy nem régibb a pótkávénál, de a tákot már nagyanyám ismerte: „csupa folt meg ták az a ruha“ — a szirony — szírom alkalmazásáért pedig a két értelmű viráglevél helyett (rózsalevél a szírom is, a zöld levél is) valamint sok más, bár merésznek látszó újításért (nem mindért természetesen) köszönettel tartozunk a jó Diószeghiék-

nek. Meg kell azonban gondolnunk, hogy ha ők a későbbi porodát, mostani porzót (ez ellen egy szépirodalmi lap ismert tárczairójának is lehet kifogása) porhonnak nevezték, oly időben tették ezt, mikor a hon nem volt synonym a hazával, hanem a legszűkebb heim értelmében vehették, mint a zsoldárban:

A madárnak is van fészke,
És honjában költ a fecske.

Azt a vádat sem lehet Diószeghiék ellen emelni, hogy nem ismerték a régibb fűvészi irodalmat, vagy nem gyűjtötték össze a népszerű kifejezéseket. Előszavuk elmondja, munkájuk bizonyítja, hogy tették. De nem alkalmaztak minden népi szót, vagy hagyományos elnevezést, 1. mert nevet akartak adni, tulajdon, nem köznevet; 2. mert rendszerük oda utalta őket, hogy elnevezéseiket lehetőleg a virágra, termésre alapítsák; különben óhajtani lehet, hogy a ki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi.

Még a gyűjtélkes cikkekre is volna itt-ott pótló, igazító észrevételem, de már beléfáradtam. Majd talán máskor folytatom.

SZALONTAI J.

A MAGYAR NYELV

a „Budapesti Szemle“ f. é. szept.—okt. füzetének
Értesítőjében.

A „Bud. Sz.“ címbeli füzetében két olyan cikkecske éktelenkedik, a melyek kézirat-korukban aligha ki nem kerültek a szerkesztőnek ismert éles szeméit. Mind a kettő egy és ugyanazon kézből származik, mind a kettő egy-egy történelmi munka ismertetésében fáradozik, s egyik a 198., a másik pedig a 204. lapon kezdődik.

Nem örömezt idézem a „B. Sz.“-t a Nyelvőr elé, nem pedig egy részről azért, mert egy olyan első rangú folyóiratot minden kifogáson felül állónak szeretnék látni, más részről meg azért, mert a szóba hozott füzet épen a Nyelvőrt is leczkézteti, s így fölszólalásom még viszonzásnak találhat föltünni. De mindegy! Sem egyik, sem másik tekintet nem parancsolhatja rám azt a gyöngeséget, hogy méltó megbotránkozásomat magamba fojtsam.

Az itt nem tartozik rám, hogy az ismertető egyáltalában nem nyújt az ismertetett munkákról határozott és világos

áttekintést; arról is hallgathatok, hogy esze járása szálnalmat keltőleg logikátlan; de, hogy a magyar nyelvet s a magyar történetírói stílust oly botrányosan elcsúfítja, ahhoz már igenis van szavam, s azt hiszem, sokak véleményének adok kifejezést, ha azt követelem, hogy ne írjon nekünk magyarul, a ki a nyelvünket jól nem tudja, s ne válaszsza senki épen a „B. Sz.”-t nyelvtanulásának gyakorló iskolájaúl! Ha Demosthenes hónapokig elzárkozott egy *r* miatt, a „B. Sz.” kritikusa is tanuló szobájába zárkozhatik, míg írói működésének eszközét, a nyelvet, emberül megtanulja. Akkor aztán szabad a pálya; de addig hallgasson!

A mi már e cikkekcskék nyelvét illeti, meg kell vallanom, hogy rossz szókban nem bővelkedik: de annál nagyobb aztán a rosszúl használt jó szók serege, annál gyakoribb a kellő szók esetlen mellőzése s annál rosszabb a mondatok szerkezete és a stílus egyikben úgy, mint másokban.

Hadd igazolják mindezt rendben a példák.

1. Rosszúl használt szók:

199. l. „A német tudós csak a multat tekinti *komolyan, behatóan*“. Hát a jelent csak tréfára veszi s felszínesen bánik el vele?

u. o. „...megírni a XIX-dik század kath. renaissancejának *fejlődését*“. Magyarúl semminek a fejlődését nem lehet *megírni*; hanem igen is meg lehet írni a fejlődésnek a menetét, történetét stb.; magát a fejlődést mi leírni szoktuk.

u. o. „magának Rankenak tollából birjuk e fejlődésnek... első *fejezetét*“. Magyarúl a fejlődésnek nemcsak a könyvben, de még a természetben sem lehetnek *fejezetei*.

u. o. „Mindkettő... *igazgatta* az eccl. militans táborát.“ Magyarúl a tábort *vezetik*.

u. o. „*Eredményei* (már t. i. Ranke eredményei) közül különösen kettőt tartunk *figyelemre méltónak*.“ Magyarúl nem az embernek, hanem az ember cselekvésének vannak *eredményei*. Aztán annak a híres Rankenak a munkájában kettőnél talán több figyelemre méltó dolog is van; hanem a kritikus talán csak két dolgot tart benne különösebben *kiemelendőnek, jellemzőnek* stb.

201. l. „e század első negyedének végén, *hol* ...“ A magyar az időt időnek nézi, nem pedig helynek; tehát az időhatározói, vagy időre vonatkozó mellékmondatot nem *hol*-lal, hanem *midőn*-nel kezdi. A legdurvább germanizmust követi el, a ki azt mondja, hogy: „volt idő, a *hol* ...; oly idő, a *hol* ...“ stb.

u. o. „Ily viszonyok közt *mindezek ellenében* Róma városának új fénye... nem nyújtott elegendő kárpótlást.“ A magyar nem valami *ellenében*, hanem valami ért nyújt kárpótlást.

202. l. „Reméljük, bogy a szerző terjedelemre és mélységre egyaránt páratlan bűvárlatainak mezején *böngészve*, még több *ilyennel* is meg fogja ajándékozni a történeti irodalmat.“ A mező émélygős jelző-csoportját figyelmen kívül hagyva, csak arra figyelmeztetem a kritikust, hogy magyarul az ember akkor *böngész*, ha pl. kritikát irandó, úgy helylyel-közzel belepillant a bírálendő könyvbe s aztán arról varr hímet, a mi esetleg szemébe ötlött. Az „ilyennel“ itt és így annyira bizonytalan vonatkozású, hogy alig jelent többet a semminél.

204. „Dr. Müller nem *dolgozott* compilatiót, hanem *jobbára* magokhoz a forrásokhoz *ment vissza* és azokból *igyekezett* oly *munkát meríteni*, mely a tudomány mai *álláspontján* álljon.“ Magyarul a compilatiót csinálják és nem *dolgozzák*. „Források“ helyett itt „forrásmunkák“-ról kellene beszélni. „A forrásokhoz ment vissza“ durva germanismus. A magyar tudós a forrásokhoz fordul, vagy folyamodik, vagy pedig fölkeresi avagy használja őket. Meg mit ér, ha dr. M. csak igyekezett, még pedig munkát meríteni? Aztán a mi eszünk szerint nem a tudománynak, hanem a tudósnak van *álláspontja*.

u. o. „Az átdolgozó... *összehordotta* a magy. tört. irodalmat“. Talán bizony úgy Magyar Miskásan *hordotta össze*?

u. o. „*Közhelylyé* vált már, hogy a *történeti tudás* csak forrásokból meríthető.“ Talán „közvéleménynyé“ és talán „a történelem tudása“?

205. l. „Ennél fogva, ha *valóban* használni akarjuk *öket* (már t. i. a forrásokat), kritikájokat soha, egy perczig sem *mulaszthatjuk el*.“ Ugyan micsoda író, vagy tudós volna az, a ki a forrásokat nem *valóban* akarná használni? Hát az mi isten csodája, hogy „kritikájokat nem mulaszthatjuk el“? Talán „kritika alá vetésüket, vételüket“ akarná mondani?

2. A kellő szók esetlen mellőzése.

199. l. „Consalvi... *főtényezője* volt... I. Napoleonnal, majd bukása után a szöv. hatalmakkal folytatott alkudozásoknak.“ Jó magyar így meg nem értheti, hogy Consalvi vajjon a maga, vagy pedig a Napoleon bukása után volt-e tényező. Ellenben így igen: „majd *ennek* bukása után“ stb.

u. o. Mindkettő (t. i. Consalvi és Antonelli) ki tudja aknázni a viszonyokat és a legfontosabb concordatumok emléke *nevökhöz* fűződik.“ Így kellett volna: az *ö* nevökhöz...“

201. l. Kellő előzmény nélkül így beszél: „*Nagyobb mérvet (!)* öltött a carbonarik szövetsége...“ A magyar azt kérdezné, hogy ugyan minél öltött nagyobb mértéket?

3. Rosz mondatok.

Ez a rovatom csak akkor lenne teljes, ha a két cikket egészen kiírnám; de ezt az áldozatot sem a Nyelvőr, sem az olvasó nem kívánhatja tőlem. Legyen elég, ha csak a nagyját böngészem ki a sok sánta, béna mondat szerkezetnek.

199. l. „a pápaságot is csak történelmi érdekű intézménynek tartja, *mely elvesztette a kapcsolatot a jelenkor mozgalmaival.*“ Ez tetőtől talpig német észjárású és szórendű mellékmondat. Magyarúl a „kapcsolat“ el- vagy megszakad. A „jelenkor mozgalmaival“ jelző azon a helyen, a hol áll, eszköz- vagy társhatározóvá alakul, s e miatt nem tudhatja az ember, hogy a pápaság vajjon a jelenkor mozgalmai segítségével, avagy mozgalmával együtt veszítette-e el a kapcsolatot. Magyarúl így kell vala mondania: „melynek a jelenkor mozgalmával való kapcsolata egészen megszakadt“; vagy, ha nagyon szereti az „elvesz“ igét, hát akár így: „mely a jelenkor mozgalmával való kapcsolatot (már, vagy egészen) elvesztette.“

189—200. l. „Eredményei közül különösen kettőt tartunk figyelemre méltónak: *a pápaság viszonyát Napoleonhoz, és az egyházi állam szervezetét a restauratio alatt.*“ Ennek az appositionnak is német még a lelke is. A magyar így mondaná: „a pápaságnak Napoleonhoz való viszonyát és az egyházi államnak a restauratio alatti szervezetét“. Bár még így is csak a szórend volna magyaros talpra állítva. A végre, hogy az egész mondatot megérthessük, még tartalmilag is magyarra kellene fordítanunk ilyen formán: „A Ranke által kiderített (vagy tisztázott) történelmi tények között különösen kettőt tartunk kiemelendőknek, ú. m. stb.“

u. o. „Az 1801. évi concordatum elismerte a forradalmi államot, helybenhagyta az egyházi javak eladatását, *mihez voltaképen joga sem volt,* az első consula ruházta a püspökök kinevezését...“ A „forradalmi állam“ kifejezés non sens voltát nem is veszegetve, csupán azt kérdem a kritikustól, hogy a „mihez voltaképen joga sem volt“ mellékmondat vajjon hová tartozik itt? Mert érthetem úgy, a mint mondja, hogy a pápának nem volt joga az eladáshoz. De azt is hihetem, hogy a helybenhagyáshoz nem volt joga; sőt gyanakodhatom még az iránt is, hogy talán a püspökök kinevezésének átruházásához nem volt joga. Az első föltevést a történelem, az utolsót pedig a canon tiltván, a középsőt kell fenntartanom; de

akkor aztán így kell a mondatot szerkesztenem: „...helyben-hagyta, a mihez voltaképen joga sem volt, az egyházi javak eladását.”

u. o. „A püspökök megerősítése a pápa részéről volt ez alkudozások sarkpontja.” Ez így azt jelenti, hogy a pápa, nem pedig más valaki részéről volt ez alkudozások sarkpontja a püspökök megerősítése; pedig azt akarná jelteni, hogy: „a püspököknek a pápa által való megerősítése volt ezen alkudozásoknak a sarkpontja.” Így is nehézkes, de legalább félre nem érthető.

201. l. „Napoleon viszonyában az egyházhoz N. Konstantin és N. Károly utódának vallotta magát”. E h. „Napoleon az egyházhoz való viszonyát illetőleg...”

u. o. „Azon fejezet, mely a pápai birtokok állapotáról szól a XVI. században...” Nem a XVI. században, hanem ma szól, még pedig a pápai birtokok XVI. századbéli állapotáról. Úgy gondolom ez nagyocska különbség.

201—202. l. „Az által, hogy Consalvi leginkább Metternichre támaszkodott, a lakosok nemzeti érzését is a hierarchia ellen ingerelte”. Hogy ki ingerelte, azt csak úgy tudhatjuk meg, ha a mondatot helyesen így alakítjuk: „Consalvi az által, hogy...” A főmondat többi része azonban még így is mysticus homályban marad.

204. l. „Oly szegény világtörténelmi irodalmunk, hogy...” e h. világtörténelmi irodalmunk oly szegény, hogy...

u. o. „Látjuk tehát, az átdolgozót is az egész munka felől mondott kedvező ítéletünkből, jó rész illeti meg. Egyet azonban elmulasztott, és ezt annál inkább érezzük magunkat hivatva szeméretre vetni, minthogy ő, műve előszavában, egy ide vágó cikkünkre hivatkozik.” A ki a világnak bármely nyelvén csak így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanuljon; mert különben a mondatnak még azt a szokásos meghatározását is kétségessé teszi, hogy „a mondat gondolatot fejez ki.” A főtebbi mondat különben magyarul így lett volna szerkesztendő: „Látható tehát, hogy az eredeti munka felől mondott kedvező ítéletünkből az átdolgozót is jó rész illeti. Egyet azonban elmulasztott, s ezt nekem annyival több jogom (v. okom) van szeméretre vetni, mert műve előszavában épen egy ide vonatkozó cikkemre hivatkozik.” (Azt csak melleleg említem meg, hogy a kritikus különben azt az „egyet” világosan és egyenesen sehol sem mondja meg.)

205. l. „Tehát bizonyos történelmi tárgy forrásait és azok feldolgozóit *följegyezni*, a nélkül, hogy minden egyes esetben

megmondanók, valóban használható-e az *illető könyv*, valódi, eredeti és megbízható forrás-e vagy nem, tisztán csak *reperitorium kidolgozása*. Igazi madár nyelv, mely magyarra fordítva talán azt akarná mondani, hogy: „Tehát az esetben, ha valamely történelmi tárgy forrásait a nélkül írjuk (v. gyűjtjük) össze, hogy megmondanók, vajjon az illető források valódiak, eredetiek, megbízhatók s így használhatók-e, vagy sem, pusztán csak reperitoriumot készítünk (v. állítunk össze). A „földolgozókat“ másképen kellene a szövegbe beilleszteni.

u. o. „Ebből azt következtethetjük, hogy *czélja az volt*, azoknak, kik a történelmi anyag alaposabb megismerésére törek-szenek, p. o. a tanárjelölteknek a források megkeresésében és megítélésében *kalauzúl szolgálni*.“ Mióta a német agyú magyar (?) írók gombaként elszaporodtak, egyebek mellett a mellékmon-datoknak infinitivus-szal való rövidítése is oly divatossá vált, hogy már a beszélt nyelv is használni kezdi ezt az otromba germanismust. Pedig (föltéve, hogy magyar íróságra ácsingózik) bizony még a német agyú ember is megtanulhatna annyit, hogy az infinitivus a magyar nyelvben soha és semmiféle mondat-szerkezetben nem rövidíthet mellékmondatot egyszerűen azért, mert a magyar infinitivusban absolute nincsen állító erő. Igazán alig várom, hogy valamelyik irodalmi indigenánk fölfedezze még az ablativus absolutus magyar formáját is. De hogy méltó panaszkodásom közben el ne felejtsem, megmondom, hogy a főntebbi mondat magyarosan emígy lenne: „Ebből azt követ-keztetjük, hogy *czélja az volt*, hogy.... *kalauzúl szol-gáljon*“.

4. A stilusra vonatkozó észrevételeimet akár el is hallgat-hatnám, mert az olvasó már az eddigi idézetekből is látja, hogy az elemzett czikkek írója minden, csak nem magyar stílista. Minthogy azonban előadása nem csak magyar, hanem épen magyar történetírói stilusnak akar föltűnni, mulasztást követnék el, ha a dolognak ezt az oldalát minden szó nélkül hagynám.

Kellő készütséggű és öntudatos író egyebek mellett azt is tudja (s ugyan tudhat-e kevesebbet?), hogy milyen tárgyra milyen alak illik. A tárgyalt czikkek írója azonban ilyes aprólékos-ságokkal nem törődik. Ő a stilust, úgy látszik, Herkules csizmájának tartja. Ám tartsa; de aztán ne is kívánja, hogy mi meg az ő író voltáról valami sokat tartsunk.

Hogy messzire ne menjek, röviden csak a következőket mondom el.

Minden ismertetésnek s bírálatnak az a fő feladata, hogy valamely irodalmi műnek tartalma és alaki értékét méltányolja. Megvárjuk tehát az ismertetőtől vagy bírától, hogy az illető mű tartalmáról rövid, világos és határozott áttekintést adjon, a művet annak szelleme és célja szerint fogja föl s aztán ítéletét a bírált műből merített idézetekkel támogassa. Stílusának mindenek fölött világosságra és érthetőségre kell törekednie; fölös szépségeket nem kell használnia, mert nem az a célja, hogy magára, hanem hogy a bírált műre irányozza az olvasó figyelmét.

Egészen más tárgyra van a történelemnek és más stílusa a történetírónak. A tárgyat itt mellőzve, csupán a stílusról említek meg annyit, hogy attól nagy világosságot, elevenséget, szemléltető plasticitást, de egyszersmind nemes egyszerűséget és magvas rövidséget várunk meg. Különböző igazi író már abban az egyszerű tényben megtalálja a stílusra nézve az iránytűt, hogy a kritika ítélt, a történelem pedig elbeszél.

Nos, a mi kritikuskunk mit mivel? Elsőben is sem a Ranke, sem a Müller-Mangold munkájáról nem nyújt semmiféle áttekintést; sőt Rankenál épen húzódozik, hogy „Nem lehet (?) célunk itt (hát hol?) Ranke művének tüzetes taglalásába bocsátkozni.“ (199. l.) Hát akkor ugyan mi a célja?... Aztán ítéletét, mely mind a két munkánál kedvező, a világegyetért sem az illető művekből való jellemző idézetekkel, hanem az írók neveinek megbámulásával támogatja, már a mennyire t. i. támogatja. Továbbá annyira nem tartja szem előtt az olvasót, hogy Müller-Mangoldnál pl. a három első kikezdésben majdnem lehetetlen kivennünk, hogy beszédjéből mi vonatkozik Müllerre és mi Mangoldra; Rankenál pedig, hol valószínűleg a bírált mű állítólagos tartalma tölti be az egész cikket, absolute kivehetetlen, vagy legalább megkülönböztethetetlen, hogy Ranke fordítását, vagy pedig az ismertető elmékedését olvassuk-e. S épen ezen az alapon vádolom már azzal, hogy nem tudja a kritika és historia stílusa közötti különbséget. Mert ha Ranke szavait idézi, akkor irgalmatlanul el kell vala ítélnie azt a szerencsétlen munkát, a mely úgy beszél; ha pedig (a mi valóbbszínű) Ranke csak alkalmat nyújt neki, hogy egy s más ide vonatkozó tudományát elmondja, akkor nem a kellő helyen affektálja a magyar történetírói stílust.

Imhol egy kis mutatvány belőle. 200. l. „Négy évvel később, a continentalis zár kivitele (!) miatt francia sereg okkupálta az egyházi államot. A pápa az egyház üldözőjét kiátkozta. Az egész kereszténység püspökének tekintette magát, nem a francia császárság főpapjának. Napoleon az 1809. évi

hadjárat folyamában ezt az ősz elfogatásával viszonzta. Róma a császárság második városa lett.

E pillanatban mint fogoly újra hatalmas volt a pápa. Daczolni mert a világ urával, Felé fordúlt az egész keresztyénség bámuló szeme. Napoleon conciliummal fenyegette, mely a gall egyház elvei szerint a pápa fölött áll. Ennek a sokat zaklatott főpap nem birt ellenállani; a legnagyobb lelki küzdelmek közepett mindenben engedett.

Egy betűnyi változtatás, avagy kihagyás nélkül irtam ki ezt a néhány sort s nem is mint ritkaságot, hanem mint mutatványt; mert épen ilyet találhat, a kinek tetszik, egy lappal akár előbb, akár hátrább.

S most kérdem, történetírói stílus-e az ilyen logikailag és grammatikailag egyiránt összefüggéstelen dadogás? Szabad-e, hogy a magyar komoly irodalomban, tehát annak egyik legkiválóbb képviselőjében, a „B. Sz.”-ben valaki így beszéljen? Hiszen az ilyesmi nyilvános megcsúfolása úgy a tudománynak, mint a magyar nyelvnek és irodalomnak egyiránt! Olvadjon inkább felére, harmadára a magyar irodalom és természeté; de adjon jót és jót; mert nem a majmolás és kontárkodás, hanem a közművelődés fejlesztése a cél. A toll nem szerszám, hanem ecset tartozik lenni, s még úgy is csak biztos, ügyes kézben. Vegye föl, a ki elbirja; de tegye le, vagy föl se vegye, a kinek nincs hozzá való ereje!

KIRÁLY PÁL.

AZ ŐRSÉGI TÁJSZÓLÁS.

V.

Mondattani sajátságok.

Azon ragokat, határozókat, kötőszókat, indulatszókat, a melyek fontosabb mondattani használatot vagy sajátságot tüntetnek föl, legjobbnak láttam betűrendbe venni és példákkal megvilágítani.

addig van: „Ne pörüllön kê mindég velem, mégadom kennek a két forintyát, a bor árát még megfizetem, addig van (azaz: végeztünk, többet nem is akarok a dologról hallani). Emének a vásárro, vészék ek kalapot még ép pár csizmát, addig van (elhatároztam magamat).

alkalmasint (aligha nem): „Mit gondol kê, esü lész? — A komasint.” Ezt is mondják: A komas nagy: jókora, jó nagy.

aligossan: „Méggyógyut k  im ? — M g csak ollan aligossan vagyok.“

arra, arr nak: „M re m nny nk? —  r  (röviden ejtve) m nny nk az erdő felé. N  m nny n k  ar nok, hanem erenek.“

 ti,  talar ol: „H  m nsz? —  r   ti (a folyón tul való házakhoz). Nagy árviz van, alik tuttam  tigy nyi ( ltalj nni) a Szal n. Hunnaj gy tti? — Onnajd  turu.“

azért hogy: „Aj t hogy  ccz  m gitattak, n m vagyok  n r sz g s. Aj t hogy  ccz  r sz ttet k, n m l sz k  n többet a bolondotok.“

 n ( m): „Em nnik  n csak p nz m vóna; de nincs  n pénz mast az emb r k r ! Az  n!“

b , bell  v. bell r  (be, bel l v. belülről). „Naf f lh  van ere b  (délen). Hunna fuj a sz ? Inne bell  v. inne bell r .“

csak: „Csak isz n   láboimak ne f jn nok, mas m  csak tunnik  gy  k kicsinyt d goznyi. Hát csak m g mast és az  gybo van k ? — Csak bizan. Em n k a kocsmábo, iszom  f f  messz  bort. — Csak csak! (mondja r  a másik azzal a mell k rtelemmel, hogy csak többet ne igy k).“

 gy  bkor (egyébkor). „ gy  bk  csak v t  k kis sziba (szilva) a h zom k r , de az id n alik term tt  sz szakasztu v k j .“

el , el bb, el bbet, el lr l. „V dd el  a p nz det. T  m nnyet k el , majd  n csak h ttu ballagok. El bb ott l sz k  n min' t . El bbet m g és csak jobb világ v t mim mast. Elérő sz bbebet mutat mint h tturu.“

els ben: „Els be levest  gyi, aut n hust.“

ennye! (csodálkozást jelentő indulatszó). „Ennye de nad disztu e! Héten (igy) m nt nk neki, alig birtunk vel . — Ennye fenye!“

iránt: „Csak a hosszi rétek  r nt (felé) m nnyet k, osztán hamar oda  rt k.“

 s,  s g: (is, ismét). „ s g v. m g  s g csak itt vattok. V dd inne 'szt a sz k t és. N m mondott s mit és (semmit is, semmit se).“

 ssz tt (eggyütt). „M nny nk  ssz tt.  ssz  m nt a tejjem.“

f , fönn, f nek, f ll  v. f ll r  (f l, fenn, felfelé, felülről): „H  m nsz? — Ara f  (a falunak felső részébe). Fönn van a ház tetejin. N m tal to  , naon f nek l tt. Nagy  s  v t, a kepikbe mim m g sztok ajok a k vik, m likek f ll  vótak.“

h n (h t). „H t apátok és hazagyütt? — H n (igen).“

hol-hol. „Jó ember az én komám, csak ad ép pár hatost köcsön, ha kérék tölö, peig hun adom még neki, hun sé.“

hogy: „Aszonta, hogy hijjak neki kaszálukat, hogy a düllejit megkaszáhossa, mét attu fé', hogy esü lész.“

hojje! (csudálkozó szó): „Hojje! 'szé' (hiszén) sok marhátok van! Madarat foktam. Hallám (hadd látom), hojje!“

idább, odább; idának, odának. „Van-é sok gubacs? — Idább-odább (itt-ott) csak talákszik égy ész szém. Gyere idé! — Gyere té ide. Innejd odánok éppeg ollan messzi van, mind onnajd idánok.“

kettenképen: „Két tíkász (tyukász) mént ere, béméntek a kocsmábo, ö kegyelmék jó féiddogátok kettenképen (mind a ketten).“

keresztül-kasul: „Eszabadut a lua, osztá keresztükasú futkozott a mezzün.“

ki, künn, kívül, kívülről: „Há mènnek ejék a szekerek? — Ara kü (észak felé). Küm van (künn van) a macska? — Künn. Küm van a mezzün. Hunna fúj a szé'? — Inne köl v. inne külü (északról).“

lé, lélebb (lejjebb). „Hun vótá? — Ara lé (a falunak alsó részében). Én lélebb tudok buknyi (a vízben) min' té.“

majd ha; ezzel képezik a II. jövőt. „Majt ha megnézém, akko mégmondom, hom mit adok érté. Majt ha másécczér is égyösz, hoz ék kis szöllüt. Majt ha még écczér égyöjök, hozok ék kis szöllüt.“

már, immár, márig. „Na má hagyjon kê békit! Na imá! marathasson! Hónap imán két heté lész, hogy id vagyunk. Márig itt vagy? — 'sz' aszt (hiszen azt) gondutam, hom még oda sé érti.“

még, még-még. „Ém még a Gyuri bácsi a malomba vótunk. Még csak (megint) itt vagy. Még-még csak kötekették?“

merre, merrenek. „Mére v. mérenek ménték? — Ere v. erenek. Mére van Dávidházo?“

merevén (merön): „Merevin leves vót, borsujja alig vót (a borsólevesnek).“

messzi, messzellebb (messze, messzebb). „Körmend-messzi van idé, messzellebb vam mind Csákány.“

mét (miért, mert): „Mét ütötti még? Mèny inne, mét mégütlek.“

mi (beszédsegítő vagy elhallgatott dolgokat pótló szócska). „Hónap ném jársz ara lé? Kutra mi nem gyösz? Másko csak athattam ê ék kis jószágot: buzát, rozsot, zabot mi, de az idin magnak valu is alig van.“

mihelyt-mindjárt. „Mihást (mihelyest) [mégfőn az éte', minygyá észünk.“

-nak, -nek: „Ugy-é jó gyerek a Pista? — Jónak jó, csak az ördögök rosszak, hogy é nem vüszik. Szépnek szép, csak a bőr csunya rajta. Darabosnak jó az ut, darabosnak még naon göcsörtös.“

oly helyen (némely helyen). „Mellen az ut? Ol helén jó, ol helen göcsörtös.“

rövidessen: nemsokára.

s: gyakran használják az és helyett, az és-t nem használják, inkább a még-et. „Az óda (oldal, lajtorja) ebillent a lábo alu, s leésett.“

s z a n a s z é t. „Szégygíték rémbe (rendbe) a házot, né hevergyén mindén s z a n a s z é t.“

s z i n t i g. „Mégmontam neki, hor rajtaveszt; szintig ugy is létt. Ez a keszkenyű szintig ollan mind a másik.

-tól, -től. „Hun van a kis vánkös? — Ott van lábtu (az ágynak azon a felén, a hol a lábök szokott lenni).“

t u f e l ü: tulfelől (túl). „Én inne vótam (a folyón), am még t u f e l ü.“

u g y a n c s a k: „Ugyancsak mégimátto án (jól megszitta).“

u g y - m i n t h a: „Ez a gyerek uh hasonlít az aptyáho, min' ha csak uk köptö vóna.“

v e s z i v ó n a: „Olla' hégyössen jár, uk kérédik, mintha tuggy' Isten ki vóna, v e s z i v ó n a ha bárú vóna (az az: még egy báróhoz sem illenék olyan kérékedés).

Sajátságos képzések.

-ánt, momentán képzőjü igék: fujánt: egyet fuj, hujjánt: felkiált egyszer pl. lakodalmon, kurjánt v. kurjant: kiált. „Csak égyget fujántottam s mingyá elalutt a gyértya. Égyget nagyot hujjántott.“

-ént, -int-vel képezettek: köhent, huzint. „Égyget köhenttettem, osztá' fēöbrett (felébredt). Huzinc's' kü asztafiát (huzd ki hamar).

Gyakorító l képző van ebben: nyitál (gyakran nyit). „Ne járj mindétig kü bé, né nyitád az ajtut mindétig.“

-gat, -get különösebb használata. „Ösmeréd a Sós Ferkut? Hojje! ösmerém án, a mezzün sokszé látogattam (gyakran láttam). Ném tom há létt a Horvátök kutyájo, mas sasé látogatom. Éfogyott a bora, mim mégijogatta (gyakran ivott).“ Tééget: gyakran tesz, mééget: gyakran megy, vééget: gyakran vesz, ééget: gyakran eszik, hiogat, lééget stb. „Hum van a késém? — Keresd az asztafiábo, oda téégetéd. A kocsmábo

járogat v. mééget, ott iogat, ééget. Lééget (e h. vanogat gyakran van) neki pénze.“

Különösebb névszóképzők vannak ezekben: danaj: dalolás, köhej: köhögés, pörej: pörülés; furdáncs (kis vasszerszám, a melylyel lyukat szúrnak a bőrbe v. ruhába), sziaács: szijadék a fából, az asztalosoknál és bognároknál.

Összetételek: gyértyagyujtatkor, fütetkorba (mikor az asszonyok be szoktak fűteni), napköttükorba. „Vetetüdü van. Fejtetre esett. Tésemmiházi kölök, té tökmagzacsku, té takompöcz. Bénézett az ajtupélhelikon. Ha nem hiszéd, mény a hiszémfáro.“

KÖNNYE NÁNDOR.

LATIN-MAGYAR KÖZMONDÁSOK.

A baculo ad angulum. Szarva közt keresi a tölgyét.

A bellariis commendatur epulum. Nyugtával dicsérik a napot.

A bove majore discit arare minor. Tanúlj tinó, ökör lesz belőled. Ökörtől tanúl a tinó szántani. Kicsi csikó nagy derestül, hámot vonni tanúl restül. A mint János fúja, Jancsika úgy ropja.

A calvo ad calvum. Szöröstől bőröstől. Tövestől gyökere-stől. — Dionysius írja, hogy Caligula az elébe lenyirva és mezitláb vezetett foglyokat e mondattal szokta volt halálra ítélni.

A cane non magno saepe tenetur aper. Ovid. Rem. Am. 422. Kicsi a bors, de erős.

A cane muto et aqua silente tibi cave. Lassú víz partot mos. Alattomos macska nagyot ugrik.

A capite foetet piscis. Fejétől bűdösödik a hal.

A fronte praecipitium, a tergo lupi. Elöl tűz, hátul víz.

A Jove manum move. Ha isten segít misem nehéz, ha ő elhagy erőnk elvész.

A lineis excidere. Tertull. contra Hermog. Kiesett a kerék-vágásból.

A nave, quae submergitur, quodcunque ceperis, est lucrum. Veszített fejszének nyele.

A remo ad tribunal. Felkapott az ugorkafára.

A sitiente et esuriente rixam quaerere. Éhes gyomornak nem jó sokat papolni.

A teneris asvescere multum est. Ifju szokás, öreg gyakorlás.

Ab altero exspectes, alteri quod feceris. Publ. Syrus. A milyen a jónap, olyan a fogadj isten. A milyen mértékkel te mérsz másnak, olyannal fognak neked visszamérni.

Ab amico reconciliato cave. Óvakodjál a megbékült baráttól.

Ab amico reconciliato, et a cibo bis cocto, libera nos domine. Régi barátodtól s megsértett társadtól mindenkor őrizkedjél. Szirmai.

Ab asinis ad boves. Plaut. Aulul. Szénáról szalmára. Csöbörből vödörbe.

Ab asino lanam petere. Disznón gyapjút keresni.

Ab equis ad asinos. Lóról számarra.

Ab Evandri matre repetitum. Ádám Évánál kezdeni.

Ab iracundo cave. A ki ebbel játszik, bot legyen a kezében.

Ab omnibus violatur, qui omnibus cedit. A ki mindenkinek barátja, mindenkinek bolondja.

Ab ovo Ledae incipere. Quintil. Nagy feneket keríteni a dolognak. Ádám-Évánál kezdeni.

Ab ovo usque ad mala. Hor. Sat. 1. 3. 6. Elejétől végig.

Abderitica mente est. Cic. Nem találta fel a puskaport.

Aberravit a scopo. Túllőtt a célon. Elvetette a sulykot.

MARGALITS EDE.

VÁLASZOK

1) a Nyelvőr VII. 323-ik lapján tett kérdésekre.

1. Csíkban a középfok után leggyakrabban *mintsem* használtatik; mint az idézett példákban: Mostanában több pénzbe kerül, mint sem hajdan. Kín volna inkább, mintsem gyönyörűség. Cselédjének inkább atya vala, mintsem ura. Az asszonyokhoz jobban illik a valamicske, mintsem a sok; — vagy ezen tánczmondásban:

M i n c s e m veled tánczolnék,
Inkább tőkét bütülnék!

A *hogysen* gyakran felcseréltetik a *mintsem*-mel; azonban a *hogysen* inkább kérkedést vagy fogadkozást kifejező mondatokban használatos, melyek néha mintegy esküformát is jelentenek. Ez is épen úgy, mint a *mintsem*, középfok után áll és az inkább-bal szoros viszonyban van; pl.: H o c s c s e m én arra vetemedném, hogy a másét elkévánnyam, inkább nem tudom mit csinálnék! Inkább meghalnék étlen, h o c s c s e m én megegyem a túró! H o c s c s e m a Palié legyen ez a két ökör, inkább nagyot tennék! Nagyon gyéren a *hogysen* helyett *semhogy* is áll. Használatos a *mintsemhogy* is, különösen oly függő mondatokban, melyek mint föltétel és következmény vannak egymásmellé rendezve; p.: Inkább még most kitekerem a nyakadot,

mincsem hogy gazember vájjék belölled! Mincsem hogy meztláb mennyek, inkább örökké itthon ülök.

Az előbbiekkal hasonló jelentéssel használtatik ezen kötőszó: *mincsább*; pl. Inkább kutyán szántané, mincsább veled egy uton megindujjuk.

2. Az *ottanság* nem használtatik; de hasonló *ság*, *ség* képzővel alkotott határozókat használunk, mint: mostanság, máinapság, hamarság, közelség, hajdanság, nyilvánosság, épenség stb.

3. A *hullaja* általánosan használtatik *hulladék* helyett; pl.: Réstáld ki a hullaját! Tovább hejába restálod, met immán kijött a hullaja. Johaimnak elhullott a hullaja, csak a jova maratt még.

A 2-ik és 4-ik kérdésben említettek Csíkban nem használtatnak.
T. NAGY IMRE.

2) A Nyelvőr VII. 220. lapjához.

A fönt idézett lapon Dehreczenhöl értesítik a szerkesztőséget, hogy a közelítő *-hoz*, *-hez* rag bizonyos esetben (Csákiék megyek) a főnévtől elmarad. Tudatom a szerkesztőséggel, hogy Udvarhelyt is mondják „Bágyiék megyek“; sőt a veszteglő *-nál*, *-nél* rag is elmarad ily esetekben; pl. „Pálfiek múlatánk, Bágyiék valánk.“
UJVÁRI BÉLA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvszajátságok.

Marosszékből használatosak a következő helyragok: *ni*, *nitt* és *nul*.

Ezek közül a *ni* megfelel az approximativusnak; pl. Samuni megyek. Barabásni vagyok hiva. A *nitt* az adessivusnak; pl. A papnitt voltunk. Peternitt ozsonnásztunk. A *nul* az ablativusnak; pl. A papnul, kántornul jövök.

Megjegyzendő, hogy e ragok rendszeren csak a személyek egymáshoz való viszonyának kifejezésére használatosak.

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

Szólásmódok

Szeged vidékiek.

Toppantot sé mén: egy lépést sem megy tovább.

Térül-fordul: jön-megy.

Nyílik a zesze: naponkint értelmesebb lesz.

Raki án Pétör: keményen tánczol.

Tödd ide, tödd oda embör: tehetetlen, ügyetlen, kit a munkában ide is, oda is folytonosan igazgatni, ajnározni kell.

Tempóra dógozik: lassan, kimérten.

(Tempóz, mint katona a talicskában.

Akurátosan dógozik: rendesen, pontosan.

Erkölcösök gyerök, nagy természet lakik benne. (Nyers-nyakas, makranczos gyermekről mondják. Makranczos, rugdalódzó lóról is mondja a nép, hogy erkölcsös: kutya erkölcs van benne.)

Ha úgy vóna zsírom, mint a hogy lüsztöm nincs, mingyá pogácsát sütnék. (Tréfás mondás.)

Kinéz érte öt forint: kapok érte öt frtot.

Kijjebb jobb. (Embernek s állatnak egyaránt mondják, ha el akarják távolítani.)

Né tódicsd. (Annak mondják, ki beszéd közben a hazudozást még többel bővíti.)

Hálni jár bele a lélök. Beteges, rossz színű emberre mondják.

(Ojan, mint a napon sütt málé: halavány arczú.

Sok a tőröm olajja: nagy türelmű.

Né virdícs, né pepe: ne lármázz.

FERENCZI JÁNOS.

Veszprémiek.

(Ném mindig van Pakson vásár (akkor mondják, ha valami nem sikerül).

No hallám! van-é kurázi?: no, hadd lássam! van-é bátorságod?

Kifogyott a suflája: nincs bátorsága!

Ném énné a hasad?: ha valaki valamit kér.

No várgy, majd megraklak: majd megverlek.

Hágass, mert rád szólok éggyet!

Vigyázz, mert mégpacskulom a seggédet (rossz gyerekeknek mondják).

No, majd mégmosom a fejedet!

Hogy a koléra csipne még!

Hagy békém, mert nyakon türelek!

Mégrakták a farát: megverték.

Macskafark a szádba (szivarzó gyerekeknek mondják).

Egész é kétszínű keszkenő: képmutató ember.

(Ez éggy ur, mind a ki tur: disznó ember.

Ugrá' mind a bakkecske.

Ordít mint a Méllári szamara.

Lakodalom, ha jó lakom.

Há mész? Gyugyra, bucsura.

ROTHAUSER SÁMUEL.

Zemplén megyeiek.

Én nélkülem aszt ki nem veri a barkács.

Az éczaka barkácsolni fog a barkács. (Barkács: a ki mézet vesz s a méhet maga szokta kiverni, megfojtani, pl. a rosnyói barkács.)

Olyan keservesen tötöm a napot, mint a fába szorult fereg.

Nem fött szegény az ű apja, csak eltartik othun is.

Eza cseléd (gyermek) egész gálya (teher) nekem.

Ne csimbalkóztatok má mindég a nyakamba: ne akaszködjatok.

Má most a cseléd (tavaszkor a gyermek) sóskaboton is elél. (Sóskaszár.)

Ken (kend) is meghercze-hurczáli a zembert: rágalmaz nyelvével.

Vigyáz, me (mert) megfogi a mándoki görcs a lábodot.

(Deregnő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Párbeszéddek.

— Sosé böllenkéggyék annyit komámasszon (ne mérge-
lődjék).

— De mikor annyit kungyásztam és még rá sé hederített, kutyába sé vészi. Pedig ölég gyözös embér (erős, dolgos), csak a ballanghelékre né járna annyit (rosz helyekre); mindig pityókossan gyün haza; má majd ónossá lészék vele (majd megbolondulok). Asztán még ha ezért rá tészém a számot, ul létorkú mint a kutyát. Hej szomszédasszon, ha ém mékhalok, uszlimuszli lész a jószág (minden eladódik); pedig én sémmit sé nyalafalátom ê; örökst azon vótam, hogy összezsuborgyam aszt a csekél kis bejövételémet. Hej csak a zisten örizzén mindén fehérnépet az ollanos embértü; jelénest jobb is, ha a léány othun marad. De most már sebtiben haza iagóggjunk ám, mer ha méktuggya, hoty szomszédúnyi vótam, még rám méri a botot. Ha es soká im mégy, kitürök a türbü. Csak ék kicsiskát is lenne jobb. Az gondútam, mire örebb lész, mégfordú a természete. Isten mégálgyo szomszédasszon, maj máskor is mékszalam ám magát. (V. ö. Gyulai Vörösmarti életrajzában XXV. l. ezt a mondást: Vendég nem igen járta már a házat.)

(Veszprém.)

SZIGETHY ISTVÁN.

Babonák.

1. Mikor a léjány vagy a zasszon füttyü, a szüz Mária akkor rí.

2. Ha valakit a szemmê égvernek, akkor ujan vizet kô vele itatnyi, a mibe három szem parazsat dobtak elöbb.

3. A kis zсібát még a kis réczét egy-pár napos korába a maga pihejivê (szörivê) ég kô füstünyi, külömben éhorgya üket a róka.

4. Ha aszt akargyák, hogy a kis csibék köszt sok kokas légyén, akkor férfi kalapjábú vagy sapkábú kô a tojást a tik alá raknyi.

5. A kis borgyut ném szabad nagyon soká néznyi, mer égdöglik.

6. A mel házná kis gyerök van, ott a vendégnek lé muszáj ünyi, mer máskép éviszi a szópósnak a zámát.

7. Ném szabad a tűzbe pöknyi, mer kisebêsédik a zembêrnek a nyêve.

8. A hun a ményétasszon égöli a baromfit, ott a zól körü páczikára csöppüt kô tényyi, a tikházat körü kô ujannal tüzdöznyi, a legutóssó páczikává hécczêr ég kô kerünyi a zólat aszt mondogatva: fonny ményétasszon, fonny! akkor soha sé gyün oda többet.

(Felső-Somogy. Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.**Csali mese.**

Éccé vót égy iczinke-piczinke ássonká, ánnák a ziczinke-piczinke asszonkának vót égy iczinke-piczinke tehenkéje. Az iczinke-piczinke ássonká mindénnap mégfejte a ziczinke-piczinke tehenkét a ziczinke-piczinke zsétárba. Ánnák a ziczinke-piczinke ássonkának vót égy iczinke-piczinke mácskájá is. Écczé a ziczinke-piczinke ássonká a ziczinke-piczinke tehenkét kihájtottá a ziczinke-piczinke csordará. Áddig a ziczinke-piczinke mácská mégette a ziczinke-piczinke zsétárbú a tejet. Mikó a ziczinke-piczinke ássonká házágyütt, oszt a hijánt észrevette, ákkó a ziczinke-piczinke mácskát éverte, oszt ákkó a ziczinke-piczinke mácská észálátt.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ,

Találós mesék. *)

Úton mén, nem porzik, vízen mén, nem hábzik. — Nap.
Hégyén-vögyön tánczikál, házá viszik szégén ál. — Kasza.
Nékem is ván, nekéd is ván, kerbe kóró, annak is van. —
Árnyék.

Há éviszém, pofon ütöm, há éhozom, pofon ütöm. —
Szita.

Há éviszém, csikorolom-bikorolom, há éhozom, csikorolom-
bikorolom. — Olló.

Nékem vót égygy oján fijácskám, a ki já föld alá járt
fésükönni. — Eke.

Komám ászszony éterpeszkedik, komám urám beleeresz-
kedik. — Kút még a vödör.

Zöd száron terem, osz há mégérik, piros. — Paprika.

Egygy krajczár a zára, mégsé fér a házba. — Gyertya.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Tájszók.

Debreczeniek.

Kotlik: nagy bádóg, főző
edény a katonáknál.

kóto g; ne kóto g; avval afával:
ne üsd az asztalt avval a fával.

kikotto y antotta: a nélkül,
hogy akarta volna, kifecsegte.

kotyfol v. kotyvaszt:
rosszúl főz.

kotynyeles kedik: kot-
nyeles.

kotyog a kulacs, a korsó,
ha kevés bor, víz van benne;
a hasról is mondják.

kóvájog: bojong, kódorol,
kóborog (az ember, varjú.)

könyé kig bele ért a rokkod
ujja a levesbe.'

kötölőszködik: hibát
talál abba is, a mibe nincs, a
ki a kákán is görcsöt keres;
kötölőszködik a gyermek is, mi-

kor valami ennivalót síránkozva
kér, pedig nem eszi meg.

köttes: kerek, kissé barna
kalács, nagyobb pogácsa (a
kelni igétől, megköt a tiszta).

közül-akarátúl: közös aka-
rattal.

kucik: a boglyakemence
mellett, kivüle való kis pad,
padka; belől: sut.

kupcihér: korhely, bitang,
gazdátlan.

kuszmir: tolvaj.

kutyább az a kutyánál is!

kutyul: kavár (eledelt).

lábos: 3 lábú cserépedény,
s ahhoz hasonló nagyságú, nem
három lábú edény is.

lantorna: állati hólyag,
melyet az ételes fazéokra szok-
tak felkötni.

*) Nálunk „talágató mesé“-nek nevezik.

lapta: lapda.

lazukál: az időt hijába tölti.

lazsnakol: megver, elpáhol valakit; esőről is: meglazsnakolt az eső.

lebernyegeskedik: ne lebernyegeskeggy itt, hanem ötözz fel! (Egy anya egy ingben levő gyermekének mondta.)

lepenyeg: a bikának a szügyinél leloggó húsa.

lesipecsenye: a laczi-konyhán oly pecsenye, melyet nagyon lesnek, várnak.

líhu: lihó, hébér.

likprádlí: lichtbraten, gyertyapecsenye; a mester emberek, mikor őszszel a gyertyázást, gyertya világa mellett való dolgozást, elkezdi, u. n. likprádlí evésével mintegy ünnepiessé teszik a kezdés napját.

locsos körtí, alma, szilva: a ki jól, sőt nagyon meg van írve, osztán nagyon leves.

lódújka s s z a: persely.

lompos kutya: farkas, a méknek nagy szőre, farka van.

magos: magas.

makverő: vakmerő.

mamlasz: bárgyú.

mángurul; mángorol.

marakodik: veszekedik.
marcangol: fogdos valamit; ne marcangojj azzal a piszkos kezeddél.

május hurka: májas h.

másunnen: máshonnét.

maszat: hulladék, szemét (paszat Nyr. V. 228.).

mázgál: mázol; mázgáld szíjél (széllyel, szét) aszt a csirízt!

VOZÁRI GYULA.

Drávavidékiek Baranyában.

Tanfütülő, tanfigyelő: tanfölgyelő.

te-ló-gróf, teli-gróf, teli-gráf: telegráf.

kandoktor: konduktor.

masina: vonat, és gyufa.

pánóf: bahnhof.

harisantal: a vaspályáknál a lejtmerést jelző föliratokat híják Haris Antalnak.

apatyika; patika.

csetres, loncsos: vizes; a mosatlan edényről is mondják, hogy csetres.

csetribodri kócos: a fésületlen suhancz pógár lánykákát nevezik így.

csalárd; a családfő rendes

szavajárása, hogy „az én csalárdom; én nem nagy csalárdal vagyok.“

előjárók: a koci elé fogott lovak; „halli keê, beégombóta(befogta) keê az előjárókat?“

higonya étel: a tarhonya hígabb neme.

igyem = asztán, osztán, osztég.

delá, deláék, láék csak = hm, mégis!

desznyu: disznó, (a sertés ösmeretlen); desznyuturos vacsora: mert a disznótort este szokták tartani.

kiéd, kéd, kend, kegyed, kigyémed.

máá, máán: már.
 messzi szüle, papa, néne:
 a faluban távolabb lakó nagy-
 anya, apa stb.
 kezem nyele: a karom;
 falu nyele: a torony.
 óra, ére: arra, erre.
 szilak: „accza egy szilak

kenyeret nekem es!“ (egy kis
 kenyeret.)

„Mönny e högyre, szöggyé
 möggyet, ha nöm kő, tödd é,
 majd mégöszöd röggê.“

(Nagy-Harsány.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

Csángó tájszók.

Bajmász: tapogatva, leha-
 jolva keres holmit.
 bingó: bimbó.
 bükkög: lüktet (az ér).
 burukol: a galamb mikor
 társát híja.
 bürükl: mikor a gyomor
 széllal visszaböfög.
 eves: mérges, mérgesült
 seb; mikor mérgesedni kezd,
 akkor evedzik.
 debereg: a rosz szekér,
 mikor reszketve jár, akadoz az
 úton, terhet hullat.
 gülü: a több száz éves
 tölgyfa közepén talált vastag
 fejer hernyó, mit donga csiná-
 láskor találnak a zsenge „tég“
 erdőben tél közepén is élve.
 gingo: kopár hegytető, ter-
 méketlen magosság, hitvány
 földrész.
 imely: bőr alatt lappangó
 hernyó, ember vagy barom
 testében.

imettem: ébren létemben.
 mecsis: nyalánk, mint a
 macska; mecsiskedni: macskál-
 kodni.

orotás: a kivágott erdő
 törzsökös maradványa, mit
 csutakosnak is neveznek a tör-
 zsökcsutakokról.

pircse: mezitelen test;
 csórénak is mondják.

pukkog: a tészta, mikor
 kovászosodni kezd, és felke-
 lésbe jő.

törés: a láb talpán táma-
 dott alkalmatlan fekély.

zseberég: tavasszal a hi-
 deg havas esőben elázott szigorú
 bárány.

zsigol: a gyomor epés
 sárvizétől, keserű nyállal émely-
 gő gyomor baj.

zsitár: a gabonák és mezők
 őrzője egész nyár folytán.

(Klészse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekversikék.

Héss e sas,
 Sas tollas
 Vén farkas!
 Akkor vagy té hatalmas,
 Mikor libát lophacz.
 Né vidd fiát, né vidd anynyát;

Csak vidd e a rossz pásztorát
Üllőre, csattogóra,
Ángyom ablakjára!

(Ezt a libaörző gyermekektől hallottam, a kik azt bizonyos dallamra akkor dalolják, a midőn a libák felé sas vagy más ragadozó madár közeledik, mintegy ijesztésére annak.)

(Duna Sz.-György.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Gyermekmondókák.

Kötözök, apám!
Viszem a pipám.
Örvendek,
Ha körpentek.
Lencse, borsó, kása
Mind Isten áldása.
Mit hallottam felölled?
Czigám pap lett belölled.
Engedelmet kunczogok,
Többet nem hunczutkodok.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYÜLA.

Táncszók.

Sárga csidma, vérés nagyrag,
Csak úgy szép, ha nem igen tág. —
Oda van a szabacscságom,
Elárultam a vásáron. —
Tíz léánt és ingyén birtam,
S égyétt szabacscságom attam. —
A vén embér túróát árul,
Likas a gatyája hátul.

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Helységekre ragadt gúnynevek.

Tizenegy plébánia területéről összegyűjtve, u. m.: Alsó-Lendva, Csesztreg, Rédic, Lenti, Szt.-Miklós, Páka, Turnischa, Dobronak, Szt.-György-Völgy, Nova, Nagy-Lengyel. Ezen községek közt van Alsó-Göcsej, Kerka és Váliczka-mentéből egy rész, és a Tótsággal szomszédos néhány község.

Huzó-vonyó Lendva. — Pincze-verő Hosszufalu; a hegyi boros-pinczék föltörése kedves foglalatosságuk. — Kövecsen csuszkáló Csesztreg; a városon keresztül folyó Kerka vizének medre igen kövecses. — Mise-kerülő Rédic. — Gyilkos Baksa. —

Tolvaj Barbás. — Lisztésseggű Lenti; talán nagy malmáról nevezték el. — Ményecske-szerető Resznek. — Árokhatán Szent-Miklós; fekvésénél fogva. — Lófej-kopoktató Kutfej. — Hámfahuzó Mánfa. — Kutya-kergető Bárhely. — Bival-rékató Mumor. — Tusán-ülő Dedes. — Sok-éhéző és lónyuzó Gosztola. — Szép leány-nevelő Páka. — Süt-tökös Kápolna. — Zsirkás Jakabfa. — Embéretező Nemesnép; régente egy Göde nevű gyujtogatót, ki pýromániában szenvedett, midőn rajt' kapták, a tűzbe vetették. — Kutya-heréllő Baglad. — Bugyoga-csinálló Kebele; többnyire mind géréncsérék, és fekete agyag szükszáju korsókat is szoktak készíteni, (f a z e k a s szót Göcsej- és Örségben nem hallottam, csak a géréncsér szó dívik). — Szegénységgel elbizakodott Szent-László. — Harangöntő Szombatfa. — Vaskanál répérálló Gáborjaháza. — Lábos-nyelő Jósecz; ezek is többnyire gerencsérék. — Serpenyő-csinálló Szijjártóháza. Kanál-ásó Bödeház. — Embérelő Radamos. — Pofabőr-áruoló Turnischa; irhát, bocskor- és csizma-bélésnek való bőrt szoktak készíteni és vásárokon árulni. —

(Göcsej, N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Gúnydalok.

A köccseji léjányok

Csöppü-tutyiba járnák.

Három a pille.

Csöppü-tutyi re-re-re,

Ráprüsszög a legényre.

Három a pille.

A köccseji léjányok

A Balatonra járnák.

Három a pille.

Égförönnek mindénnap,

Mégis mindég piszkossak.

Három a pille.

A köccseji legényék

Nem legényék, lepényék.

Három a pille.

Égy van kösztük amitér, (a mit ér)

Csizma száro térdig ér.

Három a pille.

(Felső Somogy. Köttse.)

SZEMNECZ EMIL.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57 58. sz.

VII. kötet.

1878. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A VISSZAHATÓ IGÉNEK EGY KÜLÖNÖS HASZNÁLATA.

A visszaható vagy magáraható, visszatérő, reflexiv igével nyelvtanaink rendesen nagyon könnyedén és röviden bánnak el, sőt némelyek meg sem igen különböztetik egyéb úgynevezett közép igék-től. És pedig a visszaható igék a magyar igéknek mind alakokban, mind jelentésben igen gazdag osztályát teszik ki.

Alakjukra nézve ezúttal röviden csak annyit, hogy képzésükre ma különösen a következő képzőket használjuk: *ód ód* vagy rövidülve *od éd, óz őz, ódz ődz, kód kőd v. kod kőd kőd, kóz kőz v. koz kőz kěz,* és *ül ül*; ez utolsó képzőt kivéve, mind ikes igét képez. Csak egy-egy példát lássunk: *fonódik ütődik, csavarodik keverődik mosdik, nyujtózik fejtőzik, takarószik dörgölődzik, rázkódik vonakodik fésülködik emelkedik, vetkőzik vetkēzik ütkőzik kínálkozik, vonúl merül.* — Végre némely igék mai nyelvünkben csak az *-ik* raggal különböztetik meg a visszaható alakot az egyszerű cselekvőtől: *tör törik, zúz zúzik, old oldik*; Budenz szerint ezekben elveszett az általános ugor visszaható *v* képző, melylyel alább fogunk még találkozni, tehát *törik* eredetileg **törvik* volt.

Jelentéseik közül három általánosan ismeretes. Az első, legközönségesebb és — a rokon nyelvek tanúsága szerint is — eredeti jelentésük épen a visszahatás, t. i. az a viszony, melyben egyazon személy a cselekvő s a szenvedő, a cselekvésnek alanya és tárgya is. Az említett példák mind ilyenek; *fonódik* a. m. fonja magát, *fejtőzik* a. m. fejtí magát, *vonakodik* és *vonúl* a. m. vonja magát. Régekte csakugyan így is mondták a vonakodást vagyis

húzódóaszt: vonogatja *magát*; az *emésztődést* vagy évődést (azaz évődést) mondjuk úgy is, hogy emészti *magát*.

Második jelentésük a szenvedő. Ezt egy különös átvitel által tulajdonítjuk a visszaható igének, a mennyiben nem azt fejezzük ki, a mi voltaképen történik: hogy t. i. a mondat alanya másnak a cselekvését szenved; hanem mintegy azt képzeljük, hogy maga az alany kénytelen önmagán végrehajtani az illető cselekvést. Népünk, ha nem tudja, vagy nem törődik vele, vagy restelli nyíltan kimondani, ki a cselekvő személy, rendszeren nem az irodalmi passivumot használja, hanem a visszaható igét, pl. itt új ház *építődik*, ez a ház *eladódik*, aztán *bevivődjék* ám az a szék. (Tudjuk, hogy a debreczeni grammatika még a régi rendes szenvedő alakot is úgy akarta modernizálni, hogy ezt a népies képzőt tette hozzá s lett: építettődik, bevite-tődik. A mai „magától *értetődik*“ alig a szenvedőből lett, inkább a míveltetőből, úgy hogy a. m. maga magát meg-érteti; ilyen a tolnai *hallatódik*, azaz hallatja magát vmi. Van *nereztetődik* is II. 475. Révai a veretődik, fojtatódik-félékét is — „etiam si concedamus subsistere posse hujusmodi formationes spurias“ — míveltető alapszókból magyarázta Antiqu. 269. l.). Az irodalomban is mondjuk, hogy valami *kitudódik*, azaz mintegy kitudja magát számunkra, a nélkül, hogy mi utána járnánk. *Kezdődik* sokszor áll a h. hogy kezdetik. *Sérül* s a régi *sérődik*, *sérhüdik* szintén a. m. séretik, sértetik, a régi *sér* „dolet (ered. frangit)“ igéből. Szenvető értelmű a régi *feszül* ige is, melyből a *feszület* lett; Döbr. cod. Máté 27., 23. mondanak mind: *feszőljön* „crucifigatur“ (már u. o. 27., 26.: nekik adá, hogy fessejtet-néjek „ut crucifigeretur“). Mondjuk továbbá, hogy valaki *megsértődik*, *megütődéssel* hall vmit vagy *megütözik* rajta, *megilletődik*, *érdeklődik* iránta, *boszont(t)kodik*, *mérgelődik*, pedig nem maga sérti, illeti, boszontja, mérgeli magát. Itt a visszaható alak talán azt fejezi ki, hogy az alany érzi magán a sértést s épen ezen érzés által valósul meg a sértés; ép így mondja ezeket a francia, a német: il s’offense, il s’émeut, il s’intéresse, il se fâche; er beleidigt sich, er stösst sich daran, er interessirt sich. „Szóba *hozódik*“ mellett ugyanezen szenvedő jelentéssel találjuk Simai szótárában ezt is: szóba *hozakodik* „in mentionem

venio'. *Nevelkedik* = neveltetik. *Találkozik* = találtatik, findet sich. *Teremtőzik* a. m. teremtetik, terem: „Nem születtem arra...; nem is teremtöztem béresnek, villásnak“ Arany, Toldi IV. „Nem *akaródzik* neki dolgozni“ szintén szenvedő mondat s alanya „dolgozni“, holott ugyanez tárgy volna a cselekvő mondatban: nem akar dolgozni. *Hall-ik* (a *hall* visszaható alakja, mint *tör-ik* a *tör* igéé, tehát *hall-v-ik). *Hall-sz-ik* (*halluv-sz-ik, *halluszik, mint *hallat-sz-ik* a szenvedő *hallat-ik*-ből) a folytonosságot jelentő *sz-el* van tovább képezve; s hasonlók hozzá mind képzésre, mind jelentésre nézve ezek is: *lát-sz-ik*, *ismer-sz-ik*, *sér-sz-ik* (van *sér-v-és* is a régi *sér-és* mellett). — A reflexivumnak ezen passivum gyanánt vételét számos más nyelvben is megtaláljuk. A németben, francziában, olaszban egészen közönséges kifejezések: der wein *trinkt sich* leicht ‚ez a bor könnyen ivódik‘; les livres *se vendent* bien ‚a könyvek jól eladódnak, kelendők‘, ol. *si vendono* i libri; mi *si dice* ‚nekem mondja magát, mondatik, azt hallom‘. Így mondják a rumunyan: *se aude* ‚hallik‘, *se dice* ‚mondatik‘. Tudjuk, a görög úgynevezett medium, mely valóságos reflexivum, szenvedő értelemben is használatos. Az ugor nyelvekben is akárhány példát találunk. A ‚hallik, látszik‘ mindenütt a ‚hall, lát‘ reflexivumával van kifejezve: a vogulban *χolv-ik* (*hall-v-ik, *χol-* pedig ‚hall‘); a lapban *kullo-* és *vuoidno-*; a finnben *kuulu-* és *näky-*; a mordvinban *maŋa-vo-* és *neje-vo-*. Egyéb példák: vog. *teu-* ‚evődik‘, *purau-* ‚harapódik‘, *vatau-* ‚szedődik‘, *pāhtau-* vettetik | vogK. *rastov-* vettetik, *šagrov-* vágatik | lapp *nuovo-* nyúztatik, *muittaluvu-* elbeszéltetik | finn *saapu-* kaptatik, kapható | mordv. *tejevo-*, *tijev-* tevődik, megtchető, *paŋe-ve-* üzetik, *morāv-* énekeltetik | votják *karisk-* csinálódik | osztják *tu-* víz, *tuša-* vivődik, vitetik, *jutsa-* vettetik, *ponša-* tevődik vhová, *nemitsa-* neveztetik. — Még fontosabb azonban, hogy sok nyelvben az egész szenvedő ragozás visszaható alakokból fejlődött. Így p. a latinban (*vertitur* = *vertitu-se) s a litvánban. A finn passivum a reflexiv személyragokat veszi föl, csak hogy előbb a momentán *-tta* képző járul az igéhez, mintegy azért, hogy a mástól jövő cselekvésnek nagyobb energiáját fejezze ki. Az egyik lapp nyelvjárásban a rendes szenvedő-képző *-to-ve-*; ennek első eleme azonos

a mom. finn *-tta*-val, a második az általános visszaható-képző. Végre a magyar *-t*-képzős szenvedő Budenz magyarázata szerint szintén így keletkezett, tehát p. *adatik* ebből lett: **ada-t-v-ik*; a *v* idővel elveszett, úgy mint fönt a **hallvik*, **törvik* igékből, vagy mint a névképző *-t* mögöl, mely még a HBeszéd korában *-tv* volt: *kinzotvialwl*, *intetvinek*, *ildetvitol*, azaz kínzatjától stb.

A visszaható képzésű igéknek harmadik jelentése a kölcsönhatás, reciprocitas; az a viszony t. i., melyben ketten kölcsönösen szenvedik egymás cselekvését, tehát mind a kettő alanya is, tárgya is a cselekvésnek, pl. *csókolódunk*: csókoljuk egymást, *verekednek*: verik egymást. Minthogy ilyenkor mindenik cselekvő személy egyúttal szenvedő, úgy rövidítjük a gondolat kifejezését (nem egészen pontosan ugyan, de elég ügyesen), hogy a visszaható alakot használjuk, mert hisz ez épen a cselekvésnek és szenvedésnek egy személyben együttvoltát jelenti. Így jár el a német nyelv is, mely egyaránt használja e két kifejezésmódot: *sie küssen sich*, *sie küssen einander*; sőt: *sie küssen sich einander* (és: *sich unter einander*, mint mi is mondjuk, hogy csókolódnak egymással v. egymás közt). A francia is mondja röviden: *ils s'aiment*; vagy pedig: *ils s'aiment l'un l'autre*, azaz „szeretkeznek — egyik a másikat“. A görög és latin deponensek közül is némelyek így keletkezettek, pl. *μάχονται*, *ἀγωνίζονται*, *bellantur*, *proeliantur*, *certantur*, *luctantur*, *rixantur*, *jurgantur*, *altercantur*, *communicantur* Liv., *jocantur*. Így az osztják *senkand-* ‚ver‘ igének reflexiv alakja *senkansa-* a. m. *verekedni*. A magyarban e használat csak a nyelvéletnek újabb korszakaiban fejlődhetett, először, mert csak az összetettebb, tehát fiatalabb képzőket vette igénybe (különösen *-kod* és *-koz* szerepelnek, de néha *-ód*, *-óz*, *-ódz* is), és olyan elkopott képzőjű alakokat, minők *törük*, *hallik*, itt nem találunk; másodsor, mert az ilyen jelentésű igék köre még meglehetősen korlátolt, úgy hogy pl. nem mondjuk még, hogy *bántakoznak* vagy *látakoznak* e helyett: *bántják* egymást, *látják* egymást. A szokásosabbak ezek: *verekedni* *verekszik*, *marakodni* *marakszik*, *kötekedni*, *húzakodni* *húzalkodni*, *küszködni* l. Bud. szót., *czivakodni* l. Ny. VII. 3., *győzködni* *concertare* (*győzködés* Tinódi Ny. V.

413.; gyözködő emberek, Székely I.), *gyűlölködni, ismerkedni, úzakedni*; ide számítható: kezdének *kérdezkedni* ünön közöttük Döbr. c. Luk. 22., 23., kezdének *kérdezkedniek* önönközöttök Münch. c. u. o. coeperunt quaerere inter se | *találkozni, foglalkozni* egymással tánczra l. Ny. II. 454., *birkozóni birkozóni bírakozni, értekezni, vitatkozni*, „úgy ültek *szeretkezve*“ Szász Kár. Nibel. 253. l. | *csókolódni*, „találkozik két emberrel, a kik együtt *tépelődtek*“ Kriza 425., *czivódni, kötődni, pántolódni pántálódni, üződni* | *kergetőzött* velük Mer. Dun. népm. II. 150. | *csókolódzik; ölelgetődzik* Gyarm. Nyelvmester 191. l. — Sajátságos, hogy olyankor is képezünk efféle kifejezést, mikor a két személy nem is határozottan tárgya egymás cselekvésének, hanem csak valami vonatkozása van egyikének a másikéra; így *közlekednek* vagy *közölködnék* nem azt teszi, hogy közlik egymást, hanem közölnék vmit egymással. Sőt a következők átnemható igéből vannak képezve: *egyezkedni, egyeződni* Ny. I. 381., *osztózkodni osztózódni, pörlekedni, veszekedni veszekszik, összeszólalkozni, társalkodni* (*társal* olyan volna, mint *szolgál, ácsol*). Így a mordvin *užan-* a. m. éléje tűnik, meglátszik, és a refl. *užanšalu* a. m. találkozunk, azaz egymás szemébe tűnünk. — A *vetekednek* igét is ilyennek érezzük ma, pedig eredetileg tiszta reflexivum volt s annyit tett, hogy egymás ellen vetik magukat (v. ö. „nem akarom, hogy sok erővel vetekedjék ellenem“ Káldi, Jób. 23., 6.); egészen ilyen ez is: *mérkőznek*, azaz összemérik magukat.

Van azonban a visszaható alaknak még egy negyedik s az eddigieknél sokkal különösebb használata, melyet nyelvkönyveink tudtomra még nem is vettek tekintetbe, s erre akarom itt tulajdonképpen irányozni olvasóim figyelmét. Gyakran előfordúl, hogy az átható igénél csak magát a cselekvést tartjuk fontosnak és kiemelendőnek, úgy hogy a tárgyra vonatkozást mellőzzük s a cselekvés tárgyát egészen elhallgatjuk. Nem azt az esetet értem, midőn a tárgyas igealak mellett a tárgyat külön szóval nem teszszük ki; mert hiszen olyan alakokban, minő *látjátok* vagy *kérlek a -já* és *-le* ragok valóban megmondják a tárgyat, s nincs szükség arra, hogy külön hozzá mondjuk „öt“ v.

„téged“. Hanem az olyan mondatokról szólok, melyekben kizárólag a cselekvés fogalmát vesszük szemügyre s a tárgyat nem is érintjük, rá sem mutatunk. Azt mondjuk pl.: *dobálok; írok; terítenek, takarítanak; eszünk; hivatlan bíró ne ítéljen; ne ítéljetez, hogy meg ne ítéltessetek; az isten nem siet, de nem felejt; seregünk győzött; jól fog az én kardom éli, Tompa II. 297.; mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte, Arany II. 105.; megittunk, megettünk, aztán mentünk tovább; ép ily kifogástalan kifejezés ez is: figyelmeztetünk azon körülményre..., csak arra akarok figyelmeztetni....*

Már most ilyen esetekben a nyelv sokszor annyira fokozza az igének átnemhatóságát, oly nyomósan akarja fejezni a cselekvésnek csak az alanyra vonatkoztatását, hogy e célra külön képzőt alkalmaz, még pedig a visszaható képzőt, mely különben is a cselekvésnek az alanyra szorítkozását jelöli. Így p. *dobálok* helyett azt is mondjuk *dobálodom, ítél* h. *ítélkezik*. Némely igék csak is ezen továbbképzés által válnak átnemhatókká. Így az *imád* ige régebben majd átható volt, majd átnemható (a HB.-ben „imádjunk ez ember lelkéért“, a Döbr. codexben „elmenvén imáda“), ma tárgy nélkül csak így mondjuk: *imád-kozik*. *Csodál* is volt azelőtt átnemható (p. Érs. cod. „csodálok én terajta“; Nádor cod. 106. „csodálok azon“, 474. „csodálnak vala szépségén“), ma ily értelemben csak *csodál-kozik*. Nem mondjuk többé alanyi ragozással, hogy vki *csúfol, leskel, hálál, gondol, sajnál, követ* stb., hanem csakis így: *csúfolódik, leskelődik, hálálkodik, gondolkodik, sajnálkozik, következik*. — Sokszor ugyan ezeknél is kiteszük a cselekvés tárgyát, de csak átvitt értelmű helyhatározóval (sajnálkozik rajta, gondolkodik rajta v. róla, leskelődik reá), s ez sokkal kevésbé nyomós, sokkal közvetettebb kifejezés mód, mint az igazi tárgyeset.

Más nyelvekben ritkább, de szintén előfordul a reflexivumnak ez a különös használata. Németül a körülnézést, nézelődést így mondják: er sieht *sich* um; ért hozzá: er versteht *sich* darauf; ismeri a viszonyokat: er kennt *sich* aus (ennek fordítása a magyar *kiismeri magát, kitudja magát, körülnézi magát*, sőt „értem magamat a dologban“ Föv. Lap.). Francziául *jouer* quelque chose,

„játszani valamit“, *se jouer* de qch. „játszani, paczkázni vmivel“ (német közbeszédben is mondják: *sich* mit etwas spielen). Görögül *θηρᾶν λαγῶς* „nyulat vadászni“, *θηράσασθαι* általában „vadászni“ (csakhogy ezt aztán tárgygyal is használták). Valószínűleg ily értelemben keletkezett jó része a latin és görög deponens igéknek, p. *tuetur* nézelődik, *miratur* csodálkozik, *praestolatur* várakozik, *scrutatur* keres, kereskedik vhol, *miseratur* szánakozik, *minitatur* fenyegetőzik, *fabulatur* pletykálkodik (mind az eddigiek cselekvő alakokkal is előfordúlnak, de csak a régiebb latin-ságban!); *sciscitatur* tudakolódik, *insidiatur* leskelődik, *arbitratur* vélekedik = ἡγοῦμαι, οἶμαι; stb. — Az osztjákban *inzi-* (ebben: *inzipsa* kérdés) a. m. kérdez, a refl. *inzi-sa* tudakolódik; *pojki-* (*pojki-psa*) kér: *pojksa-* imádkozik; *kaiti-* megbán, megtér: *kaiti-lsa-* bánkódik. A lapp *häppane-*, „szégyell“ a refl. *u*-val *häppanu-ssa-* szégyen(l)kedik; *jukka-* iszik vmit: *juřastuvva-* általában „ihatnék“; *borra-* eszik: *borastuvva-* ehetnék.

Ilyen igék nyelvünkben a következők: *áskálódik* | *átko-zódik* | *csapkolódik* Ny. I. 474. | *csúfolódik* | becsukódnak máma a boltosok. Veszpr. „becsuknak, becsukják a boltot“ | *dobálódik* | *dorgálódik* | *döfölódik* MNyszet VI. 322. | *feddődik* | *gáncsolódik* | *gúnyolódik* | *hánykolódik*: „én a vitézeknek mind előttük járok, nagyobb magamnál meghánykolódtatok“ Ny. IV. 376. | *irkálódik* III. 356. | *kémlődik* | *képzlődik* | *kóstolódik*; *kóstaukolaudik* azaz *kóstolkolódik* Ny. | *leskelődik* | *mocskolódik* | *mosódik* abluit vasa coquinaria, *felmosódott* finivit lotionem vas. coq., *mosódó sajtár* Kr., *mosódó rongy* Ny. IV. 564. | *munkálódik* | *nézelődik* | *nézkélődik* Népk. Gy. 507. | *irkálódik* „irkál“ Balásti, Ny. III. 356. | *nyomozódik* | *nyüggölódik* (egy nem élő *nyüggöl* igéből) Ny. IV. 32., „a gyermekek olyankor, mikor foguk jön, nyüggölödni szoktak“ Jókai | *puhatolódik* | *piszkolódik* | *rágódik* a csonton | *rágolódik* MA. | *rugódik* | *rugdalódik* | *sugdosódik* Abonyi, A mi nót. III. 191. | *szedegelődik* Tájsz. | *szemlélődik* | *szitkozódik* egy átható *szitkoz azaz *szid-köz* igéből, mint *átkozódik*: *átkoz* = *áld-köz* | *tipródik* | *titkolódik* | *tudakolódik* | *vízsgálódik* | *zabálódik* Simai K. || *rakodik* (rövidült ó-val, mint *csavarodik*) || *hallgatódik* | *tapogatódik* | *feddődzik* | *fenyegetődzik* | *titkolódzik* | *kaplódzik* | *rugdalódzik* | *vagdalódzik* | *hajgálódzik* Gyarm. Nyelvm. 189. || *kapállódik* | *integetődik* Riedl nyelvt. 155. |

vetőzni vetni Tájsz. | *siratózik* Ny. V. 48.; v. ö. *siratozza magát* Kriza 9., 84., Ny. IV. 120. | *szüretelőzés* IV. 121. || *öltözik* (rövidült *ö*-vel, mint *töltözik*, *változik*) || *bánkodik* | *leskődik* || *vélekedik* már 1522-ben | *gondolkodik* | *bizakodik* | *nyalakodik* | *megunakodik* és *megunalkodik* Fal. | *lesekedik*; *leskedik* Simai | *leselkedik*, v. ö. *leselnéje* öt Debr. cod. | *előhozakodik* | *bánakodik* | *szánakodik* | *sajnálkodik* Simai | *kereskedik*: *ne kereskedjék itt!* = ne keressen itt, semmi keresete itten! „*kereskedik* vala, hogy ütet adhatnája“ Döbr. c. (Márk 14., 11.: *quaerebat quomodo illum traderet*; Münch. cod. keresi vala, miképen öt kézbe adhatná; Káldi: módot keres vala; Károlyi: keres vala alkalmatosságot); *kereskedik* *vmivel* szintén a. m. keres vele, azaz pénzt keres, kenyerét keresi vele | *kérdezkedik*, Vas G. Nemz. napsz. II. 137. | *hordozkodik* | *hurczolkodik* | *locsalkodik* Ny. III. 357. | *gurigádkodik* | *hajigádkodik* Népk. Gy. II. 270. | *intézkedik* | *gyalázkodik* | *gyanakodik*. *gyanojt-kodik | *kapaszkodik* egy gyakor. *kapasz igéből | *áru lkodik* | *csudá lkodik* (Kr. az *álmé lkodik* igét is ilyennek véli, mert oda teszi eléje: „*álmél*, *álmélja*: szókatlan“) | *csúf lkodik* | *dajkál-kodik* | *hádlá lkodik* | *kételkedik*, rövidítve *kétkedik* | *mívelkedik* rövid. *működik* | *munká lkodik* | *pletýkálkodik* | *restelkedik* | *tisztelkedik* | *méltó lkodik* Kriszt. leg. | *panasz lkodik*: rövidítve *panasz kodik* (v. ö. *quero-r*, *er beklagt sich*, *beschwert sich*) | *károm lkodik: *károm kodik* | *szégyen lkodik: *szégyen kodik* | *remény lkodik: *remény kodik* | *inger lkodik: *inger kodik* | *incselkedik*; úgy látszik, volt egyszer nyelvünkben egy átható *incsel* ige, mely átment a rumunba s ott ma is megvan: *inșelu tromper*, *attraper*, *inșelatu*, *inșelatoru* stb.; l. Hunfalvy P. Ny. Közl. XIV. 445. | „egyik (öregapám) apámnak apja, a másik anyámé, tehát kettő, — *értelmez kedik* a kis leány“ Vas G. Nemz. n. II. 97. || *adakozik* már Fer. leg., Érdy c., Érs. c. *) | *csodá lkodik* | *érkezik* vele a. m. „lépést tart vele“, schritt halten, Arany Bol. Ist. 87. vsz. | *emlékezik* a. m. emlékezik. említkezik | *megfeledekezik* v. *felejtkezik* vmiről (v. ö. *oblivisco-r*) | *fogadkozik* megfogad vmit | *hallgatkozik* = hallgatódzik, Ny. III. 177., IV. 44. | *imádkozik* | *ítélkezik* | *kívánkozik* | *költekezik* | *következik* | *rendelkezik* | *sajnálkozik* | *szánakozik* | *szégyen(l)kezik* | *szivárkozik* Pázm., Fal., v. ö. Ny. VII. 4. |

*) Érdekes, hogy az első két nyelvemlékben ez ige tárggyal is előfordul: „dicséretet és hálát adakozni“ Fer. leg. 162., „hogy vmit szegényeknek bévebben adakozhatnék“ Érd. 500. Így: *csudá lkodik* ő szépségét Nszomb. cod. 210. Az átható jelentésnek ilyen visszatérése különben is előfordul néha és könnyen érthető. Budenz is így ír NyKözl. VI 19.: „De mit vélekedik erre a nyelvtudomány?“ V. ö. még: leimádkozza rá isten áldását; erőlködé a felső nyolczadot, Arany, Bol. Ist.; megágaskodta a tövis kerítést, Vas G.

tudakozik Én. Pann. megvét., Marg. leg., B. cod. | a fél tábor *temetkezik*, temeti a másik felét (Arany); hol a *temetkezős* fölött egy ország gyászban áll Vör.; *temetkező* leichenmann Kaz. V. 191. | *unakozik*, *unalkozik* és *unatkozik*, l. Kreszn. | *várakozik* | *vétkezik* | *vállalkozik* || néha-néha *előhozakozznak* rólad, Kr.-nél id. | *emlékszik* | *unakoszik* l. Kreszn. | *gyanakszik* || — Ide tartozik még az a nem ritka váltakozás, mely iktelen átható és megfelelő ikés átnemható alak közt történik, mert hisz az *-ik* rag leginkább visszaható igékhez járul és sokszor az elveszett visszaható képző szerepét vette át (l. fönt *hallik* stb.). Így az *eszik*, *iszik* igék, ha áthatók, sokszor iktelenek: ez a gyerek *megeş* mindent, majd *megeş* a méreg (engem), *egyen* meg a fene (téged), *ihat* mán arra hideg vizet Ny. VI. 227. (igaz, hogy úgy mondjuk: kenyeret *eszik*, vizet *iszik*, sőt „*megiszik* egy akó bort“ VI. 470.; és viszont tárgy nélkül is előfordul az iktelen alak: ha hoz kentök, *öş* kentök III. 30.). A következő igék jelentésén is az *-ik* csak annyit változtat, hogy nem vonatkoznak többé tárgyra: *şop* — *şopik* | *ér* (átnemh. jelentéssel is: oda *ér*) — *érik* a gyümölcs, azaz elér a célhoz, a megehetőséghez | *okád* — *okádik* | *hány* — *hányik* | *átugor* akármilyen magas kerítést — *ugrik*, *átugrik* rajta | *bíz* rá vmit — *bízik* benne (v. ö. *bíza-kod-ik*) | *áldoz* — *áldozik* (v. ö. *átkoz*: *átkoz-ód-ik*) | *gyón*, *meggyón* mindent — *gyónik* | *rugódoz* (ebben: *rugódozják* vala Érs. cod.) — *rugódozik* (itt az *-ód* nem visszaható képző, mert előfordul *rugódozik* is, azaz *rugó-l-doz-ik* MA. Pázm. Fal., amott tehát csak elveszett az *l*) | *kapkod* — *kapkogyik* Kelemen Vadvir. 1.

Az eddig tárgyalt használatnál még különösebb, de bizonyosan ugyanolyan észjáráson alapszik az a szokás, hogy sokszor még átnemható igéhez is hozzá ragasztjuk a visszaható képzők valamelyikét, hogy jobban ki legyen fejezve a cselekvésnek magában az alanyban való végbe-menése. Így mondjuk *sínlődik* a h. hogy *sínlík*, *vívődik* e h. *vív*, *vágyódik* vagy *vágyrakodik* e h. *vágyík*, *nevetkezik* e h. *nevet* stb. Más nyelvekben is találunk egyes idevágó eseteket. A görögben pl. egészen ily módon használták néha a mediumot; πολιτεύω és πολιτεύομαι a. m. polgár vagyok, polgárkodom. Csak a régi latinságban fordulnak elő cselekvő alakkal: *cachinno*, *cuncto*, *adorio*, *arguto*; a klasszikus nyelvben már csak visszaható alakban dívnak, tehát deponensek: *cachimor*, *cunctor*, *adorior*, *argutor*.

A francia s az olasz azt mondja: *s'en aller, andar se ne* elmenni, mintegy 'elmenődni, menekedni'. A rumunban 'apparet' így van: *se pare*, és 'convenit' *se cuvine*, mintegy 'látszódik', 'illődik'. A mordvin *kol'ge* 'foly' ige mellett van *kol'gevo* 'auf dem wasser fluten' (v. ö. alább: *foly-ik, úsz-ik*). A lappban *čoaggane* 'gyül' és *čoaggan-u-šša* 'gyülekezik' (Hunf. NyK. V.); *moğa* 'nevet' és *moğ-u-se* 'nevetkezik'; *jabme* 'hal' és *jamest-uvva* 'halódik'. Az osztjákban *ron-* és *ron-ša-* 'késik' (v. ö. alább: *késődik, késlekedik*); *omis-* 'ül' és *oms-ša-* 'leül'. — Néha ezen igék jelentéséhez visszaható alakjukban olyan árnyalat járul, hogy a cselekvést lassabban történőnek, vagy pedig lassanként kezdődőnek képzeljük. Példák az első árnyalatra: *élődik, tengődik, vesződik, készülődik, növekedik, búslakodik, gyülekezik*; a másodikra: *halódik* (a lapp *jamestuvva*-ban inkább a momentán *-st* fejezi ki a beállást; de ide való az említett osztják *omsša-* 'leül'), *döglődik, megvesztekedik, heverődik*, és különösen a *fordúl, mozdúl-félék*. Hogy ezekben e jelentésárnyalat csak látszólag függ össze a visszaható képzővel, bizonyítják p. az átható *ford-ít, mozd-ít-félék*, melyekkel a kezdés képzeete éppen oly elváhalhatlanul össze van forrva.

Az ide tartozó magyar igék körülbelül a következők: *aggódik; megaggódik* Ny. III. 182. | *esdődik* MNyszet VI. 324., Gyarm. Nyelvm. 184. | *vágyódik* | *élődik* | *halódik* | *fázódik* Gyarm. 184., *fázlódik* | *fördődik* | *mosdódik* | *késődik*; *elkísüdt* Figyelő 1877. 302.; és *késelődik* | *vesződik*, és *veszelődik* Veszpr. | *vívódik* szívünk Kisf. S. bold. sz. 101. dal | *forgódik* B. cod., Érs. cod., Kriza 436.; és *forgolódik* | *morgódik* MA. és *morgolódik* | *sürgődik* Kreszn. és *sürgölődik* | *zúgódik* Winkl. Debr. Virg. cod. MA. Tel. és *zúgolódik* | *rángódik* Kisf. S. kes. sz. 52. dal; és *megrándolódik* Kreszn. (v. ö. *ingerkedik* és *inderkedik*) | *rözgődik* Kreszn. és *rözglődik* Ny. V. 473. | *nyüzsgődik* (?) és *nyüzsgölődik* | *tengődik* | *sajgódik* Ny. III. 178. | *izgódik* | *mozgódik* | *buzgódik*; *buzgódozik* SI. SzD. | *függődik* Simai | *bomlódik* | *romlódik* u. o. | *sínlődik* | *fejlődik* | *ötlődik* MA. *öklődik* SI. | *pörlődik* Pesti G. | *bajol* (III. 164.) és *bajlódik* | *bajmol* és *bajmolódik* | *güzmöl* és *güzmölődik* Ny. III. 141. | *bömbölődik* Balásfi, Ny. III. 355. | *tréfálódik* | *döglődik* Ny. V. 329. | *készülődik* | *gázolódik* Simai | *csuszolódik* Balásfi, Ny. III. 405. | *faktatulódik* Ny. IV. 558. || rövidült

magánhangzóval: *heveredik* | *tenyészedik* || *szállingózik* | *tekergőzik* | *kerapelőzik* Merényi Sajón. népm. II. 101. || *nyargalódzik* | *tréfálódzik* | *példálódzik* || *sékódik* Ny. II. 473., a *si* igéből, v. ö. *sivalkodik* | *isz-kódik*, v. ö. *iszamik*, *iszamodik* stb. || *elfázkodik* Tsz. | *bízakodik* | *vágyakodik*; és *vágyalkodik* MA. | *növekedik*, *nevekedik* | *hízakodik* MA. | (meg)*veszekedik* | *menekedik*, a *menni* igétől | *cselekedik* a mozgást jelentő *cselleg*, *czellekezik* igékhez tartozik (l. Bud. szót.) | *fohászkodek*, v. ö. *fohászás* Ny. V. 414. | *szedereszkedek* Tsz. | *pironkodik* = *pirong-kodik* Gyarm. Nyelm. 190. | *serülködik* Tsz. | *rivalkodik* MA. | *sivalkodik* | *késlekedik* | *bajlakodik* | *búslakodik*; *búsul-kodik* Fal. és *búskodik* | *szörnyülködik* (mintegy *elszörnyül*) | *duskálkodik* | *eszmélkedik* Ny. III. 177. | *szolgálkodik* Ball. | a következők nem élő alapigékből vannak képezve: *uralkodik* (egy elavult *ural* dominatur igétől; v. ö. *szolgál*) | *gazdálkodik* (*gazdálni* Vör. Cs. és T.) | *kofálkodik* | *kutyálkodik* | *ebelkedik* | *fenélkedik* Ny. V. 317. | *böleselkedik* | *kábálk.* Balásfi T. | *büszkélk.* | *hivalk.* | *czáfólk.* | *paráználk.* | *bujálk.* | *rútalk.* | *lustálk.* | *tunyálk.* | *lajhálk.* | *lomhálk.* | *alamuszáltk.* | *gyengélk.* | *gyorsalk.* Simai | *bövelk.* | *szükölk.* | *elmélk.* (Vör. „ült... elmélve kiirtott nemzetségéről“; v. ö. *eszmélk.*) | *erőlk.* | *ólálk.* | *mozsdókodek* Ny. III. 560. | *bámész.* (v. ö. V. 149.) | *viaskodik* (a *vi* ige gyak. -s képzővel | *esekedik* SzD. és *esenkedik* (*eseng-kedik*? v. ö. *esdődik*) || *nevetkőzik* | *férkőzik* | *nevetkőzik*, *nevetkezik* | *férkezik* | *érkezik* | *gyülekezik* | „mindentől megválakozva“ Szilády Á. Költők tára 273. | *tréfálkozik* | *mulatkozik* | *siránkozik* (*sirálkozik, v. ö. *kisánkodik* e h. *késálkodik* Ny. IV. 235., 319.) | *botránkozik* (*botrálkozik, v. ö. *botorkál*) | *igyekezzél* (ügyelj, viselj gondot) én lelkemre Érs. c. tehát *ügyekezék* e h. *ügyel-kezik*, v. ö. fönt *vágya(l)-kodik* | *keletkezik* (mom. *t*-vel); v. ö. *oritur* | *nyilatkozik* | *fogyatkozik* || *növekszik* | *menekszik* | *ügyekszik* | *cselekszik* || *járuíl* | *föltengüíl* | *oküíl*, az *okik* igéből | *téruíl* és *terüíl* a *tér* igéből | sok ilyen ige van élő alapszó nélkül s megfelelő *-ít* képzős átható alakokkal: *tanüíl* (l. Budenz szót.), *repüíl*, *borüíl*, *szorüíl* stb. | *fesüíl* Simai | ide tartoznak az ilyen kezdő igék: *fordüíl*, *csördüíl*, *mozdüíl*, *buzdüíl*, *indüíl*, *kondüíl*, *zúdüíl*, *lódüíl*, stb. || — Itt is vannak olyan esetek (minöket fönt az átható igéknél láttunk), hogy az új alakot csak az *-ik* rag különbözteti meg a régítől, csakhogy itt ez esetek sokkal számosabbak. Minthogy az *-ik*-re lassanként ráragadt bizonyos reflexiv jelentésárnyalat, újabb időben ez a rag számos átnemható igéhez járult csakis azon okból, hogy átnemhatók, s csakis azon czéllal,

hogy ez átnemhatóság még érezhetőbb legyen. Az *omol*, *ömöl*, *bomol*, *romol*, *oszol*, *fekszen*, *aloszon* alakokat már rég kiszorította az ikes *omlik*, *ömlik*, *bomlik*, *romlik*, *oszik*, *fekszik*, *aluszik*. A régi *hazud*, *vágy*, *enyész*, *tenyész*, *asz*, *csúsz*, *mász* igék helyett is ma már általánosan uralkodnak az ikesek: *hazudik*, *vágyik*, *enyészik*, *aszik* stb. Így van egymás mellett *hajol* és *hajlik*, *nyúl* és *nyúlik*. A *foly*, *hull*, *fül*, *gyül* igéket a nép rendszeren így mondja: *folyik*, *hullik*, *fülk*, *gyülik*. Különösen bizonyos képzésű igék válnak lassanként ikesekké, ámbar régente állandóan iktelenek voltak. Így az *-n* képzős momentán igék: *csökkenik* (*megtsökkenik* már Pázm.), *csusszanik* (Gyarm. Nyelvm. 175.), *pattanik*, *durrantik*, *lobbanik*, *zuhanik* stb. Továbbá a *-doz* és *-toz* végű gyakorító átnemhatók: *akadozik*, *düledezik*, *járadozik*, *hasadozik*, *szaladozik* (Ny. IV. 422.), *szunnyadozik*, *lengedezik*, *csörgedezik*, *ugrándozik* (*ugrándozónék* van már Draskovitsnál mint 3. szem.); *mulatozik*, *ásítózik*; *sóhajtozik*, *síkoltozik*. Azután a névszóktól származott *-z*-képzősek: *utazik*, *pipázik*, *dohányzik*, *időzik*, *hibázik*, *egyezik*, *bolondozik*, *dikciózik* (Figy. 1877. 211.) stb. V. *övacsorálik* Debr. cod. És még részben az ilyenek: *masérozik*, *karirozik*, *studírozik*.

Néha reflexiv képzésű szóhoz járul még ilyen fölös visszaható képző: *nyujt-óz-kod-ik*, *tartózkodik*, *fogózkodik* (*felfogózkodik* III. 413.), *irtózkodik*, *felszedőzködik* Ny. I. 381., *felszedelőzködik* Pap Pal. mes. 108., *kötelőzködik* | *költőzik*: *költőzködik*, *öltőzködik*, *kérezkedik* | *fogódkodik*; *belopódkodom*, *bézaródkodom*, *feltűródködöm* Simai | *kéredzkedik* | *vetkezik*: *vetkeződik*, *tudakozódik* | *mosdik* is *mosódik* rövidülése, s van belőle újra: *mosódik*.

Fordultak itt elő olyan igék is, melyeknek visszaható képzője látszólag névszókhoz járult; pl. *erő-ködik*, *panasz-kodik*, *bús-kodik*, *károm-kodik*, *szégyen-kedik* stb. Láttuk, hogy ezekben csak elkopott idővel az első ige-képző, s hogy eredetileg így hangzottak: *eről-ködik*, *panaszol-kodik*, *búsla-kodik*, *károml-kodik*, *szégyenl-kedik*; s így voltak magyarázva már Ny. VI. 195. l. Ott azonban e magyarázat ki van terjesztve az ilyenféle igékre is: *fejedelmkedik*, *vitézkedik*, *bátorkodik*, *kevélykedik*, *okoskodik*, *torkoskodik*, *túlságoskodik* (Ny. IV. 501.), *csintalan-kodik* stb.; tehát ezek úgy vannak fölfogva, hogy amaz *erőködik*, *panaszkodik*-féle rövidült alakok analogiájára

készültek. Azonban eltekintve attól, hogy az *okos-kodik*-félékben a névszónak az egész gondolathoz való viszonya más, mint az *erő-kodik*-félékben, és hogy e roppant gazdag szókatégória alig keletkezett olyan csekély terjedelmű analogia hatása alatt: az itt tárgyalt visszaható alakok kezünkbe adják e szavak magyarázatához a kulcsot. Valószínű, hogy a *torkoskodik*-félék a *bízakodik*, *vágyakodik*-félék hasonlóságára készültek. Ha a helyett hogy „a hívő *bíz*, az ember *vágy*, a leány *fohász*“ azt mondták „a hívő *bízakodik*, az ember *vágyakodik*, a leány *fohászkodik*“: ép így mondhatták idővel a helyett is, hogy „a hívő *szentes*, a nap *fényes*, a leány *szerelmes*, a legény *vitész*“ a következőket: a hívő *szenteskedik*, a nap *fényeskedik*, a leány *szerelmeskedik*, a legény *vitészkedik*.*) Szóval: az ilyen mondatokban a nyelv mintegy megfeledkezett arról, hogy itt névszó az állítmány, melyhez az átnemhatás fokozására visszaható képzőt tenni voltaképen nem szabadna; a mint hogy erről megfeledkezett a nyelv pl. akkor is, mikor a *szabad volna*, *szabad volt* stb. kifejezések helyett ezeket kapta föl: *szabadna*, *szabadott*.

SIMONYI ZSIGMOND.

O R B O N Á S.

Páriz Pápaynál ezen elavúlt szót, illetőleg népnevet, a következőleg találjuk értelmezve: „*orbonás* epirota, ein wohner Epiri; *orbonás ország* Epirus, die landschaft Epirus“.

Látni való, hogy a magyar *orbonás* alak az albánok nemzeti *arbën* nevét tünteti elénk, a mely azonos a lat. gör. *albanus*, *ἀλβανός* alakokkal, s a melyen az új görög *ἀρβανίτης* alak is sarkallik. Ennek az *ἀρβανίτης*-nek meta-

*) A *szép-ül*-féle igeképzést (melyben a deverbális *-ül* képző szereplése a névszónak az igével való hasonló összetévesztésével volt magyarázva Ny. V. 439.) azért nem lehet így magyarázni, mert a jelentés tekintetében nem elég, ha a „szép“ fogalmához a reflexiv momentum csatlakozik; hogy *szépül*- annyit tegyen mint „szépití magát“, az alapszónak magának már annyit kellene jelenteni, hogy „szépit“, s ennyit csak akkor jelent, ha föltesz-zük (mint fölvettem Ny. VI. 197.), hogy a névtő s a refl. képző közt ott volt egykor az igésítő *-h* képző. Ellenben itt a *fényes* és *fényeskedik* tökéletesen úgy viszonylik egymáshoz, mint *vágy* és *vágyakodik*, vagy *duskál* és *duskálkodik*, *sivall* és *sivallkodik*.

thetikus *arnavit* (*arvanit* helyett) alakjából állott elé az ozman *arnaut* forma egy **arnavut* alak közvetítése mellett.

A magy. *orbonás* forma azonban az *arbën*-nal szemben oly változást tüntet föl, a mely a magyarból meg nem fejthető.

Egy korábbi ismertetésemben (Nyelvt. Közl. X. 339. l.), főleg a Páriz Pápaynál találtató adatokból kiindulva azt véltem, hogy az *orbonás* szó rumun eredetű, s hogy ennél fogva ez utóbbi nyelv révén jutott el hozzánk. E korábbi állításomat helyre kell igazítanom. Helyre kell igazítnom pedig azért, mivel a rumun nyelv számára föltételezett *arbën* és *arbënaš* alakok nem hitelesíthetők; aztán mivel a Páriz Pápaynál találtató *orbonás* alak hibás olvasáson alapszik, mint ezt a következőkben látni fogjuk.

Heltaynál (Kresznerics idézetében) az *orbonás* helyett *orbonász* alakkal találkozunk; s ezt az említett szótáríró „epirota, albanensis“ szókkal latinositja.

Régi okiratainkban is csak az *orbonász* alak használatos. Egy 1505-ik évbéli okiratban már mint személynevet is föltaláljuk: „Georgius *Orbonasz* de Crassouw“. (Tudománytár. VI. 63. l.)

Bizonyos tehát egy részt, hogy az *orbonás*, mint hibás olvasáson sarkalló alak elvetendő (v. ö. Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár I. 350. 352.); s bizonyos más részt az is, hogy a helyes *orbonász* valamint középkori helyesírásunk szabályai, úgy a következő külbizonyíték szerint is *arbanásznak* olvasandó és ejtendő.

Az *orbonász* vagyis a helyesb *arbanász* ugyanis délszláv révén jutott hozzánk, a hol az *arbanas* alakban s „epirota“ jelentéssel van meg. (Az *-as*, illetőleg *-s* új képző az, a mely az *arbanász* alak délszláv eredetűségét kétségtelenné teszi.)

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. /

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XI.

Vizsgáljuk most, egyelőre még ne a tudomány, csak az ép, egészséges észjárás, a nyílt s romlatlan érzékek világításánál, hogy mily tényező volt a józanság abban a tudományban, a melyet „felsőbb nyelvészet“ czégre alatt árulnak.

A szótár azt mondja: „A *világ*-beli (licht) *vil* gyöknek eleme azon *l* hang, melyben a fürge, sebes mozgás alapfogalma rejlik“. — Ebből kettő következik. Vagy az, hogy a NSzótár ős magyarjai a gyökéralkotás korszakában, tehát a teljes vadság, a legsötétebb tudatlanság állapotában tisztában voltak már magukkal arra nézve, a minek tudatára az emberiség csak lángelméinek együttes, szakadatlan buvárlatai után s csak évezredek hosszú során át juthatott, arra, hogy a fény mozgás. Vagy pedig következik az, hogy e theoria megállapításáig a *világ* szó nyelvünkben nem volt meg.

Olyan emberek voltak a szótárírók, a kik ezt nem tudták? S ha tudták?

Akácz. „Legközelebbi rökona *akics*, azaz tövisnemű száalka, mely a vele ütközésbe jövő testekbe akad.“ — Következik, hogy az *akáczi*afa eredeti hazája Ural vidéke; s következik, hogy e fának mindaddig nem volt neve, míg egy ősmagyar suhancz föl nem mászott rá, s míg pitykegombos láblijja bele nem *ak*-adt tuskéibe. Csak akkor nevezték el *ak*-ácznak.

Meggyőződésből mondták ezt a szerkesztők? És ha nem?

Harcsa. „Gyöke egy a *harap* ige gyökével.“ — E szerint mikor a legelső magyar halász a legelső harcsát kifogta, első dolga volt karját a szájába dugni, hogy meggyőződjék, harapós állat-e vagy nem; s csak mikor az az ős harcsa beleharapott a keze szárába, akkor nevezte el *har*-csának.

Komolyan volt az ilyesmi gondolva, s komoly embereknek mondvá?

Azt még a hanyagabb figyelő is észrevehette, s bizonyára tudja is, hogy a tárgyak elnevezésének alapjául mindenkor a szóban levő tárgynak egyik legszembe-
szökőbb tulajdonsága szolgál. Innen van, hogy az általános, az egész nemre vagy fajra illő közös tulajdonság vagy épen nem, vagy csak a legritkább esetben s csak is $\kappa\alpha\tau'$ $\epsilon\acute{\xi}\sigma\chi\acute{\eta}\nu$, egy individuumnak szolgáltat alapot a névadásra. Szája, feje, hogy bizonyos szabadsággal szóljunk, minden állatnak van; de azért egyet sem nevezünk közülük szájas-nak vagy fejes-nak. A több állat közül, a melyeknek szarvuk, sertéjük van, csak egyet, még pedig az e tekintetben legkitünőbbet illeti meg a szarvas, s sertés nevezet. Ez az igazság oly fönnhangon beszél, hogy még a félsüketnek is elhat a fülébe. S a fölsőbb nyelvészet még sem hallotta meg. Neki a *bolhában* legföltünőbb tulajdonság az, hogy *boly*-ong = *boly*-ha; a *gyócsban*, hogy *jó* = *jo*-ocs = *gyócs*; a *gyökben*, hogy *jön* (gyön) = *gyön*-k = *gyök*; a *gyöngyben*, hogy *gömb* = *gyöm*-gy, = *gyöngy*; a *békában*, hogy *baktat* = *bak*-ó = *békó* = *béka*; a *csizmában*, hogy *ki* van *csiszolva* = *csizma* = *csizma*; a *hangyában*, hogy *hamar* mozog = *ham*-gya = *hangya*; a *csikóban*, hogy az ember *csih* hangon szólítja = *csih*-kó = *csikó*. A fölsőbb nyelvészet előtt a járás oly ritka tulajdonság az állatvilágban, hogy méltán szolgálhat megkülönböztető jegyül a vele fölruházott individuumnak; szerinte tehát egészen okszerű, hogy a *barom* onnan kapta nevét, mert jár (*bar* = *jár*); s különösen kiváló tulajdonsága még a *bar*-ás (járás) ezenkívül a *bar*-júnak (borjú) és a *bar*-ánynak (bárány); szerinte az *ebet* is az különbözteti meg kiválóan a többi négylábútól, hogy *eszik* = *ev*(ö) = *eb*. Kérdezzük meg sorba az embereket, vagy akár a legelső kis gyermeket, micsoda hangon szól az ökör, s azt fogja mindegyik felelni rá: *múh*; s a kakasra, hogy *kukurikú*. A fölsőbb nyelvészet pallérozott füle azonban egészen más hangokat hall. Neki az *ökör ök*, a *kakas* meg *kak* hangon kiált. De ez még hagyján. Hanem az ő fülének egy hangon szólnak a *har*-is, a *har*-kály és a *har*-ló (holló); a *kak*-uk, a *kak*-as és a *kak*-a; a *dar*-ázs, a *dar*-u, *dar*-a és a *dar*-ab. S viszont más hangon szól a *kacsa* s más hangon a *rucza*:

„*kacs* természeti hangutánzó, melyből *kacsa* származott, minthogy ezen madárfaj kiáltó szava: *kacs! kacs!*“ — ellenben: „*récze* v. tájdivatosan *rucza* természeti hangnevek azon *récz! rucz!* hangszóktól, melyeket ezen madarak hallatnak“. S hogy valaki azt az oktalanságot ne gondolja, hogy hisz e szerint a *kacsa* és *rucza* nem egy és ugyanaz, hanem két, egymástól egészen különböző állat, a szótár a *kacsa* alatt figyelmezteti olvasóját, hogy „*kacsa* = *rucza*“, a *rucza* alatt pedig, hogy „értelmére nézve lásd *kacsa*.“

Lássunk pár példát arra nézve, hogy a szótár mindent megfejteni akaró erőlködésében oly tételeket állít föl, a melyek a legegyszerűbb, a természetes észjárással merő ellentétben állnak. Általánosan tudva van, hogy böjt annyi mint bizonyos időszakokban minden ételtől való magamegtartóztatás, vagy legalább szűkre szabott s a legegyszerűbb étkekre szorítózkodó táplálkozás. A szótár szerint a *böjt* a *bű* és *ét* szókból keletkezett összetétel = *bű-ét* (bűvös étel); más szóval: azért bűvös és azért étel, mert nem eszik meg. — A *lóre* szót meg így magyarázza szótárunk: „csigér, vízbor, vagyis azon nedv, mely a kisajtolt törkölyre öntött vízből képződik s némi boríze van. Innen jelent igen savanyú, szesztelen, vizesféle rosz bort“. Etimológiáját pedig, a mint már tudjuk, ekként adja: *lé-erő*. Más szóval a lőrét azért nevezte el az egészséges emberi ész erőnek, mert nincs épen semmi ereje.

A szótár tanítása szerint az *abrosz* ebből támadt hogy: *bor-osz* (borító), *abrincs* pedig: *bor-incs* (borító); *alma*: *mal-a* (tömött); *paszita*: *szop-ita* (vendégség annak öröme, hogy a csecsemő szopik). Itt az egészséges emberi ész ismét azt kérdezi, ha nem lesz a *paré*-ből *apré*, *pimasz*-ből *impsz*, *szerelem*-ből *reszelem*, hogy válhatott s miért lett a *borincs*-ből *obrincs*, a *malá*-ból *alma*, s a *szopitá*-ból *paszita*?

A ki itélni tud s csak egy futó tekintettel vizsgálta nyelvünk hangbeli jelenségeit, a legelső, a minek szemébe kellett ötlenie: az erősen kifejlett és zsarnokilag uralkodó hangilleszkedés törvénye. A gyökérszó *hat*(ás), *ség*, *be*(le); s a mai napig eljutott fejlődéssel szemben mindamellet lehetetlen alakok a következők és hasonlók: *néz-hat*,

ház-be, jó-ség. Se lát-és, se lé-tás meg nem állhatnak; az egyedül uralkodó csak is a lát-ás. E nyílt igazságot, e szembeszökő tényt a szótár merőben megtagadja, midőn oly lehetetlenségeket tanít, hogy a köh-ér-ből (kövér) lesz goh-ér, a gyer-tyü-ből gyer-tyú (gyertya), a her-nyü-ből her-nyú (hernyó).

Hasonló könnyelműséggel bánik el a szóképzés törvényeivel, midőn soha nem hallott gyökereket, szókat és képzőket kohol. „Korcz nem egyéb mint a kor-oz igének változata; korsó pedig a kor-os igének részesülője = kor-os-ó. Korbács a korva főnévnek -s képzővel megtoldása: korva-as = korbács.“ Eb, ebéd, abrak a szótár tanítása szerint az ev- gyökérből képzett szók: eb = ev(ö), eb-éd = ev-éd, ab-r-ak = ev-r-ék; de már edz és edény nem az ev-, hanem et- gyökérből hajtottak ki: ed-z = et-ez, ed-ény = et-ény; az eczetnek meg végül se nem -ev, sem pedig et-, hanem esz- a gyökere: ecz-et = esz-et; valamint esz- a gyökere eszényák-nak is: esz-enyák — az -enyák természetes hogy, s mi is lehetne egyéb, ha nem képző?

S ha valaki azt kérdezné, de mégis micsoda bűbájosság varázsereje alatt állhattak a szótárírók, hogy annyira semmibe se vették az egészséges érzéseket, s hogy nem egyszer a józan ész szavát is megtagadták: mi ennek más valószínű okát alig tudnók adni, mint azt, hogy egy részt leleményességüket akarták bámultatni, más részt meg, hogy a nemzeti hiúságnak kívántak szolgálni, a melyet sértett ama többször ismételt állítás, hogy a mi nyelvünkben is vannak idegen szók.

Az elsőnek nem egy fényes bizonyítékával találkozhatott az olvasó eddigi idézeteinkben. Az eb szónak a származását például egymagából nyelvünkben semmiféle tudomány se mutathatja ki; de kimutatta, mint láttuk, a fölsőbb nyelvészet: eb = ev(ö). Ez leleményesség. S valóban föl is kelti bámulatunkat. Vagy megtagadjuk-e méltó csodálkozásunkat ama fölfedezés hallattára, hogy a czifra szónak a gyökere ír?

Állításunk második pontjának igazolására, hogy t. i. a szerkesztőségnek egyik fő törekvése oda irányult, hogy a legkétségtelenebb idegen szókat is „ovatosan (?) a

magyar nyelv eredeti birtokául meghódítsa“, legyenek tanúink a következő adatok.

Dárda. „Egyezik vele az olasz *dardo*. Megvan némely szláv nyelvekben is. Egyébiránt a magyar nyelvből is elemezhető, t. i. vékony hangon *tór-de*, azaz törhegyű fegyver.“

Dézma. „Közvetlenül a latin *decima*. Egyébiránt gyöke egyezik a magyar *tíz* szóval.“

Dsida. „Egyezik vele a török *dsida*, s a szláv nyelvekben *sida*, *džida*, *zsida*“ — az előbbi rovat pedig így hangzik: „*Dsid*, elvont gyök, melyből *dsida* származott.“

Eczet. „Egyezik vele a latin *acetum*, szláv *ocet*. Magyar nyelvből elemézve annyi mint *esz-et* vagy *et-et*, azaz evő, etető vagy maró szer.“

Erkély. „Ugyanazon gyökből származott, melyből a hasonló értelmű *eresz*, s jelent kiérő, kiálló helyet. Egyébiránt egyezik vele a német *erker*.“

Gróf. „Egy a német *graf* szóval. A magyar köznép sok helyütt *goróf* kiejtéssel használja, melynek gyöke *gor* a magyarban is feltalálhatik, s mint tudjuk, nagyot, magosat jelent.“

Korda. „Nem lehet ugyan kétkedni benne, hogy e szó egyenesen a latinból vétetett s a szerzetesek által hozatott divatba; de mivel sodrott, azonfölül övül használt kötelet jelent, a latin szó gyöke is megegyezik a kerekdedséget, kört jelentő magyar *kor* gyökkel.“

Korona. „Mi e szó elemzését illeti, ha egész külső alakját vesszük, képzésre hasonló a *borona*, *marczona*, *katona*, *babona* szókhöz; ámbár pedig a latin *corona*, s hellén *κορώνη* szókkal mind alakra, mind fogalomra tökéletesen egy, azért magyar eleme is tagadhatatlan, miután gyöke *kor*, hangváltozattal *kar*, *kör*, *kur*, *kür* száznál többre menő magyar szavainkban hasonló vagy rokon értelemmel bír.“

Medve. „Rokon vele a szláv *medved* és *metyed*. Szlávul *med* am. méz és *jed* evő. A magyarban is a *méz* és *med* rokonok. E szerint a magyarban is lehet *med-eve* (med-evő), *méz-eve* (méz-evő).“

Papucs. „Gyöke *pap* hangutánzónak s *tap* (tapod, tapos szókbán) gyökkel rokonnak látszik; tehát mintegy taposó. Egyébiránt törökül *pabucs* v. *pabuds*.“

Perecz. „Azon *per* gyökű szók osztályába tartozik, melyek körös mozgást vagy főmát jelentenek, mint *pereg*, *pereszlén* sat. Egyezik vele a német *bretzen*.“

Pincze. „Ámbár nem lehet kétség benne, hogy e szó közvetlenül a szlávból vétetett, de gyöke mint ősz eredetű szó a magyarral is közös, t. i. ugyanaz, mely az *iszik*, *ital*, *iti*, *pitižál* szóké.“

Pohár. „Egyezik vele közelebb a régi felső német *pehhar*, szláv *pehár*, *pohár*. A magyarból elemezve hangváltozati és előteti hasonlatnál fogva lehet *ivár*, *ihár*, *pivár*, *pihár*, *pohár*.“

Pont. „Ámbár megengedjük, hogy *pont* közvetlenül a latin *punctum*ból képeztetett, azonban alapfogalmánál fogva mint bökött jegyet jelentő szónak gyöke a magyar nyelvben is megvan, t. i. *bök*.“

Pozdorja. „Ugyanazt jelenti a hasonló hangú szláv *pažder*, *pažderja*. Azonban a magyarban is megvan saját elemzése, mely szerint *pozdorja* a. m. *foszdorja* v. *fosztorja*.“

Trucz. „Közvetlenül a német *trotz* szóval egyezik; de rokonai a magyarosabb *durcz*, *durbonczás*, *durál*. A természeti hangutánzók közé tartozik, melyekben az *r* gyökhang erősebb kitörésű indulatot fejez ki.“

Vánkos. „Élnek e szóval a szlávok is *vajnkuš*, *vankuš* alakban. Mi magyar elemzését illeti, meny nyiben a *vánkos* tulajd. ért. véve valami kitömöttet, puffadtat jelent, rokonok hozzá törzsben *pánkó* és *fánk*, mint puffadt és töltelékes sütemények.“

Ez adatok mellé csatoljuk a szerkesztőségnek az Előszó 21. lapján tett eme nyilatkozatát: „Itt egyszersmind elméletileg és gyakorlatilag visszautasítjuk azon ránkfogást, mintha mi minden nyelvünkbeli szót a magyarból megfejthetőnek tartanánk, sőt valóban megfejteni törekednénk. Mely

állításnak czáfolatát számos szótári cikkeink homlokukon viselik, miért hosszabb vitatásra nem tartjuk e tárgyat szükségesnek“.

Az ítéletmondást az olvasóra bízuk.

SZARVAS GÁBOR.

Á TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

Válasz Szalontai észrevételeire.

Szalontai J. a természetrajz műnyelvével foglalkozó cikkeimre a Nyelvőr tizedik füzetében közli észrevételeit.

A szörnyeteggé vált természetrajzi műnyelv javításának szüksége sürgetős, a mit már bizonyítani sem kell, s a mit a cikk írója maga is elismer.

Sz. törekvése csak az, hogy az általam kárhozott nevek közül egyet-kettőt megmentsen, az ajánlottakból többet visszautasítson, s a Diószeghyék reputációját ismét helyreállítsa. E végre eljárásom elvét roszalja.

Eljárásának több ellenmondása van, mert Szalontai nem választ szét.

Már pedig a helyes szétválasztás az első feltétel. Ezt megtevéen, azt vesszük észre, hogy a kérdéses kifejezések két csoportba tartoznak:

1. Jelölések (termini technici).
2. Nevek (nomina).

A jelölésnél azon meggyőződést követtem, hogy a leíráshoz, az értelmezéshez szükséges műszó valóban értelmező legyen. Ezt pedig már csak olyan szóval lehet elérni, a melyet országszerte megértenek. Ezen meggyőződésből kiindulva, ott a hol általánosan használt kifejezés is van, az értelmezésre szoruló tájszólási kifejezést egyszerűen elvettem. Sz. ezen eljárásomat nem helyesli s Diószeghyéknek az ország sok vidékén nem értett tájszólási műszavait védelmezi.

A neveket illetve azonban épen Sz. veti el a tájszólási neveket, s azt követeli, hogy rendszeresekkel pótoltságanak.

A nevek bizony csak valaki kedvéért vétetnek fel a tudományba; már pedig bizonyos termékek bizonyos vidékhez vannak kötve, s a tudomány, ha nem akar légben lebegni, hanem gyökeret verni, ezeket könyvezni tartozik. Sz. egyes nevekre kivételt tesz, a mint majd látjuk, t. i. azokra nézve, a melyeket Diószeghy nem nevekké fölemelt; a többieket elveti.

A népies nevek évezredek óta léteznek s azoknak kiirtására irányuló minden törekvés hiába való fáradozás. Ismerek egy patikárust, a ki, mint mondja, „már harmincz év óta küszködik, hogy a *lepkeszeget* a paraszt fejébe beleverje; de az mindig csak bakszarvú füvet, görög szénát vagy fenőgréket (*Trigonella foenum graecum*) kér.“

A népies nevek léteznek s Shakespeare bastardjával mondják: Én „én“ vagyok; akárhogy lettem én. Sz. az általam felhozott neveket mint békabuzogány, kisasszony papucs, pacsirtavirág sat. babonás neveknek mondja, ámbár maga is tudhatja, hogy ezek megörökítik 1) a mondát, pl. Sz. László király füve (már Meliusnál 1567., *Gentiana cruciata*, tárnics Diószeghnél). Sz. László király pénze (Clusiusnál 1583., *Nummulites*, pénzige Mih.). Károlytővis (Lippaynál 1664., *Carlina acaulis*, Körfény Diósz). Basaróza (Lippaynál 1664., *Paeonia officinalis*). Kún répa (Csapónál 1792., *Cyclamen europaeum*, Türtsirom D.) sat.

2) a legendát, mint: Isten fája (Meliusnál, *Artemisia abrotanum*). Isten szakállá (egyike Csapónál, *Viola tricolor*). Mennyei kulcs (a nép közt, *Primula acaulis*). Mennyei róza (Lippay 1664., *Lychnis coronaria*). Krisztus tenyere (Csapónál 1192. *Ricinus communis*, Himboj D.). Krisztus tövis (a kertészeknél, *Paliurus aculeatus*). Vérehulló fű (Lippaynál 1664., *Hypericum perforatum*). Kinvirág (Lippaynál 1664. *Passiflora grandis*, Golgota D.). Sz. háromság virága, violája (Clusia 1783. *Viola tricolor*). Angyalgyökér (Csapónál 1792. *Angelica*). Ördög szem (a nép közt, *Adonis aetivalis*). B. Asszony haja (egyik Csapónál *Cuscuta europaea*). B. Asszony keze (Csapónál *Cardus Marianus*). B. Asszony palástja (Csapónál *Alchemilla vulgaris*, Bokál D.). Kis Jézuska paplanja (a nép közt, *Cuscuta europaea*, fűnyűg D.). Paradicsom alma (Lippaynál 1664., *Solanum lycopersicum*). Ádám tüje (a kertészeknél, *Yucca filamentosa*). Ábel vére (Veszelszkinél 1798. *Calamus draco*). Ábrahám fája (Veszelszkinél 1798., *Vitex agnus castus*). Salamon pecsétje (Clusius 1583., *Convallaria polygonatum*). Sz. Péter aranyos vesszeje (Veszelszkinél 1798. *Solidago virga aurea*, Ritkaréj D.). Sz. Iván virága (egy faj Clusiusnál 1583. *Gallium verum*, galaj D.). Júdás fája (a kertészeknél, *Cercis siliquastrum*). Júdás füle (a nép közt, *Hirneola auricula Judae*), sat.;

3) a regét mint: árvácska (a nép közt, *Viola tricolor*); áldott fű (Lippaynál 1664. *Centaurea benedicta*, csüküllő D.), átkozott tövis (Clusiusnál 1583. *Eryngium planum*); királyné

asszony káposztája (Csapó 1792. *Melilotus vulgaris*); Borzas Katicza (a nép közt, *Nigella sativa*, sat.);

4) a mesét, pl.: béka-szölvő (Veszelszkinél 1798. *Potamogeton natans*); farkas alma (Clusius 1664. *Aristolochia clematitis*): nyúl-saláta (Csapó József 1792. *Chondrilla Juncea*);

5) a szív életét, pl.: élek-halok, (Csapónál 1792. *Capsella bursa pastoris*); a lángoló szív (a népnél, *Dicentra spectabilis*); forró szerelem (a népnél, *Lychnis chalcidonica* sat.; — és sok más név más viszonyt örökít meg. Hát ezek mind csak babonás nevek?

A babonás nevek ellen a Nyelvőr harmadik füzetében magam is kikeltem; de az, a mi ellen a czikk írója fölszólal, épen nem a babona. A népnyelvnek ezen gyöngyei aranyba foglalásra (a poézis aranyába) érdemesek, és mégis kiirtandók, vagy a tudományba bele nem ültetendők? Mi épen a népies neveket akarjuk beleültetni a tudományba, még pedig:

1) Azért, mert a tudománynak magának az érdeke azt kívánja, hogy a szent helyébe való belépést ne nehezítsük meg. Már pedig egy sajtósági műnyelv sinai falat von körülr.

2) Azért, mert csak ezen nevek állandók (ezek tükrözik vissza a chaldaei, hellen, római, keresztény műveltség menetét, s az összes európai népeknél megvannak, tiszteletben részesülnek), míg a rendszeres nevek valamely rendszerhez kapaszkodnak, s ennek letüntével elvettetnek. Már pedig ha Linné „alkotmánya“ megdőlt, más miniszterek is kelleneek. Talán a most divó természeti rendszerből fejtsünk ki neveket, a mint azt Sz. ok nélkül nekem imputálja? Épen nem, mert ezen rendszer ismét megváltozhatik.

3) Azért mert ezen nevek összefűzik a tudományt az étellel; ezek a nemzeti közművelődésnek nem megvetendő tényezői; az érdeket ébren tartják, a poézist megtermékenyítik sat.

Ennyit az én álláspontomról.

A mi a fölhozott neveket illeti, a czikk írója Diószeghyék rendszerének védelmezésében úgy tetszik, hogy tréfálgodik. A *fakúsz* (névszó + ige) és *deszkakár* (névszó + névszó) közt parallelismust vesz észre, a mi csak úgy lehetséges, hogy a fákon kúszó madár a fákat megrontván a belőlük készülő deszkában is kárt tesz. Hát a *szíronták* fölemlítése nem szintén csak tréfaság-e? Hogy ezen szó mily romlatlan nyelvérzékkel van alkotva, bizonyítja azon tény, hogy az ötvenes években csak úgy írják *szíronta*.

Az egyes nevek közül a kurta kigyó s rézkigyóra kimondott synonymiát, mint tájszólásit fönttartom. A gözü valóban synonym a borzegér (Sorex) névvel, bár tájszólásilag poczik helyett is vétetik.

A petymeg már B. Szabó D. kised szótárában is megvan; s a kéziratban csak tévedésből került ki a keresztülhúzást.

Az acsa, fakúsz, szurdáncs, mozsárvirágot eddig még nem ismertem s a figyelmeztetést köszönettel veszem tudomásul. Bár csak többen s többre figyelmeztetnének, mert az, a kinek álláspontja magasabban van, az egyes tárgyakat könnyen eltéveszti.

Végre legyen szabad e helyen bevallanom, hogy az elecs (Butomus), pimpó (Posentilla) már Földinél mint népies nevek közöltetnek; a páponya pedig (Physalis) már Meliusnál szerepel.

A bellen, fenyér, gacsiba, gécse, gönye, komócsin, malocsa, marunka, momárom, orrcsilány, poling, szerep, szettyin, taglacz, tippan, zónát (nem zánót), zsiruf a régiebb fűvész irodalomban csak is föl- említett neveknek jelentését nem tudom; s azért kérem a Nyelvőr t. cz. olvasóit, talán adhatnak felvilágosítást.

FIALOWSKY LAJOS.

ÉVAD — IVAD. †

I.

Motto: Alkalmazásából a jelentése is világos.

Lehr A. a Nyelvőrben.

Mikor a Nyelvőr felállította a vész-törvénszéket, általános rémülés fogta el a magyar szókincs polgárait. Minden szó, a mely passzus nélkül csavargott, a mely családi értesítővel nem tudta igazolni törvényes és törzsökös magyar származását, vizsgálati fogságba helyeztetett, s érdemleges ítélet által kitolonczoztatásra ítéltetett. Egy kis púp, löcsláb, kancsalság, kacskaság elég volt arra, hogy tulajdonosa a Taygetusra kitéssék. Hiába rejtőzködtek a gyanus polgárok és polgárnők műhelyekben, hiába vonultak salonokba, hiába bujdosnak kukoriczák között; a szőrend éber őrei utánuk mentek.

Egyszer az egyik ephorus találkozik egy világleányával. „Hé! hallja! Hogy hívják magát polgárnő?” — „Ugyan ne ügyetlenkedjék! Mintha nem ismerne. Hát nem az én karjaim között pihent ön valamelyik Füreden a nagy vakációban? Vagy

ha hitével jobban megegyez — regrációban? — „Az mindegy. Kegyednek ó polgárnője a fehér kéznek, polgárnői kötelessége felelni a háromegy forradalmi vésztorvényszék biztosának kérdésére. Hogy hívják? — A polgárnő ajkait pitytyeszti. „Nohát saison, ha nem tudta. — „Igen, de ön folyvást cseréli alakját, sőt nevét is. Nem azonos-e ön a hirdett Idény kisasszonnyal? — „Kérem, én született francia vagyok, s nem tehetek róla, hogy az önök bárdolatlan nyelve ilyen formátlan ruhát akasztott a nyakamba. Elég keserves azt nekem viselni. — „Nix nutz! Ön az ifjúság megrontója, Magyarország anyagi érdekeinek kockáztatója, a kisbirtokosok hitelének megrendítője, nagy urak vagyonának aláásója, tőzsérek mérlegeinek megtánczolatója, színésznők elkényeztetője. Ön a megtestesült hivalkodás. Öntől megtagadjuk a polgárjogot.“ Demoiselle csipőre teszi a két fehér kezét: „Szeretném én azt látni! Ezer dámát és hetven fürdőt egy nap alatt mozgósíthatók önnek igazságtalan jegyzéke ellen.“ Nyelvőr megszeppen. „Na na kisasszony! Nem úgy értettem. Maradjon közöttünk önnek bájos lénye. Csakhogy lássa magyar kenyeret eszik; illő, sőt követelhető, hogy itt közöttünk ne frányáskodjék. Tudja mit? Változtassa nevét magyarra. Találjon valami szép hangzású nevet, akármit, csak magyar legyen.“ — „De hát van én nekem már tisztességes nevem. Idény.“ — „Idény? Ez rossz szó.“ — „De hát tehetek én arról, hogy annak kereszteltek? Keresztapám az oka.“ — „Az mindegy. A jó sohasem késő. Vagy igaz magyar név, vagy kitolonczoztatás.“ — „Jó lesz e hát „hörpige“? kérdi a csába lény.“ — „Az jó lenne, de az már le van foglalva Toaszt urfi számára, a ki egy nagy nemből való indigena (magyarán mondva szalajtott).“ — „Hát találjon ki valamit édes Nyelvúr! Lássa én olyan gyöngé nyelvelő vagyok.“ — „Ah ne mondja Nagysád. Lám most is milyen pompás szót rögtönzött. Nyelvelő. Nyelv, nyelvel, nyelv-elvel. Nyelv és elv; mindkét tö benne rejlik, s világosan azt fejezi ki, hogy a nyelv bizonyos meghatározott elvek szerint kertész-ollóval nyirbáltatik, mint az ön dicső hazájának diszkertjeiben az eleven sövények. Egyébiránt ezért az egy találmányáért is megérdemli, hogy a névkeresés hervasztó gondjaitól megkíméltessek. Csak bizza ránk. Fogalma sincs, mit mindent tehet egy jól szervezett nyelvőrség.“

Kiadatik a rendelet: „Egy francia kisasszony, kinek ősei még a pogány Avaresek idejében költöztek be, s azonnal magyar mentét öltöttek, keresi ősi mentéjét, mely a legnagyobb valószínűséggel Szegeden vagy Kürtön vagy Debreczenben, s a legvégső esetben kiskunsági Szentmiklóson sínlik felfedezetlenül.“

A becsületes megtaláló mindazon ovatiókra számíthat, a melyekben a Franklint kereső expedíció hősei fognak részesülni.

Találnak aztán Szegeden is, Kürtön is egy ócska ködmönt, a mely ma már semmi okos valóságra nem illik, s épen ezért az együgyü közrend azt állítja róla, hogy egyenesen Éva anyánk köntöse volt, s azért a neve Évad. Pedig (a község, mely nem tudja a törvényt, átkozott) dehogy Éva anyánké! Látszik a szabásáról, hogy magyar szücs remekelt rajta. S mivel remekelt, világos, hogy remekbe készítette. S mivel remekbe készítette, világos, hogy nem magyarnak készítette; mert a magyarnak nem lett volna pénze kiváltani. Kinek készítette tehát? Németnek? Ó a német sokkal okosabb, mint sem pénzét hívságos ködmönökre tékozolná? Nem! egy ilyen remeket csak egy francia fizethet meg. Ergo — (még egy sereg sorites) — ez a gúnya ama híres Saison családnak készült, a ki anno Nagy Károly Pannoniába költözködött, s itt úgy megszerette a lételt, hogy kikeresztelkedett Avarosnek s miniszteri engedéllyel megváltoztatta a nevét Évadra.

Ez mind igaz. De ez csak conjectura, a mi mellett nem ártana egy kis igazságlevél is. Hozattassanak elő a krónikák, haneha szólanának valamit!

És íme megjelenik a sapapás íródiák, hóna alatt a legigazabb hitű kódekszzsel, és az orthodoxia méltóságával mutat a megelevenülendő betűkre. Meg vagyon írva. „Ennek ő evadán“. Valóban meg van írva a Debreczeni és a Winkler Codexben. Még ez sem elég. Az igazság azért igazság, hogy mentül több csűrös-csavarás után húzattassék ki odujából. Mert meg vagyon írva, hogy bene probat, qui multum probat, s valamely ügy annál igazságosabb, minél több védelemre van szüksége. Például, hogy a háromszögnek három oldala van, ez nagyon kétségbe vonható állítás, mivel Kepler legyen, a ki bizonyítékot tud mellette felhozni; hanem hogy az a csontváz, a melyet anno 184... a Benei pusztán találtak Berengár-pénzeivel, csakugyan a dicsőült Bene vitézé lett legyen, azt csak a legkunhátasabb roszakarat meri tagadni, miután az akadémia évlapjaiban minden hitetlenek örök tanuságára elmésen bebizonyítatott. Sed non erat his locus.

Tehát a bizonyítékok felhalmozásával kell lehetetlenné tenni a roszakaratú hitetlenség fejcsóválásait. Ki kell mutatni, hogy az évadnak ivadja van „az ország különféle, s a mi fő, egymástól messze eső vidékein.“ A Tisza egymagában még nem argumentum, hanem a Duna, az aztán megteszi. Hol van az a ki merész ajakát hadi kürtre tapasztván,

a riadó vak mélységet fölverje szavával? Ecce! kürt rivall. Előáll a vén Márkus, a ki István bá' kalenderiumára tett kézzel esküsz, hogy az ivad Kürtön divat! És kezd járni az egész ország a csuda-bajkó csudájára. Találkozik ugyan, mint alább meglátjuk, egy-két köszívű ember, a ki hideg flegmával megmondja az általános lelkesülés között, hogy a mit találtak, nem Éva anyánk köntöse, hanem ócska szürdarab; de ez az egy pár csácsogó rútul lehurogattatik. Diabolus rotae! állj odább, mert keresztül gázolunk rajtad. Te pedig szent köntös, kinek emlékére „lángolunk és sírva fakadunk“ (óh, ha most Horváth István élne!) tehát te szent köntös „térdelj le mint — Filep, s állj fel mind sír Évad Plantagenet!“

A kisasszonyra ráadatik az évezredes bajkó. Demoiselle tükör elé áll, forog előre hátra, illesztgeti magát csipőre tett kezekkel. Végre szól elszántan:

„Inkább kolostor, mint ez a ködmön.“ — „De kérem Nagysád, biztosítom, hogy ez a ruha pompásan áll. Nézze! A hátán elég pöttyögős ugyan, de a mellén annál jobban megfeszül. Ezt el lehet tűrni már csak azért is, hogy magyar, és pedig ős-magyar. Egy kis csekély változtatással minden saisonra, azaz hogy idényre használható. Tavasszal évad, nyáron ivad, ősszel övad, otthon dúvad, fürdön fenevad.“

Saison kisasszony megadja magát a kényszerköntösben, s most már ott leng a neve Hamburger Adolf zászlóján, a hol egy köpczös ámor ugyancsak kelleti magát a nyári évadra, tetemes kurtításával Keller és Zsitvay üzletének, a hol pedig szintén végeledatik holmi. Az évad-kultus terjed Harkányba, Füredre, Sóstóra. Urambocsá! még Jókai is versenyt ivadoz velük. Hát rászorúlt ő arra? A szegény ember egyetlen bárányára?

Miután a keresztfi adoptáltatott, alkottatik egy külön törvénycikk, melynek 1-ső §-a így hangzik: „Az évad személye szent és sérthetetlen.“ Nevét hiába fölvenni nem szabad, nehogy fiatalságának friss zománcza ujjunk hegyén maradjon, s kiszüljön róla, hogy nem is zománcz, hanem bécsi piros.

Én legalább kikaptam a magamét. Háromszor verték rajtam vissza, a miért azt mertem mondani hogy: Évad. De hát kérem, csak az udvarképes publikumnak szabad ezt a szót használni? Nem oda Buda! közkincs ez uraim, s nekem épen annyi jogom van így beszélni: Élted tetteid évadja most évadlik, akár Lehr Albertnek.

De a Nyelvőr e miatt engem pörbe fog. S mikor látja, hogy a terminusra nem jelentkezem, rám küldi az igazlátót, a

gyalog sátánt. Kassainé asszonynak sikerül napfényre hozni, hogy Kunszentmiklós sem olyan eretnek, mint a milyenek festik; mert imé az ivad-eszmék itt is lappanganak; csakhogy Baksay Sándor évek óta rabbilincsben tartja a világboldogító igazságot. Évek óta Kunszentmiklóson lakik, ott jár-kél, rajta gázol a kincsen, és még sincs tudomása arról, a mit más egy szempillantás alatt fölfedez. Ó logika! O Atheniens! que vous étez Bèotiens! Épen így járt a szegény kürti Diabolus rotæ is, a mint majd meglátjuk.

De térjünk már a dologra, az évad történetére. Hol vette magát ez a kis csudálatos Hani Istók, ez a kis Tichborne? Szedjük ujjunkra. 1) A Debreczeni és Winkler codexekben (Lehr Albert szerint a codexekben többször) háromszor fordul elő így: ének évada = éjnek évada. 2) Varga János és Ferenczi bizonyítása szerint Szegeden a közzójárásban így: écczakának évaggya. 3) Wolf György értesülése szerint Czegléden így: écczakának évaggyan. 4) Kriza szerint Toroczkón: ének évoda. 5) A „Nemzeti Hirlap“ szegedi tudósítója szerint, a mit Szegeden használnak: éjszakának évadja.

Ennyi összevágó tanuvallomásra minden ember minden vezényszó nélkül egy egyező következtetésre jöhet: Volt a magyarnak valamikor, sőt még most is van imitt-amott egy ikerszáva: Éjnek évada, vagy éjszakának évadja. A mi, nem kell hozzá semmi fejtörés, semmi tudós bizonyítgatás, mert az adatközlők kivétel nélkül mind megmagyarázzák, s ha meg nem magyaráznák is, megsugná a kis ujjunk, a mit nyelvérzéknek neveznek, azt jelenti, hogy éjnek éjszakája, s ha tetszik, mély éjszaka. S hogy azt jelenti és semmi mást nem jelent, megtetszik onnan, hogy a fatalis „évada“ sem a codexekben, sem a fent idézett adatközlők szerint a nép szójárásban nem fordul elő más szóval összeköttetésben, csak ezzel az egyetlen egygyel, s kizárólag csak ezzel: éjnek, éjszakának.

Vagy hiszik-e azt a Nyelvörék, hogy olyan professionatus nyelvész mint Wolf György, olyan nyelvemlékgyűjtő, mint Kriza, s olyan népnyelv- és szokásfigyelő, mint Varga János, elmulasztották volna feljegyezni és közölni, ha az évadot más szóval is hallották volna kapcsolatban? Én nem tudom elhinni. Egyébiránt Toroczkó, Czegléd s maga Kürt is élő városok, mindegyikben lakik több vagy kevesebb ép nyelvérzékű és meghihető literatus ember (nem beköltözött, mert rendesen az ilyenek csinálják az izgágát). Szóljanak a dologhoz.

Ugy ám! de ... Találtak egyszer Nápolyban — valamelyik közelebbi évtizedben egy oszlopot, melynek oldalain ez a töredék volt olvasható: ... lumen a ora pron. .... A leleményes pietás aztán rögtön kiegészítette a lectiot: [S ANCTA PHIL]u-
mena ora pro n[OBIS.] Imé ez a tört oszlop bizonyítja, hogy volt az ős keresztyénségnek Philumena nevű szentje is, kiről eddig semmit sem tudtak. Visszaállították ős jogaiba, templomot emeltek tiszteletére, s ma már van egy szentje Nápolynak, a kiről nem tudnak egyebet ennél.... lumen a ora pron....

Itt a Philumena. A jó István bá' kalendáriumában világosan megírva, hogy Kürtön használják ezt a szót ivad, még pedig nem azzal a mérsékletességgel, a mit a codexeknél, a Kriza, a Wolf, a Varga és Ferenczi népénél tapasztalunk, hanem használják derűre borura, id ő s z a k, é v s z á k, s a i s o n értelemben; mert mondják ezt: é j s z a k á n a k i v a d a, e r d ő i r t á s i v a d a, g y a p j ú n y í r á s i v a d a.

Nyelvőr megőrül a töméntelen leletnek. Egy régi szó, mely új fogalom jelzésére — vagy hogy is mondja? Nem gondol arra, hogy négy vagy öt kétségtelen hitelességű bizonyság tekintélye arra kötelezné, hogy tartsa meg a szót annak, a mi; nem; az sem jut eszébe, hogy az István bá' kalendáriumától, mikor az nála bekopogtat, s a jövevényt bemutatja: „Van szerencsém bemutatni Ivad ő nagyságát“ azt kérdezze: Hát kendet ki mutatja te? Egyenesen publikálja a komáromi nemest mind az ötvenkét vármegyébe, s hogy az új atyafit semmi ne genirozza, számüzetik a saison, és nótáztatik az idény. Csak gondoljon vissza Szarvas Gábor, hogyan erőszakolta ránk ezt az új támadást! Mikor a kürti ivadnak híre terjed, találkozik egy jó akaratú ember, a ki Kürt jó hírét, és nemzete nyelvét a szeplőtől, a Nyelvőrt az elhirtelenkedéstől és tévedéstől meg akarja óvni. Megírja azt, a mit a dologban tud, vagy inkább nem tud. „Ő, úgymond, évek óta eleget forgott Kürt körül, de az ivadnak se hírét se hamvát nem ismeri.“ Mit tett volna egy ily nyilatkozatra minden ember, s mit maga Szarvas Gábor is, ha előre el nem kötelezte volna magát három csepp vérrrel az ivadnak? Én legalább az ő helyén, ha még oly szenvedélyes ivadolatriában szenvedtem volna is, mint a hogy nem, ilyenforma reflexiókat tettem volna: „Ez az atyafi fejtetőre állítja legközön-
ségesebb szójárásunkat is, és a helyett, hogy azt mondaná: „az ivadnak se híre se hamva“ azt mondja: „az ivadnak se hírét se hamvát nem ismerik“: de most nem a hírről és hamuról van a szó, hanem az ivad létjogáról. Sok dolog lehet ugyan a nap alatt és legközelebb Kürtön is, a miről

ennek az úrnak nincs tudomása; (hiszen lám Baksay is tizenkét év óta lakik Kunszentmiklóson és mégis Jászay Marinak tartatik fenn a dicsőség, hogy az ivad a Bakér partjain fölfedeztessék) azonban ez az úr jóakarátú embernek látszik, nincs semmi érdeke abban, hogy minket tévútra vezessen. Jó lesz óvatosnak lenni. Annyit megállapíthatunk, hogy az ivad Kürtön sem terem úton útfélen. Hé! Kürti atyafi! ön ugyan megtérdelte a hírt és a hamut, de ezt condonáljuk azon feltétel alatt, hogy jobban utána néz a dolognak, s minekünk esztendő egy nap leteltével jelentést tesz kutatása eredményéről. Feltesszük önnek loyaltásáról, hogy jelentésében azzal az egyenességgel jár el, a melylyel eljárt a hír és hamu dolgában. Tegye meg kérem; egy szegény árva érdekében teszi. Pedig meg vagyon írva: Szegényt ítéljetez igazán, és könyörüljetez az árván.

Mit tesz e helyett Szarvas Gábor? Csaknem leszamarazza ezt a derék embert. Ha, úgymond, se írja se szelenczéje, hát ne lábatlankodjék. Megleczkézi keményen, hogy ha még a hírrel és hamuval sem tud bánni, hát akkor ne beszéljen az ivadról. Persze az nagy szerencsétlenség lett volna, ha épen az ivadkultusz praetendált hazájáról bizonyult volna be, hogy ott az új istenségnek se híré se hamvát nem ismerik.

A szegedi referens esete még tanulságosabb. Valaki jelenti (Nyelvőr IV. 79.), hogy Szegeden az ivadot nem ismerik, de használják ezt: éjszakának évadja. Ez tehát jó barát volna, de mivel ügyetlen jó barát, a ki a maga módja szerint etymologizálni mer, s az éjszakának évadját éjszakának éj-vadjával akarja magyarázni, jól elpáholtatik, s mulatságos petitio principiivel a kürtiekhez igazítottatik, hogy magyarázza meg hát nekik az erdőirtás és gyapjunyírás éj-vadját. Mintha az a kürtiek éj-vadja olyan minden kétségen felül álló igazság volna, csak azért, hogy egy embert hátba vertek miatta.

De van e hát Kürtön ivad abban az értelemben, a melyben Nyelvörék használják?

Sohasem jártam Kürtön, a felső dunai megyékben sem; a komárommegyei szójárást s kiejtést sem ismerem; mindamelllett is bizonyosra merem fogni, a) hogy az ivad szótv évszak, időszak, kor (saison) értelemben Kürtön nem használják, ha ugyan Kürt népe magyar eredetű, miről nem kételkedem; b) hogy az ivad használatáról azt a fölfedezést az István bácsi kalendáriumába nem maga a szerkesztő írta, nem is igazi kürti születésű ember, hanem írta egy akkoriban odavetődött s csekély nyelvérzékű fiatal ember, talán egy káplán, egy preczeptor, egy segédjegyző vagy valami ilyes.

Nagy jót tenne háborgó philológiánkkal a sokszor nevezett kalendáriom szerkesztője, ha nyilatkoznék e tárgyban. Én ugyanis úgy fogom fel a dolgot, hogy ez a kalendáriomi referens igenis hallhatta a kürti nép ajkáról ezt a szót: *éjnek évadja, éjszakának évadja* (s lehet, hogy a kürti nép ivadot mond, de lehet az is, hogy zárt *é*-t, mint e szavakban aczélat, fazékas, dészka, és az idegen referens a finom különséget a kétféle *e* között nem bírta felfogni. (mint a hogy a székely ifjú a Nyelvőr legközelebbi számában *Kecskemétet, Köcskőmétnek vallja*) hallhatta mondom s kapott a hallatlan szólamom: *éjnek v. éjszakának évadja, s attól félvén, hogy ezt így magában pusztán el sem hiszik neki, vagy meg sem értik, megpróbálta egy pár ujjából szopott analogiával világosítani meg: erdőirtás ivadán, gyapjúnyírás ivadán.* Igen könnyű kimutatni, hogy e két utóbbi szólamot a kürti magyar nép nem használhatja, s hogy ezt csak egy dologhoz nem értő idegenből került s tán nem is magyar fiatal ember vonszolta elő hajánál fogva.

Erdőirtás ivadán. Már minek cifrázná a tisztességes kürti nép azt, a mit magyarán is kimondhat így: *erdőirtáskor.* Aztán engedjük meg, hogy használja az ivadot időszak, időköz, saison értelmében; de bizonyosan csak olyan időszakokra vagy közökre használja, a melyek meghatározott foglalkozással vagy évi jelenségekkel vannak kapcsolatban. Például, ha a kalendáriomi gyűjtő ilyen analogiákkal élt volna: *árpaérés ivadán, kendernyűvés ivadán, aratás ivadán,* elhinném neki, hogy Kürtön mondják ezt; mert az árpaérés, a kendernyűvés, az aratás mindég ugyanazon szakaszában történik az évnek, s minden évben megtörténik, tehát van neki saisonja. De hogy az erdőirtás ivada mikor van, azt ép oly bajos meghatározni, mint a kenyérsütés, kukoricza-morzsolás, vagy épen az egész falu elégésének ivadát. Mert az erdőirtás nem is történik minden évben, s nincs is neki olyan meghatározott ideje, mint a krumplikapálásnak; hanem tart egész télen, azután meg tavaszon, meg őszön három-négy évig, közbenkőzben dinnye sat. ivadokkal, a mint ezt Szarvas Gábor is jól tudja, ha járt valaha a Sugovicza partjain. Ha pedig erdőirtás helyett erdő-vágást akart mondani a kalendáriomi szógyűjtő, s még sem azt mondott, ezzel ismét csak azt árulta el, hogy se írja se szelenczéje, s a magyar nyelvnek se hírét se hamvát nem ismeri.

És a mi jó Homerusunk ilyen magyar után indul el olyan fontos ügyben, mint az *ivad-ügy.*

Ott van aztán a másik izé, a gyapjúnyírás ivada. Gyapjúnyírás! Német a lelke is, a ki így beszél; és Szarvas Gábor egy német után octroyálja ránk az ivadot. Micsoda beszéd az a gyapjúnyírás? Hiszen kérem szépen magyarul nem gyapjút szokás nyírni, hanem a birkát; s ha már ivadjának kell lenni, nem a gyapjú, hanem a birka nyírásnak lehetne ivadja. Egyébiránt a magyar ember (no legalább a „kiskun“) ezt sem cifrázza, s nem mondja: birkanyíréskor, hanem csak nyíréskor (t. i. fizet, a miből semmi sincs) s mindenki tudja, hogy akkor nem csikót nyírnek, nem is lana caprinat. Jaj annak a magyar embernek, a kinek nyelve rászokott így mondani: gyapjúnyíráskor. Ez azt teszi, hogy fülig adós; úgy le van már kötelezve a zsidónak, hogy németül ígérgeti neki, a mit magyarul nem teljesít. Am Wollschur. Wollschur bizony! A kürti kalendárium szógyűjtője egy jó német, vagy német magyareMBER volt, a ki még nem tudta azt, hogy a nyírés magyarul nyírés; hanem lefordította magyarra, a mit németül elgondolt. Wollschur. Gyapjúnyírés. Szarvas Gábor aztán felült neki, hogy a „Wollschur hat ein Iwad“ — Kürtön.

No de győzött. Nem csudálkozom rajta, ha ma már — négy öt év mulva — hirlapok, írók, pesti urfiak, fördőre járó dámák, Hamburger Jakob, s mit tudom még kinek a tekintélyére maguk a kürtiek is elhitegetik magukkal, hogy az Iwad őshazája Kürt — no meg Kunszentmiklós. Ej ej, az a Jászai Mari! Hogy nem állja a szó! Így elárulni a titkainkat! Ide jön hozzánk, hogy majd Phaedrát bemutatja nekünk. Pedig dehogy! A Nyelvőr küldte ki titkos megbizatással. No várjon!

A potiori fit denominatio. De mit a Nyelvőrnek a codexek, a Szeged, a Czepléd, a Toroczkó évadja, miután ezek az évadok mind csak az éjszaka synonymjainak vagy reduplicatióinak látszanak? Ezeket ő nem használhatja a maga céljaira. Neki ivad kell minden áron, ivad a maga mystikus jelentésével. Az öt tanú évadja semmi, hanem az öreg Márkusé minden, mert ott az erdőirtásnak és zabhegyezésnek is ivadja vagyom.

Így nyomorított meg a magyar nemzet egy szerencsétlen, idéetlen s még hozzá izléstelen szóval, mert akár mint hozza is Budenz összeköttetésbe a jó (fluvius) gyökkel, bizony csak az *ivik*, *ivar* atyafiság jut róla eszünkbe. Szép atyafiság mondhatom. Fürdő ivad!

BAKSAY SÁNDOR.

ÉSZREVÉTELEK KIRÁLY PÁL ÉSZREVÉTELEIRE.

K. úr a „B. Szemlé“-be írt két kis ismertetésemet olyan indulatos és fitymáló hangon bírálja s bírálatába annyit vegyít, a mi határozottan túlmegy a Nyelvörbeli bírálat körén, hogy alig hitethettem el magammal, mintha e cikket jóakaró bíráló írta volna, mintha egyedül az ügy iránti buzgóság készítette volna e kemény kifakadásokra.

Elismerem, hogy ezt a két czikkecskémet nem kellő gondnal, a nyelv tisztaságára nem eléggé vigyázva írtam. Minél jobban megismerkedett, minél többet foglalkozott az ember a tárggyal, melyről írnia kell, annál hajlandóbb hamarjában, pongyolán papírra vetni gondolatait, s e hiba én bennem tán nagyobb mértékben van meg, mint másokban. Innen van, hogy e cikkek írása közben tollamba néhány olyan dolog csúszott, melynek idegenszerűségét elismerem.

Ilyen kocshintás, hogy midőn helyett hol-t használtam; ámbár hogy ez nem okvetetlen a „légdurvább germanizmus“, bizonyítja egyrészt az, hogy a latin ubi is vonatkozik néha időre s ez a latinban nem lehet germanizmus, másrészt az, hogy a magyarban is előfordul néha időjelentéssel a hol szócska, p. o. a kritikuskoknak hol jó, hol roszakarat vezet tollukat. Német szerkezet továbbá a főnévi igenévnek reá mutató névmás után használata: „Czélja az volt, a tanárjelölteknek... kalaúzul szolgálni“. De ez a germanizmus annyira s oly régóta el van terjedve irodalmunkban (l. Imre S. Hibás szólásait 164. l.; már Petőfi írt így: „tiltja, magamat a vádak alól mentenem“ Vegy. m. III. 184.), hogy nem nagy csoda, ha én rám is ráragadt, ki az iskolában ép oly lelkiismeretlen anyanyelvi oktatásban részesültem, a milyenben még ma is részesülnek ifjaink. Hiba volt a rosz mérv szót használni mérték helyett. És végre hiba volt azt mondani, hogy „a conc. emléke nevékhöz fűződik“ e h. az ő nevékhöz.

Legalább is két es alapúak azonban K.-nak köv. kifogásai.

1. Hogy hibás az ilyen szórend: „figy. méltónak tartjuk a pápaság viszonyát Napoleonhoz“, „N. viszonyában az egyházhoz“, „azon fejezet, mely a p. birt. állapotáról szól a XVI. sz.-ban“. Úgy látszik, K. nem tudja, hogy e szóhelyezés nem csak hogy általánosan el van terjedve az irodalomban (kivált némely kifejezésekben, mint: tekintettel azon körülményre stb.), s így nem az én egyéni hibám, hanem hogy jó íróknál is előfordul (p. Pet. v. m. III. 170.: mi által meg lettem volna kímélve azon megtámadástól a Hirnökben; 186.: újra szaporíták az ócsár-

lásokat ellenem). S nem tudja, hogy nyelvünkben, ha a mondatban egyéb szóknak van határozójuk, az ige mindig hajlandó e határozókat magához vonzani vagy olyan helyre állítani, mintha az ő határozói volnának. Nem tudom, K. úr nem merné-e mondani, sőt merné-e másképp mondani e mondatot: fecskét látok az eresz alatt; vagy tán így szólna: az eresz alatt való fecskét látok? Petőfinek (id. h. 24.) e h. „egy kis omladékot pillantván meg a hegyoldalon“ tán ezt kellett volna írni: a hegyoldalon való egy kis omladékot, v. egy kis — a hegyoldalon való — omladékot? Vagy Tompának e h. „van is reményünk a boldog tavasz felől“ így kellene szólania: van is a b. t. felől való reményünk? Vagy Kölcseynek (vál. m. 283.) e h. „oly hajnal, mely nem setétséget hagyott nappalán remélleni“ így: nem nappalán való setétséget hagyott remélleni? (Épen ilyen az én kifejezésem: annál inkább érezzük magunkat hivatva.) Azt hiszem, a nép sem mondja soha, hogy megjött a tetőn való gólya, v. hogy jóra való ember a falu szélén való korcsmáros, hanem megjött a tetőn a gólya, j. ember a falu szélén a k. Azt látom ebből, hogy K. úr nem a leggondosabb nyelvész; mert nem tartja érdemesnek a nyelv tényeit fölkeresni és összehasonlítani, hanem sokkal kényelmesebben jár el: egy találomra választott szerkezetet tartva egyedül helyesnek, szórja anathémáit az ő egyedül üdvözítő nyelv szokásától eltérő kifejezések ellen. — 2. De ez még hagyján volna. K. úr olyan kifejezéseket is elítél, melyeket máshol ő maga használ. Bíráltságban azt tanítja, hogy az olyanféle beszéd, minő „ezt hivatva érezzük magunkat szemére vetni“, olyan borzasztó rossz, hogy „a ki így ír, az csupán arra érezheti magát hivatva, hogy tanuljon“. E szerint kövesse, kérem, saját tanácsát és tanuljon maga is; mert lám, ő is szokott ilyeneket írni: „a főmondatot sem lesz képes kibetűzni“ (Ny. IV. 462.); „de azt nem lehetünk képesek belátni“ (u. o. 502.); „azt kénytelenek vagyunk látni“ (501). De Isten mentsen, nem vetem K. úr szemére, hogy így ír, mert hisz mindez egészen helyesen van írva; csak azért tehetnék neki szemrehányást, hogy mást leczkértet azért, a mit ő maga is megtesz.

Azonban legnagyobb része K. úr észrevételeinek egészen alaptalan. A rosszúl használt szók közt idézi ezt a mondatot: „A német tudós csak a multat tekintti komolyan, behatóan,“ s fölteszi rólam, hogy csakugyan ilyen ostobaságot akartam írni; a szedő a „komolyan“ szó előtt egyszerűen kifelede a vesszőt. — Azt mondja, a fejlődést megírni nem lehet, csak leírni. Én pedig azt hiszem, ép úgy lehet, mint a veszélyt megjelenteni.

sőt mint némelyek a történetet is megolvassák. — Azt mondja, magyarul a tábort vezetik, nem igazgatják. Szeretném tudni, mért ne lehetne tábort igazgatni ép úgy, mint akár az iskolát? Sőt vezetni voltaképen csak a vonuló sereget lehet, nem pedig a nyugvó helyen levő tábort. — „Ranke eredményei“ szerinte helytelen, mert csak a cselekvésnek vannak eredményei! E szerint helytelenek volnának: Napoleon sikerei, a kritikus kudarcza; s e praegnans kifejezések helyett csak ezeket volna szabad használni: N. csatáinak sikerei, a kritikus kritikájának kudarcza. — Hibáztatja azt, hogy „R. eredményei közül különösen kettőt tartok figyelemre méltónak“, minthogy „R. munkájában kettőnél talán több figyelemre méltó [dolog is van“. Sajnálom, hogy K. úr a különösen szót nem tartotta figyelemre méltónak. — A böngész ígét én legrendesebb jelentésében használtam (szüret után böngészni), s úgy értettem a mondatot, hogy munkái mellett Ranke még ilyeneket is fog kiszemelni búvárlatainak gazdag tárházából. — Hibáztatja e kifejezésemet: „M. a forrásokhoz ment vissza“ e h. fordult. Ilyen békókat még a francia stilsztika sem ver az írói nyelvre. Ha a történetírók közül mindenik a megelőzőnek a munkájából szerzi ismereteit s így mindinkább eltávozik a forrásoktól, s most jön egy ember, a ki a forrásokból akar meríteni, akkor vissza kell neki mennie e forrásokhoz; s ha ezt a gondolatot akarom kifejezni, a választott szó teljesen jogosult. — „Köz-hellyé vált már, hogy...“ szerinte hibás. Miért?

Egyéb kifogásai is vagy szintén ilyen alaptalanok vagy csekélyebb jelentőségűek, mint hogy czáfolatukkal érdemes volna a Nyelvőr lapjait fogyasztani, s a mit pl. stilusmutatványúl idéz (a 465. lapon) cikkemből, az alig hatott olyan elkeserítőleg a Nyelvőr-olvasóra, mint K. úr kényes nyelvérzékére. Vagy tán nem érti meg, hogy egy dolog következhetik a másikból, a nélkül, hogy mindig odabigyesztenők az ezért-et és ennek okáért-et? Még csak azt említem meg, hogy egy helyen nem áll valóságos ferdítést elkövetni, hogy constructiómat túlme-résznek tüntessé föl. T. i. így idéz: „Ranke tollából bírjuk e fejlődésnek....első fejezetét“; és rám pirít, hogy magyarul a fejlődésnek nem lehetnek fejezetei. Pedig a BSzben így hangzik e mondat: „R. tollából bírjuk e fejlődésnek, hogy úgy mond-jam, első fejezetét“! Úgy gondolom ez nagyocska különbség.

Bucsuzóul fogadja szívesen K. úr azon tanácsomat, hogy ha igazán az ügyért buzog, ne legyen oly indulatos; higgye meg, higgadt bírálat több hasznot tehet. Különben, ha az itt megpen-dített kérdéseket nem restelli tanulmányozni s a z t á n írni róluk,

készséggel fogok tanulni tőle; ellenben, ha megjegyzéseimet álokoskodásokkal akarja elűtni, szívesen átengedem neki az utolsó szót.

MARZALI HENRIK.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

(Anjoukori Okmánytár I. köt. 1301—1321.)

1. Helynevek.

Ág: ..stagnum sine pratum nad-aag., aqua challo-aga.

Bércz: ...mons nyr-berch..., in colle quod vulgariter beerch vocatur..., per quendam monticulum beerch vocatum.

Berek: ...quoddam nemus teke-berke vocatum..., locus silua-berek..., silva mester-berky...tur-berky... caput ipsius fluuy berek-feu vocatum.

Domb: ...ad montem dumb vulgariter (vocatum).

Fok: locus karathun-fuka..., locus ivanus-fuka..., locus zouor-fuk.

Fő: ...ad quandam vallem et ad superiorem finem modus-feu nuncupatum..., incipit a quadam meta vulgariter gyznouol-feu nuncupata..., a quibusdam salicibus zapula-feu dictis..., locus keseken eger-fey..., peruenit ad unum locum sar-feu vocatum..., caput vallis threte-feu..., iungit rivulum quendam in quo vergit (meta) ad chormosnas-fee.

Gyep, gyepü; ...vallis gepu.

Halm, halom: ...locus medyes-holm..., monticulus rugcha-holma....newetlen-holm..., locus zug-holm..., mons hygys-holm.

Határ: ...meta petur-hatara vocata..., tres mete capitales quarum una licas-hatar nominatur..., locus hatar-uth.

Hegy: ...mons nogwarad-heg..., scandendo in sertes-hyg.

Kő: ...locus homlolo-kw... (Valószínű, hogy homlolo iráshibából áll homlo = omlo helyett.) A kicsinyítő *d* képzővel: ... ad metam ante kys-kued vulgariter dictam.

Köz: ...silva hideguiz-kuzy.

Kút: ...ad fontem putei lanc-kuta uocatum..., aqua kurthwel-kutha-pothoka..., puteus chibyn-kuta..., fons doman-cuta.

Mál; ...monticulus fenyeu-mal...., promontorium wy-mal (új-mál).

Mesgye: ...in vnam mesde venit (meta)..., inde vadit in vna mesde.

Mező: ...campus poharila-mezey..., transit ad imarginem thuluc-mezey..., terra mezed vocata.

Nádas: ...pratun medve-nadasa.

Nép: ...possessio war-nepe in comitatu Castri Ferrei., (meta) distingit inter pop-neypi et comitem Abram.

Patak: rivulus zaraz-potok..., aqua scaras-potok..., (meta) venit ad caput feyr-potok.

Rét: ...pratun pap-rethe...., quoddam nemus myklos-rethe vocatum..., pratun kerek-reth.

Rév: portus qui vulgariter rew dicitur.

Sár: ...unum lutum soch-sara vocatum..., pratun geznod-sara.

Sziget: ...insula kamaz-zyget.....kurthuelligeth..., ad tres parvas insulas harmas-zygeth dictas..., insula sýderÿes-zÿgeth.

Szurdok: ..... (meta) vadit ad tout-zurduk..., ascendit ad metam iuxta puklus-zurduka vocatum..., ad superiorem finem fontis kutfeu-zurduka vocata.

Telek: terra puklus-theluk vocata..., fundum curie teluc vocatum..., locus o-telek.

Tó: ...fluvius sous-tou..., stagnum span-thoua (ispán-tava)..., lacus huziu-to..., stagnum hozyu-tow.

Út: via bungred-uta..., locus pete-gyalug-uta..., platea touth-uta dicta..., locus kuzep-wt.

Ülés: ...excepta vna sessione de eodem situ ville sebastyan-ulese vocata.

Vége vlminek: ...ad quendam locum hyd-ueg vocatum.

Völgy: ...rivulus fiz-veulg..., vallis almasweugh...azyw-uelgh...hideg-weulg... vallis ne-ueg (?).

Följegyezhetjük még a következő helyneveket: mons arkus, ...in vertice alayaro vulgariter dicto, aqua byzus (bízös), piscina hothyas (hattyas), lacus kas, fluvius kekallo; (e szó alig ha értelmezhető másnak, mint a kékellő v. küküllő mély hangú párjának, s alig ha nem téved Hunfalvy, Magyarországnak Ethnographiája, 384. l., midőn az erdélyi Küküllő nevéét magyarázva az egyszerű részesülő alakban a kükül és jó

szavak összetételét keresi), lacus medues (l. medve-nadása), locus seguthbik (?), silva sipug, piscina swren, silva tulgus (tölgyös), ... possessio Zemlengumulchi vocata.

NAGY GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvszajátságok.

A „Nyelvör“ ez idei folyamának májusi füzetében a t. szerkesztőség egy kérdésre adott válaszában megjegyzi, hogy a székelyek és a moldvai csángók „jöjjenek hozzánk“ helyett azt mondják: „jöjjenek nállunk“. Nem lesz talán érdek nélkül feljegyezni, hogy ez nemcsak a székelyeknél és csángóknál van így, hanem vidékünkön is szerte használja a nép. Ennek fölvilágosításául szolgáljon következő párbeszéd.

— Huny járt kedves komaasszony?

— Ide vótam Róziékho, apjok ott riszegeskedik; má mijóta haza akartam hinnya; de biz rám se konyított az istenatta. Mindig inna ü keme; a kisbíró meg ott járt, hogy ízibe a faluházánál teremjen, az iczaka neki kell patrózni. Mos még Laczi fiamnál sietek, hátha elszalanna ü; peig az is szokott ám hébe-hóba a garatra önteni.

— Ugyám komaasszony, hébe nyáron, hóba télen.

(Tisza Sz.-Imre.)

SCHWARCZ ADOLF.

Szólásmódok.

Szeged vidékiek.

Levesre harangoznak. (Déli tizenkét órai harangozáskor mondják.)

Rajta hatta a keze szennyit: valamely munkát csunyaúl végzett el. ?

Rátéhétködött. (Arra mondják, ki a másik társa vállára illetlenül rátámaszkodik, vagy rádől.)

Édös szová tartik, még is benne van a kutya természet. (Cselédre mondják, ki a jó bánás mellett is folytonosan duzzog.)

Ejtődzik án a sógor: evés után pihen, emészt.

Főhozakottunk egyrű-másrű: társaságban főlemlítettek egyetmást; egyes dologról beszélgettek.

Né totojázd aszt a gyerököt: né dédelgesd, ne kényeztesd.

Énynye no' szüvem rotyty: kényes, hetvenkedőre mondják.

Uczzu no, édös eszöm né hagy é. (Tánczolás közben mondják a legények.)

Pöfög, mint fazékba a kása.

Kivert mán a szent Antal tüze. (A bortól kipirosodott képű emberre mondják.)

Ájja (a szidást, vagy a verést) mint koszos malacz a vakarást.

Szen téletű vas fazék, csak a füle kormos: oly emberről mondják, ki bűnös, és a világ előtt ártatlannak mutatja magát.

Kerülközik-é a kis mándlidban egy pár vedlott krajczár: adhatnál-e pár krt. kölcsön.

Hangos a ház (szoba): hideg.

Vizsgálja a csillagot: büszke, főnhordja az orrát.

Mögbicsakolta magát: makacs, ellenszegül a parancsolásnak.

Elűtek a tyúkok: este hálóra mentek.

Fahögybe van a nap: alkonyodik.

A mi bemögy, a nem bűn, hanem a mi kigyün: ha böjtben szádba rakod is a zsiros ételt, az nem baj; de ha a szádon kiereszted a káromkodást, az már bűn. Így értelmezi e mondást a nép.

Ha gazdag embör hal mög, akkó a harangok így szólnak: „mente, dolmány“ (nagy harang;) a szögének pejig csak: „ringy-rongy“ (kis harang).

FERENCZI JÁNOS.

A b a ú j m e g y e i e k.

Hol a rosza jár, hogy még sè hozod aszt a trönyét. (A trönyének négy korcza van s füvet szoktak benne hordani.) Még ezen elnevezéseit hallottam: hamvas (Buzitán), ponyóka (Göncz-Ruszkán), ponyos (Gönczön), plakczin (Deregyöben).

Itt van la a viszip, hol a trönye?: Itt a fűrakás, hol a fűhordó?

Kitel egy szekerbeöl keét kukja: Egy szekérből kitelik két trágyarakás.

Ide avval a sodróával, mer éhetnék. (A sodróval, melyet fából készítenek, a tejet szokták elverni.)

Mégtróbálok mán én is ur lenni.

Van má a hizaóba (hizlaló), nem lesz mindétig zupa. (Mondják még: czupa, grulya, kompéraleves, krompéleves.)

A kabolán (a kandalló megett való hely) van a tracska (kantár, melyben enni visznek a mezőre), vigygy apádnak jányom.

Enynye a sutytyát Laczinak! (Ezt szokták rámondani, ha valaki valami érdekest, figyelemre gerjesztőt beszél el.)

Gemangés homlokba. (L. az előbb való megjegyzést.)

Ki kérdészte? (Rendes szójárás, ha valaki illetéktelenül más beszédbe vág.)

Té mi nálunk ezén a tengérnapon égy kérésztül szalmát sé tészél: semmit, hasznavehetetlen vagy. — Ugyanezt Hidas-Németiben így hallottam: kérésztül való szalma nem sok, anynyit sé eér az egeész daóga.

(Buzita.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Közmondások.

Nincs az a jóllákás, a kinek bütytye né vóna.

Nincs az a sok, a mi é nem fogy.

Há já váknak ászongyák, hogy mégvirátt, ü mégis csak ászongyá, hogy sütét ván.

Menné koszossább a málác, anná jobban vákáródzik.

A ki bottá köszön, annák durunggá felének.

A mijen a zágyyonisten, oján a fogágygyisten.

A zördögnek is kő éccé gyérgyát gyútáni.

A mely ébet bottá köll a nyúl után hajtani, so sé észnek annák a foktábú.

Addig úszik a tök a vizén, a mig é nem merül.

Há jéggy kutyá éccé átusszá a Dunát, másszor is még-próbájá az.

Új szitá szégén lóg, utóbb még a zágy alatt hempérég.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Elbeszélések.

Panaszra jött a petrovozellói (Bácsmegyében) menyecske a paphoz, hogy az ura gorombán bánik vele. Talán rosszul viseled magad? mondja a plébános. — Ó édes tisztelendő ur, válaszolja a menyecske, nem volna mi köztünk sémmi baj, csak az a nincsetlenség, az csinál köztünk zavart.

Ugyancsak Petrovozellón beállít egy jobbmódu gazda ember félig pikósan a plébániára. Megkínálja a plébános, hogy üljön le. Ő le is ereszkedik; de mert szék nem volt mögötte, hanyatt esik.

Erre fölugrik s egész indignatióval mondja: „Hát mér mongya a tisztelendő ur, hogy üljön le, mér nem mongya, hogy fogjon karszékét?”

Az ottvaló nép ugyanis e két kifejezést akként különbözteti meg, hogy míg e kifejezést „üljön le”, akkor használja, midőn az illető mögött van is mire leülni, addig a „fogjon karszékét” azt jelenti, hogy keressen, nézzen magának ülőhelyet.

Temerinben — szintén Bácsmegyében — panaszkodik a menyecske, hogy ura üti, veri; „mert biz az nagyon kemény törvényü ember“.

— Talán inkább kemény természetű? akarja őt kiigazítani a még nem rég jött plébános.

Az asszony erre kissé megzavarodik s mondja: Nem tisztelendő ur, az én uram nem telhetetlen ember.

GARAY KÁROLY.

Párbeszédék.

— Szerencsés jó reggelt kívánok szomszíd asszon, kedves egíssigire kívánom az íjjeli nyugodalmat, ha vót.

— Aggyon Isten kigyelmednek is! Bion nekem nem igen vót nyugodalmam; az a rossz köjök mindítig ordított az ícczaka, nem hagyott alunni. Csak gondoja szomszíd asszon, oda vót a mult héten a Cserére (Csere, erdő és kaszálló Debreczen határában) fát hozni, osztán am mint rakták a szekérre af fát, hanczúzott a Fúru Szabó fijával; tuggya szomszíd, az is mijen félbűr kapczás (kötekedő, eszelőkös), sose nyukhatik a bűribe. Hát mondok, am mint a szekérre rakták a fát, íppen akkor ment arra szekeren a Boczi Vargájék jánya, oszt íppen valamit akart mondani neki; osztán kiesett a vastag fa a keziből, a mék a kezibe vót, oszt úgy megütötte az ágyíkat, hogy azóta nem lehet bírni vele; mindíg ordít, ri, Úgy kell neki! az Isten öjje meg, Isten bocsá, hogy mit is mongyak az ebattásúnak.

— Tuggya mit komám asszon, kügyik el valakit az Újsorra (a város végén újonnan osztott telekre épített házakból álló utca neve) Murvajinéir, at tudom, hogy meggyógyítta.

— Vót is, mán nállunk. Aszonta, hogy mingyá kízít otthon kenőcsöt; majd aszt rakjuk rá, attól meggyógyúl.

Víletlenül arra megy egy új asszon, a két asszon ráníz s folytattya:

— Nízze csak komám asszon! mijen kevés lett ez a türül vágott rakottya (alacsony volt, a kit megszólott), mójóta fírhe ment. Ar rongyos! As se mongya, eb vagy kutya, hanem elmegy az ember mellett, mint egy fatuskó. (Nem köszönt nekik.) Be nagyra lát a kis piszkos, mójóta téns asszon. Osztán nízze csak kelmed, mijen pucczos; majd elrepül, ojan czifra. Vajon miből telik neki. Najiszen, kereshet is rá az a tintanyaló kupczihér ura. (Az elhaladó nő férje a városnál iródcák.) Hn, miből lessz a cserebogár!

— Szegín rongyos! As se tuggya, hogy líljen. Ugyan meddig tart ez a nagy uraság.

— Bijon szomszíd asszon, nem tudom én, meddig, mert am mint a Szabó koma beszígyibül kivettem, nincs azoknak annyijok se, am mibül megíjjenek; hanem mástúl kirt pízbul dógoznak.

— Szegín rongyos, mégis mijen fennhorgya az órát; ha becsületes ember mellett elmegyem, ap pimasz még köszönni sem tud. Pedig ján korába sokszor kütte nállunk az anya hun ezír, hun azír: most aggyik kedves szomszíd asszon egygy sürű szítát. most aggyak vagy két tojást, tuggya, mikor az a toprongyos járt hozzájok. Most acz czudar ojan kinyes, az emberre rá se níz!

— Hja, úgy van a lelkem, ha ténsúr az urunk! Hanem hallott-i valami ujságot. Az uram tegnap a disznó vásárba vót. oszt ott hallotta, hogy a rossz Kerekes meghótt; hónap dilután három órakor temetik; tuggya, kinck ott a Péterfija (Péterfija utcza) vígin ojan szíp háza van?

— Azír harangosztak hát ma ojan sokat. Vajon kire testálta a vagyónát?

— Nem hallottam még. Tuggya-i, ki lesz ap papja? Rívísz Imre tiszteletes úr!

— Elmennyünk a temetísire! Eljön komámasszon?

— Elmengyek.

— Na hát díl után két óra tájba izennyik át a szomszíd asszon Misitül.

— Jó lessz! Isten álgya meg szomszíd asszon!

— Isten álgya meg Jögíssiget!

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Babonák.

1. Ha a zembér békáro néz, nem szabad tátva hanyi a szájjat, mer a béka égóvassa a fogajit, asztán kipotyognak.

2. Ha uj macskát hoznak a házhó, akkor a gazdasszonnak a keméncze szájáhó kö ténnyi a lábát, asztán a lába alatt hécczér át kö vénnyi a macskát, de mindén átvévés után be kö dugnyi a keménczébe; a végén még háromszor a macska hátussó felit a füstös falhó kö dörgünyi; külömben a macska észökik.

3. Hallottat a zéggyik falubú a másíkba vinnyi nem szabad, mer aszt a határt éveri a jég.

4. A téjbe nem jó késsé aprittanyi a kényeret, mer vérés lész a tehénnek a teje.

5. A zujan kölök kutyát vagy macskát, a mëlликnek a szème még nem nyillott ki, nem lehet égfognyi, mer égvakul a zembérnek tüle a körme.

6. A macskát nem szabad hurczúkodáskor a vizèn átvinni, mer a ki átvísi, az hamar éghal.

7. Ha földiborzának a közepit Szentivánnap éjjé körömmé kicsipik, a zegész szá észárad.

8. A kutyának foló nevet kő anyyi, máskép égveszik.

(Felső-Somogy. Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

Népmesék.

Écczé égyy gázdásszony étette a csirkéket, osz égyy csirkének szem mént a bögyibé. Mégláttá eszt a kákás, osz észalátt a kuthó: Kút ágyyá vizet!

— „Nem ádok vizet, még nem hozó ágát.“

Szálád a fáhó. Fá, ágyy ágát.

— Nem ádok ágát, még nem hozó koszorút.

Szálád a szép lányhó: Szép lány, ágyyá koszorút.

— Nem ádok koszorút, még nem hozó czipöt.

Szálád a susztérhó: Susztér ágyyá czipöt.

— Ném ádok czipöt, még nem hozó csiriszt.

Szálád a mácskáhó: Mácská, ágyyá csiriszt.

— Nem ádok csiriszt, még nem hozó tejet.

Szálád a tehénhó: Tehén, ágyyá tejet.

— Nem ádok tejet, még nem hozó répát.

Szálád a gázdáhó: Gázdá, ágyyá répát.

— Nem ádok répát, még nem hozó ruhát.

Szálád a szabohó. Szábó ágyyá ruhát.

— Nem ádok ruhát, még nem hozó czérnát.

Szálád a bótoshó. Bótos ágyyá czérnát.

— Nem ádok czérnát, még nem hozó krájczárt.

Szálád, szálád, osz talál égyy krájczárt.

Krájczárt vitte bótosnak, bótos adott czérnát; czérnát vitte szabónak, szabó adott ruhát; ruhát vitte gázdának, gázdá adott répát; répát vitte tehénnek, tehén adott tejet; tejet vitte mácskának, mácská adott csiriszt; csiriszt vitte susztérnek, susztér adott czipöt; czipöt vitte szép lánnak, szép lány adott koszorút; koszorút vitte fának, fá adott ágát; ágát vitte kútnak, kút adott vizet; de mire a vizzé odáért, arrá a csirke még-döglött.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Lakodalmi mondókák.

A nagy vőfény az ételt felteszi.

Becsületre míltó, jeles gyülekezet,
Fírfi s asszany rendbül álló felekezet,
Kiket a szeretet ide kötelezett,
Hajjon szót, valaki e helyre érkezett.

Nem czíloom, hogy itten soká peroráljak,
S a hosszas beszéddel unalmat csinájjak,
Czíloom, hogy tisztembe serínyen eljárjak,
Ítelt hozzak, s oszt innén odébb ájjak.

Nagy örömi vagyan a gazdánk szívínek,
Hogy ijj szíp vendígi házába gyülinék,
Azír parancsolta nekem vőfínének,
Hozzak itelt, hogy vendígi ennének.

Mikor a bort felviszi.

Szívvidámulásra Isten a bort atta,
Mint aszt zsótárába szen Dávid mondotta.
Azír is hordóját gazdánk kifuratta,
Teli kancsó borát ide felhozatta.

Azír jó úraim, e borbúl igyanak,
E lakadalomba vígan mulassanak.

Köszöncsík a kancsót s el ne aluggyanak,
De a vőfének is borocskát aggyanak.

(Szatmár megye)

GABÁNYI MARISKA.

Tájszók.

Ormánságiak.

Állicsa szemre aszt az embért, a ki aszt mongya.	hátsó: malmoknál az őrhajót a főhajóval összekapcsoló gerendák.
bitófa: utmutató oszlop, vagy tilalomfa.	csikóté: malmoknál a hidedszkákat egybetoldó és összeszorító járom alakú készülék; hasonló a tengeri hajóknál az árboczat az árboczderékkal, s ezt a sudárral összeszorító
belégalogodott egy másik asszonba — belészeretett.	
bufalagos: pufók, elhízott, kövér.	
csonka gérénda, első v.	

készülékhez, melynek németül eselshaupt, olaszúl la testa di moro a neve.

csáгатé: az eketaligán lévő be és kiváltó görbe fa.

csipcsalap: a végén dróttal összeszorított két darab fa, mik közé lovak herélése után a bőrt szorítják. A csipcsalap addig marad a lovon, míg a seb be nem heged.

czuczulni: a lovakat *tsz-tsz* hanggal serkenten.

duzma. „A legduzmábban belevágto nagy piszmasággal a túsök közí.“

dúdú: tölgyfából vájt hajó, melyen a hajómalom áll.

durgál, purgál: hashajtó szerekről mondják.

elegendőség, kompe-tencia: a mi valamiből megjár. „Az öcsém nem akari a fertóbul az elengedőséget kiannyi.“

egyarántos. — „A bor

különféle, de jó pézz égygarántos.“

elkövetkezétt tölem: eltávozott.

fértó: fertály, egy negyed telek.

folyamat: folyamodvány.

folyamoszok: folyamodok.

fuór: fuvar, fuvarpénz.

fizetétt benne még: kifizetett.

gurgatni a hordót.

gurgula: henger.

gurgulázni: hengerelni.

gyopár: bika neve.

gözme. „A szivárványos kút, ha fából van, mindég teli van gözmevel.“

hópor v. porhó: mikor csak kevés hó esik.

hajragyünni. „Majd alig hogy hajra gyütt velem.“

hiddészka: a partról a malomba vezető deszka.

hatánkolódni. „A másik nem hatánkolódott a pézzér.“

KISBIRÓ MÁRTON.

Jász-kun-ságia k.

Ángária: tartozás, melyet napszám által kell törleszteni.

bajka: ködmönformájú felöltő, posztóból.

czanga: anyajuh, melytől apraja el van választva.

csámesz: széles szekér vendégoldal nélkül, használják a repcze behordásához.

csóva, hancsik: kis gödröcskék annak jelölésére, hogy az illető helyen kocsival átmenni tilos.

egyszerüven: egyszerűen.

élet: mindennemű termék.

elig: alig.

espáng: ispán.

épeg: épen.

faintos: finom.

fakisztani: fakítani.

kancsik: kancsuca.

kasztroly: lapos főzőedény.

kecsély: csekély.

korbátli: nyakkendő.

medve: midőn nyomtatás közben eső éri a szűrűt, mondják: medvét fogtunk.

möntös elébb: minél előbb.

pih: pehely.	vetni: hívni, választani; pl.
puszli, pruszlik: testhez álló felöltő.	vetettek-e lakodalomra: hivták-e?, épugy napszámost vetni.
rékli: kabát.	vizitli: pruszlik.
szakísz tani: szakítani.	zabi: törvénytelen gyermek.

SCHWARCZ ADOLF.

Csongrád megyeiek.

(Csongrád városa.)

Apacsur: a kerítő hálónak két végén levő rúd neve.

bálfa: hasított fa, mely közé a csomagolt dohányt szorítják.

fát megbotolni: a fa ágait levágni csak a törzsököt meghagyni.

csökk: keresztelő lakoma.

dalladzani: gúzsban vagy taktus szerint evedzeni.

emeli: háló kiemelésre.

haczura: gyékényből font terítő, melybe a dohányt begöngyölgetik.

jó és rossz emberekre vonatkozólag: kövér és sovány. „De rossz maga: de sovány maga!”

kecze: a víz fenekén való halászásra, triangulum-száju zsák; csónak mellett szokás húzni.

kerítő: háló — gázolható vízben használják; hasonló a pirity-hez.

kuka: gamó, dohányszárító kötél két végén levő fahorog.

pirity: rövidebb kerítő háló, melyet nem lehet gúzsolni.

potoz: oszlop, melyre a dohányszárító köteleket aggatják.

pöndölyháló: a halász fogai közt tartva karikaalakban dobja a vízbe és zsákformába húzza ki.

szapoly: négyszegletes fakanál, vízmergető eszköz — de a csolnakázóknak ivásra is szolgál.

szergyia: a földbe állított potozokon keresztül kötik a szergyiákat, melyekre a kukát akasztják.

vak meleg: tikkasztó meleg.

váltott föld: bérelt föld.

varsa: két szárnyháló, zsákját karikák képezik zacskóval, három karón áll.

KÁRPÁTI KÁROLY.

Gyermek mondókák.

Kiolvasások.

1.

Bara, bara, bájszom,
Diki, diki, dászom,
Dikszom — duksz.

2.

Égyén, bégyém, pety várára,
Szól a rigó rigójára,
Czernára, czinigére,
Czicz — czucz — ki!

3.

Ez alatt, ez alatt, ef föld alatt,
 Sárga csikó nyerég alatt ;
 Nem vagyok én sém Pál sém Kovács ;
 Szem Pál lovát patkójják,
 Vasz szégekké kongattyák ;
 Vinki — konki —
 Eszt — dobd — ki !

(Nagy-Igmánd.)

UJVÁRI LAJOS.

Gyermekjátékok.

(A lányok kört képezve állnak, míg egy közülök e kört körüljárva ezt dalolja :)

Hun jársz, hun kész nagy Örzsébbet aszszon ?
 Itt járok, itt kelék, lántokat keresém ;
 Szébbiket, jobbikat, karcsú magosabbikat.
 A mi lányunk nem eladó, csak a házba illendő ;
 Ki se merem bocsájtani tíz aran gyűrű nekű ;
 A hintóba hat ló légyén,
 Mind a hat ló szérű légyén.

(Most a körüljáró a körből egyet kiránt s ketten folytatják :)

Bal kezemrű kis Katiczám.
 Má mind evvê émehetünk,
 Többet vissza nem gyűhetünk.
 Apátoknak, anyátoknak sárga sarkantyúja,
 Lántoknak, legintéknek gyöngyös koszorúja.

(És így tovább. Midőn már a körnek csak egy tagja marad mozdulatlan, akkor a játék véget ér.)

(Szabadka.)

VIRÁG ISTVÁN.

Állatok hívása.

Tyúkot, csirkét így hínak: pipipi.
 Kis libát: buriburi; papatyka.
 Kacsát: kacs-kacs; li-li-li.
 Galambot: tubi-tibi.
 Pujkát: tuk-tuk.
 Kuttyát: ne, róka, bodri ne.
 Macskát: cziczi, cziczus.
 Csikót: hucsi né; ne csikó ne.

Disznót: cza, k(o)cza. *)

Bárányt: szika, szika.

(Bajmok. Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

Gúnynevek.

Pindzsók. E gúnynév, mint kérdésemre értesültem, úgy ragadt a most élő Pindzsók atyjára, hogy ez az oláh pappal átellenbe lakván, valószínűleg ezeknek kántáló énekét gúnyolandó, a jókedvű öreg gyakran kiült a kapuba s énekelgette: „Én vén Naszindzsók, szomoru Pindzsók“; ezen egyelőre nevettek s később Szigyártó becsületes neve helyett az általa feltalált Pindzsók nevet ragasztották rája; s most az öreg elhalván, fiát is mindenki e néven ismeri.

Drámbuj. Midőn e név tulajdonosa fiatal suhancz korában e helységbe vetődött s egy földes úrhoz szegődött, szolgatársai, a mért nagytermetű, lomha volt, gúnyból Drámbujnak nevezték; s Kis helyett ma is e nevet hordozza.

Kokó. Egyik helybeli jómódú lakósnak apja selypített kissé. Egyszer valaki meghallotta, a mint feleségének mondta: Hallod-é feleség, fősél nekem vagy négy kokót! (az öreg mindig így hívta a tojást.) S e naptól fogva — az öreg meghalt — fiát is így nevezik.

Gyigyimóka. Hogy emberünket mért nevezték Gyigyimókának, ebbeli kérdésemre a válasz így hangzott: Gyermekekortól mindig a vízbe bajlódott; vagy halászott vagy rákászott, vagy mikor ideje volt, a mezőkön madarászott — most is csak nála lehet kitünő éneklő tengeliczet, kenderikét találni — s hogy különben egyébre nem alkalmas, és hülye, együgyű, még gyermekkorában adták a Gyigyimóka nevet, melyet ma is visel.

Czenige. Egy igen-igen sugár, vékony ember van itten, kit épen e vékonyságáért, még gyerekkorában Czenigének nevezték.

Trabella. Ezt azért nevezték így, mert nagy termetű, nagyokat lép s lábait magasan emeli fel, mikor menyen.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

Javítások.

385. l. „poroja : kettős málé“	helyett olv.	köttes málé.
474. l. kungyásztam.	„	kurgyásztam.
474. l. iagogggyunk	„	igógggyunk.

*) Az o-t alig hallhatólag ejtik ki.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VII. kötet.

1878. DECEMBER 15.

XII. füzet.

RÖVID ÉS HOSSZÚ MÁSSALHANGZÓK.

Hozzá kell szoknunk e kifejezésekhez, ha a hangtanban több rendbeli hibás fölfogástól menekülni akarunk. Ilyen tévedés p. az, ha az *ennek*, *arasszal*-féle alakokat úgy magyarázzák, hogy a *z* *n*-re, vagy a *v* *s*z-re változott, s ennek következtében szigorúan megkívánják, hogy az ember így írjon: *araszsal*, *öccse*, *melylyel*, *egygyé*, ne pedig így: *arasszal*, *öccse*, *mellyel*, *eggyé*, minthogy itt „két különböző eredetű *s*z-el, *cs*-vel stb. van dolgunk“. Az igazság pedig az, hogy itt nem is két mássalhangzóval van dolgunk, hanem egygyel, csak hogy ez az egy aztán hosszú, nyújtva van, kiejtésünkben húzamosb ideig hangzik. Csak szabadúlnunk kell attól a hibás képzettől, melyet a szokásos írásmód nyújt. Régente a hosszú magánhangzót írásban úgy jelölték, hogy kétszer írták a betűt, s tudjuk a németek sok esetben most is úgy jelölik: *aallapot*, *keerem*, *neezi*, *joo*; *die waare*, *das meer*.*) Mindenki átlátja, hogy legalább is pontatlanság volna kettős *a*-ról *e*-ről *o*-ról beszélni e szavakban, s hogy a két-két betűnek a kiejtésben csak egy-egy hang felel meg. Ép ily kevésbé van „két *s*z“ vagy „kettős *s*z“ a *vissza* szóban; a hosszú hangnak csak megjelölésében, csak az írásban segítünk magunkon úgy, hogy a betűt kettőztetjük. Mert a kiejtésben mi történik? Az *s*z-et úgy ejtjük ki, hogy nyelvünk elejét jobbrul balrul a felső foghús hátához szorítjuk, középen

*) A latin orthographiában p. a mássalhangzók hosszúsága meg van jelölve, a magánhangzóké nem. De Ritschl tanulmányaiból tudjuk, hogy az Attius-féle írásmód, mely az *a* *e* *ü* hangok hosszúságát aa ee uu-val jelölte, soká dívott a régi latinságban, s hogy csak Ennius után kezdték a mássalhangzók hosszabb tartását hasonló módon kettős betűkkel jelölni. S. Zs.

rést hagyunk s ezen leheljük ki a levegőt. A nyelvnek a foghúshoz nyomásában áll az *sz* hangnál az, a mit artikuláczióknak neveznek. Már most a *vissza*-szóbeli *sz* a *Tisza* szóétól nem abban különbözik, hogy tán kétszer vinnők végbe az artikulációt, hanem csak abban, hogy tovább nyújtjuk, tovább hagyjuk meg a szájrészeket az illető helyzetben. A *t* hangot ép úgy artikuláljuk, mint az *sz-et*, csak hogy nem hagyunk rést, tehát elakad a lélekzet és pillanatnyi némaság áll be, s a *juttat*-beli *tt* kiejtése a *mutat*-beli első *t*-étől csak annyiban különbözik, hogy ez a némaság tovább tart, és tart addig, a meddig csak akarjuk. Ha éppen akarjuk, ejthetjük a *vissza*, *juttat* szókat úgy is, hogy az *sz* és *t* hangokat kétszer artikuláljuk, s ha p. lassan olvasó kis gyerekekkel olvastatunk olyan sorokat, melyeknek végén *visz-sza*, *jut-tat* féle szavak vannak ketté választva, csakugyan kétszer fog artikulálni, de könnyű lesz megfigyelnünk, hogy ez a kiejtés eltér a mi rendes kiejtésünktől. — Nevezük tehát az ilyen hangokat hosszú mássalhangzóknak, annyival is inkább, mert a 'kettős mássalhangzó' elnevezésre máshol van szükségünk, t. i. a *c*, *ds*, *ph*, *th*-félélknél; ezek éppen úgy kettős mássalhangzók, mint p. *au*, *eö*, *oi* kettős magánhangzók.

A hosszú mássalhangzók keletkezését legtöbb esetben földéríthetjük a szófejtés segítségével.

Első és legegyszerűbb eset az, mikor valóban összekerül két egyenlő mássalhangzó, p. *darab-ban*, *út-tól*, *ad-d* (röv. ebből: *adjad*), *dug-gat*, *öv-vel*, *fuj-ja*, *bokor-ra*, *fon-ni*. Ilyenkor megkíméljük magunkat a kétszeri artikulálás fáradságától, s p. a *darabban* nem zárjuk és nyitjuk ajkunkat kétszer, mint a sillabizáló gyerek, hanem csak egyszer, de a zárás és nyitás közt hosszabb szünetet tartunk lélekzetünkkel; az *övvel* szóban szintén csak egyszer szorítjuk felső fogunkat alsó ajakunkhoz, de húzamosb ideig lehelünk az így képezett résen át. (Ide tartoznak az ilyenek is kalap-ban—kalabban, ak-gat—aggat, rőf-vel—rőffel; csak hogy itt egyúttal alkalmazkodik keménység tekintetében egyik hang a másikhöz.) — Ugyanazt megteesszük néha a magánhangzók artikulációjánál is, hogy t. i. két egyenlő rövid magánhangzó helyett egy hosszút ejtünk, azaz csak egyszer artikuláljuk, de annyi

ideig, a mennyi a kettőhöz kellene, p. *mi-ig* h. mindig azt mondjuk *míg*, s mondunk és hallunk ilyeneket is, *kírja* e h. *kiírja*, *tanúl* e h. *tanuul*.

Második eset az, mikor két egyenetlen erejű hang találkozik s az erősebbik a gyöngébbiket egészen elnyomja; p. *jönnék: jönnek*, *haszonnal: haszonnal*, *iszjuk: isszuk*, *csüng: csügg*, *idnep: ünnepe* stb. (Az eseteket rendszeresen összeállítva l. NyKözl. XIV. k.) Rendesen hasonulásnak nevezik e jelenséget, mert csakugyan ha e szavakat így leírjuk, úgy látszik, mintha egyik hang a másikhoz hasonlóvá lett volna. Helyesen pótló nyujtásnak kell neveznünk, mert a megmaradó hang kiejtését meghosszítjuk az elveszettnek pótlására, s ezzel mintegy meggátoljuk, hogy a szó azért ne veszítsen semmit nyomatékából. E pótló mássalhangzónyújtás egészen hasonló a pótló magánhangzónyújtáshoz, s néha egyik is másik is lehetséges; p. a *jönnék* szóban a *v* veszítet nem csak az *n* nyújtásával pótolhatjuk (*jönnék*), hanem az *ö*-ével is: *jőnek*; *öltözés* helyett nem csak *ötözés*-t mondanak, hanem *öttözés*-t is. — Érdekes, hogy a mássalhangzónyújtás néha az elül álló magánhangzó hosszúságát pótolja, p. *úca* helyett azt mondjuk ma: *ucca*. Talán így lépett Dunán túl *fülad* helyébe *fullad*, *tanítás* helyébe *tanítottás* stb. (csak a befejezés alakját mondják így: *tanítottam*, *álitottam*, mintegy kerülni akarva a két egyenlő hosszú mássalhangzót; ép így találunk a megőrzött *közül* és *közé* mellett mindenütt *között*-et rövid *z*-vel); talán, mondom, mert itt az is történetelt, hogy mindakét alak külön-külön a régibb *fujlad*-ból és *taníjtás*-ból lett.

Harmadik eset és legkülönösebb az, mikor a két magánhangzó közt egyedül álló mássalhangzó a szomszéd hangok ráhatása nélkül nyúlik meg. Ez leginkább *l* hanggal történik: *föllü*, *allü*, *bellü* (*föül* stb., Dunán túl közönségesek); *killü* Ny. III, 43o., *küllö*, 181., *kivül*, *kilül; *fellől* B. cod. 217.; *killemb* *killemb* Kaz. c. 109.; (föllebb, bellebb másképp magyarázhatók, l. VI. 487.) *tellek* II. 422.; *kellis* II. 56o., *kellis* Dun. t.; *csollánt* csalán I. 422.; *hollandék* (Marczali, Somogy); *tollu* Kreszn., *tallu* Eszt. (az eredetibb *tolu*-ból részint *tolo*, *toll* lett, részint *tolú*, *tolu*, s ebből *tollu*); *fullánk* Érs. c. 678., Dun. t.; *mullat*

III. 139.; idegen szavakban: *pallánk* (Sopr.) VI. 373.; *palléroz* poliren; *palléroz* pariren kat. VI. 234.; *filler* führer VI. 519.; *pellengér*; hosszú magánhangzó után: *száll*, l. Bud. szót.; *szóllás*; *vetőllő*, vetelő Kriza 432.; *ótólló*, *tólletől*, *terollad*, Münch. c. *útóllé*, *közóllók* Döbr. c., most is az alföldön: *tülle*, *rúlla*, sőt *nállam*, *véllem*; második szótagban ritkán: *himpellér*, *indsellér*, *gavallér*, *pantallér* bandoulière; *általla* B. c. 210.; *ó-kőrólló* M. c. (e kettő tán a *tülle*, *vélle*-félék hasonlósága miatt); *violla* IV. 71. Egyéb mássalhangzóknál csak elvétve fordul elő: *mezzen* IV. 174.; *azzig* RMNy. II. *addig*, *meddig*? (van *addzig*, *meddzig* sőt *azdig* is, v. ö. VI. 56.); *zubbony*, *szappan*, *kappan* (a szlávban *zubun*, *sopun*, *kopun*). Más nyelvekben is találunk ilyen nyúlásokat; p. a latinban *querella*, *medella*, *culleus*, *mille*, *Sabinna*, *Juppiter*, *quattuor*, *littera* Corssen I. 175.; az olaszban *pellegrino*, főleg a nápolyi nyelvben: *le llacrime*, *ammare*, *a Nnapoli*, *comedia*. Nyelvünkben az *l*-hangok, más nyelvekben is a liquidák nyúlnak meg legkönnyebben, mert már természetüknél fogva tartósabb hangok, nem pillanatnyiak, mint a zárhangok: p, t sat. (a fúvók is tartósak, azért van a lappban sokszor *vv* a visszaható *v* képző helyén). A görög nyelv életében volt egy korszak, melyben a $\lambda\mu\nu\rho$ hangokat olyan nyújtva ejtették, hogy Homeros verseiben sok esetben hosszúvá teszik a szótagot *); de ez csak az arsisban történt, tehát a hangsúlynak közreműködésével, mint a magyarban is, hogy mindig a hangsúlyos első szótagban történik e mássalhangzónyújtás, és csak az *l*-re nézve néhány második szótagban.

A *rövidülés* már mindenféle mássalhangzónál előfordul, első és második szótagban egyaránt, s általában elég gyakor jelenség. *Kesserő*, *kesselő* h. ma *keserű*-t, *keselyű*-t mondunk, *essen* *essék* h. *esni* *esék*, de az *esső*-ben még nyújtjuk az *s*-et; *kisebb* mellett van *kisasszony*, *kis ember*; az általánosabb kiejtés *magosan*, *dérékassan*, *sebessen*, de némely vidék, p. Debreczen s részben a székelység rövidíti: *magosan*, *derekasan* (l. Ny. I. 149.,

*) „Was ich annehme, ist eine volle articulation der liquiden, dass diese dem werte von consonantengruppen nahezu gleich kamen, und wie diese position bilden konnten“. Hartel, Homerische Studien (Sitzungsberichte der Wiener Akademie LVIII.) 407.

151., 199.); és-még h. van Göcsejben *ésség* és aztán *éség*. *Aszály* mellett Háromszékben még van *asszás*, *asszott*, II. 521. *Közzé*, *közzől* h. ma *közé*, *közül* az elterjedtebb kiejtés. *Aval* h. székelyeknél *aval*-t is mondanak; *tévén*, *aluván* is egykor *tév-vén, *aluv-ván volt. A régi *árrad*, *sárrad*, *Barrabás* ma *árad*, *sárad*, *Barabás* és *Borbás*; a göcsejiek *tarró sarró* mellett *taruó*-t *saruó*-t is mondanak. *Halladás*-ról ma csak néhol beszélnek (p. Nagyváradon), különben mindenhol a *haladás*-t hangoztatják; *szalad* is *szallad volt valaha (Bud.); így rövidült az *ll* ezekben: *beszéli*, *segéli*, *remélem*, *ajálom*, mit *vásál* asszony néni, *gelice*, *gülice*, *széled* (ered. *beszédlek*, *segédli*, *reménylem*, *ajánlom*, *vásárl*, *gerlice*, *szélhed*. *Sülyred olyan* h. sok helyt azt mondják *sülyed olan* stb. (Ny. VI. 516., 523.), és *ojan ijen mïjen*, tehát rövid *l*-el s rövid *j*-vel. Azelőtt azt mondták s néhol most is mondják: *azonn is*, *nagyonn is*, *ebbenn is*, most rövid *n*-nel mondjuk; *uzsonna szalonna* h. Dunán túl *uzsonát szalonát* is esznek. *Mennyország* h. *menyországot* remélünk *mennyei* atyánktól; *könnÿ* h. *könyü* mn. van II. 523. *Immár* h. *imá* II. 563. A *kutatás*-t úgy látszik *kuttatás*-nak is mondják még. Az *ép* és *kép* szavak ma csak az *éppen* és *-képpen* (*másképpen*) alakokban tartották meg hosszú *p*-jüket, mely valamikor szabályos volt: *eppewlet*, *eppenltethween* Érdy c. 165., *keppwptalaas* 173., most már azt is mondjuk *ép olyan*, *máskép is* e h. *épp olyan*, *másképp is*). *Törökbüza*: *töröbbüza* Ny. VI. 322., *terebüza* VI. 525. *Dwggaak* Érd. c. 172., ma *dugák*, eredetileg *ng*-vel. A régi *akki annap* stb. helyett a ma uralkodó kiejtés: *a ki*, *a nap*. *Éggy ember*, *ékkis kényér* stb. helyett közönséges: *égy embér*, *é kis kényér*. A *vígad*, *lyukad*, *botoz*, *szemez*-féle denominatív igéknek így kellett egykor hangzani; *víggad*, *lyukkad*, *bottoz*, *szemmez*, mint van *higgad*, *lappad* (képzőjük *-had*, *-hoz* stb., v. ö. *porhad*, *vénhédik*). A palóczoknál dívik *hozzuk* h. *hozzuk*, *észük*, *ütyük*, *siratyuk*, *tarthatyuk* (VI. 462., 518.), de u. o. *verjük* *temük* is e h. *verjük** *temjük*. Mássalhangzó után álló mássalhangzót nem igen szokás nyújtani, hogy a positio ne legyen nagyon erős (a finnben p. gyakran történik): *mondd*, *hordd el*, *karddal* h. inkább azt mondják: *mond*, *hord el*, *kardal*; v. ö. még *érettem*: *értem*, *közötte*: *közte*,

helyett: helyt; irott: irt, vert, folyt; mondtam: montam; erősebb, öregebbik: erősb, öregbik; kevesebbé: kevésbé; tuggya: horgya; akarattya; partya, gondollya: ajánlya; sieccség: menceg, vaccság: zölcség, fucc-é: boncol (futsz: bontszol). Mássalhangzó előtt pedig soha sem nyújtjuk a mássalhangzót; p. kössed: kösd, öntözzed: öntözd, ereszed: erezd el; mennydörög, szentelen, benreked, föntart; közeleb jön, jobbra, csöpje. Ha tehát véletlen két hosszú mássalhangzó kerül össze, akkor mindakettőt rövidítjük: állottak, hullottak, szállottak, varrott helyett, ha az igető véghangzója kiesik, azt mondjuk: áltak, hultak, szóltak, vart.

SIMONYI ZSIGMOND.

-LAG -LEG, -LAN -LEN.

(Felolvastatott a budapesti phil. társaságnak 1878. okt. 9. tartott ülésében.)

A *-lag -leg* igehatározó képző, melyet a NSzótár helyes észrevétele szerint „a székely népnyelv sokkal gyakrabban használ, mint a két magyar haza más vidékei“, eredetileg helyi értelmű, a mint azt a haslag = hason, hátlag = háton, a gylag = agyon, oldallag = oldalt féle példákkal bizonyítom. Már ennyiből is látható, mennyire téved a NSzótár, mikor Előbb. 139. lap. szól: „A hasonlóság alapfogalma rejlik benne, minélfogva hasonló a székelyeknél divatos *lak*-hoz, mely máskép *alak* (forma, kép). Hasonlólag = hasonló alak = hasonló kép“. A *-lag -leg* nemcsak helyről, hanem időről is mondható. Például: *virradólag*: virradtakor, *estelleg*: estenden, *este felé*.

Közönségesen állapot- és módhatározókat képez.

Leggyakoribb az *-ó -ő* végű igenévből alkotott határozó. De e közt sok olyan példa van, mely megérdemli, hogy különösen megemlítsük. Hadd lássuk ezeket: *biztatólag* nézett rá. Népk. gyűjt. I: 380. *boszantólag* mondják. Vadr. 371. *csaponólag*. V. ö. *csaponyón* MNy. VI. 319. *csapinosan*. *Csaponólag* vágja a fát (erdélyi embertől hallottam). A kujukjával *csaponyólag* vágott. Nyr. VII. 324. *csókolólag*. Soha sem láttam én ilyen szép

halottat! Szeme mosolygólag, szája csókolólag, lába felugrólag. NGy. I. 173. epedőleg. Pet. II. 120. festőleg: Vele találkozását festőleg magyarázta. Thewr. Józs. Drága Vilma. 15. futólag. Révai Bán.-nál 103. megfontolólag beszélgettek együtt. Hóra pór. 56. hajítólag. MNY. VI. 347. hasonlítólag MNY. 334. hasonlólag. Az előbbiekhöz hasonlólag bánának szekeresünkkel. Hóra p. 63. v.ö. 58. NGy. I. 365. 371. sat. hasonlag? Az írók nagyon használják, de kérdés, hogy mondja-e a nép? Vr. 371. „Hasonlag, mikor a faluba táncz van.“ Kríza saját szavai. ijesztőleg. MNY. VI. 346. kigyózdzólag: csavargósan. MNY. VI. 344. következőleg ennek amazétól külön Birója vagy. Hp. 51. közletőleg: közbefogólag. Vr. 506. MNY. VI. 336. lengedőleg vagy lengedezve foly a víz. Bar. Kisd. szót. 101. mosolygólag l. csókolólag. méltánylólag lelkesedve néz-e. Pet. I. 319. múltólag: hamarjában, futófélben, által-futva, mellesleg, oldallast. Bar. KSz. 55. oldhatólag kötni. MNY. VI. 355. omlólag van: terhes. Thewr. Józs. gyűjt. Vr. 511. a teheny is omlólag van. Vr. 471. riagatólag azt kérdé. Hóra p. 31. rovólag vagdalni. MNY. VI. 347. szánakozólag: reánk nézve szánakozólag szóla. Hp. 52. szánólag az asszony megszólala ígyen. Arany BH. 170. felugrólag l. csókolólag. unszólag rávenni valakit. MNY. VI. 334. vágólag: mintha többet e tárgyba vágólag nem mondhatnánk. MNY. V. 156. vesztegetőleg. MNY. VI. 338. vigasztalólag. Pet. II. 49. virradólag: Azt mongya az ősz embör a harmadik nap viradólag. Vr. 454. Nov. 5-dikére, péntekre virradólag a molnárné a kamarájába csukott be. Hp. 21. Újabb időben a Vasárnapi Ujság s az Ellenör is használja. A Nyelvör (II. 80.) azt mondja, hogy „virradólag fölösleges e h. virradóra“ || — közbefogólag l. közletőleg. szemelláthatólag megbizonyítom. Vr. 448 kézenkaphatólag tartani vkit: kézügyön, keze ügyibe. Vr. 505. felsevevőleg: nem bánva. MNY. 327. hosszutűrőleg. MNY. VI. 217. könnyüfőrőleg: nem szorosán. MNY. VI. 336. félismerőleg: félígismerőleg. MNY. VI. 326. magakelletőleg. Kellösködik: magakelletőleg bánik, viseli magát. Vr. 504. kardlapittólag: karddal lapítólag. MNY. VI. 217.

A Nyr. II. 267. ezt olvassuk : A *leg* képző részesülőkhez vagy melléknevekhez járul, de főnevekhez nem : futólag, kérdőleg, külsőleg. Csákány Laczi, Nyelvészeti galanteriák (Pozsony. 1875.) 36. lap, ugyan azt állítja, hogy „a *leg* képző nem járulhat főnévhez, hanem melléknévhez vagy részesülőkhez“. Babics Kálmán (Nyr. IV. 410.) ezt jegyzi meg rá: „A *leg* főnevekhez nem járulhat, például : aránylag, viszonylag, képleg sat. Vagy ezek mind kiírtandók az észleg-gel és észleges-sel együtt? Régi szó a haslag, újabb az előleg, utólag, párlag (?), asztallag (?) sat. főnévből vagy névutóból, némileg névmásból. Nincs tehát mit csodálkoznunk, hogy az észleges ellen annyira kardoskodik, midőn emez (észleges) következményekről nincs tudomása“. Itt csak egyetlen egy szó van, mely czáfoló erejű, t. i. haslag. Hogy *-lag -leg* főnevekhez járul, azt több példával bizonyíthatni. Íme a következők : agylag : agyon : agylag varrni = „agyon varrni“, németül endeln, „azaz két szély vásznat összevarrni“. Vr. 491. estelleg v. esteleg = *estvel-leg v. este-leg : estenden, este felé Nyr. II. 39. formálag : jó formálag szuszogni sem mertünk Hp. 34. egybe elnyelhetném formálag áhítózó tekintet. Bar. sehnsuchtsvoller blick. Nyr. VII. 438. V. ö. jóformán. haslag : hason : haslag dőlt : hasal. Vr. 501. haslag csúszni, fekünni. MNy. VI. 330. hátlag : hanyatt. MNy. VI. 330. hősleg : hősül. Pet. I. 303. 373. keresztleg : Hosszára tedd a karókat az ösvényen, ne keresztleg. Nyr. II. 183. képlág : hamis szívvel. Nyr. II. 521. III. 15. kézleg : kétkézleg fogható rúd : „kétkéZRúd“. MNy. VI. 334. szélleg : kétszélleg : a vásznat kétszélleg összefogni, azaz két szélét egybeillesztve. Nyr. II. 235. oldallag, ódallag, ódaltag, ódaltok : oldalt, oldalul, oldalról. Vr. 511. MNy. VI. 343. V. ö. oldalaslag, oldaloslag, ódaloslag.

Imre Sándor (A magy. nyelvújítás. 102.) így szól e képzőről: „A *lag leg* képzővel van a régi *haslag*. Inkább tréfás (?) és ritka szó. Újabban *mérleg*, *előleg*, *főlösleg*, *párlag*, *négyleg*, s már Pethénél : *asztallag* (legújabbban mellőzött mathem. műszók) és *lepleg* (ruha neme). Úgy vélem, ezeket nem amaz első egyetlen egy név (!) (mert „ütleg“-et Ballagi méltán tartja „ütlek“-ből újonnan (!) csinálnak) inkább az ígehatározók képére alkották [*haslag*

nem határozó? vagy arra a haslag-ra gondol Imre S., mely Ballagi szótára szerint főnév és hastakaró ruhadarabot jelent? az meg semmi esetre sem régi szó]: *mellesleg* (mellékesen), *oldalaslag*, *másodlagos*, *harmadlagos* és *elsődleges* (nem rég mondtuk: oldalat [l. alább]), *képesleg* (képesen, előleg, utólag, írásilag, írásbelileg, hátiratilag, feliratilag, szóbelileg. A neveket merész alkotásuaknak [oldalaslag-ot is?], mindkét rendbelit pedig ros z hangzatóért kevesítendőnek valljuk. Annyival inkább ezek: *előlegesen*, *utólagosan* stb. Mostanában mondják is: *illetőleg* helyett *illetve*, *következőleg* h. *következve* [!]“. Imre Sándornak megfelel Barna Ferdinánd, „Egy szavazat a nyelvújítás ügyében“ 56. A mit Imre S. mai irodalmi nyelvünk egyik éktelenségének tart, azt ő teljességgel nem tudja annak tartani. A *leg* képzőt megtalálja a régiségben, a finnben és lappban is, sőt az „-os -ös“ melléknévképzővel alkotott *lag + os* melléknévek tisztán finn-lappság. A nyelvújítás az ősrégi alakokat ismét felfedezte. „E régies alakoknak egy tetteg érzett és más valamivel alig pótolható szükséglet fedezésére való felélesztése határozottan szerencsés ötletnek mondható“. Csak is a *leg* igehatározóra nézve van annyi megjegyezni valója, hogy használata nem az, a mi az „*on ön n*“ igehatározóké. A *leg* mindig egy rövidke mondatot pótol: elgondolhatólag annyi mint ez: a mint el lehet gondolni. Czélszerű volna tehát nagyobb szabatosság elérése végett csupán igenévhez (jelen részesülő) függesztve használni, s minden egyéb használatát, a hol most különbség nélkül dívik, megszüntetni, s illetően (!) más melléknévekből igehatározókat csakis az *on ön n*, *ül ül* módhatározó képzőkkel alkotni; meghagyandónak látnám továbbá — mondja B. — még a mostani használatból az ilyeneket, mint barátilag, miután már ez van elfogadva (t. i. barátúl helyett); hanem itt aztán következtességre volna szükség, hogy t. i. e használat irodalmi megállapodásnak tekintetnék, és minden előforduló esetben az egyszer megejtett megállapodáshoz mindenki alkalmazkodnék.

Úgy áll-e a dolog, mint Barna előadja, s helyes-e az ő okoskodása, azt olvasónk könnyen megítélheti, ha majd adataink egész gyűjteményét ismeri.

Hogy a *-lag -leg* nemcsak *-ó -ő* végzetű igenévhez, hanem főnévhez is járúl, szemmeláthatólag bebizonyítottuk. Hogy pedig a melléknevektől épen nem idegenkedik — hisz az *-ó -ő* végű igenév is melléknévtermészetű — azt a következő példák mutatják: *ujolag* v. *ujlag*: *ujból*. MNy. VI. 353. *ujjolag* és *ujulag*. Moln. Szót. Megsírűt *ujjolag*. Vr. 441. *ujlag* más sövénybe ütköztünk Hp. 42. *újolag*. Pet. I. 350. 358. II. 60. 61. 80. 281. stb. ÖK. I. 81. *egészleg*. MNy. VI. 225. *felemáslag*: *fele egy-*, *fele másfélét*. MNy. VI. 325. *urilag*: fölvezette őt a rezsedenzia palotáiba, s ott *urilag* elfogadta. NGy. I. 367. *továbbilag*. Nyr. IV. 121. *valódilag*. Pet. I. 299. *elegendőleg*: *elég-képpen*. Bar. KSz. *annylag*: *ollyképen*. MNy. VI. 316. A göcseji szójárásban az *l*-nek *r*-ré változtával: *annylirag* Nyr. VI. 228. *karomnyilag*, *karomnélag* foly a csorgó vize. MNy. VI. 343. Nyr. II. 522. *belesleg*: *belsőleg*, *belsőképen*. Ball. TSz. *belesleg-belé* Fal. UE. II. 57. *csomóslag*. MNy. VI. 225. *csősleg* (törökbuza csöket számítva). MNy. VI. 225. *egyiesleg*, *kettesleg*, *négyiesleg*: *kettőt*, *négyet egybevéve*. *többesleg*: „a mi nincs egyesleg.” MNy. VI. 225. 353. Vr. 521. Nyr. II. 522. v. ő. *pároslag*. *elegyesleg*: *mixtim*. Moln. Corp. gramm. 249. *elvegyesleg*. Szót. *felesleg*: *félenként*. MNy. VI. 225. *félésleg*: *fölösleg*. MNy. VI. 225. A mi *felesleg* sok, *kifoly* a teli emlékezetből. Czucz. Ars. poet. 337. *fősleg* v. *fösül* v. *fönként*: *fejenként venni* a káposztát. MNy. VI. 327. 325. *kettesleg* l. *egyiesleg*. *késleg*. Vr. 505. ezt olvassuk róla: *késleg*: p. o. *hajtani* a marhát annyit teszen, mint *tereh nélkül szabadon* v. *kötéllel összekötve*, vagy *járóban*, de *teher nélkül hajtani*. (*késenn*: *szabadon*, *nyüg nélkül*. Ormánsági szó. L. Tájsz.) *körösleg* MNy. VI. 350. 225. Ar. ÖK. I. 11. *Tudtommal körösleg* *vagyon áldott béke*, *nincsen is a húnnak sehol ellensége*. Ar. BH. 46. *közösleg*: *kewzewsleg*: *interdum*. Nyr. I. 369. *közösleg*: *inter* Moln. CG. 240. *közösleg*: *mixtim promiscue* Moln. Szót. *kössetök* *igön szépségös coronát* az *istenszülő szíz Máriának* a *vékonságos selyemmel*, a *nagy ajétatossággal közösleg*. NSzomb. cod. 57. *mégésleg*. „*Úgy rémlik előttem* — *mondja Lőrincz Károly* MNy. VI. 225. — *mintha a mégésleg* (*hát mégétt* v. *mégüle*) *szóalak* is hasz-

náltatnék — t. i. Háromszékben — ilyen szólásban például: a munkásokat csak úgy mégésleg segíté, a verekedésbe csak úgy mégésleg vett részt. Mellesleg is (mellékesen) divatozik.“ — „Megjegyzem hogy a *-slag -sleg* úgy hangzik: *zslag zsleg*.“ megesleg, ih. a. m. ismét megint. Ball. TSz. mellesleg. MNy. VI. 225. Bar. KSzót. merősleg: egészen MNy. VI. 341. négyesleg l. egyesleg. oldalaslag, oldaloslag, ódaloslag v. ódalt v. ódalról. MNy. VI. 225. Ej! ej! be síkos a tollam az oldalaslagra. Révai Bánóczinál 112. Collaterales Personae. Oldalul való atyafiaknak személyei: De sororibus: Oldalasalag. Thewr. Józs. Verböczy Istv. diák műszavai. 5. Oldalasalag (melléc ágból) való az atyád bátya, és atyád nénye = collaterales sunt patruus et amita Comen. 603. 3. Mátyás Fl. Tört. szót. 95. oldaloslag: collateraliter, juxta latus, versus latera. Moln. Szót. pároslag: párjával, párosan. MNy. VI. 225. v. ö. egyesleg, kettesleg stb. pászmáslag: pászma számra, pászmánsként, „serébenként“ — szed czérnát. MNy. VI. 347. teljesleg, tejesleg: teljességgel. Vr. 519. MNy. VI. 225. 351. Nyr. VII. 266. teljesleg általláthassátok az egész dolog mivoltát, Vitán S. Csaták Hóra követőjével. 14. tetésleg: tetézve. MNy. VI. 225. többesleg l. egyesleg. tösleg, tövesleg: tövestül, tövével. Vr. 521. MNy. VI. 352. „tövenként is értődik s tövestül is“ MNy. VI. 225. ujoslag: ujolag. váltóslag: váltva, váltakozva. Kik egymás ellen váltóslak forognának. Érdy c. 225. = Kat. próz. leg. 269. vegyesleg: vegyesen. MNy. VI. 225. végesleg: finaliter. Nyr. I. 369. Annyi is mint végszámra. MNy. VI. 225. Vr. 522. vékáslag: vékaszámra, vékával; vékáslag mérték a régi ezüst huszast. Nyr. V. 175. MNy. VI. 225. V. ö. pászmáslag, végesleg. visszáslag MNy. VI. 225. Nyr. IV. 168. || magakezúleg: önnön erején működőleg, sajátmódulag, mint a ki maga gazdája. Nyr. III. 500. rétüleg: kétrétüleg kezibe csombojította. Vr. 399. nagyrétüleg: nagyrét v. nagyrétbe fogni. MNy. VI. 342. szerüleg: jószerüleg: jószerint, jórendin, jómódjával; alkalmasint. Vr. 503. MNy. VI. 333. Nyr. VII. 266. V. ö. könnyü szörleg Nyr. V. 175. ösztönszerüleg Pet. I. 266. módulag: azonmódulag: éppen azonmódulag, a hogy az a fejér szakállu ősz öreg embör megtanította

vót ötöt. Vr. 485. jó módulag építeni, jó módulag (= jóformán, úgyszólván) nem is alkudtunk, s megvolt a vásár. szegénymódulag élni. MNY. VI. 341. sajátmódulag l. magakezüleg. egyaránsulag lépnek (azaz egyformán) Vr. 491. félszántulag: „csapanósan, rézsút; mondják így is: kétszántulag“ Vr. 498. könnyedleg: könnyedén. Kaz. Szép Lit. VIII. 132. kolosszilag. Ar. ÖK. I. 81.

Végre még a következőket is kell a *-lag -leg* rovatába iktatnunk: átag: átlag, keresztül. Vr. 491. MNY. VI. 316. azonlag v. azontag: „azont úgy“ MNY. VI. 233. (A sopronmegyei ezentig nem annyi-e mint ezenteg? Nyr. II. 518.) megéntleg v. ö. megénteg, megéntlen, megintlen, meginlen, megéntelen, megintelen, möginteleng. Vr. 508. Nyr. II. 64. III. 70. MNY. VI. 237. összeveleg: összevéve; akár külön akár összeveleg szólottál. Nyr. II. 220. belesleg - belé Fal. UE. II. 57.

Bajosan csalódom, ha a féleges, megfélegesíteni, elfélegedni alapszavát *félleg*-nek magyarázom. „féleges. Szolgálhatnak-e ezek mintakül féleges szókkal való összeforrasztásokra?“ Lőrincz Károly. Nyr. II. 311. megfélegesíteni: megcsonkítani, hiányosítani MNY. VI. 340. elfélegelni: felibe mondani. MNY. VI. 323. csak elfélegeli a beszédet. Vr. 496. A *félleg*-ből lett félleg-es, mint oldallag-ból oldallag-os. Ezennel azt is észreveszszük, hogy a nyelvújítás idejében kelt *részleges* stb-féle melléknevek a népnyelv-nyújtotta analogián alapszanak. (V. ö. ideiglenez: ideiglen intéz. Nyr. III. 498. Alégos a gyomrom mit a Nyr. II. 472. olvasni, idevaló-e?)

Áttérünk most a *-lan -len* képzőre.

Eddig azt mondták róla, hogy rendszeren *ig* után járul s hogy *ig* rag nélkül is előfordul, de csak ritkán. A NSzótár azt mondja, hogy a régiségben találjuk *ig* nélkül s idézi a Szalay Á. 400 magy. lev.-ből a *viradólan*-t. Komáromy L. Budapest. Szeml. 1878. 398. lap. hasonlólag szól „Igaz, hogy a *lan len* leginkább csak *ig* után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Krizsa, Vadrózsák, szótár), hétfőre virradólan [a NSz. példája]; egészen. Apáti F. feddő éneke 38. sorában: Azkort a papoknak vala tisztességek, mikoron egészen áll vala szerzetek.“ Persze hogy előfordul, s a mint látni

fogjuk, még sok egyéb esetben, melyben az *ig*-nek semmi helye; mert *ig* és *lan len* két különböző valami, és semmi szín alatt sem magyarázható úgy, a mint az eddig történt. A NSzótár ugyanis így szól a *lan- len*-ről: „Valószínűleg öszvetett képző *el* (= tól) és szintén határozókat képező *en* (vastaghangon *al, an*) elemekből s értelme: bizonyos idő-, vagy tér-, vagy számbeli határon túl, túlvan. Járul némely másnemű igehatározókhöz és kötszókhöz is, pl. isméglen, pediglen, megintelen. Jelenti mint túlbő határozói elemekből álló, az illető határnak teljes bezárását a nevezettnek is befoglalásával, pl. ezen utczasor az utolsó ‚háziglan‘ elégett, a. m. az utolsó ház belefoglaltával; ellenben az utolsó házig elégett, annyi mint az utolsó kivételével a többi mind. A régiségben találjuk *ig* nélkül is, mint egyszerű igehatározót, pl. hétfőre virradólan 1553. levél. (Szalay Á. 400 magy. l.)“ A NSzótárnak eme czikke jeles példa arra, hogy szerzői a hamis etymologia vagy magyarázat kedvéért a szó értelmét is meghamisítják. Az *ig* és *iglan* közt felállított értelmi különbséget a nyelv nem ismeri. Mi különbség is lehetne addig és addiglan, én hozzámig és én hozzámiglan, holtomig és holtomiglan, ideig és ideiglen között? Mert nincs valamire való különbség, ép azért már Molnár ezt a *lan len*-t particula paragogica-nak, Pereszélyni paragogica syllaba-nak nevezte.

A *-lan -len* használatát feltünteti a következő egybeállítás.

a) *ig* után: *addiglan, meddiglen*: *addiglan usque ad illud, eddiglen usque ad hoc, pro aziglan, eziglen*: *reperias et aziglan et edziglen* Moln. Gr. Az felesig köteles az házasságnak töruinyire *accziglan meccziglen* az ü *firie* il. I. Kor. 7. 39. Sylv. *Mendaddeglan*. Bécsi cod. Ruth 2. 23. *Addiglan, meddiglen*. *Fortuna* VI. 26. Mátyás Flór. Tört. szót. 87. *akkoriglan*: a mit a szerencse *akkoriglan* nyujtott. Fal. UE. I. 38. *aliglan*: *Aliglan* tudjuk megbecsülneni (úgyszólván) azokat a faragott képeket. Fal. UE. II. 174. *aratásiglan*: *Hagyatoc monnot nõni* az *aratasiglan*. Münch. cod. Mát. 13, 30. *eddiglen* l. *addiglan*. *ekediglen*: *eddiglen*. Mélotai. Nyr. VI. 359. (kéd = kor, *ekkediglen* = *ez-kor-ig-lan* Nyr. III. 8.) *efelyglen*: *usque ad noctem*. Nyr. I. 369. *esztendeiglen*: *tiz eztendeiglen*

Bécsi cod. 1. fogytiglan, fottiglan: finaliter Moln. Szót. holtiglan, holtomiglan, holtodiglan, holtáiglan. Ball. Pb. 3411. holualiglan: ennek elmulasaiglan Bécsi cod. 5. énhozzáiglan: usque ad me. Félegyházi Gramm. ideiglen: sok ideyglen: per magnum tempus. Nyr. I. 368. alajtja hogy idéket megváltoztathasson és adattatnak ő kezébe ideiglen és idékiglen és fél üdőiglen, Bécsi cod. Szilády RMKT. I. 280. harmad ydeyglen: usque ad tertiam t. i. horam. u. o. 6. Nyr. I. 368. íziglen: Negyedik iziglen Corp. gramm. 508. ezer íziglen Hp. 71. Es ereztenec mēnd samariaba kōrnól Jērichoiglan Bécsi cod. 9. Asuerusnac napiban ki orzaglot indiatolfoguan Etiopiglan u. o. 29. indyatolfoguan Etiopiglan uralkodnak uala. u. o. 39. vendéggé hiuata mēnden nepet ki lélettetec Susisban a naǵtolfoguan mēnd a kūsdediglen. u. o. 29. hoǵ mēnden sidoc megōlettneñec eş eltōrlettetnēñec ģermēktōlfoguan mēnd vėniglen u. o. 34. kedeglen. Nád. cod. kegyeglen: vero. Nyr. I. 369. kediglen Moln. Szót. peniglen Fal. UE. I. 12. pediglen: Aranka pediglen erōkōdik vala, pediglen Aranka poéta nem vala. (E verssel Aranka Gyōrgyöt gūnyolták, ki a pediglent meg a valát mindūntalan használta.) Még két nevezetes, de eddig észre nem vett alakja van e szónak. Az egyik, mely tudtommal csak Petőfinél fordul elé, *pedétiglen*. Ő minden esetre a nép ajkáról vette. Űgy látszik, ez az alak hamis analogia szerint mindétig vagy ekkétig (= ekkédig) példájára készült: Viszi, mig viheti, végre pedétiglen fölakasztják, a mit adjon is az isten. Pet. Űj. költ. I. 251. A másik *penigtelen*. Jászay Pál a Tatrosi cod. szót. 306. lap. Itt meg a *te* szótag anorganicus, miről még alább lesz szó. középiglen: bykfa kewzepiglen: ad medios fagos. Nyr. I. 369. meddiglen l. addiglan. míglen: meglen, myglen: donec, meglen, miglen: quamdiu, dum. Nyr. I. 369. míglen Nyr. II. 229. mindegyiglen. Pesti Mes. 100. (v. ö. mindegyig: ad unum, usque ad unum Moln. Szót.) mostaniglan. Ball. Szót. napiglan: keues napyglan: ad paucos dies. Nyr. I. 369. Ez mái napiglan: usque ad hodiernam diem. Corp. gramm. 524. óráiglan: három óráiglan. u. o. 508. pediglen, peniglen, penigtelen. l. kegyeglen. teteiglen: Teteiglen baronabol fel rottac egy nagy

tölttest. Tinódi. Eger. I. (teteiglente idézi Imre S. A m. irod. és nyelv. röv. tört. 1865. 59.) torkiglan. Pesti Mes. 42. végiglen. Pesti Mes. 8. Moln. Szót. végiglen való: finalis u. o.

Ezeket az *-iglan -iglen*-féléket a háromszékiek Lőrincz Károly szerint már nem használják. „Csak a pedig néha pediglen, és a megint olykor megintelen“ stb. MNy. VI. 237. V. ö. Délig feketével, délután pediglen patyolat fehérrel. Erdélyi Népd. III. 67.

b) a hol az *ig*-nek semmi helye: érölen: az róka hannya az cselet, midőn lesre vészik, és érölen viselik. Pázm. Kal. 151. Nyr. VII. 249. futólan. Csipk. Gr. 397. v. ö. futólag. vágólan. Nyr. IV. 167. virradólan: beytfew zeredara viradolan: in nocte ante diem cinerum. Fer. leg. 26. viradólan Debr. leg. k. hét főre viradólan. (Szalay. 400 magy. lev.) Nyr. I. 369. IV. 168. NSzót. *lan* alatt. V. ö. virradólag. — egészen: integre Moln. Sz. Nyr. I. 369. II. 221. Dugonics Jel. tört. I. 196. sat. A nép nyelvében közönséges. Ez a szóalak eddigelé érthetetlen volt a nyelvészek előtt. Valahányszor az iskolában előfordul, vagy magyarázatlanul hagyják, vagy roszalják s egészen-re változtatják. színülen: fölszinleg. G. Katona. Nyr. IV. 121. ujolan Debr. leg. k. Nyr. IV. 167. a kiket Christus által wyolan teremtet. Nyr. I. 36. ujulan vagy uyjulan Moln. Szót. Uyulan pört indítani. Werböczy műszavai 26. — inkábbblan: „inkább, magis: leginkab, inkablan, maxime“. Moln. Gr. — méglen: még. mikoron méglen gyermekded volnál. Ének Sz. László királyról. mikoron méglen iffjúdad volnál u. o. Szilády. RMKT. I. 202. és 203. esmeglen, ismeglen, ismétlen: esmeg, ismeg, ismét. Moln. Gramm. míglen, pediglen l. fönt. megintlen, megéntlen Vr. 508. megintlen, meginlen Nyr. II. 64. megintelen, megéntelen v. ö. megéntleg és megénteg MNy. VI. 237. ynnetlen: inde. Nyr. I. 369. onnattlan: inde. u. o. tegedlen: tegnap, heri. Moln. Gr. tegetlen Nádor cod. Moln. Szót. és Komjáthinál: nuper. Budenz, Magy. ug. szók. 196. — köröslen-környül. Moln. Sz. sötétlen-sötét. Bernát Gazsi. Freskóképek 14. végeslen-végig u. o. 14. végestelen-végig. NGy. II. 372. (V. ö. véges-végig. Ar. kis. költ. II. 422. véges-végül.

Vr. 54. Pet. I. 361. végedes-végig. Vr. 418. Lásd a Figura etymologica-ról szóló cikkemet Nyr. II. 388.)

Ha most a *lag leg* és *lan len*-féle példakon még egyszer végig nézünk, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy egy és ugyanazon szó egy és ugyanazon szerepben hol *lag-leg*-gel, hol *lan-len*-nel van képezve. Például: virradólan: virradólag, futólan: futólag; ujolan: ujolog, színülen: színleg, egészlen: egészleg; megéntlen: megéntleg; köröslen [-környül]: körösleg, végeslen [-végig]: végesleg. E két utóbbi példa egybesorozását igazolja a következő viszony:

köröslen-környül: körösleg
végeslen-végig: végesleg } = belesleg-belé: belesleg;
szintűgy:

körös-körül: köröslen-környül } = beles-belül: belesleg-belé.
véges-végig: végeslen-végig }

Kétségtelen tehát, hogy figura etymologicát mutató alakokban is a *-lan -len* a *lag-leg*-gel functióra nézve tökéletesen egy, sőt az egyik példa szerint (értem a *belesleg-belé-t*) egymással váltakozik is.

Hogy hangtani nehézség sincs, mely a *-lan -len* és *-lag -leg* etimologiai azonosságát kétségessé tehetné, azt következőleg bizonyítjuk. A kérdésben forgó képző eredetibb alakja, ha figyelembe vesszük, hogy virradólan, futólan, érőlen, vágólan, ujolan, színülen mind a régiségé, nem *-lag -leg*, hanem *-lan -len*. A *-lan -len*-hez később egy *g* járult, mely a magyarban szeret *n* végű szavakhoz ragadni; pl. rozmaring, puszpáng, villáng, villam, Heltai, Cisio; taláng, csaláng. Ny. V. 63. immáng immán III. 515.; igenteleng stb.“ Simonyi Nyr. VI. 450—1. Az e parasiticus *g* hozzájárultával keletkezett *-lang leng n*-je később kiveszett, s így lett *-lang -leng*-ből *-lag -leg*.

Hogy ez a magyarázat nemcsak valószínű, mert természetes, hanem való, mutatja ez: megintelen, möginteleng Nyr. 277., megéntleg MNy. VI. 237.

A fejlődésnek ugyanezt a sorrendjét látjuk a következő példákban: éppen, éppeng, éppenges éppég Vr. 559. 400. Tájsz. éppégős-éppég. Nyr. V. 175. immán, immáng, immág Vr. 156., 428., 444., 445., 447., 449. 451., 559. osztán, osztáng, osztág, u. o. 551. Nyr. V. 175.

Mindezek után bátran állíthatjuk, hogy *-lan -len = -lag -leg*.

Ezen egyezmény kiderítése után még egy kérdés támad, mely ide vág, s azért itt kell megoldanunk. A végeslen-végig és végestelen-végig azonos értéke azt a gondolatot ébreszti bennünk, hogy végestelen-ben is csak a *-lan len* és nem a *-talan -telen* képzőt szabad keresnünk, a mely utóbbira már azért sem gondolhatunk, mert főnévhez igenis, de s-féle melléknévhez soha sem járul. Végtelen végig nyelvünk sajátosságai szerint lehetséges; de végestelen-végig t. i. fosztó értelmű *telen*-nel lehetetlen.

Ez az alak tehát másképp magyarázandó: vagy úgy, hogy végeslen-be hamis analogia v. kiejtés okoztából egy anorganicus *te* tódult, vagy pedig úgy, hogy végestelen végest-len-ből lett. Az első magyarázat mellett szól a peniglen-ből vált penigtelen (V. ö. Nyr. II. 278–9. közlött példákat.).

A végestelen-végig eszünkbe juttatja az egyetlen-egy-féle kitélt is. Én a Nyr. VII. 195. lapján azt is még a *-talan -telen* fosztóértelmű képző alá fogtam. Ezennel ide sorozom.

Az egyetlen-nek eddigi magyarázatára nézve ide iktatom Fogarasi-nak Nyelvt. Közlemény. III. 191. közlött ime szavait. „*Egyetlen* szavunkban mindnyájan éreztük és érezzük, hogy az *etlen* képző nem a tagadó ‚atlan‘ ‚etlen‘, noha létezik ily nézet is — hanem valamely más képző lappang abban. De kérdés: micsoda más képző? Mi a szótárban azt írtuk, hogy ‚egyetlen‘ annyi mint: egyiglen, régiesen: egyéglen, s a *g t*-vé változván, (mint ‚esmeg‘ = ‚ismét‘ szóban is) lön szintén az *é*-nek is rövidültével egyetlen stb. Ámde épen magára ezen szóra régi példánk nem vala. Azonban csak nem régiben egy igen kitünő nyelvemlékünkben találom meg. T. i. az a rossz szokásom van, hogy az előszókat nem olvasom, hanem olvasni valómnak mindjárt tartalmát akarom tudni. S így történt, hogy noha Katalin verses legendáját már többször átforgattam volt, de Toldy társunk előszaván csak e napokban futék végig. S mit találok ott? Egy jegyzetet, melyben az áll, hogy ő az ‚egyetlen‘ szót, mely

értelmére nézve kétségtelenül az ‚egyiglen‘ helyett áll, kiigazította a 2849-ik versben: Igen nagy tüzet tegyetek, És őket mind elvigyétek, És mind egyetlen belevessétek, És nagyszörnyen égessétek. Világos. És Toldy társunknak minden bizonynyal helyes oka vala a kiigazításra s általában az írásmódnak a mai kiejtéshez illesztésére annyival inkább, mert ő e szép nyelvkincset a nagy közönségnek is élvezhetővé akarta tenni.

Szilády Áron (RMKT. I. 122.) szintén Toldival tart. Ő is egyiglen-re változtatja az egyetlen-t.

Komáromy Lajos (Budapesti Szemle 1878. 398.) a Régi magyar költők tára ismertetésében kikel e változtatás ellen és méltán. Itt — úgy mond — Szilády olvasása és a szövegbe is bevitt javítása ellenében a codexbeli egyetlen-t tartom visszaveendőnek, vévén az egyetlen-t együtlen = együtt értelemben. Hogy a szó belsejében levő mai *ü* a régi nyelvben igen gyakran *e*-nek hangzott, erre minden lépten találunk példát. Emlékezzenek régiekről. Igaz, hogy a *-lan -len* leginkább csak *ig* után járul, mint holtomiglan; de előfordul e rag nélkül is: megintlen (Vr.), hétfőre virradó-lan (Szal. Á.); egészlen, Apáti F. feddő éneke: Azkort az papoknak vala tisztességek, mikoron egészlen áll vala szerzetek. Ezek s különösen egészlen mellett bátran megállhat egy együtlen alak is. A nyelvtörténeti szótár jó útbaigazító volna itt arra nézve, vajjon egyébűtt előfordul-e e szó. Értelmezésem szerint így lenne a szöveg: „Ez városnak egy utczáján, — igen nagy tüzet tegyetek, És őket mind elvigyétek, És mint egyettlen (együtten) belé vessétek.“

Kikerülte Komáromy figyelmét az, hogy Szarvas már a Nyr. I. évfolyamában a 369. lapon idézte a Ferencz legendából azt az idevágó kitételt: „egyettlenbe vagyonc (sumus simul).“

A *mindegyetlen* és *egyetlenbe* lehet, hogy *egyett*-ből vált, (v. ö. *egyebet* és *egyebűtt*, helyett és helyűtt.) Akkor ez a viszony áll: tegettlen: tegetlen = egyettlen: egyetlen.

De az *egyetlen-egy*, úgy látszik, más magyarázatot követel. Véges[-végig]: végeslen[-végig] = egyes[-egyedül]: egyetlen[-egy]. Ennek az *egyetlen*-nek etimologiai

értékét úgy hiszem a következő egyenletek derítik ki: színül = színleg; keresztül = keresztleg; hősül = hősleg; fősül = fősleg. Ennélfogva: egyedül = egyed-len. (V. ö. mind egygyl és mind egygetlen.)

Nyomozásunk eredményét a következő pontokban foglaljuk össze:

- 1) Megcáfoltuk a *lan len* és *lag-leg* eddigi etimológiáját;
- 2) megmutattuk, hogy a kettő egy;
- 3) hogy helyi az eredeti értelme;
- 4) hogy a *lag-leg* nemcsak ó-ő-végű igenevekhez, hanem főnevekhez és melléknevekhez (számnevekhez, névmáshoz) járul.
- 5) hogy a nyelvújításnak tulajdonított alakokra a népnyelv szolgáltatva a példákat, más szóval, hogy e tekintetben valódi újítás nem történt;
- 6) hogy a *lag-leg*-féle határozókból *-os -es*-végű melléknevek keletkezhetnek, s e tekintetben sem új, a mit az irodalom gyakorol;
- 7) hogy a *lan-len*, a mivel eddig nem tudtunk mit csinálni, az érthető képzők közé tartozik;
- 8) hogy hányféle szóhoz járul: ó- ő-végű igenévhez, melléknévhez, határozókhöz. Most már értjük, hogy agylag: agyon = egészen: egészen; hogy belesleg-belé csak olyan mint köröslen-környül; hogy köröslen: köröslag = újolan: újolag, sat. Szóval együtt látjuk most mind azokat a tűneményeket, melyeket egyenként nem voltunk képesek magyarázni, sőt nagy részét eddigelé nem is ismertük, s látjuk egyúttal a magyarázat egész útját s talán azt is mondhatom, hogy jogosultságát.

P. THEWREWK EMIL.

Á MAGYAR NYELV SZÓTÁRA.

Készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János.

XII.

Ha valaki azt kérdezné tőlünk, mondjuk meg egész biztosan, minő czél elérését tűzte ki magának a szófej-

téssel tulajdonképen a NSzótár, megvalljuk, mi erre teljesen határozott választ alig tudnánk adni. Az elvtelenség ugyanis oly általános, a vele járó következetlenségek s elmondások oly nagy számra rúgnak, hogy a biztos következtetést majdnem lehetetlenné teszik.

A nagy munkának alig akadunk lapjára, a mely a szerkesztőknek ama törekvését ne vallaná, hogy a nálunk uralkodó köz nézetet megerősítsék abbéli hitében, hogy a magyar nyelvnek önállósága, páratlansága, eredetisége s tisztasága minden kétségen fölül áll. E szerint a magyar nyelvben előforduló szókat, még a kirívólag idegen származásúakat is magyar elemekből állónak kellett föltüntetni. S e törekvésnek, a mint az olvasónak volt alkalma tapasztalni, nagyobbára meg is felelt emberül a szerkesztőség. S mégis erősen csalódnék, a ki ebből azt következtetné, hogy szótárunk semmi idegen szót sem ismer nyelvünkben. Minden megszorítás nélkül elismeri például, hogy „a *pelengér* a ném. *pranger*-ből keletkezett“; hogy „a *pintér* eredetileg német szó: *binder*“; hogy „*pisztoly* az európai nyelvekben általán divatozó, idegen eredetű szó“; hogy „*barát* közvetlenül a szláv *brat* szóból kölcsönöztetett“; hogy „*basa* közvélemény szerint nálunk a török világban meghonosodott szó.“ sat. S ha kutatjuk, ha okát keressük, miért tesznek néhányra nézve kivételt, miért zárják ki ezeket az eredeti magyar szók sorából? Talán azért, mert ezeket épen nem bírták nyelvünkben megfejteni? De hisz a ki fölismeri a *palaczk*-ban a *lap-aczk*-ot, a *prandában*-ban a *pih-rondá*-t, az *ezüst*-ben az *őszesded*-et, annak a *barát*-tal, meg a *basá*-val elbánni igazi tréfa dolog. Vağy talán azért, mert ezeken nagyon is érzik az idegen szag? No már ha az idegen hangzás nem áll útjában a *gróf*-nak, *zsebrák*-nak, *filgóriá*-nak, *verdinancz*-nak, *dicsák*-nak és *eszényák*-nak, hogy be ne iktassák az eredeti magyar szók sorába, akkor a *pisztoly* és *pelengér* egész ártatlanul vannak levelessé téve. Mi tehát az oka e következetlenségnek? Felelet: annak isten a megmondhatója.

A magyar nyelv önállóságával ismét, a melyet szótárunk fejtegetései nem győznek országnak-világnak eléggé hangoztatni, szembeszökő ellentétben áll nyelvünk-

nek más nyelvekkel való rokonítása. Méltán kérdehetjük: ha való (pedig valónak kell lennie, mert ki van nyomtatva) hogy a „*czimbalom*” szónak a gyökere ugyanaz a *czin*, a melyből *czin-czog* és *czin-e-ge* származnak“, hogy tehát eszerint *czimbalom* annyi mint *czin-czogó*, mire való akkor annak fölemlítése, hogy „*czimbalom*” hellenül *κύμβαλον*“, annál inkább, mert ez a görögben medenczét jelent“.

E világos következetlenségnek csak a következők adhatja meg magyarázatát.

Igen sok nyelvünkbeli szónak a hasonmása a szláv nyelvcsaládban is megvan. Ezek nagy részének eredeti szláv-sága azonban minden kétségen fölül áll; kétségtelemné teszik a rokon árja nyelvek adatai. Minthogy tehát e szókra nézve a tulajdonjog a szláv-ságtól el nem vitatható, az pedig a magyar nyelv méltóságával egyáltalában össze nem egyeztethető, hogy ő tót, horvát, rác s bosnyákféle népektől kölcsönözött legyen szavakat, nem maradt más hátra, mint az át nem úszható ellenmondás hinárjába belemerészkedve, s non laesa maiestate linguae patriae, a magyar nyelv önállóságának föltartásával elfogadni az árja rokonságát; minthogy pedig ez a mesevilág hazájába való, török vagy szakad, e rokonságot kieroszakolni.

De ezzel még a következetlenségek, az ellenmondások sora korántsem éri végét. A magyar árja rokonság elfogadásával, ha a „felsőbb nyelvésztudomány“ legalább azutánra nézve volna tudomány, szigorúan az következne, hogy minden egyéb nyelv, a mely nem tartozik ez atyafiság körébe, ki legyen zárva valamely magyar szó származása, eredete tanúinak sorából. S a dolog épen ellenkezőleg áll. A görög, latin, német sat. nyelvek oldalánál ott látjuk tanúskodni a héber, chaldaei, a török-tatár; mandsu-mongol, mi több azokat a csip-csup ugor nyelveket is; s hogy a következetlenségnek semmi híja se legyen, ott a japáni, sínai, maláji, takele, szóval ott tanúskodnak mindazon nyelvek, a melyeknek dikcionáriuma bejuthatott a szótári nyelvtudomány könyvtárába.

Ez ellenmondások seregével szemben hiába kérjük, hogy mi volt hát tulajdonképen a NSzótár szófejtegetéseinek a célja. Semmi. Maga a szófejtegetés volt a cél.

Teljesen áll ugyanis, a mit már ismertetésünk kezdetén mondtunk, hogy „volt abban az időben egy sereg nyelvész, a kikben annyira összegyűlt, úgy fölszaporodott az etimologiai malaszt, hogy már ki kellett buzognia; s a hová kibuzogjon, arra épen legalkalmasabb edény volt a készülő szótár.“ Volt a ki a héber nyelvvel foglalkozott; ennek föl sem kellett találni, mert már Otrokócsiék régesrégén kitalálták, hogy a magyar nyelv rokon a héberrel. Egy másik ismerte a mandsu-mongol nyelvet, s esküdött a magyar-mongol atyafiságra. A perzsa tudós perzsának, a tatár tatárnak s a sinai sinainak hirdette nyelvünket; s mindegyik helyet követelt s kapott is tudománya számára a szótárban. Ezekhez járultak az árja atyafiság bajnokai; s végre a kiket legelőször kellett volna említenünk, mert övék az elsőség, s a fő szerkesztő is az ő sorukban harczolt, a tiszta, szeplőtelen magyarság védői. Csak így magyarázhatjuk meg magunknak a különben megmagyarázhatatlant, hogy néha ugyanaz az egy magyar szó három különböző eredeti magyar gyökértől származik, s mindamellert rokon egy irlandi, baszk, arab, egyiptomi, takele, s tudja isten minő szóval. S mindezek az ellenséges elemek oly szépen, békében megférnek egymás mellett a szótárban, mint a színház pallásán a mennydörgő, zivatar, napsugár, holdvilág és a szívárvány.

Íme néhány példa.

Meggy. „Gyöke rokonnak tekinthető a *méz*, szan-szkritul *madhu*, *mezga*, *mézga* szókkal, mert ezen nemű fákból legtöbb *mezga* forrad ki, mely mind színére, mind ízére nézve némileg a mézhez hasonló. A *z* és *d* gyakran felcserélődvén, gyöke volna *med*, melyből lett *med-i*, *med-j*, végre *medgy*, *meggy*.“ Tanulság. 1) Ázsiában a mézgának méz íze van; 2) az ázsiai ős *meggy* kipusztult vagy elfajult, mert a melyet most ismerünk, az savanyú vagy legalább savanykás, s a NSzótár összes tudománya se változtatja többé méz izüvé; 3) a magyarban a *z*-ből *d* lesz, pl. *máz*: *Mád*, *viža*: *Vida*, *zárda*: *dárda*; különösen pedig a gyermeknyelvben: *fázik*: *fádik*, *zuzáját*: *dudáját* sat. Ki ne hinné el ezek után, hogy a *meggy* annyi mint *med-i*, azaz *méz-es*? — De minthogy hitetlenek mindig vannak nagy számmal, azoknak számára van a szótárnak egy más

etimológiája: „A *meggy* gyöke rokonnak tekinthető a *bogy*, *mogy* gyökökkel (*bogy-ó*, *mogy-oró* szókban)“. Tanulság. A *meggy* mind színére, mind ízére nézve hasonló a *mogyoró*hoz. — A kik netalán azonban más ízűnek találnák a mézet is, mogyorót is, meggyet is, azoknak számára van ismét egy harmadik készlete: „Sőt gyökéül *med* (= *ned*) is vétethetik, a midőn *medi* = *medj* nedvvel bővelkedő gyümölcsöt jelentene“.

Mell. Ebből négy sütéttel kedveskedik a nagyszótári tudomány. A *mell* tudvalevőleg a testnek előrészén van; tehát „annyi mint *elő* = *elü*; az *elü*-ből lesz *ell*, ebből pedig *m* előtéttel *m-ell*“. — Vagy „más vélemény szerint a *mel* úgy tekinthető, mint maga az *emel* ige; ettől lett *emelő*, *emelü*, s az *e* elhagyásával *melü* = *melj*; s *e* szerint a *mell* valamely emelkedettet, domborodottat jelent“. — A harmadik szerint „*mell* betűáttétellel s némi változtatással az *emlő*-ből alakult át“. A negyedik tanítás szerint a *mell* ebből lett: *bell*. „Bizonyos gyermekjátékokban ugyanis, midőn valamely fiú többek közül kiolvas valakit, először önmagán kezdvén az olvasást, mellét megütve így szól: *ellem—bellem*“. Hiszszük, meglepetve áll az olvasó ily ritka tudomány előtt. Igaz, a tudomány is bámulandó; de sokkal bámulandóbb az a páratlan figyelem, a melylyel szótárunk különböző rendű és rangú olvasója iránt viselkedik. Látni való ugyanis, hogy az első magyarázat (*elő* = *melü*) kiválóan a férfi nem számára készült; a második (*emelü* — *domborodó*) különösen a nemes katonaságot tartotta szem előtt; a harmadik (*emlő* = *melő*) a nővilágnak hódol; a negyedik pedig (*ellem—bellem*) kétségtelen, hogy a kis gyermekeknek kedveskedik.

Czimbora. „Eredetileg lehetett *czim-pár* v. *czim-párja*, azaz czímben, polgári állásban pár, barát, társ. — Lehet annyi is, mint *csín-pár*, azaz csínban és csínben, vagyis jó és rossz tetteben párom, barátom. — Egy harmadik elemzése: *szív-pár*, *szívem párja*, *szümpárja*.“ Hogy az olvasó hova szegődik, nem tudjuk; de nekünk a *csimpár* legjobban tetszik — a szerkesztőségnek is: „ma is ez a legdivatosabb értelme.“

No még egyet! *Ember.* „1) Némelyek *en* (= *én*) és *ber* (*bir*) szóktól származtatják = *én-bir*, minélfogva

tenne, mint énnel biró. 2) A *bir* helyett vétethetik *bar* (*bar-om*) is, s innen *ember* annyi volna, mint énes állat. 3) Mások szerint alkatrészei *em* (szop) és *ber*, mely héber nyelven vastag hangon *bar* am. fi; tehát *em-bar* = szopófi, szopó szülött, csecsfí. 4) Némelyek az *emel* ige *em* gyökét és *erő* név gyökét látják benne, melyekből összetét által lett volna *em-er*, *b* közbetéttel *ember* = főséges erő. 5) Ismét mások az egyenesen föllállott jelentő *em* és *ber* (= *bar* : állat) elemekből származtatják, miszerint ember annyi volna, mint emelt testtel, fejvel járó állat, mi által a többi állatoktól különbözik Ovidius szerint: „Os homini sublimē dedit, coelumque tueri jussit, et erectos ad sidera vultus“, s a magyar költő szerint: „Ember vagyunk, a föld s az ég fia.“ Vörösmarty. — Úgy-e olvasóm, ne magyarázzuk! Így magyarázat nélkül sokkal fölségesebb; különösen az az „Ovidius“ és „a magyar költő“!

Hogy az olvasó tiszta fogalmat alkothasson magának a nagyszótár szöfejtő s különösen összehasonlító tudományáról, a következőben egy képet állítottunk össze, a mely egész híven nagyszótári minták után készült.

Káplán. Ha tekintetbe vesszük azon kiváló magyar szokást, hogy a káplánok nálunk hosszabb vagy rövidebb idő után rendesen plébániát kapnak, bátran állíthatjuk, hogy a *káplán* szó gyöke azon *kap*, mely nyerést, valamilyen részesülést jelentvén, *kap-ocs*, *kap-a*, *kap-u*, *kap-p-any*, *kap-ta*(fa), *kap-it-ány* szavainkban is találtatik. Ezen értelmezés szerént tehát *káplán* annyi mint: *kap-ol-ó-an* = *kapolán* = *káplán*. Mások szerint a *káplán* ebből származott: *apró* (t. i. pap = kis rangú), ekként módosulván: *apróan*, *k* előtéttel: *k-apróan*, az *r*-nek *l*-re változtával: *kaplóan* = *kaplán* = *káplán*. Ismét mások értelmezése szerént, tekintve a magyar káplánoknak azon tulajdonságát, hogy mindannyian püspökségről ábrándoznak, az előbbihez hasonló lefolyással az *ábránd* szóból alakult volna: *k-ábránd* = *káblánd* = *káblán* = *káplán*. Némely nyelvészek, fontolóra véve azon körülményt, hogy papok csak is férfiak lehetnek, a *káplán* szót összetételnek tartják, állítván, hogy az a hellen οὐκ (nem) s a magyar *lány* szóból alakult: οὐκ π előtéttel πουκ, megfordítva κουπ = κοπ = καπ — *káp-lány*, azaz = nem-lány. Végelemzé-

sében e szót mégis tisztán magyar elemekből állónak, s *kap* és *lány* részekből alakultnak véljük, e szerént azt jelentvén, hogy *kap-lány*, vagyis hogy a lányok kapnak rajta. Különben az sem lehetetlen, hogy azt jelentené, mely szerént *kap-lány*, azaz kap a lányokon. Tekintve mégis a káplánoknak komoly hivatását, az előbbi értelmezést valószínűbbnek, a papi méltósághoz illőbbnek tartjuk. Egyébiránt hasonlók hozzá a szanszkrit *kapála*, hellen *καπελαϊον*, latin *caper*, *capella*, goth *kaupatjan*, közép felső német *kapûn*, tót *kapalny'*, török *kaplan*, héber *kaporah*. Figyelmet érdemel, hogy *kopta*, *kophta* aegyptomi nyelven annyi mint: csodatevő mester. A régi rómaiaknál a pap: *pontifex*, származik *pons* (híd) és *facio* (csinálok), tehát mintegy hídcsináló = pap. Talán onnan, mert a pap az üdvezülésnek mintegy hídját csinálja? Vannak, a kik a *káplán* szót az elrontott latin *capellanus*-ból származtatják. De egy az, hogy *capella* a latinban kecskét is jelent; már pedig a káplán épen semmi viszonyban sem áll a kecskével; más az, hogy e szerint káplán annyit tenne, mint csupán kápolna papja; már pedig tudva levő, hogy a káplán nem csak kápolnáknak, hanem templomoknak is végzi az isteni szolgálatot. Különben is az innen való származtatás erőltetett s csak azt bizonyítja, hogy vannak nálunk emberek, kik minden magyar szót idegen szóból fúrnak-faragnak.

A ki e képről netán azt gondolná, hogy nem hű, hanem nagyon is kirívó színekkel festett, azt szótárunknak tetszés szerint választott két-három szómagyarázata teljesen meg fogja győzni az ellenkezőről, valamint meggyőzhetik a mutatványúl közölt imez idézetek is.

Édes. „Gyöke *éd* rokon az *íz* szóval“. Az *íz* szóról pedig ezt találjuk: „Megegyezik a *szí* gyökkel. Rokon vele a vágyat jelentő szanszkrit *is*, *istisz*; ily lágy sziszegő hang van a latin *sapit*, és sokkal erősebb a német *schmecken*, *geschmack* szókban is“. A *szí*-ről meg ez áll: „E szónak gyökét azon *szí*, illetőleg *sz* természeti hang képezi, melyet az orron vagy ajkak és fogak közt vékonyan behúzott levegő ad; miért rokon vele érteményben is *szop*; csagataj nyelven *szíp-mak* szintén annyi mint *szív*-ni.“ A *szop* pedig így van magyarázva: „E szónak alapját az öszveszorított

ajkakkal beszívott természetű hang teszi; s rokonok vele a cseremisz *sips-*, a latin *sugo*, német *saugen*.“ Folytatólag aztán az *édes*-nek *éd* gyökeréről ez van mondva: „Mint gyök megvan a görög ἔδωξ szóban; hangzóváltozással a héber *adid*, aram *ado*, arab *ad* édest, kedvest jelentenek, ide tartoznak a szanszkrit *szvádusz*, latin *svavis*, német *szüsz*; a törökben is *dad*, *dat*, *tat* annyi mint íz; eléjön a csagatajban *dsüdsük* = édes. Végelemzésben az *eszik* igének *e* gyökéből származtatva, annyi mint *e-ed*, összehúzza *éd*, honnan *e-edes* = *édes*“.

Ara. „Eredetileg talán *ára* volt, a becsest, drágát jelentő *ár* gyöktől, mennyiben az *ara* a férfinak mintegy drága kincse. Különben egyeznek vele a perzsa *arasz* tör. *avret* (feleség), szanszkrit *bhária*, ném. *braut*, lat. *nurus* és *hera*. Azt is vélhetnők, hogy valamint a *meny* = menő, a *menyasszony* = férjhezmenő, hasonlóan *ara* vékonyhangon *ere* azon *er* gyökből származott volna, melyből az *ered*.“

Ács. „Rokonságban látszik lenni a szanszkrit *taksz* (vág) szóval, melytől jön *takszan* (ács), továbbá a lat. *ascio asciarius* szókkal. Azonban eredetileg *álcs*, *álcsi* volt; tudniillik a magyar *ól* több keleti nyelven *aul*, *ula*, jelent aklot, gazdasági hajlékot, miszerint *álcsi* = *ól-csi*, azaz *ólcsináló*. Sőt *álcs* betűátvételnél fogva egészen egyezik a régi *cseál* szóval. Jászay véleménye szerint *álcs* maga az állít szó. A perzsa nyelvben is *usztdád* (artifex) *isztáden* igétől látszik származni. A sínai nyelvben pedig *csiáng* am. artifex és *csing* am. perficere.“

Ágy. „Ha alapfogalmúl azt vesszük, hogy az ágy annyi mint alvó hely, így elemezhető: *al-gy*, az *alszik* ige gyökétől. Mennyiben pedig az ágy valaminek alját teszi, azon *al*-ból származtatható, melyből *alatt*, *alul* származnak. Egyébiránt rokonok hozzá az előtetes goth *badi* (ágy), szanszkr. *pat*, svéd *baead*, ném. *bett*.“

Áld. „Alaphangja *á* mintegy nyílt szájon kiömlő indulatot jelent, elvont törzse *ál*, melyből *d* képzővel lett *áld*. Egyébiránt rokonok a mandsu *aldsime*, lat. *laus*, hell. *áelido*.“

Bércz. „Megegyezik vele a ném. *berg*, szl. *werch*, továbbá a perzsa *borz*, *berz*, *burz* (altitudo); szkr. *brihat*

(altus), ugyancsak a szkr. *parvatasz* (orom), hell. ὄρος, παρασός, lapp és finn *wari*, *wuori*, szl. *hora*, magy. *part*, *orom*, úgy szintén a *ra*, *re* ragok is, sat.“

Mál. „Ez vagy a *melly* névszónak vastaghangú módosulata = *mally*; vagy pedig alapfogalom benne az üres, tátongó nyilást jelentő *ma* gyök, s ebből *ma-al* = valami öblösnek az alja. Lugossy a *mély* szóval rokonítja. Rokon hozzá a gör. μάχη (hónalj), némileg a ném. *magen* és *wamme*, ehhez ismét a magy. *vehem* és lat. *venter*.“

Mátka. „E szóban a *ka* kedvességet jelentő kicsinyítést látszik mutatni; talán annyi mint *más-ka* vagy *másod-ka*, azaz valakinek kedves mása, tehát *mátkám* = *máskám* v. *másodkám*. Vagy pedig lehet, hogy törzsöke *mát*, *matat*-ból huzatott össze, mely mozgást, menést, utánjárást jelent, s e szerint *mát-ka* = *matat-ka* vagy *matatóka* oly személy, ki más után jár, vagy ki után járnak. Dankovszky szerint az illir nyelvben eljőn *mótka*. Némelyek a *mädchen* német szóval rokonítják. A perzsában a *máde* szónak, mely az állatok nevéhez szokott járulni, nőstény értelme van. Azonban a magyar *mátka* szót mind férfiről, mint nőről szokták érteni. Sok nyelvész mindíg idegent keres, csak nem hazait.“

Munka, muka, múka. „Ha alapfogalmul a mozgást vesszük, melylyel a munka járni szokott, a *mu* gyök legközelebb állna a *mozog* ige *mo* gyökéhez; ehhez téve *g* képzőt lesz *mug*, *n* közbevetéssel *mung*, innen igenév *mugó*, *muga* kemény *k*-val *muka*; vagy *n* közbetétellel *munogó*, *munoga*, *munga*, keményen *munka*. Vagy talán létezett *muk* ige *mozog* értelemben, s ebből lett *mukó*, *muka*, s *n* közbevetéssel *munka*. Egyébiránt rokon vele *n* közbevetéssel a mandsu *manga*, a csagataj *mung* (baj, nyomor), lengy. *menka*; különösebben a régies *muka* alakban szkr. *magh* (mozgat), hell. μόγος (munka), a ném. *machen*, finn *muokkaus*, cseh *muka*.“

Nyár. „Valószínű, hogy e szó eleinte rövid volt: *nyar*. Értelemre és hangra legközelebb áll hozzá a tör. *jaş*; rokon még vele a hell. ἄρ, és szl. *jar*, *jaro*, továbbá a ném. *jahr*, melynek Adelung szerint hajdani értelme nyár volt, s *ar* alakban létezett, mely aratást jelentett,

miszerint a nyarat az aratástól nevezték volna el. Ily fogalmi s hangbeli rokonság létezik a magy. *nyar* és *aratás* közt, melyeknek köz gyökük *ar*, *or*, melyből lesz *ar-at*, *or-t*, és a mely *s* előtéttel megvan *s-ar-ol* s *t* előtéttel a *t-ar-ol* igében. Ily előtétnek tekinthető *nyár* szóban az *ny* vagyis *ni* (annyi mint mutató), a honnan *niar*, *njar*, *nyar* s megnyújtva *nyár*, mintegy mutatója az aratásnak. Más elemzéssel az *ny* lehet am. *nő*, honnan *nyár* annyi volna, mint *nő-ár* = a nővésnek árja. Egyébiránt különös figyelmet érdemel az arab *nár*, mely tüzet, és *nur*, mely meleget, továbbá a mongol *naran*, mely napot jelent.“

Szinte nehezen esik megválnunk a mutatványok további közlésétől. A példák száma oly nagy, s szebbnél szebb fajták vannak belőle. Igazi lelki gyönyörűség olvasni őket. Nézzük csak.

Az *édes* szónak gyökere *e*, ebből lett *e-ed* = *éd*; ez az *éd* ugyanaz, a mi az *íz*; *íz* pedig egyenlő *szi*-vel; ennek az eleme meg a természeti hang *sʒ*; tehát az *éd(es)*-nek gyökéreleme egyszerre *e* és *sʒ*. Rokon vele a szkr. *svad*; e szerint a magy. *éd*-ből lekopott a szókezdő *sv* hang, eredetileg tehát *svéd* volt (íme a magyar-svéd rokonság!) Ámde a tör. *dad* s csag. *dsüdsük* szerint mind a szkr. mind a magy. szóból az önhangzó elől hiányzik egy *d* hang; ezt kiegészítve, a magy. *édes* legelőször így hangzott: *svédés*. De a szanszkritban *is*, *istisʒ* v á g y a t jelent; tehát v á g y = e v é s. A fő tanulság pedig az, hogy a lat. *sugo*, héb. *adid*, szkr. *is*, csag. *dsüdsük*, ném. *schmecken* s a magy. *íz* ugyanegy szók; s ugyanegy szók, a mint a többi példák mutatják, a magy. *ár* (pretium) s ném. *braut*; magy. *áld* s lat. *laus*, gör. *ἀεῖδω*; magy. *ágy* s ném. *bett*; magy. *bércz*, *orom*, *ra re* s a perzs. *barʒ*, szl. *hora*; magy. *mál*, ném. *magen*, lat. *venter* sat. sat.; s hogy e szerint a magyar édes testvére a japáninak, mongolnak, németnek, oláhnak, zsidónak és a muszkának.

Az sem megvetendő tanulság, hogy az ő s magyar jobban és előbb gondoskodott disznajáról, mint magáról; különben nem csináltatott volna előbb ólat mint házat, s akkor az első ácsot nem nevezte volna *ólcsi*-nak, hanem *házcsi*-nak; vagy hogy a ném. *jahr* a magy. *ni ar*(atnak)-ból származott, s hogy e szerint az emberiség-

nek fogalma sem volt még a nyárról, s már is javában aratott, sat. sat.

E pár példából megtanuljuk azt is, hogy mily rengeteg sok szó veszett ki nyelvünkéből. Így például az *ara* bizonyítja, hogy volt egy *ar-ok* v. *arad-ok* ige megyek jelentéssel; a *mátka* pedig, hogy volt egy *mát-ok* utána járok, s a *munka*, hogy volt egy *mug-ok*, *munog-ok* v. *muk-ok* ige mozgok jelentéssel; a *mál* = *ma-al* pedig kétségtelenné teszi, hogy a kölcsönvett barlangnak a kivesszett *ma* (öböl, üreg) volt az eredetije, sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

AZ „-ÁR, -ÉR“ KÉPZŐ.

A Nyelvőr ez idei folyamának februári füzetében, ritkább és homályosabb képzőinkről szólva, először is az *ár*, *ér* képzőt fejtegettem. Szándékom volt kimutatni, a mire eddig a specialis magyar nyelvészettel foglalkozók nem ügyeltek, hogy a szláv *ár*, *ér* képzőn kívül egy eredeti *ár* képzőnk is van; de ha van is ilyen képzőnk, azért a nyelvújítás *ár* képzésű szavait még se szabad szentesítenünk. Nem annyira fejtegetésem, mint inkább a bizonyító anyag elégtelensége és meg nem győző volta ellen kel ki Komáromy Lajos a Nyelvőr áprilisi füzetében.

Szerinte minden *ár*, *ér* végű szót össze kellett volna gyűjtenem, csoportosítanom őket magyar, szláv, német, török stb. eredetük szertnt. Úgy látszik, Komáromy nem ismerte föl cikkem irányát. Pedig észrevehette volna, hogy az a kölcsönvett *ár* végű szókkal nem akar tüzetesen foglalkozni, hanem csak azokat öleli föl, a melyek magyar eredetűeknek látszanak, vagy valóban azok. Nem akartam tehát könnyedén elbánni a dologgal, a mint Komáromy szememre hányta, hanem elbántam vele úgy, a mint kitűzött célom megkívánta. Hogy ez a czél helyes volt-e vagy nem, az már más kérdés. Szerintem helyes volt, mert nem akartam az olvasó szeme láttára az *ár*, *ér* végű szók nagy seregéből újra kiválasztani azokat az idegen szókat, melyeket már előttem olyan szakemberek kiválasztottak, mint Miklosich, Szarvas, Budenz, Vámbéry, Edelspacher.

De hát én azokat a szókat se tárgyaltam mind, a melyekben az *ár* képző voltát ki lehet mutatni, faggat tovább Komáromy és mindjárt szemem közé is vet hét olyan *ár* végű szót, melyekben az *ár*-ra rá lehet sütni, hogy képző, hatot

pedig olyant, a hol az *ár* lehetne képző. Ebben igaza van és csak köszönetemet fejezhetem ki érte, hogy a cikkemben mutatkozó hiányokat adataival pótolta. Mentségemre nem is szolgálhat más, mint hogy az embernek figyelmét ebben az irtózatos szólabirynthusban egyik-másik szó könnyen elkerülheti és senki se volt és nem is lesz soha se biztos benne, hogy ő egy képző funkciójának kimutatására minden ilyen végű szóval számolt. A Komáromytól felsorolt szók közül több jutott nekem is tudtomra, csak hogy már későn volt, mert cikkembe többé föl nem vehettem őket. Azóta Komáromy figyelmeztetése folytán még több helyt kutattam és mindig több meg több olyan *ár* végű szóra akadtam, melyekről sajnálom, hogy a teljesség kedvéért föl nem vehettem őket első cikkembe, de olyanra egyre sem a melyen az *ár*, *ér* képző voltát határozottan ki lehetne mutatni. Ilyenek: *bébillér* Ny. II. 93.; *csigér* Ny. II. 371. *csántér* Ny. II. 93.; *budár* Ny. 43.; *fentér* Ny. II. 562.; *kövéér*; *puzsér* Ny. III. 184.; *zsöllér*; *bajmár* Ny. V. 128.; *csúvár* = a malmok be- és kihordó kocsisa Ny. VI. 179. és Krizánál (talán a ném. zufahrer? a *cz*-nek *cs*-re változására v. ö. zuspeis: csuspajz?); *dandár*; *csingér* Ny. VI. 273. — *csuhadár* Kreszn. *fundár*, *gunár*, *gyévér*, *hinár*, *hüvetér*, *szátyár*, *timár* mind Kresznericsnél || *lajhár* M. A. *lakmár* S. I. és Tájszótár.

Ezek közül az utóbbi kettőben, a *lajhár* és *lakmár* szókban az *ár* lehet képző, mert ismerjük az alapszókat, a a melyekből képezhettek: a *lajha* és *lakoma* szókat. Minthogy a *lajha* és *lajhár* szók idegen eredetét ki nem mutathatjuk, fel kell róluk tennünk, hogy eredeti szókincsünkhöz tartoznak. A *lajhár* alapjául e szerint egy *lajha*-ni igét kell föltennünk, melynek a *lajha* participium praesense, a *lajhár* pedig e participium képzőnek *r* kicsinyítő képzővel megtoldott alakja, tehát olyan képzésű volna mint *fehér*, *csiszár*, *tündér* stb. (V. ö. az *ár*, *ér* képzőről szóló cikkemet és Budenz: magy. ug. összeh. szót. 501. l.).

A *lakmár*-t Miklósich szláv eredetűnek mondja és az ó-szláv *lakomū* = avidus szóval hozza összefüggésbe. Szerintem helytelenül, mert ezt a szót még könnyebben megmagyarázhatjuk magából a magyar nyelvből mint a *lajhár*-t. Van ugy nis *lak-ni* igénk (jól lakni), melynek *m* momentán képzős alakjából ép úgy származhatott a *lakmár* mint a *tünni* vagy *csapni* igék *d* frequentatív képzős alakjából a *tündér* és *csapodár*. A *lakmár* alaknak különben sincs a szláv nyelvekben mása.

A *lajhár* és *lakmár* szókon kívül felsoroltakhoz még több hasonlót adhatnánk. De minek! Hisz az olyanokat mint *budár*,

dandár stb. nem látjuk *ár* képzős, csak *ár* végű szavaknak; már pedig az ilyeneknek csak annyi fontosságuk van az *ár, ér* képző funkciójának kimutatásánál mint az idegen eredetű szóknak, azaz semmi.

Komáromy ezen kívül azért is megró, hogy szláv befolyás alatt keletkezetteknek mondtam az olyan szókat, mint *csaplár, foglár, hajtsár*. Nézetem szerint elég okom volt arra, hogy szlávós képzésűeknek tartsam őket. A *hajtsárt* Kresznerics is mellékesen érinti, midőn a *hajtó* = actor pecoris szóról beszél, mert azt mondja: *hajtó*, tótosan hajtsár. Ez a szó határozottan újabb keltű, legalább Molnár Albertnek kezemnél levő szótárában nincs meg. Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára már ismeri. Valószínűleg a déli vidéken kezdték először használni, mert mint összetétel túlnyomólag disznóhajtsár alakban használatos. — A *csaplár*-t kizárólag a *korcsmáros* fogalomra használják nagy Magyarországon*), tehát olyan fogalomra, melyet őseink csak akkor hozhattak forgalomba, midőn szláv atyánkfiaitól a korcsmában pityizálást eltanulták. A *korcsmáros*-ban a szláv *krčmár*-t mi a magyar -s képzővel látuk el, a *csaplár*-ban pedig a szlávok a mi *csapol* igénkét az ő *ár* képzőjükkel. Ezt a megszlávósított *csaplár*-t aztán visszavettük tőlök és épúgy csináltunk belőle *csapláros*-t mint a tisztán szláv *krčmár*-ból *korcsmáros*-t vagy a *mesár*-ból *mészáros*-t. — Ez az én nézetem, s e mellett ma is megmaradok, bár nem mondom, hogy csalhatatlan és hogy Komáromynak ne lehessen igaza. De annyi bizonyos, hogy az én állításom mellett ép annyi vagy még több ok is szól mint az övé mellett. — Analogiául fölhoztam a *gombár* és *sajtár* szavakat. Komáromy zokon veszi tőlem, hogy nem mondtam meg, honnan szereztem e két szót. Megnyugtatózására annyit mondhatok, hogy a *gombár*-t = gombkötő Szarvas Gábor, a *sajtár*-t pedig sajtárús értelemben Simonyi Zsigmond közölte velem. Az egyik déli vidéki, bácskai, a másik éjszak-magyarországi, ha jól emlékszem szathmár megyei szó.

A *foglár* és *vezér* szók ellen tett kifogásai helyesek. A *foglár*-nak igei alaptól származásához ezuttal magam is járulhatok egy adattal. A Nyelvőr II. R. 373. l. ugyanis közölve van ez az alak *fogláva* ebben az értelemben: *fogva*, mely *fogolni*, *foglálni* igéből van tovább képezve.

Mind a mellett azonban, hogy most már nem nyolcz, hanem tizenkilencz, illetőleg tizennyolcz**) olyan *ár* végű szónk

*) A székelyeknél a Tsz. szerint *korcsma* jelentése is van.

**) A Komáromytól fölsorolt *kullározó* egészen máshova tartozik. Ott az *ár* nem participiális, hanem frequ. képző. V. ö. futkáró-ni. sütkérezni stb.)

van, melyben az *ár* képző voltát ki lehet mutatni, mégis ellent kell mondanom Komáromy azon nézetének, hogy az *-ár* képzőt szabad az irodalmi nyelvben újabb szók képzésére fölhasználnunk. Az *ár*, ha tizenyolcz szóban találtuk is, mind a tizenyolcz szóban olyan, hogy funkcióját nem érezzük világosan, sőt sok szóban mint kopár, fehér, tündér, csiszár épen nem érezzük. Erre a tárgyra különben még visszatérek és akkor e kérdést bővebben lesz alkalmam fejtegetni.

HALÁSZ IGNÁ CZ.

ÉVAD — IVAD. /

II.

Lehr Albert azt kívánja tőlem a Nyelvörben, hogy fejtssem ki újdonatúj teoriámat az ivad dolgában.

Az én teoriám nagyon együgyű. Az *é vad* nem jelent *saisont*, ezt öt tekintély bizonyítja, kiknek jobban lehet hinni, mint egy szál kürti kalendáriomnak. Hát mit jelent? Magában semmit, épen úgy mint ló t, bingó, biri, barka, cseprő magukban értelem nélküli szavak, s értelmüket csak az összetétel adja meg mint paranomasiáknak, így: csiri-biri, tarkabarka, lótfut, ingóbingó, aprócseprő. Tetszett a nyelv geniusának játszani, s megalkotott egyszer-másszor egy-egy sallangot, mely a szótestnek nyomatékot, díszet vagy komikumot kölcsönöz. A sallangok alatt nem keresünk mystikus jelentést. Épen így nem keresek az évadban sem. Érzekem (a mire többet tartok, mint arra, a minék hiányát Lehr Albert szememre veti) azt mondja, hogy *éjnek évadja* szintén paranomasia, s pedig rhythmikus. Hogy paranomasia s pedig rhythmikus, mint a paranomasiák nagy része, ezen feltevésemet ismét a Nyelvör által közlött adatokra alapítom. A Debreczeni és Winkler-codex, Ferenczi, Varga, Wolf, Kriza és Kürt: tehát mind a hét tanú egyező vallomása szerint így fordul elő szavunk: „*éjnek évadja*. (Egyedül csak a mondvacsinált erdő-irtás és gyapjúnyírás ivadából hiányzik a *nek*). Ebből én azt következtetem, hogy a *nek* alakilag lényeges része a szólamnak, s a két szónak olyan összekötő kapcsául szolgál, melynél fogva a két szó egymástól vagy legalább a második az elsőtől elválatatlan; és ha elválatatlan, akkor az évad nem lehet egyéb, mint más alakban ismétlődő erősítője a maga párjának, paranomasia; hogy évad épen úgy éjszakát jelent, mint a hogy a barka jelenti a tarká-t a ló t- a fut-ot, a bingó az

ingót, a cseprő az aprót. Azzal a különbséggel, hogy nem pusztá szójátékot képez, hanem erősítő jelentése van, mint ezekben látjuk: Királyok*nak* Királya, Urak*nak* Ura, halálnak halálával halsz meg, a melyekben a tulajdonító ragnak szintén lényeges szerepe van, s nélküle az egész szerkezet összeomlanék. Mert ki mondaná ezeket így: Urak Ura, halál halálával halsz meg — hacsak a kürti gyapjúnyíró referens nem?

Még mást is szükségesnek tartok megjegyezni. A magyar nép sohasem használja függetlenül ezt a szót „éj”. Sem alanyesetben, sem ragozva. (A költői nyelv-más.) Nem mondja, mint az úrfiak és francia-regény-fordítók: jó éjt! hanem jó écczakát! s neki az „éjjel” nem annyira főnév, mint időhatározó erre a kérdésre: mikor? „Rosszul aludtam az éjjel.” De van még-is egy szerkezet, a melyben használja, és pedig épen a famósus éjnek évadjának édes testvére, vagy jogutóda az. Mondja ezt igen gyakran: éjnek écczakája. Jogutódnak mondom, mert azt gyanítom, hogy mikor az éjnek évadja, mely sohasem lehetett valami életrevaló kifejezés, végkép enyészetnek indult, az ekként támadt hézagot a nyelv szelleme sietett pótolni az egészségesebb és érthetőbb éjnek éjszakájával. Különb is az igazi egészséges szavak nem igen hálnak ki, s Horatiusnak ama hasonlata: „Ut silvae foliis pronos mutantur in annos; Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas, Et juvenum ritu florent modo nata vigentque” inkább szép mint igaz. Legkevésbé hálnak ki pedig a paranomasiák. Annálfogva azt következtetem, hogy az éjnek évadja nem pusztult volna ki a nyelvből annyira, ha azon egy jelentésű nem lett volna az éjnek éjszakával, mely amazt, a jónak a jobb levén ellensége, feleslegessé tette.

De hogyan lett hát az éjből évad? Itt már az etymologia határiba lépek, pedig meg van írva, hogy: Etymológiák országa setétes, sok régi szavaink eredete kétes. Követem a Nyelvőr taktikáját. Ő egyenesen Kunszentmiklósrá tette át az évadharcot s fejemre gyújtotta a házat: én viszont felkeresem a Nyelvőrt (mert Budenzet nem követhetem a sarkokig). Persze sokkal könnyebb volna a tőt arra nézve, hogy a szónek a saison értelmét alája csenhessük, az év (aevum, annus: filius ante patrem) szóban keresni; de egy-két anachronismus állja utunkat, pedig lehetne némi nyomot találni az „éjja” szóban, mely függetlenül ugyan nem, de ezen összetételben s csupán csak ebben az egyben: harmad-éjja = harmadéve, igen nagy területen ismeretes. Hanem hát a kalandosok eredetét ős-időktől

fogva ott szokás keresni, hova gyarló földi lábak nehezen juthatnak el, s inkább meghisz az ember, mint oda fáradjon. Az isteneknél, a finneknél. [Jó = fluvius.]

Én megmaradok a magunk corpus jurisánál a Nyelvörnél. Ott olvasom I. 317. l.: *éj* = év. — Ez evnek minden tisztessége (Omnia solemnia hujus noctis.) Felveszem tőnek ezt a szót. *Éj*. A *j* digammává változva év. Mint a hogy elváltozik e szóban *hő*, *hevül* = hé, héjul, hiúl, hévül. (Ez utóbbit bizonyosan ismeri Szarvas Gábor, ha járt valaha Baja környékén). Elszédül, elüti a melegség, a gabonát is megüti a hé', e miatt megszorul a szem. *Ív* és *íjj*, *ívem* és *íjjam*. A kiskunoknál a *mi* állapító raggal így: *Mi-v-ön*. Lovat kéne venni, de nincs mivön. Baranyában *vitt* (tulit) *vi-ött*, *vivött*; *vett*, *ve-ött*, *vevött*. Gyöngyös táján a *gyónni* úgy tudom *gyo-v-ónni* És az *iktat* nem *i-v-iktat-é*? Az *ívik*-töből. Világos hogy az *ik-tat* factitivum, épen úgy mint *ok-tat*; és ha *oktat* töje *okik* az *iktaté* nagy hihetőséggel *ikik*, *í-ik*, *í-v-ik* lesz. Nem az *ik* sorszám képző, vagy az *íg* névhatározó hát a tö. Ilyen töktől csak a mai évad képez szavakat. Az *iktat* pedig jó régi szó. — „Gedeon búzát ver vala ki a sajtóban, hogy eliktatná a Midián orczája elől.“ Károli és Comáromi bibliája. „Eliktatták azt uram úgy, hogy nem látja többé élő ember“ Baja—Csanád. *Kő*: *kő-v-es*, *kies* stb.

Tehát a tö *éj* = év (nox), mely hajdan — épen úgy mint *iv* *íjj*, *ívem* *íjjam*, *hő* *hevül*, *hé* *hévül* — al- és felhangú ragot megtűrhetett. *Éj*: *éjnek*, *év* vagy *é*: *énak*. Nem merem bizonyosra fogni, de úgy rémlik, mintha láttam volna valamikor egy régi zsoltárban a XIX-ik zsoltár versét így: „Egy *éj* a más *éj*nek Beszél az Istennek Ő nagy dicsőségéről.“ Nagy szerencséje lenne ujdonatúj teoriámnak, ha valaki engem ennek az „*éj*nek“ nyomára vezetne, s meggyőzne róla, hogy nem sajtóhiba.

Jó magyar szavakban: *béka*, *héjja*, megfér a kétféle hang; s „Kis-kun“ helyeken még pedig a minden idegen befolyástól erősen elszigetelt Halason, — igaz, hogy csak kényességből, ragoznak így: Péterék-nál, Szekérék-nál: miért ne volna megengedhető, hogy az *éj*, *év*, *é* alhangú ragokkal állott valaha kapcsolatban?

Ha ezt megengedjük, az a kérdés merül fel: Hát a többi hogy lesz tovább? A továbbképződés?

Használjuk a quidlibet audendit.

Ne feledjük, hogy (az én teoriám szerint) paranomasiával van dolgunk. És a paranomasiák alkotásánál a nyelv geniusa

Épen oly szeszélyesen jár el, mint a réjják (refrain) alkotásánál. Nem ismétli magát; mindenütt eredeti. Ujdonat-új, unos-untig, észom-észára, teliseded-teli, stb. Itt tetszett neki az éjnek éjszakáját így czifrázni meg: éjszakának évadja, vagy nem is „éjszakának“, hanem a codexekben, és Kriza codexértékű relatiójában csak énekévada.

Az *ad ed* jelentése (helynévképzés kivételével) általában kicsinýtő: gyöngge gyöngéd, kis kiseded, távol távolad; vagy osztó mint a számneveknél: nyolcz-ad, husz-ad. Van azonban két-három olyan szó, a hol ellenkezőleg az eredeti fő jelentését erősíti, megnyomja; pl. Vár Várad. Itt én nem holmi váracskát, hanem ellenkezőleg főfő erősséget vélek jeleztetni. Pétervárad, Nagyvárad. Épen így ezen két szóban *uj-don-at új* (pl. *theoria*) és *telis-ded teli*, a tős szó jelentése a rag által nem gyengítettik, hanem erősül. Tehát *éad = évad = nagy, mély éjszaka*.

Van még egy más föltevés is. A nap különböző részeit nyelvünk megfelelő igékkel jelzi, melyekben mindenütt ott a kifejlést jelentő *d*. Virad, reggeledik, esteledik, alkonyodik. A dél déllik (déli; delel: délló kiskunságban annyi mint délibáb) Éjjeledik is van, de ezt már inkább körülírjuk, éjszakára vált az idő. Ugyanezen igék közül egyik-másik főnevet is alkot: viradta, nyugadta nyugta, alkonyodat összevonva alkonyat. Kérdés, nem volt e nyelvünknek régebben éj-hedik vagy évhodik (hamuhodik) igéje, s ebből származott éjhedte vagy évahodta, évadta, évadt főneve. És akkor az éjnek évaggya, éjnek évadtja, az éjnek éjjeledése lenne. Gondoljunk más időszakjelző szavakra, a melyekhez (Csécsi observatiói szerint) „*vox „szaka“ affigitur*“: tel-et-szaka, nyar-at-szaka, éj-t-szaka. Mi célja van itt az összekötő *t* hangnak! Könnyebb kiejtést eszközöl? Időpontot, mintegy helyet jelez? Nagyon merészeknek mutatkozunk-e, ha a nyár, tél (és egyszersmind az éj) főnevekből etymologiai célunkra ígét alakítunk úgy, mint a tavasz-ból tavaszodik. Nyár nyár-hodik, tél tél-hedik, év-hadik, s ebből a viradt alakjára nyáradt-, teledt-, évadt- főneveket alkotunk, s hogy megnyerjük a nyáradt-szaka, teledt-szaka és é(v)adtszaka kulcsát, mely utóbbinál mellékesen meg kell jegyeznünk, mennyire hibáznak a könyvek és lapok és pesti urak, kik következetesen éjszakát mondanak, még pedig jól megrágva a szót éj-szaka, hogy parasztoknak ne láttassanak; s mennyire jó úton jár a magyar ember, mikor következetesen és az etymonhoz híven écczakát és éjtzakát (éjtszaka) mond.

Ez az én ujdonat-új theoriám az évad dolgában. A szószármaztatásomért nem merném a kezemet tűzbe tenni, csak abban az esetben, ha látnám, hogy Budenz is oda meri tartani a magáét a finn theoria mellett. A többire nézve azonban állok az igazságom mellett, t. i. a) az évad valóságban nem létezik másként, mint ezen kapcsolatban: éjnek évada vagy évadja; erdőirtás ivada, gyapjúnyírás ivada pedig csak olyan költemények mint Csaba és Aladár az Atilla fiai között; b) az éjnek évadja paranomasia, s ezt jelenti: éjnek éjszakája; c) ebben a jelentésében is kiháló félben van már, s alig lehet a tájszavak közé sorozni, mert az olyan tájszó, a melyről az egyik azt mondja, hogy van, még pedig sűrűn terem, erdőnyíráskor, gyapjúírtáskor, a másik pedig azt állítja, hogy ott bizony se hírét se hamvát nem ismerik, az olyan tájszó nem tájszó. Itt is látták, ott is látták; mikor aztán kérdik: hol van hát, azt mondják rá: most volt itt. Koloncz biz ez kérem. posztószélre kötve. No én azt is megengedem, hogy valamelyik kürti ember csakugyan használta az erdő-írtás ivadát. Valami bíró viselt ember, öreg esküdt, egyházi, egyszóval valami urak között forgolódó tudákos ember. Csodabogár. Divatot akart mondani a jámbor az urhatnámságában. A „tandíj“-t is mondják néhol „standí“-nak. Határozottan német származásra utal mint minden adó. Megesnék bele, ha az angol szavak értelmét a könyök, a Kobak, a Nym Káplár, a Petó és Pistol jargonjaiból akarnánk meghatározni.

Bizony csak csizmadiát fogott a Nyelvörség az ivadjával.

Úgy ám, de az idény meg rosz szó, azt mondja Lehr Albert, „ennélfogva épen nyelvünknek az emberségessége kívánja meg, hogy a kifogástalan ivad vagy évad (azt sem tudja az ember melyik másik) lépjen helyébe.“

Ez ám az évados következtetés; épen olyan, a minőt néhány sorral fentebb mond a számoltatásában. Ha Baksay itélni mer, akkor nem tudja a mit tudnia kellene. Tehát: A ki itélni mer, az nem tudja a mit tudnia kellene; úgy de nem csak Baksay mer itélni, hanem néha-néha Arístoteles is, Kant is, Pope is, Lessing is belekontárkodnak és itélni mernek: ergo Arístoteles, Kant, Pope és Lessing nem tudják, a mit tudniok kellene. Bizony sokat haladt a világ. Az én nem évados deák koromban az ilyen propositio majort a hátához verték az embernek.

Lássuk a másikat: A mely szóról be van bizonyítva, hogy kifogástalan, az joggal lép a rosznak bizonyult szó helyébe; az ivadról be van bizonyítva: tehát az ivad joggal lép a rosznak bizonyult *idény* helyébe. Hm! „Téged, sir, befogadlak száz .

lovagaim közé, csupán ruhád szabása (propositio minor) nem tetszik. Azt mondod, ez perzsa öltözet; de mégis meg kell igazítanod.“ Az ivad kifogástalan volta be volna bizonyítva, hogy immár. Be bizony, még pedig ököllel, a szegény kürti referens hátán, a kit elküldenek csikászni, a miért az ivadnak se hírét se hamvát nem ismeri.

De hogy visszatérjünk a syllogismusra, abból, hogy az idény rossz szó, nem is következik, hogy szükségképen helyettesíteni kell. Lám a charitas-ra sincs szavunk (azt mondja Kossuth, pedig dehogy nincs! az Évá-ból ott az Évad, a Sárika pedig szülni fogja a Sárikály-t), mégis meg vagyunk nélküle, ha bajjal is. Nagyon lakonikus nép lenne belőlünk, ha csak kifogástalan szavakat használnánk; hiszen minden új alkotás kifogás alá esik többé-kevésbé. Ezzel nem akarom védelmezni a hibás alkotásokat, az idényt legkevésbé. Csak annyit akarok mondani, hogy azzal nem segítünk a dolgon, ha a kiküszöbölendő hibás szó helyére egy másik szokatlan, kétesértékű s értelmű szót léptetünk. Van annak más módja is. Egyszerűen el lehetünk az idény nélkül, a nélkül, hogy azért az évad-ivadra szorulnánk. Magyarországon ötezer ember ha van, a kinek saison-ja van. Ez az ötezer ember bizony saisonozni fog kétszáz esztendő múlva is, míg a többi hatmillió kilenczszázkilenczvenöt ezer azt sem fogja tudni, kanállal kell-e enni vagy kenyérre kenni, akár saisonnak, akár idénynek, akár évad-ivadnak hívják. Mért ne maradhatna meg saisonnak? Ha így nem tetszik, lágyítsák meg önök Czéczo-nak. Még is csak okosabb lesz így kérdezni: Hol fogunk a nyáron czéczozni? mint így: Hol fogunk a nyáron ivadozni vagy évadlani? Fördő-czéczo, korszolya-czéczo, farsangi czéczo és böjti czéczo. Dinnye-, szőlő-czéczo. Erdőirtás czéczója, gyapjúnyírás czéczója. Osztán a kik annyit köszönhetünk a tótnak, és úgy bele vagyunk szerelmesedve a németbe (egy kürt-vidéki patricius szerint, a ki németül nem tud, nem is ember, vagy legalább nem mívelt ember; s akad olyan kedves kis magyar város, a hol kilenczven iskolakötelezett leány közül tizenhárom jár iskolába, német magánórára pedig húsz; gymnasiumi oktatásunknál a német nyelv jelentékeny óraszámot foglal el, az erdélyi tanár urak épen 6 órával tisztelik meg hetenként), ha mondom, úgy bele vagyunk szerelmesedve a németbe: mit bántjuk azt a szegény francziát, a ki nekünk soha a nyelvnél kárt nem tett? Nem tudjuk megtűrni azt az egy-két szavát?

Jó, hát toloncozzuk ki a saisont, de utána menjen ám a kormány is (no, nem a Tiszáé, hanem csak a gouvernement)

meg az árenda, meg a közkézen forgó lakat, sőt a kiválólag magyar találmány a kilincs is. Majd meglátom, hol lesz az a kedves kis város, a hol ezek helyébe Kassainé asszony kifogástalan ivadokat fedez fel. Aztán nem is szükséges minden fogalomra saját szóval birni, nem bir azzal egyetlen egy nép sem. Úgy-e az indogermán nyelvek életükért sem tudnák átfordítani a mi öcsénk, bátyánk, hugunk, néneünk-et, de nem törik a fejüket miatta, hanem körülírják s megértik egymást; mi pedig megfaragtuk a fivért és nővért. (Hát ez rossz szó-e? Ha rossz, léptetni kell helyébe valami kifogástalan ivadot, pl. himivad és ivadnő. Ha pedig jó, azonnal utasíttassék minden poeta nyelvörhatóságilag, hogy verseit igazítsa ki: Mert fekete azon a zsinor a béleg, Ébredj Lajos ébredj, megölték fivéred, és: Királynő nővérem Az egekre kérem, Azért a piros rózsáért Jaj be ég a vérem.)

Mégis talán hagynánk fel az olyan cikkek termelésével, a melyekre nincs kereslet. A mit egy szóval nem tudunk kifejezni, fejezzük ki periphrasisal. Az ivadot is megkerülhetjük. Ott vannak a telente, nyaranta, teletszaka, nyaratszaka, telet, nyaral, időz, időtöltés, innep, évszak, szak; az erdőirtás javában folyhat, a gyapjúnyírásnak ideje, a munkának melege megdandárja van. Egy szóval „akad bizony a kik nem röstelik“ s éppen abban áll az író művészete, Notum si callida verbum Reddiderit junctura novum.

Már most a szemrehányásokra kerül a sor.

A mi az én tájszavaimat illeti, a melyekért a Nyelvörség engem felelősségre von, azok nem járnak hamis passussal, s nem kell Kürtről, Szegedről összefogdostatni a tanukat, a kik igazat mondjanak mellettük. Nem is kötöm őket senki nyakára, még kevésbé terrorizálom velük szegény árva nemzetemet; legfeljebb annyit teszek értük, hogy kész vagyok a vámsorompókat lerontani, s ha a Nyelvörék elismerik az én tájszavaimat, én is kötelezem magamat az Ivad-tiszteletbentartására, egy föltétel alatt: Jelentsék ki világosan minő alakban használjam: Évad, ivad, övad, évod? Birtokragozásnál pedig jottista legyenek-e Évadja, ivadja, övadja, évodja, vagy pedig purista: évada, ivada övada, évoda? Azután csonka tuskónak hagyjuk-e a drága leletet, mely tovább tenyészni nem képes, vagy pedig megengedjük neki, hogy családot alkosson, pl.: ivadozni, évadlani, évadlott (vitézlett), ivadozhatnék stb. stb. Viszont én sem bánom a kebel és ortály fölött akárhogyan ortályoztok.

Végre nem hagyhatom szó-panasz nélkül, hogy a Nyelvör mindjárt első lélekzetre dobra üti a titkaimat, hogy én vastag

ignoranciát árulgatok, a mi Kiskun nyelven vastag tudatlanságot jelent. Az ilyen szemrehányást igazi tudós szó nélkül szokta hagyni: én azonban (a kinek összes philologiai apparatusa abban a kis privilegiatus „kiskun“ érzékben áll, a mit az ember, ha bele nem születik — nem egy könnyen szerezhethet meg) nem állhatom meg, hogy a Lehr Albert árulkodására egy collegiumi anekdotával ne vágjak vissza.

Egyszer egy vén „Kiskun“ papnál három szuplikánsdeák került össze. Egy pápai, egy debreczeni, és egy pataki. Hány éves deák*) pápai clarissime? kérdi a vén pap ebéd közben. Négy éves, feleli Pápa ifja. Hát kend, debreczeni prestantissime? Öt éves. Válaszolt a prestantissimus. Hát kend, humanissime pataki? Én annyi vagyok mint ezek ketten, felelt a nagybajuszú. Hm! s tud-e kend annyit, mint ezek ketten? Tudok annyit mint kentek hárman.

És akár tizenhárman.

Mert ha Lehr Albert és Szarvas Gábor és a Nyelvőr összes munkatársai csak annyit tudnak az Évad-ivadról, a mennyi a Nyelvörben megjelent, akkor én egy magam épen annyit tudok róla, mint ők harminczhárman. Hát mit kérkednek akkor az én ignoranciámmal?

Egyébiránt pedig Lehr Albert lehet tudományban akár milyen öreg, de a polemia mesterségében még zsenge ivadát éli. Hiszen kérem, kitanult polemikus a vastag ignorancia argumentumát konfektnek szokta hagyni, ő pedig mindjárt előre feltálalja. Máskor jobban vigyázzon a tálalási rendre!

BAKSAY SÁNDOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr VII. 323. lapján tett kérdésekre.

A kérdések elsejére válaszúl írhatom, hogy nálunk a „mintsem“ szót ily alakban használják, illetőleg hangoztatják: m i n c s e b b; pl. „Mincsebb aszt ténném, inkább elveszék v. kész vónék nagyot cselekedni.“ Még így is fejezik ki magukat: „Nemhogy veszekégyek, de — azon kezdem — még sem es szólitom azét a kicsijét.

A 2. 3. 4. és 5-ikben foglaltak itt nem használtatnak.

(Sepsi-Uzon.)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

*) deák = akadémiai polgár.

TARTALOM.

	<i>Oldal.</i>
Szít, czivakodik, szivárvány. Simonyi Zsigmond	1
Helyesírás. Hunfalvy Pál. — I. A kiejtés elve	4
II. Visszapillantás	55
III. A jelen és jövőendő	99
Ritkább és homályosabb képzők. Halász Ignác.	9, 59, 148
(-ár -ér 60, -nok -nők 148, -ács 150, -lya -lye 151, -la -le, -ha 152, -na 153.)	
Az -ár -ér képző. Komáromy Lajos	160
„A Magyar Nyelv Szótára. Készítették Czuczor G. és Fogarasi J.“	
Ism. Szarvas Gábor. 13, 65, 107, 153, 197, 248, 301, 360, 392, 444, 495, 547	
Pusztaszer. Géresi Kálmán	21
A magyar nyelv tanítóihoz. A szerkesztőség	49
A természetrajz műnyelve. Fialowski Lajos.	
A) Zoologia : a) Általános rész	75, 119
b) Különös rész	119, 164, 213
B) Botanika : a) Általános rész	261
b) Különös rész	262
Válasz Szalontai észrevételeire.	501
Természetrajzi képek. Fialowski Lajos, — 1. A kutya és rokonai	420
A Nyelvörbeli népnyelvi adatokból. 1877. Simonyi Zsigmond	77
Az 'évad' veszedelme. Lehr Albert	79
Végtére, véghetetlen. Ifj. Szinnyei József	97
Német szavak magyarosítása. Simonyi Zsigmond.	
1. -er végű szavak	103, 242
2. -el végű szavak	243
3. -en végű szavak	246
Műszavainkról. Alexander Bernát	113
A pécskai nyelvjárás. Simonyi Zsigmond	121
A magyar közönséghez. Az akadémia I. oszt.-tól	145
Belényesi Gábor nyelvéről. Simonyi Zsigmond	168, 266
Ólom. Edelspacher Antal	193
Talan. -telen. P. Thewrewk Emil	195
Az orthologia ügye Névy stilisztikájában. Babics K.	209, 256, 312
Bojár. Edelspacher Antal	241
Látab. P. Thewrewk Emil	247
Az őrségi tájszólás. Könnye Nándor.	
Hangtani jelenségek	271, 320, 371
Névragozás	417
Melléknevek fokozása.	419
Névmások	419
Igeragozás	420
Mondattani sajátságok	466
Sajátságos képzések	469
Ostábla. Szarvas Gábor	289

Oldal.

A bölcsélet magyar nyelve. Bánóczy József.	
VIII. Substantia, accidens	291
IX. Essentia, natura; attributum. Substratum.	357
Alatt. P. Thewrewk Emil	293
A hegynevekről. Révész Samu	308
A völgyek neveiről. Révész Samu	365
A „más” szó és családja. Budenz József	337
A hangátvetésről. Simonyi Zsigmond	339
A butaság synonymikája. Bánóczy József	368
Redő, ráncz. Szarvas Gábor	385
Fordítóink. I. Kiss Lajos	389
A magyar nyelv irodalma. Simonyi Zsigmond	400
Észrevételek a Ny. VII. 6. füzetére. Szalontai J.	409, 455
Dereglye. Edelspacher Antal	433
Névszókul használt igealakok. Simonyi Zsigmond	434
Latin-magyar közmondások. Margalits Ede	470
A visszaható igének egy különös használata. Simonyi Zsigmond	481
Orbonás. Edelspacher Antal	493
Évad—ivad. Baksay Sándor	504, 560
Rövid és hosszú mássalhangzók. Simonyi Zs.	529
-Lag -leg, -lan -len. P. Thewrewk E.	534
Az -ár -ér képző. Halász Ignác	557

Nyelvtörténeti adatok.

Mélotai Nyilas István ágendája. Király Pál	27, 81
Miskolczy G. „Jeles Vadkert.” Természetr. szók. Könyvc N. 29, 83, 126, 175	
Egy XIV. szbeli szitkozódás. Marczali Henrik	81
Egy magyar szó az egyik Vitéz-codexben	126
Okiratbeli magyar szavak. Nagy Gyula.	
1. Helynevek	173, 219, 267, 516
2. Fanevek	317
3. Vegyes dolgok	415
„Törökmagyarkori Tört. Emlékek”. Szólások. Veres Imre	319
Székelly ístánczia Apafyhoz. Abafy Lajos	371

Helyreigazítások, magyarázatok:

„Is” a szóréndben. Az erdő ellen ment. Imre S. botlásasi. Simonyi Zs.	373
Csóva. Szalontai J.	421
Ivad. Jászai Mari	422

A magyar nyelv:

Az orvosi irodalomban. Ernyei Miksa	23
A Budapesti Szemle értesítőjében. Király Pál	459
Észrevételek Király P. észrevételeire. Marczali Henrik	513

Kérdések a Nyelvtör d o l g o z ó t á r s a i h o z :

Vigy, szkvoregély, pariscsa, nélki, keletső, engönket 31, 32. — Válasz nem jött.	
Lélé, lélebb 85. — Válasz:	129
Lengetég 85. — Vál.	128

	<i>Oldal.</i>
Kudarcz, kuvarcz 85. — Vál.	128, 178
(Főtt részeg) fődrézeg, fődsüket 85. — Vál.	128, 129, 178
Tejtestvér 85. — Vál.	128, 129, 177
Böszölés 85. — Vál.	129
Nagyotalánítani 85. — Vál.	128, 129
Székső, sasi kégyó. 126. — Vál. nem jött.	
Csákiék' megyek stb. 220. — Vál.	472
Ból, böl, bü, bú, bü, 176. — Vál.	272, 273
Ok ök uk, ük birt. személyragok 176. — Vál.	272, 273
Fejeink, kalapjaik stb. 176. — Vál.	221, 272, 273
Birtokos összetételek személyragozása 177. — Vál.	222, 272, 274
Megszárnyalt madár, görzsed, czanczékozás 267. — Vál. nem jött.	
Mintsem, hogysem, semhogy, mintsemhogy 323. — Vál.	471, 567
Sz. László mögötté, az akasztófa alája. 323. — Vál. nem jött.	
Ottanság stb. 323. — Vál.	472
Kuszár 323. — Vál. nem jött.	
Hullaja 323. — Vál.	472
Növénynevek 504. — Vál. még nem jött.	
K é r d é s e k (a szerkesztőséghez intézve) és f e l e l e t e k	220
A n é p n y e l v h a g y o m á n y o k g y ű j t é s é r e v o n . u t a s í t á s o k	223
N é p n y e l v h a g y o m á n y o k	
N y e l v s a j á t s á g o k	423, 472, 518
S z ó l á s m ó d o k	32, 129, 178, 229, 274, 324, 375, 423, 472
Párbeszéddek	132, 182, 233, 474
Elbeszélések	34, 131, 231, 277, 377
M e s é k :	36, 37, 46, 86, 87, 132, 133, 182, 233, 279, 523, 285
Csali mesék	425, 475
Tálalós mesék	38, 89, 133, 185, 234, 280, 325, 476
M o n d ó k á k l a k o d a l o m r a	186, 280, 325, 379, 426 524
Lakodalmi dal	95
Mondóka Gergel napjára	284
Karácsonyi beköszöntő	181
Bethlehemesek beköszöntője	427
M i s z t e r i u m o k	134, 427
B a b o n á k	35, 85, 130, 180, 230, 275, 325, 475, 522
T á j s z ó k 33, 39, 89, 136, 187, 234, 278, 281. 329, 380, 428, 476, 524	
Mértéknevek	286
Gyümölcsnevek	382
Ikerszók	328, 429
Mesterműszók	45
Állathívó szók	93, 190, 527
Hogy szólnak az állatok?	141, 286, 335
N e v e k : C s a l á d n e v e k	93, 143
Keresztnevek	238
Gúnynevek	44, 94, 142, 287, 336, 432, 479, 528
Helynevek	44, 94, 336

	<i>Oldal.</i>
Népdalok	48, 96, 144, 192, 240, 432
Néprománczok	47, 95, 143, 190, 288, 384
Gúnydalok és tréfás versek	240, 383, 431, 480
Táncszók	284, 345, 431, 479
Gyermekversikék	42, 92, 140, 238, 332, 383, 478
Gyermekjátékok	43, 93, 141, 284, 333, 430, 427
Gyermekmondókák	47, 238, 479, 526

TÁRGYMUTATÓ.

Analogia, hamis 443.

Deponens igék eredete 484, 487, 489.

Etimologia: I. Szófejtés.

Fokozás Örségben 419.

Fordításaink nyelve 389.

Gúnynevekkül használt igealakok 437, 441, 442.

Hangátvetés nem vehető föl derűre borúra 340, 355.; két magánhangzó helycseréje 341.; két mássalhangzó cseréje, közvetlen szomszédságban 341, ha magánh. van köztük 347.; ha magánh. és mássalh. van köztük 353.; egy mássalh. és egy magánh. cseréje 355.

Hangváltozások: I. Magánhangzókéi: 1) rövidülés 77, 271.; *ú ũ í* 123.; nyújtás 2, 78.; 2) a magasság változása: illeszkedés 78.; *csíp* mélyhangú 123.; *a: é* 225, 271, *o: i* 2, 272, 412., *u: i* 122., *ju: i* 322, *e: ü* 321., *ő: é é: ő* 123.; 3) zárt és nyílt hangok váltakozása 78, 123, 176, 272, 273, 225, 271, 320.; *é: i* 122., *é: í* *i: é* 123, 272.; 4) magánhgzók elveszése 78, 373.; *tő* végén 123.; mghgzók: be-

toldása 78. — II. Mássalhangzókéi: 1) rövidülés 78, 373, 532.; nyúlás 78, 530.; 2) artikuláció változása 78.; *m: n ny: m g: gy* 322, *v: h v: j?* 323, *j: gy* 322, 373, 413.; jésülés 123.; *ny: n ty: t ly: l* 322.; *ly: j* 122.; 3) lélegzés változása 78, *m: b n: t t: n l: n r: n* 322.; *b: v* 2, *p: f* 322, *d: z v: b* 323, *d: l* 322.; 4) art. és lél. vált. *l: v* 151.; 5) lágyulás és keményülés 3, 78, 124, 322, 371, 372.; 6) mássalh. elveszése 78, 124, 371, 372.; 7) járulék mássalh. 79, *j l n* 124, *sz: cz* 3, *s: cs* 322.; 8) metathesis: I. Hangátvetés.

Hangzók: az *e* magánh. 122, 372.

Hasonulás: *ty* és *gy* előtt *n h. ny* 123.

Határozó szókká merevült igealakok 444.

Helyesírás: a kiejtés elve 4, Révai elvei 56, a nyt. bizottság munkálata 99.; külömb, faggat 58.

Helyhatározás 295.; jöjjenek nálunk 518.; Bagyiék megyek 220, 472.

- Helynevek etimol. 18.
 Idegenszerűségek 171, 312, 464, 513.
 Idegen szók l. Kölcsönvételek.
 Időhatározás 299.
 Igealakok névszóul használva 434—444: fölszólító mód 435.; föltétes m. 437.; jelentő m. 438.
 Ikes igék az átnemhatóság kifejezésére 489, 491.
 Jelentés: huzás jelentése átvive 1—4.; a szem szó használata 55.; az állat szó haszn. 292.; hegy- és völgynevek stb. 308, 365.; a más-féle jel. 337.; a butaság 322 synonymája 368.; a nem neve h. a faj neve 413.; árbocz fa' 433.; a műszó valójában sosem fejezi ki a jelölt fogalmat 115.; a visszaható igealak jelentései 481.; átható igék tárgy nélkül használva 485.; visszaható ige áthatólag használva 488. l. jegyz.; névszó igének véve 493.; nővénynevek eredete 502.
 Képzők l. szóképzés.
 Kölcsönhatást jelölő igék 484.
 Kölcsönvételek: néha más nyelv közvetítésével 68, 105, 245.; nem magyaríthatók a magyarból 70.; az *-ár -ér* szóvég szláv és német kölcsönvételekben 64, 65, 104.; német szóvégek magyarosítása 103, 242, 409.; kölcsönvételek megítélése 104, 155.
 Kötőszók használata: *ha* = hanem 125.; *ha* hiányzik 125.; *mintsem, hogysem, semhogy* stb. 323, 471.; kötőszókká merevült igealakok 444.; *mi-dön* h. *hol* 460, 513.
 Közmondások, megfelelők a latinban s magyarban 470.
 Kutya nevei s a rá vonatkozó kifejezések 420.; igealakok kutyanevekkül használva 437, 441.
 Műszavak föladata 113, orvosi műszók 23, természetrajziak 75, 119, 261, 458, 501, jogiak 114.
 Népetimologia: eszter-haj 355, kurjants 436.
 Névelő hiánya 125.; határozatlan n. 312.
 Névmások Örségben 419.
 Névtű, személyragosan ragtalan főnév után 125, 323.; a névtű neve 294.
 Nyelvjárások:
 Esztergom m. 336. Komárom 281, 526. Győr 141. Vas 140. Göcsej (Nagy-Lengyel) 33, 35, 84, 131, 133, 230, 479. Veszprém 36, 89, 233, 279, 280, 325, 375—6, 381, 428, 473, 474. Fehér m. 129, 138, 187, 238, 284, 430. Somogy 475, 480, 522, 377. Tolna 94, 142, 382. Baranya 431, 477.; Örség 330, (Szalafő) 38, 88, 96, 180.; Ormánság 524. — Szlavónia 231, 278.
 Palócság 34, (Gömör) 132, 182.; 33, 94. Nyitra 40. Hont (Helemba) 43, 93, 287. Heves 41, 92, 141. Nógrád 38, 44, 46.
 Zemplén 32, 45, 423, 474. Abauj 133, 142, 144, 287, 519. Máramaros 275, 325. Szatmár 32, 93, 130, 141, 185, 186, 190, 229, 234, 275, 282, 423, 430, 524. Hajdumegye 178, 235.; Debreczen 90, 134, 137, 188, 274, 328, 329, 383, 424, 476,

- 479, 521. Bihar 48, 93, 143, 286. Békés (Orosháza) 182, 288. Pestm. Tinnye 39, 42, 89, 132, 136, 284, 333. Fajs. 281, 336, 428, 432. Jászkunság 518, 525. Kiskunság 240, 280, 324, 325, 379, 426. Nagykunság 180, 274. Kecskemét 376.
- Csongrád 526.; Szeged 179, 235, 324, 472, 518. Csanád 45. Bácsm. 425, 475, 476, 520, 253, 527. Arad 233, 288. Torontál 86, 240. 332, 431.
- Torda 95. Szilágy. 381, 384, 424, 431.
- Székelység: Csik 41, 46, 92, 139, 236, 284, 331, 335, 427, 479. Háromszék 190, 283, 332. Marosszék 143, 190, 432, 472. Udvarhely. 144, 186, 322, 377, 384, 427. Seps-Uzon 429, 528. — Csángó nyelv. (Klészse, Moldva) 192, 237, 382, 478.
- Nyelvrokonság: nem minden nyelvet szabad a miénkkel rokonítani 159, 197.; a magyar-ugor nyelvrok. bizonyítékai 206.
- Nyelvszokás elleni vétségek 171.
- Nyelvtudomány művelése 50.; tudományos föladatak 53.; nyelvtudományi irodalmunk 400.
- Nyelvújítás szóképzése 59.
- Összetétel: hibás ö. 171.; birtokos össz. személyraggal 172, 177, 222, 272, 274. Őrségben 470.
- Ragok: nem illeszkedők 78, 417.; ritkább ragos ige- és név-alakok 79. Névrágok: *-tól* és *-té* 98.; *-ból -ról tól* ragok magánhangzója 176, 272, 273.; *jük, ük* és *jok, ök* személyragok 176, 272, 273.; több birtokot jölölő személyrag haszn. 176, 220, 272, 273. helyhat. ragok elhagyása 220, 472.; névrágózás az őrségi tájnyelvben 417.: *-ni, nitt, nul* 472. Igerágózás: *-ít* végű igék fölszólító módja 125.; *-nök* h. *-nánk* 125.; őrségi igerágózás 420.
- Révai helyesír. elvei 56.
- Rokonértelmű szavak a butaságra 368.; a sok rok. szóból magára a népre nem következik semmi u. o.; csere és erdő nem rok. szó 413.; sziget és porond u. o.; vezet és igazgat 515.
- Szónymák I. Rokonért. sz. Szenvedő alak eredete 484.
- Szófejtés: nehézség a tulajdonnevek fölhasználásában 18, 19, látszatos egyezések magyar és indogermán szók közt 67.; idegen szók, I. Kölczönvétel; bizonytalanból nem szabad következtetni 385
- Szók: hibásan képzetek 170, 12, 64. 150, 152, 153, hibásan összetettek 171.; rosszul használtak 460.; a M. Ny. Szótárából hiányzik 248.; I. Jelentés, Rokonértelmű szók, Müszavak.
- Szóképzések elvonás által 421.; ritkább és homályosabb képzők 9, 59, 148, 160.; elő, közép és utóképzők 392. — Igeből ige: nomentán igék 266, 469.; gyakorítóok 266, 469.; kezdők 491.; visszahatók 481, 492, szenvedő 484. — Igeből névszó: *ár, ér* öo.; *delém* 79.: -j 470. Névszóból névszó: *só só* 32.; *ár*

- ér* 64. *nok nők* 148.; *talán telen* 79, 195.; *lag, lan* 535—544.; kicsinyítők 79.; fokozás Örszben 419.
- Szórend: az *is* kötőszó helye 125, 373.; N. viszonyában az egyházhoz stb 513.
- Szótárszerkesztés elvei 14 a M. Ny. Szótára bírálata: minden számban.
- Tárgy nélkül használt átható igék 485.
- Természetrajzi műszók I. Műszók. Természetrajzi nevek 20, 83, 119, 126, 164, 174, 213, 262, 456, 501.; növénynevek különböző eredete 502.
- Tulajdonnevek etim. 18.
- Tő 20, 79.; tövégi magánhangzó 123.
- Visszaható igealak jefentései: visszahatás 481, szenvedés 482, kölcsönhatás 484, átnemhatás 485.

SZÓMUTATÓ.

- Acsa* 456.
akár 444.
alatt használata 293.
aszó 367.
ágyékok 413.
állat használata 292.
álnok 149.
által kasz. 314.
ám 444.
bajnok 149.
Betekincs 435.
bércz haszn. 311.
bojár 241.
botlékony 374.
bősülés ? 85, 129.
bujbeli 435.
buvár 61.
csak haszn. 54, 467.
csal és *csel* 440.
csalán sokféle alakja 348.
csalmár 162.
csaplár, csapláros 60, 160.
csapodár 62.
csere haszn. 413.
csiszár, 62.
csodál haszn. 486.
csóva, csóvál 421.
csúcs haszn. 310.
csúfondáros 162.
- cziczkány* 456.
czikkely 243.
czibál, czipál et. 3.
czipel czepel et. 3.
czivakodik, czivódik et. 3.
darutáncz 412.
degesz 457.
dereglye 433.
dobár, dobasz 162.
dögöny-eg-öz 246, 411.
egy hasz. 312.
egyetlen etim. 546.
ellen haszn. 374.
engeönket, -nek, -nyi 32.
enő ? 415.
enyhe 153.
eper 409.
eszter magyarázata 355.
értetődik 482.
évad 79, 422, 504.
fakusz 456.
farcsiga 413.
fánya ? 415.
fegyvernek 149.
fehér, fejér 62.
fenyér 457.
feszület 482.
félsz, mersz fn. 442.
félszer virágzás 459.

- fillér* 105.
fiu, funosztás 415.
foglár 61, 160, 161, 559.
fogoly = vogel 244.
folyondár 162.
fölött haszn. 314.
föd részeg 128, 129, 178.
fött részeg, fött süket? 85, 128, 129, 178.
forgács 151.
fusztély 245.
furdáncs 457, 470.
gantér, gantár 105.
gallér 105.
gombár 61, 160.
göböl 243, 410.
gyékény 246, 411.
gyopár 62,
gyökönni 457.
hagyján 436.
hajtsár 60, 160, 559.
harmadéjja 561.
harsoló 126.
hazudtól 443.
Hegykő 19.
Hiszén 444.
homlok, hornyok 345.
hon 459.
horh-fio, -ag-thetew 218.
hóhér, hengér 242, 104, 105.
hullaja vminek 323, 472.
husáng, suháng, suhatag 351.
iccze 244.
imád haszn. 486.
incselkedik 488.
ivad, l. évad.
ját, játék, játszik 11.
kajacs 151.
kajdács, kadács 151.
kajtár 62.
káposzta 155.
kádár 64.
keletső stb. 32.
kebel 81.
Kehida 19.
kereskedik 488.
király dinnye 458.
kiszován 250, 412.
komocsin 457.
komposzt 155.
konya 457.
kobor fn. 105.
kopár 162.
koslár 62.
kontár 106.
köböl 410.
köcze 244, 410.
körmed 345.
kő használata 310.
kötör 106.
kudarcz, kuvarcz stb. 85, 128, 178, 414.
kulcsár 64.
kupczihér, hopczihér 105.
kurrens, kurjancs 436.
kurta kigyó 456.
kuszár? 323.
kutasz 25.
Küküllő 517.
kürt = tülök 354.
lajhár; lakmár etim. 558.
lanyha 153.
lapiczkás táncz 250, 412.
lább ige 457.
látab 247.
lebu 435.
leves 435.
lélé? 85, 129.
lény, lényeg 359.
luosicsag? 416,
ma etim. 339.
majd etim. 339.
más etim. 337.
megesi légy a sebet 412.
megírni haszn. 514.
mentsvár 436.
mereglye, meréklye 152.
mernám, merném 438.

- mersz* fn. 442.
met, metsz, metél 11.
messzely 243.
mivolt haszn. 359.
monnó etim. 338.
most etim. 339.
mozsár 106.
mozsárvirág 457.
nagyotalanít ? 85, 128, 129.
nélki (néki) ? 31.
nyako 457.
nyuzár 162.
ojján 436.
ólom 193.
orbonász 494.
orom heszn. 311.
ostábla 289.
ostály 81, 245.
ottaság stb. 323, 472.
örem 220.
pariscsa ? 31.
pántok 413.
pendely 243, 410.
pelengér 104, 105.
pernehajder 106.
persely 243.
petymeg 456.
porhon 459.
Pusztaszer 21.
ráncz 388.
redő 386.
rend 387.
rézkigyó 456.
sajtár 61, 106, 160.
sikér 65.
sivár, sivány 63.
sodar 106.
solymár 61, 64.
sovár, sovány 63.
suhanczár 162.
szabadna, szabadott 493.
szablya 151.
szakmány 412.
szem használata 55.
szeme koponyája 247, 411.
szemkükény 247, 411.
szí etim. 2.
szilács, szívács 151.
szíp, -pant, -ál etim. 3.
szíronták 458.
szírom 458.
szírt haszn. 309.
szül etim. 3.
szív (ige) etim. 2.
szívárvány etim. 4.
szkvoregély ? 31.
szop etim. 3.
szorom 269.
szurdancs 457.
talán 444.
találomra 439.
tanács 150.
tarts fn. 436.
ták 458.
tárnok 149.
teher, terh 344.
temonda, temondád 443.
tengely 243.
tetik, tetszik 11.
tető haszn. 310.
toll 342.
töltés 62.
törzs 457.
turbolya 245.
tündér 62.
uhug ? 416.
uralkodik 491.
uszován, kiuszován ? 412, 250.
ütér 25.
ütleg 440.
vagyon, vagyom 441.
vehem, vemhes 345.
vezet és igazgat 460, 515.
vezér 61, 161.
végestelen etim. 545.
végheetlen 98.
végtére 97.
vigy (ügy), *viggyel* ? 31.
völgye a fának 249, 412.
Zsompör 107.